

Tesi Doctoral

Programa de Doctorat en Història Contemporània (R.D. 99/2011)

VALENCIANISME POLÍTIC: TRANSFORMACIONS CULTURALS I XARXES DE SOCIABILITAT (1991-2024)

Autor

Jose Antonio España Salinas

Director

Ferran Archilés i Cardona

Novembre de 2024

*“Ha fet més pel valencià Zoo que la
Acadèmia Valenciana de la Llengua.”*

Ferran Torrent,
Las Provincias,
20 d’octubre de 2024

*“Malgrat que ens furtaren la seua presència, el
seu somriure, les seues paraules, mai ens podran
arravatar les seues ganes de lluita i els seus
ideals que també són els nostres. Gràcies una
vegada més per no oblidar Guillem Agulló, ni
oblit ni perdó.”*

Betlem Agulló,
Concert En Moviment! (Obrint Pas),
30 d’abril de 2005

*“Vinc dels silencis de les serralades, la remor suau de
barrancs i canyes, potser ens van tallar les nostres ales,
però seguim dempeus a l’ombra dels arbres. Un aljub
d’argamassa i l’argila roja; la pedra seca i la font
secreta. Vinc d’un tresor d’accents i paraules, enigmes
d’amor indesxifrables”*

Xavi Sarrià
No s’apaguen les estrelles, 2020

índex

AGRAÏMENTS	5
INTRODUCCIÓ	7
OBJECTE D'ESTUDI	7
HIPÒTESI	9
OBJECTIUS	10
METODOLOGIA I FONTS	12
FONTS	12
METODOLOGIA I TRACTAMENT DE LES FONTS	16
ESTAT DE LA QÜESTIÓ	20
ESTAT DE LA QÜESTIÓ: ESTUDIS SOBRE LA CULTURA ACTUAL EN LLENGUA PRÒPIA	20
ESTAT DE LA QÜESTIÓ: ESTUDIS SOBRE LA SOCIABILITAT VALENCIANISTA ACTUAL	29
ESTAT DE LA QÜESTIÓ: ESTUDIS SOBRE VALENCIANISME ACTUAL	36
PRÒLEG: ELS ANTECEDENTS DE LA IL·LUSIÓ A LA DERROTA	45
BREU INTRODUCCIÓ A LA TRANSICIÓ VALENCIANA	45
LA LLUITA PER DEFINIR QUÈ ÉS LA NACIÓ DELS VALENCIANS	55
UNA LLEI D'ÚS AMB CLAROBSCURS	56
CAPÍTOL 1. LA NOVA MÚSICA EN VALENCIÀ: NUCLI DEL DISCURS CULTURAL D'UNA NOVA GENERACIÓ I UNES NOVES SENSIBILITATS VALENCIANISTES	59
1.1.-DISCURSOS INICIÀTICS: UN GERMEN LLUNYÀ BEN DIFERENT	59
<i>Raimon cantava Al vent</i>	61
<i>Ovidi cantava a Alcoi</i>	71
<i>Al Tall cantava als Maulets</i>	74
1.2.-CONSIDERACIONS INICIALS: ELS SUPERVIVENTS I LA RESISTENCIA	81
<i>Rock Català o Rock Valencià</i>	81
<i>Ska en valencià, precursor del Skà Valencià</i>	82
<i>1994 l'any del Britpop i el "Big Bang" de la música en valencià</i>	85
1.3.-XARXES SOCIALS	201
1.4.-LITERATURA	228
1.5.-CINEMA I TELEVISIÓ	236
1.6.-RADIOFUSIÓ	243
1.7.-ELS ELEMENTS ON ES SUSTENTA EL DISCURS	263
CAPÍTOL 2.- ELS ANCESTRES. FIGURES FUNDACIONALS DE LA NACIÓ	270
2.1.-MÚSICA	270
<i>Guillem Agulló</i>	272
<i>Vicent Andrés Estellés</i>	285
<i>Joan Fuster</i>	296
<i>Enric Valor</i>	301
<i>Al Tall</i>	303
<i>Ovidi Montllor</i>	307
<i>La nació no es canta en femení?</i>	312
<i>La música valencianista i els ancestres: conclusions</i>	315
2.2.-ART PÚBLIC	317
<i>Guillem Agulló</i>	318
<i>Vicent Andrés Estellés</i>	333
<i>Joan Fuster</i>	346

<i>Ovidi Montllor</i>	351
CAPÍTOL 3.- LA NOVA SOCIABILITAT, PRÀCTICA I CREACIÓ DE LA NOVA CULTURA.	359
3.1.- LA CENSURA I L'ESCENA CONTRACULTURAL VALENCIANA DELS ANYS NORANTA	359
<i>Centres culturals i socials ocupats -o no-</i>	359
<i>València no s'acaba mai, però no ho és tot.</i>	391
3.2.- LA SOCIABILITAT I LA CULTURA ORGANITZADES I DIRIGIDES.	398
<i>Oci organitzat</i>	398
3.3.- LA SOCIABILITAT, QUOTIDIANITAT I MEMÒRIA. ELS PERSONATGES HISTÒRICS COM BASE DE LA CONSTRUCCIÓ	
CULTURAL DE LA NACIÓ:	425
<i>Guillem Agulló</i>	426
<i>Vicent Andrés Estellés</i>	433
<i>Joan Fuster</i>	438
<i>Enric Valor</i>	441
<i>Ovidi Montllor</i>	446
<i>Sanchis Guarner</i>	452
<i>Conclusions: i elles?</i>	453
CAPÍTOL 4.- LA NOVA MÚSICA EN VALENCIÀ COM A EIX D'UNES NOVES SOCIABILITATS I CULTURES	455
4.1.-CONCERTS	455
<i>Obrint Pas als Premis Octubre: el primer impacte mediàtic</i>	455
<i>En Moviment!: una demostració multitudinària</i>	457
<i>Del tancament d'RTVV a la improvisació en la Plaça de la Verge</i>	461
<i>Enfonsament de la censura, la música en valencià torna al centre de València.</i>	462
<i>Quaranta anys fent cultura, quaranta anys fent país. Una derrota rellegida.</i>	465
4.2.- FESTIVALS	470
<i>Els inicis</i>	470
<i>La confirmació</i>	477
<i>Conclusions al voltant dels concerts i els festivals</i>	494
4.3.- L'OCI QUOTIDIÀ	495
<i>Bars, pubs i tendes</i>	495
4.4.- ELS ELEMENTS COMUNS. FRAGMENTS D'UNA NOVA CULTURA VALENCIANISTA?	500
CONCLUSIONS	510
BIBLIOGRAFIA	520
OBRES ACADÈMIQUES I LITERÀRIES, CAPÍTOLS I ARTICLES ACADÈMICS	520
HEMEROGRAFIA DIGITAL I FÍSICA	528
DISCOGRAFIA	556
XARXES SOCIALS	560
PROGRAMES RADIOFÒNICS.....	563
FILMOGRAFIA	564
DOCUMENTS LEGISLATIUS, OFICIALS, CRÒNIQUES I DICCIONARIS	565
FONTS ORALS.....	566
FONTS ARXIVÍSTIQUES.....	566

AGRAÏMENTS

La realització d'aquesta investigació ha sigut de llarga en durada i per la seua complexitat i la multitud de temes tractats, no haguera estat possible sense la col·laboració, el suport i l'ajuda de desenes de persones a les que cal agrair tota la seua estima, amabilitat i comprensió.

Voldria, en primer lloc, agrair a Ferran Archilés i Cardona -el meu director de tesi, mestre de vida i exemple com a investigador- no solament per aquests anys de tutela acadèmica al llarg dels quals he realitzat la tesi, sinó també per la seua direcció durant aquell treball final del Màster Interuniversitari en Història Contemporània que va ser l'inici d'aquesta investigació; com també vull fer-ho pels últims dotze cursos en què hem coincidit com a professor i alumne, com a tutor i tutoritzat, com a director de tesi i doctorand i, inclús, com a companys de departament. En conseqüència, sols hem queda donar-li les gràcies per tot el que m'ha ensenyat i dir-li que, després d'açò, sempre ens quedarà Adorno.

A continuació, com no podia ser d'altra manera, vull fer menció a la meua família com a part fonamental d'aquesta investigació, especialment a ma mare i mon pare que sempre han estat amb mi i que han aguantat el meu mal humor quan les coses no anaven bé; a ells que sempre, des de xicotet, m'han comprat qualsevol llibre i que mai han estalviat en la meua educació; però també a ma germana per ensenyar-me a ser decidit, inconformista i anar a per allò que vull i que desitge. A Martina per haver-me entretingut amb els seus jocs i haver fet amens els matins d'investigació, perquè els seus quatre anys de vida han sigut els mateixos quatre anys que ha durat aquest camí. Per últim, gràcies també a Mateo que encara no ha nascut, però que també m'ha donat forces per continuar avançant.

En el recorregut de noms indispensables no podria deixar-me tampoc a Laura, la meua estimada companya de vida, que ha hagut de suportar a un historiador amb tots els seus defectes, que són molts, i perquè cal mencionar que sense els seus continus "*produce*" res d'açò haguera estat possible. A ella que sempre ha estat al meu costat, que ha cregut en aquesta tesi més inclús que jo mateix, gràcies de veres per tot el que ha fet per mi, per nosaltres. Sempre agrairé que haja controlat les meues ganes de tirar-ho tot per la finestra i oblidar-me d'aquesta tasca que, de vegades, ha sigut molt ingrata. Encara més, perquè

amb la seua visió empresarial i de màrqueting va fer que parara atenció a les xarxes socials i al seu poder d'influència.

Igualment, m'agradaria mencionar com a part fonamental de la realització d'aquesta tesi a tots els docents que cregueren alguna vegada en aquell adolescent al que no li agradava estudiar, perquè sense el seu suport i estima mai m'hagués plantejat el meu potencial més enllà de l'educació obligatòria. Gràcies, per tant, a: Teresa Conejos, Benito Camacho, Jose Ignacio Martí, Ricardo Gorgues, Germán Gil, Federico Vázquez, Andrés Latorre, Marisa Pau, Pep Márquez, Óscar Lozano, Manuel Pirés, Andrés Gómez, Justo Rodríguez, Victoria “Vicky” Prado i tants altres que de segur em deixe en el tinter.

A Néstor, el meu amic que porta anys suportant les meues desaparicions esporàdiques del món per dedicar-me exclusivament a aquest treball. A Silvia, per les cerveses on tot s'ha desemboçat contínuament, perquè hi ha punts d'aquesta tesi als que segurament no els haguera donat tanta importància abans de parlar amb ella. Moltes gràcies per les llistes interminables que hem fet junts en una taula d'alguna terrassa o en converses d'Instagram.

Per últim, cal agrair a tots aquells que d'una manera o una altra han fet possible aquesta tesi amb la seua col·laboració com Fran Tudela (Cabrafotuda), Uela Moderna i la resta de creadors de contingut per la seua ràpida resposta i la predisposició que sempre han mostrat per tal de complementar el meu treball amb les seues experiències. Gràcies també a Empar Curzà per les seues donacions al meu arxiu personal que han sigut una peça clau d'aquesta tasca investigadora. Igualment, ha estat l'ajuda de Núria Cadenes que en les nostres conversacions informals, cada vegada que se'm vist, m'ha obert vies d'investigació amb les seues reflexions.

Gràcies a tots ells per haver posat una xicoteta pedra en aquesta immensa construcció que no ha durat soles quatre anys, sinó que, en certa mesura, porte edificant tota la meua vida.

INTRODUCCIÓ

Objecte d'estudi

La present tesi versa al voltant del nacionalisme valencià, en especial del vessant cultural i l'articulació d'aquest, des de principis de la dècada de mil nou-cents noranta fins a l'actualitat, però parant, com no podia ser d'una altra manera, atenció també als antecedents; és a dir, als anys posteriors a la denominada Batalla de València que tradicionalment en la historiografia es dona per conclosa en l'any 1982, just quan es va aprovar l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana, que donaria pas a una nova etapa per al valencianisme polític, caracteritzada per la crisi identitària i els debats interns que portaren a un aparent cisma en el si del fusterianisme. De tal manera que, el gros de la present investigació s'emmarca en una cronologia que comença al voltant de l'any 1991, amb la fundació del Kasal Popular -històric centre social ocupat que va ser l'espai pioner de la sociabilitat d'una nova generació valencianista allunyada de la política tradicional i propulsor de molts altres projectes de sociabilitat alternativa i contracultural- per tal d'observar l'evolució dels elements del discurs, l'articulació cultural de les diferents sensibilitats valencianistes, la manera en què es posa en pràctica el discurs i la cultura i el seu impacte o no en l'esfera política i els resultats electorals.

No es tracta ací, de fer una història política del valencianisme, sinó més bé, de fer-ne una de cultural i social, sense oblidar l'esfera política, encara que aquesta quedarà en un segon pla. Tot allò, a través d'una anàlisi exhaustiu de les produccions musicals d'aquestes generacions de valencians amb unes certes sensibilitats valencianistes que han convertit a aquest producte cultural en aquell més important de les cultures polítiques del valencianisme, fins assolir cotes de popularitat i impacte mai abans imaginades. Una escena cultural creada al voltant d'aquest producte específic que s'ha expandit considerablement en les últimes dècades i ha permeat en altres productes culturals com la literatura, el cinema i la televisió; o, inclús, en les publicacions dels nous creadors de continguts en xarxes socials; atés que gran part d'aquests referencien directa o indirectament, d'un mode o un altre, a la música en valencià dels últims trenta anys, a través de cites directes a les seues lletres, paròdies o seguint fidelment el seu discurs.

En conseqüència, l'anàlisi del discurs especialment del musical, però també del literari, del cinematogràfic o de les noves tecnologies, és la base d'aquesta investigació. Ara bé, la sociabilitat també en tindrà un gran pes en aquesta, per tal de fer una història del valencianisme actual el més completa possible, ja que la producció cultural és inseparable, almenys en aquestes cultures polítiques, de la sociabilitat que la posa en pràctica, però al mateix temps la transforma constantment, amb la qual cosa s'acaba per produir una relació quasi simbiòtica en què una esfera complementa a l'altra i aquesta última, al seu torn influeix i varia a la primera. A més a més, la sociabilitat també ens permet observar on aquestes cultures polítiques tenen un major impacte i una major recepció, cosa que ens obri uns altres interrogants, que versen al voltant del perquè determinades zones poden ser més o menys proclius a concentrar els esdeveniments que articulen les xarxes de sociabilitat de les diferents sensibilitats valencianistes. És per això que, en definitiva, el que tracta de fer aquesta tesi és observar com el valencianisme actual s'ha articulat culturalment i social des de principis de la dècada de mil nou-cents noranta fins a l'actualitat, com ha evolucionat i de què manera la interacció entre les produccions culturals i la sociabilitat de les noves generacions han convertit un moviment aparentment residual a finals del segle passat en un de masses en les últimes dues dècades.

A més a més, cal destacar que, com que la geografia i la cartografia en tindran un pes important en el transcurs de la tesi, aquesta té com a finalitat també donar una imatge del valencianisme y la seua articulació arreu del País Valencià, alhora que es tracta d'allunyar dels estudis tradicionals que, en la majoria d'ocasions, es limiten a contemplar la problemàtica des dels localismes de les grans ciutats i, en especial, de València i Castelló de la Plana. Açò, com és lògic, obvia l'interés i la importància dels motors identitaris de l'interior del territori valencià i inclús de zones que, a priori, podrien semblar no tindre rellevància en la creació de consciències o en l'intercanvi d'experiències, com podria ser el cas del sud d'Alacant, en concret del Baix Vinalopó on es porta a terme, per exemple, l'Aplec del Sud que inclou a les comarques que travessa el riu Vinalopó.

En definitiva, podríem dir que la següent tesi gira entorn de tres nuclis gravitatoris. El primer d'ells, el discursiu es a dir, l'anàlisi del discurs de les produccions culturals de les diferents sensibilitats valencianistes; una segona centrada en la sociabilitat d'aquestes cultures polítiques i la importància de la posada en pràctica del discurs; y una última referida a l'espai geogràfic i el possible major impacte d'aquest valencianisme renovat en determinades zones arreu del País Valencià. Així doncs, en síntesi, la investigació tracta

de fer dialogar el discurs cultural i la sociabilitat, per tal d'esbrinar el funcionament i l'articulació del valencianisme cultural en els últims trenta anys i la seua possible permeabilitat amb l'esfera política.

Hipòtesi

La hipòtesi d'aquesta investigació naix de l'observació del panorama cultural valencià de les últimes dècades, atés que els productes culturals lligats al valencianisme i a les diferents sensibilitats valencianistes d'esquerres semblen haver assolit cotes de popularitat mai abans imaginades per aquestes cultures polítiques, com demostra el fet que artistes relacionats amb aquestes hagen sigut capaços de reunir cada vegada a més públic entorn de les seues obres i exhibicions, inclús més enllà de les fronteres geogràfiques del País Valencià, la qual cosa ha pogut o no, ser un factor determinant o, almenys, altament influent en el fet que partits polítics amb una alta sensibilitat valencianista hagen arribat al poder en nombroses zones del territori valencià i inclús als màxims càrrecs d'algunes de les conselleries més rellevants del govern de la Generalitat Valenciana.

De manera que, segons el poder de mobilització de cadascuna d'ambdues esferes - política i cultural- en la línia temporal de les últimes dècades, la cultural s'hauria desmarcat de la política, especialment després de la derrota de la Batalla de València i el començament de la crisi del valencianisme polític, per tal de practicar la nació mitjançant la sociabilitat, fins al punt de construir un discurs únic heterogeni i inclusu gràcies a la seua relació amb altres cultures polítiques de l'esquerra amb les quals compartien lloc de reunió a finals del segle XX. Amb el pas del temps i el progressiu augment de la popularitat, aquest discurs hauria acabat incidint en el àmbit polític fins al punt que ambdues s'alimenten l'una a l'altra en una relació simbiòtica.

Es a dir, es possible que, en principi, cultura i política valencianista que haurien sigut dos esferes aparentment distanciades des de principis dels anys huitanta hagen acabat permeant l'una en l'altra mitjançant intercanvis i contactes discursius en les últimes dues dècades, arran de l'aproximació de postures i el sorgiment d'una coalició política com Coalició Compromís que vindria a arreplegar la tradició discursiva articulada pels productes culturals valencianistes que, malgrat la seua, cada vegada, major popularitat,

no trobaven una via política o un reflex a través del qual es plasmara part del seu poder de mobilització.

En conclusió, aquesta tesi naix de la hipòtesi general que a finals dels anys huitanta, principi dels anys noranta, davant la crisi existencial i identitària del valencianisme polític i, en especial, del fusterianisme, començà a sorgir un moviment contracultural, relacionat amb diverses sensibilitats valencianistes, lligat essencialment als espais ocupats i als centres socials on va haver de relacionar-se amb distintes cultures polítiques de l'esquerra, amb la qual cosa el seu discurs s'hauria fet, mitjançant la permeabilitat derivada d'aquesta sociabilitat, cada vegada més heterogeni, transversal i inclusiu, fins que a principis del segle XX la popularitat d'aquesta escena eminentment cultural -amb una forta importància de la música en llengua pròpia- començà a créixer de manera exponencial i assolí cotes de mobilització mai abans observades per les cultures polítiques del valencianisme. Açò, inevitablement, hauria portat a una major heterogenització dels elements que conformaven el seu discurs, la qual cosa hauria influït de manera directa en l'augment de la seua atracció i popularitat, fins acabar per construir una complexa xarxa de sociabilitat al voltant d'aquests productes culturals que articularia. En conseqüència, a través d'aquests elements s'hauria articulat no solament el discurs d'un valencianisme totalment renovat, sinó també la seua sociabilitat. Per tant, no seria d'estranyar que aquest també pogués haver influït en l'esfera política, a partir d'un determinat moment, en què hauria començat a establir-se una relació o no de simbiosi entre ambdues esferes.

Objectius

Amb aquestes hipòtesis inicials en ment, ens hem plantejat uns objectius essencials que tractarem d'assolir al llarg de la present investigació i que ens serviran per abordar d'una manera el més ordenada possible el problema històric que ens disposem a abordar. És per això, que la primera d'aquestes fites en el nostre camí serà observar la importància dels productes culturals en aquest valencianisme renovat, la construcció d'un nou discurs a través d'aquests i com aquest missatge elaborat mitjançant múltiples elements ha evolucionat al llarg de les últimes dècades. Tot açò, tractant d'aprofundir de manera exhausta en el major nombre d'elements concrets, per tal de dissecar i estudiar en detall aquest nou discurs on convergeixen les diferents sensibilitats valencianistes del

present. Tanmateix, açò, ens permetrà veure la creació de l'univers valencianista, els seus referents, els seus herois, la seua idea de poble valencià, etc.

Alhora, l'anàlisi cultural ens donarà peu a tractar de cercar els punts de permeabilitat amb altres cultures polítiques de l'esquerra valenciana, especialment durant els primers anys d'existència del moviment, per tal d'esclarir com es va produir el gir discursiu cap a la inclusivitat que mostra hui el valencianisme, cosa que, en essència, el diferencia particularment del fusterianisme dels anys setanta. Serà aleshores quan, com a resultat directe d'aquest procés, tractarem d'observar la importància de la sociabilitat al voltant d'aquests productes culturals en el creixement exponencial del moviment, així com la manera en què es posa en pràctica el discurs en aquesta xarxa de sociabilitat i com aquests llocs d'intercanvi d'experiències influeixen al seu torn en el missatge construït per les noves generacions d'artistes que abans de realitzar les seues produccions s'hauran relacionat dins d'aquest teixit i aquests espais.

A continuació, podem mencionar un altre objectiu molt relacionat amb els dos últims. Ja que tractarem de dibuixar una imatge detallada de la importància i l'impacte del valencianisme a través de la distribució geogràfica de la seua sociabilitat, per tal d'observar quines són les comarques del País Valencià on més incidència té aquest moviment i quins han pogut ser els elements determinant per a que certes zones hagen sigut més propenses a abraçar aquesta sociabilitat cimentada al voltant de les produccions culturals del valencianisme actual i per què unes altres no s'han vist atretes per l'escena.

Per últim, la present investigació també naix, com ja s'ha comentat adés, amb l'objectiu principal de tractar d'esbrinar la possible relació entre política i cultura en el valencianisme actual i, d'haver-se donat una permeabilitat entre ambdues esferes, de què manera s'ha donat, quins elements han influït més en el procés, com aquesta possible simbiosi ha afectat a cadascuna d'elles i, com ha determinat la relació l'esdevenir i l'evolució del discurs engranat pels diferents productes culturals del valencianisme.

En conclusió, tots aquests objectius concrets hi estan interconnectats entre sí, fins a desembocar, quasi en forma de cascada, al llarg de la investigació en un objectiu global molt més general. Atés que, la tesi té coma objectiu principal analitzar com ha sigut el procés d'articulació d'allò que sembla una nova escena valencianista que pareix tindre cada vegada menys relació amb aquella del tardo i el postfranquisme.

METODOLOGIA I FONTS

Fonts

Quan es tracta d'encarar qualsevol investigació, com a historiadors, hem de recórrer a les fonts per a tractar d'organitzar un corpus o una recopilació que ens permeta aprofundir de la manera més eficient possible en aquells aspectes que considerem part essencial dels nostres objectius. Per consegüent, per tal d'emprendre la present investigació, en un inici realitzarem una busca minuciosa de fonts tant primàries com secundàries que ens ajudaren en la nostra labor i, al seu torn, ens permeteren observar les diferents realitats que d'elles es desprenien.

Per tant, en primer lloc, destacarem la recerca de fonts secundàries que vam fer servir per a realitzar l'estat de la qüestió, així com per a dotar a la nostra empresa d'un marc contextual sociocultural que ens ajudara a comprendre millor l'ambient del temps i l'espai a tractar. Per això, i pel fet que la tesi se centra en el territori del País Valencià, ens vam dirigir a les principals biblioteques a la nostra disposició en la capital del Túria i els seus voltants. Este procés va tindre el seu inici a la Biblioteca Joan Reglà de la Universitat de València, ja que posseeix un extens catàleg d'obres dedicades al valencianisme polític, al blaverisme o a la idea de poble valencià que aquestes dos cultures polítiques han proposat al llarg del temps. Igualment, en aquest lloc es troben algunes de les principals obres historiogràfiques sobre nacions i nacionalismes i també aquelles que reflexionen al voltant de la relació de la cultura i les practiques socials amb la creació de les identitats. A més a més, en aquesta línia, trobem, tanmateix, alguns importants treballs dedicats monogràficament a la Nova Cançó i a la biografia d'alguns dels seus protagonistes, com Ovidi Montllor o Raimon. Malgrat açò, en el seu fons va ser impossible trobar una bibliografia actualitzada que es referira al cas de la música valenciana en els últims trenta anys, a excepció d'una obra periodística que Antoni Rubio i Hèctor Sanjuan dedicaren a la trajectòria d'Obrint Pas sota el títol: *Del sud, el País Valencià al ritme dels Obrint Pas*.

Cosa semblant va succeir amb la resta de biblioteques de la mateixa institució, com la d'educació, del Campus de Tarongers, on, no obstant això, sí que vam poder trobar obres dedicades a la “Ruta del Bakalao o Destroy” com a referència a un altre moviment musical alternatiu en terres valencianes. Ara bé, de major utilitat ens va ser el repositori d'aquella

situada al campus de ciències socials de la Universitat de València en què vam poder trobar-nos amb obres que versaven al voltant del moviment *okupa* i la seua història des de la dècada de mil nou-cents huitanta. Igualment, a la mateixa localització trobarem una recent biografia d'Ovidi Montllor que destaca per la seua aproximació a la persona i no tant al personatge, especialment als anys d'infantesa i joventut del cantautor, cosa que no és tan habitual en les biografies del mateix estil.

Com hem vist, la falta de bibliografia específica va fer complicada la tasca de recopilació d'informació, per la qual cosa es va decidir acudir a altres biblioteques com la Biblioteca Pública Pilar Faus, situada al carrer Hospital de València, amb la intenció de trobar algunes obres més en la major biblioteca pública valenciana, la qual cosa es va demostrar totalment infructuosa.

Davant tal escassetat de fonts secundàries, ens vam veure obligats a nodrir el treball de fonts primàries que sustentaren alguns dels principals apartats plantejats en la present tesi, mentre que, al seu torn, ens ajudaren a completar uns altres que ja es recolzaven en la bibliografia trobada. A tal efecte acudírem a l'hemeroteca municipal del *Cap i Casal* en busca d'aquelles fonts de premsa que ens concediren una visió major del clima identitari de la transició valenciana, així com la possibilitat d'observar directament les discussions d'intel·lectuals d'un i un altre costat a través de les publicacions principals de totes dues cultures polítiques. És a dir, parlem ací dels diferents números de *Las Provincias* i *València Setmanal*, perquè cal recordar que durant esta època el periodisme es va convertir en la gran arma de mobilització i sensibilització de les masses. Igualment, aquestes consultes van servir per a construir un context social i cultural recent. No obstant això, per a estudiar alguns successos pròxims en el temps, l'estudi de la premsa escrita no realitza una funció completa i, per això, és necessari completar esta acumulació de documents a través dels diaris digitals i de les versions en línia dels diaris tradicionals, perquè en la web és possible trobar un major repositori d'articles i fins i tot alguns d'estos sol han sigut publicats per estos mitjans. Entre estos, podem destacar alguns de consulta exclusivament electrònica com a *Diari Públic*, *Eldiario.es*, *Diari 16*, *Diagonal* o *Marea*. Però entre estos recursos digitals mereix una especial menció l'hemeroteca de la Biblioteca Nacional d'Espanya que ofereix gran quantitat d'exemplars per a la seua consulta en línia.

Seguidament, després d'una primera catalogació de fonts de premsa, ens vam disposar a la busca de documents produïts per institucions, tant privades com públiques que ens foren d'ajuda en l'elaboració de punts concrets de la nostra investigació. Per això, la següent parada en el recorregut va ser en l'Arxiu Municipal de València que se situa al Palau de Cevelló de la mateixa ciutat, perquè es tracta d'un centre de conservació d'aquelles documentacions que les institucions municipals han anat creant al llarg dels últims set segles, però on es troba una gran massa de fonts de la dècada de mil nou-cents huitanta, la qual cosa ens va servir per a poder situar en context el moviment valencianista en estos anys. De la mateixa manera, vam accedir a l'arxiu El Punt de la ciutat de València, especialitzat en moviments contraculturals, i on es pot localitzar gran part de la producció documental dels centres socials ocupats de València. D'altra banda, pel que fa al cas específic del Ca Revolta, gran part de la seua producció i agenda d'activitats al llarg d'aquests anys de funcionament es troben digitalitzades en el seu portal web, per la qual cosa es va emprar fonamentalment aquest tipus de font digital per tal de reconstruir la història i les línies d'acció d'aquest centre social. Al seu torn, es va aprofitar per a consultar la part dels fons d'Acció Cultural del País Valencià que es trobaven digitalitzats en la seua pàgina web, així com els articles de premsa que en ella s'arreglen.

D'igual manera, els diversos festivals de música disposen en els seus respectius dominis en línia i documents de consulta pública, els quals hem hagut d'emprar després de la negativa a concedir-nos documents privats per part dels seus organitzadors. És per això que, per tal de solucionar aquesta falta d'informació vam haver d'emprar articles de premsa, especialment, digital i els diversos reportatges audiovisuals que s'han realitzat en els últims anys sobre aquests espais de sociabilitat, ja que, a més a més, resulten molt útils per al treball de l'historiador en incloure no sols imatges dels concerts i activitats, sinó també entrevistes a assistents anònims que ens permeten crear una imatge de l'experiència que els individus viuen en el mencionat espai i el tipus de sociabilitat de la qual són partícips. Ara bé, aquesta no va ser l'única vegada que vam fer ús de la història oral amb la finalitat de completar la informació de la qual disposàvem, perquè per a la realització de la present investigació es va entrevistar a Eliseu Climent, editor valencià, fundador de l'editorial i llibreria 3i4, expresident d'Acció Cultural del País Valencià i, per tant, una de les figures més destacades i controvertides del valencianisme polític dels últims cinquanta anys. El mateix va succeir amb els punts més recents cronològicament que es tracten en aquesta tesi, que donada la seua proximitat en el temps han hagut de ser tractats a través

de fonts primàries i entrevistes als seus protagonistes. Aquests va ser el cas, per exemple dels creadors de contingut en xarxes socials, un punt que es va abordar des de l'anàlisi de la producció d'aquestes pàgines en les diferents xarxes socials, el context històric i converses amb alguns dels creadors més coneguts -Cabrafotuda (Fran Tudela) o Uelamoderna entre d'altres-.

A continuació, una vegada observada la utilitat de les fonts en línia i multimèdia, vam emprendre una tasca de busca i acumulació d'aquest tipus de documents. Així, per exemple, encara que en primer lloc, tractarem d'adquirir aquells àlbums musicals i vídeos d'actuacions essencials per a la investigació, amb la finalitat de poder encarar l'anàlisi del discurs i la posada en escena mitjançant un recurs original; molts d'ells hui dia es troben totalment descatalogats, per la qual cosa per a aconseguir accedir a les lletres de les cançons es va acudir a les pàgines web dels propis artistes, així com a fonoteques digitals que respecten els drets d'autor, amb la intenció de transcriure aquelles líriques que ens van ser impossibles d'aconseguir per altres mitjans. D'igual mode, les fotografies dels concerts, així com les d'obres d'art, es van aconseguir per mitjà dels recursos digitals a la disposició de l'investigador.

Seguidament, destacarem aquelles fonts minoritàries en la nostra labor d'investigació, però que no per allò són menys importants. Entre elles podem destacar les produccions literàries d'algun dels músics més destacats de la nova generació de la música en valencià, que constitueixen quasi unes memòries ficcionades de la joventut d'estos i, per tant, un reflex de la ciutat de la dècada de mil nou-cents noranta a través de la mirada d'un personatge imbuït de sensibilitats valencianistes. En el mateix sentit, també cal destacar l'ús de poemaris, especialment de Vicent Andrés Estellés i el seu Llibre de Meravelles, que van servir d'inspiració per a moltes de les posteriors composicions i que, per tant, connecta d'una certa manera a les dos generacions de nacionalistes de finals del segle XX. D'altra banda, com a fonts primàries també es van utilitzar tota mena de novel·les publicades en les últimes dècades que han tingut un impacte, major o menor, però digne de tindre en consideració entre aquestes cultures polítiques.

En aquesta enumeració de fonts "artístiques" podem també parlar dels murals que van ser emprats per tal de completar el capítol dedicat als personatges més representatius de l'imaginari col·lectiu del valencianisme actual, atés que l'art de carrer o *Street Art* per les seues característiques resulta ser relativament ràpid d'elaborar, fàcil de publicar -es situa

directament en un mur de qualsevol carrer- i, a més a més, per la seua situació, d'accés quotidià per al comú de la ciutadania, fins a convertir-se en una forma quasi banal de transmetre un determinat missatge, la qual cosa el converteix en un mitjà d'expressió de les identitats realment efectiu. Pel que fa aquest punt en concret, ens vam informar a través de la xarxa i de diferents converses amb alguns artistes d'on es situaven els murals més representatius i, en cas de no poder trobar-ne informació fiable o imatges de qualitat, ens vam desplaçar a les localitats on es trobaven per tal d'observar-los personalment de millor manera i fotografiar-los.

Finalment, després d'haver recopilat una variada tipologia de documents, ens vam disposar a fer treball de camp que ens permetera observar de prop la sociabilitat en la valència actual. Per això, entre d'altres accions, ens decidim a acudir a la major botiga de productes propagandístics dels grups valencians durant almenys tres dies a l'atzar per a analitzar el repertori musical amb el qual amenitzaven les compres dels clients, al mateix temps que tractàvem de realitzar un xicotet inventari d'aquells productes que es trobaven a la venda i la seua relació amb els diferents elements del discurs nacionalista. Això mateix va ser el que realitzem en els centres socials que encara hui romanen oberts o amb els bars i pubs que també es mencionen al llarg de la tesi, ja que és de vital importància per a la construcció d'una investigació amb una cronologia tan actual, poder apropar-se a observar per un mateix quines són les relacions que es donen en aquests llocs i de què manera, encara que a l'hora de redactar la base siguen els articles de premsa o les entrevistes. Per últim, com a part d'aquest treball de camp, podríem destacar la presència en alguns aplecs propers a la ciutat de València com l'Aplec del Puig; la visita a alguns sopars Estellés o nits Estellés com la de Montcada, Burjassot o Museros; o l'observació en primera persona d'alguns actes commemoratius celebrats durant el trenta aniversari de l'assassinat de Guillem Agulló.

Metodologia i tractament de les fonts

Així doncs, després de la recopilació de fonts hem d'endinsar-nos en una altra fase crucial en tota investigació, la del tractament d'aquestes i la metodologia emprada per a fer-ne ús d'elles; si considerem, com és normal, que tota empresa historiogràfica depèn, en bona

part, de l'habilitat del professional per a ordenar, classificar i utilitzar aquells documents dels quals disposa. Açò, permetrà a l'historiador realitzar amb major facilitat el seu treball i així mateix aconseguir una complexitat superior en les seues anàlisis i una major aproximació als objectius fixats inicialment.

Per això, en primer lloc, es va procedir a ordenar cronològicament aquells esdeveniments destacats o de gran impacte social al País Valencià trobats en la premsa, amb la fi primordial d'establir una línia cronològica de successos rellevants que pogueren haver influït en el discurs del valencianisme modern. Cosa semblant es va dur a terme amb aquelles fonts emprades per a aprofundir en la busca de la idea de poble valencià durant els anys de la transició a través de les obres periòdiques de les cultures polítiques valencianistes i blaveres, alhora que aquestes publicacions van ser enfrontades entre si i comparades, per tal de trobar aquelles diferències existents en la narració dels fets entre elles.

Una vegada elaborada esta línia esquemàtica de context històric i social, amb l'ajuda inestimable també dels manuals i les investigacions monogràfiques més importants al voltant de la història valenciana recent, vam començar a ordenar temporalment la producció musical d'aquells músics valencians que han sigut rellevants per a la construcció del discurs de les sensibilitats valencianistes des de principis de la dècada de mil nou-cents noranta. D'aquesta manera, articularem una nova línia centrada en elements culturals i ja no socials i polítics com l'anterior. Per consegüent, poguérem solapar totes dues periodicitats per a tractar d'observar com una pot influir sobre l'altra i al revés, com si d'un diàleg entre política, societat i cultura es tractés. Així mateix, també es van construir unes altres línies temporals relacionades amb la cultura més enllà de la música, com és el cas dels programes radiofònics, la producció humorística en xarxes socials o la producció plàstica d'alguns dels nous artistes digitals que tanta popularitat s'han guanyat en els últims anys en el si de les sensibilitats valencianistes.

Una vegada explicat açò, el següent pas a tindre en compte ha de ser el de l'anàlisi de les cançons que en cadascun d'estos àlbums es troben, la qual cosa suposa un total de més d'un miler de composicions que han sigut tingudes en consideració i estudiades detingudament, per a la realització d'aquesta investigació, amb la finalitat de distingir el discurs de cada grup en concret, així com les línies argumentals comunes que acabaren per construir un missatge propi i afí a la majoria de les sensibilitats valencianistes del

present. En conseqüència, al seu torn, haguérem de classificar les cançons per temàtiques i elements discursius, que ens permeteren esbrinar els punts comuns, les permeabilitats discursives i les línies generals i concretes del relat valencianista. Alguns d'aquests elements a destacar poden ser -per mencionar alguns-: la dicotomia repressió-revolta, l'anticapitalisme, l'ecologisme, el ruralisme, les al·lusions històriques, el feminisme, la sociabilitat, la importància de la música en llengua pròpia, la utilització de personatges històrics, la creació de personatges referencials i "màrtirs", la lluita per la llengua, el costumisme, la defensa de les tradicions i de les festivitats, etc. Si tenim açò en consideració, podem desgranar meticulosament el discurs fins poder observar detingudament a la present generació del valencianisme, atés que, a través dels elements enumerats, és possible per a l'investigador apropar-se a la visió del món d'aquestes cultures polítiques, la seua relació amb el seu context històric, social i cultural; així com la seua reacció davant d'aquest i com és emprat per tal de justificar les seues posicions polítiques i la seua oposició als "altres" mitjançant articulacions reactives lògiques que actuen com a interruptors identitaris, alhora que s'empra per homogeneïtzar, a través de les experiències, a tot un grup social. Tanmateix, el procés que acabem d'explicar i que va ser aplicat a la música en un primer moment, també el vam fer servir per analitzar la resta de produccions culturals que es tracten al llarg de la investigació, la qual cosa ens serví, al mateix temps, per fer una comparació del discurs entre els diferents productes culturals de les sensibilitats valencianistes i, així, poder aclarir quins són els elements més reiteratius del relat i quina ha sigut l'evolució d'aquest al llarg de les últimes tres dècades.

Arribats a aquesta tessitura, la investigació semblava incompleta si no s'aprofundia en el component social del valencianisme actual per a indagar completament en la seua articulació en els darrers trenta anys. Per consegüent, partint de les produccions culturals que versen al voltat de la sociabilitat, de les produccions literàries del moviment, de monografies, articles de premsa digital, entrevistes secundàries i els esdeveniments que cada artista ressalta en la seua pròpia pàgina web; vam realitzar un calendari anual del valencianisme actual on assenyalar dates especials, celebracions, esdeveniments, etc. que formen part essencial de la xarxa de sociabilitat de les sensibilitats valencianistes de les diferents comarques del País Valencià.

Seguidament, obtinguda la informació desitjada per part dels organitzadors de cadascun d'aquests -ja siga per col·laboració directa o a través de la generació de contingut a través dels seus canals de comunicació habituals (xarxes socials, portals webs o notes de

premsa)- edificàrem una tercera línia cronològica, acompanyada de la realització de diversos mapes específics amb la intenció primerenca d'observar gràficament la situació geogràfica exacta dels esdeveniments tractats, la seua relació amb els accidents geogràfics de major importància en la relació del valencianisme i la naturalesa, la seua connexió amb llocs de memòria o simplement la seua possible concentració en determinades comarques. Una vegada realitzades aquestes cartografies -consultables al llarg de la següent investigació-, vam procedir a solapar-les, atés que, a simple vista, es podia observar una relació clara entre elles, la qual cosa ens permeté determinar, a priori, una possible major implantació d'aquestes cultures polítiques en determinades àrees del territori valencià i la seua relació amb les zones valencianoparlants del país.

Ara bé, arribats a este punt, l'estudi de la sociabilitat continuava semblant-nos allunyat de l'element social que ens havíem proposat analitzar, per la qual cosa ens decidim a visionar diferents documentals d'entrevistes realitzats en els mateixos festivals, concerts, aplecs o trobades amb l'objectiu primordial de tractar d'albirar l'experiència personal tant d'assistents anònims com dels protagonistes més coneguts, la qual cosa ens va permetre articular una base general d'experiències valencianistes mitjançant les relacions socials en aquests espais i la seua relació amb l'entorn

En conclusió, en la present tesi doctoral s'ha emprat una gran quantitat de documents i fonts procedents de diferents institucions, editorials, arxius i hemeroteques. Açò dota a la investigació d'una rellevant veu coral i complexitat, a la qual cosa també se suma la diferent tipologia de les fonts emprades que van des de la música, l'art de carrer, les xarxes socials, els programes radiofònics i de televisió, fins a altres més convencionals com manuals, articles científics i de premsa, comunicats, documentals, etc. Per aquest motiu, podem afirmar que la part crucial del procediment de construcció de la investigació fou el tractament donat a les fonts per a poder ser utilitzades amb la major utilitat i professionalitat; i, amb això, aconseguir articular una història del valencianisme dels últims trenta anys en tres nivells diferents i interconnectats: històrico-polític, social i cultural.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Estat de la qüestió: estudis sobre la cultura actual en llengua pròpia

Seguidament, abans d'abordar la investigació, exposarem l'estat de la qüestió en els estudis acadèmics actuals. Com que es tracta d'una temàtica d'estudi d'història del temps present, la historiografia que aborda la problemàtica és escassa en l'actualitat, com veurem més endavant, per la qual cosa també tractarem d'observar els derivats d'aquelles disciplines de ciències humanes i socials pròximes a la història.

Així doncs, seguint la cronologia de la nostra investigació, procedirem a observar aquells estudis que es refereixen a la música dels artistes valencians del tardofranquisme i la Transició. No obstant això, en este moment històric de gran transcendència, una gran part de músics valencians que desenvolupaven el seu talent en llengua pròpia es van veure obligats a emigrar a Barcelona, nucli de l'anomenada Nova Cançó, a la recerca de les oportunitats que els eren negades en la seua terra natal. Per això, per a trobar estos primers exponents de la cançó valenciana, hem de centrar-nos en les publicacions referides a este gènere musical nascut a Catalunya. La Nova Cançó que cronològicament es va produir entre principi de la dècada de mil nou-cents seixanta i finals de la següent, ha sigut una de les temàtiques més estudiats de la història de la música espanyola del segle XX, perquè poc temps després dels seus anys d'esplendor van començar a aparèixer importants treballs sobre la qüestió. De fet, quan esta “era daurada” arribava a la fi, el periodista Jordi García-Soler va publicar la seua primera gran anàlisi del moviment amb el títol de *La Nova Cançó sota una configuració quasi crònica*¹. No obstant això, caldrà esperar alguns anys per a trobar treballs de major profunditat analítica i objectivitat, fins i tot, del mateix autor. Conseqüentment, van destacar alguns manuals apareguts en la dècada de mil nou-cents noranta, com a *Crònica apassionada de la Nova Cançó*² en què García-Soler, convertit ja en gran especialista sobre el gènere, va abordar l'abans, el durant i el després de la cançó catalana. En esta obra, el periodista barceloní enalteix el treball realitzat per artistes com Els Setze jutges o Raimon per a difondre i dotar de reconeixement a la

¹ GARCÍA-SOLER, Jordi: *La Nova Cançó*, Barcelona, Edicions 62, 1976.

² ID: *Crònica apassionada de la Nova Cançó*, Barcelona, Flor de Vent, 1996.

“cultura catalana” durant els últims anys del franquisme, així com el seu paper en les lluites estudiantils contra el règim. De fet, la seua visió sembla bastant esbiaixada per la seua pròpia experiència personal, perquè de la mateixa manera que lloa esta experiència quasi revolucionària que es vivia en les universitats de l'estat espanyol gràcies a composicions com *Al Vent*, desestima la importància del posterior Rock Català. Siga com siga, tots dos treballs periodístics ens doten d'una important ferramenta a l'hora d'abordar la qüestió de la música en llengua pròpia, perquè ens permet aproximar-nos a l'emocionalitat del moment. No obstant això, cal tindre sempre present que es tracta de “cròniques” quasi memorístiques davant les quals cal mantindre un gran sentit crític i diferenciar entre les aportacions pròpies de l'autor i els fets documentats. Això mateix succeeix amb l'obra de Josep Porter i Moix de 1988: *Una història de la Nova Cançó*³; que, encara que summament memorística, sí que destaca per la seua gran aportació fotogràfica seleccionat per este vexil·lòleg, era germà del representant musical Miquel Porter i Moix. Igualment, estos immensos treballs pequen en gran manera d'una visió de Catalunya com a centre cultural sense tindre en compte la permeabilitat de les fronteres, especialment entre els territoris catalanoparlants.

Mes, l'impacte d'aquell moviment cultural en l'imaginari col·lectiu de l'esquerra, especialment de la nacionalista, i en els espais acadèmics i culturals va ser tal que, amb l'entrada del nou segle i la celebració de diferents aniversaris i dates commemoratives, van començar a aparéixer alguns dels volums més interessants sobre la història de la Nova Cançó que, ara sí, dotaven a la història d'esta d'una visió des del País Valencià. Així doncs, l'any 2009 les dos grans universitats públiques de la ciutat de València -la Universitat de València-Estudi General i la Universitat Politècnica de València- van celebrar els cinquanta anys d'aquell gènere musical convertit en moviment polític amb la publicació de dos importants obres. Per part seua, UV va publicar *50 anys Al Vent, Crònica d'una Nova Cançó*⁴ de Carles Gámez que va resultar especialment interessant per la seua manera d'abordar el context sociocultural que es desenvolupava la carrera d'estos artistes. En ella, el periodista valencià tracta d'observar tant les formes de difusió i reproducció musical de l'Espanya de mil nou-cents seixanta⁵, com les sensibilitats dels oients⁶. Igualment,

³ PORTER I MOIX, Josep: *Una història de la Nova Cançó*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1988.

⁴ GÀMEZ, Carles: *50 anys Al Vent, Crònica d'una Nova Cançó*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.

⁵ Ibid. 65-72.

⁶ Ibid. pp. 25-38.

resulten ressenyables les dos últimes parts de la investigació de Gámez, perquè es dediquen quasi en exclusiva a la figura de Raimon, la qual cosa ens permet accedir a una gran producció sobre la seua obra i les seues relacions socials, però precisament esta bondat deixa incomplet el treball, perquè acaba per oblidar-se d'altres artistes tan importants com Ovidi Montllor per a centrar-se únicament en l'autor xativí, que acabarà convertit en la figura més estudiada de tot el moviment. Això, es pot observar en l'obra commemorativa que UPV publicarà: *Raimon a la UPV: 50 anys d'Al Vent*⁷. En este catàleg estés de l'exposició homònima celebrada aquell any, s'inclouen textos de molt diversos autors, entre els quals destaquen el de Marc Legras⁸ i el de Marta Nuñez⁹. El primer d'estos resulta d'utilitat per la seua capacitat per a observar i descriure l'impacte de Raimon a nivell internacional i la transnacionalitat del seu missatge, que probablement són els elements menys estudiats de la carrera artística del cantautor de Xàtiva. Per part seua, el segon d'ells pertany als escassos textos que es dediquen a l'estudi de la sociabilitat en els recitals de la Nova Cançó, així com la importància d'esta en les relacions estudiantils de llarg a llarg de l'estat espanyol.

Un any més tard -2010-, la Universitat de Lleida vindrà a sumar-se a esta sèrie de publicacions universitàries que van tractar d'abordar el tema. En este volum, editat per Javier de Castro¹⁰, els autors seguiran una línia de desenvolupament molt semblant a la de l'obra de García-Soler, en abordar primer el context polític i empresarial en què es desenvolupen estos músics, per a més tard donar pas al cas d'alguns autors concrets com Raimon i Serrat. De fet, de la mateixa manera que l'anàlisi del periodista català, este també prolongarà la línia de la Nova Cançó fins al Rock Català de mitjan dècada de mil nou-cents huitanta. No obstant això, existeixen grans diferències entre este estudi i el de García-Soler, doncs en tractar-se d'un compendi de capítols redactats, en la seua majoria, per historiadors i historiadors de l'art, la perspectiva d'investigació canvia i la subjectivitat -encara que existent- passa a un segon pla. No obstant això, malgrat tractar-se d'un incommensurable treball d'un monolitisme català molt acusat que no deixa veure més enllà de les fronteres del principat.

⁷ VV.AA: *Raimon a la UPV: 50 anys d'Al Vent*, València: Universitat Politècnica de València, 2009.

⁸ LEGRAS, Marc: "D'un Olympia a l'altre, Raimon vist des de París", en: Ibid. pp.85-89.

⁹ NUÑEZ, Marta: "L'efecte Raimon en la lluita antifranquista", en: ibid. pp.95-99.

¹⁰ DE CASTRO, Javier (ed.): *"Ens calen cançons d'ara", Retrospectiva sobre la Nova Cançó a 50 anys vista*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2010.

D'altra banda, si alguna cosa semblen tindre en comú totes estes obres, és la centralitat, d'una banda, de Catalunya com a nucli impassible de la Nova Cançó i de la figura de Ramón Pelegrero “Raimon” com a gran artista d'esta. Per això, no és d'estranyar que, a penes un lustre abans de l'aparició d'estos últims tres estudis, es publicaren les dos grans biografies dedicades al cantautor xativí. Així, en 2004 es va presentar *Raimon, l'art de la memòria*¹¹ de David Escamilla, mentre que un any després Antoni Batista llançava al mercat la seua pròpia versió de la vida d'este, sota el títol *de Raimon, la construcció d'un cant*¹². Ambdues presenten un gran valor comú, perquè durant una extensa sèrie de pàgines s'obliden per complet de la figura mediàtica per a tractar d'observar a Ramón Pelegrero com a individu en la seua intimitat, especialment en els capítols que dediquen a l'estudi de la seua infància i joventut, en què s'observa detingudament el contextno social en què es va criar l'artista. Per este motiu, tant Batista com Escamilla ens acosten a la Xàtiva de les dècades de mil nou-cents quaranta i mil nou-cents cinquanta amb l'objectiu de comprendre d'una millor manera la complexa psicologia del cantant. En este sentit de rastreig de l'emocionalitat del biografiat, hauríem de destacar la més tardana d'estes publicacions, perquè és capaç d'articular el relat de la vida intercalat amb el sentiment d'experiència extret de declaracions o lletres de les cançons del de la Costera, la qual cosa aconsegueix oferir una imatge més complexa de la figura en general. No obstant això, hem de ser crítics amb estes obres, sense menysprear el treball dels seus autors, pel fet que ambdues estiguen realitzades per periodistes i no per historiadors, perquè estos haurien de ser els que s'encomanaren a la tasca d'historiar les vides dels personatges i no a altres acadèmics, a pesar que les seues aportacions puguen resultar de gran utilitat per a la construcció del relat històric. Això mateix succeeix amb les biografies de l'altre gran exponent valencià de la Nova Cançó: Ovidi Montllor. En este cas, existeixen igualment dos volums dedicats a la vida de l'alcoià, però amb un lapse, entre l'un i l'altre, major que en el cas anterior, perquè l'any 2002 va aparéixer *L'Ovidi*¹³ redactat per Núria Cadenes i fins a dotze anys després no es va publicar *Ovidi Montllor, un obrer de la paraula*¹⁴ fruit de les investigacions de Jordi Tormo. Probablement, per això, estes seran diferents en molts aspectes de les quals es van realitzar sobre l'autor xativí, perquè en el primer dels exemples sobre Montllor s'enalteix la seua figura mentre es realitza el recorregut vital de

¹¹ ESCAMILLA, David: *Raimon, l'art de la memòria*, Barcelona, Planeta, 2004.

¹² BATISTA, Antoni: *Raimon, la construcció d'un cant*, Barcelona, RBA, 2005.

¹³ CADENES, Núria: *L'Ovidi*, València, 3i4, 2002.

¹⁴ TORMO, Jordi: *Ovidi Montllor, un obrer de la paraula*, València, Sembra, 2014.

l'artista, mentre que en la segona això es realitza a través d'imatges inèdites, entrevistes amb coneguts i altres documents que s'allunyen del format més clàssic de biografia.

Així doncs, com hem vist, malgrat que es tracta d'un moviment cultural de gran impacte i importància política i social, el seu estudi ha quedat en un segon pla, especialment per a l'àmbit de la historiografia, perquè la majoria dels escassos treballs que aborden la problemàtica en profunditat han sigut realitzats per periodistes o filòlegs, fins i tot, els articles publicats sobre aquest tema -cada vegada més nombrosos- semblen provindre d'estes àrees acadèmiques. Conseqüentment, a continuació, hem de fer menció a alguns d'estes publicacions en revistes que poden resultar interessants a l'hora de construir una història cultural de la música en llengua pròpia. El primer d'estos és *La Nova Cançó i l'escriptura lírica*¹⁵ en què Lluís Messeguer deixa de costat els esdeveniments per a realitzar una anàlisi filològica del discurs present en les cançons d'estos artistes, així com la seua manera de realitzar les composicions. Precisament, en el camp de la filologia han sorgit gran quantitat de tesis doctorals, articles i diverses investigacions en l'última dècada que analitzen el llenguatge i el discurs en la Nova Cançó. Clar exemple d'això són la tesi doctoral d'Antoni Pardo Ayuso defesa en 2015 en la UAB i dirigida per Mila Sagarra sota l'esclaridor títol: *El discurs de resistència i combat en la Nova Cançó. Anàlisi dels estratègies retòriques*¹⁶; i alguns altres articles de gran interès com el de Lluís Messeguer: *La 'Cançó'. Oralitat i literatura, aspectes de la cançó catalana antiga i moderna*¹⁷, en què l'autor no sols estudia els aspectes clau del fenomen modern, sinó també del gènere clàssic del qual este prové, per a establir els punts comuns i les diferències, a través del gir lingüístic. A més a més, s'han realitzat alguns estudis acadèmics a partir de l'exemple d'una sola cançó, com és el cas de *Obrim noves portes amb les claus del Tio Canya: la creació de la identitat. L'exemple d'una cançó i algunes possibles aplicacions*¹⁸ on Francesca Cano observa com la figura del Tio Canya ha sigut descontextualitzada i utilitzada per a crear una nova consciència nacional.

¹⁵ MESEGUER, Lluís: "la Nova Cançó i l'escriptura lírica", *Caplletra: Revista Internacional de filologia*, 22, 1997, pp. 169-183.

¹⁶ PARDO, Antoni: *El discurs de resistència i combat en la Nova Cançó. Anàlisi de les estratègies retòriques* (tesis doctoral dirigida por: Sagarra, Mila), Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2015.

¹⁷ MESEGUER, Lluís: "La 'Cançó'. Oralitat i literatura aspectes de la cançó catalana antiga i moderna", en: MAS, Joan; MIRALLES, Joan; ROSELLÓ, Pere (coord.): *Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, vol 2, 1999, pp. 259-282.

¹⁸ CANO, Francesca: "Obrim noves portes amb les claus del Tio Canya: la creació de la identitat. L'exemple d'una cançó i algunes possibles aplicacions", *Ítaca: Revista de Filologia*, 9, 2018, PP. 21-52.

D'esta manera, com venim observant, inclús la bibliografia més recent es troba dominada per la filologia i el periodisme el que resulta en un silenci de la historiografia actual que sembla haver passat per alt el fenomen musical tardofranquista, excepte algunes excepcions entre les quals podem ressenyar: *La Nova Cançó catalana: gènesi, desenvolupament i transcendència d'un fenomen cultural en el segon franquisme*¹⁹ que analitza l'esdevenir del moviment en el seu context polític-social a l'Espanya de les dècades centrals del passat segle. De fet, este buit historiogràfic, que no bibliogràfic, que trobem en estudiar el fenomen de la Nova Cançó s'agreuja com més ens acostem al temps present, perquè com veurem a continuació, escassos treballs s'han dedicat a l'anàlisi de la música Folk de mitjan dècada de mil nou-cents huitanta i menys encara a les sonoritats de la contracultura valenciana de finals del segle XX i principis del XXI. Així, de la referida música Folk al País Valencià a penes trobem informació, excepte la que ens puguem proporcionar aquells treballs dedicats a l'agrupació valenciana més reconeguda d'este gènere musical: Al Tall. No obstant això, cap d'estes publicacions aporta alguna cosa diferent d'aquelles que abordaven la trajectòria musical de la penúltima dècada de centúria com un resultat directe de la Nova Cançó, com les ja esmentades *50 anys d'Al Vent* o *Crònica apassionada de la Nova Cançó*.

Conseqüentment, la falta d'anàlisis profundes és evident per a estudiar tot allò relacionat amb estes produccions culturals que succeïssa després de finals de mil nou-cents huitanta. L'exemple més clar, el trobem en el cas específic del Ska Valencià, precisament el moviment en llengua autòctona que més actes multitudinaris ha celebrat i el que ha sigut capaç d'arribar a més públic, sorgit del territori valencià. Tant és així, que per a este estudi de cas existeixen a penes un parell d'obres publicades i escassos articles que ens aporten informació específica. El primer d'ells que mereix ser nomenat és el treball de Roser Durà²⁰ que ens planteja una cronologia general de la producció musical de Obrint Pas i la poesia present en les seues cançons, al mateix temps que es compara amb la Nova Cançó, la qual cosa connecta tots dos moviments, al mateix temps que els diferencia. És a dir, estableix l'actual fenomen musical com un esdeveniment separat del de finals del franquisme, però alhora els considera hereus d'aquell imaginari creat per Raimon o Ovidi

¹⁹ ARAGÜEZ, Carlos: "La Nova Cançó catalana: génesis, desarrollo y trascendencia de un fenómeno cultural en el segundo franquismo", *Pasado y Memoria: Revista de Historia Contemporánea*, 5, 2006, pp. 81-98.

²⁰ DURÀ, Roser: "Obrint Pas: de la Nova Cançó al fenómeno musical actual de la música en valencià", *Ítaca: Revista de Filología*, 9, 2018, pp. 141-166.

Montllor, entre altres. Esta línia argumentativa és la mateixa que mantenia Ignasi Escandell en el seu article *Assumiràs la veu d'un poble*²¹ en relacionar als artistes del nou mil·lenni amb aquells de la transició i situa a la música com a eix vertebrador de la identitat nacionalista en tots dos períodes. En este, arriba a afirmar que Obrint Pas té en les noves generacions valencianistes el mateix efecte nacionalitzador que les Fuster va tindre entre els antifranquistes²², cosa que pot ser criticada per no tractar-se del mateix tipus d'influència, però que a priori sembla ser una idea de gran rellevància. Mes, la verdadera importància del treball del jove investigador valencià resideix en la seua reflexió entorn de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià i el poder d'esta per a crear una àmplia base de consumidors de música en llengua pròpia, entre els quals a més el discurs del valencianisme polític modern calaria més ràpid.

No obstant això, ni Durà -filòleg- ni Escandell -historiador- es detenen a observar més enllà del grup de la capital i les seues composicions més conegudes, per la qual cosa els seus treballs mostren una anàlisi incompleta que no ressenya els diferents discursos que la música en valencià ha anat creant al llarg dels últims trenta anys i, molt menys, els elements que conformen estes narracions de la realitat i els canvis patits per estes al llarg dels anys. Igualment, cap d'ells s'interroga sobre la manera en què la música és consumida per eixa joventut a la qual -segons Escandell- nacionalitza, ni sobre les maneres de sociabilitzar entorn d'ella. Estos mateixos dèficits els podem observar en l'obra conjunta d'Antoni Rubio i d'Hèctor Sanjuan²³, que aborda la història de Obrint Pas com a grup i els canvis en les mentalitats dels components de l'agrupació durant el seu acompliment artístic -vint-i-un anys-, així com les temàtiques generals dels àlbums i el context personal en què van ser concebuts. Per això, este estudi quasi biogràfic ens resulta de gran interès, com a historiadors, a l'hora de conèixer les emocionalitats que es troben darrere d'algunes cançons i les opinions que els membres de l'agrupació tenien sobre les seues publicacions. No obstant això, el fet que es tracte d'un treball periodístic convertit en una crònica de les aventures d'estos músics fa dubtar a vegades de l'objectivitat dels autors, per la qual cosa cal ser profundament crítics amb algunes de les idees desenvolupades.

²¹ ESCANDELL, Ignasi: "Assumiràs la veu d'un poble: la música como elemento vertebrador de la identidad nacional del País Valenciano", en: FOLGUERA, Pilar, et.al.(Eds.): *Pensar la historia desde el Siglo XXI: Actas del XII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 2015, pp.4009-40024.

²² ESCANDELL, Ignasi: "Assumiràs la veu...p. 4020.

²³ RUBIO, Antoni; SANJUAN, Hèctor: *Del Sud, el País Valencià al ritme dels Obrint Pas*, Barcelona, Mina, 2007

Més actuals són alguns articles científics publicats per joves investigadors procedents de l'àmbit de la filologia com ara Jaime Oliveros -filòleg de la llengua anglesa- o Aina Monferrer -divulgadora i investigadora de la llengua catalana- que han analitzat des de la seua disciplina científica les produccions de grups musicals més recents com Zoo. En el cas del primer al que ens hem referit, ha centrat part dels seus estudis en La Raíz i Zoo -dels quals els seus cantants són germans (Pablo Sánchez i Toni "Panxo" Sánchez)- com a exemples de recuperació de memòria democràtica²⁴. Pel seu costat, Monferrer s'ha enfocat especialment en el discurs, les imatges i els recursos lingüístics i lírics presents en el gènere del Hip-Hop en llengua pròpia²⁵. A més a més, aquesta autora valenciana també ha publicat gran quantitat d'articles i capítols en obres col·lectives a la cultura valencianista, especialment a les produccions literàries que podríem emmarcar dins d'aquesta. Concretament, crida l'atenció el gran nombre d'enfocs des dels quals ha abordat la figura de Vicent Andrés Estellés i la seua obra. Per nomenar alguns exemples destacats de la seua bibliografia al voltant del poeta de Burjassot podem destacar articles científics de gran interès com *Guerra i Postguerra en els versos de Vicent Andrés Estellés*²⁶-que fa èmfasi en el paper d'Estellés com a cronista de la València perdedora de postguerra-, *Les geografies literàries i el 'Mural del País Valencià' d'Estellés*²⁷, *La València de Vicent Andrés Estellés: una proposta didàctica del "Llibre de Meravelles"*²⁸-ambdós de gran importància a l'hora d'analitzar la geografia imaginada que es deriva de l'obra del poeta i els significats que a ella li atorga- o *Biografia crítica sobre Vicent Andrés Estellés*²⁹-que proposa una revisió de les biografies clàssiques publicades fins al moment-. No obstant, encara que Monferrer ha tractat als seus estudis temes relacionats amb la música actual en valencià i amb un personatge tan important per a les sensibilitats valencianistes com ho és Vicent Andrés Estellés, curiosament mai no ha tractat la relació

²⁴ OLIVEROS, Jaime: "'Cantant contra la tirania de l'oblit': La Raíz y Zoo como ejemplos de rebeldía poético-musical". En: GÓMEZ, Miguel Ángel; BALLESTER, Ignacio; RIESGO, Ferran (Coords.): *Disidencias en la literatura hispánica*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2020. Pp. 77-85.

²⁵ MONFERRER, Aina: "Pragmaestilística del discurs del hip-hop en valencià", *Comunicació: revista de recerca i anàlisi*, vol. 36, nº1, 2019. Pp. 51-69.

²⁶ ID: "Guerra i postguerra en els versos de Vicent Andrés Estellés", *Caplletra: Revista internacional de filologia*, nº 75, 2023, pp. 79-107.

²⁷ ID: "Les geografies literàries i el 'Mural del País Valencià' d'Estellés: dues propostes d'explotació didàctica", *Articles: Revista de didàctica de la llengua i de la literatura*, nº 61, 2013, pp.88-99.

²⁸ ID: "La València de Vicent Andrés Estellés: una proposta didàctica a partir del "Llibre de meravelles". En: BALLESTER, Alexandre; HERNÁNDEZ, Héctor (coord.): *Un amor, uns carrers: cap a una didàctica de les geografies literàries*, València, Universitat de València, 2021. Pp. 157-166.

²⁹ ID: "Biografia crítica sobre Vicent Andrés Estellés". En: SALVADOR, Vicent; PÉREZ, Manuel (coord.): *L'obra literària de Vicent Andrés Estellés: gèneres, tradicions poètiques i estil*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2013.

existent entre aquests dos temes ni la utilització de la figura del poeta burjassoter per part dels artistes valencians per tal de construir el discurs de les seues produccions. De fet, quasi no existeixen treballs que analitzen o aprofundeixen realment en aquesta qüestió, almenys d'una manera detallada i exhaustiva.

Encara més, es difícil trobar treballs que posen el seu focus en la cultura de les sensibilitats valencianistes actuals més enllà de la música que probablement siga el producte cultural més popular i més conegut, atés que inclús ha travessat les fronteres del domini lingüístic. Per exemple, no trobem treballs de rellevància que tracten detingudament amb una òptica centrada en les sensibilitats identitàries les imatges culturals dels principals símbols valencianistes del poble valencià com ara Vicent Andrés Estellés, Guillem Agulló, Joan Fuster o Enric Valor, entre altres, més enllà d'alguns articles de premsa cultural que, en la majoria dels casos, es limita a enumerar produccions que utilitzen o referencien la imatge d'alguns d'aquests personatges històrics.

Cosa pareguda succeeix si ens preguntem per la importància de la nova música en valencià com a base de la inspiració per a la creació d'altres formes artístiques i de productes culturals molt variats; ja que sembla que pocs han sigut els investigadors que s'han parat a observar com la majoria de produccions culturals valencianistes -ja siguen arts plàstiques, audiovisuals o literàries-, han girat constantment al voltant de la música, com si aquesta fora l'eix d'òrbita de la cultura valencianista i la resta de productes giraren entorn del seu horitzó de successos. Perquè no sols han adoptat les principals línies del seu discurs sinó que també citen, en moltes ocasions, textualment versos estrets d'algunes de les composicions en llengua pròpia més conegudes. Malgrat això, la manca d'estudis al voltant d'una temàtica tan particular és evident, com també ho és la falta d'estudis dedicats a l'anàlisi d'altres formes de produccions culturals com les xarxes socials i la creació de discurs valencianista per part d'alguns creadors de contingut, encara que en són nombrosos els articles científics i les publicacions que aborden la idea de les xarxes socials -Twitter (ara X), Facebook, Instagram o Tik Tok- en general, encara que pocs han sigut els investigadors que s'han aproximat a elles com a creadores i difusores de discurs nacionalista.

En conclusió, les investigacions centrades en la música catalana i valenciana -i en la producció cultural en general- han sigut escasses fins a la data i molt més si ens atenim a aquelles que han sigut realitzades pels historiadors. A més a més, es dona una constant de proporcionalitat en estos estudis, perquè quant més avancem en el temps cap al present

i més ens desplacem cap al País Valencià com a focus radiador de cultura, menys obres o articles s'han realitzat. És a dir, els treballs sobre les produccions culturals de la Nova Cançó són abundants -fins i tot trobem treballs historiogràfics-, però a partir del primer lustre de la dècada de mil nou-cents huitanta estes van en disminució i la música en llengua pròpia comença a ser deixada de costat per les diferents disciplines. El mateix ocorre amb l'eix espacial Catalunya -País Valencià, ja que quan el principat ha sigut el focus de la cultura sonora ha sigut àmpliament abordat des de diferents punts de vista que, en la majoria dels casos, oblidaven l'esfera valenciana; mentre que quan els fets es propagaven des del sud cap al nord, les investigacions han anat decreixent fins a ser quasi residuals. Per tant, com més recent en el temps i més protagonisme nuclear del territori valencià, menys estudis trobem. Igualment, totes estes aproximacions a la qüestió de la música en l'àrea catalanoparlant durant els últims seixanta anys presenten grans problemes i buits en l'anàlisi, perquè la majoria d'elles a penes van més enllà de la simple crònica i enumeració de fets relacionats amb la música, amb el que acaben per oblidar estudiar una cosa tan essencial en les sonoritats modernes com és l'anàlisi del discurs de les composicions. També és destacable el monolitisme de Catalunya i l'aparent falta de permeabilitat amb altres territoris que mostren algunes d'estes obres o la tendència quasi fatal a la biografia superficial que acaba per estrényer les mires de les investigacions i obliden enclavar al personatge o grup en el context general del seu moviment. Finalment, sovint s'ha obviat que tota música porta aparellada l'una o l'altra forma de sociabilitat, sobre la qual ha recaigut escassa atenció en la bibliografia disponible sobre el tema. Així doncs, podem afirmar que és necessària un aprofundiment de la historiografia en esta temàtica, que ens permeta realitzar una història de la cançó al País Valencià profunda i completa.

Estat de la qüestió: estudis sobre la sociabilitat valencianista actual

Per a realitzar un complet estudi de la música i el seu poder nacionalitzador, no podem deslligar a esta de la seua societat, igual que tampoc podem separar-la del seu context històric i polític. Però per a comprendre d'una millor manera com es produeix el procés de nacionalització a través dels artefactes culturals, és necessari atendre a com,

quan, on i de quina manera es dona el contacte entre els individus o els grups humans i eixos productes. O siga, perquè una història sociocultural d'un moviment polític siga exhaustiva, hem d'atendre sempre la sociabilitat dels seus components.

Així per a comprendre en què moment es troben els estudis de sociabilitat al País Valencià, hem d'emprendre una observació del seu estat de la qüestió que ens servisca, igualment, com a punt de partida per a la nostra pròpia investigació. D'esta manera, cal començar el present apartat observant aquella àrea de coneixement que major interès ha rebut per part dels acadèmics valencians en l'últim mig segle. Per això, primerament, ens aproximarem a la sociabilitat en les festes populars valencianes, especialment a aquelles la sociabilitat de les quals es done aparellada a la música. No obstant això, per a comprendre millor les dates en què se celebren, la seua història, la seua importància social i el perquè de la seua celebració, devem inevitablement acostar-nos als quatre volums coordinats per Antonio Ariño i Vicente Salavert que tenien per objectiu compendiar les celebracions més importants del territori valencià i, al seu torn, tractar de realitzar sintèticament una anàlisi d'estes. Així doncs, els sociòlegs coordinen un volum per cadascuna de les quatre estacions de l'any natural -hivern³⁰, primavera³¹, estiu³² i tardor³³ -, amb el finançament de la Fundació Bancaixa, la Xarxa de Museus i la Diputació de València, en què a més són capaços d'establir relacions entre diferents celebracions, al mateix temps que es dediquen a observar -sense aprofundir- la música popular que en elles s'interpreta i com arriben a ser cantades en grup per la multitud assistent, la qual cosa ens indica que, sens dubte, les festes populars són un nucli de sociabilitat a través de la música que cal tindre present en qualsevol treball sobre aquest tema. Finalment, en el que concerneix el treball d'Ariño i Salavert, cal esmentar que no sols construeixen -com és la seua intenció- un calendari festiu en País Valencià, sinó que a més edifiquen la base per a la realització d'un anuari de la sociabilitat musical festiva.

Precisament en este sentit també va discórrer el treball del músic i mestre de professió Vicent Torrent -exmembre d'Al Tall- que en 1990 va presentar un xicotet tom -revisat

³⁰ ARIÑO, Antonio; SALAVERT, Vicente (dir.): *Calendari de festes de la comunitat valenciana: hivern*, València, Fundació Bancaixa, 2000.

³¹ ID: *Calendari de festes de la comunitat valenciana: primavera*, València, Fundació Bancaixa, 1999.

³² ARIÑO, Antonio (dir.): *Calendari de festes de la comunitat valenciana: verano*, València, Fundació Bancaixa, 2001.

³³ ARIÑO, Antonio; SALAVERT, Vicente (dir.): *Calendari de festes de la comunitat valenciana: tardor*, València, Fundació Bancaixa, 2002.

l'any 2019³⁴ - en què arreplegava la seua investigació personal sobre la música popular - no sols festiva- de llarg a llarg del territori valencià. En ella, el valencià emprén un estudi quasi antropològic de la música popular valenciana i els seus espais de sociabilitat. Entre estos casos podem destacar alguns exemples com el del “bureo” de Morella, en què l'autor ens situa en les festes de Sant Antoni -17 de gener- en el terme d'este municipi dels Ports on en estes dates és tradició a realització de balls en les cuines d'algunes masies a les quals acudeixen diferents famílies de llauradors per a gaudir de moments d'oci al costat dels seus veïns; és a dir, la “jota valenciana” es converteix en l'eix vertebrador de la sociabilitat rural, perquè l'ambient festiu dels “bureos” no és si no una excusa per a la reunió dels habitants de les masies i la posada en comú de les seues experiències entorn de la música tradicional³⁵. De la mateixa manera, en este volum s'estudien nombroses festes, les seues músiques i les seues sociabilitats, entre elles: la Pasqua, Nadal, Moros i Cristians, etc. Tots estos moments de l'any festiu es produeixen especialment en l'àmbit rural, per la qual cosa Torrent tracta, al seu torn, d'observar la importància de la vida en les zones poc poblades com a refugis últims de les tradicions valencianes. Per tot això, l'obra de l'exmembre d'Al Tall constitueix un interessant assaig i recopilatori sobre la música popular al País Valencià realitzat per un autor alié al món acadèmic, que ens permet observar no sols les xarxes de sociabilitat, sinó també la importància de les àrees rurals com a centre irradiador i conservador de les sonoritats tradicionals.

Arribat este moment, comencem a observar com les festes populars han centrat gran part dels estudis de sociabilitat al País Valencià, cosa que continuarà sent habitual en la bibliografia sobre aquest tema. Exemple clar d'això serà l'obra dirigida en 1993 per Josepa Cucó: *Músicos y festeros valencianos*³⁶. La importància d'esta resideix en la seua original proposta en tractar d'observar les relacions socials dins de les associacions musicals - habituals en molts punts del territori valencià- i, d'altra banda, la sociabilitat que es dona en les celebracions populars en què estes agrupacions participen. Així doncs, l'estudi es troba dividit en dos parts fonamentals. En la primera d'estes, s'aborda en dos capítols com es relacionen els integrants de les bandes de música, la tradició familiar dins d'estes i el cas específic de les societats musicals a Llíria. Mentre que en l'últim capítol, Antoni Ariño analitza la sociabilitat festera tant en les seues diferents tipologies, el seu context i els seus

³⁴ TORRENT, Vicent: *La música popular*, València, Debats 34, 2019.

³⁵ TORRENT, Vicent: *La música...* pp. 53-55.

³⁶ CUCÓ, Josepa (dir.): *Músicos y Festeros Valencianos*, València, Institut Valencià d'Arts Escèniques, 1993.

aspectes interns. No obstant això, cal destacar la introducció de Josepa Cucó en què afirma que la vida interna de les agrupacions musicals es projecta cap a l'exterior -la localitat en la qual es troba- arribant a ser indissociable la sociabilitat musical de les relacions musicals del municipi³⁷, amb el que deixa patent una tradició social en el territori valencià en què les melodies i les xarxes socials sempre s'han conjugat conjuntament.

De treballs com l'anterior semblen haver sorgit uns altres com *El teatre en la festa valenciana*³⁸ d'Antoni Ariño o *Sociabilitat i esfera pública en la festa de les Falles de València*³⁹ de Xavier Costa. En esta última, el sociòleg de l'educació tracta d'analitzar aspectes molt diversos de la festivitat fallera en una exhaustiva investigació. Entre estos elements, trobem a la música com a centre de les relacions humanes en alguns capítols. No obstant això, el realment innovador del seu treball és la seua visió de la cercavila com una “representació simbòlica del cos”, en què la música seria el recordatori de la memòria col·lectiva, el ritme de la desfilada i la clau de l'emocionalitat tant per als participants com per als observadors⁴⁰. Per això, afirma l'autor, les composicions populars -tant tradicionals com modernes- han de ser considerades el centre de les sociabilitats festives en les Falles.

De la mateixa manera, hem de parar atenció a alguns capítols de llibres sobre sociologia de la música que atenen la problemàtica de la música popular valenciana i la seua relació amb la societat i els seus fenòmens. Així doncs, és esclaridor el text d'Ana María Botella i Rosa Isusi-Fagoaga que porta com a títol *Músicas populares en València: Investigación i transferencia del conocimiento*⁴¹. En este, se'ns exposa una realitat bibliogràfica de gran importància, perquè a través d'este estat de la qüestió analític, que ens plantegen Botella i Isusi-Fagoaga, podem arribar a la conclusió que abunden els treballs i cançoners de música popular valenciana, mentre que és més difícil trobar aquells que tinguen en compte la sociabilitat que esta porta aparellada. Igualment, podem observar la

³⁷ CUCÓ, Josepa: “Música y asociacionismo tradicional”, En: CUCÓ Josepa (dir.): *Músicos...* Pp. 13-14

³⁸ ARIÑO, Antonio (dir.): *El teatre en la festa valenciana*, València, Generalitat Valenciana, 1999.

³⁹ COSTA, Xavier: *Sociabilidad y esfera pública en la fiesta de las Fallas de València*, València, Biblioteca Valenciana, 2003

⁴⁰ Ibid. pp. 204-205.

⁴¹ BOTELLA, Ana María; ISUSI-FAGOAGA, Rosa: “Músicas populares en València: Investigación y transferencia del conocimiento”, En: BOTELLA, Ana María; ISUSI-FAGOAGA, Rosa: *Músicas populares, Sociedad y Territorio: Sinergias entre investigación y territorio*, Valencia, Publicaciones de la Universitat de València, 2018.

inexistència d'investigacions que consideren aquests elements en relació amb la música valenciana de l'últim mig segle⁴².

De fet, entre les poques aproximacions a això que trobem, pot destacar el treball d'Antonio Ariño i Ramón Llopis⁴³ per a la Generalitat Valenciana en què tracten d'aproximar-se a les pràctiques culturals al País Valencià seguint el deixant de l'obra del propi Ariño: *Prácticas culturales en España, desde los años sesenta hasta la actualidad*⁴⁴; que es va publicar set anys abans. No obstant això, el treball d'Ariño i Llopis, a més d'estar més actualitzat, vindrà a tractar de completar el buit existent en l'estudi de la cultura valenciana, perquè en aquell moment no es disposaven si més no de grans enquestes que permeteren observar *grosso modo* els comportaments dels valencians. En este, els autors fan algunes afirmacions rotundes, després d'observar les seues pròpies dades i comparar-los amb algunes enquestes anteriors, com que l'escolta de música en general és la segona acció més estesa entre els valencians -després del visionat de programes de televisió- el que per a tots dos significa una omnipresència musical en la vida d'estos ciutadans. En el mateix capítol, es plantegen que la sociabilitat d'esta mena de producte cultural es fa principalment en els concerts, per la qual cosa tracten d'observar quin tipus de gènere és el que major assistència arreplega per a poder detectar el gust existent entre la població. És ara quan els autors semblen haver-se oblidat de la música en llengua pròpia o esta ha sigut inclosa com a “pop/rock espanyol” el que seria obviar les diferències -especialment polítiques- existents entre l'assistència a esdeveniments de música en valencià i als de música en castellà. Per això, encara que es tracta d'un treball de gran importància per a abordar les sociabilitats -ens permet veure quin tipus de perfil demogràfic sociabilitza en grau més alt a través de les diferents sonoritats- es troba incomplet en ignorar una particularitat molt important en alguns territoris peninsulars com és la producció i consum de cultura en l'idioma autòcton.

Així doncs, com hem observat, les relacions socials entorn del Ska Valencià i tots els gèneres en valencià que li van acompanyar posteriorment ha sigut obviada per la biografia i només podem tractar de reconstruir la història de la seua sociabilitat a través dels escassos volums que s'han dedicat al nacionalisme i les seues relacions socials. Per això,

⁴² Ibid. pp. 16-19.

⁴³ ARIÑO, Antonio; LLOPIS, Ramón: *Les practiques culturals a la Comunitat Valenciana*, Valencia, Generalitat Valenciana, 2017.

⁴⁴ ARIÑO, Antonio: *Prácticas culturales en España, desde los años sesenta hasta la actualidad*, Barcelona, Ariel, 2010.

en el referit al fusterianisme i l'evolució d'este moviment, hem d'acudir en primer lloc a les memòries de Josep Vicent Marqués -seguidor destacat de primera hora de Joan Fuster- arreplegades en la seua obra *Tots els colors del roig, quasi unes memòries ideològiques* en què ens narra la seua experiència personal i com aquells primers grups de nacionalistes van nàixer i es van relacionar a l'ombra de l'intel·lectual valencià. No obstant això, en tractar-se d'un exercici de memòria, cal ser prudent amb alguns aspectes de les seues afirmacions, per la qual cosa de major utilitat ens serà l'obra que Xavier Ferré dedica al tema⁴⁵. L'historiador català no sols aborda la història d'estos grupuscles d'intel·lectuals i universitaris, sinó que també tracta de desgranar les relacions existents entre ells i, inclús, les activitats civicoculturals que van dur a terme durant aquell període, entre les quals les relacionades amb la música semblen no tindre pes per a l'investigador, que es decanta per altres com el teatre o les reunions formals.

El mateix ocorre en l'obra que va dedicar Vicent Flor al període immediatament posterior –“la Batalla de València”- en què analitza àmpliament les sociabilitats blaveres i fustarianes, però tampoc té en compte les composicions com a eix central d'alguna mena d'estes. No obstant això, sí que es deté en les graderies dels estadis de futbol o en l'ambient familiar com a catalitzadors de diferents tipus d'identitats polítiques o nacionals⁴⁶.

Per això, per a tractar de trobar alguna investigació que incloga una conjunció de les relacions de diferents grups humans i la música en llengua pròpia, hem d'acudir a les obres que tracten la contracultura de les últimes dècades del segle XX, com el fa *Abriendo puertas, okupaciones en València, 1988-2006*⁴⁷ de Francisco Collado. Encara que es troba dedicada per complet a les okupacions que van proliferar en la capital del Túria durant aquells anys, posa l'accent en repetides ocasions en la importància que els artistes sonors van tindre per a fomentar la participació ciutadana en estos llocs, així com per a aconseguir fons amb els quals mantindre la seua activitat. No obstant això, no especifica quins gèneres eren els que més abundaven, com sí que ho fa l'obra que Antoni Rubio i Héctor Sanjuan van dedicar a Obrint Pas i que ja hem esmentat en l'apartat anterior. La sociabilitat urbana també ha quedat reflectida en l'obra que va dirigir Josepa Cucó⁴⁸ sobre

⁴⁵ FERRÉ I TRILL, Xavier: *Abans i després de “Nosaltres els valencians”*, Barcelona, Curial, 2001.

⁴⁶ FLOR, Vicent: *Noves glòries a Espanya, anticatalanisme i identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2011.

⁴⁷ COLLADO, Francisco: *Abriendo puertas, okupaciones en València, 1988-2006*, València, La Burbuja, 2007.

⁴⁸ CUCÓ, Josepa: *Metamorfosis urbanas, ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona, Icaria, 2013

les urbs i en què s'aborden, en diferents capítols, les xarxes socials en diferents barris del Cap i Casal, com El Cabanyal⁴⁹, El Carme o El Mercat⁵⁰.

D'altra banda, si ampliem un poc més el radi de la sociabilitat valencianista i ens allunyem un poc de la ciutat de València, podem trobar exemples de sociabilitat més populars i de llarga implantació al territori que, a més a més, en les últimes dècades han crescut en popularitat al caliu de l'impacte de la música actual en valencià. Parlem ací del Aplec que, malgrat haver existit ininterrompudament en el País Valencià des dels anys setanta i haver jugat un paper important com a espai de reunió valencianista inclús en els moments més difícils d'aquestes cultures polítiques, no han rebut quasi atenció per part dels investigadors i molt menys per part de la historiografia. De fet, sols podem destacar una obra acadèmica que els tracte en profunditat, encara que sols es centra en l'Aplec dels Ports. L'obra en qüestió és *Aplec dels Ports: 40 anys d'història col·lectiva* on Violeta Tena i Kassim Carceller coordinen un compendi d'articles signats per diverses personalitats de la cultura i del món acadèmic valencià -Eliseu Climent, Xavi Sarrià, Vicent Torrent, Vicent A. Querol o Xavier Ginés- on es tracten temes com la música en els aplecs, la història dels aplecs, els problemes socials i econòmics de la comarca dels ports o la reivindicació d'aquest esdeveniment com a acte de lluita, resistència i visibilitat.

Cosa pareguda succeeix amb les *Trobades d'Escola Valenciana* que excepte algunes excepcions produïdes per la mateixa *Escola Valenciana* amb motiu del seu 25 aniversari⁵¹, no han sigut estudiades en deteniment per part de la historiografia no des d'altres disciplines acadèmiques com ara la sociologia, l'antropologia o ni tan sols el magisteri.

En conclusió, arribat este punt, podem afirmar que la sociabilitat valencianista en general i especialment aquella que gira entorn de la música en valencià ha sigut un dels grans buits de la producció acadèmica valenciana de les últimes dècades. Exemple d'això és que durant eixe període han sorgit gran quantitat d'obres dedicades a les relacions humanes en el territori valencià i les seues diferents cultures polítiques, especialment referits a les nacionalistes, que rares vegades han tingut en compte els concerts, bars, pubs o centres socials on la música pot haver jugat un paper central per a la creació de xarxes d'afinitat. És a dir, de nou, ens trobem amb una ingent quantitat d'investigacions dedicades a la

⁴⁹ GARCÍA, Pedro; RUIZ, Miquel: "Degradación, especulación y espacios del miedo: El Cabanyal". En CUCÓ, Josepa: *Metamorfosis...* pp. 353-376.

⁵⁰ TORRES, Francisco; Hernández, Gil-Manuel: "Estar en el mapa tenía un precio. El centro histórico popular en la valencia globalizada. Los barrios del El Mercat i El Carmen", en: *ibid.* pp. 377-398.

⁵¹ LABRADO, Víctor: *Les Trobades, 25 anys d'Escola Valenciana*, València, Andana, 2012.

sociabilitat festera i a la música popular, però a mesura que ens acostem al temps present, les investigacions d'este tipus van reduint-se fins a ser quasi marginals, especialment si ens referim a aquelles provinents del camp de la història. Així doncs, trobem que si ens referim a música actual o moderna, les investigacions són quasi nul·les, mentre que si ens centrem en aquelles composicions festives la quantitat augmenta considerablement, la qual cosa mostra una total despreocupació pels tipus de sociabilitat alternatius que des de fa dècades venen influint clarament en els sectors més joves de la societat valenciana.

Estat de la qüestió: estudis sobre valencianisme actual

Des de finals del segle XIX les identitats valencianes s'ha reformulat amb el pas del temps. En primer lloc, Ferran Archilés defén que durant el regnat d'Alfons XIII es va produir una cruïlla identitària en què la recuperació d'imatges bucòliques, tradicionals i costumistes, i la centralitat de la “nació” espanyola seran fonamentals en el procés nacionalitzador⁵². En este sentit, l'historiador castellonenc afirma, en contra del que la tradició historiogràfica ha sostingut, que la força del regionalisme valencià no és una particularitat pròpia del territori, ni el resultat d'un nacionalisme fracassat⁵³, sinó una cosa comuna a l'Espanya contemporània. De fet, d'este impuls va sorgir el nacionalisme valencià com l'opció identitària⁵⁴, perquè va establir una alternança en la interpretació sobre la identitat valenciana, que va plantejar alternatives a la manera en què la identitat valenciana encaixava amb l'espanyola. Així doncs, tant blaverisme com a valencianisme polític oferiran una narrativa identitària diferent, basada en la seua relació amb la identitat espanyola. Respecte a aquest tema, destaquen alguns treballs recents que reflexionen, per exemple, al voltant de les contradiccions internes d'alguns moviments com el socialista, de base internacionalista, que s'enfrontarà al dilema d'anteposar el nacionalisme al seu internacionalisme obrer, tal com explica Aurelio Martí en la seua obra *Nacionalisme o*

⁵² ARCHILÉS, Ferran: “Vivir la Comunidad Imaginada. Nacionalismo Español e Identidades en la España de la Restauración”, *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria*, nº 27, 2008, pp. 57-85.

⁵³ ID: “La Renaixença al País Valencià i la Construcció de la Identitat Regional”, *Anuari Verdaguer*, nº15, 2007, pp. 483-519. esp. p. 483.

⁵⁴ ÍD: “Acords i Desacords, Valencianisme Polític i Identitat Valenciana Contemporània”, *Afers*, vol. 21, nº 55, 2006, pp. 481-510. Esp. p. 481

*internacionalisme? Socialisme i nació als territoris de llengua catalana (1931-1936)*⁵⁵. Inclús trobem altres treballs que s'atreveixen a abordar la història del valencianisme més enllà de les fronteres geogràfiques del País Valencià com és el cas de l'obra *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra a Barcelona (1932-1937)*⁵⁶ al qual Arnau González ens mostra, a través d'un exemple concret, la importància i el creixement del valencianisme durant la II República Espanyola.

Aquesta ambigüïtat identitària es prolongarà en el temps i es farà més fort a partir de la dècada de mil nou-cents seixanta. D'una banda, sorgirà el corrent nacionalista o valencianista reviscuda de la latència que explica Faust Ripoll en una de les poques obres dedicades al valencianisme de postguerra⁵⁷, gràcies a les idees que Joan Fuster va plasmar en la seua obra *Nosaltres els valencians* (1962), en què clarament formula un nacionalisme de base lingüística⁵⁸. Un corpus ideològic plantejat pel pensador de Sueca que, segons Antoni Rico en la seua obra *Joan Fuster i el pensament nacional*⁵⁹, influirà fortament en la creació de diferents cultures polítiques i de diversos corrents de pensament identitàri en el País Valencià des de la seua publicació fins a la dècada de mil nou-cents noranta -moment en què comença la investigació que proposem en aquesta tesi perquè representa un punt d'inflexió en l'esdevenir de les sensibilitats valencianistes-; període que també aborda Ignasi Escandell en la seua obra *Ni fet ni desfet*⁶⁰ que aborda l'evolució política del valencianisme, des de 1974 fins a la creació del Bloc Nacionalista Valencià en 1997, i com el pensament de Joan Fuster va donar inici a un ideari identitàri que va patir fortes transformacions en el temps i que va sobreviure a crisis existencials que prop estigueren de condemnar a les sensibilitats valencianistes a la marginalitat política per sempre.

D'altra banda, malgrat la importància històrica i social que va tindre el treball del pensador de Sueca, en els últims anys ha sigut profundament qüestionat des de l'àmbit

⁵⁵ MARTÍ, Aurelio: *Nacionalisme o internacionalisme? Socialisme i nació als territoris de llengua catalana (1931-1936)*, Catarroja, Afers, 2018.

⁵⁶ GONZÁLEZ, Arnau: *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra a Barcelona (1932-1937)*, Catarroja, Afers, 2007.

⁵⁷ RIPOLL, Faust: *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural*, Catarroja, Afers, 2010.

⁵⁸ *En la base de tot, però, estava la llengua. Fuster va afirmar sempre (sovint a les entrevistes i testimonis d'anys més tard) que la llengua, la consciència de la llengua pròpia, [...] havia estat el principi de quasi tot*". En: ARCHILÉS, Ferran: "Acords i desacords..." p.503

⁵⁹ RICO, Antoni: *Joan Fuster i el pensament nacional: entre el problema i el programa*, Catarroja, Afers, 2021

⁶⁰ ESCANDELL, Natxo: *Ni fet ni desfet, història del nacionalisme polític valencià*, Catarroja, Afers, 2024.

historiogràfic, on destaca *Una singularitat amarga* de Ferran Archilés⁶¹ que basa la seua argumentació en la modernitat dels nacionalismes i les evidències que fan pensar a la immensa majoria d'analistes que el valencianisme polític va sorgir directament del regionalisme valencià, contràriament a les afirmacions de Fuster. La crítica a Fuster també arriba per part d'un dels seus seguidors de primera hora, com Joan Francesc Mira, que en *Sobre la nació dels valencians*⁶², *Hèrcules i l'antropòleg*⁶³ i, en la més recent, *La condició valenciana*⁶⁴ a més d'afirmar l'existència d'un estricte nacionalisme valencià, qüestiona la idea de pancatalanisme fusterià. Alhora, Mira també posa en dubte la tipologia de la nació valenciana i s'interroga repetidament sobre què és ser valencià.

No obstant això, malgrat allò imperfecte de l'ideari fusterià, este es va estendre ràpidament entre les cultures polítiques contràries al règim. Al seu torn, va aparéixer la denominada corrent blavera que semblava sorgir, com si d'un joc d'espills es tractara, de l'oposició directa al fusterianisme i tot el relacionat amb Catalunya. Esta és l'explicació de l'historiador i senador Alfons Cucó va trobar en la seua obra *Roig i blau* en analitzar el sorgiment del blaverisme com una reacció de les elits tardofranquistes que en veure perillar la seua hegemonia política es van adherir al populisme identitari i, fins i tot, a la violència gràcies a la impunitat que les seues forces de xoc -GAV- van arribar a tindre⁶⁵.

Seguint les teories de Cucó, han aparegut en els últims anys estudis de nombrosos autors que venen a contrastar la utilització populista de la tradició i la violència per part dels anticatalanistes. Este és el cas de Guillem Llop i Joana Tormo Martí en la seua recent obra *Quan ens deien país*⁶⁶ que en analitzar el sistema preautonòmic afirmen que es va donar una substitució del corrent rupturista per una variant que permetera fer compatible la democràcia amb el manteniment del grup de poder franquista, reconduint les identitats nacionalistes sorgides entorn de la lluita obrera cap a la divisió, mitjançant l'apropiació de símbols identitaris, la llengua i les tradicions. Ara bé, malgrat la importància d'aquesta, probablement la més important és *Noves glòries a Espanya* del sociòleg Vicent Flor, perquè en ella no sols presta atenció a la intel·lectualitat blavera, sinó que va més enllà en tractar d'esbrinar els motius de l'aparició de l'àmplia base social de la qual este

⁶¹ ARCHILÉS, Ferran: *Una singularitat amarga*, Catarroja, Afers, 2012

⁶² MIRA, Joan F.: *Sobre la nació dels valencians*, València: 3i4, 1997.

⁶³ ID: *Hèrcules i l'antropòleg*, València, Eliseu Climent, 1994.

⁶⁴ ID: *La condició valenciana*, Valencia, Bromera, 2014.

⁶⁵ CUCÓ, Alfons: *Roig i blau, la transició democràtica valenciana*, Valencia, Tàndem, 2002

⁶⁶ LLOP I FORCADA, Guillem; TORMO MARTÍ, Joana: *Quan ens deien País, la preautonomia valenciana*, Barcelona, UOC, 2013.

moviment gaudirà, al mateix temps que estudia el seu mètode de transmissió intergeneracional -obra que guarda grans similituds amb *La construcció de l'enemic interior: els catalans en el pensament polític espanyol* que reflexiona sobre l'anticatalanisme estatal i la reafirmació de la identitat espanyola a través de l'oposició a la catalana⁶⁷-. Igualment, Flor estableix una divisió bipartida de l'anomenada Batalla de València, en què de 1975 a 1978, trobaríem el naixement del blaverisme i la seua construcció i articulació intel·lectual. Mentre que entre 1978 i 1982, és a dir el període comprés entre l'aprovació de la Constitució de l'estat espanyol i la signatura de l'Estatut d'Autonomia, es troba el moment clau de la lluita per aconseguir mobilitzar a les masses per a tractar de plasmar les seues idees de poble valencià en els documents oficials. A més a més, aquest treball també arreplega una profunda anàlisi d'allò que podríem anomenar "regionalisme banal" -entés al mode del "nacionalisme banal"- en la premsa com el descriu Michael Billig. En ell, l'autor estudia la importància dels mitjans de masses com Las Provincias i la seua directora María Consuelo Reyna en la lluita identitària a través de la manipulació i el sensacionalisme.

En aquest sentit, encara que el treball d'hemeroteca de Flor és molt profund, hem d'assenyalar que en els últims anys han aparegut monografies de major profunditat que han de ser ressenyades. Així doncs, ens trobem amb dos tesis doctorals que podríem enfrontar per a aconseguir un estudi comparatiu dels mitjans de comunicació de la Batalla de València. En primer lloc, hem de fer menció a la tesi doctoral d'Ana María Cervera que sota el títol *Las Provincias en transición: poder i premsa local en temps de canvi (1966-1982)* analitza les faccions internes dins del diari, així com la seua influència en l'opinió pública en el període postfranquista⁶⁸. Mentre que, per part seua, Carles Senso va proposar -tres anys abans- el mateix tipus d'estudi, però aplicat al setmanari valencianista València Semanal⁶⁹, molt proper a l'ideari de Joan Fuster on participaven alguns dels seus "deixebles" ideològics com Eliseu Climent, Josep Cucó o Josep Vicent Marqués.

⁶⁷ SIMÓN, Antoni: *La construcció de l'enemic interior: els catalans en el pensament polític espanyol*, Catarroja, Afers, 2024.

⁶⁸ CERVERA SÁNCHEZ, Ana María: *Las Provincias en transición: poder y prensa local en tiempos de cambio (1966-1982)*, (tesis doctoral dirigida por Aurora Bosch y Juan Carlos Colomer), Valencia, Universitat de València, 2017.

⁶⁹ SENSO VILA, Carles Xavier: *Valencia Semanal (1977-1980), d'altaveu valencianista contra el postfranquisme a centre de les pugnes internes del PSPV-PSOE*. (tesis doctoral dirigida por Teresa Carnero y Francesc Gallego), Universitat de València, 2014.

Així doncs, la transició democràtica -i les consegüents lluites i tensions que d'ella es van derivar- es va convertir en un dels períodes de major rellevància històrica a la València del segle XX, perquè nombroses han sigut les obres que s'han dedicat sobre aquest tema i, fins i tot, podem trobar un volum complet de l'obra recopilatòria *Història del País Valencià*⁷⁰ dedicat a analitzar el període en detall. Tanmateix, sobre aquest tema trobem altres obres monogràfiques, allunyades de l'enciclopedisme dels nombrosos toms que componen l'anterior que cal destacar per la seua complexitat. Entre aquests treballs més concrets, trobem a alguns autors que han dotat de gran importància als aspectes polítics en les seues investigacions com és el cas de María Patricia Gascó⁷¹ que va dedicar la seua tesi doctoral a la UCD valenciana, les seues lluites internes, la “identitat d'elit” i les relacions d'algunes faccions i dirigents -Manuel Broseta, Emilio Attard- amb el blaverisme.

Cosa semblant fa el treball de Joan Martí Castelló titulat *Socialistes d'un país imaginat*⁷², al qual l'autor tracta d'abordar les dificultats viscudes pel nucli valencianista que va integrar el PSPV durant els primers anys de la transició i la posterior derrota d'aquesta facció davant de l'influx centralista del PSOE. No obstant això, per a entendre aquest últim treball, creiem indispensable acudir a l'obra de Xavier Ferré i Trill *Abans i després de 'Nosaltres els valencians'*⁷³ que estudia profundament el sorgiment dels cercles fusterians i la construcció identitària i intel·lectual d'aquests abans i després que el pensador suecà publicara la seua famosa obra, quan ja es podien observar les primeres interaccions entre valencianistes i regionalistes.

Finalment, l'estatut va resultar ser l'afirmació i ratificació de l'hegemonia blavera que es va prolongar fins a finals del segle XX, quan els partits regionalistes s'afonaren i el Partit Popular arrebegà la seua base electoral mitjançant la conjugació de les identitats regional i espanyola. Per això, Vicent Flor, en la seua ja esmentada obra, posa en dubte el triomf del regionalisme, que va ser incapaç d'aglutinar el vot en un partit purament valencià. Igualment, a esta crítica a la imatge de victòria del blaverisme en la Batalla de València,

⁷⁰ GARCÍA ÁLVAREZ, Ramón, et al.: “Transició, democràcia i autonomia”, *història del País Valencià*, Vol.VI, Barcelona, Edicions 62, 2006.

⁷¹ GASCÓ, María Patricia: *La Transición en España, poder nacional y poder regional en UCD-Valencia, UCD-Castellón y UCD-Alicante (1976-1982)*, (tesis doctoral dirigida por Alicia Yanini), València, Universitat de València, 2015.

⁷² MARTÍ, Joan: *Socialistes d'un país imaginat, una història del Partit Socialista del País Valencià (1974-1978)*, Valencia, Institució Alfons el Magnànim, 2017

⁷³ FERRÉ i TRILL, Xavier: *Abans i després ...*, 2001.

s'afegeix el repunt del valencianisme representat pel Bloc Nacionalista – després integrat en Coalició Compromís-. El mateix Vicent Flor en el seu estudi sociològic *Societat anònima, els valencians, els diners i la política*⁷⁴, descriu a la perfecció les emocionalitats viscudes amb la victòria electoral d'una part de les sensibilitats valencianistes enquadrades en la Coalició Compromís, alhora que analitza els anys anteriors de govern del Partit Popular, els nombrosos casos de corrupció i les identitats valencianes del període.

Així doncs, com destaquen molts autors, per a entendre el succeït en aquells comicis electorals de 2015, hem de retrocedir a 1991, quan el Partit Popular va arribar al govern de la ciutat de València de la mà de Rita Barberà i, a 1995, quan es va fer amb la presidència de la Generalitat Valenciana encapçalat per Eduardo Zaplana, en el que es va convertir en un gir conservador que es corresponia amb la tendència estatal. Perquè els nombrosos casos de corrupció i escàndols polítics com ara el terrorisme d'estat a través dels GAL (Grups Antiterroristes d'Alliberament), va portar al PSOE a perdre la confiança d'un gran nombre de votants i, per tant, la pèrdua gradual de les institucions que presidien, així com de la presidència del Govern d'Espanya en 1996. Per entendre millor el procés valencià, hem d'acudir al treball de Manuel Alcaraz titulat *De l'èxit a la crisi: panflet sobre política valenciana* on l'autor afirma que el gran error del Partit Socialista va ser la seua incapacitat per a crear un sistema de valors de proximitat que pogueren ser assimilats amb facilitat per part dels votants⁷⁵. Així doncs, és en aquest moment, quan comença un nou període de gestió pública caracteritzat per l'adopció d'idees i tradicions regionalistes, però especialment per la seua visió centralitzadora que observava a Madrid com a nucli irradiador en una idea d'estat marcadament castellana. D'igual manera, el període es va caracteritzar per una pèssima gestió de les arques públiques, així com de sectors tan importants com educació o sanitat, perquè al mateix temps que es disparava l'especulació urbanística i es duïen a terme macroprojectes que havien de situar a València en el mapa de grans ciutats europees, s'amuntegaven alumnes en barracons o es descurava la sanitat pública en favor de les privatitzacions del sector, la qual cosa suposaria un problema en tractar d'explicar el per què de la perpetuació del Partit Popular en el govern del *Cap i*

⁷⁴ FLOR, Vicent: *Societat anònima. Els valencians, els diners i la política*, Catarroja, Afers, 2015.

⁷⁵ ALCARZ, Manuel: *De l'èxit a la crisi: panflet sobre política valenciana*, València, Publicacions de l'Universitat de València, 2009.

Casal i de la Generalitat tal com ho exposa part de la bibliografia acadèmica⁷⁶. No obstant això, alguns autors com Jose Antonio Piqueras han buscat explicació a aquesta aparent contradicció en el fet que la base de la dominació política del PP valencià es trobaria en les xarxes de clientelisme econòmic i polític teixides des del govern de la Generalitat Valenciana, que es podria entendre com una connexió de lleialtats entre diferents actors polítics -quasi en relació de vassallatge-, entre els quals normalment trobem polítics semi-professionals que busquen en la administració pública un mitjà de vida. Ara bé, afirma l'autor que esta no ha de ser presa com a causa última de dominació dels populars a València, sinó que han existit moltes altres causes que sumades a aquesta han col·laborat en la perpetuació dels conservadors en el poder⁷⁷. És per açò que també hem de parar atenció a altres anàlisis com el plantejat per Francesc Martínez i Antonio Laguna que van creure veure l'origen del creixement i l'estabilitat d'aquell llarg govern en el neo-populisme del qual feien gala aquests polítics, que era secundat per alguns mitjans de comunicació que van secundar la proposta comunicativa del partit i el van encimbellar ràpidament. D'aquesta manera, el primer dels historiadors mencionats no dubta en afirmar que la democràcia de partits estaria sent substituïda per la “democràcia d'audiència”, perquè la ingerència dels mitjans de comunicació permet apel·lar directament a la ciutadania, passant per alt els controls democràtics i fins i tot la divisió de poders⁷⁸ fins a tal punt que Francesc Martínez va arribar a afirmar que el triomf electoral del Partit Popular en 1995 no és comprensible sense el treball que els mitjans de comunicació havien portat a terme des dels primers anys del nou sistema democràtic⁷⁹. En conseqüència, el neo-populisme necessitarà de tres elements per a funcionar i permear entre el públic: en primer lloc, ha d'existir una simplicitat simbòlica, que en el cas valencià ja havia sigut construïda per mitjans de comunicació; en segon lloc, la seua aspiració serà la de mantindre la desil·lusió dels ciutadans amb la classe política, per a, d'esta manera, situar-se a si mateixos com no-polítics i alçar-se com a únics representants reals de la ciutadania i els votants; finalment, però molt relacionat amb el primer dels aspectes, la seua acció política es fonamenta més en l'apel·lació contínua a les emocions que en

⁷⁶ ALAMINOS, Antonio: “Claves sociológicas del dominio electoral del PP en la Comunidad Valenciana”, En: PIQUERAS, Jose Antonio, et Al.: *El secuestro de la democracia: corrupción y dominación política en la España actual*, Madrid, Akal, 2011, p. 207.

⁷⁷ PIQUERAS, Jose Antonio: “El clientelismo como forma de dominación política”, en: PIQUERAS, Jose Antonio: *El secuestro...*, 2011 pp. 69-71.

⁷⁸ MARTÍNEZ, Francesc: “Neopopulismo: el partidismo de los medios de comunicación”, En: Ibid. pp. 121-122.

⁷⁹ Ibid. p.121.

arguments polítics lògics i consistents⁸⁰. En qualsevol cas, tots estos elements tenien a la corrupció, política i econòmica, com a fil conductor comú que, malgrat haver servit per a mantindre'ls en el poder durant anys, va acabar per crear una imatge mediàtica negativa, molt influïda durant els últims anys pels casos tan polèmics com la trama Gürtel o l'operació Taula, en què es van veure implicats gran part dels màxims mandataris dels populars. Finalment, el descontentament, els nombrosos escàndols de corrupció, algunes vergonyoses i virals actuacions en actes públics com la protagonitzada per Rita Barberà en la Crida Fallera de 2015, entre altres despropòsits; van acabar amb dues dècades de govern conservador i van ajudar a pujar a PSOE-PSPV i Coalició Compromís als càrrecs de poder d'administracions locals i autonòmiques. En este sentit també transcorre l'estudi del periodista Victor Maceda -El despertar valencià⁷⁰- en què el periodista valencià no sols critica la gestió del Partit Popular durant les seues dos dècades de mandat i les seues trames corruptes, sinó que a més afirma que el canvi de signe polític suposa la màxima cota de poder a la qual ha arribat mai el valencianisme progressista. Cultura política que, seguint les tesis de Lluís Català⁸¹, hauria patit un profund canvi en les últimes dècades del segle XX, gràcies a les seues relacions amb unes altres de l'espectre polític d'esquerres, la qual cosa va fer d'este un nacionalisme de tall popular i, en per a la majoria dels seus simpatitzants, purament valencià.

En conclusió, la història de les identitats valencianes ha sigut llarga i complexa des del final del franquisme, perquè es va produir una gran tensió que a vegades va desembocar en espirals de violència i actes vandàlics, que va iniciar una veritable batalla per mobilitzar als simpatitzants dels diferents corrents intel·lectuals. Tal va ser la importància del període, que la majoria dels treballs dedicats des de la historiografia a la història valenciana postfranquista se centren en l'estudi dels anys compresos entre 1962 i 1982, és a dir, des de la publicació de *Nosaltres els valencians* fins a la firma de l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana. Així doncs, trobem nombrosos estudis d'història política, que van ser els primers a abordar el tema, i d'història social, que van ser més tardans. No obstant això, la majoria de treballs que enfoquen el debat identitari des d'una òptica cultural o sociocultural no han vingut des de la disciplina històrica, sinó,

⁸⁰ MARTÍNEZ, Francesc: "Neopopulismo..." pp. 124-126.

⁸¹ CATALÀ, Lluís: *Fonaments de la identitat territorial amb especial atenció a la identitat nacional. El Cas Valencià: discursos polítics sobre la identitat valenciana entre els militants de base del Bloc, EU i PSPV-PSOE*. (Tesis doctoral dirigida por: Clemente Penalva y Andrés Piqueras), Alicante, Universitat d'Alacant, 2012.

com succeïa ja en amb la música en els punts anteriors, des de la sociologia, encara que, en els últims anys trobem algunes obres historiogràfiques que analitzen els artefactes culturals del nacionalisme com la seua producció musical o escrita. Ara bé, més escassos han sigut els acadèmics que s'han centrat en els anys posteriors a la Batalla de València i, sempre o quasi sempre, estos han pertangut a les ciències socials o a l'àmbit periodístic - com els estudis d'Àlvar Peris-. Per tant, com més ens apropem cap a l'actualitat en els estudis sobre valencianisme i més ho fem cap a la història sociocultural, menys treballs trobem, si tenim en consideració que, com hem observat, des de l'àmbit històric s'ha tendit a estudiar les últimes dècades de la història valenciana quasi exclusivament des d'una òptica política. Així doncs, encara són poques les investigacions que es decanten per estudiar les sensibilitats valencianistes recents des de baix.

PRÒLEG: ELS ANTECEDENTS DE LA IL·LUSIÓ A LA DERROTA.

Breu introducció a la transició valenciana.

Des de finals del segle XIX les identitats valencianes s'han reformulat amb el pas del temps. En primer lloc, durant el regnat d'Alfons XIII es va produir una cruïlla identitària amb la recuperació d'imatges bucòliques tradicionals i costumistes, en què la centralitat de la “nació” espanyola serà fonamental per a nacionalitzar a les classes populars⁸². Cal destacar, que la força del regionalisme valencià no és una particularitat pròpia del territori, ni el resultat d'un nacionalisme fracassat⁸³, perquè és una cosa comuna a l'Espanya contemporània.

Així, a principis del segle XX, va sorgir el nacionalisme valencià o valencianisme polític com l'opció identitària paral·lela al regionalisme⁸⁴, perquè va establir una interpretació alternativa sobre la identitat valenciana, que dubtarà sobre la manera en què la identitat valenciana encaixa amb l'espanyola⁸⁵. La seua importància, malgrat la baixa implantació social que va tindre, hauria sigut la seua contribució a “imaginar” la identitat valenciana contemporània des d'una òptica diferent a la que proposava el centralisme de l'Estat espanyol. De manera que, tant blaverisme o regionalisme com el valencianisme polític oferiran una narrativa identitària alternativa, però oposada l'una de l'altra, que té com a fonament la seua relació amb la identitat espanyola i amb la configuració estatal i administrativa.

Esta ambigüitat es prolongarà en el temps, encara que durant la dictadura franquista es mantindrà de manera latent davant de la fèrria política territorial del període, fins fer-se patent i cada vegada més forta i tirant a partir de la dècada de mil nou-cents seixanta. Moment en què, d'una banda, sorgirà el corrent nacionalista o valencianista reviscut

⁸² ARCHILÉS, Ferran: “Vivir la Comunidad Imaginada. Nacionalismo Español e Identidades en la España de la Restauración”, *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria*, nº 27, 2008

⁸³ ID “La Renaixença al País Valencià i la Construcció de la Identitat Regional”, *Anuari Verdaguier*, nº15 (2007), p. 483.

⁸⁴ ID: “Acords i Desacords, Valencianisme Polític i Identitat Valenciana Contemporània”, *Afers*, vol. 21, nº 55 (2006), p. 481

⁸⁵ PÉREZ, Josep Andrés: “Una identitat en formació. El valencianisme polític, 1902-1923”, *Afers*, nº 55, 2006, pp. 511-528.

gràcies a les idees que Joan Fuster va plasmar en la seua obra *Nosaltres els Valencians* (1962), en què clarament formula un nacionalisme de base lingüística, concretament un nacionalisme cultural amb la llengua pròpia com a estendard⁸⁶. Algunes de les idees formulades han sigut estudiades a fons per Ferran Archilés en la seua obra *Una Singularitat Amarga*⁸⁷ en què posa en qüestió gran part dels plantejaments del pensador de Sueca. L'ideari fusterià es va estendre ràpidament entre les cultures polítiques contràries al règim, a causa del descrèdit d'este entre els valencians pel tractament donat a València. D'este mode, molts van ser els que van començar a demandar l'autonomia, després de la mort de Franco, i la recuperació algunes propostes del valencianisme clàssic, però d'una manera renovada. Aquesta nova generació valencianista que formava un cercle proper al pensador suecà es trobava especialment representada al PSPV -Partit Socialista del País Valencià- un partit nacionalista i amb consciència de classe, resultat de la convergència en l'octubre de 1975 de Socialistes Valencians Independents, Reconstrucció Socialista del País Valencià, i l'Agrupament Socialista del País Valencià; tal com indica Ignasi Escandell en la seua tesi doctoral⁸⁸. D'altra banda, apareixerà la denominada corrent blavera que semblava sorgir, com si d'un joc d'espill es tractara, de l'oposició directa al fusterianisme i tot el relacionat amb Catalunya. L'enfrontament entre totes dues postures es prolongarà al llarg del temps.

Ara bé, en paraules de Vicent Flor, no seria fins al període comprés entre 1975 i 1978 que pugam parlar del naixement del blaverisme, que va ser assumit com a via de perpetuació per part de l'elit franquista que veia com els seus privilegis corrien el risc de desaparèixer amb l'arribada de la nova democràcia. A més a més, hem d'entendre el moviment com una reacció política a les idees de Joan Fuster que venien cobrant força durant els últims anys de la dictadura⁸⁹. De tal mode, aquests “quatre gats” -com resaven algunes pintades al carrer de l'època- qui professaven esta ideologia, van tractar d'exercir una pressió “des de dalt”, però també “des de baix” en un intent per mobilitzar a les seues masses que provenien de cultures polítiques feixistes i es mostraven efectives a l'hora de boicotejar els actes de les noves autoritats democràtiques, mitjançant amenaces i sabotatges, com va succeir en 1976 quan l'abril d'aquell any el sacerdot mallorquí Pere Riutort va patir una

⁸⁶ ARCHILÈS, Ferran: “Acords i Desacords...”, 2006, p.503

⁸⁷ ID: *Una Singularitat...* 2012

⁸⁸ ESCANDELL, Ignasi: *El nacionalisme valencià (1978-1999): cultura, participació social i pràctiques col·lectives* [tesi doctoral dirigida per Ferran Archilés i Ismael Saz], Universitat de València, p. 98.

⁸⁹ FLOR, Vicent: “Nosaltres els antivalencians. Les primeres reaccions antifusterianes i els precedents directes de l'anticatalanisme blaver (1962-1974)”, *Afers*, nº71-72, 2012. Pp.683-708, esp. pp. 705-708.

agressió física mentre participava en un acte d'exaltació de la llengua autòctona per ser considerat catalanista, en el que es considera un dels primers actes violents d'índole identitària de la Transició Democràtica -entre els promotors de l'altercat es trobaria Ramón Pascual Linosa, regidor franquista de l'ajuntament de València i president de la Junta Central Fallera-⁹⁰. Entre aquestes brigades de xoc, com les anomena encertadament Vicent Flor, destacava el Grup d'Acció Valencianista (GAV) que actuava sense complexos gràcies a la impunitat que li atorgava la protecció estatal⁹¹. No obstant això, Alfons Cucó planteja que este anticatalanisme xenòfob i agressiu tindria el seu origen en l'última dècada del règim dictatorial. Així, eixes elits tardofranquistes, a través dels seus nous partits polítics com a Aliança Popular o Unió del Centre Democràtic, continuaran amb les seues polítiques excloents, que entre d'altres negaven contínuament una unitat de la llengua que era acceptada per la resta de partits polítics⁹².

Així mateix, podríem parlar d'una segona etapa d'aquesta "Batalla de València" -nom encunyat per la historiografia posteriorment als successos d'aquest període- que es caracteritzà per la lluita per ocupar el carrer, és a dir, per mobilitzar a les masses i fer visible i demostrar la força de cadascuna de les posicions mitjançant grans mobilitzacions. Una segona fase, per tant, que es prolongarà des de 1978 fins a 1982, en el període de temps transcorregut entre l'aprovació de la Constitució de l'Estat Espanyol i l'aprovació del definitiu Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana. Podem afirmar que esta és l'època de major mobilització política i social, perquè estava en joc la definició de la autonomia valenciana, així com els seus símbols i senyes d'identitat. Ara cristal·litzarà el moviment anticatalanista, influenciat políticament per l'extrema dreta i el populisme que es va nodrir del folklore i el va convertir en una aportació regional a la pàtria espanyola. No sols es va oposar a tot el relacionat amb Catalunya, sinó a tot el que es considerava valencianisme modern, segons arreplega Alfons Cucó, convertida així en una "cultura del no". D'esta manera, el blaverisme o regionalisme va anar ampliant la seua base social i va obligar el valencianisme a cedir terreny, malgrat que el PSOE-PSPV havia aconseguit èxit en les urnes. Darrere de la divulgació dels postulats regionalistes es trobava el diari *Las Provincias*, dirigit per la periodista María Consuelo Reyna. D'esta manera, el

⁹⁰ RIBERA, Borja: "De la violencia a la negociación. El anticatalanismo y el proceso autonómico valenciano". En: ARCHILÉS, Ferran; SANZ, Julián (coords.): *Cuarenta años y un día. Antes y después del 20-N*, Publicacions de la Universitat de València, 2017, pp. 149-168, esp. p. 150.

⁹¹ CUCÓ, Alfons: *Roig i Blau...*, 2002

⁹² RIBERA, Borja: "De la violencia a la negociación...", 2017, p. 151.

“regionalisme banal”, entés al mode del “nacionalisme banal” en la premsa com el descriu Michael Billig, impregnà el diari que va crear una nova definició de poble valencià que va calar de manera ràpida en les mentalitats dels seus lectors i va contribuir al fort poder de mobilització del qual van gaudir estos grups -tot això gràcies a un populisme anticatalanista ben articulat que cercava la resposta fàcil de qui llegira el diari⁹³-. No obstant això, els valencianistes van tractar de fer front a esta “manipulació” amb la publicació del setmanari València Setmanal al qual col·laboraven diversos autors com Alfons Cucó, Joan Fuster o Joan Francesc Mira. Malgrat açò, la popularitat i l’impacte del periòdic dirigit per Maria Consuleo Reyna foren imparables per a un valencianisme polític mal organitzat i que no gaudia del poder de gestió i logística del qual gaudien els seus contrincants identitaris. Així doncs, com afirma Francesc Martínez, el triomf electoral del Partit Popular en 1995 no és comprensible sense el treball que els mitjans de comunicació havien estat duent a terme des dels primers anys de democràcia i l’enquadrament de les forces regionalistes en el sí del Partit Popular de la Comunitat Valenciana⁹⁴.

Per a analitzar el perquè del triomf del blaverisme en aquest primer període, atés que les seues principals propostes van quedar plasmades en l’estatut d’autonomia, així com la seua simbologia i l’apel·latiu de Comunitat Valenciana, podríem parar atenció a la situació social del País Valencià en aquell moment, perquè si considerem el nombre d’immigrants que havien arribat procedents de tot l’estat al territori valencià durant l’èxode rural i la seua situació aleshores, podem intuir que es tractaria, com en realitat ho era, d’un sector susceptible d’integració -o més bé desitjós d’integrar-se- cosa que va saber fer perfectament el moviment anticatalanista, que utilitzà especialment Les Falles i les festes veïnals dels barris obrers per a posicionar-los políticament, ja que va oferir un marc regional en què no era necessari l’ús del valencià per a relacionar-se, contràriament que el valencianisme que tenia la llengua com a base identitària⁹⁵, per la qual cosa esta població castellanoparlant hauria quedat integrada, en la seua majoria, en les files

⁹³ FLOR, Vicent: *L’anticatalanisme al País Valencià: identitat i reproducció social del discurs del “Blaverisme”* [Tesi doctoral dirigida per Antonio Ariño], Universitat de València P. 1.

⁹⁴ MARTÍNEZ, Francesc: “Neopopulismo: el Partidismo de los Medios de Comunicación”, en: PIQUERAS, Jose Antonio, et al.: *El Secuestro de la Democracia: Corrupción y Dominación Política en la España Actual*, Madrid: Akal, 2011, p.121.

⁹⁵ [En la base de tot, però, estava la llengua. Fuster va afirmar sempre (sovint a les entrevistes i testimonis d’anys més tard) que la llengua, la consciència de la llengua pròpia, [...] havia estat el principi de quasi tot] en: ARCHILÈS, Ferran: “Acords i Desacords...” 2006, p.503.

regionalistes. En resum, la regió “imaginada” en castellà, per obvis motius, els hauria sigut més assumible que la nació “imaginada” valenciana, la qual cosa hauria atret les simpaties d’aquest grup social cap al regionalisme, d’igual manera que va fer amb la població autòctona -inclús amb la que parlava valencià- que va respondre, com s’esperava, a la por a una suposada influència catalana que pogués acabar amb les tradicions i les usances pròpies dels valencians -inclús amb la seua gastronomia si recordem aquella famosa frase de “mos volen furta la paella”-.

Així doncs, la qüestió autonòmica va copar els debats en este moment, perquè dos eren els camins marcats per la constitució de 1978: l'article 143 que desenvolupava una autonomia limitada i l'article 151 que dotava al territori en qüestió d'una major llibertat administrativa i competències. Aquest últim punt s’adequava més a allò que demanava el valencianisme polític que exigia una major autonomia per als valencians davant la seua oposició al centralisme estatal. No obstant això, el blaverisme tractà que l'estatut d'autonomia s’articulara d’acord amb l'article 143, més proper ideològicament amb el seu projecte regionalista.

Tant va ser així, que la primera derrota per als partidaris del 151 arribarà abans de l'aprovació de la nova constitució estatal -en 1978-, quan UCD va aconseguir els vots necessaris per a proposar tres punts de compliment obligatori per poder accedir a l'autonomia mitjançant aquest article. D’aquestes condicions sols van quedar exempts els territoris que van tindre plebiscits sobre els seus estatuts d'autonomia durant la II República. La qual cosa, *de facto* va suposar que, després de l’aprovació dels estatuts d’autonomia gallec, basc, andalús i català es vetara a la resta de territoris l’accés a l'autonomia per l’article 151, considerat la “via ràpida” -a més de ser la més concessionària-, encara que ja hagueren iniciat els tràmits, així es forçava a la resta de territoris a elegir la via “lenta” i, al mateix temps, la que menors competències delegava en l’executiu autonòmic⁹⁶.

Mentrestant, en UCD-València va començar a sorgir un grup centralista, encapçalat per Abril Martorell i Manuel Broseta, que va apartar a la via anticatalanista i anticeutralista d'Emilio Attard, menys atractiva per als sectors progressistes. Encara més, Broseta gaudia de simpaties entre alguns sectors moderats de l'esquerra per la seua oposició al franquisme

⁹⁶ ESCANDELL, Ignasi: *El nacionalisme valencià (1978-1999)*...P. 70.

i per la seua participació en la recuperació cultural del País Valencià. Una vegada controlat el partit, es van disposar a confeccionar un projecte d'estatut que s'adequara al seu concepte de poble valencià que havia estat reforçat pels mitjans de comunicació afins durant els darrers anys, la qual cosa va permetre a UCD presentar el seu projecte com a defensa dels símbols identitaris “fonamentals” dels valencians i com a voluntat del poble que els havia construït i reclamat amb la seua lluita durant més d'un lustre. De tal manera, llengua, cultura, bandera i himne van formar la part central de les discussions simbòliques entre regionalistes i valencianistes.

Va ser aleshores quan els partits polítics van tractar d'aconseguir un consens per a presentar un projecte estatutari comú que reflectira les diferents visions de la política i la societat valenciana. Per això, es van reunir a la ciutat castellonenca de Benicàssim. La qual cosa, sumada als acords entre govern central i PSPV-PSOE -que començarà a adaptar-se a la nova realitat en què el blaverisme començava a despuntar ja amb gran força, per tal de fer una funció arbitral entre ambdues posicions enfrontades, però sempre des d'una posició central i de poder⁹⁷- semblaven conduir a un període d'estabilitat dins d'aquesta “Batalla de València” que s'havia agreujat en el període que va anar des de l'aprovació de la constitució espanyola fins a 1981 quan el PSPV-PSOE tornà a fer-se amb el Consell Preautonòmic i any en què començaren també les negociacions de Benicàssim. Ara bé, les previsions d'una nova estabilitat van estar desencertades, atés que les tensions començaren a recruar-se de manera mai no vista fins aleshores, com es va demostrar el 9 de setembre d'aquell mateix any quan una bomba va fer explosió en la seu del Govern Civil en València, en el marc d'una sèrie d'atemptats al País Valencià i Catalunya que va ser reivindicada pel grup terrorista de caràcter pancatalanista Terra Lliure. Com a resposta, l'11 de setembre al domicili de Joan Fuster en Sueca -hui museu dedicat a la figura de l'escriptor i pensador- van fer explosió dos artefactes per tractar d'acabar amb la vida de l'autor de *Nosaltres els valencians*, si considerem que les bombes havien estat programades amb antelació per tal d'activar-se amb un interval de quatre minuts entre cadascuna, de manera que la primera explosió actuaria com a trampa i la segona asseguraria els efectes mortífers. No obstant això, les càrregues no van causar danys personals, encara que sí afectaren greument a la façana de l'edifici⁹⁸. La qual cosa suposava el zenit de l'enfrontament entre ambdues faccions identitàries.

⁹⁷ FLOR, Vicent: *Noves glòries...* 2014, p. 101.

⁹⁸ RIBERA, Borja: “ De la violencia a la negociación...”, 2017, p.166.

Finalment, el text que va ser aprovat contenia major càrrega de blaverisme. Aquest estatut definitiu va resultar ser l'afirmació i ratificació de l'hegemonia blavera que es va prolongar fins a finals del segle XX, quan els partits regionalistes s'afonen i siga el Partit Popular qui arreplegue els vots del blaverisme i comence a conjugar les identitats regional i espanyola, amb major pes per a la segona. És per això que, alguns autors han posat en dubte la victòria del blaverisme com a un èxit complet, atés que acabà desmembrat i fagocitat per un partit centralista que oblidava quasi per complet els postulats regionalistes més enllà del que consideraven com a excepcionalitats folklòriques.

Definitivament va ser en 1991 quan el Partit Popular va arribar al govern de la ciutat de València de la mà de Rita Barberà i en 1995 quan es va fer amb la presidència de la Generalitat Valenciana encapçalat per Eduardo Zaplana, en un procés gradual que significà un important gir conservador que es corresponia amb la tendència estatal. Perquè els nombrosos casos de corrupció i escàndols polítics com ara el terrorisme d'estat a través dels GAL (Grups Antiterroristes d'Alliberament), va portar al PSOE a perdre la confiança d'un gran nombre de votant i, per tant, la pèrdua de gran part de les institucions que presidien, així com la presidència del Govern d'Espanya en 1996. És en este moment, quan comença un nou període de gestió pública caracteritzat per la seua adopció d'idees i tradicions regionalistes, però especialment per la seua visió centralitzadora que observava a Madrid com a nucli radiador en una idea d'estat marcadament castellana, en què València es convertia de nou en el Llevant Espanyol o, en paraules de Paula Sánchez de Lleó: “la costa de Madrid i de l'Espanya del interior”⁹⁹. D'igual mode, el període es va caracteritzar per una pèssima gestió de les arques públiques, així com de sectors tan importants com educació o sanitat, perquè al mateix temps que es disparava l'especulació urbanística i es duïen a terme macroprojectes que havien de situar a València en el mapa de grans ciutats europees, s'amuntegaven alumnes en barracons o es descurava la sanitat pública en favor de les privatitzacions del sector, la qual cosa suposa un problema en tractar d'explicar el per què de la perpetuació del Partit Popular en el govern del *Cap i Casal* i de la Generalitat¹⁰⁰. No obstant això, alguns autors han buscat resposta a este fet i distintes han sigut les explicacions que s'han donat. En primer lloc, Jose Antonio Piqueras afirma que la base de la dominació política del PP valencià es troba en les xarxes

⁹⁹ FLOR, Vicent: *Societat Anònima...* 2015, p.103.

¹⁰⁰ ALAMINOS, Antonio: “Claves Sociológicas del Dominio Electoral del PP en la Comunidad Valenciana”, En: PIQUERAS, Jose Antonio, et Al.: *El Secuestro de la Democracia: Corrupción y Dominación Política en la España Actual*, Madrid: Akal, 2011, p. 207.

de clientelisme econòmic i polític teixides des del govern de la Comunitat Valenciana, que es podria entendre com una connexió de lleialtats entre diferents actors polítics, entre els quals normalment trobem polítics semiprofessionals que busquen en l'administració pública un mitjà de vida; però afirma l'autor que esta no ha de ser presa com a causa última de dominació dels populars a València, sinó que han existit moltes altres causes que sumades a esta han col·laborat en la perpetuació dels conservadors en el poder¹⁰¹. Per això, també hem de parar atenció a altres anàlisis com l'exposat per Francesc Martínez i Antonio Laguna, que van creure veure l'origen del creixement i l'estabilitat d'eixe govern de quasi dos dècades de duració, en el neopopulisme del qual feien gala estos i que era secundat per alguns mitjans de comunicació, que van secundar la proposta comunicativa del partit i el van encimbellar ràpidament. Així, el primer del primer d'estos historiadors no dubte a afirmar que la democràcia de partits està sent substituïda per la democràcia d'audiència, perquè la ingerència dels mitjans de comunicació permet apel·lar directament a la ciutadania, passant per alt els controls democràtics i fins i tot la divisió de poders¹⁰². De tal mode, este neopopulisme necessitarà de tres elements per a funcionar entre el públic¹⁰³: en primer lloc, ha d'existir una simplicitat simbòlica, que en el cas valencià ja havia sigut construïda per mitjans de comunicació com Las Provincias¹⁰⁴, que apel·laven sistemàticament a “*lo nostre*”¹⁰⁵ i al temor d'una invasió cultural des de Catalunya, en afirmar que “no mos fareu catalans” o “ens volen furta la paella”; en segon lloc, la seua aspiració serà la de mantindre la desil·lusió dels ciutadans amb la classe política, per a, d'esta manera, situar-se a si mateixos com no-polítics i alçar-se com a únics representants reals de la ciutadania i els votants; finalment, però molt relacionat amb el primer dels aspectes, la seua acció política es fonamenta més en l'apel·lació contínua a les emocions que en arguments polítics lògics i consistents. En qualsevol cas, tots estos elements tenien a la corrupció, política i econòmica, com a fil conductor comú que, malgrat haver servit per a mantindre'ls en el poder durant anys, va acabar per crear una imatge mediàtica negativa, molt influïda durant els últims anys per casos tan polèmics com la trama Gürtel

¹⁰¹ PIQUERAS, Jose Antonio: “El Clientelismo como Forma de Dominación Política”, En: Ibid, pp. 69-71.

¹⁰² MARTÍNEZ, Francesc: “Neopopulismo: el Partidismo de los medios de Comunicación”, En: Ibid, pp. 121-122.

¹⁰³ Ibid, pp. 124-126.

¹⁰⁴ CERVERA SÁNCHEZ, Ana María: *Las Provincias en Transición: Poder y Prensa Local en Tiempos de Cambio (1966-1982)*” (tesis doctoral dirigida por Aurora Bosch y Juan Carlos Colomer), Valencia: Universidad de Valencia, 2017. Pp.264-265.

¹⁰⁵ Respecte al funcionament del populisme i la seua articulació simbòlica cal destacar: FLOR, Vicent: “ ‘Mosatros’ el Poble”, en: FLOR, Vicent: *Noves Glories...*, 2011, pp.213-221.

o l'operació Taula, en què es van veure implicats gran part dels màxims mandataris dels populars. Finalment, el descontentament, els nombrosos escàndols de corrupció, algunes vergonyoses i virals actuacions en actes públics com la protagonitzada per Rita Barberà en la Crida Fallera de 2015, entre altres despropòsits; van acabar amb dos dècades de govern conservador i van ajudar a pujar a PSOE-PSPV i Coalició Compromís als càrrecs de poder d'administracions locals i autonòmiques.

Per la seua part, el fusterianisme va eixir molt damnificat de la “Batalla de València”, perquè de nou havien perdut una oportunitat d'influir en la legalitat valenciana i aconseguir una autonomia forta, però també per la seua incapacitat per plasmar la seua idea de poble valencià i els seus símbols i denominacions en el text definitiu de l'estatut. Ara bé, allò que més va influir en la crisi existencial i identitària, que començà a forjar-se a partir de 1982, segurament fou la seua falta d'atracció, ja que foren incapaços d'atraure a sectors amples de la societat valenciana i guanyar-se les seues simpaties malgrat haver sigut, dels dos, el grup que més il·lusió despertava en acabar la dictadura franquista, cosa que quedà registrada en les grans mobilitzacions dels primers anys de la transició. Una crisi que es va evidenciar finalment en les “Converses de l'Hotel Anglés”, de les que parlarem en el següent punt, que constataren definitivament la divisió interna del moviment; la qual cosa els acabaria condemnant a una paper quasi testimonial en la política valenciana de la dècada de mil nou-cents huitanta, dels noranta i dels primers anys del nou segle, fins allò que es podria considerar com a el repunt del valencianisme representat pel Bloc Nacionalista que més tard entrarà a formar part de Coalició Compromís, ascens que es va materialitzar amb l'èxit electoral de la nit del 25 de maig de 2015, quan la coalició es va fer amb 19 escons en les Corts Valencianes. D'aquesta manera, i gràcies als pactes del Jardí Botànic amb el PSOE-PSPV i Podemos, es donà el canvi de signe del govern regional i l'arribada a la vicepresidència de la Generalitat de Mònica Oltra, líder autonòmica de Compromís. A més, en estos comicis municipals i autonòmics, el partit taronja va aconseguir alçar-se amb l'alcaldia d'algunes ciutats com València, Bétera, Sueca o Alzira, mitjançant acords de govern amb els socialistes, en la majoria d'ocasions. Per tant, la política valenciana semblava donar un gir cap a l'esquerra i el valencianisme, tenyint uns noranta ajuntaments de taronja, en el que va ser una jornada electoral sense precedents en les tres dècades anteriors¹⁰⁶.

¹⁰⁶ FLOR, Vicent: *Societat Anònima. Els Valencians, els Diners i la Política*, Catarroja: Afers, 2015, pp. 11-13.

En conclusió, la “Batalla de València” fou, en essència, el xoc de dos formes d’entendre la manera de entendre a València dins del marc estatal espanyol i de dos idees - completament enfrontades en la majoria d’aspectes- de poble valencià. Així, d’una part, es trobaven els partidaris del fusterianisme que havien jugat un fort paper antifranquista durant els últims anys de la dictadura i que aspiraven a una autonomia valenciana forta i amb grans competències; mentre que, d’altra banda, es trobaven els blavers o regionalistes, en el si del qual es trobaven les velles elits franquistes que tractaven de evitar a tota costa la pèrdua dels seus passats privilegis al perpetuar-se en el poder. L’objectiu, a partir de 1978, estava ben clar, mobilitzar a les seues bases i atraure’s les simpaties de la societat valenciana per tal de poder influir en la redacció del futur estatut d’autonomia valencià. La forma de tractar de fer-ho fou ben distinta, com distints serien els resultats, ja que el blaverisme tractà d’imposar-se mitjançant la violència amb les seues forces de xoc provinents de cultures polítiques pròximes al feixisme i amb l’articulació d’una xarxa d’informació sensacionalista i populista amb Las Provincias al capdavant. Front a açò, el valencianisme va ser incapaç de respondre amb eficàcia, més enllà de la fundació de València Setmanal, encara que ho va intentar amb els mitjans que tenien al seu abast. Ara bé, és possible que l’estratègia del fusterianisme no fora la correcta, però també es possible que la seua proposta de país tampoc fora la més atractiva gran part dels valencians que no parlaven valencià, que no ho havien estudiat, que si ho parlaven no ho feien de manera correcta i que sucumbiren al discurs de terror que proposà l’anticatalanisme de la dreta regionalista valenciana. Finalment, la victòria regionalista i la derrota valencianista es constataren en l’Estatut d’Autonomia de la Comunitat Valenciana de 1982 on la influència fusteriana fou testimonial, si considerem que, no solament, no pogueren accedir a l’autonomia per la via ràpida i concessionària que proposava l’article 151 de la Constitució Espanyola, sinó que, a més a més, no pogueren plasmar ni els seus símbols, ni les seues denominacions, ni tan sols la seua idea de poble en el text definitiu que seria aprovat en 1982. Aquest seria el detonant definitiu que desembocaria en una gran crisi identitària i quasi existencial en el si del moviment fusteria que donaria pas a la lluita per redefinir què és la nació dels valencians i com entendre-la i apropar-se a ella dins del nou marc legal de l’Estat Espanyol, com veurem a continuació.

La lluita per definir què és la nació dels valencians

En qualsevol cas, si s'entenen com a insuficients aquestes xicotetes victòries i es continua amb la idea de la derrota total del nacionalisme valencià, hauria d'entendre's com la derrota només d'un sector del *fusterianisme* i no de tot el valencianisme polític. Com demostra el fet que durant els anys que van seguir a l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia -que sempre s'ha entés com la confirmació del fracàs- es succeïren grans debats al si nacionalista amb la publicació gran nombre d'assajos polítics sobre la nació dels valencians. D'entre elles, primerament cal mencionar *Crítica de la nació pura* de Joan Francesc Mira, publicada en 1984, que es qüestionava sobre si els valencians tenien una nació pròpia -diferenciant entre nació política i nació cultural- i afirmava que no podien ser tan espanyols com els castellans, ni tan catalans com els catalans, per la qual cosa els valencians es trobaven en un punt mitjà, en una etapa de progrés o transició cap a una entitat diferent¹⁰⁷. En concret, Mira obria el camí per a la dissensió que desembocaria de manera zenital a les Tertúlies de l'Hotel Anglés de València, on destacats personatges valencianistes van tractar d'observar les causes del rebuig a les idees d'autodeterminació al País Valencià. De les citades converses, celebrades entre 1987 i 1996, van sorgir algunes de les grans teories de revisió de l'ideari *fusterià*, com les reflectides en *De impura natione* o *Document 88* que iniciaven el que es va conèixer com a *Tercera Via* del nacionalisme valencià; una proposta que apostava per l'assumpció i naturalització de les dues vies identitàries que havien entrat en conflicte durant la Batalla de València i emprava bona part de les propostes del *blaverisme* per tal d'articular un discurs de tall marcadament popular. Finalment, totes dues s'uniran a la proposta que farà Joan F. Mira l'any 1996, en l'obra *La nació dels valencians*, quan afirme per primera vegada que el nacionalisme valencià és tan vàlid com el català o l'espanyol i que, per això, el territori nacional dels valencians no ha d'anar més enllà del País Valencià. De manera que, Mira promovia la idea d'una nació valenciana pura que deixara de costat el pancatalanisme i les influències vingudes de més enllà del Sénia.

Finalment, tant la *Tercera Via* com el nacionalisme valencià estricte seran les propostes que millor connectaren amb la població, cosa que ens permetrà entendre, amb aquesta relació lògica d'esdeveniments, l'auge que aquestes cultures polítiques començaren a

¹⁰⁷ MIRA, Joan F.: *Crítica de la nació pura*, València, 3i4, 1984, p. 62.

protagonitzar a partir de meitats dels anys noranta i especialment amb l'entrada del nou segle, quan formacions hereves de les seues línies ideològiques com el Bloc Nacionalista Valencià -que va rebre gran part del seu ideari d'Unitat del Poble Valencià, el component més nombrós de la primigènia agrupació de partits-, després emmarcat dins de Coalició Compromís, refermen les bases d'un nou tipus de nacionalisme, més heterogeni, popular i transversal, allunyat de la intel·lectualitat que caracteritzà al *fusterianisme*.

Una Llei d'Ús amb claroscurs

La “derrota” del nacionalisme valencià en la Batalla de València normalment s'ha entés com una pèrdua completa. És a dir, la lluita identitària s'ha llegit habitualment en clau de tragèdia. Ara bé, caldria tindre en consideració que ens podríem trobar, en realitat, davant d'una derrota parcial, perquè, per exemple, alguns aspectes com la llengua valenciana que s'impartirà en els col·legis després de l'aprovació de la *Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià* -promulgada l'any 1983- provindrà, en gran part, de l'ideari del valencianisme polític, ja que respecta les normes de 1932 -Normes de Castelló- defensades pel *fusterianisme* com la base ortogràfica i gramàtica de l'idioma valencià modern. De fet, com afirma Ignasi Escandell, aquesta llei es demostrà vital per a la supervivència de les cultures polítiques del nacionalisme valencià, atés que s'observen pics de major assentament d'aquestes entre la generació nascuda o criada a partir de la implantació de la mencionada llei, la qual cosa pot haver sigut detonant del repunt valencianista de les primeres dècades del segle XXI¹⁰⁸.

L'explicació més lògica, és que este auge hauria sigut resultat de la inclusió, als programes educatius, de nocions de cultura valenciana i tradicions valencianes dins de l'assignatura de *Valencià: Llengua i Literatura*. A tot açò, a més a més, caldria sumar-li el revisionisme històric referit al règim franquista que va arribar a les assignatures d'Història de manera gradual -fet que inevitablement va acabar per influir a les consciències i identitats dels joves estudiants¹⁰⁹-.

¹⁰⁸ ESCANDELL GARCÍA, Ignasi: “Assumiràs la veu...”, 2015, p.3937

¹⁰⁹ RUBIO, Antoni; SANJUAN, Hèctor: *Del sud: el País Valencià al ritme d'Obrint Pas*, Mina, 2007, pp. 48-49.

No obstant això, no tot va ser positiu, si tenim en consideració que, encara que la nova legislació i la regulació de la llengua portaren aparellades l'aparició d'una nova generació de joves valencians que entenien l'idioma i consumien productes culturals en llengua pròpia d'una manera mai abans experimentada, molts d'aquests estudiants tingueren la sensació d'haver experimentat un avanç incomplet. Tot açò degut als clarobscurs i les contradiccions que es donaven en la societat valenciana del moment, tal com explica Xavi Sarrià¹¹⁰ -filòleg i reconegut cantant- que fa èmfasi en els prejudicis lingüístics i la uniformització cultural viscuda a la dècada de mil nou cents noranta. De fet, s'atura en la seua exposició per tal de remarcar que els anys huitanta va ser una època de escassa producció cultural en llengua pròpia, malgrat que el valencià havia arribat a les aules de manera reglada. Una asseveració que és realment important, ja que fa patent una gran diferència entre aquella dècada i la de final de segle XX en quant a la composició i consumició de productes culturals en valencià, la qual cosa s'explicaria gràcies a l'aparició d'aquesta nova generació educada parcialment en valencià que començaria a interessar-se per la cultura valenciana, però no solament com a consumidors, sinó també com a compositors i creadors. És per això que, a la segona part del anys noranta, trobaríem una irrupció destacable d'artistes que desenvoluparien la seua carrera en llengua pròpia, en allò que es pot considerar com un esclafit cultural mai abans experimentat -ni tan sols imaginat- per als productes culturals en valencià. Una generació que ha sigut anomenada per alguns com a *Generació LUEV* -sigles de Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià-, tal com fa Violeta Tena en el seu article *Generació LUEV: una generació perduda?*¹¹¹ en el qual ja introdueix la idea desenvolupada per Sarrià nou anys després, al voltant d'una llei incompleta plena de mancances, però destacant la gran importància d'aquesta per a la societat valenciana, atés que la llengua per primera vegada en tres segles s'equiparava legalment al castellà, una fita històrica que es presentava com una oportunitat per tal que aquesta poguera començar a emprar-se més enllà del contextos socials familiars i més enllà de les classes populars autòctones¹¹².

¹¹⁰ SARRIÀ, Xavi: "Sou imprescindibles", en: TENA, Violeta i CARCELLER, Kassim (Coords.): *Aplec dels Ports, 40 anys d'història col·lectiva*. València, Institut de Cultura Valenciana, 2018. pp.247-250. Esp. Pp. 247-248.

¹¹¹ TENA, Violeta: "Generació LUEV: una generació perduda?", en: MUÑOZ, Jordi (Ed.): *Ara, País Valencià: reflexions i experiències de la generació que ve*. València, Publicacions de la Universitat de València, 2009. Pp. 71-78.

¹¹² Ibid, pp. 72-73.

Una vegada conegut açò, podem explicar -com ho fa també Ignasi Escandell- com es possible que Obrint Pas -grup de música en valencià de la nova generació d'artistes autòctons- té el mateix poder per articular la nació que el que van tindre al seu moment les obres de Fuster¹¹³. Encara que, podem anar més enllà del que expressa l'historiador valencià i afirmar que és possible que la influència fora encara major, perquè les seues composicions mostren una proposta molt més oberta, propera i assumible pel comú de la ciutadania que la de les tesis del pensador de Sueca, ja que la música valencianista actual s'ha mostrat molt més eficaç que el valencianisme postfranquista -especialment a partir de 1977- a l'hora d'atraure a les masses, mobilitzar-les i fer-les arribar el seu discurs.

¹¹³ ESCANDELL GARCÍA, Ignasi: "Assumiràs la veu...", 2015, p.4020.

CAPÍTOL 1. LA NOVA MÚSICA EN VALENCIÀ: NUCLI DEL DISCURS CULTURAL D'UNA NOVA GENERACIÓ I UNES NOVES SENSIBILITATS VALENCIANISTES

Des de la Nova Cançó i el posterior ressorgiment del folk en els territoris del domini lingüístic, la música s'ha convertit en el principal producte cultural del valencianisme i, per tant, en el principal creador i difusor del seu discurs. Però, va ser a partir de la primer meitat de la dècada de mil nou cents noranta quan les composicions en llengua pròpia comencen a assolir una popularitat mai abans imaginada per aquesta mena de produccions. Un èxit que es va deure, com veurem més endavant, especialment a la labor que els militants de base van portat a terme des de els espais contraculturals que els oferien, en època de censura generalitzada cap al nacionalisme, una esclatxa de expressió que va fer créixer la seua popularitat no sols entre els seus afins, sinó també entre els simpatitzants d'altres cultures polítiques de l'esquerra, ja que en el seu relat de la nació dels valencians van permeabilitzar, per contacte en aquests llocs de sociabilitat, elements propis d'altres ideologies i, inclús, alguns que temps abans semblaven ser exclusius del blaverisme -els seus oposats identitaris-. Així doncs, el seu missatge va ser cada vegada més assumible per més grups i individus fins assolir paulatinament l'èxit a nivell estatal. Per tant, si considerem la importància i la popularitat d'aquestes expressions culturals ens vem obligats a abordar una anàlisi detingut de la música valencianista des de 1993 -any en què Obrint Pas triomfa en el III Tirant de Rock- fins a l'actualitat per tal d'observar quins han sigut els elements que han compost el seu missatge i com aquest ha evolucionat amb el temps i la aparició de nous artistes.

1.1.-Discursos iniciàtics: un germen llunyà ben diferent

Els intensos debats polítics que es donaren durant el tardofranquisme i la transició es van veure reflectits ràpidament en la producció musical d'un territori amb una gran tradició sonora lligada a la música de banda i cercavila. A ella es va unir, igual que en tot l'espai de parla catalana: la Cançó. És a dir, un gènere específic¹¹⁴ de cant caracteritzat per la

¹¹⁴ GARCÍA-SOLER, Jordi: *Crónica apasionada de la Nova Cançó*, Barcelona, Flor de Vent, 1996 p.15.

seua simplicitat rítmica, l'austeritat instrumental i la sonoritat bucal; que va nèixer arran del que estava succeint en les àrees de parla romanç -especialment a França i Itàlia-¹¹⁵. Les esmentades característiques seran d'especial importància, ja que li confereixen a les seues produccions una configuració perfecta per a ser ràpidament reconeguda, apresada i repetida per qui l'escolta. Trets que, al seu torn, permeten que les seues composicions es convertisquen, pràcticament de manera automàtica, en obres populars que, a més a més, poden ser reinterpretades *a cappella* per qualsevol persona, encara que no tinga coneixements musicals. En resum, trobem ací una explicació lògica al perquè el gènere va perviure en el temps, majorment a Catalunya, fins ben entrat el franquisme.

De fet, quan a mitjan dècada de mil nou-cents cinquanta s'assoleixen els acords d'amistat entre Espanya i els Estats Units i el general Franco permetia una progressiva apertura del seu règim cap a l'exterior, començaran a arribar des dels països europeus i americans nous corrents i idees que van anar calant en una joventut -cada vegada més descontenta amb la dictadura- que va veure en les cançons d'autoria pròpia -molt pròximes al gènere tradicional de la Cançó- el vehicle perfecte per a expressar-se. En aquest context, van començar a aparèixer un considerable nombre de cantautors que dotaven a les seues composicions d'una gran càrrega ideològica. Els primers exemples d'aquests, els trobem en els músics Miquel Porter Moix i Lluís Serrahima -historiador i escriptor respectivament- coneguts activistes del catalanisme cultural que van formular i propulsar un nou moviment sota el nom de Nova Cançó. Moix i Sarrahima, consideraven que la música era probablement el menys “elitista” dels productes culturals, perquè tots els individus, en major o menor mesura, podien accedir a ella i les seues reproduccions podien ser espontànies i realitzades per tothom, fins i tot pels oients mateixos que tafarrejaren els seus ritmes o entonaren les seues lletres sense necessitat d'una base instrumental, en qualsevol lloc o situació¹¹⁶. Com a efecte col·lateral, allò comportaria una gran facilitat per tal que les seues idees calaren en l'imaginari col·lectiu d'unes certes cultures polítiques i que, al seu torn, foren ràpidament transmeses entre el públic.

¹¹⁵ GÁMEZ, Carles: *50 Anys al vent: Crònica d'una Nova Cançó*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València, 2009, p. 11-18.

¹¹⁶ GÁMEZ, Carles: *50 Anys al vent...*2019, p.77-78

Raimon cantava *Al vent*

Va ser, per tant, aquest període el del naixement d'un nou gènere musical, però també d'un dels moviments culturals més importants de la segona meitat de segle XX en l'estat espanyol que trobà el seu moment de màxima esplendor arran de 1962, quan el grup Setze Jutges irrompé a l'escena musical catalana i va establir els primers contactes amb els artistes del sud de l'Ebre, en convidar al jove universitari xativí Raimon -Ramón Pelegrero- a actuar amb ells el 13 de desembre de 1962 a la gala dels Premis Santa Llúcia. És a dir, la Nova Cançó feia aparició en la gran festa literària de les lletres catalanes i possiblement l'acte de major importància de la cultura catalana del moment, amb tot el que això comportava quant a augment de la popularitat dels artistes i de les seues cançons entre uns certs sectors socials i polítics¹¹⁷.

A més, aquestes connexions entre músics semblen plantejar un panorama musical conjunt entre Catalunya i València o, almenys, la part d'aquesta lligada al valencianisme polític. Per això, davant la popularitat aconseguida per aquest gènere al Principat, l'eix vertebrador de l'escena es va situar a la ciutat de Barcelona, cap a la qual van emigrar gran part dels artistes valencians del moment. Així doncs, es pot afirmar que es tracta d'un moviment de dimensions i popularitat “pancatalanes” -o, almenys, “pancatalanistes”-, perquè aquests joves artistes es mouran als cercles politicoculturals sorgits entorn de la figura de Joan Fuster, com demostra el fet que aquest i alguns dels seus seguidors, com ara Eliseu Climent, Enric Gispert o Josep Maria Macip foren els qui actuaren d'enllaç entre el cantautor de Xàtiva i l'agrupació barcelonesa¹¹⁸, com també ho van fer amb altres artistes autòctons del moment. Per tot açò, es tractaria d'un estil musical triplement oposat al franquisme: per les seues lletres carregades de missatge polític, per la llengua que utilitzaven -es tracta del primer moviment cultural relacionat amb la música realitzat plenament en català des de 1939- i per les relacions que aquest mantenia amb el nacionalisme de bases *fusterianes*.

Conseqüentment, es va convertir en el gènere musical per excel·lència de l'oposició al dictador. Però, no serà fins a 1963 quan es puga parlar d'irrupció de la Nova Cançó al País Valencià, gràcies a la victòria dels valencians Raimon i Salomé en el Festival de la Cançó Mediterrània amb la composició *Se'n va Anar* amb la qual es van imposar als catalans

¹¹⁷ GARCÍA-SOLER, Jordi: *Crónica apasionada...* 1996, p.25.

¹¹⁸ Ibidem.

Isidro Sola i Carles Laporta que, en un acte quasi premonitori del lema franquista “25 años de paz”, van presentar el seu càntic *Paz*¹¹⁹. La qual cosa significava que en aquest certamen, d'una manera indirecta, es van veure enfrontats l'antifranquisme i el franquisme d'última hora. Doncs, mentre els valencians inclogueren versos de clara repudia al règim: “*Digue'm amor, si és ben cert/ que més enllà fa bon dia./ Digue'm si mai que un es perd/ ha trobat l'alegria*” -un al·legat en favor dels exiliats polítics-; els autors de *Paz* continuaren amb l'ideal nacionalcatòlic d'harmonia social basat en la religió i els valors tradicionals cristians com mostren les seues constants referències a la divinitat en forma de “*tú Señor*” o mitjançant estrofes tan clares com: “*Hoy he visto Señor/, en el cielo/, suspendidas en un rayo de luz/ dos palomas que alzaban el vuelo/ con las alas en forma de cruz/. Haz que vuelvan/ a la tierra/ las palomas que huyeron, Señor./ Y la llama/ que enciende la guerra/ se apague con paz y amor.*”.

D'aquest recital, com ja s'ha esmentat, es va alçar victoriosa la *Nova Cançó* en el que va suposar un dur colp per a la cultura oficial del règim i un creixement exponencial per a la dissidència a la dictadura i les seues produccions artístiques. Mostra d'això, va ser que aquell mateix any també es va donar a conèixer l'himne antifranquista *Al Vent* -una de les obres mestres del moviment en el seu vessant valencià- que havia sigut compost per l'autor de *Xàtiva* en 1959, però que no va poder veure la llum fins a 1963, és a dir, fins que el seu compositor no va aconseguir una certa fama a l'àmbit estatal. De fet, siguié tal la seua popularitat i impacte entre els joves, que a partir d'aquell moment, l'autor va començar a col·laborar amb una columna setmanal en la publicació *Destino*, mentre apareixia ocasionalment en altres com *La Codorniz* o el popular setmanari *Garbo*¹²⁰; la qual cosa li va valdre per a convertir-se en un referent cultural entre els opositors al franquisme, que van començar a entonar *Al Vent* fins a convertir-ho en un cant a la llibertat gràcies a alguns versos carregats d'immens valor simbòlic com: “*Al vent,/ la cara al vent,/ el cor al vent,/ els ulls al vent,/ al vent del món.*”; en els quals es canta al “vent”, possiblement una de les majors referències metafòriques a la llibertat a la literatura universal. Al mateix temps, en aquesta obra, reflex absolut del relat antifranquista en la discografia de Raimon, trobem altres línies realment crítiques amb la dictadura, encara que de manera metafòrica -per tal d'esquivar la censura- com: “*tots plens de nit,/ buscant la llum,/ buscant la pau*”. Mentre que, més endavant, es farà esment a la crueltat del dia

¹¹⁹ GARCÍA-SOLER, Jordi: *Crónica apasionada...* 1996. P.27-29

¹²⁰ GÁMEZ, Carles: *50 anys al vent...* 2009, p. 179

a dia i la falta de llibertats a l'Espanya del moment: “*La vida/ ens dona penes,/ ja al nàixer/ és un gran plor:/ la vida pot ser eixe plor; però nosaltres al vent,*”.

Així, en aquesta composició, es dona una confrontació d'emocions, perquè a la idea de desesperació vital, de falta d'ambicions o d'angoixa; s'oposa la idea de la recerca de llibertat, de desig de canvi. En definitiva, allò que Theodor Adorno va anomenar “ambigüitat de la melancolia”. Per a l'alemany tota desesperació comporta una il·lusió, que al seu torn es conjuga amb la melancolia, en els diferents plans temporals cap als quals aquests sentiments es projecten; o, cosa que és el mateix: tot present injust parteix d'un passat idealitzat i desemboca en un futur idíl·lic. Aquesta idea filosòfica, en l'obra *raimoniana*, es tradueix en un “ara” marcat per la falta de drets civils i un “demà” que s'espera ple de llibertats¹²¹. Per tant, mitjançant la cançó, l'autor comença a construir una part important i bàsica del seu discurs.

Per consegüent, un primer pla del relat de Raimon se centra en el rebuig al règim dictatorial. De fet, al llarg de la seua vasta producció, aquesta serà una de les temàtiques dominants al període comprés entre la dècada de mil nou-cents seixanta i la de mil nou-cents setanta. D'aquest mode, podem destacar algunes composicions de tan gran calat popular com *Diguem no* (1964) en què el xativí ens mostra el seu repudi als actes violents i a la repressió duta a terme per les estructures franquistes, sense fer esment explícit a aquestes, però utilitzant algunes fórmules que poden fer que el receptor relacione automàticament els conceptes i s'acoste a allò que l'artista vol transmetre. Un clar exemple d'això últim ho podem trobar en els següents versos, on la paraula “llei” podria identificar-se ràpidament amb un sistema opressor: “*Hem vist la por, ser llei de tots*”; al mateix temps que trasllada al consumidor la idea que es tracta d'una injustícia davant la qual tots han de plantar-se i rebutjar-la per complet, per tal que no continue sent com és, a través d'una fórmula senzilla, fàcil de recordar i que amb tota possibilitat quedarà gravada en la memòria d'aquell que escolte la seua cançó: “*No./ Jo dic no./ Diguem no./ Nosaltres no som d'eixe món.*”. Amb això, aconsegueix un tret tan característic de la Nova Cançó com és el ràpid record i la reproducció immediata de les lletres sense necessitat d'haver sigut apreses conscientment.

¹²¹ ADORNO, Theodor: *Minima moralia*, Madrid, Taurus, 1998, p. 120

Més endavant, en aquell àlbum que va rebre per títol *Raimon*, podem trobar altres importants mostres d'aquesta narració com *Disset anys*, on el de Xàtiva recorda quan a una edat tan primerenca com els dèssset anys tot semblava més senzill i no era conscient de la duresa de la batalla que molt sovint ve acompanyada per desil·lusions. Per aquest motiu, canta ací a la innocència perduda i a la joventut que ja no tornarà, en forma de reflexió quasi depressiva sobre les esperances que semblen esvair-se; doncs, com hem esmentat anteriorment, tot futur esperançador s'acompanya inseparablement d'un present desolador al qual tot sembla perdut. Així doncs, no és d'estranyar que Pelegero escriga versos tan infaustos i foscos com: “*Tots els somnis trencats./ Tots els castells per terra./ Tot alló que hem viscut,/ tan endins s’ha enfonsat.*”. És més, aquest sembla ser el gran àlbum de l'agonia vital per al xativí, ja que també inclou la composició *La nit* on s'utilitza la imatge de la nit que tots han de suportar per a referenciar el panorama polític que els ha tocat viure, amb un franquisme que mentre tracta d'obrir-se a l'exterior, afronta la seua última dècada fent gala d'una repressió feroç cap als universitaris i els opositors en general.

En resum, en l'obra de Raimon podem observar un gran nombre de composicions referides a la dictadura, encara que, de manera general, les referències es trobaran implícites per a tractar de burlar als censors. No obstant això, l'any 1966 veurà la llum *Quan jo vaig nèixer* on el pioner de la Nova Cançó valenciana critica al franquisme de manera concisa en fer esment a la Guerra Civil i als trenta anys de “paz” -en termes propagandístics del mateix règim- que la succeïren. Concretament, la composició comença ficant el focus d'atenció a la dècada de mil nou-cents quaranta: “*A l’any 40, quan jo vaig nèixer,/ encara no havien mort tots./ Molts es van quedar, havien guanyat, diuen./ Molts es van quedar, havien perdut, diuen./ D’altres conegueren l’eixili i els seus camins./ A l’any 40, quan jo vaig nèixer,/ Jo crec que tots, tots, havíem perdut...*”. És a dir, recupera la memòria de la seua infància per a traslladar a qui l'escolta fins a la plena postguerra, és a dir, fins als anys més durs per a la població després del conflicte, doncs a la repressió va caldre sumar-li la falta d'aliments i el desastre econòmic que l'autarquia va suposar. Aquesta situació i la desesperació vital viscuda en aquell moment queden perfectament reflectides en la quarta estrofa de la cançó: “*Jo no he vist aquelles morts de ràbia,/ jo no he vist aquelles morts de fam,/ jo no he vist aquelles morts al front,/ jo no he vist aquelles morts a les presons./ No, jo no ho he vist i tot m’ho han contat,/ i encara avui al meu poble ho conten./ I encara avui la gent que ho ha vist amb por, ho conta.*”.

Precisament, la por va donar nom tres anys després a un LP de Pelegero que va rebre el títol de *Sobre la pau, contra la por*. En ell, podem trobar a manera de trilogia, tres composicions que dialoguen entre elles perfectament, conjugant-se entre si per tal de crear una narració complexament articulada. La primera d'elles que cal destacar és *Sobre la pau* -tall que inaugura l'àlbum- a la qual el compositor critica el concepte de “paz” que el franquisme va vendre sota aquell famós “*Veinticinco años de paz*”, eslògan aparegut en 1964 que ocultava anys de repressió i violència, alhora que netejava la imatge del dictador. Per a Raimon aquella pau només significa por, la por amb la qual gran part de la població va haver de conviure en el seu dia a dia sota el mandat totalitari de Francisco Franco; mostra del que afirmem són els versos següents on la connexió entre la pau i la por es fa palpable i converteix a la primera en una simple pell que disfressaria i ocultaria el terror: “*De vegades la pau/ no és més que por./ De vegades la pau/ fa gust de mort./ Dels morts per sempre,/ dels que són només silenci./ De vegades la pau/ fa gust de mort./ De vegades la pau/ és com un desert/ sense veus ni arbres/ com un buit immens on moren els homes.*”.

En conseqüència, la següent cançó del dit àlbum portà per títol *Sobre la por* on s'enumerava un ample decàleg de característiques de l'horror viscut en aquells anys i la falta de llibertats, malgrat que l'autor afirma que aquesta por no durarà per sempre, en una mena d'avanç de la tercera composició que hem de destacar: *Contra la por* un cant senzill però efectiu que crida a la lluita contra la basarda i el silenci imposats, al convertir la causa en una empresa tan íntima o personal que es converteix en un enfrontament entre la vida i la mort: “*Si no trenquem el silenci,/ morirem en silenci./ Contra la por és vida,/ contra la por és l'amor,/ contra la por som nosaltres,/ contra la por sense por.*”. Amb això, mitjançant una fórmula tripartida, l'artista de Xàtiva enderroca el relat franquista de les quasi tres dècades de pau -precisament en el trigèsim aniversari de la victòria dels reaccionaris a la Guerra Civil- en edificar una narració que mostra les atrocitats del govern de la dictadura a través de les dues primeres cançons per a, finalment, animar a la insurrecció en la tercera. En resum, per a justificar la seua repulsa al règim i el seu entusiasme per acabar amb ell, utilitza un joc d'oposats pel qual la dissidència encarna uns valors positius que queden molt llunyans al dictador que és convertit en la representació de tot mal.

Igualment, un altre exemple de la construcció de la crònica antifranquista *raimoniana* el trobem en *No el coneixia de res* (1979) quatre anys després del “fet biològic”, on se'ns

presenta un relat detallat de les dificultats que van haver de patir alguns joves pel simple fet de no adherir-se a la doctrina franquista. Aleshores, un Raimon ja alliberat de la por a la censura -que encara existia, però de forma molt més laxa després de la promulgació del Reial Decret-Llei 24/1977 d'1 d'abril¹²²-, però sobretot sense temor a represàlies per part dels òrgans oficials, ens narra la història d'un estudiant que va ser condemnat a cinc anys de presó pel simple fet de manifestar-se en favor del dret dels obrers a accedir a l'educació. Malgrat això, més important encara és la descripció que se'ns fa sobre com eren els recitals de la Nova Cançó durant el tardofranquisme, ja que ens mostra una xicoteta pinzellada de com era la sociabilitat de les cultures polítiques d'esquerra del moment: “*Fou després d'un recital,/ amb censura i permís,/ com fèiem els recitals/ llavors en aquest país/ que sembla tan indecís.*”. És a dir, no sols ens exposa els problemes que havien de superar per tal de poder actuar, sinó també -pel fet d'haver conegut a aquell jove que acabaria pres- fins a quin punt eren importants aquests actes per a teixir les xarxes de relació interpersonal que establiren els opositors al règim. Per consegüent, podem fer-nos una idea del paper crucial que arribà a jugar la música durant els mencionats anys. De fet, el autor mateix, que va ser conscient d'allò, ho va plasmar a alguna de les seues obres més destacables com *No em mou al crit* de 1974 que analitza la importància de la seua cançó *Al vent* per a tota una generació.

Malgrat tota la seua producció contrària al règim i el convenciment que el xativí semblava tindre sobre el final del règim, no tot va ser positiu, perquè les esperances que no es veuen complides a curt termini acostumen a traduir-se en penes que fan infaust el present que es viu, com ja hem observat amb anterioritat. És més, a Pelegero li va envair el desengany en determinades etapes de la seua vida, com a 1970, quan la dictadura, que ja donava els seus últims signes de vida, es va tornar encara més repressiva i va començar a sembrar temor per tot l'estat, la qual cosa el va portar a la composició *Quan creus que ja s'acaba* on el ja experimentat cantautor es resigna davant la possibilitat que encara que el dictador morira el règim continuara. Tanmateix, aquesta composició sembla connectar-se perfectament amb *Qui pregunta ja respon* que va ser publicada sis anys més tard, amb el “*Caudillo*” ja mort. En ella, el de La Costera observa estupefacte com les estructures franquistes es perpetuen i els grups de poder continuen inalterats: “*Quantes llibertats per*

¹²² Reial Decret-Llei 24/1977, de 1 d'abril, sobre la reestructuració dels òrgans dependents del Consell Nacional i nou règim jurídic de les associacions, funcionaris i patrimoni del *Movimiento*. BOE, N° 83, 7 d'abril de 1977, PP. 7768-7770.

fer una democràcia?/ [...] Quantes “apertures” calen per trencar la tancadura?/ [...] Una llibertat no fa la democràcia/ [...] Una lluita no fa la victòria/ [...] Una “apertura” no trenca la tancadura/ [...] Una amnistia no fa l’amnistia”. Així, amb un visible joc de reflexos entre l'esperança i l'angoixa, entre present i futur, entre il·lusió i desengany, Raimon construeix el seu relat antifranquista, que calarà d'una manera molt potent entre els seus contemporanis, en gran part, per la sinceritat i senzillesa de les seues lletres, que podien ser compreses i apreses per un gran i dispar nombre d'oients.

No obstant això, com veurem a continuació, el cantant de Xàtiva articula, alhora, una segona narració de caràcter valencianista que aflora en obres com *D'un temps, d'un país*, publicada a l'any 1964. En concret, en la composició trobem un discurs de clar rerefons nacionalista, en versos com: “*D'un temps que serà el nostre,/ d'un país que mai hem fet,/ cante les esperances/ i plore la poca fe.*”; que semblen fer referència al control que València sempre ha patit des de Madrid, cosa que no li hauria permés desenvolupar-se de manera independent. Però, per la seua part, l'autor es mostra confiat en el fet que la històrica situació puga capgirar amb el transcurs del temps. És així com Pelegero reformula la seua *casa del present* -referida al País Valencià del tardofranquisme- i imagina un projecte idíl·lic de *casa somiada* si seguim l'argumentari de Gastón Bachelard. Ara bé, el realment interessant, és que aquesta edificació sempre queda incompleta, perquè l'actor tracta contínuament d'imaginar un futur millor i mai hi serà satisfet amb el que ha aconseguit¹²³. Per tant, Raimon somia amb un país que es troba en construcció: “*d'un país que ja anem fent*”; des d'un present que invita a l'esperança: “*d'un temps que ja és un poc nostre*”. Amb el que assoleix l'articulació del seu segon relat, al deixar entreveure la seua confiança en un *fusterianisme* amb el qual ja hi havia establert els primers contactes anys abans.

El nomenat relat el podem observar també als anys immediats -1965 i 1966- en les composicions *Treballaré el teu cos* i *Quatre rius de sang*. En la primera d'elles, l'autor ens narra una història d'amor entre el “jo poètic” i una entitat desconeguda, quasi incorpòria, a la qual sembla lligar part de la seua supervivència i el seu futur; de fet, l'esdevenir de tots dos subjectes sembla entrellaçat: “*I seràs tu el fruit/ seré jo el fruit,/ serem junts el fruit*”. Però, fins als versos immediatament següents no sabem a qui dedica Raimon aquest cant íntim i desesperat: “*Tu i jo, terra i força*”. És a dir, el xativí dota al

¹²³ BACHELARD, Gaston: *La poética del espacio*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2000, p.70.

territori -al país- de cos i personalitat quasi humans i ens exposa l'enamorament que processa per la seua terra natal. De nou, torna a la idea de la construcció d'un país que no ha pogut realitzar-se per ingerències externes –“*I obrirem junts els camins/ que la vida ens tanca*”-mentre continua vent possible assolir el somni de l'autodeterminació: “*ens farem/serem junts*”. És així com se'ns presenta una de les característiques bàsiques del nacionalisme: l'amor per un territori fins al punt de convertir-lo en un sentiment profund i íntim, quasi dolorós. Com també sembla succeir a *Quatre rius de sang* – en referència a la senyera dels antics territoris de la Corona d'Aragó- on les barres roges de la bandera queden convertides en rius de sang -en clara referència a la llegenda del seu disseny, per la qual el rei Lluís el Piadós va passar la seua mà per les ferides de Guifré el Vellós (I Comte de Barcelona) i després les va arrossegar per l'escut daurat d'aquest, per la qual cosa li va ser concedit un nou escut d'armes en agraïment i en senyal del seu valor en batalla- que cap a la dècada de mil nou-cents seixanta semblaven desbordar per l'odi i les agressions cap als territoris de parla catalana.

Tanmateix, l'autor sembla mostrar grans simpaties per alguns altres dels nacionalismes perifèrics que tornaven a despuntar amb força a l'Espanya tardofranquista. En aquest cas, pagaria la pena destacar dues obres de manera concreta, perquè entre elles existeix un fort vincle i seria impossible comprendre una sense l'anàlisi de l'altra. Ens referim ací a l'obra *A un amic d'Euskadi* (1969) i a *País Basc* (1970). Ja que, a la primera d'elles, simulant una relació epistolar, escriu a un company d'Euskal Herria amb la intenció de mostrar-li el seu suport en la lluita per l'autonomia nacional; la qual cosa, a més, li serveix per a lligar la lluita basca amb la valenciana, de manera que sembla un tot indivisible que deixa clar que ha d'existir una solidaritat ineludible entre les lluites dels nacionalismes perifèrics que troben la seua justificació en la història: “*Verd vell, verd nou,/ el teu país es mou./ Verd nou, verd vell,/ nosaltres som amb ell*”. Mentre que, d'altra banda, en la segona ens exposa lleugerament el sofriment del poble *euskaldun* i la lluita que, a la fi de la dècada de mil nou-cents setanta, aquest estava protagonitzant. Novament, ací s'empra la història per a justificar les reivindicacions polítiques i la independència d'una nació, com ja havia fet el cantautor a altres publicacions sobre el valencianisme.

Al mateix temps, per últim, el de Xàtiva, comença a construir la seua pròpia narració mixta on conjuga l'antifranquisme i el valencianisme de tal forma que, a voltes, sembla difícil dirimir la temàtica de determinades composicions. Aquesta tercera via sembla que no es materialitzà fins a la mort del dictador, com es pot observar a *Jo vinc d'un silenci*,

doncs l'obra es podria interpretar en clau valencianista o d'oposició a la dictadura i les seues últimes reminiscències. Siga quina siga la intenció, l'autor acudeix al passat per cercar arrels o ressons -tal com els entén Joan Scott¹²⁴- per tal de situar-se a si mateix en la mateixa narració lineal i, amb això, erigir-se en portaveu de tots aquells que ja no poden parlar i, alhora, justificar el seu discurs i la seua acció política mitjançant la història¹²⁵. Per consegüent, primerament, al relat fa menció a la seua experiència personal i als “seus” orígens: “*Jo vinc d'un silenci,/ antic i molt llarg,/ de gent que va alçant-se/ des del fons dels segles,/ de gent que anomenen/ classes subalternes*”. Uns versos que indubtablement doten al missatge d'un significat històric a l'utilitzar diferents extractes remots del passat. Per aquest motiu, podríem afirmar que el compositor “inventa una tradició” -com diria Eric Hobsbawm- per a les cultures polítiques que ell representa, al traslladar el passat al present i dotar-lo, al seu torn, de mites i referents sobre els qui edificar la identitat.

*Jo vinc de les places
i dels carrers plens
de xiquets que juguen
i de vells que esperen,
mentre homes i dones
estan treballant
als petits tallers,
a casa o al camp.*

*Jo vinc d'un silenci
[...] d'on comença l'horta
i acaba el secà,
[...] qui perd els orígens
perd identitat.*

A més a més, com podem observar, Raimon atorga a l'espai una poètica única, mentre construeix una “geografia imaginada” pròpia, perquè és ell mateix qui fixa els límits d'allò que considera “el seu territori”. Així, ens trasllada als seus orígens, a través de la memòria, amb la intenció de mostrar d'on ve, mitjançant referències a un passat idíl·lic al qual Gaston Bachelard refereix com *la casa natal*:

¹²⁴ SCOTT, Joan: “El eco de la fantasía...”, 2006, p. 120-121.

¹²⁵ Ibid, p. 117-118

*Llavors, si sostenim el somni de la memòria, si traspassem la col·lecció de records concrets, la casa perduda en la nit del temps, sorgeix de l'ombra esquinçall a esquinçall. [...] El seu ser es restitueix a partir de la intimitat, en la dolçor i la imprecisió de la vida interior*¹²⁶.

És a dir, dels records imprecisos -o ecos- del passat, es pot engranar un relat coherent, però summament imprecís i idealitzat, doncs és bassa en la memòria, i la seua articulació es veurà inevitablement influïda per la ideologia, les experiències, la identitat i les intimitats pròpies de qui el reconstrueix.

En definitiva, aquesta emocionalitat cap al territori és un clar exemple del nacionalisme que impregna les línies de la composició, perquè ajuda a diferenciar al “nosaltres” de “l’altre” per a crear la narració de la “comunitat imaginada” -terme encunyat per Benedict Anderson¹²⁷ per analitzar el mode de funcionament dels nacionalismes i la construcció de certes estructures socials-. En aquesta equació, hem de tindre en compte també les teories de Slavoj Žižek que argumenta que la “fantasia” -entesa com a discurs- dota d'elements homogeneïtzadors a un grup -o a una societat-, al temps que crea un important rebuig cap a qui no comparteix el mateix relat o no es pot emmarcar dins d'aquest¹²⁸.

No obstant això, el compromís antifranquista de l'autor i la falta de referències explícites, fan difícil afirmar que es tracte d'una narració purament nacionalista, ja que sembla construir el seu discurs a partir d'elements *fusterians*, però també d'antifranquistes. De fet, aquesta indefinició va portar a alguns periodistes com Francisco Umbral a afirmar que de la mateixa manera que a Bob Dylan el va crear la seua oposició a Vietnam, a Raimon el va forjar la seua oposició al franquisme, amb la qual cosa, li negava -interessadament- qualsevol mena d'identitat nacional que no fora l'espanyola¹²⁹.

En conclusió, trobem ací un primer relat musicat, a mig camí entre el nacionalisme i l'antifranquisme. Pel que podem afirmar que Ramón Pelegró va ser el gran impulsor de la música en valencià, el gran cantant *fusterià* de determinada època, però que finalment es va acabar allunyant del valencianisme polític per a aproximar-se a postures

¹²⁶ BACHELARD, Gaston: *La poética...* 2000, p. 67

¹²⁷ ANDERSON, Benedict: *Comunidades Imaginadas*, México, Fondo de Cultura Económica, 1991.

¹²⁸ ŽIZEK, Slavoj: *El acoso de las fantasías*, México, Fondo de cultura económica, 1997, pp. 26-27

¹²⁹ FRECHINA, Josep Vicent: *La cançó en valencià, dels repertoris tradicionals als gèneres moderns*, Valencia, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2011, p. 101

antifeixistes i obreristes; el que, a la llarga, acabarà per desdibuixar la seua aura de mite nacional valencià per a les generacions vinents.

Ovidi cantava a Alcoi.

Seguidament, arriba el torn d'analitzar l'obra d'Ovidi Montllor que des de ben jove abraça les màximes filosòfiques de Joan Fuster sobre la nació dels valencians. Però, el cas del músic d'Alcoi serà diferent del de Raimon -la identitat del qual es va forjar a partir de les experiències adquirides a la calor del “focus revolucionari” que constituïen en aquells anys les aules universitàries¹³⁰-, ja que l'alcoià va començar a treballar en diferents ocupacions manuals des del inici de la seua pubertat. Més tard, durant els anys de joventut, la seua vocació per l'actuació li va fer emigrar a Barcelona, centre del moviment de la Nova Cançó, on els cantautors valencians semblaven trobar un mitjà de difusió que els era negat a València, i allí va forjar definitivament el seu caràcter com a artista dissident.

Durant les estades a la ciutat comtal, la seua fama com a cantautor va anar creixent progressivament fins a aconseguir gravar el seu primer LP l'any 1968. En aquest, es va incloure *La fera ferotge*, una de les seues cançons més conegudes, que criticava la falta de llibertat que patien els individus sota aquell règim polític. El nomenat tall conjugava a la perfecció amb *Lliçó de sumes i verbs* on, a través d'una senzilla retòrica, s'anima a l'acció contra la dictadura i a deixar de costat les discussions filosòfiques en les quals, de vegades, es veien envoltades fútilment les cultures polítiques de l'esquerra durant el tardofranquisme. Cosa semblant succeirà amb la composició *Gola seca* de l'EP homònim publicat a 1969 que mostra ja el desengany de Montllor davant les divisions de les diverses faccions opositores i la dificultat d'aquestes per tal d'aconseguir un acord que pugui ser beneficiós per al conjunt: “*Tu dius que gris/i aquell que marró,/ i de seguida,/ ja t’han canviat de pis./ No cal dubtar,/ que no és parlant,/ sinó amb gaiato/ que tot anirà canviant./ O juguem tots,/ o estripem la baralla.*”. De la mateixa manera que ho farà a la composició *Sí senyor* (1972) que subtilment ataca l'obediència cega que s'havia de tindre cap al dirigent de l'estat espanyol: “*Sí senyor!// Que sí senyor!// Sí*

¹³⁰ FRECHINA, Josep Vicent: *La cançó en valencià...* 2011, p. 136

senyor!// Té la raó senyor!// [...] No es preocupe, senyor!// Vosté és un senyor!// No em fa mal el senyor!''.

Amb la mort del dictador en 1975, el relat del cantautor alcoià ja no es va focalitzar en la falta de llibertats a escala estatal, sinó que la seua mirada va virar cap al País Valencià fins a convertir-lo en el seu lloc íntim de memòria. És a dir, la lluita identitària valenciana va actuar com un interruptor per als valors personals i ideològics de Montllor. La qual cosa aclariria per què en el seu àlbum *Un entre tants* de 1972 defensa la seua identitat ideològica atacada per un franquisme que es resistia a morir; mentre que, amb l'arribada del "fet biològic" del dictador i el començament de la disputa de l'anomenada Batalla de València, defensa la seua identitat nacional en *La cançó del cansat* (1979). De fet, en aquesta es dona un procés de gran importància, mitjançant el qual es converteix al territori "nacional" en un cos melancòlic, ja que com indica Walter Benjamin el sentiment "*es deslliga del subjecte empíric que es vincula interiorment a la plenitud d'un objecte*¹³¹" - en aquest cas, el País Valencià i Catalunya-. Concretament, en la melancolia observem el punt de trobada i de fusió entre el compositor i la geografia valenciana¹³², doncs és capaç de conèixer el sentiment del territori i, fins i tot, de patir-la: "*Em va tocar tocant Mediterrani, /per barret Pirineus, i una llesqueta, /per sabata Oriola d'estranguis. /I per cor duc a Alcoi, la terreta.*".

Més enllà del simple recorregut geogràfic, molt semblant al que fera Raimon quan cantava: "*vinc d'on comença l'horta i acaba el secà*"; Ovidi Montllor dota a la seua "llar" d'un cos físic que també serà el seu propi, de manera que l'autor i l'orografia es fonen en un i tots dos senten el que sent l'altre en convertir-se en una entitat única. Per tant, com indica Gastón Bachelard, la *casa* es contraposa a *l'univers* i al seu torn homogeneïta tot el que hi ha fora¹³³. No obstant això, com es pot observar, aquests que es troben juxtaposats, conflueixen i es conjuguen en un relat que es retroalimenta constantment, quan un s'oposa frontalment a l'altre i es defineix a si mateix mitjançant aquesta oposició¹³⁴. Com a resultat directe, naix una narració que s'articula en oposició a "l'altre", amb elements físics com l'espai, però també amb uns altres sismològics o lingüístics: "*Per senyera, senyors, quatre barres./ per idioma, senyores, català.*". Igualment, a la

¹³¹ BENJAMIN, Walter: *Obras. Libro I, Vol.1*, Madrid, Abada, 2006, pp.352-353

¹³² DIAZ FREIRE, José Javier: "Miguel de Unamuno y Bilbao: la experiencia melancólica de la modernidad", *Ayer*, 98, 2015, pp. 21-44. esp.pp. 29

¹³³ BACHELARD, Gaston: *La Poética...* 2000, p. 54.

¹³⁴ Ibid. P.56.

segona part de la cançó, les diferències queden ben patents i s'estableix una diferenciació definitiva entre el “nosaltres” i el “ells”, entre els “bons” i els “dolents” que fins i tot s'arriben a ser qualificats de covards: “*Quede clar, també, que són covards,/tots els qui obliden les arrels.[...] / I torne a repetir: soc alcoià. / Tinc senyera on blau no hi ha./ Dic ben alt que parle català/ I ho faig a la manera de València*”.

Malgrat que pot parèixer nova, la seua definició valencianista ja se'ns havia anat presentant amb anterioritat, en composicions tan explícites com: *Els banyetes* o *Serà un dia que durarà anys*, totes dues aparegudes en 1973. A la primera d'elles, ens mostra l'enfrontament entre el “ells” i el “nosaltres”, en forma de sàtira, al narrar les influències d'uns dimonis que tracten d'enganyar a tothom. Aquests éssers infernals que fan promeses que mai compleixen, enganyen i roben; representarien, encara que de manera implícita, a les polítiques vingudes des de la capital de l'estat espanyol o als esforços que durant segles hauria fet Castella per llevar-li al poble valencià la seua identitat pròpia com adverteix l'alcoià en la seua lletra: “*Això és un vici antic/ per ells traure'n profit*”. De fet, deixa patent que allò s'ha repetit periòdicament al llarg de la història -inclús li era encara contemporani- quan afirme que: “*Els dimonis que us dic/ no són pas vells ni antics*”.

Ara bé, el mencionat discurs parabòlic ja l'havia introduït un any abans en *De l'Espai no te'n refies mai* en presentar-nos una invasió extraterrestre que ve a esgotar els recursos de la terra on habita el “jo poètic”. És per això que, podem aseverar que, per a Montllor, tot allò que provinga de “l'univers” significa un atac a la seua “casa” i, per tant, una ofensa cap al més íntim de la seua identitat com a subjecte. Però, per a comprendre-ho d'una forma més clara, hem d'acudir a la ja esmentada *Serà un dia que durarà anys* on el cantautor s'estremeix davant la bellesa de la seua terra amb una emoció tan sentida que no pot arribar a entendre's a si mateix sense aquells rius, valls, muntanyes i la mar que componen, per a ell, la seua llar; perquè aquesta imatge bucòlica dels Països Catalans resideix en el més profund de la seua memòria o de l'imaginari personal. En conseqüència, la identitat nacional del d'Alcoi es trobaria tripartida i composta per: l'amor al territori, la conservació d'una cultura que ell defensa com a singular i l'oposició a tot allò que puga atacar el seu habitatge. És a dir, amb açò, ens avança ja alguns dels temes principals de la música valencianista que es donarà dècades més tard, encara que d'un mode summament laxe i desproveït d'elements que actualment són crucials per tal d'entendre el discurs de les cultures polítiques valencianistes

Comptat i debatut, la discografia d'Ovidi Montllor presenta trets comuns amb la de Raimon, com pot ser l'element antifranquista de primera època, el cant al territori que senten com a propi o l'absència de referents o mites del passat als quals fer referència, però amb presència d'una menció clara a uns orígens remots. Malgrat això, davant l'ofensiva *blaverista*, després de la mort de Francisco Franco, l'autor alcoià va reaccionar reafirmant la seua identitat nacional, cosa que no va fer l'artista xativí que es va decantar per l'obrerisme i la construcció d'una crònica pròpia sobre alguns dels episodis esdevinguts durant el franquisme. En definitiva, els constants atacs regionalistes, -és a dir, situacions sobreixents com les referencia Michael Billig¹³⁵- van actuar com a interruptors per a la identitat de Montllor i li van fer prendre partit definitivament pel *fusterianisme*, al començar a articular un discurs pancatalanista que es va anar fent més evident amb el pas dels anys.

Al Tall cantava als Maulets

Finalment, com a part important dels antecedents de la música valencianista actual, farem esment en el següent apartat a una agrupació que va començar la seua carrera ja en el postfranquisme: Al Tall. El seu sorgiment tardà els va convertir en un grup molt diferent dels artistes observats en anterioritat, ja que el seu so es va aproximar al Folk que portava gestant-se a Catalunya des de final de la dècada de mil nou-cents seixanta com a alternativa a una ja vetusta Nova Cançó¹³⁶. Així doncs, el Folk s'allunyà definitivament de la imatge del cantautor i la seua guitarra que havia caracteritzat l'etapa prèvia, per a donar pas a una reinterpretació de la música i les composicions tradicionals del país, a l'estil de la *Riproposta* italiana¹³⁷. És per això que van dotar de gran importància a instruments tradicionals que havien caigut quasi en l'oblit per a la música valenciana com: les dolçaines, els guitarrons, els llaüts o les bandúrries.

Va ser la recuperació de la tradició la que va ajudar a Al Tall a crear una línia argumental molt més pròxima a la cultura popular valenciana, al convertir el seu so en un ressò,

¹³⁵ BILLIG, Michael: *Nacionalismo Banal*, Madrid, Capitán Swing 2014, p. 123

¹³⁶ GÁMEZ, Carles: *50 anys al vent...* 2009, p. 47.

¹³⁷ MANSET, Victor: *Al Tall: 35 anys de música mediterrània des del País Valencià*, Alicante, Universidad de Alicante, 2009, p. 17.

mitjançant melodies que remetent directament a la memòria d'un passat remot. És a dir, si els ecos són els fragments incomplets del passat amb els quals es construeix el discurs - segons Joan Scott-, uns sons determinats recuperats de la tradició medieval també poden constituir un ressó que ajude a reforçar la narració de les líriques de les composicions. Per tant, el grup valencià va articular el seu discurs valencianista a partir d'un record sonor ancestral, que es va complementar amb l'estructuració d'un relat replet d'esments a la història valenciana.

La primera de les seues obres que cal destacar és *Tio Canya* que pertany al segon àlbum de l'agrupació *Deixeu que rode la roda* -publicat en 1976-. En ella, a través de la figura d'un llaurador nomenat Tio Canya, aconsegueixen representar a tot el conjunt dels valencianoparlants que durant el franquisme es van veure obligats a emprar una altra llengua en l'esfera pública i van ser marginats de les institucions i la vida social pel seu desconeixement. De fet, més endavant, deixen clar com la imposició del castellà va tindre el seu germen en l'ensenyament, quan el fill de l'hortolà acudeix per primera vegada a l'escola i no comprén al mestre: “*Quan van portar-lo a escola,/ set anys, la cara ben neta,/ ulls oberts, camisa nova./ Però molt més va obrir els ulls el xiquet del Tio Canya,/ quan va sentir aquell mestre/ parlant de manera estranya.*”. Les resistències del fill a parlar en llengua castellana semblen ser infructuoses, perquè els nets del Tio Canya que viuen en la capital han oblidat l'idioma del seu avi i es dirigeixen a ell en castellà: “*Quan a estiu vénen al poble,/visiten el Tio Canya/ i el pobre vell se'ls escolta/ parlant llengua castellana.*” Finalment, l'obra reprén la il·lusió quan ens presenta als besnets del llaurador que estudien en valencià i són capaços de comunicar-se amb el seu besavi en la llengua materna dels seus avantpassats: “*però cròniques més noves/ expliquen que el Tio Canya/ ja compta amb besnets molt joves/ que alegren la seua cara./ Mai parlen en castellà,/ mai parlen en castellà,/ com han après dels seus pares,/ sinó com la gent del poble,/ sinó com la gent del poble,/ la llengua del Tio Canya.*”.

Així doncs, Al Tall és capaç de construir una història de la llengua valenciana mitjançant un eco imaginat del passat valencià durant la dictadura, com el Tio Canya, per tal d'explicar-nos l'estat de subjugació de qui feia servir l'idioma autòcton en l'esfera pública. Fins i tot, esculpeixen altres referents al costat del protagonista, com el del seu fill, els seus nets i els seus besnets, que ens permeten observar l'impacte de la dicotomia repressió-llibertats en la manera d'expressar-se de les diferents generacions de valencians.

No obstant això, existeix una altra lectura més enllà de la història del llaurador marginat per parlar en valencià. Concretament, la nova manera d'observar la narració presenta al personatge com una encarnació o personificació de la llengua que és capaç de patir i veure com amb el pas del temps la seua consideració social va canviant a causa dels diferents règims polítics. Açò es veu justificat amb els últims versos de la composició quan s'anima al protagonista a alçar-se i tornar a una València que representa el focus més clar de l'ostracisme del valencià i els seus parlants: “*Reviscola Tio Canya/ en gaiato si et fa falta,/ que a València has de tornar*”. Igualment, la tornada del tema ens mostra clarament com la figura principal no té accés a la seua pròpia casa -el Cap i Casal-: “*Tio Canya, Tio Canya,/ no tens les claus de ta casa/ posa-li un forrellat nou/ perquè avui tens temps encara*”. Per tant, la cançó ens permet una doble òptica, però, al cap i a la fi, ens presenta un mateix relat, el d'una llengua marginada per la imposició d'una altra “invasora”. En resum, novament trobem la ingerència de “l'univers” sobre la “casa”, una temàtica reiterativa en les produccions culturals valencianistes de l'època com hem pogut concloure fins ara.

D'altra banda, tres anys més tard (1979), en el seu LP *Quan el mal veu d'Almansa* -clara referència a la derrota de les tropes de l'Arxiduc d'Àustria contra les borbòniques a la batalla crucial de la Guerra de Successió en 1707- el grup valencià inclogué algunes de les seues lletres més famoses, que ens deixen entreveure la confrontació entre desesperació i il·lusió, entre present i futur, però prenent com a exemple un passat històric traumàtic. Així doncs, entre els talls que componen aquest treball, podem nomenar, primerament, *Processó* on a través d'una cercavila imaginada es representa tota la història valenciana des de la derrota d'Almansa. Com a resultat de la construcció, es fa una lectura pessimista d'una història del poble valencià, segons la qual el principal enemic serà Felip V que encapçala la desfilada, seguit pels Decrets de Nova Planta, els botiflers -que són comparats amb porcs-, els renegats i els delators, entre altres. Però, també trobem com a part de la desfilada als derrotats: maulets que marxen a l'exili, socarrats, el *Penjadet* - Josep Marco i Ferrís- i Joan Baptista Basset; en definitiva, tot un arsenal de referències històriques fàcils de reconèixer entre les cultures polítiques del valencianisme que exemplifiquen la mort de les llibertats valencianes i el naixement d'allò que el grup nomena un “*nou patriotisme/ [...] castellà i estafant*” imposat des de Madrid, que al seu present continuaria sent la norma a l'estat espanyol: “*(el) Mal d'Almansa,/ rosega i encara alcança/ tot el poble*”.

Malgrat la nefasta situació, encara queda espai -entre tota aquesta negativitat depressiva de la derrota- per a l'enaltiment dels mites nacionals, que són encimbellats com a exemple d'un poble que no oblida la seua cultura, la seua raó de ser i el seu orgull nacional. Per a observar-ho millor, hem de recórrer al *Romanç del Cec* que ens relata la campanya duta a terme pel general Joan Baptista Basset des del seu desembarcament a Altea, fins a la derrota a Almansa. Un procés mitjançant el qual, el militar austriacista nascut a Alboraià queda mitificat i elevat a l'altar dels sants màrtirs de la nació valenciana; perquè, de fet, la seua història personal pot ser presa com un paral·lelisme de la del seu poble, ja que, en arribar al Regne de València, es va comprometre amb els llauradors a la supressió dels gravàmens. Decisió que li va suposar ser capturat i empresonat pel rei Carles, a qui servia i qui després de la derrota dels maulets el va alliberar per tal que co-dirigira la defensa de Barcelona. Per consegüent, va ser utilitzat per aquell que deia admirar-lo per als fins que a aquest li interessaven, en una mena de paral·lelisme d'allò que ocorre -segons el valencianisme polític- amb el País Valencià, que només sembla importar quan és necessari que contribuïska a les arqués estatals o com a dinamitzador de l'economia, gràcies a la seua facilitat per a atraure el turisme; però, mai quan es tracta d'atendre les seues peticions i demandes. Ara bé, el destí conjunt va continuar després de la pèrdua de la ciutat comtal, en ser enganyat l'alboraià -se li va prometre no prendre represàlies contra ell- pels generals borbònics i enviat a diverses presons. En concret, el general encarna la caiguda, degradació i humiliació a la qual es va veure sotmés el territori valencià després de la Guerra de Successió i, en certa manera, explica el perquè del títol de la següent cançó de l'àlbum: *Lladres*; on denuncien el saqueig i l'espoli del País per part de Castella.

Per últim, en aquest LP s'enregistrà la que possiblement és una de les seues composicions més famoses del grup, sota el títol d'*El Cant dels Maulets*. El cant, de clares ressonàncies històriques, dibuixa una doble imatge en un moment delicat de la història d'Espanya. D'una banda, es tracta d'un himne clarament antiborbònic que s'oposaria a la figura del rei Joan Carles I que havia ocupat recentment la prefectura de l'estat amb una frase que podria entendre's -com que no aclareix cap a qui va dirigida- com un atac al futur hereu de la corona espanyola, el Príncep Felip: "*i si no l'empara el nostre senyor,/ tallarem la cua a Felip de Borbó.*" -precisament, en l'any 2015, quasi quatre dècades després de la seua publicació, la melodia va ser emprada com acte de protesta contra una visita a la

capital del Túria del ja rei Felip VI¹³⁸; ahora que serveix per a articular la idea de poble oprimint que, a més, puga servir per a realitzar una crida a la revolta i a l'inconformisme contra un estat que s'hauria mostrat inflexible durant segles.

Així les coses, per a exposar més clarament la doble intencionalitat de l'obra, cal assenyalar que Al Tall es mostra constantment lligat al valencianisme clàssic, com es demostra quan a les seues composicions referencia els tres moments històrics claus per a aquesta cultura política: la fundació del Regne de València per Jaume I en 1238, la Revolta de les Germanies de 1520 i l'abolició dels furs amb els Decrets de Nova Planta aprovats per Felip V de Borbó després de la Guerra de Successió. Fins al punt que consideren 1520 com la data de reivindicació i apogeu de la identitat valenciana, que havia nascut amb la constitució com a regne independent en 1238; mentre que els Decrets de Nova Planta representarien un dels intents més clars de fer desaparèixer la nomenada diferenciació identitària¹³⁹.

En conseqüència, podem afirmar que ens trobem davant d'una producció discogràfica carregada de melancolia per un passat mitificat anterior als fets d'Almansa. De fet, fa quatre segles, Robert Burton en els seus textos sobre aquesta emoció ja assenyalaria la pèrdua o la mort -d'alguna cosa estimada- com la seua causa principal¹⁴⁰. Precisament, això succeeix al cas que ens ocupa, considerant que els fets històrics influeixen en la memòria del valencianisme i el seu discurs, fent que continue viu el sentiment d'enyorança d'un temps passat remot, anterior a 1707. En darrer terme, s'enyora l'autonomia de la qual gaudien els valencians quan pertanyien a un regne independent amb lleis i llengua pròpies. A més a més, l'agrupació estableix una connexió clara entre el passat i el present i situa la lluita dels Maulets en el present històric de la transició a la democràcia. Amb això, aconsegueixen connectar la causa de les tropes austriacistes amb la dels valencianistes de la dècada de mil nou-cents setanta que tractaven d'incloure la seua idea sobre el que significa ser valencià al futur Estatut d'Autonomia. Per consegüent, van recórrer als ressons d'un passat mític per tal de construir una narració lineal on situar històricament els seus actes presents i dotar-los de justificació.

¹³⁸ Redacción Valencia: "Felipe VI es rebut al País Valencià amb un càntic contra els Borbons", *Diari La Veu*, 3 d'octubre de 2015. <https://www.diarilaveu.com/noticia/16302/%20felipe-vi-es-rebut-al-paisvalencia-amb-un-cantic-contra-els-borbons-video>

¹³⁹ ESCANDELL GARCÍA, Ignasi: "Assumiràs la veu...", p.4016-4017.

¹⁴⁰ BURTON, Robert: *Anatomía de la melancolía*, Madrid, Alianza, 2015, p. 185.

Encara més, cal mencionar que Al Tall no sols va ser constructor de discurs i rescatador de mites i ressons històrics, sinó també creador de símbols contemporanis que més tard nodririen el missatge dels valencianistes de les dècades posteriors. És el cas de Miquel Grau, assassinat per integrants de Fuerza Nueva que tractaven d'evitar que penjara cartells cridant a la celebració de la *Diada Nacional del País Valencià*. A ell, li van dedicar la cançó *A Miquel Grau* on s'enalteix la figura del jove alacantí que quedà convertit en el gran mite del nacionalisme valencià de l'època: “*Per cridar vull l'Estatut!/ a Miquel l'assassinaren./[...] ja el porten a soterrar,/ l'acompanya tot el poble./ [...] Miquel Grau ja no està ací/ quan avui tots l'esperàvem/ Per guanyar la llibertat/ quants germans tenen que (sic) caure?*”. És a dir, Grau es torna en icona del relat nacional del seu temps, però, al seu torn, també serà una figura susceptible de convertir-se en un referent simbòlic per a les generacions futures, com si es tractara del Basset del segle XX .

Tot seguit, hem de destacar al grup folk per la tasca que va portar a terme per a recuperar la tradició, característica que no es podia ni tan sols vislumbrar en la discografia d'Ovidi Montllor o Raimon. Ara bé, aquesta cerca dels orígens no sols se centrà en la sonoritat com havíem mencionat amb anterioritat -com a *Ding dong* en 1976 o a *Albaes* de l'any 1979- , sinó també a la temàtica tractada en algunes de les seues lletres. Així, per exemple, podem observar com en uns certs moments l'aposta del grup s'encamina cap a les usances festives tradicionals, com se'ns mostra en *Els festers de Sant Joan* -1979- dedicada al costumisme fester del País Valencià, al posar l'accent en la gastronomia pròpia d'aquesta mena d'actes. Açò, demostra que l'agrupació coneix a la perfecció el tipus de sociabilitat que durant segles s'ha donat entorn d'unes certes celebracions i la seua importància en al naixement d'un determinat tipus de cultura nacional. Encara més, en certa manera, juguen amb la comparació entre formes de sociabilitzar antigues i modernes, festives i formals, en un intent per fer-les veure com un tot homogeni i compacte que mostre un caràcter propi i comú a tots els valencians. Una clara mostra del que hem exposat la podem tobar en l'obra titulada *Darrer diumenge d'octubre* (1976) que ret homenatge a l'*Aplec del Puig* que des de 1960 se celebrava en aquell dia tan assenyalat al calendari del valencianisme polític. En conseqüència, els artistes doten d'importància i difusió a un acte, relativament recent, que reunia individus de tot el país i que servia per a posar en comú les experiències nacionalistes i crear i practicar la cultura valenciana, mentre es reivindicava el dret del poble a l'autodeterminació:

Darrer diumenge d'octubre,

*el camí ja és ben sabut,
eixiu a la carretera
que cal aplegar-se al Puig.*

*La Marina i la Ribera,
L'Horta, els Ports i la Safor,
Vall d'Albaida, la Costera,
La Plana de Castelló.*

Mitjançant la lírica, l'agrupació aconsegueix, a més, articular la geografia de la seua “casa” a través de l'esment detallat a pobles i ciutats de tot el territori, així com a alguns dels accidents orogràfics de major rellevància per al poble valencià; perquè la geografia i especialment l'orografia juguen un paper crucial en la identitat d'un poble, doncs per elles acostuma a córrer la història, els costums i la mitologia que tan importants són per a diferenciar al “nosaltres” dels “altres”. De fet, Al Tall sembla allunyar-se a les seues composicions del pancatalanisme i aproximar-se al nacionalisme valencià pur, la qual cosa explicaria la falta de referències a topònims catalans o balears.

En conclusió, els valencians edifiquen un relat basat en l'extrapolació de gran quantitat de ressons del passat per a establir connexions lògiques i lineals entre aquests i la seua causa pròpia del present. És precisament la comparativa amb el passat històric de la Corona d'Aragó el que va diferenciar la narració del grup de la que havien exposat Raimon -que a penes feia esment a un temps passat concret i molt menys en clau nacionalista- i Ovidi Montllor -que sí que ho feia en clau nacionalista, encara que pancatalanista, però que tampoc es remetia expressament al passat històric-. Per això, podríem dir que Al Tall marca l'inici d'un nou relat del nacionalisme valencià, allunyat del caire catalanista que se'ns havia mostrat amb anterioritat entre els artistes de la Nova Cançó. Encara més, açò, al seu torn, coincideix amb l'inici d'un període de revisió intel·lectual del valencianisme polític que tindrà el seu punt àlgid després de 1982 -com a manera de superar la tràgica i dolorosa Batalla de València- i que va sumir als valencianistes en una crisi existencial de la qual no van trobar eixida al llarg de la dita dècada, la qual cosa va obrir, com veurem a continuació, una escletxa històrica que possibilità l'aparició d'un nacionalisme valencià diferent al viscut fins el moment.

1.2.-Consideracions inicials: els supervivents i la resistència

Rock Català o Rock Valencià

Cap a mitjans de la dècada de mil nou-cents huitanta, la producció musical en llengua pròpia es trobava sumida en una profunda crisi i marginada per part de les institucions, la qual cosa va propiciar la aturada en la producció d'artistes com Ovidi Montllor que pel seu compromís polític semblava ser perillós per a les pretensions dels partits que es trobaven en el poder i que anys abans havien fet ús de la seua música per arribar-hi on estaven. No obstant això, la falta de promoció i acceptació comercial no van impedir que nasqueren nous grups musicals que empraren el valencià com a forma d'expressió, encara que no va ser fins final del decenni i principi del següent quan es puga parlar de l'inici del ressorgiment de les sonoritats autòctones. Ja que, serà el moment en què una nova generació tracte d'adaptar els corrents musicals internacionals de la seua època al valencià, seguint l'exemple del *Rock Català* que comptava ja amb grups de renom com: Els Pets apareguts en 1985, Sopa de Cabra fundat l'any 1986, Sau nascut en 1987 o els veterans Sangraït que es mantien en actiu des de 1982.

En conseqüència, al caliu de la influència catalana, van nàixer alguns xicotets grups de rock valencià com els contestans Situació Extrema que, una volta acabada la seua etapa anglòfona, començaren a compondre en valencià. Així, els de Cocentaina va adoptar progressivament les influències del Rock Català però amb afegiments folk propis del rock clàssic americà com els vents d'harmònica que va ser substituïda, més endavant, per la dolçaina. Malgrat això, contràriament al que podria semblar, com que la seua base estilística no era el mestissatge ni les seues lletres tenien un gran missatge polític, no se'ls pot arribar a referenciar com els precursors del que més tard serà considerat com l'esclat del *Ska Valencià*,¹⁴¹; però sí que poden ser considerats els pioners de la introducció de la dolçaina per a la realització de música allunyada del Folk tradicional que realitzaven grups com Al Tall. Aquest moviment d'aproximació cap a sonoritats del passat i la seua fusió en músiques actuals va influir gradualment en l'augment de la popularitat de l'instrument autòcton entre els joves. A més a més, cal destacar a Situació Extrema, perquè, malgrat l'escàs interès polític de les seues composicions, el simple fet de cantar en llengua pròpia o, fins i tot, d'interpretar peces clàssiques com la Muixeranga els va comportar un gran nombre de problemes i polèmiques

¹⁴¹ VILAPLANA, Dany: "Otra forma de hacer cultura", *Ciudad de Alcoy*, 10 de abril de 1994, p. 5

amb el públic i les institucions¹⁴². De fet, en una entrevista concedida al diari Ciutat d'Alcoi en 1994, sis anys després dels seus inicis com a banda, els components afirmaven considerar la seua obra com a una producció cultural de qualitat i, per tant, es trobaven incrèduls davant la falta de promoció i ajuda per part de les entitats públiques que, a parer seu, semblaven estar censurant-los¹⁴³.

El mateix any que l'anterior -1988- es fundà Bajoqueta Rock, un dels grups degans del rock valencià, que tractà de realitzar una obra pròxima a les tradicions valencianes i el ruralisme, amb títols com: *Carxofes*, *Saia Casaia* (sic.), *Juga al trinquet*, *Jugar al Truc*, *La Taronja no funciona o Com a cagaió per séquia*; que referenciaven clarament alguns ressons de l'imaginari col·lectiu valencià, tant regionalista com nacionalista, amb l'apel·lació a la taronja, a la cassalla o a algunes dites i frases fetes de clar arrelament popular al País Valencià. Fins i tot, l'any 2016 van assolir un nou grau de popularitat entre les masses per la seua versió del famós pasdoble *València en Falles* que es va convertir en protagonista de l'entreteniment musical dels moments previs de la mascletà de les Falles de València¹⁴⁴.

Ska en valencià, precursor del Skà Valencià

Tanmateix, la pèrdua de rellevància de la Cançó no va significar la fi de la música política. Considerant que, alhora que es produïa aquesta crisi, des d'Europa començaren a arribar influències musicals com l'*Ska* que estava tenint un gran impacte al Regne Unit des de finals de la dècada de mil nou-cents setanta. Concretament, va ser durant el govern neoliberal de Margaret Thatcher quan el mencionat gènere d'origen jamaicà va adquirir marcats tints polítics. De fet, la premsa de consciència va produir una gran escissió en el seu si i es va dividir el moviment entre aquells que s'identificaven amb postures pròximes a la supremacia blanca i els que veïen en la música un nexa entre cultures. Com a resultat, en un context de depressió econòmica i falta d'ocupació causades per la coneguda "crisi del petroli", els *skinheads*, molt relacionats amb l'escena *ska*, es van diferenciar entre els que podríem qualificar de neonazis o feixistes i uns altres que es van acollir a les idees antifeixistes i antiracistes¹⁴⁵.

¹⁴² CONTRÍ, Vicent: "Situació Extrema. precursors del rock amb dolçaines", Saó, 402, 2015, pp. 44-45, esp. p. 45

¹⁴³ Ibid. p.5.

¹⁴⁴ SORIANO, Lola: "La canción de la mascletà correrà a cargo de un grupo valenciano cada año", *Las Provincias*, 19 de novembre de 2015.

<https://www.lasprovincias.es/valenciaciudad/201511/19/cancionmascleta-correra-cargo-20151119001740-v.html>

¹⁴⁵ AUGUSTYN, Heather: *Ska: the rythm of liberation*, Maryland, Scarecrow inc., 2013, p. 99-102.

Així doncs, no és d'estranyar que a un País Valencià, on encara era palpable l'efervescència ideològica i cultural, calaren ràpidament aquelles ressonàncies nord-europees. És més, a territori valencià ja s'havien començat a donar moviments politicoculturals amb cert impacte com el punk i l'okupa, als quals ràpidament es va unir la subcultura skinhead. Però, per tal d'explicar la seua popularitat, hem de destacar que es tractava d'una de les escasses oportunitats d'expressar-se en llibertat que trobaven els joves a aquella València on les produccions sospitoses de fer crítica social resultaven incòmodes per als poders establits¹⁴⁶. Conseqüentment, al si d'aquesta amalgama de moviments culturals i polítics, amb una clara determinació ideològica d'esquerres, van nàixer gran quantitat de grups musicals alternatius que saberen aprofitar l'escletxa de llibertat que els llocs *okupats* concedien als artistes novells valencians. És per això que, igual que succeïa en molts llocs de l'estat, va començar a gestar-se una cultura suburbana i marginal que donà espai i cabuda a una experimentació creativa sense precedents en els cinquanta anys anteriors¹⁴⁷.

Entre els nous músics -sorgits de les bretxes que la contracultura obria en el sistema- es trobava Gramoxone Ska Band, agrupació nascuda en els primers anys de la dècada de mil nou-cents noranta que més tard adoptaria el nom de Ska Band Malajunça -que fonèticament donaria com a resultat "*excavant malajunça*"- en homenatge a la mala herba resistent a l'herbicida Gramoxone que donava nom a la banda fins que la multinacional Syngenta va reclamar els drets sobre la denominació¹⁴⁸. Originalment, els de Cullera dedicaren la seua producció a la realització de versions d'altres grups com: Madness, The Butlers o Kortatu; tots ells relacionats amb la primigènia escena *ska* dels seus respectius països. Malgrat els primerencs objectius musicals, la banda prompte es centrà en la composició de les seues pròpies composicions en valencià; la qual cosa els convertiria, possiblement, si som estrictes en la cronologia, en els primers artistes en realitzar cançons d'aquest gènere concret en llengua autòctona¹⁴⁹.

Llavors, una vegada escrites les seues primigènies obres pròpies, van oferir xicotets concerts i actuacions conjuntes, especialment dins de l'escena *skinhead*, com les que portaren a terme en les concentracions organitzades pel col·lectiu SHARP (*Skinheads Against Racial*

¹⁴⁶ ARDELL, Ramón, MARTÍNEZ, Miguel: *¿Dónde están las llaves? El movimiento okupa: prácticas y contextos sociales*, Madrid: Catarata, 2004, p.64.

¹⁴⁷ Ibid. pp. 181-183.

¹⁴⁸ V.C.M.: "Muere Pep Bolinches, cantante de Gramoxone Ska Band", *Levante-EMV*, 5 d'abril de 2019. <https://www.levante-emv.com/cultura/2019/04/05/muere-pep-bolinch-es-cantante-gramoxone/1858465.htm>

¹⁴⁹ S/A: "Ha Mort Pep Bolinches, cantant de Gramoxone Ska Band", *Enderrok*, 5 d' abril de 2019. <http://www.enderrock.cat/noticia/19112/mort/pep/bolinch-es/cantant/gramoxone/ska/band>

Prejudice) -organització skinhead internacional caracteritzada pel seu caràcter antiracista¹⁵⁰. Temps després, malgrat la seua fama dins del moviment, els cullerans optaren per apartar-se d'ell i acostar-se a col·lectius de caràcter valencianista. Aquest gir ideològic els portà a actuar amb assiduïtat en esdeveniments organitzats per les joventuts del Bloc Nacionalista¹⁵¹. Fins i tot, clara mostra del seu viratge valencianista, arribaren a adoptar instruments que cap a 1993 ja semblaven claus en la música nacionalista valenciana -com la dolçaina- com es pot sentir en el seu tema crític amb Canal 9 que va rebre l'irònic nom de *Canal Bou*. Per tant, les composicions del grup van anar adquirint un marcat caire nacionalista i anticastellà que queda patent en *Cullera Sandinista*, on a través d'un monòleg inicial exposen el seu menyspreu pel turisme madrileny: “*Aquesta cançó li la dedicarem a eixa espècie de pesta que patim els de Cullera quan arriba l'estiu. A ellos, los que vienen de la capital. A ellos, los que vienen de Madrid*”. Tot allò, es veu acompanyat per versos tan directes com: “*Desperta, dispara, un madri* (com diminutiu de madrileny) *en la platja*”. Conseqüentment, no seria aventurat afirmar que Gramoxone es va convertir amb el seu primer àlbum, *1r Congrès de Figures Mundials*, en el precursor d'allò que més tard es va conèixer com a *Ska Valencià*.

A caliu del creixent panorama alternatiu, que ja s'estenia per gran part de l'estat espanyol, va aparèixer, en 1993, Skaparàpid -apel·latiu resultant de la fusió del seu gènere musical i l'adjectiu valencià “ràpid”- que es va convertir en un dels grups més importants de l'Ska estatal de l'època. Però, de la banda de la capital del Túria, cal ressenyar especialment que va sorgir a l'abric dels centres socials ocupats, com el Kasal Popular -un dels centres socials en més renom a l'Espanya del moment-, i de l'ambient *skinhead* i alternatiu que es donava en gran efervescència a alguns barris de la ciutat¹⁵². Ara bé, la música i les cançons d'aquests importants artistes, malgrat ser molt influents en la generació posterior, s'allunya considerablement dels postulats nacionalistes, perquè empren de manera indistinta el castellà i el valencià per realitzar les seues composicions que, a més, manquen de contingut polític nacional, al contrari del que succeïa amb el seu predecessor Gramoxone.

En conclusió, com hem vist fins ara, la nova generació valencianista va començar a gestar-se en els centres socials ocupats i en un ambient subversiu que s'allunyava de l'àmbit acadèmic i de les intel·lectualitats que van caracteritzar a la generació anterior. Per la qual cosa, el seu discurs no quedarà enregistrat en grans obres filosòfiques o assajos polítics, sinó en les

¹⁵⁰ FERNÁNDEZ, Gonzalo Javier: *El Ska en España: Escena Alternativa, Musical y Transaccional*, Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2012, p. 103.

¹⁵¹ 8 S/A: “El Bloc Jove prepara els actes del 9 d'octubre”, *Vilaweb*, 8 d'octubre de 2001.
<https://www.vilaweb.cat/noticia/409686/20011008/bloc-jove-prepara-actes-9-doctubre.html>

¹⁵² FERNÁNDEZ, Gonzalo Javier: *El Ska en España...* 2012, p. 102.

produccions musicals que tanta importància tingueren en la contraculturalitat d'aquella dècada perduda, per la facilitat amb la qual la joventut nacionalista podia expressar-se a través d'ella, cosa que no era possible en altres esferes de la vida pública valenciana del moment, on imperava una forta censura cap a la cultura valencianista. És per això que, si volem conèixer les característiques principals del nacionalisme valencià actual, per tal d'observar si es tracta o no d'una continuïtat del *fusterianisme*, hem d'acudir a la música en llengua pròpia que en els últims trenta anys s'ha convertit en la forma predilecta d'expressió del moviment nacional al País Valencià i que, a més a més, ha assolit quotes de popularitat mai abans imaginades per a unes produccions culturals realitzades en llengua valenciana.

1994 l'any del Britpop i el “Big Bang” de la música en valencià

Així doncs, en un contextcontracultural tan canviant van començar a desenvolupar-se els joves de principis de la dècada de mil nou-cents noranta que, a poc a poc, es tornaven a interessar per un incipient moviment cultural -encara minoritari inclús en l'escena alternativa- que llegia el món i les seues experiències vitals en clau nacional. En conseqüència, com a primer signe de la popularitat que la música autòctona estava aconseguint, van sorgir els primers programes de ràdio dedicats a la seua difusió, com A la Nostra Marxa que, al seu torn, en un acte de reciprocitat simbiòtica va fer créixer la fama d'aquests artistes. Però, el punt crucial no va arribar fins a l'any 1992 quan Acció Cultural del País Valencià organitzà el primer Tirant de Rock que és considerat per molts autors com el pioner dels festivals de música en llengua pròpia¹⁵³.

Com a resultat, l'any següent va continuar experimentant-se un creixement exponencial de la música en llengua pròpia amb l'aparició de nous programes de ràdio, entre els quals destacava *Cel Obert* retransmés per Ràdio Klara i conduït per Xavi Sarrià -futur líder d'Obrint Pas-. De fet, tal va ser l'augment d'artistes connectats a les dites sonoritats que els organitzadors del Tirant de Rock III van decidir convertir-ho en un concurs obert, que donara a les bandes aficionades la possibilitat d'accedir al festival. La final d'aquella edició de la “batalla de bandes”, després de nombroses rondes prèvies, va suposar el germen de la popularitat d'Obrint Pas¹⁵⁴ i, en resum, l'estabilització definitiva del nou moviment musical.

¹⁵³ FRECHINA, Josep Vicent: *La Cançó en valencià...* 2011, p. 301.

¹⁵⁴ RUBIO, Antoni; SANJUAN, Hèctor: *Del sud...* 2007, p. 31

Aquell mateix 1994, gràcies a la victòria aconseguida al concurs d'ACPV, Obrint Pas va poder produir les seues primeres composicions, com a part de l'àlbum recopilatori del III Tirant de Rock, junt altres artistes com Owix o Anselmos. Mesos més tard, els de Benimaclet, que veien com el seu renom creixia exponencialment, tornaren als estudis per a donar forma a dues maquetes amb les quals promocionar-se. La primera d'elles – *Obrint Pas* – es va articular en dues cançons entre les quals cal assenyalar *A València*, un cant a la seua ciutat en clau pessimista on s'insisteix en la brutícia -figurada o literal- dels seus carrers i l'angoixa vital de la vida urbana. Amb tot, malgrat les diferents lectures que poden fer-se, la desesperança sembla deure's a la pèrdua cultural que estava patint el Cap i Casal i no a un menyspreu cap a una València que els “*ha condemnat*”, ja que la composició mostra certes semblances amb *Pongamos que hablo de Madrid* (1980) on Joaquín Sabina recita una elegia romàntica a la capital madrilenya postfranquista amb certes pinzellades negatives. La connexió d'ambdues es fa evident quan tots dos artistes afirmen viure en l'anonimat mentre esperen la mort; així, mentre Obrint Pas afirma: “*I a València viuràs,/ apalancat en qualsevol bar,/ i callat esperaràs el teu final*”; el cantautor de Jaén va escriure: “*Donde el deseo viaja en ascensores./ Un agujero queda para mí,/ que me dejo la vida en sus rincones./ Pongamos que hablo de Madrid.*”. No obstant això, si bé ens fan arribar una profunda negativitat, és indubtable que professen una gran atracció per allò que consideren la seua llar. Ara bé, el sentiment de melancolia i d'angoixa no és nou en la història de les grans urbs, sinó que, per exemple, ja la industrialització va causar una immensa tristesa i enyorança en autors com Unamuno que constantment feia esment al “seu” Bilbao desaparegut, que es trobava tacat ara pel carbó de les indústries¹⁵⁵. Tanmateix, en el cas de València, va ser Vicent Andrés Estellés qui va relatar el *Cos mortal* en què s'havia convertit la ciutat després de la Guerra Civil; un lloc trist, com descriu a *Per exemple*, plagat de fam i misèria causades per la guerra i la dictadura. En resum, tant Obrint Pas, com Unamuno i Estellés tenen en comú l'emocionalitat de la melancolia que és complementada pel romanticisme professat cap a aquella “casa de la infantesa” que ja no existeix, perquè ha sucumbit sota els influxos forans que en el cas d'Unamuno va ser la industrialització, en el d'Estellés fou la Guerra; i, en Obrint Pas, les tradicions castellanès.

Per consegüent, podríem asseverar que, en la primera maqueta, el grup es fixa ja un clar objectiu que desenvolupar en la seua carrera artística: recuperar les arrels culturals

¹⁵⁵ DIAZ FREIRE, José Javier: “Miguel de Unamuno 2015, pp. 24-25.

valencianes i posar-les en valor. Mostra d'açò és *La nostra hora* -la seua segona maqueta- que ens presenta *No tingues por*, un tall de gran importància simbòlica que enalteix la figura d'un "heroi de la causa valencianista" com Guillem Agulló -jove militant de Maulets i del moviment SHARP, assassinat l'any anterior 1993 a la localitat castellonenca de Montanejos a mans d'un individu relacionat amb grupuscles d'ultradreta de la ciutat de València-. Aquesta composició ens serveix per introduir un nou prisma des d'on observar la narració de les sensibilitats valencianistes que construïran aquests artistes que converteixen la figura del jove de Burjassot en un símbol de l'opressió patida pel poble valencià al llarg de la història.

Tot seguit, el discurs sobre la mort d'Agulló es va complementar l'any 1996 amb *El darrer somriure* de Feliu Ventura que afirma que ho van assassinar per "*ser el que era*", alhora que aprofita per a apuntalar la seua figura com a lluitador incansable per la llibertat que ha de servir com a exemple per als demés: "*Tu veuràs que hi ha gent que t'estima/ per no haver abdicat ni un moment.[...] Quan lluitem, lluitaràs amb nosaltres.*". Amb tot, per tal que aquest referent puga funcionar simbòlicament en l'imaginari d'una cultura política com el valencianisme, és necessari "santificar-lo" dotant-lo de valors positius. Precisament, això és el que va fer el cantautor de La Costera quan va cantar: "*Venia al diari,/ havien assassinat/ a un jove, molt jove/ per voler llibertat.*"; cosa que, igualment, va fer el grup Arròs Caldós l'any 1998 en la seua obra *Cap a una altra resposta* a l'assegurar que: "*El mataren per parlar la seua llengua/ i l'odi despertaren entre aquells que mai odiaren.*". Però, la novetat introduïda ara va ser el component de rancor, odi i venjança: "*Ni una vida debades/ ni una gota de sang./ Per una hostia, una altra/ per una vida, una altra./ [...] no perdonar cap vida.*". Possiblement, els mencionats sentiments es degueren a la sensació d'injustícia¹⁵⁶ que van sentir molts individus davant la decisió presa pels tribunals en condemnar a díhuit anys de presó únicament a Pedro José Cuevas, assassí confés d'Agulló, ignorant la demanda de la fiscalia d'una pena de vint-i-huit anys a cadascun dels participants per assassinat agreujat per delictes d'odi¹⁵⁷ -Cuevas i els seus companys havien sigut clarament identificats com a membres de grups d'ultradreta i

¹⁵⁶ Arròs Caldós llama a "Agafar la justícia pel seu conter"

¹⁵⁷ Redacción de Valencia: "Solo un condenado por la muerte del joven Guillem Agulló", *El País*, 21 de Mayo de 1996.

inclús havien sigut reconeguts acudint al *Concierto por la Raza* celebrat prop de la capital del País Valencià en 1992¹⁵⁸.

Per consegüent, el de Burjassot es va convertir gradualment en el “sant màrtir” del valencianisme a través del discurs articulat per la música, però també dels actes d’algunes de les associacions culturals més importants del territori, com ACPV, que es van encarregar de fer de la seua figura un mite nacional. Una bona mostra d’açò va ser l’organització del gran homenatge al finat, en la Plaça de Bous de València, que va coincidir amb les celebracions per la *Diada del País Valencià* del 25 d’abril de 1993¹⁵⁹. Entre les actuacions musicals portades a terme aquella nit, especialment significativa va ser la d’Al Tall que com s’especifica al cartell de l’esdeveniment: “cantarà la cançó ‘*A Miguel Grau*’, cançó dedicada al jove lluitador per les llibertats del País Valencià assassinat a Alacant al 1977”. Així, de manera indirecta, es rescata la imatge de Miquel Grau com a ressò nacionalista de la Transició i es col·loca la de Guillem Agulló en el relat directe d’aquella. És a dir, s’estableix una relació entre l’assassinat de Grau i el d’Agulló i es construeix una narració única i directa del valencianisme polític que mostra una certa idea de continuïtat de la causa. Per tant, s’aprofita per a crear una correlació de l’opressió al poble valencià a partir de referències incompletes d’un passat amb el qual aquesta generació cada vegada tenia menys en comú, però que serveix per a justificar el seu relat i les seues accions politicoculturals en el present.

El sentiment d’opressió històrica es farà palpable des de ben prompte en la majoria d’àlbums que es publiquen en llengua pròpia, ja que la mort del jove SHARP es va convertir en el gran trauma nacional dels nous valencianistes que la van veure com la més recent de les agressions i subjugacions foranies cap al poble valencià. Cosa que queda perfectament patent en el treball de Feliu Ventura *L’única diferència* (1996), que constitueix un conjunt melancòlic de record d’una història plena d’injustícia i odi cap al País Valencià. Açò, explica per què al costat de la cançó en record a Agulló trobem *La cançó més trista* que es conjuga perfectament amb *No veus llibertat*, perquè la primera ens remet al passat franquista -referenciat com “*Els quaranta anys de basarda antiga*”- que va portar al declivi de la cultura valenciana i a la falta de llibertats que s’esmenta en

¹⁵⁸ PERELLÓ, Ignasi: “La impunidad de los ultras valencianos”, *El Salto*, 23 de noviembre de 2006.

<https://www.elsaltodiario.com/hemeroteca-diagonal/la-impunidad-de-los-ultras-valencianos>

¹⁵⁹ S/A: “Acció Cultural recorda el 20è aniversari de l’assassinat de Guillem Agulló”, *Acció Cultural del País Valencià*, 11 de abril de 2013. <http://acpv.cat/2013/04/11/accio-cultural-recorda-el-20e-aniversari-de-l-assassinat-de-guillem-agullo/>

la segona: “*la llibertat/ és una mentida,/ en mans d’una oligarquia!*”. Ara bé, ambdues comparteixen un índex d’esperança que acaba per desembocar en *Prometença*, un poema èpic on el “jo poètic” es converteix en capdavanter del valencianisme per a reconquerir la seua terra:

*Escolta amada meua,
Que si jo anava a una guerra,*

*[...] Lluitaria qui sap per quina ampla bandera
però millor la de la meua terra:
Quatre barres de sang
L’or del cor que baleia.*

*[...] El meu casc,
com l’estel.*

*Prendria les ciutats
I llurs noies vindrien a veure’m.
No sabia tornar,
Si tornar no podia amb l’espasa florida*

Del binomi esperança-angoixa, traduït pel nacionalisme com a opressió-revolta, ens parla Theodor Adorno quan analitza el clàssic conte de *Blancaneu* i conclou que sempre que s’espera la desgràcia, continua estant intacte el sentiment d’esperança fins que es confirme el sofriment, doncs: “*la veritat és inseparable de la il·lusió que alguna vegada, entre les figures de l’aparença, sorgisca, inaparent, la salvació.*”¹⁶⁰. És a dir, en el cas del valencianisme polític, la seua realitat és la falta de llibertats, però mai es perd la il·lusió d’aconseguir un futur panorama renovat: *una casa somiada*. Amb tot, per tal que aquesta ambigüïtat de la melancolia pugui funcionar és necessari recuperar la *casa del passat*, en definitiva, la història.

Per consegüent, progressivament l’element històric va anar apareixent en escena i tenint un major protagonisme en el discurs dels nous artistes, com succeeix en el segon LP d’Obrint Pas: *La revolta de l’ànima*; on, en efecte, la cançó homònima ens remet directament a unes arrels afonades en la història, al mateix temps que introdueix un nou element del discurs de la nova generació valencianista que presenta als valencians com

¹⁶⁰ ADORNO, Theodor: *Mínima moralia*... 1998, p. 121

una nació sense territori com els kurds o els palestins: “*És la història dels pobles/ la que parla/[...] És la història que mai no ens contaren./ [...] la victòria dels pobles al món.*”. D’aquesta manera, no sols ens exposen la situació de diferents pobles, sinó que també uneixen el futur del seu propi al de altres que són considerats subjugats per la majoria de cultures polítiques de l’esquerra. Llavors, el vessant transnacional serà molt comú al discurs del grup de Benimaclet, tal com ens deixen veure en *Sense terra*, tall que va veure la llum cinc anys després i que equipara la situació valenciana amb la viscuda al Kurdistan, Palestina o al Sàhara Occidental: *Plora el tren, [...] als pobles cremats del Kurdistan./[...] pedres i morts a Palestina./ Crida el desert,/ [...] baix les tendes del Sahara./ [...] Sense terra, sembren el somni./ Sense terra seguen la fam.*”. Però, no serà fins a la tornada quan aquest paral·lelisme quede patent: “*Camina i no descansa/ la veu dels sense terra./ [...] la veu del nostre món// [...] Camina l’esperança,/ camina sense por./ En tots els passos dels meus anys./ [...] Terra endins, mar enllà.*”.

Com era d’esperar, altres agrupacions van seguir les passes d’Obrint Pas i començaren a internacionalitzar el seu discurs. Aquest va ser el cas d’Arròs Caldós que ho feu al seu àlbum homònim, mitjançant dues obres que bé podrien considerar-se un tot únic. En la primera -*Eixa terra*-, ens relaten el sofriment de la seua terra i el seu poble: “*He sentit com plorava/ eixa terra que agonitza/ baix els meus peus./ [...] veig el meu poble cansat*”; mentre que a *Lacandona* enalteixen, com un referent a seguir, a Chiapas i l’alçament de l’Exèrcit Zapatista d’Alliberament Nacional -EZLN- per tal de fer una crida a la rebel·lia. Una línia discursiva que seguia les passes d’algunes de les composicions de Xavi Sarrià que tant en *Som més* com en *Els crits de la terra* va donar continuïtat i importància a aquest element discursiu d’ànim a la revolta d’un poble que consideren oprimat. D’ambdues, caldria destacar l’última per l’èmfasi que mostra a l’hora de mencionar referències d’inconformisme i lluita:

*Balla la gent en les nostres places,
En els carrers i en les cases ocupades,
Espai d’un somni que creix amb nosaltres.*

*[...]Parla la gent i parla de viure,
De viure i créixer en una terra lliure.
Parla la gent i només parla de viure
I de construir un futur més digne.*

[...]Volem que el poble s'alce,
Comencem tots a cridar:
Que el carrer és nostre,
Que no ens el tornen a llevar!

És més, el dit binomi *opressió-revolta* continuarà tenint una gran rellevància durant la dècada següent amb l'aparició de nous grups com La Gossa Sorda que en el seu primer àlbum -*La gossa està que bossa* (2000)- va heretar part dels elements iniciats per altres artistes, alhora que tractava d'articular la seua pròpia narració a partir d'aquests com veiem en la cançó *Què volen aquesta gent*. En ella, se'ns exposa l'opressió orquestrada per l'estat en narrar una història que es projecta en clau de passat i present al mateix temps, per tal de denunciar la censura cap a determinades formes d'expressió i la falta de llibertats del poble valencià del seu temps, al comparar el seu present amb la situació patida durant el franquisme, mitjançant la crònica d'una intervenció policia furtiva i il·legal que es mostra molt semblant a les que acostumaven a realitzar les forces de l'ordre durant la dictadura.

D'altra banda, un altre exemple esclareidor el podem observar en el tercer enregistrament d'estudi d'Obrint Pas -que va rebre el nom del grup- que clarament connectava dues cançons -*Quan no ens queda res* i *Trenca amb el silenci*- que, igual que en l'anterior cas, feia servir el binomi temporal per a expressar-se; com també ho succeirà, mesos més tard, en la composició *Una drecera nova* de Feliu Ventura que ens parla d'un camí que s'obri cap a un futur esperançador. És més, tal serà l'impacte d'aquest recurs que quan en 2004 -una dècada després de les primeres cançons del grup de Benimaclet- aparega el primer treball d'ODI -*La terra dels orígens*-, l'opressió-revolta va continuar representant un punt crucial de l'articulació del missatge de la música valencianista. Concretament, en *L'opressió d'un poble*, els d'Albaida recuperen la imatge mental dels tabals com a metrònom de l'avanç de la revolta per a incitar a la seua audiència; mentre que *L'altra cara* i *La terra dels orígens* es van dedicar com a expressar l'esperança en un futur millor, deixant a banda la desobediència. Però, malgrat la llarga llista de produccions, la més important, de les que tractaven aquesta temàtica, fou *La flama* (2004) del grup encapçalat per Xavi Sarrià que va assolir una categoria especial per la seua capacitat a l'hora d'edificar un relat raonat i lògic, a través de la metàfora d'una flama que mai s'apaga: *Amb l'espurna de la història / [...] hem encés dins la memòria/ la flama d'un sentiment./ [...] Viure mantenint viva/ [...] la flama de tot un poble en moviment.* ”.

En tot cas, per tal que la narració de l'opressió puga funcionar de manera sòlida, és necessària una justificació que es cercarà en fets històrics concrets que hauran de dotar al relat d'una major veracitat i lògica. Aquesta és la funció que compliria dins del discurs valencianista l'àlbum *Terra -Obrint pas*, 2002-, ja que, en ell, els de Benimaclet exposaren una narració històrica basada en diferents ressons carregats de profunds significats dins del imaginari popular del nacionalisme valencià. Cronològicament, el més antic dels exemples citats va ser el dels Maulets que lluitaren al costat de les tropes de l'Arxiduc Carles d'Àustria contra el futur Felipe V a la Guerra de Successió Espanyola, amb l'objectiu primordial de mantindre els seus drets forals. És per això que les milícies austriacistes valencianes seran recuperades del passat com a mostra de valentia i defensa de les llibertats. Un bon exemple d'això serà *Avui com ahir*, en què Almansa ja no significa només la derrota i l'inici de la decadència del poble valencià, sinó també el començament de la resistència: “*Va ser a la tardor de 1707,/ [...] Les classes populars contra les tropes del rei,/ les pedres ho recorden quan avui les prenem./ Avui com ahir, ahir com demà,/ el mateix camí, el mateix combat.*”. En conseqüència, la ressonància del passat maulet és utilitzada per a justificar i arengar la resistència valenciana actual. No obstant això, haurem d'esperar a l'últim tall del disc, una versió d'*El cant dels Maulets* d'Al Tall, per tal de confirmar aquesta hipòtesi.

Igualment, la Guerra Civil Espanyola de 1936 va ser un altre punt on detindre's a reflexionar sobre la història valenciana. Per a entendre la importància que se li atorga a la contesa dels anys trenta en l'imaginari valencianista, hem de remetre'ns directament a la Constitució de la Segona República Espanyola -promulgada en 1931- que al seu article 11 recollia el dret de: “*una o varias provincias limítrofes con características históricas, culturales y económicas comunes*¹⁶¹” a organitzar-se com a regió autònoma i formar un nucli polític i administratiu propi que seria reconegut per l'estat espanyol. Açò, va fer que aquest període representara -per als nacionalismes perifèrics- un oasi d'autonomia que va ser frustrat pel colp militar. En definitiva, la Guerra Civil constitueix el gran trauma nacional de principi del segle XX com es relata en *Des de la nit* que eposa les penúries d'un grup de milicians republicans encerclats per l'enemic durant la seua retirada.

Més endavant, com a part del recorregut històric de l'àlbum *Terra*, ens trobem amb la Batalla de València; data fonamental per la desil·lusió que va causar entre els nuclis

¹⁶¹ Constitució de la República Espanyola [const.], 1931, article 11, títol I.

valencianistes, que van veure com a 1982 foren els seus rivals regionalistes els qui aconseguiren plasmar els seus ideals de poble valencià en l'Estatut d'Autonomia. Conegut això, podem interpretar el perquè, en la intenció de fer èmfasi en aquella data tràgica, es recull un fragment discursiu de Joan Fuster, amb una base musical afegida, sota el títol de *Fuster 82/02* que estableix un paral·lelisme entre la situació de crisi que va patir el valencianisme de la transició i l'estat actual -2002- de la cultura valenciana. A més a més, de manera complementària, destaca *No hem oblidat* dedicada a Vicent Andrés Estellés amb la inclusió i reinterpretació d'alguns dels seus versos més coneguts, com ara: “*Que allò que val és la consciència,/ de no ser res si no s'és poble,/ de no ser res si no s'és lliure.*”.

En conseqüència, l'àlbum en el seu conjunt representa una mostra excepcional del que François Bachelard va nomenar com “*la casa i l'univers*”. Per a exemplificar la seua teoria, el pensador francès recorre a un dels passatges de *Paradisos artificials* de Charles Baudelaire, quan Thomas de Quincey es troba a un *cottage* de Gal·les rodejat per muntanyes i soledat. En aquesta situació, el poeta ens evoca un refugi calent i casolà que es contrasta amb el fred de l'exterior, com si la llar fora una entitat desvinculada de l'univers que l'envolta que seria una altra totalment diferent. Fins i tot, el protagonista respira tranquil en el seu apartat refugi mentre s'atreveix a desitjar un hivern fred, perquè quant més dur siga aquest, més càlid serà el seu amagatall. És a dir, ambdues esferes s'enfronten i xoquen constantment, però, alhora, es reafirmen i defineixen a si mateixes en oposició a l'altra. A partir d'aquest fragment, Bachelard conclou que la casa, a la qual també se li pot dotar d'un significat territorial ampli, és l'abric dels qui l'habiten enfront de les amenaces de l'univers. Precisament per això, la casa ha de posseir un significat emocional que en molts casos es deu a la història que un grup humà creu haver viscut en ella durant segles¹⁶².

Per tant, junt amb la dicotomia desil·lusió-esperança -del que ja havíem parlat anteriorment- trobem el binomi casa-univers. Ara bé, per a parlar de llar és necessari saber a què ens referim en concret. Pregunta que queda resposta, aparentment, en *Més lluny* d'Obrint Pas que dibuixa un nítid recorregut per una geografia imaginada concreta que, a través de l'emocionalitat, acaba per convertir-se en resguard del poble, mentre que se'ns presenten les dues esmentades dicotomies:

¹⁶² BACHELARD, Gaston: *La Poética del espacio...* 2000, p. 53-55

*Recurrent el temps que ens ha tocat viure,
Burlant fronteres que ens han imposat.
Pels camins que uneixen la memòria
I aclareixen la veritat.*

*Per La Marina, La Ribera, Vall d'Albaida, La Safor,
De La Plana al Vinalopó;
I el Maresme i l'Osona, les illes i el Penedès;
Com el Vallès no hi ha res!*

*[...] Amb la revolta traçada en la ment.
[...] La geografia escrita en la gent.*

En resum, la casa referida per Obrint Pas s'estendria des del nord de Catalunya fins al sud del País Valencià, passant per les Illes Balears; cosa que en l'imaginari col·lectiu s'ha referit constantment sota l'etiqueta de Països Catalans. Tanmateix, podem observar la mateixa definició del concepte de llar nacional en *Senyor pirotècnic* de l'àlbum *Vigila* (2003) de La Gossa Sorda que incloïa afirmacions tan explícites com: “*Països Catalans, problema, per als estómacs agraïts del sistema*” o “*Cassalla contra Espanya!*”. Una clara mostra de la popularitat que aquesta concepció territorial continuava tenint entre els pioners de la nova fornada de músics autòctons.

En canvi, el més important d'aquest LP dels pegolins fou la introducció de *l'horta* com a nou element a defensar dins de la construcció identitària nacional. Ja que, un element tan proper a l'individu com el ruralisme serà més assumible, per a l'imaginari popular valencianista, que un concepte tan abstracte i difús com el pancatalanisme. Aspecte que, en part, va poder contribuir profundament a l'augment de seguidors d'un valencianisme que anava obrint el seu discurs cap a altres cultures polítiques mitjançant un procés de transversalitat i heterogeneïtat dels elements que composaven la seua idea de poble valencià.

En concret, l'horta es va convertir en una entitat fonament sentida per part de la societat valenciana -des de principis del present segle- que veia com un dels seus elements característics es veia greument amenaçat pel creixement urbanístic i l'augment del turisme. Així doncs, la preocupació es va traduir en l'aparició de distintes accions populars com la iniciativa legislativa portada a terme en 2001 per la Plataforma per un Cinturó d'Horta, de la qual formaren part algunes personalitats reconegudes de l'esquerra

autòctona com Antonio Montiel -anys més tard secretari general i cap de llista de Podem, la branca de Podemos al País Valencià-, amb pretensió d'assolir la protecció d'un patrimoni natural que semblava trobar-se en perill de desaparició¹⁶³.

D'aquesta manera, el valencianisme polític s'anava ensenyorint gradualment d'una peça pròpia i tradicional del relat regionalista valencià fins al moment. És més, aquesta inquietud -per part dels nacionalistes- per la supervivència d'un element tan connectat amb la idea de poble valencià es reflecteix clarament també en cançons com *Vigila* o *Batiste Ceba*, cosa que ja ens dona una idea de la importància que aquest element estava cobrant al si del missatge articular per la música valencianista. De fet, la primera d'elles constitueix un cant contra el creixement urbanístic i els seus perills per al paisatge valencià, mentre que la segona crea un nou personatge que afegir a l'imaginari col·lectiu: Batiste Ceba; un renovat Tio Canya, que va rememorant la seua infantesa al costat del seu pare i lamenta la desaparició de l'espai natural on es va criar: “*Excavadores i ciments/ li estan destrossant la terra./[...] Volen fer una carretera i li tombaran sa casa,/[...] Ja no beurrà aigua del pou ni podrà collir tomaques.*”. En definitiva, l'element rural, començà a ser incorporat pel valencianisme a partir d'aquest moment i, cada vegada, aniran apareixent més composicions -com *Futur en venda* (2004) de Pau Alabajos- que critiquen cruament l'expansionisme urbanístic i l'especulació immobiliària que amenaçava el sustent i la riquesa paisatgística del País.

De la mateixa manera, les tradicions i festes populars també anaren incorporant-se al discurs de la nova generació nacionalista, com succeeix en l'obra *Carnestoltes* de La Gossa Sorda dedicada a la famosa festa de la seua localitat natal. Però, aquest procés d'acostament a la societat, en el que sembla una reordenació popular de la narració, serà més evident a partir de 2006; moment en què comencen a fer la seua aparició nous artistes i nous gèneres dins del moviment que introduiran progressivament miralls més complexos on reflectir i on observar el que significa ser valencià. Per tant, serà a partir d'aquell moment quan el missatge del valencianisme cultural assolisca una dimensió diferent que farà del discurs, d'aquesta cultura política, un artefacte complex, heterogeni i orgànic capaç d'atraure a un gran nombre d'individus que es podien identificar, a priori, amb altres postures ideològiques de l'esquerra política. Cosa que es demostrarà

¹⁶³ FERRANDIS, Joaquín: “Los promotores de la iniciativa legislativa sobre l’horta aseguran tener las firmas necesarias”, *El País*, 23 de maig de 2001.

fonamental per al procés de creixement de les masses que simpatitzaven amb la idea de nació valenciana, la qual cosa desembocarà en l'establiment d'unes quotes de popularitat que semblaven impossibles per al moviment tan sols una dècada abans.

La veu en expansió, nous grups i elements discursius.

L'augment de seguidors del moviment va propiciar inevitablement el naixement de grups novells que tractaven de fer música en llengua pròpia, prenent com a exemple als artistes que havien sorgit a finals de segle XX. Va ser aquest el cas de dues bandes que acabaren per renovar l'estil musical i el discurs d'allò que fins ara havia sigut l'*Ska Valencià*. A poc a poc, tant Aspencat, procedent de Xaló a la Marina Alta, com Auxili, format a Ontinyent, van introduir elements musicals que, encara que ja havien sigut utilitzats per algunes de les formacions més reconegudes fins al moment, mai van aconseguir establir-se dins de la música valencianista. Concretament, la primera d'ambdues agrupacions va presentar una proposta estilística basada en la mescla de ritmes jamaicans i anglosaxons com ara el *Dancehall*, el *Dubstep* i el *Drum & Bass*; tots ells caracteritzats per un tempo ràpid i la mixtura de música instrumental i electrònica. Per la seua part, els ontinyentins apostaren per ritmes del Carib més clàssics com el *Reggae*, però sense perdre de vista l'*Ska*. En conseqüència, les bases instrumentals secundades per la dolçaina van anar perdent importància dins d'aquesta nova generació que, a més, anava ampliant els seus interessos i incloent elements inèdits en el seu relat amb el pas del temps.

Ruralisme, costumisme, ecologisme i tradicions.

En conseqüència, podem considerar al ruralisme com el pioner dels components narratius que anaven a fer aparició a partir de mitjans de dècada. En aquest sentit, tingué gran importància l'àlbum *Berlangastyle* de Sva-ters que donava visibilitat a les àrees rurals i les seues quotidianitats en les composicions *Askura el caldero* o *Asmolaor*, sàtires àcides del dia a dia dels pobles valencians. Certament, aquests aspectes dispars de l'àmbit rural van anar adquirint gran importància dins del relat valencianista de manera gradual. De fet, aquell mateix any -2006-, La Gossa Sorda va publicar *Colpeja fort* que, a través dels

ulls d'un ancià i els seus habituals passejos per la localitat en què resideix, denuncia la situació de perill que viu el medi rural: “*Un Vell puja una senda/ del poble a la muntanya/ I la senda dia a dia es fa més curta y més amarga,/ respira fort i torna cap a casa./ Ja no queden raboses ni llops,/ ni esclata-sangs, ni margallons,/ ni figueres de pala, ni una trista sargantana.*”. De la mateixa manera que feu Aspencat en el seu primer treball -*La festa està servida* (2007)- quan inclogué *Verda esperança* que critica la falta de prevenció contra els incendis forestals que cada estiu assolen el País Valencià i destrueixen part del patrimoni paisatgístic. És a dir, com anem veient fins al moment, el sentiment d'amor cap a la naturalesa i el paisatge augmentaren sensiblement des de principis de segle i, cada vegada més, se sentien com unes entitats altament personals o com una extensió major del “jo poètic”; o el que és el mateix, com si es tractara d'una part intrínseca de l'individu que pot sentir com la terra pateix.

En conseqüència, gràcies a l'evolució de les sensibilitats, en la segona meitat de dècada, la por davant d'una possible pèrdua natural va augmentar, especialment després de la constatació del perill que suposava -i encara suposava- el canvi climàtic. Precisament, la irrupció a la música nacionalista d'aquesta preocupació comença escassos anys després de la producció de l'arxiconegut documental *Una Veritat Incòmoda* que tingué com a guionista i protagonista a Al Gore -exvicepresident dels Estats Units- que pretenia visibilitzar el risc que el problema suposava per a la humanitat i el planeta. Malgrat les nombroses crítiques i les acusacions de falsedats o, fins i tot, de lucre a costa de l'ecologisme¹⁶⁴, la cinta va tindre un gran impacte mediàtic i va ser exhibida a escolars de tot el món; alhora que al polític americà li va servir per a ser guardonat amb el premi Nobel de la Pau. No obstant això, la qüestió ja era una vella coneguda -a la qual no se li prestava gran atenció- per a la majoria dels habitants del món, doncs, a la fi de la dècada de mil nou-cents noranta, un gran nombre de països es va veure forçats a comprometre's a reduir les seues emissions de gasos contaminants en l'anomenat Protocol de Kyoto. Cosa que va tardar més d'una dècada a entrar en vigor, però sense gran èxit, ja que molts van mantindre els seus nivells de contaminació, inclús mitjançant la compra dels drets d'altres països no industrialitzats com a vel per a encobrir la seua falta d'honestedat¹⁶⁵.

¹⁶⁴ S/A: “Un juez señala nueve errores en el documental de Al Gore”, *El País*, 11 de octubre de 2007. https://elpais.com/internacional/2007/10/11/actualidad/1192053610_850215.html

¹⁶⁵ MÉNDEZ, Rafael: “España compra a países del este derechos de emisión de CO2”, *El País*, 2 de gener de 2009. https://elpais.com/diario/2009/01/02/sociedad/1230850803_850215.html

Si es té en compte aquest context de divulgació i impacte mediàtic dels perills del canvi climàtic global, es pot donar explicació a la proliferació de composicions dedicades a la naturalesa com: *Novembre* d'Aspencat (2009) -sobre el canvi climàtic i l'aparició de fenòmens meteorològics extrems-, *Estem* publicada en 2010 per Auxili -que narra en primera persona el sofriment de Pachamama (deessa mare lligada a la natura per a algunes cultures andines com els Inques) a causa de la contaminació i el desgast provocat per l'ésser humà-, *Cuida-la* d'aquell mateix any, escrita per Arròs Caldós -que guarda grans similituds amb la lletra d'Aspencat-; i, finalment, *Quina calitja* -la que major popularitat va aconseguir-, publicada per La Gossa Sorda en 2008 que relacionava l'agreujament de l'efecte d'hivernacle amb el capitalisme de manera causal: “*S’han acabat/ tardors i primaveres,/ i els tarongers/ floreixen pel febrer./ Puja la mar/ que trenca les barreres..[...] els dies de glòria ja s’han acabat,/ mercat lliure, competència,/ l’American Dream’ ens està sortint car/ [...] i triaràs en democràcia:/ canvi climàtic o final nuclear?*”.

No és d'estranyar, per tant, que l'element en qüestió calara tan profundament entre un valencianisme que, igual que molts altres moviments nacionals, es trobava fortament arrelat al territori -convertit en símbol romàntic- com la llar del poble valencià al llarg de la història -encara que, fins a aquest moment, mai semblà preocupar-se pels paisatges tradicionals i el ruralisme, sinó més bé per l'orografia que separava el territori del “nosaltres” del dels “altres”-. Per aquest motiu, la geografia imaginada és crucial per tal d'analitzar aquestes cultures polítiques, perquè el territori és utilitzat per tal de diferenciar a una comunitat d'altra¹⁶⁶. Per a comprendre millor aquest fenomen, haurem de recórrer a Claude Lévi-Strauss que en formular el que ell nomena “una ciència del concret” afirmava que el funcionament de la ment humana exigeix dotar a totes les coses d'un ordre. O siga, la seua identitat és creada sobre la base del mitjà que habita mitjançant mites, creences i tradicions que es relacionen amb la geografia fins a convertir-la en l'escenari on s'ha forjat el caràcter del poble¹⁶⁷. Açò, farà encara més complex l'element discursiu de la “casa” contra “l'univers”, atés que explica de manera més detallada com

¹⁶⁶ ANDERSON, Benedict: *Comunidades Imaginadas*, México, Fondo de Cultura Económica, 1991, pp. 240-241.

¹⁶⁷ LÉVI-STRAUSS, Claude: *El Pensamiento Salvaje*, Bogotá: Fondo de Cultura Económica, 1997, pp. 17-19.

una entitat social dota a la seua llar de significats i construeix la seua mitologia a partir de l'orografia que l'ha vist créixer i evolucionar.

Encara més, com afirma Francesc Gisbert, la mitologia popular valenciana ha estat sempre lligada als accidents geogràfics, ja foren coves, muntanyes o, inclús, arbres. Elements naturals que van ser capaços de crear una identificació pròpia i concreta del poble¹⁶⁸. A més a més, l'autor valencià dona -sense voler- una de les claus que podria haver portat a aquests músics a interessar-se pel món rural, en citar el pròleg de la primera edició de les *Rondalles Valencianes* d'Enric Valor -redactat pel filòleg valencià Manuel Sanchis Guarner- on s'apel·lava a la urgència per rescatar la cultura popular valenciana que estava en decadència després de l'èxode rural de mitjan segle XX, doncs la migració des d'altres llocs de l'estat espanyol va portar amb si l'entrada de tradicions foranes que anaven suplantant a les autòctones. Ara bé, no va ser la migració castellana l'únic motiu de la crisi, sinó que el trasllat de la joventut dels pobles a les ciutats del País Valencià també va provocar que moltes usances quedaren desproveïdes d'hereus que les continuaren practicant i recordant a llarg termini. És per això que, com succeïa en la cançó del Tio Canya, els xicotets municipis -que es van convertir en el refugi de la cultura, l'esperit, la mitologia i la llengua valenciana durant la dictadura franquista- havien de ser ara protegits per tal de fer front a problemes contemporanis que estaven produint una perdua indentitària, especialment en les ciutats.

Així doncs, la importància de la defensa dels xicotets nuclis de població no va passar inadvertida per a la nova generació de nacionalistes, com es pot advertir fàcilment en *Farem Saó* de La Gossa Sorda. En ella, els de Pego són capaços d'articular un coral relat, plagat de tradicions i resistència, per mitjà de l'enumeració contínua de personatges mitològics i populars que conformen un imaginari tradicional valencià que ha sobreviscut malgrat la marginació. De mode que ens presenten una cultura inherent al poble valencià que pot fer-se servir com a justificació d'una futura insurrecció:

*El Tio Pep, els quintos d'Alzira
I el Guerrer de Moixent;
el Rat Penat, el Moro Mussa, el Tio Canya
i Rosariet la carnissera de la Xara.
La Dama d'Elx, la Delicà de Gandia
i el Micalet de la Seu.*

¹⁶⁸ GISBERT, Francesc: *Màgia per a un Poble*, Picanya: Edicions Bullent, 2008, p. 9.

*La Panderola, les Xicones de Xixona,
Ramonet i uns amics de Barcelona.
Tirants i Carmesines,
Gegants del Romaní.*

*[...] i el ninot indultat.
Tombatossals, Arrancapins, Batiste Ceba,
Maria Rosa i la Xata Merenguera.
L'home del Sac, la Fera Ferotge
i els enfarinats.
Tirisiti, el Penjat sense fetge
i Amparito la filla del metge.
Ovidis i tereses,
Dimonis fumadors.*

*[...] entre les canyes del camí rebrotaran
noves idees com llances al vent.
Reconduiran la situació.*

Per consegüent, la defensa de les tradicions serà un altre punt important de la construcció de la narració nacionalista del moment, perquè partint d'aquella poètica de l'espai -sobre la que hem anat reflexionant en pàgines anteriors-, de la defensa del paisatge i dels xicotets municipis; van sorgir iniciatives en favor de la recuperació d'una cultura pròpia que el *fusterianisme* havia abandonat, excepte contades excepcions, dècades abans, quan van deixar que el populisme *blaver* se les apropiara i les utilitzara per a aconseguir els seus objectius polítics. L'exemple més clar -i alhora punt zenital- del trànsit cap al costumisme i l'acceptació i adopció de les usances es troba en *Al país de l'olivera*, de l'àlbum de comiat d'Obrint Pas -Coratge (2011)-, que ens transporta pel País Valencià -a ritme de cançó de bressol- conjugant imatges orogràfiques, tradicionals i quotidianes que són fàcilment assumibles per l'oient. Açò, en resum, termina per crear un tot que es converteix, inevitablement, en un cant a l'hàbitat de la nació dels valencians:

*[...] Al País de les riberes
hi ha un canyar sota els estels
i un mural de fulles seques
a l'ombra d'un taronger.*

*[...]Al país de cases blanques,
hi ha pins banyats en sal,
margallons entre baladres,
peus descalços dins del mar.
Al país de les marines
hi ha un sol roig a les vesprades,
catxirulos a les platges
i uns dits pentinant onades.*

*[...] un arròs fet amb costelles.
Al país de les costeres
hi ha llaüts i guitarrons
i la veu de les rondalles
pessigant les emocions.*

Així, tal era la sensació de sagnia identitària que tenien aquests artistes, que nombrosos grups començaren a manifestar la urgència de la defensa dels costums valencians que es trobaven en perill d'extinció. Un crit que queda patent en la connexió entre identitat, món rural i tradicions que feien cançons com *El cor al vent* d'Arrap que, després de denunciar la perillosa situació de la terra dels seus avantpassats -per culpa de la violenta especulació immobiliària-, realitza una reflexió romàntica sobre alguns costums, a imatges populars de gran arrelament social i a mitificats personatges històrics o llegendaris. Entre aquesta mescla, heterogènia de referències, sobreïxen: el trinet, les dolçaines, el Puig, la Serra de Mariola, el Grau, Balansiya -nom àrab de la ciutat de València durant l'etapa de domini islàmic-, Oriola, la mona de Pasqua, Russafa, el Tio Canya, el Coral romput de Vicent Andrés Estellés o Josep Renau.

Per la seua part, Tesa, a la cançó debut de 2016 *Rebesnets del Tio Canya*, també va recollir el llegat de la figura del llaurador humiliat -vençut i vencedor- que va ser creada per Al Tall a la dècada de mil nou-cents huitanta -convertida ja en referència mítica i simbòlica de la memòria nacional-, per a plantejar una defensa acèrrima de la llengua davant d'amenaçes foranes com la diglòssia o la imposició de festes i tradicions castellanques. Posteriorment, aquesta composició va trobar la seua continuació en *Qui estima la seua llengua* (2019) que va comptar amb la col·laboració de Vicent Torrent -membre fundador i cantant d'Al Tall, a més de musicòleg-. Al llarg dels seus versos, tots dos insisteixen reiteradament en la resistència de la llengua i en fer que el seu llegat pugui perviure en les següents generacions, com si es tractara d'una herència personal; atés que, per moments,

sembla que el llaç que uneix a la vida i la llengua és tan atapeït que es converteixen en una unitat i simbiòtica que convergeix en la identitat i el caràcter de l'individu:

*Qui estima la seua terra és qui estima la vida,
i els qui vos estimeu la llengua del futur feu garantia.*

*[...] Parle de la veu d'un poble que es va haver-hi
d'escoltar.*

*la nostra llengua és cultura, una cultura a respectar.
construït al llarg dels segles, pel poble, es nostre.
estima'l i mima'l, contra ell s'alcen forces.*

A la concepció que l'idioma és passat, present i futur del poble i que l'existència de l'un és impossible sense la de l'altre, ajuda, en gran manera, l'aparició d'ambdues veus; vist que, la tradició musical representada per Torrent insufla suport a la lluita empresa pels nous artistes, com Tesa, mitjançant ritmes renovats.

D'altra banda, -a causa de la complexitat de temes tractats en la composició- val la pena fer un incís i desviar-nos lleugerament de la temàtica de les usances emprades, per tal d'aproximar-nos a contemplar els diferents usos que d'elles es fa. Ja que, mentre el *fusterianisme* dels anys seixanta i setanta es va caracteritzar per la seua falta d'empatia amb els moviments migratoris -als quals mai va aconseguir atraure per a la seua causa-, les noves veus semblen haver après dels errors passats i es mostren inclusives amb els migrants que adopten la llengua i les formes de vida de la societat valenciana o que, almenys, simpatitzen amb elles i no es mostren hostils cap a allò que, segons els valencianistes actuals, forma l'essència mateixa del caràcter del poble. Un aspecte que es fa evident en aquelles línies on la MC d'Almussafes fa al·lusió a la seua ascendència lleonesa i agraeix l'esforç a tots els qui, com el seu pare, han après i utilitzen la llengua valenciana al seu dia a dia: *“La meitat de sang lleonesa, mon pare ho va decidir./ Hi ha gent que sent de fora estima la llengua d'ací,/ I la parla, i la guarda, gràcies per usar-la.”*

Una vegada finalitzat aquest apart, hem de tornar a l'anàlisi de la recuperació de les usances. Per a portar a terme tan intricada tasca, inevitablement hem de parar atenció a *Hui la liem* (2018), una de les composicions més reconegudes de la discografia d'Auxili, perquè, en ella, els d'Ontinyent criden a rescatar les festes populars valencianes i a desfer-se de les que consideren invasores -sota l'apel·latiu de “castellanes”-. Amb aquest

objectiu en ment, invoquen una sèrie d'icones festives i culturals valencians com: la filada mixta, en al·lusió a les festes de moros i Cristians; la Moma, els gegants i els dimonis, en record d'alguns dels personatges més populars de les festes del *Corpus Christi* -una de les celebracions de major importància en l'imaginari popular valencià-; o el cas de la Muixeranga, que amb el sorgiment de noves agrupacions festeres arran de 1997¹⁶⁹ ha anat guanyant importància com a símbol de la unió del poble i la seua resistència -com bé escenifica el mural que a ella va dedicar José Antonio Espinar sota el lema “*La unió fa la força. Tot un cant de llibertat*” que convertia a aquesta estructura humana en metàfora de la fortalesa de la “casa” enfront de les inclemències de “l’univers”¹⁷⁰-.

Per tant, la tradició festiva va adquirir tal protagonisme que sembla lògic que Obrint Pas -el grup pioner de la nova fornada musical- al seu últim treball incloguera *Si tanque els ulls* que narra les experiències viscudes pels integrants de l’agrupació quan viatgen a un municipi que celebra les seues festes patronals. Ara bé, es possible que qui escolte la lletra es pugua sentir identificat en ella -en cas d’haver experimentat situacions i emocionalitats paregudes- i, en conseqüència, en qui defensa aquest tipus d’esdeveniment -en aquest cas el valencianisme-; gràcies no sols al fet que no es mencione el poble on succeeix l’acció, sinó també perquè es construeix el relat a través d’imatges difuses, pintoresques i comuns a gran part del territori valencià:

*Si tanque els ulls recorde tot el que vam fer,
Aquelles nits d'estiu quan no teníem res,
Unes motxilles buides i uns bitllets de tren.*

*Les festes d'un poble on vam arribar,
Un sopar a la fresca amb un got a la mà,
Els nervis a la panxa abans de començar.*

*[...]El soroll de la festa retronant-me al cor,
baixant amb les comparses pel carrer major.
Les vergonyes perdudes entre els carrerons.*

[...] L'alegria senzilla, l'emoció compartida

¹⁶⁹ S/A: “Historia”, *La Muixeranga d’Algemesí*, [consultat el 26 de maig de 2019].

<http://www.muixeranga.net/historia-de-la-muixeranga>

¹⁷⁰ S/A: “Muixerola 2018 comença a Algemesí amb un gran mural de Toni Espinar sobre la Festa”, *Riberaexpress.es*, 15 d’agost de 2018. <https://www.riberaexpress.es/2018/08/15/muixerola-2018-comenca-a-algemesi-amb-un-gran-mural-de-toni-espinar-sobre-la-festa/>

pel demà que encara hem de guanyar”.

Dit d'una altra manera, aquestes celebracions es converteixen en un símbol d'insurrecció i aliança del poble a través de l'oci, però també de la conservació i pràctica d'uns costums que semblaven perduts fa poc més d'una dècada i que s'han anat recuperant per construir sobre ells els fonaments de les primeres fases de la “llar” pretesa.

Siga com siga, la defensa dels municipis i el medi rural s'ha convertit en una constant del discurs del nacionalisme valencià. El més clar i recent exemple d'açó és el senzill de Xavi Sarrià -amb col·laboració d'Auxili- *A ple pulmó* de 2019 que para una excelsa atenció a l'esdevindre de les viles de la comarca dels Ports que, ahora, podria ser aplicable a tot el País Valencià. Un arquetip d'aquesta temàtica en què l'autor ens trasllada al nord-oest de Castelló, fent gala d'un llenguatge íntim que torna a mesclar les tradicions amb el paisatge i atorga als municipis un gran simbolisme com a llocs de resistència cultural que, desgraciadament, es troben cada vegada més perillosament perseguits per problemes com el despoblament o l'envelliment de la seua població. Factors que condueixen, si no es remeien, a l'abandó i desaparició d'aquests enclavaments tan importants per a la cultura pròpia:

*Tocant el cel,
Pobles penjats entre les roques,
[...] el paisatge que enyores,
Un país íntim
De silencis i roselles.*

*Als carrerons la gent del poble s'organitza,
colze a colze, persistir és la divisa.
[...] amb l'orgull del nostre tros de món,
fem volar la vida a ple pulmó.*

*[...]cap a la plaça geranis i muixerangues,
itineraris d'un amor curtit pels segles.*

*Toquen tabals, ballen els nans entre les feres,
punys i pupil·les, nit i foc, danses guerreres,
ressonen vives lluites irreductibles.
L'afany de sobreviure de la terra que estimes.*

[...]La llar encesa fent caliu al col·lectiu,

*que fa la festa perquè el poble sobreviu.
Tronen els carrers, som la tempesta de l'estiu.*

No obstant això, malgrat que la preocupació s'ha reflectit recentment en cada vegada més cançons, per a trobar l'origen de tota aquesta emergència, hem de retrocedir fins a 2006, data de publicació de *Pobles abandonats: els paisatges de l'oblit*¹⁷¹ que se sumava a uns altres elements que evidenciaven el risc de desaparició de certs municipis. És per això que, davant la desesperada situació, els governs municipals van començar a posar en pràctica polítiques que tractaven de recuperar la densitat de població. Així doncs, es van afanyar a atorgar ajudes econòmiques o fins i tot llars i ocupacions a les famílies amb fills que es traslladaren a viure al seu terme¹⁷². Una estratègia que es va fer especialment efectiva amb l'arribada de la crisi econòmica de 2008¹⁷³ i la consegüent destrucció d'ocupació que va vindre a sumar-se a l'encariment de la vida respecte als sous apercebuts pels treballadors assalariats. Ara bé, malgrat aquests titànics esforços, la qüestió no es troba ni molt menys prop de solucionar-se en l'actualitat i, inclús, va arribar a tindre un gran protagonisme en els debats polítics celebrats amb motiu dels comicis generals de l'any 2019, sota el nom d'*España vaciada*, ja que el fenomen ha afectat també a algunes capitals de província com Sòria o Terol¹⁷⁴ -en el cas d'aquest últim es va fer més evident la intranquil·litat dels seus habitants amb la irrupció del partit polític *Teruel Existe* que semblava propugnar per un reconeixement major de la seua província i que naixia amb l'afany de denunciar la falta d'inversions públiques-.

En definitiva, en el cas valencià, l'alarma per a les cultures polítiques valencianistes es mantindrà en el temps des de principis de segle fins al present; atés que, amb el pas dels anys, s'ha fet evident que els últims refugis de la cultura pròpia es troben cada volta més prop de la seua destrucció i, amb ells, un element fonamental del caràcter i la identitat del poble valencià.

¹⁷¹ HERNÁNDEZ, Agustí: *Pobles abandonats: els paisatges de l'oblit*, Valencia: Generalitat Valenciana, 2006

¹⁷² S/A: "Empleo y casa por 50 euros, el gancho de un pueblo de Castellón que ha atraído a 20 familias", *20 Minutos*, 4 d'abril de 2018. <https://www.20minutos.es/noticia/3304135/0/empleo-casa-pueblcastellon-portell/>

¹⁷³ MORALES, Sandra: " 'Regalamos vivienda': una gran oferta para una familia grande", *El Mundo*, 29 de març de 2010. <https://www.elmundo.es/elmundo/2010/03/29/castellon/1269883018.html>

¹⁷⁴ SOSA, María: "La 'España vaciada' clama por una gran alianza contra la despoblación", *El País*, 31 de març de 2019. https://elpais.com/sociedad/2019/03/31/actualidad/1554022545_649884.html

Noves urbanitats, la nació des dels barris.

En una situació totalment oposada, trobem la imatge de la ciutat que, com hem vist amb anterioritat, semblava representar -a inicis del segle XXI- la pèrdua de la identitat del poble davant les influències exteriors; pel fet que en les grans urbs valencianes es va concentrar gran part d'aquella migració obrera provinent de diversos espais de l'estat espanyol i, més concretament, de les zones que històricament havien pertangut a la Corona de Castella. Però, amb l'inici del nou mil·lenni, la ciutat va adquirir renovats significats romàntics i els artistes es van començar a interessar per la seua història, pels seus monuments, pels seus paisatges, pels seus carrers i la seua quotidianitat.

Per tal d'entendre aquest gir, hem d'apropar-nos als barris, per on podríem afirmar que va començar a canviar la representació de les ciutats, com si es tractara de xicotets brots entre l'asfalt. Aquesta afirmació no és fútil, ja que hi existeixen gran nombre de cançons que ens deixen observar-ho amb detall microscòpic, com és el cas d'*El gran circ dels invisibles* d'Obrint Pas, que ret homenatge a Benimaclet -el raval que els va veure créixer- i les lluites veïnals per les quals es va anar fent popular entre les esquerres polítiques i culturals. De manera que, partint de la imatge de València que havien marcat en la seua cançó de debut -A València de 1994- i de manera ascendent, acaben per exposar l'esperança que les organitzacions veïnals representen per a una ciutat que vivia més d'una dècada sota "l'obscurantisme" del Partit Popular. O siga, sota el mandat d'una entitat política que encarnava -per als valencianistes- les pitjors qualitats imaginables. Un rebuig que s'explicaria no sols per caire profundament liberal i de dretes de la formació -mentre que gran part de les cultures polítiques nacionalistes de la València del moment s'identificaven amb els espectres contraris- sinó que, a més a més, es tractava d'un partit que hi havia fagocitat qualsevol possibilitat d'existència d'un partit de dretes nacional que no tractara de complaure constantment a Madrid i que llegira la política en clau valenciana. Cosa que sí que es donava en el cas d'altres nacionalismes perifèrics o alternatius de gran impacte i aparent "èxit" -almenys electoral- com el Basc o el Català.

Al mateix àlbum -*Benvinguts al paradís*- sobreixia *Amb la teua gent* en què feien patent la seua intenció de recuperar la ciutat per a la seua causa: "*baixem a València, la volem recuperar*"; el que és mostra indubtable, també, del cansament generat pels anys de govern popular i les incessants sospites de saqueig de les arques públiques que es

sumaven a una llarga llista de menyspreus cap a un determinat tipus de cultura. Seguint la mateixa línia, trobem *València, 9 d'octubre* composta per Pau Alabajos qui restaura la imatge de la capital -convertida en la seua obra en un epicentre de lluita- en utilitzar una data tan assenyalada com el 9 d'octubre, quan els valencianistes ocupen els carrers per a celebrar la “Diada Nacional del País Valencià”. Alhora, la cançó podria servir com a arquetip de l'acostament d'aquests postulats identitaris cap a les tradicions valencianes, amb l'adopció novament de la citada data -que havia sigut repudiada pel nacionalisme en certes èpoques- com a dia de celebració del seu caràcter singular com a societat.

Més endavant, malgrat l'inicial component de lluita, l'element discursiu d'aproximació a la ciutat va anar deixant de costat la importància de la bel·ligerància política per tal d'atorgar major rellevància a “l'estima” cap a allò que es considera propi, cap a uns carrers on s'ha viscut i on s'han succeït les històries d'amor i amistat de la nova generació. És a dir, va prevaldre la poètica de l'espai i el romanticisme per damunt de la política, perquè València es va convertir, amb el pas dels anys, en un nou refugi per a la identitat; encara que es va continuar realitzant un exercici de reafirmació de batalles veïnals i parlamentàries -en un menor grau-, com succeeix en *Camals mullats* que ja en el seu moment va tindre un gran èxit i que, anys després, s'ha acabat per consolidar com un himne generacional. Atés que, s'aprofita la narració d'un romanç carnal per a exposar els sentiments intrínsecs del “jo poètic” cap a la capital del Túria, mitjançant l'enumeració de famosos carrers i reconeguts racons que es confonen amb l'amor de la parella que els recorre: “*Carrer de La Pau, Parterre, Glorieta,/ Semàfor de jutjats,/ Frenada en sec i els dos a terra./ Somrius i et bese./ A la dreta govern militar./ Hi ha un tio amb metrallera/ Que ens mira molt mal./ Ja saps que passa:/ T'estime, t'estimo, t'estim.*”. De igual manera, també podem observar una gran influència estellesiana en aquest element discursiu, doncs la unió entre l'urbs i l'amor fan recordar summament als versos d'*Un amor, uns carrers* del poeta de Burjassot: “*Tot retorna agrupant-se, i és una sola història,/ un amor, un destí: perdura sense noms,/ sols els noms d'uns carrers, l'amor, el sol amor./ Uns benvolguts carrers, enllà, per Quart de fora./ [...] carrers de Sant Vicent, de la Mar, de la Pau*¹⁷⁵”. Però, el grup de Pego va anar més enllà, en retre homenatge a personatges històrics i populars com Estellés mateix o la sempre recordada Blanquita, que

¹⁷⁵ ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de meravelles*, València, 3i4, 1999, p. 27.

durant anys va formar part essencial de la història quotidiana del barri del Carmen i que encara hui perdura en l'imaginari col·lectiu de la capital del País Valencià¹⁷⁶.

Finalment, com a part del recorregut històric per la seua València enyorada, esmenten personatges de gran importància com el general Joan Baptista Basset o institucions nascudes en la ciutat com la Federació Anarquista Ibèrica, amb l'objectiu primordial de marcar precedents per que pugen fer-se servir per tal d'animar a la batalla diària i activa durant aquells anys, quan els barris tradicionals com el Cabanyal es van convertir en bulliciosos centres d'inconformisme¹⁷⁷. Per posar un exemple, en el cas del raval marítim de la ciutat, les lluites i protestes venien causades dels plans urbanístics de l'ajuntament que contemplaven l'ampliació de l'Avinguda Blasco Ibañez i l'enderrocament de gran part de les cases del veïnat. Amb la seua obra, els músics de la Marina Alta aconsegueixen engranar una imatge amable de la ciutat en apel·lar a la memòria col·lectiva dels valencians, mitjançant ítems històrics, intel·lectuals -com havia succeït tan sovint durant els anys anteriors-, i referències a la cultura popular i de la quotidianitat com: Blanquita, les vies de la ciutat o les lluites veïnals de la Punta. Fins al punt que dota d'una identificació amb la idea de pertinença a un grup social, de manera igualitària, a tots aquells que es poden sentir identificats amb l'amor que es relata i que condueix la lírica de tota la composició. Al mateix temps, també fixa, com a resultat, les bases d'un tímid *everyday life* nacionalista o, per a entendre'ns millor, d'una identitat que es viu dia a dia i que s'allunya cada vegada més dels vetustos debats intel·lectuals del passat i del nacionalisme estructurat i dogmatitzat.

Ara bé, la imatge negativa de la urbs no desapareix per complet, almenys de moment, del discurs de la nova fornada musical, com també deixen veure durant la lírica de la composició: *“Heu sentit l’olor a podrit/ de traïció, bellesa morta i violència?/ O es que algú ha dit el nom de València?/ en l’aire barreja de fem i salobre/ i sota terra: la mort,/ la mort al metro dels pobres.”*. Precisament, La Gossa Sorda una dècada després continuarà cantant sense filtres a l'amor, però també a l'odi que el Cap i Casal desperta, en els seus integrants, al llarg dels versos de *Esbarzers* (2014) que mostrava aquesta relació d'ambigüitat amb unes línies tan explícites com les següents: *“L’olor a podrit de*

¹⁷⁶ FERNÁNDEZ, Mario: “El Carmen sin ‘Blanquita’”, *El País*, 12 de setembre de 2002.

https://elpais.com/diario/2002/09/12/cvalenciana/1031858283_850215.html

¹⁷⁷ S/A: “El tercer día de disturbios en el Cabanyal se salda con dos heridos y dos detenidos”, *Levante-EMV*, 8 de abril de 2010. <https://www.levante-emv.com/valencia/2010/04/08/tercer-dia-derribos-cabanyal-saldaheridos-detenidos/694502.html>

València em posa calent,/ expulsat per l'arc de l'estació de tren,/ soc l'últim passatger a l'andana dels teus ulls". No obstant això, la visió negativa sempre acaba culminant d'una manera o altra en estima cap a la ciutat que, entre el carbó, la pols i el formigó troba lloc per a descobrir-se amable i demostrar la seua singular bellesa. És per això que sembla inevitable que el subjecte sempre acabe per tornar a València, com ens relata d'una manera cristal·lina *València Negra* de Mireia Vives i Borja Penalba que, per la seua complexitat, s'analitza en profunditat a les últimes pàgines del present bloc.

Per consegüent, com hem analitzat fins ara, la concepció del medi urbà anirà virant, amb el pas dels anys, cap a una forta concepció amorosa. Mostra del que afirmem seria *La vida sense tu*, una de les últimes cançons d'Obrint Pas. És més, si comparem *A València* -aquella composició pessimista de 1994- amb aquesta de 2011 -any de publicació del treball que acomiadava la carrera artística del grup- trobem com la maduresa dels seus components els ha fet retrobar-se amb la ciutat i la seua quotidianitat. Açò, els porta a presentar-nos una reformulació del *Cant de Vicent* de Vicent Andrés Estellés -no és casual que la cançó comence i acabe amb versos d'aquest poema- al qual els de Benimaclet, igual que el poeta de Burjassot, decideixen perdre's pels carrers de la capital del Túria per tal de recordar un temps passat que es conjuga amb la melancolia que els envaeix durant el seu caminar, en un moment en què l'amor pels seus carrers comença a confondre's amb una relació carnal passada.

D'aquest mode, es crea una imatge pròpia i íntima de la ciutat que només pot entendre l'autor o bé aquells que hagen experimentat emocionalitats pròximes a les expressades. És a dir, es tracta d'un relat pròxim al nacionalisme de base que pot, alhora, atraure a nous individus que comparteixen unes experiències semblants cap als postulats valencianistes. Perquè, no hem d'oblidar els tres estadis bàsics de la identitat formulats per E.P. Thompson que indicava que sense experiències comunes no es pot donar una presa de consciència i l'absència d'aquesta impossibilitaria l'afirmació de la identitat. Així doncs, la formulació d'una narració tan general i repleta de referències populars, com la que segueix, es demostrarà altament eficaç a l'hora d'atraure la simpatia d'individus que després podran o no adquirir consciència valencianista, però que, almenys, ja han assolit un primer escalafó en el llarg camí cap a la reafirmació identitària nacional -mentre que continuen augmentant el nombre de seguidors del moviment i, lògicament, el poder mobilitzador i nacionalitzador d'aquestes composicions-. En conseqüència, cal, com a

mínim, parar atenció a dues estrofes de la cançó per tal d'entendre millor el tipus de cites i experiències que apel·len a l'imaginari popular valencià a les que ens referim:

*La vida és mossegar la fruita dolça
a les escales del Mercat Central,
pujar per Cavallers fins la Valldigna.
Fumar oblits, cantar a crits.*

*[...] La vida és agafar el primer tramvia
Del Pont de Fusta al Cabanyal.
Una ciutat taronja a les finestres,
un món en guerra als ulls cansats*

Amb tot, Obrint Pas i La Gossa Sorda escriuen a la “seua” València – és necessari tindre en compte que cadascú conjura la seua pròpia visió d’aquesta com ja va deixar entreveure Vicent Andrés Estellés al seu *Cant de Vicent* al qüestionar-se sobre la pluralitat d’aquests tipus de relats¹⁷⁸- amb cert sentiment melancòlic, per a tractar d’aproximar-se a un passat remot carregat de significats positius.

Per consegüent, com era d'esperar, -coneguts els sentiments íntims que desperta aquesta relació carnal entre l'individu i la urbanitat-, altres artistes i grups, com Aspencat, van realitzar el seu propi cant a la capital, en composicions tan significants com *Quan caminàvem*. Obra zenital que s’articula a través de diverses referències als ravals -en concret Benimaclet i el Cabanyal-. Així doncs, podem deduir que la menció a certs districtes s’ha convertir en un element recurrent en la construcció discursiva dels nous músics, que ja no semblen preocupats -com els seus antecessors- només pel centre de la ciutat, sinó que descentralitzen la seua narració per tal de donar cabuda als barris perifèrics com Benimaclet que, convertit en un epicentre de resistència de la cultura valenciana, serà objecte d'admiració i protagonista de bona part de la producció artística de la música valencianista actual. Atés que, com afirma Aspencat, aquesta zona personificarà el cor de la València alternativa: “*El nostre amor serà la clau que obri tots els panys/ dels portals d’una València/ on sona la freqüència del cor de Benimaclet/ amb Tereses i Bassets*”.

¹⁷⁸ “Ah València, València! Podria dir ben bé:/ Ah tu, València meua! Perquè evoque la meua València./ o evoque la València de tots, de tots els vius i els morts, de tots els valencians?” a: ESTELLÉS, V.A.: *Llibre de Meravelles*, València, 3i4, 1999, p. 59.

En aquest sentit, d'igual forma destaca *Alegria* d'Obrint Pas (2011), que celebra emfàticament que un acte de tant arrelament com els carnestoltes¹⁷⁹-els Carnestoltes de Benimaclet són els que major assistència i impacte han registrat històricament a la ciutat junt amb els celebrats a Patraix- torne a celebrar-se . D'aquesta manera, com ja va fer La Gossa Sorda en 2003 amb la composició de *Carnestoltes* -segurament en honor als carnestoltes de Pego uns dels més famosos del País Valencià-, aconsegueixen acostar el seu discurs a un públic més ampli -continuant el procés que ja hem vist en *La vida sense tu*- en homenatjar el districte de la seua infància i donar importància a les seues festes populars.

Posteriorment, l'any 2014, Zoo va presentar *Imperfecions*, un cant dedicat a les nits de diversió als barris del Cabanyal i Benimaclet que s'han erigit, aparentment, en els llocs de preferència de la sociabilitat -política o d'oci- de la nova generació nacionalista. En virtut d'això, quan el raper Charly Efe va voler dedicar una cançó al que, en altre temps, fora poble d'horta¹⁸⁰ -sota el títol *Ara*- va recórrer a la col·laboració de Toni Sánchez "Panxo" -cantant de Zoo i veí d'aquest- que, en els versos que recita, torna a dotar als carrers d'un significat cada vegada més hostil, però que, al mateix temps, -mostra de l'ambigüitat sentimental que he observat fins ara- recuperen el seu atractiu quan es reviu les experiències vitals que s'han succeït en ells.

Després de l'inicial ascens de Benimaclet o el Cabanyal, podem trobar homenatges a uns altres com Patraix en l'homònima cançó de Tardor, que s'acompanyava de dues cançons d'amor cap a la ciutat titulades *Vull que comprem una casa* i *Negar a València*. Aquesta última sembla haver nascut amb l'objectiu de dibuixar la fotografia d'un fenomen meteorològic molt poc comú, però que arriba a donar-se a vegades- aquell mateix any es va registrar¹⁸¹- i crea, segons la lletra, una de les escenes més belles que es poden contemplar.

Com a resultat complexitat de cançons i cites, es va traçant tota una narració romàntica de la relació amb el medi urbà que, indubtablement, construeix un relat quotidià del

¹⁷⁹ GISBERT, Francesc: *Màgia ...*, 2008, p.224.

¹⁸⁰ S/A: "Benimaclet homenatjat al nou videoclip de Charly Efe i Panxo", *Tresdeu.com*, 22 de març de 2018. <https://www.tresdeu.com/2018/03/benimaclet-videoclip-charly-efe.html>

¹⁸¹ S/A: "El granizo y la nieve llegan a la ciudad de Valencia", *La Vanguardia*, 17 de gener de 2017. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20170117/413443789085/granizo-nieve-ciudad-valencia.html>

valencianisme engranat mitjançant l'ús de senzilles imatges que actuen de manera ràpida i eficaç sobre qui les escolta, en activar records i experiències pròpies que subsisteixen en el més profund del seu imaginari vital. Consegüentment, podem continuar enumerant i analitzant gran nombre de composicions sobre aquest tema com *Amb l'esperança entre les dents*, del primer àlbum en solitari de Xavi Sarrià, que proposa un recorregut per la seua vida des de la infantesa -moment en què, inevitablement, començà a estar unit a la seua ciutat-, la qual cosa recorda en gran manera a *Totes les cançons parlen tu*, la seua primera novel·la; atés que ambdues ens traslladen a la València de principis de la dècada de mil nou-cents noranta per a capbussar-nos en una història d'amor que s'emmarca en un agitat context polític i social, a mig camí entre els últims anys de govern del PSOE i els primers del Partit Popular que, definitivament, van significar, per al nacionalisme valencià, la confirmació del declivi i l'ocàs d'un *fusterianisme* que, amb la caiguda dels últims sectors valencianistes del PSPV, observava com les seues opcions d'influir en el futur valencià desapareixien, mentre que la joventut contracultural es confirmava com l'última oportunitat de supervivència d'una identitat en perill d'extinció.

Finalment, caldria ressenyar *1907* (2014) i *Tramvia a Casa* (2018) del grup valencià Frida, perquè en l'última d'elles ens relata el viatge que el "jo poètic" realitza de retorn al seu domicili en transport públic, alhora que cavil·la sobre la seua existència, fins a concloure que únicament li queden tres coses al món: l'amor, València i la mar; o siga, el territori acaba formant, de nou, part essencial de la subsistència mateixa del subjecte. A més a més, aquesta cançó, sembla retre homenatge a la novel·la costumista de mitjan segle XX *Tramvia a la Malvarrosa* de l'escriptor valencià Manuel Vicent¹⁸², doncs en ambdues el trajecte representa la reflexió sobre la vida i la maduresa de l'individu, en resum, sobre el passat, el present i el futur.

D'igual mode, podríem esmentar ràpidament algunes altres composicions que es centren en l'ambient nocturn de la ciutat com *La lluna* d'ODI (2012), *Nit de ronda* composta per Frida en 2013 o *El Forn dels Borratxos*, de l'últim disc de la Gossa Sorda, dedicada a un dels establiments més populars de les nits de la capital del Túria: un forn, ara convertit en franquícia, que roman obert al llarg de la nit per a donar refugi als famèlics que freqüentaven els carrers de matinada; d'una forma molt semblant a la funció realitzada

¹⁸² VICENT, Manuel: *Tramvia a la Malvarrosa*, Barcelona, Penguin Random House, 2016.

per aquella *Buñolería Modernista*¹⁸³ de *Luces de Bohèmia* de Valle-Inclán que servia de lloc de reunió dels últims epígons del modernisme madrileny que quedaven totalment marginats per part del circuit cultural oficial, com un segle després succeirà amb els valencianistes que patiren una forta exclusió per part de les institucions. Per tant, tota la vida dels compositors sembla anar en conjunció amb la capital.

Tanmateix, no sols a València se li ofrenaren tributs en forma de cançons. Clars exemples els són *Alacant, bandera clara* -El Diluvi- en homenatge a la capital de l'Alacantí i *Torrent* de Pau Alabajos que honra la memòria de la seua ciutat natal, no sols com una ciutat dormitori de l'extraradi de València, sinó com un lloc amb una bellesa particular que encisa l'autor.

En conclusió, tot i que el medi urbà continue tenint unes certes connotacions negatives, podem arribar a afirmar que, en els últims anys, la imatge de la ciutat ha anat adquirint nous caires íntims, als quals s'adhereixen altres com: el gust per la tradició, el costumisme i la quotidianitat; que acaben edificant un relat de la urbanitat renovat que complementa el discurs nacionalista valencià que hem observat fins al moment. Encara més, aquestes escenes del dia a dia en la ciutat passaran a formar part de l'anomenat *everyday life* valencianista, que s'articularà per mitjà de molt diversos i heterogenis elements i experiències que poden trobar-se en la superfície de l'imaginari col·lectiu d'aquestes cultures polítiques.

Tot un espai on “fer país”. El territori com la llar del poble.

En resum, tant el sentiment proferit cap al món rural i les seues tradicions, com el que se centrava en la ciutat i els seus dies, venen a confirmar que la narració nacionalista en el País Valencià quedà molt lligada a la *poètica de l'espai* i a la *geografia imaginada* des de la primera dècada del nou mil·lenni. De fet, aquests dos grans elements estructurals de la crònica acabaran agrupats i lligats, d'una manera o altra, en composicions que directament cantaren “l'amor” per la terra i el seu paisatge, ja siga rural o urbà. Una primera mostra de l'estima pel territori en general, la trobem en *Camins d'Obrint Pas* que -influenciat per *Habitar-te* de Feliu Ventura que va veure la llum un any abans (2006) - torna a recórrer al record d'una relació perduda per reafirmar el seu arrelament íntim al

¹⁸³ VALLE-INCLÁN, Ramón: *Luces de bohemia*, Madrid, Austral, 2006, pp. 39-61.

paisatge valencià: *“Ple està el camí de solitud,/ entre els barrancs d'albades tristes/ allà on la nit canta als estels/ versos robats del teu somriure./ Davant del mar et vas deixar/ penes de sal i un trist esguard./ [...] Una nit més t'he navegat/ entre els barrancs d'albades tristes,/ allà on el mar escriu al fang,/ cartes d'amor en versos lliures.”*

En altres paraules, el romanç carnal entre dos individus pot arribar a semblar-se als sentiments que afloren entre una societat i el seu territori. És més, la seua relació sempre es planteja com a llarga i fructífera i sembla perdre's en les ombres més remotes de la història. Cosa que aconsegueix mostrar a aquest grup social com el legítim hereu del lloc que habita -la “llar”- i, per tant, del llegat cultural i històric que els seus avantpassats els han fet arribar a través dels segles. Un element que en la present obra lírica s'aguditza amb l'aparició d'uns versos entonats, en forma de jota valenciana, per part del famós cantant tradicional Pep Gimeno “El Botifarra” que recobra per a l'ocasió unes ancestrals línies de la cançó popular l'Ú d'Aielo -de Malferit- que concorden a la perfecció amb el relat elaborat per Obrint Pas: *“Sempre venies darrere,/ que t'ensenyara cançons./ I ara que en saps de boniques,/ t'amagues pels carrerons.”*. Així doncs, les vagues referències a elements típics del paisatge valencià s'entremesclen amb una història d'amor i, al seu torn, amb la tradició representada en els constants esments a les “albades” i, per descomptat, en l'aparició d'un conductor de memòria tan ressenyable com la veu de Gimeno que entona uns versos que són àmpliament coneguts entre gran part de l'audiència. Tot açò, resulta en una tímida oda al refugi del poble -incloent la seua història i cultura- i a l'estima que es professa per ell, d'una manera prou abstracta que queda camuflada -intencionalment o no- en aquesta narració vital.

En la mateixa línia continuarà la banda pionera de Benimaclet fins a la seua última cançó -entesa com a últim tall del seu treball de comiat- que portarà per nom *Jota valenciana* (2011) que mescla la jota, un dels gèneres més antics i populars de l'àrea valenciana¹⁸⁴, amb un relat ple d'imatges romàntiques de tradició. És a dir, constitueix un cant a la terra per mitjà de la música tradicional que, alhora, permet aproximar un missatge plegat de costumisme al públic, recurrent a les sonoritats folklòriques autòctones.

Igualment, moltes altres han sigut les composicions que a aquest ítem s'han referit dins del present moviment cultural valencianista. Aquest seria el cas de *He robat un altre cor*

¹⁸⁴ TORRENT, Vicent: *La música popular*, València, Debats 34, 2019, pp. 56-57

on La Gossa Sorda conjuga una relació sexual furtiva amb imatges paisatgístiques subtils del País Valencià com: la platja, els canyars o la marjal -molt semblant al realitzat per Obrint Pas en Camins-. Ara bé, això succeeix d'una manera més explícita en *Vull brindar* d'Aspencat que compon la imatge mental d'un romanç lligat a l'àrea catalanoparlant, en esmentar dos llocs concrets en l'espai i el temps; cosa que no fa en tota la cançó, excepte en els dos següents versos, la qual cosa ens pot donar a entendre la importància subconscient que el compositor del grup atorga a una certa geografia relacionada amb els territoris del domini lingüístic: “*Record’una escapada cap a Eivissa al mes d’abril/ i aquell cap de setmana a la festa major de Vic.*”.

Així doncs, si prenem com a mostra de contrast o control a *L’últim segon*, també obra dels de Xaló, en la qual se'ns transporta per diferents punts -especialment l'illa de Formentera- i relleus dels territoris valencians, catalans i balears per a relatar-nos un festeig; trobem una cosa molt similar a l'esdevingut en l'anterior. Vist que, som participants d'un viatge per accidents orogràfics inconcrets -però comuns als territoris de parla catalana-, partint d'una relació interpersonal romàntica amb determinats sentiments que acaben per calar en un oient que rep un estímul en forma d'emocionalitat, al mateix temps que se li mostren aquests llocs com a part d'un tot únic que queda interconnectat indirectament amb experiències positives de gran rellevància per a la vida humana. Açò, pot induir al receptor del discurs a relacionar de manera subconscient certs valors positius amb aquesta *geografia imaginada* que ha quedat reduïda a un conjunt simple i homogeni de gran impacte.

Encara i tot, la idea de “casa” anirà patint una profunda alteració i, malgrat que la imatge pancatalana persisteix, creixerà, a poc a poc, l'aposta per un nacionalisme valencià pur que deixi de costat -sense rebutjar- la unió amb Catalunya i les Illes Balears que seran vistes més com a entitats amigues, fins i tot germanes, però no com a part d'una mateixa unitat estricta. Possiblement per la falta de confiança en una unió que podria continuar marginant al País Valencià, la qual cosa es pot deure al aparent silenci per part de moltes organitzacions independentistes catalanes, que semblen haver oblidat també la vella idea d'uns hipotètics Països Catalans.

En aquesta renovació de la concepció de la “casa del futur”, té gran pes el caràcter localista que trobem al discurs d'alguns artistes com Auxili que en *No puc deixar-te* i en *A7 centímetres* -referència a l'Autovia del Mediterrani que creua i vertebrava el País

Valencià de nord a sud- enalteix el paisatge valencià fins al punt de no voler abandonar-lo per molts obstacles que els depare el destí. Una demostració més del sentiment immutable de pertinença a un lloc que, encara que es mostre negatiu en un present, sempre podrà canviar, perquè l'esperança en un futur millor difícilment s'esvaeix, com ja hem vist amb anterioritat. El mateix relat d'amor i desamor, d'ofensa i resistència, -en l'aspecte local- es troba molt present, també, en *Camí de l'esperança* d'Arròs Caldós on es narra el periple i els sentiments d'un emigrant que no pot oblidar la seua "casa", encara que no pot sobreviure en ella per la falta d'oportunitats. Uns altres, com Zoo, han anat més enllà en relacionar l'espai amb històries dramàtiques comunes, com la d'una mare soltera que apareix reflectida *Carrer de l'amargura*. Per consegüent, aquest conjunt d'obres ens deixa entreveure que la lletjor també forma part d'aquell lloc on s'habita i al qual podem arribar a nomenar "llar", atés que el paisatge està sempre lligat a la vida dels qui l'habiten, siga com siga el sentir que els desperte, inclús, si cal, obviant els defectes de la "casa" i la seua situació política, cultural o econòmica. Gràcies al fet que acaben per dotar-la d'un significat intrínsec plagat de records, melancolia i esperança; d'una manera semblant al que exposava Walter Benjamin en *Aquestes plantacions s'encomanen a la protecció del públic* a l'afirmar:

*Qui estima no s'aferra només als 'defectes' de l'estimada, no sols als capritxos i les febleses; molt més duradora i inexorable que qualsevol bellesa, ho lliguen les arrugues en el rostre i les taques en la pell, els vestits rasos i un nadar desigual. Fa molt que se sap això. I per què? Si és certa una doctrina que diu que la sensació no nia en el cap, que una finestra, un núvol o un arbre no els sentim en el cervell sinó més aviat en el lloc que els veiem, també en contemplar a l'estimada (o estimat) estem fora de nosaltres. Enlluernada, la sensació voleteja com un esbart d'ocells en la resplendor de la dona. I així com els ocells busquen protecció als frondosos amagatalls de l'arbre, les sensacions fugen a les arrugues ombroses, els gestos sense gràcia i les màcules discretes del cos estimat, on se senten segures com en un amagatall.*¹⁸⁵

¹⁸⁵ BENJAMIN, Walter: *Obres, llibre IV...* 2010, pp. 39-40

De manera que, vida i refugi -entés com a territori que s'habita- van lligats d'una manera tan íntima que, de vegades, semblen confondre's entre si. Una hipòtesi que explicaria l'existència d'obres com *Cançó de l'albada* de Xavi Sarrià o *Mediterrània* de la Fúmiga que canta a la mar que banya les costes valencianes i exerceix de testimoni de la vida dels seus habitants, com un immortal espectador del destí del poble nascut a les seues riberes. Però si hi ha una cançó que es destaque, per damunt de les anteriors, és *Alacant per interior* de Feliu Ventura -més tard versionada per Smoking Souls-. En ella, el xativí, a partir d'un viatge en cotxe, connecta paisatge, experiència vital, història, cultura i identitat en una amalgama compacta, mentre reflexiona sobre la situació política i social del seu país:

*València necessita una cançó,
Per recuperar el vell somriure,
De quan senyorejava sobre el món,
Amb una ment desperta, alerta i lliure.*

*Dormida sota dècades d'asfalt,
Jugada -com la història- sense regles.
Hereva del dolor d'un temps malalt
On cauen en l'oblit les veus i els segles.*

En definitiva, arran d'uns sentiments com l'amor o la melancolia cap a l'espai rural, la ciutat o la geografia valenciana general, la música aconsegueix articular un discurs que es convertirà en un vertader compendi de tradicions, personatges històrics, herois, referents orogràfics i monumentals; que acabaran per constituir un ampli catàleg, material i immaterial, en l'imaginari col·lectiu del nacionalisme valencià. Clar símptoma d'açò, és l'aparició de *La Fallera Calavera* -joc de taula temàtic dedicat al País Valencià, les seues usances, festivitats i altres aspectes de la cultura- que ha aconseguit un gran èxit entre els valencianistes que, fins i tot, organitzen tornejos entorn d'aquest entreteniment de naips de manera constant en els seus espais de sociabilitat. De fet, com que entre les seues cartes apareixen gran part de les imatges recopilades pel discurs nacionalista -per exemple: Tombatossals, les Torres de Serrans, l'Home del Sac, Tio Canya, La Moma, La Delicà de Gandia, la Xiconà de Xixona, el Moro Musa o Jaume I-, demostra que les cançons de la música actual en llengua pròpia han ajudat en el procés de “descodificació” d'una certa tradició -que ha calat entre la militància- per tal de convertir-la en “patrimoni” del nacionalisme contemporani.

Comptat i debatut, tant la imatge de l'espai rural i com la de l'entorn urbà han acabat per entremesclar-se en referències geogràfiques “valencianes” que, en certa manera, ja no ens permeten distingir entre l'un i l'altre. Açò, es deuria al fet que tots dos espais constitueixen la “llar” de la societat, el lloc on la nació es practica i s'experimenta dia a dia, a través de xicotets fets, accions, moments i inclús records; i, per tant, les seues tradicions, cultura i festes són considerades com a pròpies de tots els valencians. En resum, ja no fa falta esmentar pel seu nom als accidents geogràfics o les urbs -encara que en moltes obres es continua realitzant-, perquè s'ha construït una idea de país homogènia dins de la qual funcionen perfectament les imatges poc concises de l'orografia i d'un hàbitat comú a la majoria del territori com: la mar, els barris populars, els xicotets pobles, l'horta, etc. Aconseguint, així, que allò important no siga la concreció d'una localització determinada, sinó que el discurs de les cançons puga ser assumit com a propi per la gran majoria de receptors, que podran identificar en la seua memòria llocs semblants als descrits que siguen àmpliament coneguts per ells mateixos. És a dir, amb l'abstracció es compon un relat el més pròxim possible al consumidor i s'assoleix que aquella idea inconcreta de País Valencià es convertisca en una àrea comuna a la massa nacionalista, on poder sentir-se protegits i construir la nació dels valencians. Ara bé, no sembla que es dega a un fet intencional per part dels compositors, ja que, més aviat obeiria a un sentiment en el que una certa tipologia paisatgística adquireix un caràcter definidor, perquè es replica en diferents llocs del territori i, en conseqüència, pot ser considerada com a part diferenciadora del “nosaltres” pel conjunt de la societat.

“Nosaltres” contra els “altres”. Acció política des de la identitat romàntica

Quan se sent que alguna cosa tan volguda és atacada, la reacció més freqüent acostuma a ser defensar-la. Per consegüent, és natural que la idea de defensa d'allò que es considera com a propi contra les influències foranes es torne una constant en el discurs nacional. O siga, una vegada observada i coneguda la relació romàntica entre espai i identitat nacional, cal analitzar com aquest moviment reacciona quan el seu territori hi és en perill. Per tal d'albirar-ho millor, primerament fixarem la nostra atenció en l'horta valenciana, un element vital per a la supervivència dels xicotets municipis valencians que han tingut tradicionalment com a base de la seua subsistència el treball agrícola, els fruits i les eines que l'entorn natural posava a la seua disposició. Així doncs, la protecció i apologia de

l'horta i l'oposició a l'urbanisme descontrolat es van convertir en par important del discurs d'aquesta generació, com ja hem vist -encara que tímidament- quan desgranàvem la construcció del relat durant els primers anys d'efervescència del moviment musical valencianista.

Per tant, en el primer treball d'Aspencat -presentat dos anys després de la fundació del grup- ja destacaven dos talls dedicats a la defensa de l'agricultura com a font de supervivència. D'ambdós, el primer que cal assenyalar és *Mercat comú*; una denuncia dels efectes que la pressió del capitalisme i l'escassetat d'aranzels sobre els productes importats provoquen en el sector primari, atés que els productes típics del cultiu valencià, com la taronja, es veuen constantment amenaçats per la importació de mercaderies agrícoles vingudes d'altres punts del planeta. Situació que ha sigut constantment denunciada, en els últims anys, tant per les associacions d'agricultors com per grups polítics autòctons com Coalició Compromís que ha fet de l'empament d'aquesta activitat econòmica un dels elements bàsics del seu programa electoral des de la seua fundació en 2011¹⁸⁶, gràcies a campanyes com “Marca València” que defenia el comerç local i el consum de proximitat -regalant un xec que es podia canviar per un kilogram de taronges en qualsevol mercat municipal de la ciutat de València-.

Malgrat això, quan va veure la llum aquest disc de debut dels de Xaló, el major problema que experimentava el sector agrari en el País Valencià era l'urbanisme desmesurat i depredador que cap a l'any 2007 havia assolit les màximes quotes d'expansió, en el que, mesos més tard, es va demostrar com una de les majors bombolles econòmiques de l'últim segle. De fet, la caiguda del sistema financer, es va deure en gran part a la inflació immobiliària, com a evidència el fet que entre 1997 i 2008 el parc d'habitatges a Espanya cresquera en 5'7 milions, el 30% del ja existent¹⁸⁷. Aquest creixement desenfrenat i mancat de cap sentit, per la falta de demanda en ferma, sumat a altres factors, com l'absència de control sobre la despesa de banca i governs, va acabar desembocant en una

¹⁸⁶ LÓPEZ, Tania: “Baldoví: ‘se signà un acord amb Sud-àfrica sense tindre en compte les conseqüències per a la taronja valenciana.’”, *València Extra*, 25 d'abril de 2019. <https://valenciaextra.com/baldovi-apoya-naranja-valenciana/>

¹⁸⁷ ARELLANO, Manuel; BENTOLILLA, Samuel: “¿Quién es responsable de la burbuja inmobiliaria?”, *El País*, 22 de febrer de 2009. https://elpais.com/diario/2009/02/22/negocio/1235312065_850215.html

important crisi i la desfeta de nombroses entitats financeres que semblaven estables com l'imponent i veterà Lehman Brothers després de cent cinquanta anys d'existència¹⁸⁸.

Per tant, l'alarma davant el creixement del “sector de la rajola” va quedar reflectida per Aspencat en *Blocs de formigó* (2007) que es mostrava summament crítica davant la desaparició de l'horta i altres problemes associats a l'expansionisme de les constructores, com la corrupció política i l'especulació urbanística -que ja florien entre els poders establits de la València d'aquella primera dècada dels anys dos mil-. De la mateixa manera, un any més tard, ODI advocarà per un relat similar quan publique *P.A.I.* – sigles Projecte d'Actuació Integrada- en referència a les freqüents intervencions i requalificacions del sòl, per part d'uns ajuntaments que posaven en perill el patrimoni natural en pro d'una desbordant ampliació cap als extraradis de les ciutats. Encara més, aquell recordat i tràgic 2008, el cantautor Pau Alabajos va publicar *Contra el ciment* que dibuixava una imatge desoladora de la pràctica de devastació del camp que era substituït pel formigó: “*Platges asfaltades,/ grues i bastides,/ edificis, gratacels,/ que eclipsen el sol de migdia./ Anem a la deriva,/ sembla que hem perdut el nord./ hem venut el territori,/ com sempre al pitjor postor./ Hem deixat que la cobdícia/ ens sepulte les arrels/ sota muntanyes de runa.*”; tota vegada que, alhora, aquesta es podria connectar amb la cançó *No!* d'Auxili -publicada a 2010- que lamentava la desaparició del paisatge natural i la seua substitució per grans edificis, mentre exposa l'existència de grans trames de corrupció: “*Arbres fora, pilar en peu,/ [...] aquesta trama ha de parar,/manipulació, especulació*”.

En totes les obres anteriorment citades, es fa tangible la intranquil·litat davant els diversos casos de malversació en què es veien implicats els polítics valencians. Uns escàndols que tingueren el seu primer exemple en la condemna per prevaricació que portà a abandonar el càrrec a l'alcalde de Vila-real en 2007¹⁸⁹. Més tard, a aquest se li sumaria en 2009 la mediàtica Trama Gürtel que junt amb l'anterior Cas Malaia de Marbella es va convertir en el gran exemple de corrupció de l'estat espanyol, vist que la investigació de la Policia

¹⁸⁸ S/A: “Lehman Brothers se declara en bancarota”, *El País*, 15 de setembre de 2008.

https://elpais.com/economia/2008/09/15/actualidad/1221463973_850215.html

¹⁸⁹ S/A: “El alcalde de Villarreal, condenado por prevaricación, deja su cargo”, *El Mundo*, 15 de gener de 2007. <https://www.elmundo.es/elmundo/2007/01/15/espana/1168858559.html>

Nacional apuntava directament cap a alcaldes de ciutats importants i, fins i tot, comprometia al mateix president de la Generalitat Valenciana, Francisco Camps¹⁹⁰.

És a dir, el País Valencià es trobava davant d'un panorama de corrupció política tan preocupant que, inevitablement, els grups del moviment cultural valencianista començaren a aprofundir en la problemàtica, fins a donar cabuda a un nou element del discurs de les sensibilitats valencianistes, com és l'oposició categòrica a la gestió de partits "no valencians" com el Partit Popular -representant absolut del perill de les injerències de "l'univers" en la "llar" segons els valencianistes-. Una temàtica que va ser seguida per Pau Alabajos en *Línia 1* en assenyalar la negligència de Ferrocarrils de la Generalitat Valenciana que va provocar l'accident en la línia 1 de Metrovalencia, que es va saldar amb 43 morts i 47 ferits el dia 3 de juliol de 2006¹⁹¹ -mesos abans de la visita del Papa Benet XVI a València-. Alhora que també evidència les sospites darrere d'un procés jurídic que en nombroses ocasions es va titllar de manipulat¹⁹², el silenci -censura podríem dir- per part dels mitjans de comunicació públics com ara RTVV (Ràdiotelevisió Valenciana) que va informar superficialment del succeït i que ocultà als seus telenotícies dades clau com el nombre de víctimes; o la posterior investigació que no assenyalava culpables més enllà del finat maquinista, incapaç de defensar-se de les suposicions realitzades en un primer moment per les informacions oficials.

És més, l'accident del subterrani es va convertir en un element habitual per a ressaltar la incompetència del Partit Popular després de dues dècades de govern. Per a aprofundir en això, seria convenient aproximar-nos a composicions com *En un segon* d'Atzembla que exposa la fatalitat i el trauma que va suposar l'accident per a les quaranta-tres víctimes, els quaranta-set ferits i el conjunt de familiars d'ambdós col·lectius que van haver de patir les mofes¹⁹³ continuades a la memòria dels damnificats i dels seus afins per part dels gestors de la Generalitat Valenciana i l'Ajuntament de València¹⁹⁴. Tot açò, efectuant un

¹⁹⁰ MERCADO, Francisco: "Garzón desmantela una gran trama de corrupción política vinculada al PP", *El País*, 7 de febrer de 2009. https://elpais.com/diario/2009/02/07/espana/1233961201_850215.html

¹⁹¹ FERRANDIS, Joaquín: "41 muertos al descarrilar un convoy del metro de Valencia que entraba en una estación", *El País*, 4 de juliol de 2006.

https://elpais.com/diario/2006/07/04/espana/1151964001_850215.htm

¹⁹² BALLESTER, Laura: *Lluitant contra l'oblit, el llarg trajecte de les víctimes del metro de València*, València, Sembra, 2015.

¹⁹³ CUQUERELLA, Toni: "Sí, Rita se burló de las víctimas del metro", *Eldiario.es*, 4 de març de 2015. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/rita-barbera-burlo-victimas-metro_1_4343475.html

¹⁹⁴ S/A: "El PP se opone a limpiar el monolito en homenaje a las víctimas del metro", *El País*, 25 de juny de 2013. https://elpais.com/ccaa/2013/06/25/valencia/1372180321_989515.html

relat en primera persona, amb la qual cosa el sentiment de sofriment i l'amargor que es desprenen de la composició augmenten i connecten directament amb un receptor que acudeix al succés quasi com un testimoni presencial dels fets: “*Ràbia, indignació, impotència dins del cor/ tot es queda en un record i el silenci sempre guanya/ ningú respon i et quedes sol dintre d’un món on tot es fosc./[...] No em vas poder contar com et va anar, no vas tornar./Aquell matí no et vaig poder abraçar, quan vas marxar./ Ells volen que t’oblides, et promet que no guanyaran/ que el teu record amb mi sempre estarà.*”.

Entretant, allò relatiu a les trames polítiques corruptes pròpiament dites va continuar copant major atenció entre els valencianistes com va succeir en *El nus de la corbata* (2011) de Feliu Ventura, que irònicament fa al·lusió als trages que suposadament hauria rebut Francisco Camps, com a forma de suborn, a canvi de fer concessions als dirigents de la Trama Gürtel¹⁹⁵. Encara més, durant el desenvolupament de la cançó, arriba a fer aparició “un senyor de grans bigots” en referència a Álvaro Pérez, més conegut sota el pseudònim de “*El Bigotes*” entre els participants en aquesta xarxa de corrupció. Tanmateix, trobem moltes altres narracions ressenyables entre les quals podem destacar de manera superficial algunes com: *Nosaltres els valencians* (2012) d’ODI, *Això és de puta mare* (2012) d’Atupa, *Màfia i coentor* composta per Arrap en 2011, *El pecat original* (2014) obra de La Gossa Sorda, *Casa blava* i *Frida* totes dues escrites per Frida en el mateix any que l’anterior i, finalment, -de major rellevància per la popularitat que va arribar a aconseguir en el seu moment- *Cavallers* (2010) de La Gossa Sorda que ens mostra la seua repulsa cap aquest tipus de política al marge de la llei, en citar textualment una rotunda afirmació del rei Jaume I a la Batalla de Portopí. Considerant que, segons el que va ser recollit al *Llibre dels Fets* -crònica del mateix monarca- quan el monarca va ordenar atacar, les seues tropes catalanes van retrocedir. Un acte que va fer exclamar a El Conqueridor un categòric: “*Vergonya, cavallers, vergonya!*” per tal de demandar dignitat a les seues tropes¹⁹⁶. Mitjançant l’extrapolació de la cita, els de Pego aprofiten per a criticar de manera àcida l’estil de vida d’alguns sectors de la societat valenciana que, afins als “populars”, conserven únicament certes tradicions valencianes, com si foren rareses folklòriques regionals, i les despullen de tot indici de sentiment d’autodeterminació que

¹⁹⁵ HERNÁNDEZ, José Antonio: “El Bigotes regaló a Camps trajes, zapatos, pulseras y entradas de circo”, *El País*, 3 d’agost de 2009. https://elpais.com/diario/2009/08/03/espana/1249250405_850215.htm

¹⁹⁶ *Llibre dels Fets*, LXV.

puga ser perillós per a la seua concepció de València com a part intrínseca d'un estat espanyol on les polítiques es realitzen des de Madrid cap a la perifèria, la qual cosa comporta un gran perjudici per a la cultura i la identitat pròpies.

En els següents anys, aquesta inquietud no va fer més que augmentar, com podem observar en el fet que, al mateix temps que apareixien escàndols cada vegada més nefastos com l'operació Taula de 2016, es multiplicaven les cançons que denunciaven aquests delictes. Aquest seria el leitmotiv d'*Omertà* -lleï del silenci en l'argot de les organitzacions mafioses- de Pau Alabajos que estableix una connexió entre la màfia del sud d'Itàlia i les estructures creades per les elits polítiques i el clientelisme empresarial al País Valencià. Tal va ser el trauma causat per tot el fang de corrupteles en la societat valenciana que Auxili en 2018 va decidir dedicar-li *Com camot* -crítica al cas Taula-emprant, fins i tot, algunes famoses expressions aparegudes durant el procés que van acabar fossilitzant en l'imaginari col·lectiu com “*ionquis dels diners*” o “*yonqui del dinero*” -com es va formular originalment per part de Marcos Benavent- en unes famoses declaracions realitzades enfront de les portes de la Ciutat de la Justícia del Cap i Casal¹⁹⁷.

Finalment, com a part de la crida contra la corrupció, analitzarem una altra obra sota el títol d'*Omertà*, en aquest cas composta per Zoo, on, primerament, es fa referència al passat franquista del Partir Popular, per ser Manuel Fraga -exministre durant la dictadura- el seu fundador i principal manteniment durant els primers anys sota les extintes sigles d'Aliança Popular. Seguidament, s'esmenta de manera explícita les denominades “clavegueres de l'estat” -un dels temes de major actualitat i preocupació entre les cultures polítiques de l'esquerra-, terme popularitzat arran de l'estrena del documental *Les Clavegueres d'Interior* retransmés per la televisió pública catalana -TV3- i per la seua homòloga basca -ETB-¹⁹⁸: “*N'hi ha un àguila imperial/ vola sobre els caps/ té les urpes fortes,/ el pic rovellat./ Als sopars de gala del clavegueram/ n'hi ha matons en toga,/ tot està pagat.*”.

¹⁹⁷ DAVID, Laura: “El comisionista de Rus: ‘yo era un yonqui del dinero’”, *El Periódico*, 26 de maig de 2015. <https://www.elperiodico.com/es/politica/20150526/comisionista-rus-marcos-benavent-yo-era-yonqui-dinero-4219979>

¹⁹⁸ S/A: “Los bancos andorranos permitieron a la policía ver sus cuentas en busca de pruebas contra Mas y Junqueras”, *La Vanguardia*, 19 de juliol de 2017. <https://www.lavanguardia.com/television/20170719/424214713386/documental-cloacas-de-interior-bloqueo-internet.htm>

Més endavant, el grup exposa l'existència d'una abusiva censura -que coarta la llibertat d'expressió d'uns certs artistes que resulten incòmodes per al sistema- que formaria part essencial del intricat entramat, quasi mafiós, que s'expandeix com una metàstasi cancerígena en l'interior de les institucions de l'estat espanyol -des de la transició-; cosa que es deuria, en essència, a la mala praxi dels gestors postfranquistes a l'hora d'erradicar les reminiscències i les resistències del règim, tant entre les forces i cossos de seguretat de l'estat com entre l'alt funcionariat: “*N’hi ha cançons culpables,/ versos entre reïxes,/ llengües massa llargues,/ tens el que et mereïxes./ Caça de bruïxes./ Espanya Über alles,/ l’àguila es més forta i vos tallarà les ales./ Un cantant poruc,/ un forat en blanc./ Un altre vers perdut,/ vejes tu que importarà.*”. Per tal d’examinar l’origen d’aquest crit en favor de la llibertat de la cultura, és necessari detindre’ns minuciosament en el succeït en els anys anteriors. En concret des que el 30 de març de 2015 entrara en vigor la denominada “*Llei Mordassa*” -Llei orgànica de Protecció i Seguretat Ciutadana- que feia més dures les penes sobre determinats tipus d’expressions polítiques -amb l’aparició delictes com el d’*Injúries contra la corona, Atemptat contra els sentiments religiosos* o la rigorositat amb la qual es definia l’*Enaltiment del terrorisme*-, així com el que podia o no considerar-se delicte. Una legislació que, de vegades, va donar peu a una persecució a la cultura per part de les autoritats que van contribuir, en gran manera, a caldejar un ambient que ja havia anat pujant de temperatura des de l’arribada al govern de Mariano Rajoy en 2012 i el posterior gir conservador i reaccionari de gran part dels seus ministeris; especialment el de Justícia sota els comandaments de l’exalcalde de Madrid Alberto Ruiz-Gallardón i, més tard, de Rafael Català.

De igual manera, al llarg dels versos de la cançó es fa ènfasi sobre l’opressió política i social patida pel poble català durant els anys anteriors en què es reclamava un referèndum que finalment es va celebrar l’1 d’octubre de 2017 -mesos abans de la publicació d’aquest senzill- i que va ser reprimat per la policia -després de ser declarat il·legal pel Tribunal Constitucional- amb una força excessiva¹⁹⁹ que va ser repudiada inclús per organitzacions internacionals²⁰⁰: “*Heu sentit això? Serà la democràcia preparant la repressió?/ 1-O, no heu sentit res d’això, a esta democràcia li sobra munició./ A la força condemnats,/ a la*

¹⁹⁹ GARCÍA, Jesús: “Investigados cinco policías más por las cargas del 1-O”, *El País*, 12 de setembre de 2018. https://elpais.com/ccaa/2018/09/12/catalunya/1536765597_811356.html

²⁰⁰ S/A: “Human Rights Watch afea a España que ningún policía fuera condenado por el ‘uso excesivo de la violencia’ el 1-O”, *El País*, 17 de gener de 2019. https://elpais.com/politica/2019/01/17/actualidad/1547725152_133285.htm

força convençuts./ [...] L'àguila pilota el furgó d'antiavalots,/ és la democràcia del crit i del bufetó,/ de parlar a hosties, seduir en por.”.

Precisament, els fets derivats de la reacció violenta dels poders estatals durant la celebració de les votacions del 1-O, foren els causants de la crítica explícita realitzada per Tesa en la seua cançó *Ràbia* o de la que va fer Atzembra en *Cuatre cops*. En la primera d'elles, la rapera d'Almussafes mostra la indignació i la impotència que va experimentar en presenciar les desproporcionades actuacions policials contra aquells actes relacionats amb les cultures polítiques de l'esquerra o amb els moviments nacionalistes alternatius, com el referèndum per la independència de Catalunya, o la inacció contra els ultradretans que van assaltar la manifestació valencianista del 9 d'octubre de 2017²⁰¹. De fet, no dubta en assenyalar a la policia com a còmplice dels neofeixistes que usen la violència per tal d'atemorir i, sovint, sembla acceptar implícitament que alguns agents de l'autoritat també simpatitzen amb els postulats de la ultradreta espanyola. En definitiva, la seua obra constitueix un clar exemple del cansament del poble valencià -i de tot un espectre ideològic- que veu en les forces de seguretat més un perill per a les seues llibertats individuals que un instrument per a garantir-les i protegir-les, atés que, segons el seu relat, l'estat faria ús de la seua mà armada per a imposar, mitjançant la violència, les seues polítiques i desitjos -oprimint a tot allò que s'isca de la norma establida des del poder-; sentir que queda resumit en la primera estrofa de la cançó de l'almussafenca: “*podria ser ta mare a qui s'emporten pels peus,/ hi ha porrades, pilotades, varis caps oberts/ i encara diuen que és culpa teua per no estar on deus./ Però si és fatxa, poli fas com que res veus.*”.

En conseqüència, açò ens dona peu a analitzar un altre dels elements fonamentals del discurs nacionalista: la idea de la repressió violenta per part de l'estat espanyol cap al poble valencià i la seua identitat. De manera que, la idea de nació oprimida va ressorgir -durant la segona dècada del segle XXI- en cançons com *Putrefactes* o *Vindran* compostes per La Gossa Sorda en 2006, doncs la inicial criticava a la classe política i la seua falta de connexió amb la realitat, mentre que la segona denunciava la subjugació a la qual les classes populars són sotmeses per l'estat. Quasi simultàniament, Feliu Ventura va produir

²⁰¹ S/A: “Un grupo de ultraderechistas agrede brutalmente a varias personas durante la manifestación del 9 de octubre en València”, *La Sexta*, 9 d'octubre de 2017.

https://www.lasexta.com/noticias/nacional/brutal-agresion-a-dos-personas-durante-la-manifestacion-del-9-de-octubre-en-valencia_2017100959dba50a0cf2546f6850d618.html

D'acord, d'acord en 2007 per a narrar-nos la frustració que es pateix en viure contínuament obeint els falsos dictats de determinats ministres, com si es tractara d'una actualització del clàssic *Sí senyor!* d'Ovidi Montllor.

Lentament, aquest factor va augmentar la seua presència en el relat valencianista, fent referència, inicialment, a fets històrics remots per a justificar el seu sentiment de repressió com veiem en *Tres segles* publicada per Obrint Pas l'any que es complia el tres-centé aniversari de la Batalla d'Almansa. En ella, els de Benimaclet posen el focus d'atenció al voltant de la influència del centralisme castellà sobre la pèrdua d'identitat de la societat valenciana durant els últims segles que encara repercuteix en l'actualitat. Deu anys més tard, *El cap per avall* (ZOO, 2017) ens planteja un viatge per la crònica de l'opressió, mitjançant la recuperació d'alguns ressons del passat com La Guerra de Successió, la crema de Xàtiva pels exèrcits de Felip V de Borbó -malgrat que hi ha altres exemples de crema de ciutats a les que es pot referir com Vila-real o Quart de Poblet-, els Decrets de Nova Planta, la Guerra Civil, el Franquisme, la Batalla de València o l'especulació immobiliària i la corrupció del seu present; en una recopilació de fets històrics que sintetitzarien els orígens de la majoria dels mals dels valencians del segle XXI, en establir una línia contínua i inalterada que planteja tots aquests successos com a continuació i agreujament del fet que els precedeix a cadascun d'ells.

Així doncs, com hem observat anteriorment, les èpoques a les quals es refereixen els valencianistes en la seua construcció de la història pròpia poden ser molt variades, encara que destaquen especialment -entre aquestes noves generacions- les cançons que fan referència directa a la Guerra Civil Espanyola i els anys d'exili, probablement a causa del gran canvi experimentat en l'educació secundària on cada vegada s'estudia més en profunditat i cruament la contesa i els anys posteriors; però també gràcies a la presa de consciència per part d'algunes institucions i administracions com la de José Luis Rodríguez Zapatero que va promulgar la Llei de Memòria Històrica -Llei 52/2007, de 26 de desembre- que va permetre erradicar progressivament els símbols de la dictadura que quedaven fossilitzats en l'espai públic, així com la recuperació de l'honor i la memòria de les víctimes i l'exhumació dels seus cadàvers dels milions de fosses comunes repartides per les cunetes i cementeris espanyols -unes accions encara inconcluses que continuen suscitant resistència en la dreta política estatal com es va demostrar quan en 2019, el govern encapçalat per Pedro Sánchez (PSOE) va ordenar l'exhumació i trasllat de les

restes del dictador Francisco Franco²⁰², per evitar perpetuar la imatge del Valle de los Caídos com a lloc de pelegrinatge per als grups feixistes i com a lloc de memòria i exaltació del franquisme-.

Concretament, aquest tret característic de la nova s'exemplificaria explícitament en un llarg llistat de cants com: *Diari d'una Guerra* (2008) d'ODI, *Fosses del silenci* (2011) - homenatge del cantautor Pau Alabajos als afusellats vilment pel franquisme que encara queden soterrats-; *Tres de Pego* de La Gossa Sorda que relata la història dels tres pegolins -anys després es descobriria que realment van ser cinc i la cançó seria actualitzada pel grup Reacció (2019)²⁰³ - que van perdre la vida entre els murs de Mauthausen-Gusen després d'haver patit els horrors de la guerra i l'exili; o *Ànimes navegables* (2017) de Xavi Sarrià que recorda les penúries i situacions que van haver de viure tots aquells que van travessar la frontera tractant de salvar la vida davant l'avanç de les tropes reaccionàries i els seus aliats alemanys i italians. De fet, la composició de Sarrià comença amb els versos del popular poema *Corrandes d'exili* escrit per Pere Quart en memòria dels que van abandonar la seua vida anterior, les seues pertinences i, fins i tot, als seus familiars durant i després del conflicte. Açò mateix és el que semblen haver pretés els membres d'Auxili en 2016 quan van compondre la lletra d'*Enmig de la nit* que ens acosta l'aparatosa i perillosa fugida des del port d'Alacant del Stanbrook, l'últim navili en fugir amb refugiats republicans a bord, que degué suportar una llarga travessia fins a arribar a les costes d'Orà, on la situació va ser encara pitjor al no permetre's el desembarcament dels ocupants²⁰⁴: “L'últim vaixell sense guia espera al teu port/per sobreviure altre dia a la sort./ Ja només queda aprendre a fugir de la mort/[...] seràs refugiat sense refugi,/ són anys de ser ombra,/ són anys de ser color.”.

Per altre costat, molts van cantar també contra al franquisme i la transició per a tractar de desmitificar la imatge de “transició pacífica” i de ruptura amb el règim que se'ns ofería des de les esferes de poder, com a part del relat oficial sobre aquelles dècades - mil nou-cents setanta, mil nou-cents huitanta i mil nou-cents noranta- a les quals es va donar un

²⁰² VV.AA.: “La exhumación de Franco paso a paso”, *El País*, 24 d'octubre de 2019.

<https://elpais.com/especiales/exhumacion-de-franco/la-exhumacion-paso-a-paso/>

²⁰³ LLEONART, Arnau: “La història dels cinc joves de Pego que van morir a Mauthausen”, *Vilaweb*, 29 de gener de 2018. <https://www.vilaweb.cat/noticies/la-historia-dels-cinc-joves-de-pegno-que-van-morir-a-mauthausen-la-gossa-sorda-tres-de-pegno/>

²⁰⁴ MARTÍNEZ LEAL, Juan: “El Stanbrook: un barco mítico en la memoria de los exiliados republicanos”, *Pasado y Memoria: revista de historia contemporánea*, Nº4, 2005, pp. 65-82.

sistema endogàmic i continuista entre les elits de l'estat espanyol; mentre al carrer se succeïen les agressions d'índole feixista²⁰⁵ promogudes per diversos grupuscles pròxims a Falange com a Fuerza Nueva o, en el cas valencià, el Grup d'Acció Valencianista - GAV- que van tindre tràgics resultats com l'assassinat de Miquel Grau²⁰⁶ o el de Guillem Agulló²⁰⁷ anys després. Igualment, es poden ressenyar altres casos de crims d'odi com el segrest i posterior assassinat de la sindicalista estudiantil Yolanda González l'1 de febrer de 1980 a mans de membres de Fuerza Nueva²⁰⁸; el conegut cas dels advocats laboralistes del carrer Atocha de Madrid que van ser assassinats a tirs, en el seu bufet, la nit del 24 de gener de 1977 pel simple fet de defensar els interessos dels treballadors davant la patronal i col·laborar amb el sindicat Comisiones Obreras -CC.OO.- i amb l'encara il·legal Partit Comunista d'Espanya -PCE-²⁰⁹; o la brutal pallissa que va suposar la mort de Sonia Rascalvo Zafra perpetrada per skinheads d'ultradreta al Parc de la Ciutadella de Barcelona per la seua condició de dona transgènere²¹⁰. Els citats exemples de violència d'aquells anys, que semblen no haver acabat -perquè existeixen altres crims ideològics semblants després del canvi de segle com l'apunyalament i homicidi del jove antifeixista Carlos Palomino en el metro de la capital madrilenya-, són part fonamental de la raó d'existir de cançons com: *L'últim heretge* (La Gossa Sorda, 2014) dedicada a tota la generació criada al tardofranquisme que connectarà a la perfecció amb l'obra de Pau Alabajos *La Transició modèlica i la mare que m'ha parit*. El mateix autor, cinc anys abans -2011- ja havia parat atenció, en *Nit i boira*, a la violència exercida per part de la ultradreta des que va acabar el franquisme, en esmentar assassinats com els de Miquel Grau -1977-, Guillem Agulló a 1994 -també recordat en l'obra d'ODI *11 d'abril de 1994* (2008)- o Carlos Palomino en 2007²¹¹.

²⁰⁵ Vegeu: BABY, Sophie: "La violencia en la transición española: el derrumbe de un mito", a: ARCHILÉS, Ferran; SANZ, Julián: *Cuarenta años y un día. Antes y después del 20-N*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2017, pp. 125-148.

²⁰⁶ FLOR, Vicent: *Noves glòries a Espanya...*, 2011, p. 103.

²⁰⁷ SEBASTIÀ, Jordi: "La ultradreta torna a matar", *El Temps*, 26 d'abril de 1993.

²⁰⁸ FONSECA, Carlos: "Yolanda González, el último asesinato del franquismo", *El Mundo*, 14 de setembre de 2018. <https://www.elmundo.es/cronica/2018/09/13/5b92ad08468aeb824d8b4642.html>

²⁰⁹ S/A: "Dos individuos armados ametrallan un despacho de abogados en Atocha", *El País*, 24 de gener de 1977, pp. 1.

²¹⁰ RODRÍGUEZ, Pau: "Del antifascista Agulló a las transexuales Sonia o Lyssa: lo que revela el mapa de tres décadas de crímenes de odio en España", *Eldiario.es*, 6 d'octubre de 2020. https://www.eldiario.es/catalunya/antifascista-agullo-transexuales-sonia-lyssa-revela-mapa-tres-decadas-crimenes-odio-espana_1_6272022.html

²¹¹ S/A: "Carlos, un joven antifascista, es asesinado en el metro de Madrid", *Diagonal*, 15 de novembre de 2007. <https://www.diagonalperiodico.net/libertades/rastro-homicida-democracia-nacional.htm>

No obstant això, malgrat el costum de la major part dels nacionalismes de referenciar i recuperar el passat del poble com a forma de justificació de la seua identitat alternativa, el que més ha abundat entre el valencianisme, són els temes d'actualitat política -més enllà de la corrupció- que, atés l'escandalós d'alguns fets, bastaran per a mostrar el risc i l'amenaça dels atacs de “l'univers” contra la seua “llar” -com ja havíem observat en parlar de la mala gestió política de grups centralistes com el Partit Popular-. A més a més, no hem d'oblidar que tota cançó és producte del seu temps, i el seu autor és fill d'aquest, per la qual cosa és normal que hi puguem trobar abundants referències heterogènies a la seua contemporaneïtat. Temes que aniran des de l'anticapitalisme, la crítica a la gestió de la crisi econòmica, la lluita de classes i l'alienació dels treballadors de *Querem exprimir-nos*(2012) d'Arrap, de *Fent equilibris* (2015) d'Aspencat, de *Carrer* composta per Frida en 2015 o del senzill *Escenes quotidianes: Vol.II* de Zoo de 2014; fins a la crítica als polítics i al règim fixat per la constitució de 1978 que apareix en *La guillotina* (Arrap, 2014), en *Sheriff* (Sva-ters,2016) o en *Sense por* (Aspencat, 2015); passant per l'amargor de la cultura perduda que relata Smoking Souls en *Herència cremada*.

Ara bé, serà la falta de llibertats la que més atenció atraga -com hem vist anteriorment en parlar del referèndum per la independència-, especialment després La Primavera Valenciana de 2012 que mereix esment a banda. Considerant que aquestes protestes estudiantils -fortament reprimides- van donar peu a un augment de la mobilització i dels disturbis amb la policia, fins al punt que el seu comandament arribà a dir que els estudiants eren “*el enemigo*”²¹²; apel·latiu que quedà gravat en l'imaginari de les cultures polítiques d'esquerres, com va deixar clar Frida al titular d'aquesta manera -però en llengua pròpia- una de les seues composicions de 2013.

Però més enllà de l'anecdòtica, el nomenat conat de revolta, greument i severament reprimat, va significar una gran ferida per a la memòria nacionalista que mai va entendre la violència exercida pel *Cuerpo Nacional de Policía* contra uns estudiants que, en molts casos, no arribaven a la majoria d'edat, tal com es va expressar en: *Aire* (2014) de La Gossa Sorda, *Batega la ciutat* (2013) d'Aspencat o, més explícitament, en *Violència ciutat* (2014) -joc de paraules en el nom de la ciutat i els fets que es succeïen- que VaDeBo va dedicar al conflicte entre policia i alumnes de batxillerat i graus universitaris: “*Sicaris*

²¹² S/A: “Diez días de Primavera Valenciana”, *Levante-emv*, 27 de febrer de 2012. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2012/02/27/diez-dias-primavera-valenciana-13001068.html>

*jugant a jocs de debò, / xiquetes que donaven lliçons./ Les mentides i cops feien saó/
l'enemic eixia dels plors./ Carrers inundats dels sense por,/ armats de valor rebien els
colps./ Canvi de rol qui és el 'defensor'".* Alhora, en els seus versos ja mostren la importància que els fets estaven tenint en la memòria col·lectiva valenciana i el difícil que serien d'oblidar per a molts dels seus protagonistes anònims; tanmateix, afirmen que, malgrat haver perdut la batalla, encara queden ganes de lluitar, la qual cosa obri la possibilitat de fer ús del record agredolç de la *Primavera Valenciana* per tal d'animar a les futures generacions a continuar amb el llegat dels joves que es van llançar als carrers a principis de la dècada de dos mil deu: "*A la nostra Violència ciutat,/ la gent encara no ha oblidat./ A la nostra Violència ciutat,/ la gent segueix despertant./ A la nostra Violència ciutat,/ les flors continuen brotant./ A la nostra Violència ciutat,/ l'hivern passa aviat.*"; per a finalment terminar afegint un explícit: "*València despierta o perdemos la esencia/ nuestras raíces, nuestras creencias/ [...] La rabia contenida va despertando un pueblo dormido/ harto d'un pasado de años oprimido.*". Certament, aquest suposa un cant en clau positiva destinat a enaltir la idea de tornar a alçar-se després de la caiguda i aprofitar per a agafar impuls i, així, prosseguir batallant en pro d'un objectiu comú històricament negat als valencians.

Ara bé, la fi del moviment, sota el jou de les forces de l'ordre, va significar una derrota moral per a part del valencianisme polític, ja que va ser llegida per molts com l'oportunitat perduda de superar la vella dicotomia discursiva de l'opressió-revolta que tants segles havia perseguit el poble valencià, segons el seu discurs. Com a resultat, alguns artistes s'afanyaren en ressaltar la hipocresia que suposava animar a la revolució i no lluitar fins a defallir quan es té ocasió; com observem en les produccions de 2013: *Revoltes i Entre cella i cella*, obres d'Auxli i Frida respectivament; o en les de 2014: *Fills de la por* d'Atupa o *Solidaritat* de VaDeBo. Encara que el germen d'aquest malestar es troba més profundament arrelat en el denominat 15-M que, malgrat que va portar alguns canvis al sistema polític espanyol, també va fer patent la dificultat d'aconseguir una nova situació social i va contribuir a aprofundir la interpretació depressiva de la contemporaneïtat social que feia aquest moviment musical.

Llavors, dos arquetips, de les diferents òptiques del calidoscopi amb que la present generació observa la seua societat, serien *El badar de les consciències* de ODI que respon a aquell optimisme que llegeix les caigudes com a opcions per a recuperar-se amb més força; i *Escenes quotidianes, Vol. I* de ZOO que es va presentar a escala estatal en

La Tuerka -una arxiconeguda tertúlia política que llarg temps va presentar Pablo Iglesias Turrión, fundador de Podemos que va arribar a ser vicepresident del Govern d'Espanya- en la qual s'efectua una lectura negativa de la situació dels estrats més desfavorits de la societat i la seua falta de presa de consciència davant els continus abusos de polítics i patronals:

*I estan parlant de fer una revolta en el bar
I la ració de croquetes que encara no arriba i ja en van
Quaranta vegades que demanen cridant,i el cambrer
suant,
I els dos cunyats escopint merda per la boca,
[...] No estan parlant de Zizek ni Marx,
Estan pensant en una altra birra, eixa és la realitat.*

*A l'altra banda de la barra pensa, amb ràbia, el xaval:
[...]”Jo no esperava un futur així, ho jure: viure així no és
pla...
I què va ser de la carrera? I el meu despatx?
L'expedient de primera, la tesi doctoral.
Jo mai seré classe obrera, açò és provisional.
Que agafe jo una granera no és lo (sic.) normal”.*

*[...] Hui hi havia vaga general, els han muntat un piquet.
I en un segon els tres del bar troben la confluència,
I arriben a un acord: condemnen la violència. Altra ronda!
[...] Contradiccions que no són postmodernes.
Revolucions naixent en acadèmies?*

D'altra banda, la idea de repressió va tindre un altre efecte destacable, com va ser l'augment del rebuig cap el centralisme castellà i tot allò que és considerat “espanyol” - que ja hi era present, però en menor medida-. Mitjançant aquesta afirmació, es pot trobar explicació a l'aparició de cançons com *Dilo en Castellano* -de ZOO-, apareguda en 2017, que realitza un recorregut profund pels ressons del passat que de millor i més nítida manera representen la repressió cultural espanyola contra el que no es considerara normatiu. És per això que se'ns presenten algunes figures exemplificadores de les maldats castellanques com José Millán Astray -fundador de la Legió i conseller ideològic de Francisco Franco- o José María Escrivà de Balaguer -promotor de la prelatura de l'Opus Dei, una de les més conservadores i ortodoxes, i sant de l'Església Catòlica-.

A més a més, també es tracta -la composició- d'un judici crític a les autoritats que no protegeixen el patrimoni lingüístic valencià i permeten la discriminació cap a una part important de la societat per exercir el seu dret constitucional a expressar-se en llengua pròpia dins del seu territori. En concret, algunes dades de Plataforma per la Llengua demostren o, almenys, aclareixen que existeixen o han existit successos en els quals diversos individus han sigut marginats per l'idioma que empraven per a comunicar-se; vist que aquesta organització ha arribat a afirmar que en una dècada -de 2007 a 2017- s'havien produït almenys 53 casos greus d'exclusió per utilitzar el valencià davant d'autoritats, administracions o, inclús, en recintes i comerços privats. Una xifra alarmant que el converteix en un problema que molts valencians han de suportar al seu dia a dia²¹³. Però, encara més destacable és que, dels diferents fets, molts han sigut protagonitzats pels diferents cossos de seguretat de l'estat -com denunciava el senador Ferran Martínez en 2017²¹⁴- que incompleixen reiteradament el text de la Constitució Espanyola de 1978 que, en el seu article 3r, defensa el dret dels espanyols a expressar-se en les llengües cooficials de l'estat i enalteix el valor del plurilingüisme com un dels grans tresors culturals d'Espanya²¹⁵.

En tot cas, conegudes les dades i els versos pròxims, la lírica de la cançó constitueix un cant no tant contra Espanya, sinó més bé contra el monopoli de la cultura castellana i la religió catòlica en gran part de l'espai públic i laic del País Valencià: *“Una medalla per a la Verge Maria,/ un àngel de la guarda en cada comissaria,/ l'Esperit Sant ampara la policia,/ que dispara en mangueres (sic.) d'aigua beneïda./ Fan olor a Channel les cloaques (sic.) de l'estat./ El ministre es l'enviat d'Escrivá de Balaguer./ L'obra vigila i dicta sentència/ porta giratoria del govern al cel”*; o siga, de manera irònica, es denuncia la gestió del ministre Jorge Fernández Díaz, militant actiu de la prelatura de l'Opus Dei i profundament conservador en les seues polítiques. De fet, el seu protagonisme dins de l'executiu de Mariano Rajoy va conduir a molts -especialment arran d'alguns fets com la concessió de la Medalla d'Or del Mèrit Policial a la Mare de Déu de l'Amor en febrer de

²¹³ R.C.V.: “Plataforma per la Llengua denuncia 53 casos de discriminación grave por hablar en valenciano”, *Levante-EMV*, 12 de desembre de 2018. <https://www.levante-emv.com/comunitatvalenciana/2018/12/12/plataforma-per-llengua-denuncia-53/1807830.html>

²¹⁴ TORRÚS, Alejandro: “Cuando hablar tu lengua materna en España supone un problema”, *Público*, 2 de maig de 2017. <https://www.publico.es/sociedad/hablar-lengua-materna-espana-supone.html>

²¹⁵ Constitució de l'Estat Espanyol de 1978 [const.], art. 3er.

2014²¹⁶- a pensar que, efectivament, l'arribada al govern, en 2012, del Partit Popular havia suposat el ressorgiment de certes reminiscències del franquisme, com l'aparició de ministres de l'Opus Dei que ja es va donar a la fi dels anys cinquanta amb el nomenament dels denominats tecnòcrates que pertanyien a aquesta prelatura.

A continuació, destaquen unes línies d'alt valor crític i simbòlic: *“Millán-Astray desde lo alto/ un santo manco, pero no el de Lepanto. Serà un cáncer cualquier independencia/ ¡Viva la muerte, muera la inteligencia!”*; dedicats a la reticència de certs sectors de la dreta espanyola per a complir i fer complir la Llei de Memòria Històrica -que obliga a erradicar les referències i despullar de tots els honors als implicats en el colp d'estat de 1936 o en la posterior repressió franquista-; atés que, fent gala del seu profund reaccionarisme, il·lustres membres del govern de l'estat van encimbellar la figura del fundador de la Legió com si es tractara d'un heroi salvador de la nació espanyola²¹⁷ - inclús arribaren a negar gran part dels actes que la història li ha adjudicat²¹⁸-. Possiblement, açò es dega a un esforç voluntari per mantindre el favor de la creixent facció radicalitzada de la dreta i, en conseqüència, evitar perdre els vots del sector més tradicionalista dels populars. Per últim, ens hem de referir a la clarificadora tornada composta per ZOO que rebutja les imposicions castellanès i la repressió cultural: *Dilo en castellano!/ ¡suena a más verdad!/ Háblame en cristiano, muerte a la pluralidad/ ¡Mande, Fernández!/ Pasen los Díaz./ El Impero Hispano: orden, ley y dinastías”*.

De igual manera, la violació sistemàtica dels drets i la falta de respecte cap als costums i la cultura pròpies, segons el valencianisme, resultaran en una reacció fortament compromesa -no hem d'oblidar que en aquestes residia el caràcter del poble- que es faria palpable en *De cara a la paret* (2014) -La Gossa Sorda- que reflexionava sobre el retrocés de les llibertats valencianes a causa de les decisions del Govern d'Espanya: *“tornen temps de lleis, de portes tancades./ Una Espanya, un Déu, tres províncies amables./ Un país sencer, de cara a la paret./ ¿Qué pone en tu carnet?/ El vencedor edifica la història,/ a*

²¹⁶ S/A: “Fernández Díaz condecora con la Medalla de Oro al Mérito Policial a Nuestra Señora del Amor”. *Huffington Post*, 24 de febrer de 2014. https://www.huffingtonpost.es/2014/02/24/medalla-nuestra-señora-del-amor_n_4848144.html

²¹⁷ BARQUERO, Juan Miguel: “El PP elogia al franquista Milán Astray como ‘héroe’ en un pleno del distrito Latina”, *Eldiario.es*, 20 de setembre de 2016. https://www.eldiario.es/sociedad/antiguos-terrorista-podemos-millan-astray_1_3823478.html

²¹⁸ A.T.: “Esperanza Aguirre sale en defensa de Millán Astray: ‘Participó en asuntos sociales muy importantes’”, *Público*, 21 de setembre de 2016. <https://www.publico.es/politica/aguirre-defensa-millan-astray-participo.html>

cabotades l'enderrocarem"; seguint la línia que ja havia marcat Arrap en 2013 en publicar la seua mordaç visió de la política estatal del seu moment sota el títol *Castissa i rància* que arremet contra la intolerància: "*Mira tu DNI ¿ahí qué pone?/ Español, ¿no? argument irrefutable,/ himne impronunciable,/ castissa i rància.*"; mentre que critica les produccions espanyoles de baixa qualitat i, a la seua manera de veure, de poc valor cultural: "*No aneu bé, Ozores i Torrente en DVD,/ Camela en CD i Osborne en la TVE*".

En resum, la imatge de devaluació de la cultura espanyola i la sensació d'opressió centralista augmentaren exponencialment després de l'entrada en vigor de la denominada *Llei Mordassa* o *Ley Orgánica de Protección de la Seguridad Ciudadana*, ja que, segons les cultures polítiques de l'esquerra, retallava els drets civils i coartava la lliure expressió. Precisament, l'últim punt va ser el que més va afectar la música, doncs, més enllà d'operacions policials contra llicències humorístiques en xarxes socials -com els acudits sobre la figura del malmés Carrero Blanco²¹⁹-, les diferents fases de l'Operació Aranya²²⁰ o el famós cas dels titellaires que van ser acusats d'enaltiment del terrorisme per mostrar una irònica pancarta en la qual es podia llegir "*Gora Alka-Eta*"²²¹ -mixtura intel·ligible i crítica de les proclames exaltades de la banda armada Euskadi Ta Askatasuna (ETA) i els gihadistes de l'ISIS-; va acabar afectant greument a determinats músics. Especialment cridaners van ser els casos de César Strawberry -César Lehmann- condemnat a un any de presó pels seus comentaris en xarxes socials, encara que la condemna finalment va ser desestimada pel Tribunal Constitucional i l'acusació va quedar sense efecte²²²; Pablo Hasel -nom artístic de Pablo Rivadulla- que va ser sentenciat per enaltiment del terrorisme i injúries a la Corona²²³ i sentenciat a presó, per reincidència, l'any 2021²²⁴ -la qual cosa

²¹⁹ PÉREZ, Julia: "Los 13 tuits por los que ha sido condenada Cassandra a un año de prisión", *Público*, 29 de març de 2017. <https://www.publico.es/sociedad/13-tuits-sido-condenada-cassandra.html>

²²⁰ TORRÚS, Alejandro: Operación Araña: la cara B de las acusaciones de los fiscales por enaltecimiento en redes sociales", *Público*, 21 de noviembre de 2017. <https://www.publico.es/sociedad/operacion-arana-cara-b-acusaciones-fiscales-enaltecimiento-redes-sociales.html>

²²¹ BARROSO, Francisco Javier: "Dos titiriteros, detenidos por hacer apología del terrorismo", *El País*, 7 de febrer de 2017. https://elpais.com/ccaa/2016/02/05/madrid/1454695514_093587.html

²²² PINHEIRO, Marcos: "el Supremo condena a César Strawberry a un año de cárcel por sus twits", *Eldiario.es*, 19 de gener de 2017. https://www.eldiario.es/politica/Supremo-condena-Cesar-Strawberry-carcel_0_603339986.html

²²³ S/A: "Dos años y un día de cárcel para Pablo Hasel por enaltecimiento del terrorismo", *Público*, 2 de març de 2018. <https://www.publico.es/sociedad/anos-dia-carcel-pablo-hasel-enaltecer-eta-grapos-twitter.html>

²²⁴ GUINDAL, Carlota; VERA, Joaquín: "La Audiencia Nacional ordena la detención e ingreso en prisión de Pablo Hasel", *La Vanguardia*, 16 de febrer de 2021.

va generar gran nombre de protestes per part de les cultures polítiques d'esquerres²²⁵ que veien en aquesta condemna una greu violació dels drets inherents a l'ésser humà²²⁶; o, finalment, el de Valtonyc -Jose Miguel Arenas- que hagués d'exiliar-se a Bèlgica per a evitar ser empresonat, després de la sentència dictada pel Tribunal Suprem que censurava alguns dels versos apareguts en les seues cançons²²⁷.

Unes decisions amb les quals tant la justícia com els legisladors van contribuir summament al creixement de la sensació de persecució i injustícia que va acabar per provocar que diferents artistes es reuniren -com si es tractara d'un ressò modern de l'antiga Fuenteovejuna -per a realitzar un senzill col·laboratiu replet “d'injúries cap a la Corona” -amb l'objectiu únic de denunciar els casos de censura selectiva i deliberada que s'estaven produint- sota el títol *Los Borbones son unos ladrones*²²⁸. Digna de ressenyar, per al cas que ens ocupa, va ser la participació de “Panxo” – Toni Sánchez, cantant de Zoo- en aquesta obra antimonàrquica i reivindicativa. Per la seua part, la música en valencià no es va quedar enrere a l'hora de protestar contra la cada vegada més evident repressió legislativa contra les expressions dissidents i aquell mateix any -2018- va veure la llum *La condemna* de VaDeBo en record dels músics condemnats o empresonats: “*L'Audiència Nacional plena de músics la trena./ Han detingut i entretingut la nostra pena,/ [...] Mucha condena, volen submisos a l'estafa del sistema/ els carrers encesos i ells en la butxaca plena/ tanta cara dura fa tindre la sang molt freda/ i joves que han deixat de tindre por a la trena/ Repressió, mordassa i barrots,/ són raons per cantar més fort.*”.

En conclusió, com hem observat en les últimes pàgines, durant les dues primeres dècades inicials del present segle es va anar forjant una imatge profundament més crua d'aquella idea que presentava al poble valencià com a oprimat, no sols al llarg de la història, sinó

<https://www.lavanguardia.com/politica/20210215/6249785/audiencia-nacional-ordena-detencion-e-ingresso-prision-pablo-hasel.html#:~:text=La%20Audiencia%20Nacional%20ha%20ordenado,reincidencia%20y%20por%20inurias%20y>

²²⁵ S/A: “Las imágenes de los disturbios por el encarcelamiento de Pablo Hasél”, *La Vanguardia*, 17 de febrer de 2021. <https://www.lavanguardia.com/politica/20210217/6250795/imagenes-disturbios-detencion-pablo-hasel.html>

²²⁶ S/A: “Joan Ribó: “Defender la libertad de expresión no implica identificarse con Hasél”, *El Mundo*, 19 de febrer de 2021.

<https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/2021/02/22/60338e9efdddf18a8b457f.html>

²²⁷ FUERIS, Enrique: “Valtonyc se fuga a Bélgica para evitar la entrada en la cárcel”, *El Mundo*, 2 de maig de 2018. <https://www.elmundo.es/baleares/2018/05/23/5b058cd6e2704eb73e8b45d5.html>

²²⁸ V.AA. (Productores): *Los Borbones son unos ladrones* [Videoclip], Espanya: Propaganda pel Fet, 2018

també en l'actualitat, quan la “casa” es troba amenaçada per perills greus i freqüents com: la diglòssia, la corrupció i el saqueig de les arques valencianes; la censura, la imposició de les identitats i costums castellans, etc. Lògicament, aquest clima d'esgotament i cansament va assolir el seu punt zenital en la segona legislatura de Mariano Rajoy -el mateix que es va passejar en 2015 pels carrers de París al costat de la pancarta “Je Sui Charlie” en una manifestació que condemnava l'atemptat islamista contra la redacció de Charlie Hebdo i defensava la llibertat d'expressió²²⁹- com a president del Govern d'Espanya; a causa de l'enjudiciament de diferents artistes i de l'enduriment de l'aplicació d'una llei de seguretat ciutadana que suposava -o així ho interpretaren ells- una amenaça per a un moviment nacionalista valencià que veia com qualsevol acte de dissidència, per xicotet que fora, podia conduir a presó a qui el realitzara. Més encara després dels fets succeïts a Catalunya -potent nacionalisme en el qual es miren constantment alguns sectors independentistes del valencianisme- el primer d'octubre de 2017 i els mesos posteriors, quan la repressió policial es va mostrar desproporcionada, es va dissoldre el govern de la Generalitat en aplicació de l'article 155 de la constitució -desproveint als catalans d'autogovern de manera provisional-, per a, finalment, acabar empresonant als líders polítics que havien donat suport al denominat *Procés* i al referèndum unilateral.

La música en valencià com a veu col·lectiva i transnacional.

En un clima de censura i falta de llibertat d'expressió, és natural que la música -especialment una tan insubmisa com la valenciana- es reivindique a si mateixa com a veu dels grups subalterns -és a dir, d'aquells que, segons la definició de Gramsci, no han tingut mai capacitat de paraula en la història, generalment perquè els ha sigut negada per la seua condició de dones, d'obriers o de poble colonitzat o conquerit²³⁰- i els artistes comencen a produir obres que ens parlen de la importància de les cançons i les sonoritats com a veu i ritme de la societat i la seua contesa diària. Una primer exemple del que acabem de dir s'ho devem a La Gossa Sorda que en *Diuen* (2008) reflexiona sobre la vitalitat de la

²²⁹ SUANZES, Pablo: “París se alza contra el terror y por la libertad”, *El Mundo*, 10 de gener de 2015. <https://www.elmundo.es/internacional/2015/01/11/54b18731268e3e1a128b4584.html>

²³⁰ Término acuñado por Antonio Gramsci en sus Cuadernos de la Cárcel, para más información ver: GRAMSCI, Antonio: *Cuadernos de la cárcel*, México, Ediciones Era 1999, tomo V, cuaderno XXV

música i el poder d'aquesta per a remoure consciències, alterar el sistema i fer arribar el discurs a un major nombre d'individus.

No obstant això, malgrat la importància de les composicions pioneres, major transcendència, pel seu missatge i l'acolliment que va trobar entre el públic, va tindre *L'herència* (2014) d'Aspencat; atés que, en ella, reten homenatge a tots els que van fer possible el creixement de la cançó en llengua pròpia -alhora que destaca la seua insubmissió davant la repressió franquista-, per tal de presentar a la nova fornada com a hereva directa dels artistes de la Nova Cançó i, d'aquesta manera, justificar la validesa de les seues lletres i les seues accions. Ara bé, com pot funcionar aquesta interconnexió en l'imaginari col·lectiu nacionalista? La resposta és ben senzilla, mitjançant la recuperació de ressons del passat -com ja havia succeït a l'hora de parlar de la història del País Valencià- tan potents i ressenyables que connecten de manera lògica els moviments culturals d'ambdues generacions. Per consegüent, podem destacar alguns noms com el de Lluís Miquel -detingut per cantar en valencià-, Raimon, Ovidi Montllor o Al Tall; que ens són representats com els fundadors de la cançó protesta o reivindicativa en llengua pròpia i, en definitiva, com un exemple a seguir per a tots els artistes recents:

*Ei! La cara al vent,
Que se n'adonen que ja som el present.
Ei! Que quede patent,
D'un temps, d'un país que ja anem fent!
Corre lliure pel poble la Fera Ferotge,
Mentre sonen les cançons cada nit
I en cada concert Teresa rep homenatge,
I ens fa recuperar l'esperit.*

*[...] Som la flor que naix de la llavor que vau sembrar,
Sou la llum que guia en l'obscuritat,
Som les vostres veus i no ens faran callar,
Perquè mai perdrem la nostra dignitat.*

*[...] Ei! Garrot, prohibició.
És el que passa quan el mal ve d'Almansa.*

*[...] Va com va, que pitjor no anirà.
Silenci i censura al canal valencià.
Hui cantarem la vida d'un poble,*

*Vida d'un poble que no vol morir.
Vull donar-te les gràcies perquè vull,
Perquè tu em fas sentir-me viu.*

Unes estrofes que constitueixen un exercici de memòria i relació amb el present molt similar al que va realitzar Smoking Souls en *Nòmades* en 2015 o, dos anys després -2017-, Zoo, en *Ventiladors*, en exposar la seua intenció de difondre un missatge de resistència i de visibilització de les injustícies. Al caliu de totes aquestes produccions, però amb un caràcter clarament feminista, va sorgir *Te enteras?* (2019) de Tesa que afirmava que venia a “donar la vara” i a tractar de visibilitzar a les dones artistes dins del seu moviment cultural. Amb tot, per damunt d'elles ens veiem obligats a esmentar *Música naix de la ràbia* -d'Aspencat- per la seua forma de construir una narració lineal, contínua i transnacional. Tot açò, mitjançant la recuperació i aproximació de personatges històrics -autòctons i internacionals, però despullats del seu context- com Joan Fuster, Ovidi Montllor, Nelson Mandela, Salvador Allende, Victor Jara, Antonio Gramsci o Malcom X; tots ells reconeguts -per les cultures polítiques d'esquerra- per extraure de la penombra a diversos tipus de subalterns, ja foren obrers, marginats racials o els ciutadans d'una nació sense territori:

*Vull il·luminar com un fanal
i amplificar cada senyal
De la contracultura que naix des de baix
i és silenciada..
Jo vull fer la barricada
amb l'Ovidi i Victor Jara
I trencar l'apatia creixent
amb guitarres al vent de matinada.
[...]No oblide les bombes a casa Fuster,
Vull més, m'esmole les dents...
Mandela i Allende com a referents.*

*[...] Vinc seguint a Gramsci,
Que la història no és més que una guerra
Per l'hegemonia de les posicions
I en el meu camp de batalla jo tinc les cançons.*

*[...] Vull ser Malcom X,
Tinc la paraula tremolen els rics.*

En conseqüència, arribats a aquest punt, s'ha de tindre en compte que la música en llengua pròpia, en parlar de si mateixa, no sols es dota d'importància, sinó que a més afegeix al relat nacional un nou element: la idea de l'orgull de resistència com a producte de la vella tricotomia articulada en passat mitificat, present infaust i futur esperançador. És a dir, el discurs tractarà d'incidir en la idea que, malgrat que en els últims anys la “repressió” ha augmentat, el poble ha d'ensenyorir-se i reafirmar-se en la seua resistència, prenent com a exemple als herois de la causa que vingueren abans i que, com ells fan ara, van defensar les llibertats valencianes fins als últims extrems. Es per això que serà habitual trobar esments reiterats a figures com la del General Joan Batista Basset, junt altres militars, o grups armats com els Almogàvers -grup d'elit de la infanteria lleugera de la Corona d'Aragó que va ajudar a la seua expansió cap al sud peninsular i el Mediterrani-. Precisament a ells, en certa manera, Arrap va dedicar el seu àlbum *Despertaferro* (2014) que insisteix en enaltir la valentia, la defensa de la identitat, la germanor i la unitat que demostraren a les seues campanyes. És més, el LP comença amb la introducció *Embarquem* que exposa l'objectiu bàsic de les produccions del grup: despertar entre els seus seguidors el sentiment de “germanor”. En altres paraules, la primera fita en el recorregut traçat pel disc ens mostra com es pretén eliminar les diferències i homogeneïtzar al “nosaltres” davant l'assetjament de “l'altre”. De fet, seguidament, la segona cançó, que comparteix títol amb el treball, continua exposant la raó d'existir del consorci d'MC's, però amb l'adició d'exemples del passat que haurien d'ajudar a la nació valenciana del present a mantenir-se insubmisa. Per aquest motiu, es nomenen fets històrics ja habituals com: la Revolta de les Germanies, els Almogàvers o els Maulets; dels quals s'autoproclamen descendents, la qual cosa, segons ells, els converteix en defensors universals dels oprimits.

Per tant, donat l'aparent èxit d'aquesta mena de narracions, ens vem obligats a enumerar seguidament algunes de les cançons que de més clara manera s'han referit a la resistència històrica del poble: *Coratge* -Obrint Pas (2011)-, *Ací em pariren i ací estic* poema d'Estellés musicat per ODI (2012), *Poble* -Atupa (2014)- o *Sequim en peu* produïda l'any 2015 per Aspencat. En concret, aquesta última constituïria homenatge íntim a la fermesa dels valencians; encara que el component de “veu col·lectiva” present en els seus versos els permet estendre el missatge a tots els pobles subjugats i, amb això, construir una sòlida representació de la seua realitat -per mitjà d'una relació transnacional-, que fan servir per tal de connectar la seua experiència nacional amb la d'altres pobles despullats de terres i

dels quals qualsevol oient ha tingut notícies -inclús és lògic pensar que té ja una idea preconcebuda, generalment favorable a la seua independència, que pot aplicar de manera quasi automàtica al cas que ens ocupa-.

Posteriorment, en el mateix àlbum de 2015 destaca *La història és nostra*, un tall fonamental per a entendre el discurs del nacionalisme valencià dels últims anys, atés que en ell, els de Xaló, es situen a si mateixos com a hereus de la Batalla de València, alhora que fan patent el sentiment de defensa d'allò que consideren com a propi. De la mateixa manera, Auxili en *L'ona*, mitjançant la imatge metafòrica d'una ona que mai para d'erosionar la platja, posa l'accent en l'incansable caràcter dels lluitadors valencians des del més remot de la història fins el seu present. Igualment, per la seua part, Xavi Sarrià en l'any 2017 en *Ingovernables* reprenia la temàtica de *La flama* -Obrint Pas, 2004- per a fer referència a la torxa de la identitat nacional que no s'apaga; com també va fer -com a part del mateix treball- en *Renaixem* quan parlà del renàixer de la societat, malgrat les derrotes patides al llarg dels segles.

De fet, les tres recullen i prolonguen l'emocionalitat de l'últim àlbum d'Obrint Pas -2011-, on trobem *Murals* que aconseguia transportar-nos a escenaris mediterranis, amb gran semblança amb la capital del Túria, que en aquells moments es trobaven en perill per la guerra. Concretament, en els seus versos experimentàvem un viatge al Damasc que començava a patir els danys de la Guerra Civil Siriana. De manera que, el grup sembla tractar de justificar la seua lluita utilitzant l'element de comparació internacional. Per tal de confirmar la hipòtesi que acabem d'exposar, només hem de comparar *Murals* amb una altra de les cançons del mateix àlbum -*Coratge* -: *La vida sense tu*, dedicada a la ciutat de València. Una comparativa que ens permet observar com aquests dos enregistraments inclouen una mateixa escena narrativa, en què el "jo poètic" és situa en un terrat i, entre la roba estesa i els llençols, s'albira la ciutat; dos urbs molt paregudes a les que tan sols - i això ja es dir molt- les separa la mar Mediterrània. D'aquesta manera, en un àlbum en el qual també s'inclou la ja esmentada *Coratge*, ambdues cançons -*Murals* i *La vida sense tu*- queden enllaçades i connecten el Cap i Casal amb l'altre extrem del Mediterrani per a dotar al seu discurs d'un cert caràcter transnacional i, així, reafirmar la situació de repressió que pateixen els valencians, al confondre's Damasc i València en una imatge única de gran valor simbòlic. En el mateix sentit, podem trobar molts altres exemples com el d'*Àfrica* d'Aspencat que compartirà títol i temàtica amb una cançó d'Obrint Pas de

1997 -és a dir, deu anys abans- en les quals es critica l'abandó i opressió de les seues gents per part dels "països rics" -com els refereixen els veterans músics-.

Curiosament, en el mateix 2007-any de publicació de la cançó d'Aspencat- el grup de Benimaclet, una dècada després de la seua primera denuncia musicada, va dedicar una nova cançó al continent africà en criticar el Ral·li Dakar que anys després es traslladaria a Llatinoamèrica davant els continus atacs i la cada volta més inestable situació política i militar de la zona. Però, a més d'Àfrica o el Kurdistan -com havien fet els valencians i ara Atzembla en *Quan tot és fa fosc*-; també es produïren, com no podia ser d'altra forma, un gran nombre de composicions dedicades a donar visibilitat a l'opressió que l'estat d'Israel exerceix sobre Palestina des de la seua creació. Per citar algunes d'elles, destaquen, entre altres: *1948*, *SOS* o *Mirades*, totes de Aspencat; o *Palestine* composta per Zoo després d'un viatge a Gaza i que, com a dat anecdòtic -però no per això poc important- va ser llançada dies abans del polèmic Festival d'Eurovisió de 2019 celebrat a Tel Aviv²³¹, per tal de fer una crida en favor del seu boicot²³².

Inevitablement, la recerca d'una òptica que anara més enllà de l'àmbit nacional, es va traslladar a la idea de la revolta -l'element del discurs més repetit al llarg de les prop de 600 cançons analitzades en aquesta secció-. Com a resultat directe de tan complex procés, alguns compositors abraçaran referències internacionals d'insurrecció que han fossilitzat en la memòria de gran part de les esquerres arreu del món. Entre els molts i diversos casos que es podrien haver referenciat, l'arquetip de rebel·lió escollit pels músics més joves va ser la Revolució Bolivariana a la qual Zoo va dedicar *Corbelles*, de la mateixa manera que Arrap ho va fer en *Viurem i vencerem*. Una obra, aquesta última, clau per establir la connexió entre el País Valencià i altres processos exitosos; considerant que en la seua lírica van a comparar figures mítiques d'ambdues tradicions -la valenciana i la veneçolana-. Concretament, ens referim a una interrelació per la qual Basset serà convertit en el Simón Bolívar valencià, mentre que Ovidi Montllor quedarà enllaçat en la figura d'Ali Primera -com a cantant de l'alçament-, així com els bolivarians i els Maulets

²³¹ S/A: "Israel se blindo ante el boicot a eurovisión", *La Vanguardia*, 8 de maig de 2019.
<https://www.lavanguardia.com/television/20190507/462109347610/eurovision-2019-israel-boicot-medidas-prohibir-acceso-palestina-bds.htm>

²³² S/A: "Zoo crida fort contra l'ocupació amb 'Palestine'", *Tresdeu.com*. 15 de maig 2019.
<https://www.tresdeu.com/2019/05/zoo-palestine.html>

s'equipararan com el cor de la batalla. Una interconnexió que va nèixer amb el fi únic de fer veure que el que va passar a Veneçuela era el que havia de passar a València.

Tanmateix, més enllà de la Revolució Bolivariana -que ja ens presentaven *Viurem i vencerem* o *Corbells*-, alguns artistes tractaran d'agermanar la seua terra amb el subcontinent llatinoamericà en general -més enllà de Veneçuela-. Aquest és el cas d'Obrint Pas que li va retre homenatge en *Somnis de lluna* o de Feliu Ventura que ho va fer al seu àlbum *El Millor per a Amèrica*, al qual incloguè talls com *Estadi Xilé* que es troba dedicat a tots aquells que van morir lluitant contra el colp d'estat pinochetista i als milers de xilens que van ser retinguts en l'Estadi Nacional de Xile -durant els primers dies de la dictadura- i, més tard, executats o desapareguts per ordre de la junta militar. Precisament, és tal el sentiment d'unió amb Xile que sent el xativí que també en la seua primera novel·la, *Com un rècord d'infantesa*²³³, parla del context del Xile de la seua joventut. Però, més important encara és que el protagonista -xilé de naixement- torne a València, la terra dels seus avis exiliats, i comence a simpatitzar amb el moviment nacionalista mentre es desenvolupa la seua pròpia història d'amor, durant els primers anys de la nova eclosió cultural valenciana. Siga com siga, ambdós autors -Sarrià (Obrint Pas) i Ventura- aconseguixen unir dos relats -el valencià i el llatinoamericà-, en apropiar-se dels ressons d'allò que els és alié per a reforçar el seu propi, mitjançant un procés de comparació que, a més, permet mitificar a figures que fins al moment eren simples referents, com és el cas d'un Ovidi Montllor que queda comparat amb Victor Jara i, més tard, amb un altre heroi màrtir llatinoamericà com Alí Primera.

Un últim exemple, continuant en la citada línia, ens ho presenta Arrap al recórrer als violents enfrontaments que es van succeir en la Plaça Sintagma d'Atenes, durant les protestes²³⁴ contra la nefasta gestió del govern davant la crisi econòmica iniciada en 2008. Un enuig que no va fer més que augmentar amb la famosa *troika* que imposava restrictives mesures d'austeritat, al país, des dels òrgans de gestió de la Unió Europea²³⁵. Un clima que de tensió que queda arreplegat pel grup en la seua crida a l'acció directa titulada *Valengrècia* que ficava l'exemple grec com a paradigma del que hauria de succeir al País

²³³ VENTURA, Feliu: *Com un record d'infantesa*, València: Sembra, 2015.

²³⁴ S/A: "La policia carga contra los manifestantes en la Plaza Sintagma de Atenas", *La Vanguardia*, 29 de juny de 2011. <https://www.lavanguardia.com/economia/20110629/54178507134/la-policia-carga-contra-los-manifestantes-en-plaza-sintagma-de-atenas.html>

²³⁵ S/A: "Grecia recibe con protestas y huelgas a los supervisores de la Troika" *El Mundo*, 30 de setembre de 2011. <https://www.elmundo.es/elmundo/2011/09/29/economia/1317298859.html>

Valencià, vist que les situacions de l'estat espanyol i del grec arribaren a ser molt semblants durant cert temps, especialment en el apartat econòmic.

Ara bé, tota revolta necessita un objectiu pel qual lluitar. És per això que seran nombroses les obres que parlen de la vinguda d'un renovat estadi polític i social en què el poble valencià puga trobar una nova manera d'encaixar. D'entre totes elles, cal destacar les que es van dedicar a la recuperació del concepte de "*viatge a Ítaca*" que va encunyar Lluís Llach en 1975. Així doncs, sobreixen exemples al respecte com *L'Illa* o *Adictes* d'Smoking Souls que reflexionen sobre el trajecte cap a aquella illa que serà la casa del futur -que ja vam veure amb anterioritat- en què es depositen totes les esperances dels qui, actualment, s'entenen a si mateixos com a oprimits. En aquest sentit, també hem de fer esment a *L'Escletxa* on El Diluvi mostra el desig de partir cap a l'horitzó, com Atzembla en *El Teu Viatge*, perquè més enllà, on no arriba la vista, s'obri un panorama desconegut que, suposadament, vindrà acompanyat de multitud d'oportunitats.

En definitiva, davant la situació internacional i les diverses revoltes protagonitzades per altres pobles al voltant del món, el discurs valencianista, com és natural, tractà de comparar la seua situació amb la d'aquells oprimits que van alçat-se contra els poders establits, per tractar de justificar el seu discurs i, alhora, donar força a la rebel·lió que haurà d'encaminar a la nació dels valencians cap a un futur millor. Per tant, podem afirmar que aquesta transnacionalitat, que ja estava present en la narració valencianista actual des del principi, ha anat augmentat en els últims anys gràcies als alçaments populars que s'han donat en països com Palestina, Kurdistan, Veneçuela o Grècia; el que, a més de servir d'exemple al poble valencià, ha d'actuar com a interruptor per a conduir a una situació equiparable al territori propi.

"Dones, què passaria si un dia s'alçarem totes?" valencianisme i feminismes

Fins ara, com hem pogut analitzar, crida l'atenció l'absència quasi total de referències a les dones que han contribuït en l'articulació i pervivència de les identitats valencianes al llarg de la història. És més, podríem afirmar que sols a l'últim lustre, gràcies al revisionisme històric, causat pel creixement exponencial de les cultures polítiques

feministes i les seues reivindicacions, trobem un discurs més igualitari que ha retornat, com veurem a continuació, sobre les passes d'aquestes dones per tal de situar-les al lloc que li'ls correspon. És a dir, aquest gir del discurs s'hauria donat al caliu del que moltes autores han denominat, en més o menys encert, com el naixement de la quarta ona del feminisme -datada el 8 de març de 2018²³⁶- que, a més, en el cas de la música en valencià va coincidir en l'augment i proliferació d'artistes i conjunts femenins. Ens trobem, per tant, davant d'una confluència causal que explicaria que cada volta la narració de les dones es trobe més present en el discurs de la nova generació nacionalista, atés que el discurs alimenta la possibilitat que apareguen noves artistes femenines, alhora que aquestes sumen elements al discurs feminista dins del moviment cultural valencianista, en un cicle de retroalimentació.

En canvi, aquest procés també es podria deure a l'ímpetu de les diverses cultures polítiques per atraure a les masses adherides als moviments feministes i la seua força de mobilització. Motiu pel qual certs partits polítics tractaren de reinventar el feminisme adaptant-lo als seus ideals a l'apropiar-se de diferents ecos del passat, com va fer Ciudadanos quan va presentar en societat el seu "feminisme liberal"²³⁷ que es basava - segons les seues paraules- en l'exemple d'algunes pioneres com Clara Campoamor, la memòria de la qual sembla estar disputada en els últims anys per un ample espectre ideològic que aniria des de sectors ultraesquerrans fins a alguns indrets de la dreta.

De manera que, per tal d'analitzar com el feminisme ha guanyat lloc entre les cultures valencianistes, hem de tractar d'analitzar profundament l'estat previ i l'evolució d'aquest element concret dins del discurs musical del nacionalisme valencià. Per a portar a terme aquesta empresa, en primer lloc, hem de fer referència a les cançons prèvies a l'esclat de les reivindicacions equitatives actuals que s'estan succeint arreu del món. En conseqüència, ens remuntarem fins a inicis de la dècada de dos mil deu per tal de seleccionar una primera composició a destacar, sota el títol de *Seguirem* -Obrint Pas, 2011- que hi va ser dedicada a la figura de Mavi Dolç, activista per la llengua reconeguda per la seua tasca en l'Institut Ramon Llull. No obstant això, malgrat la dedicatòria²³⁸, al

²³⁶ COBO, Rosa: "La cuarta ola feminista y la violencia sexual", *Paradigma: revista universitaria de cultura*, nº22, 2019, pp. 134-138

²³⁷ GARCÍA, Elsa: "Ciudadanos reivindica un 'feminismo liberal' para diferenciarse de VOX", *El País*, 3 de març de 2019. https://elpais.com/politica/2019/03/03/actualidad/1551609608_164075.html

²³⁸ S/A: "'Seguirem' d'Obrint Pas, així sona l'avançament del nou llibre-disc 'coratge'", *Enderrock*, 30 de març de 2011. <https://www.enderrock.cat/noticia/4940/seguirem-obrint-pas>

llarg dels cinc minuts que dura la composició, no es fa cap menció directa a la filòloga ni al seu treball, ja que el tall sembla estar encaminat cap a la recuperació de la memòria dels lluitadors per la nació, amb caràcter general -encara que sí que es menciona un nom propi i, casualment, es tracta del d'un home: Ovidi Montllor-, al mateix temps que pretén ser un crit a continuar esgarrant la bretxa iniciada per aquells: “*Amb la tendresa que ens deixares,/amb les coses senzilles,/ amb la terra entre els dits./ Seguirem./Amb l'enyorança a les finestres,/amb les cançons d'Ovidi,/ amb les lluites d'ahir./ Seguirem.*”.

Amb tot, salvant aquest últim i subtil exemple -que es dedicava a la figura d'una dona a la qual no mencionava, però sí homenatjava en nom pròpi a un home-, no va ser fins a mitjans de la mateixa dècada quan, enmig de l'efervescència cultural i la definitiva redefinició del discurs valencianista, aparega en força el revisionisme històric amb caràcter marcadament feminista dins d'aquest moviment. Malgrat això, les primeres obres que tractaren la qüestió van a constituir la forma més lleu de reivindicacions, perquè simplement es dedicaran a la recuperació de la memòria de certes dones -anònimes o conegudes- sense atacar de manera frontal al sistema patriarcal i els seus valors.

En conseqüència, en *La mestra* (2017) Zoo tractaria de ficar el seu empeny en portar al present el relat de la vida de Marifé Arroyo -militant activa del Moviment de Renovació Pedagògica (MRP)-, una docent rural que es va destacar durant el tardofranquisme per promocionar una educació moderna a les aules que s'allunyara dels preceptes del nacionalcatolicisme i la marcialitat imposada a la gran majoria dels centres educatius del seu temps. Igualment, la mestra i militant, va defensar el dret i la necessitat que les matèries pogueren ser impartides en valencià, com a forma ideal per a fer que l'alumnat adquirira un coneixement ample de la seua pròpia llengua. Com a resultat de la seua innovació pedagògica, va ser vilipendiada pel diari Las Provincias durant la nomenada Batalla de València²³⁹, en altra demostració de la “cultura del no” que segons Alfons Cucó caracteritzava al *blaverisme*. Amb açò, i de nou sense mencionar el nom de la persona a qui dediquen la cançó, el grup articula una composició encaminada a portar al present l'exemple de les dones oblidades per la història, encara que de manera summament lleu.

Del mateix mode que uns anys abans -2016-, els mateixos artistes tractaren de recuperar -amb el senzill *Escenes quotidianes V/VI*- la imatge de la mare com a dona forta, allunyada de l'estereotip de cuidadora dèbil, al dotar-la de valors propers a la resistència,

²³⁹ FLOR, Vicent, *Noves Glories...* 2011, p. 108.

a la superació i al treball. En ella, també alabaven les xarxes de solidaritat que aquestes dones construeixen junt amb les seues iguals, mitjançant les quals s'ajuden i recolzen per dur endavant la criança i poder compaginar família i treball. Un sistema matriarcal, com el nomena Zoo, que es donaria de portes endins del nucli familiar, però que en l'esfera pública es veuria interromput per l'acció de l'home que impedeix que aquesta col·lectivitat pugui donar-se en la societat en un sentit ample. Per últim, inclouen una menció especial a Anna Gabriel -exdiputada al Parlament de Catalunya per la Candidatura d'Unitat Popular (CUP)- que va protagonitzar una forta i sensacionalista polèmica quan va afirmar que el cuidat dels xiquets era feina de la “tribu”²⁴⁰, en referència a l'ajuda mútua i als valors que han de ser inculcats pel conjunt de la societat i no sols pels pares, en una reflexió que també pot ser interpretada com una crítica al model de família occidental i una aposta per altres més solidaris com el que es dona en diverses zones d'Àfrica. O siga, Zoo a banda d'homenatjar a certs personatges, també aposta per recuperar la història quotidiana de les anònimes com a forma de reconeixement de la seua labor.

Per altre costat, com a part de la recerca d'ecos i personatges femenins que hagen pogut servir per a construir el relat de la nació, hem d'apropar-nos a les cançons que recuperen exemples col·lectius -no individuals- imbuïts de certs valors de lluita i desobediència contra l'opressor -pareguts als arquetips transnacionals que havien servit per a construir la justificació de la nació dels valencians-. Entre els diferents exemples que es podrien citar, sobreïxen algunes tan importants com *Quan cau el sol* que Xavi Sarrià va incloure al seu disc de debut en solitari *Amb l'esperança entre les dents* (2017). En els seus versos, el cantautor de Benimaclet ens trasllada a la ciutat de Kobane en Síria que, durant la guerra civil que assola el país mediterrani des de 2011, va sofrir el setge més virulent del segle XXI entre setembre de 2014 i març de 2015 quan les tropes kurdes van recuperar la posició que un any abans havia caigut en mans de l'Estat Islàmic. Encara que, el realment important a l'obra de Sarrià no és l'esdevindre de la batalla, sinó el fet que, entre aquestes tropes alliberadores -constituïdes per un front ampli de majoria kurda en ajuda internacional-, es pugui destacar la vital acció de les Unitats Femenines de Protecció que, amb una ideologia propera al socialisme i al comunisme -en aspiracions nacionalistes- lluiten des de 2012 contra l'ISIS al conflicte siri, alhora que reivindiquen la creació d'un

²⁴⁰ S/A: “Anna Gabriel: ‘me satisfaría tener hijos en grupo, en colectivo’”, *El País*, 12 de mayo de 2016. https://elpais.com/ccaa/2016/05/11/catalunya/1462966185_313983.htm

estat kurd lliure. Però, tot i que les seues aspiracions han sigut precipitades per la guerra, cal mencionar que el seu fi últim és l'emancipació de les dones, per la qual cosa han sigut reconegudes per la majoria de col·lectius internacionals com una avantguarda a seguir per a tots els moviments feministes²⁴¹, malgrat que els objectius bèl·lics no deixen que el seu discurs es desenvolupe tant en aquest sentit. Per tant, la seua insubmissió i la seua voluntat per prosperar en un món tan aparentment patriarcal com el bèl·lic, han fet d'aquestes un símbol mundial que, a més a més -atesa la inclinació i simpatia de Sarrià pel poble kurd-, s'ha convertit també en un exemple de lluita per les nacions sense terra, tal com alguns artistes d'aquesta generació consideren a la valenciana. Tant és així que, la imatge de la dona que batalla en armes per l'emancipació sembla tindre cada dia més pes en el discurs del valencianisme, segurament com a resultat directe de l'intent de vincular ambdues causes com a part intrínseca del procés de reconversió horitzontal i heterogeneïtzació del relat de la nació dels valencians que venia produint-se en les últimes dècades.

De fet, no serà l'única vegada que el de Benimaclet emprarà la figura de la miliciana en les composicions, vist l'impacte que aquesta imatge sembla tindre a l'imaginari col·lectiu de les cultures polítiques d'esquerres. És el cas d'*Ànimes navegables* (2017) que relata una història d'amor -aparentment heterosexual- entre dos maquis contada en primera persona. De manera que, recull els significats derivats de les figures guerrilleres i les situa en el centre del seu relat per a animar a la lluita feminista per la igualtat, però també a la de la autodeterminació dels pobles. És més, aquesta imatge, la del milicià o miliciana, és molt freqüent en la crònica de l'exmembre d'Obrint Pas que l'ha utilitzada constantment com arquetip simbòlic que inflamaria les consciències nacionalistes. Ara bé, més tard, amb l'evolució de les cultures polítiques valencianistes i la influència que la seua pròpia contemporaneïtat té sobre ell mateix, aquesta figura es transformà, en cert moment, en un component de la narració aliada amb la identitat de gènere. Pel fet que, la lluita contínua que es dona durant les batalles, pot extrapolar-se als carrers i el dia a dia de les dones, en allò que també podríem definir com l'*Every day life* del feminisme.

Una fórmula semblant va aplicar el grup Frida quan en 2018 publicà *Dona-li color* en col·laboració amb Tesa -una de les artistes valencianes que més s'ha destacat en aquestes

²⁴¹ BELINCHÓN, Gregorio: "La guerra de las mujeres contra el ISIS", *El País*, 6 de noviembre de 2018. https://elpais.com/cultura/2018/11/05/actualidad/1541399956_138743.htm

temàtiques-. En canvi, en la aquesta queda més clara que en l'anterior la idea de suport a la desobediència contra un sistema que consideren injust, ja que no és una simple cançó dedicada a un col·lectiu i la seua lluita, sinó que utilitzen a una gran sèrie de personatges concrets per tal de justificar el discurs que la banda pretén transmetre. Per consegüent, la primera estrofa comença amb un cridaner “*Camina sense por, que res et pare Katherine Switzer*” que sembla indicar que el camí cap a la igualtat ha de continuar, malgrat les adversitats, de la mateixa manera que va fer en el seu moment la famosa atleta estatunidenca que va aconseguir -gràcies al seu inconformisme- convertir-se en la primera dona a córrer la marató de Boston, tot i que l'organització s'esforçà reiteradament per tractar d'aturar la seua carrera²⁴². Seguidament, és mencionada Holly Holm -boxadora professional i lluitadora d'Arts Marcials Mixtes-, emprada per a crear una metàfora de la força -física, mental i metafòrica- en què s'ha de colpejar o insistir per a derrocar les barreres imposades pel patriarcat; com també succeirà, a continuació, amb la figura de Virginia Wolf que, entre altres obres, va publicar *Una habitació pròpia*²⁴³-transcripció de dues conferències realitzades al Newman College i al Griton College a 1928- que reflexiona sobre les dificultats que tenen les escriptores per a poder desenvolupar la seua activitat en un sector dominat per homes.

És a dir, els compositors prenen a dues dones d'esferes molt diferents, per a crear una comunió entre totes dues i representar aquest vigor que han de mostrar en la seua vida quotidiana per a negar-se a rendir-se en la recerca dels seus propòsits, malgrat que, a vegades, la societat s'opose a ells pel fet de ser encasellades en una construcció cultural com és el gènere. Finalment, per a completar aquesta unió tripartida per a “*plantar cara a l'adversari*”, inclouen a Dolores Ibarruri -popularment coneguda com “*La Pasionaria*”- que durant i després de la Guerra Civil Espanyola va ocupar alts càrrecs dins del Partit Comunista d'Espanya -en l'exili arribarà a ser secretària general i més tard presidenta-, a més de guanyar-se el respecte i admiració de les tropes per les seues arengues i discursos, que la van convertir en un símbol marià per a bàndol republicà. Precisament, per això sembla ser seleccionada com a ressò del passat i situada en aquesta narració, per la

²⁴² CHILDS, Paul: “Katherine Switzer, la maratoniana que venció a las desigualdades”, *Europapress*, 7 de març de 2019. <https://www.europapress.es/deportes/noticia-kathrine-switzer-maratoniana-vencio-desigualdades20190307105624.html>

²⁴³ WOLF, Virginia: *Una habitación propia*, Barcelona, Seix Barral, 2016.

facilitat i rapidesa amb què el públic pot relacionar el seu nom amb una certa idea d'insubmissió.

Al caliu de la citada trinitat, ens apropem altres exemples dramàtics i traumàtics com el de Roxane Gay, una professora i escriptora feminista estatunidenca, que va ser marcada de per vida per la violació grupal que va patir a l'edat de dotze anys. Atroços fets que la van conduir, segons les seues pròpies declaracions, a guanyar pes intencionadament per tal que el seu cos fora “repulsiu” i, amb això, evitar una nova situació de violència sexual. Tot açò, com a resultat d'un trauma que va ser tan profund que mai va arribar a denunciar-ho davant les autoritats, a causa de la por que sentia davant la possibilitat que els seus agressors tornaren a fer-li alguna cosa pareguda²⁴⁴. En conseqüència, en el següent vers, es lliga a Gay amb les injustes lleis existents en matèria d'agressions sexuals. Aleshores, el grup tracta de recordar -implícitament- casos que van tindre gran repercussió en l'estat espanyol com el de “*La Manada*” que, en principi, es va saldar amb una pena ínfima -per abús sexual continuat- per als fets comesos. Condemna que sols es podia justificar a través dels buits legals existents sobre violència sexual en Espanya i al polèmic vot d'un jutge que va creure veure gaudir -en el vídeo gravat pels autors- a una víctima que clarament, segons la resta dels magistrats, es trobava en estat de xoc²⁴⁵. Més endavant, la imatge de l'escriptora nord-americana s'utilitza com un símbol de rebel·lia que conjugarà a la perfecció amb el simbolisme de Maria Mercè Marçal que durant la seua carrera com a poetessa va reflexionar sobre la seua condició de dona, obrera, i nacionalista. En altres paraules, com ella mateixa es considerava: “*tres voltes rebel*”²⁴⁶- apel·latiu hui dia utilitzat pel feminisme de la quarta ona de manera habitual, fins al punt de donar nom a l'artista gràfica Tres Voltes Rebel-; amb aquesta expressió, pretenia referenciar l'opressió i les dificultats que el seu gènere, la seua classe i la seua identitat nacional l'havien fet passar en un món dominat per homes blancs, de classe alta i que donen suport a nacionalismes centralistes i hegemònics com l'espanyol.

D'altra banda, la present secció no lineal al transcurs de la cançó, dedicada a la recuperació de ressons culturals o acadèmics que representen el triomf de la dona dins d'un panorama

²⁴⁴ RAMÍREZ, Noelia: “Cómo Roxane Gay comió hasta pesar 261 kg. para enterrar su violación en grupo”, *El País*, 28 de febrer de 2018. <https://smoda.elpais.com/moda/roxane-gay-comio-pesar-261-kg-enterrar-violacion-grupo/>

²⁴⁵ ALBALAT, J.G.: “El juez discrepante ve en el vídeo de ‘la manada’ ‘sexo con ambiente de jolgorio’”, *El Periódico*, 26 d'abril de 2018. <https://www.elperiodico.com/es/sucesos/20180426/video-manada-juez-voto-particular-6785975>

²⁴⁶ MARÇAL, Maria-Mercè: “Divisa”, a: *Cau de Llunes*, Barcelona, Proa, 1998, p.15.

purament masculí fins a mitjan segle XX, finalitzarà amb l'esment a dos importants personatges per al missatge que pretén transmetre la cançó. Inicialment, s'extrapola al present, des del passat, la figura de Camille Claudel que va tractar de desenvolupar-se com a escultora a l'ombra de la seua parella, Auguste Rodin, que va arribar a maltractar-la psicològicament durant un prolongat espai de temps²⁴⁷, fins que, les nombroses infidelitats, vexacions i el menyspreu cap a la seua obra, van acabar desencadenant-li una profunda depressió que la va conduir a un tancament permanent al seu taller. Encara més, la desgràcia de l'artista continuaria en els anys següents, quan va ser ingressada en un centre psiquiàtric per ordre de la seua família que ignorà reiteradament les súpliques de Claudel per ser abandonar-ho. En poques paraules, una història que no és excepcional entre les dones artistes, vist que hi ha existit altres històries altament esclaridores com la de Yayoi Kusama que connecta perfectament amb la vida de l'escultora francesa. En el cas de la japonesa que va destacar als Estats Units a principis de la dècada de mil nou-cents setanta, acabà patint greus problemes psiquiàtrics a la seua tornada al Japó, on, finalment, va enfonsar-se en l'oblit historiogràfic i artístic. No obstant això, recentment, la seua obra i la seua memòria han sigut recuperades de la foscor per una gran legió d'admiradors ²⁴⁸. En conjunt, si es té en compte tots els noms citats i els significats que d'ells es deriven, observem com en la cançó es reflexiona sobre les dificultats que han tingut les dones per a triomfar en el món de la cultura, en ser vilipendiades contínuament pels autors masculins, i com elles mateixes s'han reafirmat o -en cas de no haver pogut fer-ho en vida- com el moviment feminista ha sigut capaç de reviuir la seua crònica i convertir-les en símbols de la seua lluita; al posar la seua imatge al servei del discurs, per tal de denunciar la injustícia i la subjugació que han patit històricament les dones que aconseguien destacar en sectors considerats purament baronívols.

És lògic, doncs, que en les següents estrofes es destaquen a figures mítiques que van ser recordades per plantar cara a la societat patriarcal i les seues imposicions -racials, ideològiques, de classe, etc.-, com Rosa Parks -lluitadora pels drets de la població afroamericana- i Rosa Luxemburg -pensadora comunista alemanya- batalladores pels drets civils i femenins que van passar a la història pels seus actes de rebel·lia. De la

²⁴⁷ RIOS, M. Gloria: "De la genialidad a la locura: Seraphine de Senlis y Camille Claudel", en: VV.AA. (edit.): *Locas: escritoras y personajes femeninos cuestionando las normas*, Sevilla, Alciber, 2015. pp. 1326-1341. Esp. pp. 1332-1339.

²⁴⁸ KULTERMANN, Udo: "La creación de una visión femenina del mundo, el arte de Yuyoi Kusama", *Goya: revista de arte*, nº 271-272, 1999, pp. 287-294.

connexió d'ambdues i les seues condicions de dona negra, per una banda, i dona comunista, per altra, sorgeix posteriorment Angela Davis que es podria considerar una mescla d'aquestes dues anteriors, per la seua afiliació al Partit Comunista dels Estats Units (CPUSA) i la seua relació amb les Panteres Negres. Una trajectòria vital que, al seu torn, la convertiria en altre arquetip de dona tres vegades rebel, perquè va haver de patir l'opressió de la societat patriarcal per haver nascut dona, negra i obrera, atés que, com ella mateixa afirmava: “raça, gènere i classe són elements entrelaçats²⁴⁹” —una asseveració que quedà reflectida en la seua obra *Dones, raça i classe*-. De fet, les tres condicions a les quals va estar subjecta durant la seua vida, van portar a Davis a afrontar nombrosos desafiaments i obstacles com l'acomiadament de la Universitat de Califòrnia en conèixer-se la seua afiliació al partit comunista o l'acusació de segrest i assassinat per les quals es va enfrontar a un llarg procés judicial, fins que es va demostrar la seua innocència i l'irreal de les acusacions que foren resultat d'un ampli muntatge policial²⁵⁰.

Segurament, per la seua valentia, demostrada a l'enfrontar-se a la institucionalització de la violència contra allò que es considerava femení, el grup Frida situa els tres noms anteriors just després de fer esment -implícit i explícit- a heroïnes “pop” modernes provinents del cinema i els videojocs com Beatrix Kiddo “Mamba Negra”, protagonista de les dues parts de Kill Bill -pel·lícula dirigida per Quentin Tarantino-, una assassina a sou retirada que torna al seu ofici per tal de venjar-se de Bill -el seu mestre i amant- que va tractar d'assassinar-la el dia que contreia matrimoni amb un altre home. D'aquest mode, la composició va més enllà de la simplicitat de l'enumeració de noms reals i recupera un personatge fictici, molt relacionat amb la violència, en nomenar a Hatori Hanso que va forjar la catana que utilitza Kiddo durant la seua venjança. En conseqüència, els artistes semblen estar cridant a una revolta agressiva i, si fa falta, per la força en cas que l'opressió masclista no desaparega. Fet que explicaria que, al costat de “Mamba Negra”, aparega el nom de la lluitadora artificial Asuka Kazama que s'ha convertit, igual que l'anterior, en un símbol cultural gràcies a la seua aparició en la popular i veterana saga de videojocs de combat Tekken, on s'enfronta en igualtat de condicions a hipertròfics i musculats oponents masculins.

²⁴⁹ COLERA, María: “Angela Davis: raza, género y clase son elementos entrelazados”, *El Salto*, 8 de setembre de 2016. <https://www.elsaltodiario.com/hemeroteca-diagonal/angela-davis-raza-genero-y-clase-son-elementos-entrelazados>

²⁵⁰ PRIETO, Darío: “Ángela Davis: pantera entre tiburones”, *El Mundo*, 10 d'agost de 2016. <https://www.elmundo.es/cultura/2016/08/10/57aa28bc46163f2f458b45cc.html>

En conclusió, en *Dona-li color* Frida s'apropia de ressons històrics, culturals, populars i, inclús, ficticis per tal d'aconseguir transmetre un missatge d'opressió i subjugació cap a les dones, mentre reviu la història oblidada d'algunes d'elles. Tot açò, mitjançant un missatge elaborat amb clara intenció de denunciar les injustícies i animar a enfrontar-se als obstacles i superar-los, “donant-li color” a un futur que els pot semblar gris en una societat dominada pel patriarcat, però que pot ser estiga ple d'esperança -o siga, un procés mental molt paregut a la construcció de la “casa del futur” que feia la música valencianista per a parlar de la seua nació des de la dècada de mil nou-cents noranta-.

Altrament, una vegada aclarit aquest punt, hem d'endinsar-nos ara en les cançons que denuncien la subjugació i les injustícies d'una manera directa, deixant de costat la recuperació dels ressons concrets, per fer esment als fets i situacions del dia a dia que qualsevol dona ha pogut viure i que hi són patents en la memòria col·lectiva de la consciència feminista. Una de les mostres essencials de l'articulació del relat de la quotidianitat de ser dona és *Clara nit* d'Atzembla (2016) que suposa una *rara avis* per la seua manera de narrar la violència, perquè no es dirigeix a les persones amb una identitat femenina, sinó a aquells que s'identifiquen com a homes per fer-los veure els privilegis del seu gènere, amb la fi primordial d'atraure'ls cap a la defensa dels drets de les dones -com aliats- en preguntar-los constantment si volen formar part del problema o de la solució. En resum, intenten, mitjançant el seu discurs, que les denominades noves masculinitats arriben el més profund possible entre la seua audiència: “*Qui voldràs ser: opressor o alliberat, ‘tria’/ a aquestes altures ja deus haver tastat/ tots els privilegis que envolten nostre fal/ ha sigut un plaent viatge com si no et tocara/ i saps que coherent, no et queda asil a la ignorància/ i que cal que aprengues a renunciar*”.

Tan sols un any després, seguint aquest vessant, es va publicar *Les Silenciades* que formava part del primer àlbum de Pupil·les, conjunt musical que compta amb dues figures femenines al seu front; característica que les diferencia de la gran part de grups valencianistes, on la presència d'aquestes ha sigut testimonial fins als recents lustres. Fins al punt que, en l'últim extrem, podem afirmar que si ens qüestionàrem -com va fer Gayatri Spivak²⁵¹- sobre si el subaltern pot parlar i consideràrem a les dones com un col·lectiu subaltern que no ha pogut expressar-se amb llibertat al llarg de la història, podríem arribar a la conclusió que, a partir d'aquest moment, sí que tenen veu pròpia -

²⁵¹ SPIVAK, Gayatri: *¿Puede hablar el subalterno?*, Buenos Aires, El cuenco de plata, 2011.

almenys al cas valencià-, tenint en compte que no necessiten que els homes canten la seua identitat per elles, perquè ara no sols han començat a expressar-se per si mateixes -ja ho feien abans-, sinó que la seua veu és escoltada i té certa repercussió. Aquest fet no és fútil, vist que -seguint un esquema bàsic marcat per E.P. Thompson- sense experiència no hi ha consciència i sense aquesta és improbable assolir la identitat; per tant, és impossible que un home, que manca d'experiència de gènere i que no ha patit les injustícies en les seues pròpies carns, pugui adquirir una identitat feminista semblant a la de les dones i, en conseqüència, expressar el mateix que elles i, menys encara, construir una narrativa tan complexa sobre els problemes que aquestes han de patir.

En conseqüència, la composició de Pupil·les, mencionada anteriorment, recull varies experiències quotidianes anònimes que difícilment podrien ser expressades per un compositor masculí. Així doncs, la primera de les cròniques ens parla d'una cambrera que aguanta humiliacions i abusos físics per part dels clients; mentre que la segona aborda els sentiments d'una treballadora de supermercat a la qual acomiaden pel simple fet de quedar-se embarassada. El mateix ocorre amb les altres dues dones que apareixen en la lletra, doncs d'una banda ens relaten les experiències d'una netejadora de la llar que és assetjada per l'amo d'un dels habitatges on treballa; i, en últim lloc, destaca la història d'una mare que treballa a jornada completa i en arribar a casa ha de continuar ocupant-se de les tasques domèstiques, davant la inacció del seu cònjuge. En resum, les MC's valencianes busquen ressons quotidians per a construir una narració molt més pròxima a la realitat actual sense necessitat d'acudir a grans referències, el que fa que el seu discurs connecte amb major facilitat amb aquelles persones que han viscut situacions violentes com les que recopila la composició.

Naturalment, aquesta estratègia serà molt comuna en la producció musical del grup com s'esclareix en *Llàgrimes negres* (2019), el relat d'un cas de violació sexual des del punt de vista de la víctima. Durant tota la narració, les artistes paren una gran atenció en l'emocionalitat del trauma concret i les dificultats que la víctima haurà de patir fins a superar-ho. Igualment, enfoquen els versos cap al sentiment d'impotència i la falta de consol que sofreixen les qui ho han experimentat. Precisament, en aquest punt resideix la gran importància de la cançó, ja que, a més, arriba en un moment al qual les agressions sexuals grupals semblaven haver-se disparat de manera exponencial, després del cas de "La Manada" i la falta de contundència per part dels tribunals -fins a l'última sentència, quan se'ls va condemnar a més d'una dècada de presó-. De fet, havien sorgit casos tan

mediàtics com el de “La Manada de Manresa²⁵²” o el de “els jugadors de l’Arandina²⁵³” que provocaren un augment de la mobilització i el creixement dels esforços dels moviments feministes per tal de conscienciar a la societat. Llavors, aquesta sembla ser la finalitat de *Llàgrimes negres*, perquè està pensada per a ser escoltada tant per dones com per homes amb la intenció d’aconseguir un públic ampli que prenga consciència del que està succeint i les seues conseqüències. Segurament, per això, la major part de la lírica està en castellà i no en valencià, com era habitual en l’obra del grup de Benimaclet, atés que el castellà pot fer que individus molt dispars compreguen el seu missatge de l’obra. Ara bé, l’última afirmació no es fa a la lleugera, considerant que trobem moltes artistes femenines, que habitualment realitzen la seua producció en llengua pròpia, utilitzant el castellà per a engranar la seua narració de la vida de les dones. En altre paraules, el que importa ara no és tant la identitat nacional com la de gènere, en què la llengua no és un element crucial de la seua bastimentada conceptual.

Com a represa de l’anàlisi del relat sobre la violència masclista, prestarem ara atenció a *El amor no duele* (2019) de Tesa que se centra en el maltractament psicològic existent en algunes relacions: “*se hace mucho daño sin llegar a los moraos (sic.)*”. Al mateix temps que critica els cànons de bellesa i defensa els diferents tipus de cossos i talles. O siga, denuncia que molt freqüentment en les *relacions tòxiques* els membres masculins tracten quasi de modelar el cos de l’altra persona, fins arribar a crear-li complexos que comunament desencadenen una forta obsessió pel seu físic: “*no es cuestión de spinning, ni de training ¡Estás genial!*”. Finalment, en el present intent de contar les situacions a les quals s’enfronten les dones en la quotidianitat de les seues relacions amoroses, el fil conductor de la cançó clama contra les vexacions i crits que, a vegades, es passen per alt o s’atribueixen als diferents estats d’ànim de la parella, però que, en realitat, constitueixen un maltractament psicològic que no fa sinó reforçar la dominació d’un subjecte sobre l’altre, atés que mina la confiança d’aquest fins al punt de sotmetre’l al seu control. Per tot açò, *El amor no duele* constitueix una crida d’atenció sobre els *micromasclismes* que moltes vegades no són percebuts com un abús per part de la víctima.

²⁵² MUÑOZ, Toni: “Condenados por abusos y no por agresión los acusados de violar por turnos a una menor en Manresa”, *La Vanguardia*, 31 d’octubre de 2019.
<https://www.lavanguardia.com/sucesos/20191031/471301326724/manada-manresa-penas-entre-10-y-12-anos-abusos-sexuales.html>

²⁵³ ROMERO, Abraham: “Caso Arandina: los tres exjugadores condenados por agresión a una menor”, *El Mundo*, 12 de decembre de 2019.
<https://www.elmundo.es/deportes/futbol/2019/12/12/5df2158dfc6c83e0698b464c.html>

Aleshores, sembla que un dels elements clau de la construcció del discurs feminista, articulat per les artistes valencianes, serà el de la denúncia de totes les actituds masclistes, inclús d'aquelles que normalment passen desapercebudes. En conseqüència, podríem assenyalar ràpidament algunes composicions que ajuden a justificar la afirmació que acabem de realitzar. Per exemple, Jazzwoman en *Malo* o *Cortándome las alas* tracta de visibilitzar els intents d'alguns homes per imposar-se, no sols dins de les relacions amoroses, sinó en el dia a dia de totes les esferes socials. Com a resultat, aquesta violència conduirà a l'establiment del que podríem denominar com a un binomi d'acció-reacció que es condensaria en una relació de contraposició i retroalimentació vertebrada per una dicotomia subjugació-revolta. És a dir, davant el creixent exponencial del panorama d'abusos, maltractaments, humiliacions i vexacions cap a les dones, gran nombre d'artistes reaccionaran fent un crit a la batalla frontal contra la societat patriarcal, ja que consideren que es tracta d'un assumpte de vida o mort, tenint en compte els registres de dones mortes a mans de les seues parelles anys rere any.

Seguint la nomenada temàtica, però abordant-la des de casos diferents a les anteriors, es van publicar obres zenitals com *L'últim esglaó* de Pupil·les o *La matança de Tesa* de la cantant homònima, que no sols tenen en comú l'any de la seua publicació -2018- i la referència cinematogràfica del seu títol -en la primera el títol coincideix amb la pel·lícula de 1999 *L'últim escaló*, mentre que en la segona la fonètica ens recorda al film *La matança de Texas* de 1974- sinó que també ambdues ens introdueixen en la problemàtica de l'assetjament als espais públics, mitjançant el relat de situacions que qualsevol dona pot patir diàriament com són les floretes per part de desconeguts als carrers, les mirades incòmodes i lascives o els comentaris sobre el seu físic per part de diferents individus en veure-les passar. Una sèrie de petits masclismes que fan més difícil la vida en societat per a aquelles que constantment s'han de sentir incòmodes davant la presència masculina, en unes certes situacions, o preocupades per si la vestimenta triada aquell dia serà considerada massa sexual per certs individus.

Encara més, es tracta d'una preocupació -la de l'assetjament públic- que en èpoques recents ha sigut una de les batalles principals de les associacions i col·lectius feministes, així com de certes institucions. Açò, es fa molt evident en les diferents campanyes en contra que s'han realitzat i en la promoció i suport dels "punts violetes" en grans festes i esdeveniments, que ofereixen una zona de seguretat, informació i, en casos greus, d'assessorament legal i emocional a les dones -que habitualment acudeixen a les diverses

festivitats massives amb por de patir tocaments, abús verbal o de ser agredides sexualment-.

Per consegüent, la lascívia coarta les llibertats fonamentals, vist que impossibilita que els seus actes i decisions puguin ser triats sense parar-se a pensar si aquell dia serà violentada per la seua forma de ser o de vestir. Ara bé, com tota acció té una reacció igual i oposada, el grup -Pupil·les- culmina *L'últim esglaó* amb una contundent crida a la irreverència i l'alçament contra aquesta mena de situacions, davant les quals han de romandre unides i secundar-se les unes a les altres, alhora que tracta d'apel·lar a un canvi en l'educació sexual i afectiva que reben els joves, perquè en ella radica el problema de la violència masclista. En altres paraules, sense la pedagogia, les relacions amoroses continuaran basant-se en rols de possessió, subjugació i passivitat com també denuncia *Llámame* de Jazzwoman (2018). Per la seua part, Tesa anirà més enllà en *La matança de Tesa* al proposar una reacció taliònica enfront dels actes violents, mostra de l'atipament que sent com a resultat del continu fracàs de les campanyes contra l'assetjament. A tot açò, segurament també cal sumar-li la laxitud mostrada per part del sistema judicial a l'hora de dictar penes contra els delinqüents masclistes.

De manera que, arran del cansament emocional, lògicament sorgiren una prolongada sèrie de produccions que apel·laven directament a la rebel·lia, a l'orgull de ser dona i a l'autoestima com a únics mitjans per tal d'assolir els fins que la quarta onada del feminisme s'havia fixat. És per això que, primerament, ens aproximarem a aquelles que animen a la batalla contra les imposicions patriarcals, entre les quals cal diferenciar les escrites i cantades per homes i les que pertanyen a artistes femenines. Una divisió que es deurà fonamentalment al fet que les primeres no són tan explícites en l'ús de la violència contra l'opressor, com sí que ho són les segones, les autores de les quals han hagut de patir en les seues pròpies carns les discriminacions de gènere.

Per tal d'abordar-ho de la millor manera possible, podríem comparar entre si algunes de les més destacades de cadascuna de les parts com *Dona d'aigua* (2014) o *Atrevir-te* (2017) compostes per La Gossa Sorda i per Xavi Sarrià respectivament i que pertanyen, per tant, a les produccions realitzades per homes que s'identifiquen com a aliats. En ambdues, s'engrana una proclamació que cerca enderrocar les imposicions i els obstacles que la societat planteja, però amb referències molt subtils a l'ímpetu de combat que, de vegades, resulten una mica ingènues -com en la cançó del grup de Pego-, perquè

acostumen a construir grans metàfores que no connecten -a priori- tan eficaçment amb el públic. Encara que, per ser justos, cal reconèixer que en el cas de l'obra de Sarrià sembla acostar-se més íntimament la realitat quotidiana de la dona o, almenys, haver sigut testimoni directe del sofriment d'aquelles a qui compara amb boxadores que resisteixen cada colp, mentre que reafirma la importància de les anònimes que fan del feminisme una forma de vida, malgrat que, amb tota probabilitat, no vagen a protagonitzar els llibres d'història. Així, entre els aliats masculins de la lluita feminista també distingim diverses sensibilitats davant d'un mateix problema, doncs, encara que les dues produccions presenten el mateix sentiment, la del cantautor de Benimaclet se'ns presenta molt més categòrica i explícita davant d'una situació intolerable.

En una línia semblant a l'anterior, trobem *I tu, sols tu* que en 2015 va produir El Diluvi - grup mixt amb veu femenina- que recorre a imatges tan populars com la dona “tres voltes rebel” per tal d'activar els interruptors identitaris femenins, a través de l'imaginari col·lectiu i, amb açò, aconseguir filar un missatge encaminat cap a la definitiva emancipació i la igualtat: “Seràs aquella que vas voler ser/ seràs la tres voltes rebel/[...] emancipada de qualsevol dolor,/ vas eixir en l'alegria de qui no té por/[...] alliberada de qualsevol espai,/ no deixaràs que ningú t'ature mai/[...] seràs l'estel que guiarà la llibertat”.

Ara bé, entre les obres de grups de dones o de majoria femenina, trobem un gran consens entorn d'una via més semblant a la utilitzada per l'excantant d'Obrint Pas o la banda de l'Alcoià per a incitar a la revolta feminista que no fugien de l'harmonia lírica per a transmetre la seua narració, però tampoc permeten que aquesta es perda entre les intricades metàfores com succeïa a *Dona d'aigua* de La Gossa Sorda. És per això que, se'ns presenten algunes obres d'explícit vocabulari com *Dones* (2017) de Tesa que es qüestiona sobre la possibilitat d'una societat on les dones s'hagen alçat contra les opressions i les dominacions patriarcals, alhora que aprofita per a denunciar l'educació masclista que pretén que les dones siguin submises i conscients del seu rol d'inferioritat des de joves. Finalment, aconsegueix cridar l'atenció de les seues coetànies per a fer-les veure que no han de conformar-se amb el que tenen i que l'emancipació és una opció real de futur.

Per tant, considerant que la situació sembla haver empitjorat en últims anys, amb l'aparició de nombrosos casos mediàtics d'agressions sexuals i violacions, l'artista

d'Almussafes va enfortir gradualment les seues lletres, de mode que el missatge quedara encara més clar i fora més directe. Mostra d'això és el tall de 2019 -de cridaner títol- *Pussy Power* que fa patents les intencions d'enderrocar el sistema patriarcal per part del moviment feminista actual, mitjançant la unió de totes, tal com havien demostrat recentment a les seues multitudinàries mobilitzacions: “*Moltes figues (sic.), ara unides, venen a pel patriarcat*”; al mateix temps que, a més a més, posa l'èmfasi en la diversitat que podem trobar dins de la identitat femenina: “*i les que no tenen figa també són d'aquest costat./Dones trans, homosexuals i de perfil racialitzat./ Què més té, si el que ens importa és que els nostres fins són germans*”. Uns versos que demostren que es tracta d'una cultura política que, a priori, es destaca per ser inclusiva. No obstant això, és necessari fer un incís per tal de mencionar que en l'actualitat existeix un ampli debat en altres rames del feminisme modern que no creuen que aquestes dones puguin tindre una identitat igual a la d'una dona en òrgans sexuals femenins per naixement; unes afirmacions que han sigut amplament discutides per la majoria dels moviments feministes que critiquen les idees excloents per considerar-les infundades, afeblidores i, en ocasions, inclús quintacolumnistes o d'ultradreta -perquè fragmenten el moviment amb discussions fútils que s'allunyen dels vertaders objectius d'aquestes cultures polítiques-.

Com Tesa, aquell mateix any, Jazzwoman deixava clara la seua consigna amb un categòric: “*Las mujeres como yo solo quieren igualdad*” en la seua obra *Como yo*. Un eslògan que utilitza com un atac directe a les masculinitats vetustes que perpetuen uns rols domèstics de gènere, segons els quals la dona ha d'adoptar una actitud servicial enfront del seu cònjuge i encarregar-se, en conseqüència, de totes les tasques que requereix la llar, així com de les cures de la seua parella i la seua família. Per tant, la cantant de Mislata al·ludeix a la gravetat de la problemàtica a l'emparar l'expressió “*chacha*”-utilitzada habitualment per a denigrar al personal domèstic femení-. Així mateix, també critica l'actitud d'aquests individus que prefereixen les comoditats de viure sense treballar a costa dels diners que la seua parella guanya. És per això que, a les dones que suporten aquestes relacions, les anima a expulsar de les llars als individus improductius fins que comencen a percebre ingressos i col·laboren en les despeses compartides de l'habitatge. Posteriorment, també insisteix en fer visible el xantatge emocional que acostumen a practicar molts d'aquest individus parasitaris en la seua vida afectiva per tal d'aconseguir els seus objectius. Per tot açò, l'artista convida a les seues iguals a ser com són i les requereix a fugir dels rols tòxics que les subjuguem i no deixar-

se influir per les emocions que poden encegar la raó en determinades ocasions. Un missatge molt semblant al que manava Marala, grup compostat per Selma Bruna, Sandra Monfort i Clara Fiol -de procedència catalana, valenciana i balear respectivament, la qual cosa remeteix de manera quasi automàtica a l'agermanament entre els pobles del domini lingüístic a través d'aquesta agrupació musical que ja de per sí representa, a primera vista, una mena de sororitat entre les seues membres-, en la cançó *Estic antiquà* (2024). En ella, les artistes ens narren la història d'una dona que no pot deixar al seu nóvio, malgrat que aquest no la “*deixa estar*”, a causa de les seues conductes immadures, fins al punt que es pregunten: “*Vols madurar o eres tonto en conserva?*”, en referència a la seua irresponsabilitat emocional que també queda palesa en el vers: “*ha fet tard per escriure t'estime*”. Mentrestant, la protagonista continua afirmant durant tota la cançó que està “*antiquà*” per suportar aquesta situació, en oposició a la seua parella que segurament, sempre segons la cançó, pense que està “*antiquat*” per fer gala de la seua masculinitat tòxica; davant açò, les artistes -a través de la veu de Panxo, cantant de Zoo- afirmen explícitament: “*No estàs antiquat, estàs pa' que et deixen*”. Finalment, el “jo poètic” pren consciència de la seua pròpia situació de subjugació emocional i es mostra segura d'un futur millor lluny d'aquest home: “*I col·lega, per mi no patisques,/ sobren homes i hi ha crucifixes*”; per a seguidament rebre resposta d'allò que hauria ser una segona veu en el diàleg que contesta: “*Una cosa venia pensant,/ tu no estàs antiquà, estàs que te'n ixes*”. Per tant, ens trobem davant d'una obra amb un fort contingut feminista que denuncia, com ho feia Jazzwoman en *Las mujeres como yo solo quieren igualdad*, la situació d'opressió i subalternitat de les dones en certes relacions amoroses en què queden reduïdes quasi a un paper maternal, alhora que l'altre membre de la parella rebutja qualsevol tipus de responsabilitat afectiva. A més a més, la cançó mostra una important sensibilitat valencianista en les seues primeres línies al dibuixar unes imatges típiques i quasi romantitzades del ruralisme que es conjuguen en una certa relació d'amor-odi amb la ciutat: “*Soc la més xula de l'horta, la més trendy del bancal. Soc la més trista del barri quan arribe a la ciutat*”. Unes sensibilitats que és fan encara més evidents quan arriben les últimes estrofes, a les qual ja parla de l'alliberació de la protagonista, i afirma: “*A l'estiu no vull la platja,/ que està plena de mardans* (joc de paraules entre “madrilenys” i “marrans”).” D'aquesta manera, inclouen en la seua construcció narrativa un dels elements més comuns i repetits del discurs del valencianisme actual, com és el rebuig als individus procedents de Madrid com a símbol de resistència contra el poder castellà i el centralisme de l'estat espanyol. De fet, és especialment cridaner que en una cançó que

parla de relacions tòxiques i de subjugació d'un sobre l'altre, es mencione als madrilenys, perquè de certa manera se'ls lliga amb aquests significats negatius d'una manera implícita. En definitiva, ens trobem amb una composició fortament influïda per la lluita feminista, però que també fa gala d'un fort sentiment autòcton que s'oposa a les ingerències externes.

Amb tot, la lluita no es pot donar sense autoestima i confiança en una mateixa, atés que es tracta de factors claus que han de donar, a les oprimides, la força i la seguretat necessàries per a enfrontar el repte tan difícil que suposa trencar en tot allò que durant anys ha regit les seues relacions socials. Ara bé, habitualment, la societat patriarcal i els rols de gènere han despul·lat a les dones de l'autoconfiança, fent que es consideren, en moltes ocasions, incapaces i inservibles per tal de revoltar-se contra la seua situació de subjugació. Com a resultat, moltes compositores s'endinsaran en la matèria i centraran la seua atenció en la necessitat de sentir-se a gust en una mateixa. Aquesta és la raó de ser de *Estima't* (Pupil·les, 2018) que va nàixer amb la intenció primordial d'animar a totes foragitar els complexos i estimar-se tal com són, sense importar les opinions externes: “*Estima't, aixeca't i somriu al món./ Estima't hui comença un dia nou./ [...] Farta d'escoltar els sermonets de sempre/ que si se maquilla, que si tiene pendientes*”.

De fet, el mateix grup li ha prestat molta atenció a la temàtica exposada en l'anterior paràgraf, atrevint-se inclús -aquell any- a dedicar-li un senzill a la vagina per erradicar els tabús existents en la societat al voltant d'aquest òrgan. Uns prejudicis que han arribat a fer que moltes s'avergonyeixen de la seua anatomia o no parlen obertament d'higiene, salut o plaer íntims per por al possible estigma social, amb tots els perills que açò pot comportar en cas de malalties de transmissió sexual o infeccions de divers tipus. Per consegüent, en *V* ambdues cantants s'expressen en naturalitat i claredat, i mostren que no hi ha cap problema a l'hora de parlar de vagines o masturbació, tal com observem a la tornada de la composició: “*Entre les cames tinc un tresor,/ riu de vida humida, impera la foscor./ Mant roig d'amor i de guerra;/ selva salvatge poblada i tendra*”. Alhora, van utilitzar aquest òrgan com a símbol d'apoderament contra les masculinitats, que: “*La volen neta, la volen depilada,/ la volen jove i poquet visitada;/ la volen perfecta, la volen ocupar/ la volen, la volen, la volen maltractar*”. En definitiva, amb els citats talls, Pupil·les va aconseguir una sintonia on ambdues cançons es conjuguen i s'entrellacen per a transmetre l'autoestima que devia cimentar l'emancipació femenina, al desfer-se de cànons de bellesa, dogmes morals i tabús.

Per últim, entre tota la multitud de treballs dedicats a la situació de les dones, hem d'analitzar detalladament *Trenca els miralls* (Aspencat, 2015) que, curiosament, s'ha convertit en un dels himnes feministes de la present generació. Diguem “curiosament”, perquè no solament es tracta d'una de les primeres obres al respecte dins de la música valencianista, sinó que, a més, està composta per un grup purament masculí que es va dissoldre abans de la data marcada com l'eclosió definitiva dels moviments feministes actuals. La qual cosa, sens dubte, representa una clara mostra dels esforços i els compromisos germinals del nou feminisme. No obstant això, novament, hauríem de tornar a la reflexió de Spivak sobre si el subaltern té o no veu. Vist que ens trobem davant d'una forta contradicció, perquè, encara que les dones tenen veu en el valencianisme cultural -com hem observat-, les seues obres no tindran, en principi, el mateix reconeixement que les produïdes per homes. Una situació que plantejaria una nova problemàtica, ja que si les seues composicions no aconsegueixen tanta popularitat entre l'audiència com les realitzades per homes, la seua veu continua sense ser escoltada i la seua experiència -contada de primera mà- arriba amb comptagotes i a un públic majoritàriament femení. Per això mateix, si utilitzàrem una metàfora, podríem dir que la veu de les dones està afònica, en gran part, a causa dels mitjans de distribució, de producció i de promoció que generen una falta d'oportunitats per a moltes artistes femenines que veuen com no són considerades candidates a actuar en els grans escenaris. Malgrat aquesta realitat, seria injust culpar només a la indústria discogràfica, pel fet que entre una audiència continuen existint actituds masclistes i prejudicis cap a la producció artística femenina. En concret, cal recordar que en els principals esdeveniments relacionats amb aquesta cultura política nacionalista -que ha abraçat al feminisme com a part intrínseca de si mateixa- continuen ocorrent casos greus de violència de gènere i assetjament²⁵⁴, tot i que els organitzadors s'esforcen per blindar-se davant dels possibles actes masclistes, mitjançant una forta presència dels denominats “punts violeta”.

Deixant de banda aquesta reflexió sobre la veu de les dones, la cançó dels de Xaló mereix ser disseccionada en profunditat per la seua complexitat, que li ha valgut per a convertir-se en una composició summament popular, gràcies al valor d'uns versos que són capaços d'interconnectar gran quantitat de subtemes. D'aquesta manera, en l'inici de la lírica, se'ns presenta allò que podríem nomenar com “la recuperació de la memòria” on es

²⁵⁴ CORTIJO, Violeta: “arriba als tribunals el cas d'assejament a les animadores de Bacora al festiver”, *El Salto*, 16 de març de 2018. <https://www.elsaltodiario.com/abusos-sexuales/arriba-als-tribunals-el-casdassetjament-a-les-animadores-de-bacora-al-festiver>

traslladen al present ressons de dones que lluitaren per defendre els drets civils i femenins com: Malika Dutt, Clara Zetkin, Nina Chiffre o Aung San Suu Kyi. Les dos primeres seran emprades com a representació de la fortalesa i enteresa necessàries per a fer front a la violència de gènere. Com que Zetkin -considerada habitualment com un dels grans mites dels primers temps del feminisme- va ser coneguda per la seua activitat al Partit Comunista d'Alemanya (KPD), però també per ser una incansable defensora dels drets de les dones; mateix motiu pel qual és recordada hui dia la seua companya de vers, Malika Dutt, que s'ha convertit en una de les activistes més famoses arreu del món, especialment pel poder i influència que ha anat adquirint després de presidir un gran nombre de fundacions en favor dels drets humans com la Ford Foundation.

Per la seua part, els altres dos exemples són triats per la seua capacitat per a convertir-se en símbols perfectes de resistència i desobediència; no oblidem que Aung San Suu Kyi ha passat a la història pels seus esforços per tal de democratitzar Birmània²⁵⁵. Una lluita per la democràcia i la igualtat d'oportunitats que, de fet, li ha fet alçar-se amb el prestigiós Premi Nobel de la Pau²⁵⁶, encara que moltes personalitats públiques i organitzacions internacionals li retiraren els seus suports, després que el seu partit aconseguira el poder, atesa la passivitat que va mostrar a l'hora de condemnar la persecució militar que pateix al seu país l'ètnia rohingya²⁵⁷. Tanmateix, actualment ha recobrat part de la rellevància perduda, arran de l'1 febrer de 2021 quan es va produir un colp d'estat encapçalat per l'exèrcit que es va saldar amb l'empresonament de Suu Kyi²⁵⁸, l'extinció del sistema de partits i la repressió de tota protesta dissident. Pel que fa a De Chiffre -activista estudiantil italiana-, va ser acusada d'agressió sexual per un policia antiavalots per haver besat la pantalla del seu casc durant una vaga universitària²⁵⁹. Denúncia que es pot llegir com una venjança contra els ideals feministes i les creixents protestes contra l'assetjament de carrer per part d'uns cossos de seguretat, els italians, coneguts per la seua contundència

²⁵⁵ S/A: "Aung San Suu Kyi no será la presidenta de Birmania", *La Vanguardia*, 10 de març de 2016. <https://www.lavanguardia.com/internacional/20160310/40337566134/aung-san-suu-kyi-no-presidenta-birmania.html>

²⁵⁶ S/A: Suu Kyi recibe su Nobel de la Paz 21 años después, *El País*, 16 de juny de 2012. https://elpais.com/internacional/2012/06/16/actualidad/1339848038_227557.html

²⁵⁷ PRIETO, Mónica: "Los rohingya una etnia perseguida: ¿De qué huyen y que papel juega a Aung San Suu Kyi?", *El Mundo*, 3 de setembre de 2017. <https://www.elmundo.es/internacional/2017/09/20/59bfea9ae5fdea65328b45d7.html>

²⁵⁸ S/A: "Golpe de estado en Myanmar: de qué acusan a Aung San Suu Kyi los militares que tomaron el poder", *BBC News*, 3 de febrer de 2021. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-internacional-55921194>

²⁵⁹ S/A: "Denuncian por "acoso" a una joven italiana que besó a un antidisturbios", *Público*, 16 de decembre de 2013. <https://www.publico.es/internacional/denuncian-acoso-joven-italiana-beso.html>

repressora –sols cal recordar el cas de l'homicidi de Carlo Giuliani produït l'any 2001²⁶⁰-. En conseqüència, podem dir que Aspencat enalteix la memòria de les dones injuriades per la història i les converteix en heroïnes de la lluita feminista que atorgarien al “jo poètic” el valor necessari per a enfrontar-se al patriarcat: “*Contra els responsables de la mort d’Amanat, -estudiant índia violada fins a la mort en 2012²⁶¹- /contra la injustícia i per la llibertat,/ lluite per aquelles obligades a marxar,-Clara Zetkin es va veure obligada a exiliar-se a la Unió Soviètica en 1933-/ el meu puny esquerre directe com un raig.*”. Considerant que, en la següent estrofa, els xaloners insten a les dones a posar fi als cànons de bellesa i trencar els miralls als quals la societat les obliga a mirar-se. És per això que, en certa manera, fa referència a la necessitat de recobrar l'autoestima per a lluitar contra els obstacles i les imposicions. De fet, els estereotips definits sobre el que és bell o no, no són sinó una altra forma de dominació sobre el cos de la dona, tal com indica el grup: “*Deixa de ser una trista princesa,/camina la nit encesa,/trenca els miralls i els cànons de bellesa,/ i les cadenes que et fan presa*”. Per tant, amb la lluita, la confiança i la presa de consciència, s’arribarà a l’emancipació. Però, açò no podrà assolir-se sense la desobediència quotidiana ni el rebuig a qualsevol mena de dominació: “*Jo soc teva fins on vulgui, completa sense ningú més*”. O siga, les dones han de sentir-se orgulloses d’allò que són i reafirmar-se davant una societat marcada per les seues actituds patriarcales.

Altrament, no hem d'oblidar que Aspencat és un dels grups valencianistes que més èmfasi fa en les seues cançons en l'autodeterminació dels pobles -en quasi cap d'elles falten referències a aquesta temàtica-, encara que siga de manera implícita. Per aquest motiu, no resulta estrany que *Trenca els miralls* en la seua part final apel·le a un transnacionalisme tan propi del relat de la nova generació de músics valencianistes. Tot allò, ho farà mitjançant l'establiment d'un eix a tres bandes entre València, Gaza i Kobane -semblant al que ja feien altres artistes-. Alehores, al llarg dels versos de la present obra es fan contínues referències tant a la identitat nacional com a la identitat femenina, de manera que sembla que la independència de la nació no es pot aconseguir sense l'emancipació de les dones. En altres paraules, l'obra dels xaloners constitueix un arquetip de la fórmula emprada pels músics valencianistes per tal d'incloure al feminisme dins del seu relat, fins a convertir-ho en un element estructural més del seu relat de la nació dels valencians.

²⁶⁰ S/A: “Un joven manifestante muerto y decenas de heridos durante los disturbios en Génova”, *El País*, 20 de juliol de 2001. https://elpais.com/internacional/2001/07/20/actualidad/995580001_850215.html

²⁶¹ TIMMONS, Heather; GOTTIPATI, Sruthi: “Índia llora a la joven Amanat” *El País*, 29 de desembre de 2012. https://elpais.com/internacional/2012/12/29/actualidad/1356804118_291267.html

Perquè en ella, simultàniament, s'inclouen alguns dels temes principals, com ara la recuperació de ressons del passat que s'extrauen del seu context històric per a convertir-los en referències de la batalla actual i, així, construir una argumentació fàcil de digerir per gran nombre d'individus. És més, com a part de la narració trobem experiències de violència i lluita que s'interconnecten com a part intrínseca d'una cadena d'acció-reacció que ajudarà a crear una consciència grupal entre els subjectes que es vegem identificades amb les experiències i emocionalitats exposades en la composició. En definitiva, a l'entremesclar sentiments i referències feministes en unes altres d'índole nacionalista, els de Xaló aconseguixen que individus d'ambdues cultures polítiques simpatitzen, encara que siga tímidament, en una identitat que inicialment no era la seua.

Ara bé, més enllà de l'anàlisi de *Trenca els miralls*, el realment cridaner, és la quasi absoluta absència de figures autòctones que formen part del discurs feminista articulat per artistes valencianistes. És a dir, si partim del fet que ens trobem davant d'una narració construïda per músics i músiques valencianes -i nacionalistes, almenys segons les seues cançons-, hauríem de ser capaços d'esbrinar, dins del seu missatge, un gran nombre de referents femenins propis de les cultures polítiques del País Valencià. Malgrat el que ens podria indicar la lògica, la realitat és ben distinta, doncs trobem una forta predilecció per les rimbombants imatges de lluitadores internacionals que contrasten fortament amb el tipus de narracions que els artistes nacionalistes recents havien articulat quan es tractava de vertebrar la nació. Amb tot, sols podríem destacar una honrosa excepció que ha tractat de portar algunes de les dones valencianes al lloc que les corresponia en la història del poble valencià. Ens referim a *No s'apaguen les estreles* (2020), la gran crònica nacionalista musicada de Xavi Sarrià -que veurem, coneguda la seua importància, més endavant de forma individualitzada- que recupera de l'oblit a Carme Miquel i a Alejandra Soler -mestra i militant comunista respectivament-, encara que de forma molt lleu, atesa la complexitat que comporta sintetitzar l'imaginari d'una cultura política en poc menys de cinc minuts.

Cosa pareguda va succeir l'any anterior -2019- en *València Negra* de Mireia Vives i Borja Penalba, que pretenia resumir, en certa manera, la cosmogonia del valencianisme actual i la seua transversalitat, a l'enfrontar la València blanca -on entrarien totes les entitats que consideren dolentes per als valencians, com Calatrava i les seues costoses obres o el govern del Partit Popular- a la València negra -que encarna els valors festius, solidaris i culturals de l'últim segle- que es podria resumir com l'enfrontament entre la idea de

València tinguda per la dreta i el *blaverisme* i aquella imatge del que significa ser valencià que defensen les cultures polítiques nacionalistes i d'esquerra. Precisament, al mapa cultural i conceptual d'aquesta última pertanyen algunes de les dones que es mencionen al llarg de la cançó que venen a representar, cadascuna d'elles, certs valors que el valencianisme polític considera intrínsecs a la seua identitat -malgrat que cap d'elles es va identificar amb el nacionalisme valencià en vida-. En primer lloc, és mencionada Olga Galicia Poliakov -més coneguda com *la Poliakov*- una famosa coreògrafa que destacà com a ballarina durant la seua joventut i com a escenògrafa de cabaret després, però que va caure en l'oblit fins temps recents, quan la seua memòria ha anat recuperant-se gradualment -podem prendre com a exemple la gran lona amb la seua imatge que l'artista Luís Montolí va col·locar al Carrer Corona²⁶²-. Però, per tal de comprendre el perquè de la seua conversió en un símbol per aquesta cultura política, hem de referir-nos a la seua trajectòria artística que l'ha portat a ser presa com una de les referències principals de la contracultura valenciana de finals del segle XX. De manera que, el fet de sumar la seua imatge al discurs, pot portar a relacionar directament al nacionalisme valencià amb la subversió i la cultura alternativa.

Posteriorment, es recupera del passat a la cantant Concha Piquer que va ser reconeguda com a cupletista, fins al punt que arribà a protagonitzar un considerable nombre de pel·lícules. Una faceta artística, doncs, que la portà a l'estrellat i, en conseqüència, a viatjar arreu del món -arribant a fer gires per tota Amèrica-. Però, el més destacable de la seua figura, en el cas que ens ocupa, no és la popularitat de l'artista de Saïdia, sinó el seu vessant com a dona forta, que no combregava en el règim franquista i que, inclús després de la seua retirada, va arribar a fundar la seua pròpia companyia, la qual cosa la convertí en una de les primeres dones empresàries al sector de l'espectacle durant la dictadura. Pels mencionats motius, va acabar per convertir-se en un creixent símbol del feminisme autòcton, especialment duran l'última dècada, que ha arribat a considerar-la com una dona independent que mai va claudicar davant les imposicions dels homes que l'envoltaven²⁶³.

²⁶² ESPINOSA DE LOS MONTEROS, María Jesús: "las Poliakov, una estirpe de coreógrafas valencianas", *Valenciaplaza*, 15 de maig de 2019. <https://valenciaplaza.com/las-poliakov-una-estirpe-de-coreografas-valencianas>

²⁶³ OSBORNE, Raquel: "Desde el feminismo a Concha Piquer pasando por Celia Amorós", a: LOPEZ, Marián; POSADA, Luisa (edit.): *Pensar con Celia Amorós*, Madrid, Fundamentos, 2010, pp. 193-200.

Com a tancament de la triada femenina proposada per Vives i Penalba, se'ns presenta a Blanquita, una dona pintoresca que es guanyava la vida com bé podia, en part gràcies a la solidaritat dels veïns i vianants del barri d'El Carme de València, on era freqüent veure-la sempre vestida de blanc -característica que li va atorgar aquell malnom pel qual hui se li recorda-. Encara més, sembla que la història d'aquest raval no es pot entendre sense la seua imatge, vist que deixà una forta empremta entre les seues gents que inclús dos anys després de la seua mort la recordaven en estima²⁶⁴, com si es tractara d'un símbol dels seus carrers -que inclús va quedar immortalitzada pel reconegut fotògraf valencià José García Poveda "El Flaco"- És per això que, sense ser un mite carregat de simbologies i significats ideològics, sí que sembla que la "pobre de solemnitat", segons la seua inhumació, s'ha convertit en un referent de l'imaginari de la contracultura del Cap i Casal. Cal recordar que fa més d'una dècada La Gossa Sorda ja parlava d'ella en *Camals mullats*, una de les seues obres més reconegudes, on arribaren a situar-la al mateix nivell de tot un "heroi" de la nació dels valencians com Vicent Andrés Estellés, com a part del crit en defensa del valencianisme intel·lectual i cultural, i, alhora, del quotidià, al reclamar com a pròpia "*la València de Blanquita i Estellés*".

En resum, podem afirmar que de les tres dones de gran significat feminista, sols l'última ha sigut un referent per a la nova generació valencianistes des de la seua irrupció, malgrat no tractar-se d'un personatge estrictament nacionalista- perquè mai s'expressà en aquests termes-, ja que, simplement les emocionalitats i els records de la València del passat que es desprenen de la seua memòria, li han valgut per tal d'assolir una certa posició entre els referents menors de la cosmogonia col·lectiva nacional.

Comptat i debatut, a priori, podríem pensar que el valencianisme i el moviment feminista mantenen, des de fa lustres, perquè, com hem vist, un gran nombre de grups i artistes, que s'enquadren al primer, defensen i realitzen, alhora, composicions que articulen el discurs valencià de la lluita de les dones. Una convergència que, a més a més, ha tingut com ha resultat primer l'augment d'artistes femenines en l'escena musical en llengua pròpia en l'última dècada amb la irrupció de Tesa, Jazzwoman, Pupil·les o Mireia Vives, probablement les pioneres, però també de Sandra Monfort -en solitari i com a part de Marala-, Esther, Maluks, La Maria o Noèlia "Titana" -les dos últimes lligades a la recuperació de les sonoritats tradicionals valencianes-. Ara bé, crida molt l'atenció la falta

²⁶⁴ S/A: "El Carmen sin Blanquita", *El País*, 11 de setembre de 2002.

de referents valencians en l'imaginari feminista, atés que, si acudim als personatges femenins que empren per a estructurar el seu relat i fixar la línia correlativa de la seua narració, majoritàriament observarem figures internacionals o inclús algunes de ficció pertanyents a la cultura pop. En conseqüència, ens trobem una acusada mancança de referents valencians – per davall de la desena- i encara hauríem de fer una subdivisió entre aquests personatges, ja que no tots formen part del mapa referencial nacionalista, sinó que són valencianes com Olga Poliakoff o Concha Piquer que simplement venen a reforçar la idea de fortalesa i resistència de qui s'identifica en el gènere femení; mentre que altres sí que pertanyen a l'imaginari de les cultures polítiques valencianistes com Carme Miquel i Alejandra Soler. És a dir, malgrat que identitat nacional i feminista es conjuguen en algunes composicions, sembla que encara hui, ambdós discursos són independents, el que inevitablement deixa a moltes figures històriques femenines valencianes fora de la recuperació de la història feminista autòctona que encara està, en gran part, per fer. Ara bé, això no és impediment per a poder afirmar que el moviment musical valencianista sí ha tractat d'incloure el feminisme en el seu relat – de forma conscient o inconscient- la qual cosa li ha valgut per a augmentar la transversalitat del seu discurs i el seu poder per a mobilitzar a les masses. Per altre costat, respecte al distanciament entre nació i feminisme en la majoria de les cançons obra d'artistes femenines, aquesta pot haver-se degut a la urgència de l'emancipació de la dona, davant els continus assassinats masclistes i les agressions que es produeixen dia a dia al món; fet que converteix el crit d'aquestes músiques en eminentment internacionalista. Així s'explicaria que la nació quedara en un plànol secundari quan es tracta de construir identitats feministes.

Cantaven a la València Negra sense saber-ho.

A continuació, destacarem aïlladament *València negra* - de Mireia Vives i Borja Penalba -en part ja analitzada en el punt anterior, que va veure la llum l'any 2019 i concentra la majoria dels trets de les cançons que s'han dedicat a la capital del País Valencià des de mil nou-cents noranta-quatre fins a l'actualitat. En aquest sentit, cal destacar que es tracta d'una de les més recents del seu tipus i alhora una de les que major repercussió ha tingut. Cosa que quedà sobradament demostrada en la velocitat en què van créixer les reproduccions del vídeo en els diferents portals d'internet i el ressò que d'ella es van fer

els principals mitjans especialitzats²⁶⁵. Igualment, és necessari esmentar que part del mèrit de la part lírica de la cançó ha de ser atorgat a Joanjo Garcia, poeta que va compondre el poema original en què està basada *València Negra*. Ara bé, no s'analitza de forma dissociada aquesta obra pel simple fet de ser recent o per la seua popularitat, que són elements que s'han de tindre molt en compte, sinó per la seua amplitud identitària, per la complexitat de la seua construcció narrativa i per la quantitat inesgotable de referències de les quals fa gala.

Per consegüent, hem de parar atenció a la lletra de la composició, perquè en ella resideix el missatge primari, però serà imperatiu atendre a les sonoritats que ens han d'acostar d'una manera més completa al fonament de la narració. Així doncs, en escoltar els primers compassos, podem sentir clares reminiscències tradicionals autòctones amb ritmes propis de les albaides i la jota valenciana que, si atenem a la lletra que els acompanya, podríem assegurar que es tracta d'una regressió que recorda aquells sentiments de desesperança, soledat i frustració que la ciutat havia despertat entre els joves a la fi del segle XX, com vam poder albirar amb anterioritat en *A València d'Obrint Pas* (1994). Unes emocionalitats que queden clarament reflectides en els versos inicials:

*Torne als teus braços ingrats
i a la teua aspra carícia.
Et mire als ulls gris d'asfalt
i em fa mal tanta injustícia.
[...] Soc bastard del teu amor,
tu madrastra dels teus fills,
mors malalta del supèrbia,
vius per a fer-nos patir.*

D'aquesta manera, l'exposició s'inicia amb una melancolia que es debat entre l'amor i l'odi cap a València i tot el que ella representa, com l'asfalt, la contaminació, la injustícia social o la corrupció política. És més, aparentment, aquestes referències són aprofitades per a criticar la gestió del Partit Popular que es va veure compromesa per polèmics casos com Taula, Gürtel, Púnica, Noós o l'accident de Metrovalència que portaren als alts càrrecs

²⁶⁵ S/A: "València Negra, la cançó que faria ballar a Fuster amb Lizondo", *Tresdeu.com*, 15 de novembre de 2019. <https://www.tresdeu.com/2019/11/valencia-negra/>

del govern regional i local com Rita Barberá²⁶⁶ o Francisco Camps²⁶⁷ a comparéixer en seu judicial, fins i tot, com investigats com va succeir amb l'expresident de la Generalitat Valenciana:

*El Micalet de la Seu
s'ha obert com una magrana,
que s'han endut els diners
i ara l'obrer passa gana.*

*on els dolents van a missa,
on hi ha vagon sense frens,
on la memòria insubmisa
recorda als quaranta-tres*

Seguidament, la cançó avança com una cascada cap al canvi de ritme, amb una oració categòrica que es converteix en una nítida declaració d'intencions dels autors a l'hora de redactar el seu missatge: “*València desperta encesa,/ que t'ho reclama el meu cant!*”. És en aquest precís moment, quan en canviar el tempo melòdic comencen el gruix del seu relat basat en la contraposició de dues cares de la mateixa ciutat: la València blanca i la València negra. De manera que, les estrofes immediatament posteriors són utilitzades per a descriure a la primera d'aquestes dues urbs que, per als compositors, representarà la conjunció dels aspectes més pejoratius de la capital del Túria. Així doncs, la València blanca es caracteritzarà per elements com les obres de l'arquitecte Santiago Calatrava que van suposar una desmesurada inversió per a l'ajuntament valencià i que habitualment incloïen sobre costos²⁶⁸ o desperfectes a curt termini -que també suposaven una despesa addicional²⁶⁹-, com indica irònicament el duo d'artistes: “*d'ací on cau el trencadís*”; en clara al·lusió al revestiment exterior que caracteritza la majoria dels edificis més destacables del de Benimàmet i que, en els últims anys -2013-, ha acabat desprenent-se

²⁶⁶ RINCÓN, Reyes: “Rita Barberá niega ‘absolutamente’ en el Supremo la existencia de una caja B en el PP de València”, *El País*, 21 de noviembre de 2016.

https://elpais.com/politica/2016/11/21/actualidad/1479716184_557771.html

²⁶⁷ OBRADOR, José Luis: “Todas las claves del juicio a Camps y Costa por el ‘caso de los trajes’ relacionado con Gürtel”, *20 minutos*, 11 de diciembre de 2011.

<https://www.20minutos.es/noticia/1245549/0/gurtel-trajes/francisco-camps/ricardo-costa/>

²⁶⁸ FERRANDIS, Joaquín: “La Ciudad de las Artes ha costado cuatro veces lo que se presupuestó”, *El País*, 16 de març de 2011. https://elpais.com/diario/2011/03/16/cvalenciana/1300306679_850215.html

²⁶⁹ S/A: “Retirar el trencadís del Palau de les Arts costará 3 millones de euros”, *El Mundo*, 8 de gener de 2014. <https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/2014/01/08/52cd9a88ca474128338b4585.html>

de la façana del Palau de les Arts²⁷⁰. De fet, el color de l'acabat que acostuma a donar als seus dissenys serveix als artistes per a batejar a la ciutat que odien i que, literalment, els fa “patir”.

És tal el sentiment de repulsió cap a les pràctiques que es dugueren a terme durant el govern de l'exalcaldessa Rita Barberá, que es referencien a si mateixos -o almenys a allò que estimen de la ciutat- a través de l'oposició directa amb aquesta imatge nívica, al batejar la contrapart a la qual pertanyen com a València negra: “*València negra que estime,/ [...] la València perdedora/ la que paga la Rambleta*”. Per tant, es reproduïx, així, una de les màximes enunciades per Slavoj Žižek quan argumentava sobre el sentit de la construcció de les *fantasies*; atès que, per al filòsof eslovè, una de les claus del procés és la intenció d'homogeneïtzar a un grup social o a una societat al complet, mitjançant l'oposició a un “altre” que serà la representació de tots els mals que afecten o han afectat als qui construeixen el relat. És a dir, novament el valencianisme narra la seua realitat en clau tràgica com venia succeint des de la derrota en la Batalla de València, en identificar-se a si mateix com la “*València perdedora*”. Però, com ja hem observat amb antelació -en moltes de les obres analitzades- una de les grans característiques de la nova ona de valencianistes és el retrobament amb la identitat pròpia, allunyada de la catalana o pancatalana, d'una banda, i del sentir dramàtic de valencianisme derrotat que es va construir en la dècada de mil nou-cents huitanta, per una altra, com bé podrem veure a continuació.

Després d'això, Mireia Vives i Borja Penalba es deixen portar pels carrers de l'urbs per a retrobar-se amb ella i construir una relació romàntica basada en les afinitats culturals i els llocs de sociabilitat, de forma molt similar a la imatge idealitzada que altres agrupacions havien anat construint durant les últimes dècades. Per consegüent, els versos que formen part de la segona meitat de la cançó ens enumeren una sèrie de locals d'oci que han sigut essencials en el dia a dia d'aquesta cultura política en els recents anys, com: El Racó de la Corbella, La Murta, Tulsa, Ca Revolta, Magazine o el CS-Bar Terra; tots ells sales de concerts, bars o centres socials i culturals que van servir i continuen servint de refugi als valencianistes culturals i a aquells que simpatitzen amb el valencianisme, siguen o no nacionalistes; ja que els permet desenvolupar una cultura pròpia, a través de la sociabilitat

²⁷⁰ BONO, Ferran: “El deterioro del material arruga el revestimiento del Palau de les Arts”, *El País*, 31 de gener de 2013. https://elpais.com/ccaa/2013/01/30/valencia/1359574701_384212.html

amb altres individus que comparteixen les seues mateixes inquietuds polítiques i experiències vitals. Unes relacions interpersonals que, en definitiva, són crucials a l'hora de crear una identitat pròpia que, encara que es considera hereva dels *fusterians*, reinterpreta la manera d'entendre el País Valencià i la seua relació amb altres entitats polític-socials com Espanya, Catalunya o la resta de nacionalismes perifèrics de l'estat espanyol. Per tant, seguint la interpretació que va fer Geoff Eley²⁷¹ de la sociabilitat als pubs anglesos durant la Revolució Industrial i el sorgiment de l'obrerisme en Gran Bretanya, podem pensar que la nova forma d'entendre el sentiment valencianista s'haurà forjat especialment a través de les relacions socials entre aquestes joves generacions, on, a més, jugarà un paper crucial la música combativa en llengua pròpia, com veurem més endavant en la present investigació. Cosa que, no sembla tan desgavellada si pensem en altres exemples dels que ha pogut beure el nacionalisme valencià com el nacionalisme *euskaldun*, on llocs de sociabilitat com les *herriko tabernes* han jugat un paper fonamental a l'hora de forjar la identitat dels militants més joves, mitjançant la sociabilitat, la presa de consciència i l'intercanvi d'experiències.

Encara més, podem trobar també altres elements, ja clàssics en la nova música, que hi seran part de la *València Negra* relatada per Vives i Penalba. Per exemple, aquest és el cas de la multiculturalitat o la solidaritat amb altres pobles oprimits, que grups com Obrint Pas havien inclòs en composicions tan importants -pel seu impacte o popularitat- com *Murals* que establia un gran paral·lelisme entre ciutats mediterrànies islàmiques com Damasc i el *Cap i Casal*. Per aquest motiu, la cantant edetana i el guitarrista valencià recorreran a un parell d'aspectes bàsics de les dues religions abrahàmiques menys practicades al país, com la sinagoga o el minaret, com a símbol de convivència en una mateixa ciutat dels credos que durant segles han estat enfrontats i que encara hui continuen tenint rellevants conflictes actius. Dit en altres paraules, València adquireix un caràcter amable, pacífic i multicultural que ajuden a donar una imatge positiva de la capital del País Valencià, la qual cosa serà molt útil per tal de poder justificar el seu discurs.

Tanmateix, el duo no oblida les migracions internes de l'estat espanyol i, especialment, l'èxode rural de mitjan segle XX que tantes vegades ha sigut criticat pels nacionalistes

²⁷¹ ELEY, Geoff: *Un mundo que ganar: historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 2003, pp.62-63.

tardofranquistes que van veure en aquests migrants la base d'influència d'un *blaverisme* que es va alçar triomfant en la Batalla de València, en mobilitzar amb major eficàcia als nomenats nuclis de població que en aquells dies ja formaven un considerable gruix de la població de l'àrea metropolitana de València. D'aquest mode, per als autors, la ciutat es converteix en un lloc acollidor, replet de sabers i formes de vida que la fan encara més interessant -encara que en certa ambigüitat- on: "*cinc de cada tres (sic.) personas/ són de Cuenca (sic.) o Albacete*".

En els següents versos, la lírica es dedicarà a recuperar uns certs ressons pertanyents a la cultura popular valenciana finisecular, per tal de situar-los com a part de la seua pròpia narració identitària i construir, amb açò, un relat replet de referències a personatges de la vida pública del país que permeta presentar al valencianisme com a hereu o receptor d'una molt diversa tradició cultural. Així doncs, primerament, se cita una tríada de valuosos artistes de diferents àmbits que es relacionen entre si en la composició, ja que se'ns parla d'una foto on apareixen el cantautor Ovidi Montllor i l'artista gràfic Ortifus -Antonio Ortiz Fuster- en actitud amigable, alhora que se'ns indica que la instantània va ser disparada per El Flaco -José García Poveda-, un dels fotògrafs valencians més influents de la passada centúria i, possiblement, el creador d'un dels millors testimoniatges gràfics de la societat, la política i la cultura del *Cap i Casal* del seu temps²⁷². En resum, mitjançant una fotografia, transporten al present a tres símbols de la capital del País Valencià dels anys setanta i huitanta, i situen la narració identitària actual en una línia contínua que connecta el present amb aquell passat artístic tan efervescent.

Immediatament després, s'esmenten dos personatges d'esferes diferents de la vida valenciana que interactuen entre si, pel fet que "*la Poliakoff*"-Olga Galícia Poliakoff" conversa amb Joan Monleón; o siga, una famosa ballarina i cabaretera descrita per molts com la musa de la contracultura valenciana, és situada a l'altura d'un mític presentador televisiu que va quedar en l'imaginari popular, gràcies al seu programa *El Show de Joan Monleón* que va romandre en la graella de Canal 9 durant tres anys i que va fossilitzar en el vocabulari popular de tota una generació de valencians expressions tan conegudes com aquell carismàtic: "*A guanyar diners!*". És més, la figura de Monleón s'ha convertit en els últims anys en referencial inclús per als qui no van ser espectadors de l'espai televisiu

²⁷² S/A: "Más de 300 fotografías narran la València de El Flaco", *La Vanguardia*, 12 de maig de 2017. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20170512/422525866900/exposicion-en-la-nau-de-valencia-de-300-fotografias-de-el-flaco-jose-garcia-poveda.html>

que ell conduïa, cosa que es deuria, en gran part, a la seua aparició en el joc de cartes La Fallera Calavera d'Enric Aguilar -que ha aconseguit grans quotes de popularitat entre els estrats més joves del valencianisme- i a la recuperació de la seua memòria que han dut a terme diverses associacions i organismes com À punt recentment. Amb açò, Penalba i Vives recuperen dos ressons del passat per a incloure'ls en la seua línia narrativa i presentar-se a si mateixos i la seua deriva identitària com a hereus dels dos vessants culturals: el comercial i l'alternatiu o contracultural.

D'igual manera, es fan moltes altes referències concretes en les següents estrofes. Una clara mostra de la pretensió dels compositors de posar l'accent en la necessitat de rescatar per al relat nacional el major nombre d'ecos possibles -pertanguen o no a la tradició d'aquesta cultura política- que els servisquen per a justificar la seua visió del poble valencià. La qual cosa explicaria l'esdevindre de les següents línies: “*València la d'Amparito,/ la filla del mestre/ La del Titi i Chimo Bayo, /La Piquer i Marc Granell,/ Nino Bravo i Obrint Pas,/ Inhumanos i Estellés,/ La de Blanquita i Paquito,/ Paquito el chocolatero.*”.

Com podem contemplar, les tres particions de l'obra -que bé podien haver sigut dues- obrin i tanquen aquest apartat amb dos esments diferents a personatges pertanyents a la cultura popular valenciana, quasi mitològics, com Amparito la filla del mestre i Paquito el xocolater que, a més a més, provenen de la mateixa esfera festiva, íntimament relacionada amb una de les activitats de major repercussió en la vida del País Valencià, com és la música de banda. És a dir, es recuperen ressons de l'imaginari popular per a traçar llaços d'unió amb el folklore, com ja feien altres grups de la mateixa cultura política en els anys anterior, i, al mateix temps, homenatgen la tradició sonora de carrer, en la qual molts dels músics de la nova generació van començar la seua carrera artística.

D'altra banda, si ens centrem en els quatre versos centrals, ens sorprén una ràpida enumeració de noms que en el transcurs de la cançó poden semblar irrellevants, però precisament en la banalitat resideix la seua importància, perquè sense adonar-nos estem rebent com a oients un important missatge per mitjà d'aquests. Atés que cadascun d'ells prové d'una tradició política diferent, perquè trobem a símbols valencianistes tan il·lustres com Vicent Andrés Estellés o Obrint Pas, juntament amb mites de la cançó en castellà com Nino Bravo o Concha Piquer, tots ells valencians il·lustres aparentment distanciats per l'apropiació o utilització que d'ells han fet els diferents pols polítics.

Adicionalment, trobem noms pertanyents a una cultura musical més comercial com Inhumanos que van aconseguir la fama gràcies a la seua famosa cançó *Me duele la cara de ser tan guapo* o el mític DJ de la Ruta del Bakalao -o Destroy- Chimo Bayo que ha recuperat la seua popularitat en l'últim lustre, a causa de la creació de nostàlgics festivals dedicats a la dècada de mil nou-cents noranta que, curiosament, han sigut, de vegades, promoguts per l'Ajuntament de València presidit per Coalició Compromís. És important aquesta última matisació, ja que un moviment que en aparença no tenia una significació política concreta o que s'havia relacionat inclús amb el *blaverisme*, ha sigut atret pel valencianisme -amb un cert romanticisme- per tal que passe a formar part de la seua narració, com demostra tant el fet que partits polítics contracten o promocionen l'actuació del mític artista a les ciutats que dirigeixen, com també que el joc de cartes La Fallera Calavera que recopila l'imaginari col·lectiu valencià -aparentment sense major implicació política, però amb gran impacte entre els grups nacionalistes- haja inclòs la carta "DJ Ximo" -en homenatge a Bayo-, a la qual a més han atorgat el rang de "Carta extraordinària" -entesa com a edició especial o de col·leccionista-.

Per últim, menció individualitzada mereix Blanquita, que durant la seua vida va formar part intrínseca del dia a dia dels barris més centrals de la ciutat com El Carme o La Seu, per la seua particular manera de vestir sempre de blanc i per la seua assiduïtat a aquestes zones i els seus locals, fins a quedar convertida en un mite popular des de la seua defunció. Per consegüent, la mera presència nívica va fer d'ella un símbol quotidià de València i de les classes més populars de l'urbs, doncs la seua pobresa i les dificultats de la seua existència van representar a un estrat social mancat de referents reals a la fi de segle XX.

De manera que, amb aquesta trilogia d'estrofes, els compositors cantaran a la seua València, però també a la de diferents signes que, en part, també és sentida com a pròpia per ells mateixos. Cosa que, de nou, recorda intensament a aquella profunda reflexió que va fer Vicent Andrés Estellés en *El cant de Vicent* -el seu poema dedicat al Cap i Casal- quan es preguntava si els seus versos evocaven la València de tots els valencians, vius o morts, o només allò que la ciutat representava per a ell: "*Ah! València, València! Podria dir ben bé:/ Ah! Tu, València meua! Perquè evoque la meua València /o evoque la València de tots, /de tots els vius i els morts, de tots els valencians?*"

Veritablement, el que acabem d'esmentar sembla ser, en certa manera, el nucli o la idea principal que tracten Vives i Penalba en la seua obra. Pel fet que, malgrat ser un cant

clarament valencianista a la ciutat, admeten referències importants que s'aproximen més a ser recollides pel *blaverisme* que pel nacionalisme. Per tot això, hauríem de cavil·lar realment sobre la intencionalitat de *València negra*, que naix com un homenatge a la memòria de la capital del Túria i als seus protagonistes, però que acaba influenciada per la identitat, l'experiència i la memòria personal d'uns compositors que tendeixen a rescatar llocs de sociabilitat i personatges relacionats amb el valencianisme polític o que, almenys, no són incòmodes per a aquest. Encara que podríem considerar que la inclusió de referents com Concha Piquer o Nino Bravo amaga una intenció de complementar el seu propi relat i, com a resultat, -de manera inintencionada- aconseguir acostar-se a un públic cada vegada més ampli i complex. En efecte, una constant en les últimes dècades per part del discurs identitari construït per la nova onada nacionalista que s'ha basat, en múltiples conjuntures, en un íntim acostament al folklore autòcton i a l'articulació d'un discurs més transversal.

Finalment, abordem l'estrofa de clausura que fa encara més complexa la interpretació d'aquest senzill. Així doncs, primerament, es menciona la "*València del caloret*" que mitjançant la desastrosa intervenció de Rita Barberá -alcaldessa de la ciutat en aquell moment- en la *Crida* de les Falles 2015, representa la història de corrupció política i la nefasta gestió pública del Partit Popular que, al mateix temps, encarnaria la València blanca que repudien pel sentiment de desesperança que en ells desperta. Mentre que, en segon lloc, canten a la "*València del Camí Fondo*" que recupera la nomenclatura d'un dels camins d'horta més coneguts del barri de Benimaclet i, arran d'ella, mostrar la imatge de la ciutat popular, solidària, festiva i culta que s'estimen i a la qual dediquen el nom de la cançó: *la València negra*.

Per últim, l'obra culmina amb un enigmàtic "*Hi ha una cançó a Natzaret que Fuster balla amb Lizondo*"; que podria entendre's com una reconciliació entre el nacionalisme d'esquerres i aquell més pròxim a l'espectre de les dretes que va proposar Lizondo durant la dècada de mil nou-cents huitanta. Però no sols això, sinó que a més podria estar amagant un al·legat en favor de la unió i, per tant, de la fi de les disputes entre els diversos corrents nacionalistes existents en el País Valencià que -com hem observat breument amb anterioritat- van crear un gran cisma en el si d'aquest després de la derrota en la Batalla de València.

En conclusió, *València negra* arreplega el llegat de les composicions dedicades a la capital del país i a les ciutats valencianes en general, però amb la important comesa de condensar en una sola cançó alguns dels aspectes més comuns tractats pels músics de la nova generació valencianista. Certament, esbrinem alguns trets comuns fonamentals com: la forta crítica a la corrupció, el rebuig a la gestió del Partit Popular, la recuperació de ressons reals i fantàstics -provinents de molt diferents esferes- per a construir una sòlida narració i situar la seua manera d'entendre la nació en una línia més popular; així com l'aproximació a la cultura i l'imaginari popular valencià; i, fins i tot -encara que tímidament-, la defensa de l'horta i les tradicions. Igualment, comptem altres característiques ressenyables, de gran importància, com la inclusió de referents utilitzats normalment pel *blaverisme* -cosa que s'havia fet anteriorment amb les imatges romàntiques de l'horta- en forma de personatges de tant renom com Nino Bravo o Concha Piquer; o l'al·legat final en favor d'una entesa entre els diferents corrents nacionalistes. Per tant, podem asseverar que es tracta del típic tall dedicat a la vida quotidiana al món urbà -després del canvi de mentalitat cap al que aquest ambient representa- alhora que aglutina alguns dels temes principals tractats en la música en llengua pròpia des de meitat de la dècada de mil nou-cents noranta i es desmarca de la resta, en buscar nous ressons que puguin encaixar amb els molt diferents perfils dels qui es consideren valencians.

Una cançó per a evitar que s'apaguen les estrelles

Per a finalitzar aquesta exhaustiva anàlisi discursiva, hem d'aprofundir en *No s'apaguen els estrelles*, un dels més recents èxits de la música autòctona. El senzill va veure la llum el 24 setembre de 2020 com a part de la banda sonora original de la producció cinematogràfica *La mort de Guillem*. El primer llargmetratge en centrar-se en l'assassinat de Guillem Agulló, jove militant de Maulets -l'11 d'abril de 1993 en la població castellonenca de Montanejos-, en el judici legal i mediàtic que va seguir als fets, així com en el sofriment i experiències que va haver d'enfrontar la família Agulló després de la pèrdua del seu fill.

Conseqüentment, la cançó de Xavi Sarrià es presentava com un homenatge al burjassoter que havia de centrar-se en la seua figura, com ja va fer aquest artista com a membre d'Obrint Pas quan va compondre *No tingues por* en la dècada de mil nou-cents noranta.

Malgrat això, tornar a realitzar una descripció de la mort semblava ser una tasca difícil, tal com el cantant afirmava en algunes de les seues publicacions en xarxes socials²⁷³. Per sort, segons ell mateix narra, quan li va ser encarregada la tasca, es trobava escrivint una lírica que podia encaixar perfectament amb la pel·lícula i que, a pesar de no tractar concretament sobre aquest tema, en certa manera connectava molt bé amb tot allò que Guillem Agulló representa per al valencianisme.

La idea primordial que portà a la realització de la composició primigènia hauria nascut de les converses mantingudes entre el músic de Benimaclet i el periodista David Segarra, que es qüestionaven sobre la necessitat de recuperar la història valenciana i com transmetre-la a una joventut que desconeixia gran part del seu passat, tal com el compositor mateix indicava: “*naix de la necessitat de recuperar l’autoestima i la nostra història popular, des dels orígens que ens han negat fins a Guillem com a símbol del nostre jovent*”²⁷⁴. Per tant, si observem la intencionalitat de l'autor i la finalitat per a la qual va ser emprada la seua obra, podem extraure una primera conclusió destacable: Guillem Agulló s'ha convertit en un dels ressos fonamentals del relat del nacionalisme valencià i, a més, en el referent més important per al jovent nacionalista.

Una vegada conegut açò, és imperatiu analitzar en profunditat la composició que s'articula de manera complexa en tres estrofes fonamentals -més la tornada- i cadascuna d'elles vindrà a dissecar algunes de les característiques intrínseques del caràcter i de la identitat del poble valencià. Primerament, com era d'esperar, pararem atenció als versos inicials, als quals ja trobem un fet important, perquè el “jo poètic” se situarà a si mateix com a deixeble, descendent o resultat directe de tota la narració que efectuarà fins al final; a través d'una fórmula tan senzilla com “*Vinc d’una terra*” que més tard es repetirà constantment de diverses formes. Una figura literària que no és ni molt menys nova en la música valenciana, considerant que Raimon ja la va utilitzar en el seu arxiconegut *Jo vinc d’un silenci* o, més recentment, Aspencat -encara que més tímidament- en *Música naix de la ràbia*. Tanmateix, continua sent remarcable l’ús que d’ella fa Sarrià, perquè no sols ens dona a entendre que construirà una narració lineal des del passat en què el “jo poètic”

²⁷³ SARRIÀ, Xavi: Publicació a Instagram el 18 d’octubre de 2020 [consultada el 5 de maig de 2021 a les 19:22]. https://www.instagram.com/p/CGfkD5GA_-S/

²⁷⁴ SARRIÀ, Xavi: Publicació a Instagram el 18 d’octubre de 2020 [consultada el 5 de maig de 2021 a les 19:22]. https://www.instagram.com/p/CGfkD5GA_-S/

es troba en el moment present, sinó que també posa l'accent en l'alt contingut emocional i íntim del relat.

Així doncs, inicialment, es referirà a la “casa” com a entitat física i tangible. És a dir, a la geografia i l'orografia. De mode que, en les línies que segueixen, comença a redactar-se una llarga llista de fites relacionades amb el paisatge del País Valencià -sense donar noms concrets-: “*Vinc d’una terra inundada pel sol,/ [...] vinc d’un oasi,/ un desert i un verger,/ illes de pobles entre tarongers/ [...] vinc del silenci de les serralades,/ la remor suau/ de barrancs i canyes,/ [...] un aljub d’argamassa/ i l’argila roja/ la pedra seca i la font secreta*”; que creen una imatge romàntica de bellesa del territori, mostra de l'amor que l'autor sent per la seua llar, que també li val com a inici de l'edificació d'una idea de bondat que serà fonamental a l'hora d'articular posteriorment l'enfrontament entre “el bé” i “el mal”. Vist que, històricament el primer acostuma a relacionar-se amb la llum, l'estètic, la convivència amb la naturalesa, etc.; mentre que la maldat sol relacionar-se en allò fosc, lleig o relacionat amb la flora morta. A continuació, presenciem com es van construint el que podríem nomenar microimatges, com la dels agricultors que s'erigeixen en símbols d'una societat que s'ha alçat històricament malgrat les adversitats i els obstacles. Una idea molt poderosa amb la qual tots els oients es poden identificar i que pot servir per tal d'assolir l'homogeneïtzació del poble -aspecte rellevant en la lluita entre el “nosaltres” i “l'altre” segons Slavoj Žižek- : “*Parint la vida/ amb la suor al front./ El treball incansable,/ caure i alçar-te,/ alçar-te i caure/ i tornar a renàixer*”.

Seguidament, mitjançant una metàfora, es mostra a la terra com a cuidadora de la societat al llarg de la seua existència -quasi com si es tractara d'una figura maternal-. Per açò, caldrà respectar-la i cuidar-la com va fer Vicent Martí -elevat per Sarrià a la categoria de defensor del medi rural del País Valencià-, un llaurador valencià que durant anys va defensar l'horta enfront del creixement urbanístic, gràcies a la seua militància en la ja esmentada Plataforma per l'Horta, però que va aconseguir la fama definitiva -que el va convertir en una mena d'heroi-, a causa del seu mediàtic discurs activista sobre la destrucció de l'agricultura, quan Mónica Oltra -Vicepresidenta de la Generalitat Valenciana- el va convidar a acudir com a presentador a la conferència que havia d'oferir en el Fòrum Europa²⁷⁵. Finalment, en la construcció de petites idees lligades a la poètica

²⁷⁵ VARGAS, Jairo: “Los agricultores somos la última mierda de la Sociedad”, *Público*, 30 de setembre de 2015. <https://www.publico.es/sociedad/vicent-marti-agricultores-ultima-mierda.html>

de l'espai i a la geografia imaginada, el compositor torna a insistir en la imatge d'un poble que no es dona mai per vençut i que resisteix els embats de "l'univers" que desitja imposar-se i destruir la "casa". Tot això s'aconsegueix fent esment a elements arquitectònics tradicionals que inculquen en el receptor aquella característica de solidesa impassible que suporta les inclemències climàtiques, com els valencians han d'enfrontar els atacs polítics i ideològics, doncs ambdues -realitat i metàfora- es barregen en un conjunt indissoluble de força i enteresa: *"potser ens van tallar/ les nostres ales,/ però seguim dempeus/ a l'ombra dels arbres./ Un aljub d'argamassa,/ i l'argila roja./ la pedra seca"*.

Per consegüent, el de Benimaclet engrana, a través d'una intricada primera estrofa, la imatge idíl·lica de la casa dels valencians, que és bella i, al seu torn, cuidadora històrica de la seua societat, gràcies a la riquesa de recursos naturals i la fertilitat del seu sòl. En altres paraules, el territori adquireix un significat maternal i de terra promesa que va més enllà de la simple llar i es converteix en l'arrel més profunda de la identitat valenciana, per la qual cosa cal defensar-la i estimar-la davant els possibles atacs externs que la vulguen explotar.

En la segona de les tres parts de les quals es compon el discurs de la cançó, l'autor ens introdueix en un nou tema que, efectivament, ha anat guanyant importància en les cançons valencianistes de les últimes dècades. Aquest, no és un altre que el de la importància de les tradicions que, al cap i a la fi, són part estructural de la definició del caràcter d'un poble, fins al punt que acaben sent emprades pels nacionalistes per a justificar la seua diferenciació respecte als altres. De fet, la suposada singularitat del seu grup social ja es feia patent en els últims versos del fragment inicial, quan presentava la seua procedència de la següent manera: *"vinc d'un tresor/ d'accents i paraules/ enigmes d'amor/ indesxifrables"*. El que fa de la llengua i, especialment, de la tradició oral, la primera i més important de les usances que serveixen per a homogeneïtzar als valencians.

Així doncs, es comença un recorregut enumeratiu per diversos tipus de cultura i tradicions autòctones. Per a començar, hem de destacar aquelles que es poden considerar com quotidianes i que, per aquest motiu, podrien ser passades per alt per a qui es parara a reflexionar sobre la identitat, però que, en el fons, són característiques que forgen la cultura pròpia dia a dia. Així cal assenyalar algunes com: el *"sopar a la fresca"*, típic de les jornades caloroses d'estiu; *"les portes obertes"*, símbol característic dels xicotets

municipis -encara que també es podria llegir com una propietat acollidora de la societat valenciana-; o, finalment, la gastronomia, mitjançant l'oli i la sal presents en qualsevol preparació mediterrània, que com ell mateix afirma és “*un sabor ancestral*”. Se'ns presenta, doncs, la dieta pròpia com un dels llegats rebuts a través de segles d'història, perquè l'oli és un dels tres components de l'anomenada “*tríada mediterrània*”-blat, vinya i olivera- que va servir d'aliment a les civilitzacions de la conca del Mediterrani des del seu origen. En definitiva, en els sabors es resumeixen les diferents cultures que van convergir i van deixar la seua empremta al País Valencià, des de fenicis fins a musulmans, passant per grecs i romans.

Per altra banda, arriba el torn dels costums festius que tanta importància han adquirit durant els últims anys en la música en llengua pròpia. No hem d'oblidar que aquestes celebracions solen ser enaltides pel seu poder per a exemplificar la unió col·lectiva dels valencians com ens deixa entreveure Sarrià en els versos posteriors: “*i deixar-nos endur/ pel batec col·lectiu/ que ens encén cada estiu*”; Ara bé, en el cas que ens ocupa, se seleccionen únicament dues festivitats que són conegudes arran del territori. Primerament, destaquen les Fogueres de Sant Joan que apareixen mencionades de manera implícita en esmentar el foc i l'estiu; mentre que, d'altra banda, es fa referència al Corpus Christi -un dels festejos més recurrents en el discurs valencianista dels últims trenta anys- a través del record de la Moma -personatge principal de la festa-. Encara més, si hi ha qualsevol tret que pot diferenciar al poble valencià dels altres, segons la lletra, és la gran tradició musical que, realment, és inseparable de la sociabilitat en celebracions com l'anterior. És per això que es crea una amalgama cultural, convertida en tota una experiència identitària, que participa activament de la possible presa de consciència dels individus.

Tornem ara a la temàtica de la importància de la música com a nexa d'unió social, conductora de cultura popular i element nacionalitzador. Doncs, la lletra constitueix una heterogènia mescla de gèneres i temporalitats musicals que vindrien a representar el complex folklore sonor de la nació. La narració comença fent referència a la música de banda, de tant ampla representació en el territori, que va significar a la fi del segle XIX un pas important cap a la democratització de la música que va inundar els carrers i va

quedar a l'abast dels estrats socials més desfavorits²⁷⁶. Per tant, no és estrany que quasi immediatament aparega una menció implícita al denominat *Ska Valencià* -el moviment cultural autòcton que més importància ha assolit-: “*joves que canten:/”t’estime, t’estimo, t’estim”/ amb La Gossa* (Sorda). ”; amb el que en certa manera, en relacionar aquestes dues tipologies -de manera tan pròxima en el text-, aconsegueix enllaçar totes dues i presenta al seu moviment -del qual ell mateix va ser pioner- com a hereu directe d'aquella cultura musical que tan fructífera ha sigut durant els últims dos segles. És més, després de la connexió, comença a elaborar tot un llistat de mencions a la música popular valenciana; o siga, a aquelles sonoritats que resideixen en el més profund del sentiment de gran part de la societat, junt amb l'amor pel seu territori i la història -mitològica o no-. Per consegüent, recorre, en el seu discurs, a alguns dels gèneres populars més coneguts que encara hui sobreviuen en el País Valencià com: els fandangos, les jotes o “les malaguenyes”. Però, aquesta no és cap novetat entre les composicions de Xavi Sarrià, sinó que si acudim a la discografia d'Obrint Pas -formació amb la qual va aconseguir la fama- trobem talls com *Jota valenciana* (2011) o *Malaguenya de Barxeta* (2007) en què tractà de recuperar certes sonoritats per tal d'incorporar-les al relat cultural del nacionalisme valencià.

El recorregut continua fent esment a peces concretes com l'U d'Aielo, a cantants que recuperen aquestes cançons i tracten de difondre-les com Pep Gimeno “el Botifarra” -que participa en la present composició junt amb Sarrià i l'Escoleta Cor de l'Eliana-; així com a *Cançó de bressol* que ha bressolat a gran part dels xiquets valencians -especialment als fills de pares valencianoparlants- i que ha deixat profunda empremta en algunes produccions com *Esperant* d'Obrint Pas. Açò, ens pot servir per a imaginar de manera àmplia la importància dels versos d'Estellés en l'imaginari sonor col·lectiu del poble valencià. Una vegada arribat fins aquest punt, és lògic que l'estrofa que ens ocupa, on la música tradicional té tant de pes dins de la narració, finalitze amb una reformulació d'algunes de les línies més famoses del citat record infantil: “*Vinc de la xiqueta,/ l’ama del carrer,/ la flor de la parra/ i del taronger*”.

²⁷⁶ ASENSI SILVESTRE, Elvira: “El Repertorio Tradicional de Banda como Elemento Identitario: el Caso Valenciano”, en SANZ, Ismael; ARCHILÉS, Ferrán (eds.): *La Nación de los Españoles, Discursos y Prácticas del Nacionalismo Español en la Época Contemporánea*, Valencia, Publicaciones Universidad de Valencia, 2012, p. 125.

En conjunt, les sonoritats són presentades com un element bàsic en la vida de l'individu valencià i l'acompanya durant tot el seu cicle vital en gran varietat de situacions. Igualment, també és vista, per l'autor, com a “*l'arma i escut/ de la nostra terra*”; fent evident la gran facilitat de les cançons per agitar consciències i denunciar les injustícies, gràcies a la seua senzilla assimilació. És per això que la música queda convertida en la guardiana de les tradicions que es transmeten de generació en generació.

Per mitjà dels versos esmentats, l'autor col·loca al “jo poètic” com a hereu de la gran tradició sonora i construir una línia contínua que connecta els diferents gèneres, fins a arribar al moviment musical valencianista present del qual l'autor és partícip. Però, a més a més, fa que totes aquestes usances i cultures formen una amalgama i articulen una part fonamental de l'ésser de la nació valenciana que ve a sumar-se, fàcilment, a la poètica de l'espai que se'ns havia presentat en la primera estrofa. És així com, territori i folklore es converteixen en dues de les tres entitats principals del caràcter nacional valencià, a través de diferents ressons seleccionats de manera subjectiva que, casualment, s'han anat repetint durant les últimes dues dècades. Un procés de repetició que, per tant, ha acabat per convertir-les en referències populars i de ràpida identificació dins de l'imaginari col·lectiu de la nació.

En tercer lloc, trobem l'última partició, que farà de la història l'element final del relat de Sarrià. Així, una vegada més, se'ns presenta la temàtica històrica en una lletra valencianista, aspecte que no hauria d'estranyar-nos, si considerem que les cròniques de tots els nacionalismes han tendit a remoure el passat remot a la recerca de mites i ressons que recuperar amb l'objectiu de presentar-se a si mateixos com a successors de tota una línia temporal absoluta que, sovint, es troba plagada de referents despallats de la seua temporalitat i imbuïts de valors presents que desvirtuen el significat inicial dels fets i personatges seleccionats. Pel fet que molts són elegits, de manera inconscient, pels “ulls” -ideologia, fets, mentalitats, etc.- del present i, inclús, depenen de si la identitat a la qual serveixen ha sigut exitosa o no, perquè això farà que s'atorgue més importància a figures vencedores o a màrtirs de la causa -depenent de la situació- que van patir les injustícies i l'opressió de la mateixa manera que el seu poble les sofreix en el present.

De manera que, cal preguntar-se ara sobre quina classe de narració -de les dues que acabem de veure- ens presentarà el cantautor en les següents línies. Una resposta se'ns dona molt clarament en els primers versos de l'estrofa: “*Vinc d'un llegat/ de lluita*

inesgotable,/ històries prohibides/ que no ens explicaren. ”. Concretament, ens indica que el passat està plagat de repressió i lluita; o siga, novament, esbrinem el binomi opressió-revolta que tan recurrent ha sigut en el discurs del present valencianisme cultural. A causa d’això, en les línies que continuen, s'esdevé una desfilada de noms i successos que són emprats com a contraforts que sustenten i donen fermesa a la idea de poble històricament subjugat.

En conseqüència, primerament, ens apropa a Al-Mansur i Al-Azraq, dues al·lusions al passat islàmic que podrien llegir-se simplement com una manera de recuperar un moment de la història que, normalment, ha sigut omés per part d'un valencianisme polític que va veure en Jaume I un dels seus grans mites -inclús el consideraren el pare fundador de la nació-, però que va ignorar la importància i l'exemple d'alguns dels seus contemporanis que es trobaven en l'altre costat de la batalla. És el cas d'Al-Azraq, cabdill andalusí que controlava gran part dels territoris de l'actual província d'Alacant i que va capitanejar una important host per a plantar cara a l'avanç de les tropes de la Corona d'Aragó, enfront de les quals va organitzar diverses revoltes posteriors²⁷⁷. Una figura, precisament, que malgrat el seu lideratge, el seu inconformisme i el seu simbolisme -que bé podria haver-se convertit en mite- va ser oblidada a l'hora de narrar la nació dels valencians. Per tant, podem asseverar que es tracta d'una composició de gran valor per a la construcció de la història contemporània del moviment; atés que, en una època en què el nacionalisme valencià s'acosta al revisionisme històric i la integració de diferents causes, l'autor fa el propi amb la història de la seua societat, en portar de tornada esdeveniments als quals, amb anterioritat, no se'ls havia atorgat el valor que mereixien - excepte comptades excepcions en què és difícil distingir algun nom propi-. De fet, tan sols uns versos més endavant trobem un altre exemple esclaridor de la reformulació del “relat oficial” nacional, amb l'aparició dels *guetos jueus* com a arquetip de l'enteresa davant la subjugació que igualment haurien patit els valencians durant els últims segles. Dit d'una altra manera, Xavi Sarrià introdueix com a part de la seua idea de poble a aquells que van patir el sotmetiment després de la conquesta per part dels regnes cristians; cosa que, al seu torn, ofereix una imatge multicultural d'un grup social que ja venia donant mostres d'obertura, en aquest aspecte, des de principi de la dècada anterior i que en l'últim lustre es confirma com un moviment inclusiu i acollidor, en situar-se com a descendent de les diverses cultures que van habitar el territori, de la mateixa forma que ja havia succeït en

²⁷⁷ BURNS, Robert: “La guerra de Al-Azraq de 1249”, *Sharq Al-Andalus*, nº 4, 1987, pp. 253-256.

l'estrofa anterior en reduir la identitat a uns sabors tan comuns que eren capaços d'abastar a totes elles.

Immediatament després, se'ns continuen presentant alguns temes històrics reiteratius entre les cultures polítiques del valencianisme. Entre ells, cal destacar la imatge recurrent de la Guerra de Successió com un dels grans traumes nacionals valencians amb l'esment als Decrets de Nova Planta i la llengua perseguida: “*Segles resistint/ a la Nova Planta/ guardant la llengua/ de la burla i la vara*”; imatge de repressió que ve a contrastar amb la línia immediatament superior on es nomena els “*maulets en armes*” que exemplifiquen el mite de la resistència de la “casa” contra “l’univers”. Per consegüent, no és casualitat que la famosa formació juvenil nacionalista, creada a mitjan anys huitanta, a la qual pertanyia Guillem Agulló -homenatjat en la present cançó-, rebera el nom de les milícies que van fer front a l'influx castellà i defensaren les llibertats i singularitats valencianes. Cosa pareguda ocorrerà amb la poderosa imatge que crea després de parlar dels decrets signats per Felip V, quan canta: “*vinc de la saviesa/ de les masoveres/ els sabers populars/ que sempre perseveren*.”; efectivament, amb ella, se'ns indica que, malgrat la subjugació, el càstig i els intents per erradicar la cultura pròpia per part dels forans; l'esperit del poble ha sigut capaç de sobreviure gràcies a la saviesa popular i la transmissió -possiblement oral i, en especial, a l'espai rural- dels costums i tradicions que els caracteritzen.

Encara més, a continuació, trobem la part final de l'estrofa dividida entre figures que representen l'opressió que ha hagut de suportar la nació dels valencians i altres que exposen la resistència, però que, en aquest cas, sí que reben noms propis. En el primer grup, es fa menció als traumes esdevinguts després de Guerra Civil Espanyola i durant el règim franquista, com l'exili al qual molts es van veure obligats a partir després de la caiguda de la II República, en la primavera de mil nou-cents trenta-nou. Una derrota -una més que sumar a la història del ser valencià- que no va ser la fi dels mals per a molts dels perdedors de la contesa; doncs els que van creuar els Pirineus, a la recerca de refugi, es van veure tancats en camps de refugiats per a, més tard, després de l'inici de les hostilitats bèl·liques a Europa -a partir de setembre d'aquell mateix any- i després de la caiguda de la república francesa, acabar recaient en els camps d'extermini, com Mauthausen, implantats per l'Alemanya nazi on els que no van trobar la mort van patir seqüeles físiques

i psicològiques que els marcarien fins al final dels seus dies²⁷⁸. Ara bé, les coses no van ser millor per als quals van romandre. Pel fet que, gran part dels qui havien participat en la contesa pel bàndol republicà van ser condemnats a morir i van trobar el seu destí enfront de les paredasses i les tàpies dels cementeris de tot l'estat espanyol. Com el Cementeri Municipal de Paterna on s'han trobat i excavat nombroses fosses que revelen els crims i atrocitats del franquisme que, a vegades, humiliava a les víctimes ja sense vida²⁷⁹. Finalment -dins de la triada composta per II República, Guerra Civil i postguerra-, Sarrià recorda a les mestres republicanes que van ser represaliades per la dictadura i condemnades simplement per haver fet el seu treball, en traslladar els coneixements i la cultura a llocs que en mil nou-cents trenta-u romanien quasi completament aïllats. Així, l'autor de Benimaclet dibuixa la imatge d'una identitat que sempre ha sigut atacada i sotmesa a grans injustícies, especialment des de la victòria del bàndol Borbó en la Guerra de Successió, però més encara al llarg del segle XX. Per tal d'afirmar açò últim, només hem de parar atenció a com, en les presents línies, recita noms i successos sense utilitzar verbs i quasi sense adjectius, perquè el nom dels traumes parla per si mateix amb gran claredat i profund significat: *“l'exili i la pena,/ els camps d'extermini,/ les fosses de Paterna,/ les Mestres d'escola/ que mai claudicaren.”*.

Tanmateix, no tot té una lectura en clau pessimista. Concretament, com porta realitzant durant tota la composició, entre tanta agressió sempre queda l'esperança i la resistència, que ara són representades per noms propis que ja de per si tenen gran significat dins de la present dicotomia. En conseqüència, en relació amb la repressió franquista i com a mostra que el poble valencià no es rendeix, s'esmenta el “*fusell de la Pastora*” en memòria de Teresa Pla Meseguer -més tard Florencio Pla Meseguer- que va haver de fer front a constants humiliacions, al llarg de la seua vida, per la seua condició de persona intersexual. Fins i tot, durant els primers anys de franquisme, va patir una terrible experiència a mans del tinent Mangas i altres set membres de la Guàrdia Civil, en una zona pròxima a Vallibona, quan tornava de resguardar al bestiar durant una nit freda.

²⁷⁸ CHECA, Sandra: “El convoy de refugiados españoles Angulema-Mauthausen, la primera deportación de civiles desde territorio francés hacia un campo de exterminio nazi”, a: PRIETO, Lucía (Coord.): *Guerra y franquismo en la provincia de Málaga: nuevas líneas de investigación*, Málaga, Universidad de Málaga, 2005, pp. 103-128.

²⁷⁹ TOLOSA, Lucía: “La ‘fosa de la cultura’, la 114 de Paterna se abre el lunes para recuperar a represaliados del franquismo”, *El País*, 30 d'abril de 2021. <https://elpais.com/espana/2021-04-30/la-fosa-de-la-cultura-la-114-de-paterna-se-abre-el-lunes-para-recuperar-a-represaliados-del-franquismo.html>

Moment de soledat que els membres de la Benemèrita van aprofitar per a obligar-la a despullar-se i deixar al descobert els seus genitals²⁸⁰. Arran d'això, va decidir abandonar la seua condició femenina i abraçar la seua identitat masculina, al tallar-se el cabell i adoptar les vestimentes típiques del seu gènere en el seu temps. A més, com a manera de reafirmació, va canviar el seu nom per Florencio i començà a col·laborar de forma més activa amb el Maquis, en concret amb l'*Agrupación Guerrillera de Levante i Aragón* (AGLA) sota el nom de Durruti; encara que sempre serà recordat en l'imaginari popular com La Pastora. Un nom que, en determinats llocs dels Ports, va adquirir uns significats mítics associats a la maldat i la crueltat, utilitzats per a espantar els infants que desobeïen²⁸¹. Cosa que es deuria, principalment, a la incessant propaganda del règim en contra d'un perillós símbol de rebel·lia que escapava dels cànons imposats pel nacionalcatolicisme. Malgrat la campanya difamatòria que va durar dècades, en els últims anys diverses associacions, novel·les²⁸², monografies²⁸³ i documentals han tractat de dignificar la seua memòria i fer-nos arribar la història de lluita d'un ésser humà que va haver de combatre doblement contra el franquisme, pel seu sentiment ideològic i per la seua identitat de gènere, la qual cosa el converteix en un personatge perfecte per a simbolitzar la dignitat i la insubmissió de la nació dels valencians -encara que Florencio Pla mai sembla haver-se declarat nacionalment alternatiu ni tan sols quan participava en l'AGLA-. Així les coses, el poder de la seua figura és més que suficient per a recuperar el seu ressò i utilitzar-lo per a expressar una determinada idea dins de la narració valencianista, sense que es tracte d'un personatge que s'identificara amb aquesta cultura política.

Després, l'autor prossegueix la seua edificació de la idea de resistència fent esment a dues dones -finades en els últims tres anys- que han deixat un llegat de gran importància per al valencianisme. En primer lloc, davant l'oient s'eleva la figura d'Alejandra Soler acompanyada d'una referència que deixa entreveure la seua militància política, de la següent manera: "*Vinc del puny alçat/ d'Alejandra Soler*"; d'aquest mode, el "jo poètic"

²⁸⁰ NICOLAU, Maira (prod.) y MORA, Paloma (dir.): *Valentes: Teresa Pla Meseguer (1917-2004)* [documental], València: À Punt Mèdia, 2019.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² CALVO, José: *Teresa/Florencio Pla Meseguer "La Pastora", del monte al mito*, Vinarós, Antinea, 2009.

²⁸³ ROLÓN, Lissette: "Poder y resistencia después de la Guerra Civil Española: el caso de Teresa/Florencio Pla Meseguer" en: HIGUERAS, Eduardo; LÓPEZ, Ángel Luis; NIEVES, Sergio (coord.): *El pasado que no pasa: la Guerra Civil española a los ochenta años de su finalización*, Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2020, pp. 461-476.

torna a situar-se en una línia hereditària directa de la imatge mítica que destaca i que és portada al present, gràcies a la seua forta implicació política que la va portar a una primerenca militància -en 1928- en la Federació Universitària Escolar -FUE- i en el Partit Comunista d'Espanya, al qual s'afilià en 1934 després de la forta repressió de la vaga general del mateix any²⁸⁴. Una vegada finalitzats els seus estudis en Filosofia i Lletres, en 1935, va arribar a exercir com a professora de Geografia i Història en l'Institut de Segon Ensenyament de Terrassa abans de partir a l'exili rus, juntament amb el seu marit Arnaldo Azatti, quan s'aproximava el final de la guerra espanyola i previ pas per un camp de presoners francès. Des de Moscou, va continuar la seua militància en el PCE i la seua activitat intel·lectual antifeixista, a través de l'editorial Progrés i des del seu treball com a catedràtica universitària, fins que va decidir tornar a València en 1971. Els següents anys, especialment a partir de la mort del dictador, els va passar participant de manera activa en el Partit Comunista del País Valencià, alhora que tractava de recuperar la memòria de la València republicana i d'aquells que van haver de partir²⁸⁵. En resum, Alejandra Soler ve a encarnar l'arquetip d'activista incansable que supera la discriminació de gènere, l'exili i la repressió política, per a tornar a la seua terra i prosseguir amb el seu treball intel·lectual. Dit d'una altra manera, se'ns presenta com a mite de l'eterna batalla - i resistència- dels valencians contra les ingerències de “l'univers”.

Cosa semblant ocorrerà quan es reclame “*l'etern somriure/ de Carme Miquel*”, en homenatge a l'afamada mestra que es va destacar durant la Transició per la seua militància en favor de l'educació en valencià. És més, des de jove va destacar pel seu activisme en Lo Rat Penat, durant la dècada de mil nou-cents seixanta -on també es podien trobar altres destacats valencianistes com Eliseu Climent, Josep Vicent Marqués o Alfons Cucó que va arribar a liderar les joventuts de l'associació-, de la qual després renegarien els nacionalistes en quedar baix el control de la ultradreta, tal com afirmaven en el número que se li va dedicar al succés la revista València Setmanal, on criticaven el viratge de la institució cap a postulats regionalistes²⁸⁶. Posteriorment, va formar part fonamental

²⁸⁴ AZNAR, Manuel: “presentación”, *Laberintos: revista de estudios sobre los exilios culturales españoles*, nº19, 2017, pp. 3-5, esp. p. 3.

²⁸⁵ MESEGUER, Luis: “Historia y Memoria de Alejandra Soler Gisbert y sus generaciones”, *Laberintos: revista de estudios sobre los exilios culturales españoles*, nº19, 2017 . pp. 77-92.

²⁸⁶ LÓPEZ, Pilar (dir.): *València Semanal*, nº 95, noviembre 1979.

d'Escola Valenciana i inclús la va presidir durant els anys noranta del passat segle²⁸⁷. És per això que Miquel va guanyar importància en el si del valencianisme polític de segona onada, fins a arribar a convertir-se en una figura maternal i amant de la llengua per a la generació posterior²⁸⁸. Probablement, a la solidesa de la imatge va contribuir en gran manera l'activitat literària de la mestra que va publicar obres pròpies per a tots els públics, però que es va destacar, majorment, com a autora de literatura infantil. Fet de crucial importància que ha pogut comportar un gran impacte en la memòria de la nova onada nacionalista, doncs, qualsevol dels seus membres, en algun moment de la seua infantesa, va poder commoure's amb els contes de Carme Miquel. En síntesi, queda clar que el nom de la docent valenciana és recuperat com a mite maternal i guardiana de la cultura i la llengua valenciana. Fins al punt que, de manera similar a Alejandra Soler, va servir per a narrar la lluita incansable per les llibertats del poble.

Finalment, en la relació de noms, apareix Vicent Torrent -músic i musicòleg, exmembre d'Al Tall-, junt amb les seues “*cançons de lluita*”, que ha quedat convertit en un referent clau per al mal anomenat *Ska Valencià*. Gràcies, en gran part, al fet que les composicions de l'artista s'han dedicat constantment a recuperar la història i les sonoritats tradicionals valencianes; una labor que ha marcat la manera de fer i procedir de les generacions de músics posteriors. Tanmateix, també hem de destacar la seua investigació musicològica que l'ha portat a viatjar de llarg a llarg del País Valencià a la recerca de les cançons i gèneres de la tradició musical valenciana -des de fandangos fins a jotes- i les seues sociabilitats per a evitar que caigueren en l'oblit. Fruit dels viatges, va sorgir una obra tan complexa i útil per als investigadors com *La música popular* publicada en 1990²⁸⁹. Per tots aquests motius, Torrent personifica la resistència a través de la música -les seues composicions com hem vist amb anterioritat ens parlen habitualment de la dicotomia repressió-revolta- contra el probable oblit de les tradicions valencianes i la història del poble, davant la forta influència de les cultures foranes. Per consegüent, adquireix una aura pràcticament paternal com a protector del caràcter nacional, en perfecta conjunció amb la figura maternal que representava Carme Miquel en l'anterior vers.

²⁸⁷ S/A: “L'escriptora, mestra i defensora del Valencià Carme Miquel mor als 74 anys”, *Eldiario.es*, 18 de juny de 2019. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/eldiario-de-la-cultura/lescriptora-defensora-valencia-carme-miquel_132_1493376.html

²⁸⁸ S/A: “Fallece Carme Miquel, activista defensora de la cultura valenciana”, *La Vanguardia*, 18 de juny de 2019. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20190618/462953841318/fallece-la-maestra-carme-miquel-activista-defensora-de-la-cultura-valenciana.html>

²⁸⁹ TORRENT, Vicent: *La música...* 1990.

Recapitulant, fins al moment ens hem trobat amb: una imatge d'insubmissió que resideix en el mite de la Pastora, una altra de la salvaguarda de les llibertats en la figura d'Alejandra Soler i una tercera que ens parla de la protecció de la llengua valenciana personificada en Carme Miquel, que conjuga perfectament amb la imatge de lluitador per la preservació de la cultura que encarna Vicent Torrent. Tot això, per últim, es clausura amb el nom de la persona a qui ret homenatge la cançó, és a dir, amb l'esment a Guillem Agulló, mitjançant un vers tan significatiu com: “(vinc de) *el batec immortal/ de milers de Guillems*”. El fet d'utilitzar el plural per a construir aquesta menció, la converteix en un tret crucial dins de la composició, si considerem que, d'una banda, ens deixa clar que el record d'Agulló continua viu i el manté com l'heroi per excel·lència -al qual sempre s'ha de tindre present com a arquetip del valencià lluitador-; mentre que, per altre costat, se'ns dibuixa un mite projectat en passat, més enllà de l'any de naixement del propi jove maulet, en continuar emprant la fórmula recurrent “vinc de”, alhora que la partícula “*milers de Guillems*” es pot llegir com a record a tots aquells exemples històrics -coneguts o anònims- que han resistit pel bé comú de la “casa”. En canvi, també es pot interpretar el fragment en clau de passat, present i futur, perquè si el batec és immortal, podria voler indicar que tots els individus que componen la nació -hereus de l'esmentada tradició- porten dins de si a un Guillem Agulló -i no sols a Guillem Agulló, ja que la seua figura nomenada en plural pot condensar a molts altres mites-. De manera que, amb la triple projecció que es desprén d'ambdues línies de la composició, l'autor hauria aconseguit -o almenys intentat- crear una representació homogènia i inclusiva de tots els valencians -amb la qual cosa l'oient es pot veure a si mateix inclòs en el sí de la narració i imbuir-se d'aquelles experiències narrades-.

Per tant, en la present estrofa es teixeix tot un entramat d'opressió i resistència que circula a través de l'exposició de la història del sentiment valencià, on la lectura en clau negativa dels grans traumes nacionals, que ja se'ns han mostrat en altres composicions anteriors -com la Guerra de Successió i la Guerra Civil-, es contraresten amb l'optimisme que destil·len els models de resistència que personifiquen: Florencio Pla, Alejandra Soler, Carme Miquel, Vicent Torrent i Guillem Agulló. Del mateix mode que ho fan també aquells que resisteixen diàriament els atacs a la seua identitat. En conjunt, es tracta d'un resum actualitzat del constant enfrontament entre l'opressió i la resistència, que habitualment també acaba cridant a la revolta o, almenys, al cansament del poble davant

els fets que consideren abusius. Encara que Sarrià es limite, únicament, a historiar l'oposició valenciana als qui tracten de subjugar-los.

En definitiva, podem considerar que *No s'apaguen les estrelles*, que originalment era una cançó que havia de servir d'homenatge a Guillem Agulló i com a banda sonora per a la pel·lícula que portava el seu assassinat al cinema, no sols serveix per a recordar a al jove activista, sinó també per a exaltar la imatge de tota la societat valenciana. Per dur a terme aquesta empresa, Xavi Sarrià estructura la seua lletra en tres estrofes amb les quals presentar-nos l'essència de la identitat nacional. En la primera d'elles, se'ns introdueix la poètica i el significat que l'espai té per a tota una generació, a més de mostrar-nos uns certs accidents geogràfics comuns i representatius del país per tal de crear una imatge idíl·lica i intimista d'aquest, que puga ser comú al conjunt de la població. A continuació, l'autor ens nomena parts importants de la cultura valenciana com els costums -festius o no- o el folklore com a manera de transmetre una representació de la singularitat del seu poble i, amb això, justificar l'existència d'una creixent resistència contra "l'univers". Cosa que queda patent en l'estrofa final en què, mitjançant el relat històric, ens presenta a una entitat que ha resistit sempre dempeus davant les intromissions i els menyspreus externs.

En conclusió, les tres parts componen un tot que ens parla del caràcter únic dels valencians i del perill en què les característiques, que segons ell el fan diferent, s'han vist sempre. Com a resultat, a més, s'aconsegueix articular una narració homogènia des del passat fins al present d'un grup social, amb l'oposició del que es considera bo i el que es té per dolent. Així, amb la repetició incessant de la tornada -que té un fort significat d'ofensa i defensa-, després de l'última part de la cançó, aquesta idea queda reforçada: "*Per molt que bufe el vent/ no s'apaguen els estrelles*". Conseqüentment, podem constatar que ens trobem davant una composició que resumeix a la perfecció els temes tractats per la música valencianista sorgida en els últims trenta anys, que pot ser considerada com una obra mestra del seu moviment, pel fet que en ella esbrinem elements fonamentals del discurs, que van des de poètica de l'espai i l'ecologia, fins a la memòria d'herois de la causa, passant per la recuperació de les usances. Açò, amb l'objectiu primordial de crear una certa història de la societat valenciana, englobada dins d'un producte cultural de gran valor nacionalitzador. Definitivament, a la citada complexitat li hem de sumar la participació imprescindible de Pep Gimeno "El Botifarra", que vindrà a servir de mostra del llaç indestructible amb el passat -per la importància del cantant xativí en la recuperació de les sonoritats tradicionals valencianes-, i la inclusió de les joves veus de

l'Escoleta del Cor de l'Eliana que representen el futur de la resistència, alhora que atorguen a la composició una certa idea de poble que avança conjuntament, en reforçar la imatge d'unió i convertir al "jo poètic" en veu col·lectiva.

Valencianisme banal, la pèrdua del missatge valencianista explícit (2015-2023).

Des de mitjan dècada passada, les produccions musicals valencianistes han anat perdent gradualment l'element explícit per tal de donar pas a una nova forma d'expressar l'element nacionalista en les seues lletres. Una característica que ha sigut comú a quasi tots els artistes del moviment, inclús a aquells que més èmfasi havien fet en les seues composicions.

Així doncs, en primer lloc, per tal de donar una explicació a la problemàtica, primer hauríem de fer menció a la retirada d'alguns artistes i grups que havien sigut senyera del moviment quasi des de la seua formació com Obrint Pas, que es va dissoldre en 2011, La Gossa Sorda que ho va fer en 2014 o Aspencat que ho anuncià en l'any 2017. És a dir, en sis anys, els tres grups més explícits -en les seues lletres- van anunciar la interrupció de la seua activitat artística, amb la qual cosa posaren punt final als conjunts més populars d'allò que podríem anomenar com la primera i la segona fornada de la nova música en valencià. De fet, com ja veurem més endavant, de la primera fornada en són pocs els artistes que han sobreviscut en el si del moviment musical.

D'altra banda, els supervivents de la segona fornada, aquella que hauria dissortat entre la segona meitat de la primera dècada del segle XXI i la primera meitat del segon decenni, semblen haver patit una pèrdua d'identitat en les seues lletres o, almenys, la seua dissolució dins d'un discurs cada vegada menys explícit. Per tant, si prenem com a exemple dos dels grups més populars de la generació actual com Auxili o Zoo, podem observar com els seus nous treballs contrasten fortament amb aquells que hi havien publicat tan sols un lustre abans. Per exemple, en el primer dels casos, en el disc *Guaret* (2022) tan sols trobaríem tres talls que criden a la revolta, però havent perdut ja, per complet, l'element fonamental -si atenem al binomi opressió-revolta que hem vist amb anterioritat i que ha estat la manera tradicional d'argumentació de l'escena musical valencianista- per tal de fer aquest crit: l'opressió; amb la qual cosa, el joc de justificació de l'alçament

mitjançant el binomi opressió-revolta queda trencat i les cançons *Diga-li, Música i manta* i *Moussaka* es dediquen, bàsicament, a parlar dels compositors com a veus d'una lluita que no concreten en cap moment. Atés que, si ens detenim a analitzar la primera, no podem esbrinar a quin és el propòsit d'aquella causa que afirmen encapçalar:

*Venim de nou,
clar que no teníem prou.
Tota la set per calmar
I una fam de por.*

*Mala herba mai mor.
Creix silent i trau la flor,
Per molt que la tallen
Rebrota dins del cor.*

*Venim per ser
Far en la deriva,
Sal a la ferida,
Via escapatòria
En este cau sense eixida.
Diga-li, diga-li qui arriba,
S.O.S., salut i rebel·lia.*

*Que rode la bola,
Que vinga la llum,
Que torne la dansa
D'espelmes als ulls.*

Uns versos que, com podem veure asseveren que el grup és la veu de la rebel·lia, però no identifica contra qui, cosa que no farà en tot el disc. De la mateixa manera, en *Música i manta* se situen a ells mateixos com a difusors de la identitat -una identitat que no queda patent en el treball- i mestres de la nova generació, ja que li donen consells al voltant de com portar la fama i no rendir-se mai, perquè la música social no és rendible econòmicament, però sí en allò que es refereix a la lluita de classes. Per últim, *Moussaka*, una col·laboració amb l'explícit grup obrerista Los Chikos del Maiz, és la cançó més compromesa políticament de tot l'àlbum. Malgrat això, es tracta d'una composició allunyada del valencianisme estricte i molt propera a la lluita de classes, ja que critica fortament a la patronal i als sectors privilegiats i adinerats de la societat. En conseqüència,

si comparem l'àlbum de 2022 amb *Tresors*, publicat pel grup d'Ontinyent tan sols cinc anys abans (2018), podem trobar grans diferències, especialment pel que fa a l'expressió de la identitat nacional valenciana dels compositors. Si considerem que en aquell d'un lustre enrere trobàvem alguns temes que van ser considerats quasi himnes generacionals com *Hui la liem* o *Com Camot*, ja analitzades amb anterioritat, que criticaven fortament les imposicions castellanques en la quotidianitat valenciana, així com les ingerències de l'estat espanyol en la política autòctona, especialment a través dels governs "corruptes" - segons els artistes mateixos- del Partit Popular.

Pel que fa a Zoo -probablement el grup de música en valencià més popular en l'actualitat, cal no oblidar que van ser capaços d'omplir el Wizink Center de Madrid la nit del 3 de desembre de 2022, una clara mostra de la seua transcendència més enllà del País Valencià²⁹⁰- hem de referir-nos al seu treball *Llepolies* publicat en 2021 que, malgrat fer una música més explícita que allò que hem vist en el cas del treball més recent d'Auxili, amb talls com *Avant* -que critica agudament la manipulació política per part dels mitjans de comunicació que donen veu i encimbellen a la ultradreta espanyola-, *La del Futbol* - que parla de l'esport quasi com a un "opi per al poble" que es emprat per enfrontar a la societat i desviar l'atenció d'altres aspectes que serien més importants, com la corrupció que també hi seria present en els propis equips de futbol- o *Tobogan* que exposa l'individualisme i l'egoisme de les classes socials acomodades, així com els valors del capitalisme i la meritocràcia; es tracta d'un àlbum allunyat identitàriament del valencianisme, ja que es caracteritza, com hem vist, per la seua defensa de l'obrerisme i la lluita contra el capital i el feixisme. De manera que, sembla que, el grup, que sempre s'havia identificat tant amb el valencianisme com amb l'antifeixisme, hauria fet d'aquest últim la seua causa principal, amb la qual cosa la identitat nacional explícita hauria passat a ser latent, encara que sí que podem trobar un tall de clar valor nacionalista com *Diània* que es troba repleta de referències orogràfiques concretes com les que fa al Pou Clar (Ontinyent), la Penya Foradà (Vall de Gallinera) o el barranc de Malafi (El Comtat); però també de referències geogràfiques més generals que són comunes al paisatge arreu del País Valencià com: les valls, les séquies o "barrancs encantats"; que queden oposats a la

²⁹⁰ PRIETO, Lucía: "Zoo llena el Wizink con música en valenciano", *Levante-EMV*, 4 de desembre de 2022. <https://www.levante-emv.com/cultura/2022/12/04/zoo-llena-wizink-musica-valenciano-79553860.html>

ciutat, les platges i els titans de formigó, atés que per al grup és en l'interior del País Valencià on se salvaguarda la cultura pròpia:

*Barrancs encantats,
Serres foradades,
Pintures ancestrals.
Ballen les aixades.
Si tots, com jo, marxem
A la ciutat,
Qui parlarà amb les oliveres
Mil·lenàries?*

*Lluny de les platges
I els titans de formigó
Respira el món a les valls de l'interior,
Als vells dimonis
Del moro dels ulls blaus.
Les fonts conten rondalles
A rentalles i gripaus.*

Una idea que es veu reforçada amb les contínues mencions a la mitologia valenciana, a través de figures molt reconegudes com la Quarantamaula; a la gastronomia mediterrània -de manera semblant al que va fer Xavi Sarrià en *No s'apaguen les estrelles*- o, inclús, a l'agricultura del país. De la mateixa manera, els compositors també fan referències culturals contemporànies, ja que versionen el poema *La Drova* de Josep Piera, alhora que citen la novel·la *Canto jo i la muntanya balla* de Irene Solà, que encara que és obra d'una autora catalana, ha tingut un gran impacte al territori valencià. Així doncs, la composició constitueix un crit desesperat i una clara denúncia de la pèrdua d'identitat valenciana i el perill que suposa el despoblament que pateixen des de fa anys les comarques de l'interior per a la pervivència d'aquells elements que vertebraren el caràcter del poble valencià i, per tant, allò que ho diferencia de la resta de pobles i nacions.

Ara bé, malgrat això, si observem, com hem fet amb *Auxili* amb anterioritat, l'àlbum de Zoo previ al llançament de *Llepolies* en 2021 -Raval 2017-, podem observar com el pes del valencianisme en les composicions del grup ha caigut considerablement en el seu nou LP. Si tenim en compte que en aquell que va ser publicat en 2017 trobem cançons tan explícites com *El cap per avall* o *Dilo en castellano* que, com hem analitzat anteriorment, critiquen fortament la influència castellana i les imposicions foranies, fent menció entre

d'altres a Felip V, Millan Astray o Milans del Bosch, totes figures que per al valencianisme actual representarien l'opressió de l'estat espanyol cap als valencians i les seues llibertats. Però també altres que homenatgen a personatges que van lluitar per la pervivència de la cultura autòctona com *La Mestra* dedicada a Marifé Arroyo per la seua implicació política i la seua defensa de l'educació en llengua pròpia abans de l'aprovació de la Llei d'Ús i Ensenyament.

Per últim, després d'observar l'evolució patida pels grups de la segona fornada d'artistes valencianistes de la present generació, hem de tractar d'observar el discurs d'allò que podríem anomenar com els músics de la tercera fornada, és a dir, d'aquells que van interrompre en l'escena musical en valencià al llarg del segon lustre de la dècada passada i inicis de la present com Els Jóvens que van tindre una trajectòria curta però fructífera, Maluks grup que es caracteritza per les seues composicions que mesclen el valencià amb ritmes llatins, o Tito Pontet que, malgrat pertànyer a molt diferents gèneres musicals, tenen elements en comú que en són molt interessants per a la investigació que ens ocupa.

El primer cas, el del grup de Sant Vicent del Raspeig que estigué en actiu a penes dos anys, és el més cridaner i on el valencianisme banal pot ser més fàcil d'identificar, ja que la seua música es va caracteritzar per un retrobament amb el folk d'una manera molt semblant a allò que feren abans Al Tall o, més tard, Tres Fan Ball, atés que recuperen elements de la música tradicional i inclús basen bona part de la seua producció en els gèneres autòctons, fins al punt que alguns mitjans de comunicació especialitzats com Tresdeu arribaren a afirmar que "Els Jóvens ens canten les històries d'ara a la manera dels vells"²⁹¹. Unes sonoritats que recorden a les cançons valencianes ancestrals, però que queden reformulades per aproximar-les, sense deformar-les, al pop i al rock; per tant, els alacantins actualitzen el folklore valencià i el porten al present, fent-ho més fàcil de digerir per a les noves generacions, però fugint, alhora, del mestissatge al qual Obrint Pas o La Gossa Sorda havien sotmès a la música valenciana al barrejar-la amb altres d'arreu del món, especialment l'ska. Així doncs, ens trobem davant d'uns sons que recorden a la tradició, encara que no s'ajusten estrictament als seus paràmetres, cosa que es molt ressenyable, si considerem que els seus oients queden exposats, mitjançant les sonoritats a una determinada història musical molt lligada als costums i les usances del poble

²⁹¹ MONFORT, Daniel: "Els Jóvens ens canten les històries d'ara a la manera dels vells", *Tresdeu*, 13 de juliol de 2018. <https://www.tresdeu.com/2018/07/jovens-histories/>

valencià, la qual cosa, en segons quins contextos, a més, quedava lligada a un cert discurs valencianista. Però, per tal d'observar l'existència o no d'aquest valencianisme latent, hem d'apropar-nos a observar i analitzar detingudament les lletres de l'únic àlbum que van publicar en la seua curta trajectòria artística. El tall amb el qual comença l'LP, anomenat *Anís Tennis*, ja ens deixa entreveure un cert nacionalisme banal, al dedicar una cançó a la cassalla, una beguda que s'ha convertit quasi en sinònim de nacionalisme dins del moviment en els últims anys, fins a elevar-la a l'estatus de licor de la revolta valenciana, com hem pogut observar en composicions com *Cassalla Paradise* de La Gossa Sorda que unia la cassalla amb la rebel·lia d'aquells que s'oposaven a la censura de les institucions cap a certes cultures polítiques valencianistes i d'esquerres. Pel que fa a Els Jòvens relacionen a aquest producte de consum comú al llarg del País Valencià amb la insubordinació juvenil, però amb certes mencions que en són molt interessants, com quan ens indiquen que tocaven *Tio Canya* d'Al Tall amb els amics o, poc després, quan recorden a la fera de la cançó d'Ovidi Montllor -*La Fera Ferotge*- i afirmen que ara s'ha escapat; de manera que, recuperen aquest personatge quasi mitològic per al nacionalisme valencià, per tal de fer un crit a la revolta, si observem els versos que continuen: “*Hi ha una guerra allà fora; mira, es pot veure el foc/ de les files de torxes camí de les Corts./ Au, senyors, escureu el plat; s'ha acabat el sopar./ Si penseu fugir, busqueu un forat gran/ que més d'un s'ha engreixat.*”; per finalitzar amb un crit velat a alçar-se: “*En la nit de Sant Joan/ l'anís no faltará./ Aquells jòvens han tornat*”.

D'altra banda, a la cançó *Jota Coreana* -amb un títol molt semblant al de l'arxiconeguda *Jota Valenciana* d'Obrint Pas- ens parlen d'opressió i revolta però d'una manera quasi onírica, alhora que expressen la falta de llibertats i la difícil situació que ha de patir el jovent a l'hora de tractar d'emancipar-se. Una cançó, per tant, que discorre, per un costat, pel valencianisme banal al fer referències a un pardal tancat en una gàbia que no tasta el menjar que el seu amo li dona, una representació que podria amagar un missatge nacionalista, donada la música que l'acompanya, però que en cap cas es pot afirmar amb certesa donada la falta de rotunditat del discurs, encara que, el fet que el fragment siga cantat per Vicent Torrent -cantant i fundador d'Al Tall-, pot servir-nos com a guia sobre cap a on va dirigit el missatge de la composició, ja que, sembla estar referenciant en aquestes línies a la seua cançó *Tinet* que parla d'un rossinyol tancat que es alliberat i que finalitza amb uns versos marcadament anticastellans i d'esperança en un futur millor que sembla remot i quasi impossible: “*Quan el foc refresque l'aigua/ i el gel la faça bollir/*

per curar el mal d'Almansa/ ens vindrà res de Madrid". D'altra banda, podríem dir que la composició es caracteritza també per la seua denúncia social, a l'assenyalar la nefasta situació econòmica del jovent.

Per últim, podríem destacar la irònica cançó *Eduardo i el fantasma de la mascletà* dedicada quasi en clau de sainet a l'expresident de la Generalitat Valenciana, Eduardo Zaplana a qui es nomena, sense citar el seu nom complet -encara que el protagonista sí es diu Eduardo-, mitjançant trets físics de la seua persona que sempre han sigut emprats per a satiritzar-lo, com el cridaner to de pell bronzi que llueix habitualment o el seu accent murcià propi de la seua Cartagena natal. A més a més, s'indica que es "*veu molt honorable,/ amb un vi a les mans*", clara referència al seu antic càrrec polític, ja que als presidents de la Generalitat se'ls dona el tractament de "Molt Honorable". Així, els de l'Alacantí fan sorna d'una de les figures principals a les quals el valencianisme actual ha acostumat a criticar per la seua nefasta -sempre segons els nacionalistes- gestió. Però encara més important, serà el vers en què es diu que Eduardo pertany a un grup de "*lladres que heu saquejat el País*", amb la qual cosa es torna de nou a la crítica a la corrupció del Partit Popular -com feien altres grups des d'anys abans- però sense mencionar explícitament al partit polític, alhora que el mot País, acompanyant a una figura com Eduardo Zaplana, apel·laria al País Valencià com a entitat política i administrativa pròpia, de manera molt significativa, ja que "País Valencià" sembla haver-se convertit en monopoli de la forma d'expressar-se del nacionalisme d'esquerrres des dels últims anys de la Batalla de València.

Ben diferents, però semblants al mateix temps al cas de Els Jovens, són Maluks o Tito Pontet, perquè el valencianisme també es troba present en les seues lletres, però d'una manera latent, mentre que la seua música s'allunya molt dels gèneres tradicionals que tocaven els santvicenters i s'apropa més als ritmes llatins com la cúmbia. Ara bé, si hi ha hagut un grup de la nova fornada que hi haja assolit nivells de popularitat i èxit semblant als grans exponents de les fornades anteriors com Aspencat, Obrint Pas, La Gossa Sorda o Zoo -que es mou a cavall entre dos generacions-, aquest ha sigut La Fúmiga que s'ha convertit en el màxim exponent de l'esmentada latència de la identitat valencianista en la música actual en llengua pròpia. En aquest sentit, podríem citar alguns exemples de cançons que s'han convertit en arquetips de la nova forma d'expressar el sentiment nacional valencià com *Monstres i gegants* (2019) que mostra un sentiment latent en versos que parlen d'un poble que crida i que mira endavant, mentre recorda la figura de "la veu

del poble” que va crear Vicent Andrés Estellés al seu conegut poema *Assumiràs la veu d'un poble*, alhora que aprofita per a cridar a la resistència, però sense deixar clar qui és l'opressor. Igualment, aquesta imatge la construeix amb figures costumistes com l'Albufera, els esmorzars o l'estiu mediterrani. Precisament, l'últim referent de l'imaginari col·lectiu que acabem de mencionar va ser el protagonista d'altra composició del grup que deixa entreveure la dissolució identitària de la qual venim parlant, ja que en *Mediterrània* (2019) s'aprofita una narració d'amor per construir una idea amable del Mediterrani com a testimoni de la història del poble valencià al llarg dels segles com ja succeïa en altres cançons que hem vist amb anterioritat, però sense cap intenció política, més enllà que la de dibuixar tímidament la llar pròpia. De fet, açò serà una constant al llarg de la discografia del grup, atés que en el seu àlbum *Fotosíntesi* de l'any 2021 trobem xicotetes mencions a la tradició, al costumisme o a l'orografia, que dibuixen una llar pròpia, però d'una manera tan íntima que sembla no anar més enllà del sentiment propi del compositor. Per exemple, en *Segona Conjugació* es fa menció a Camals Mullats de La Gossa Sorda, que ja ha assolit, amb el pas dels anys, la categoria d'himne generacional dins del moviment, per parlar d'amor; de la mateixa manera que en *Adictes a Viure* es parla de poble o es recuperen imatges de la tradició festiva com els gegants o *Llavors* que comença sent una cançó d'amor, però acaba per convertir-se en una composició amorosa cap al seu país, cap al País Valencià, ja que finalitza amb uns versos que hi seran claus per esbrinar-ho: “Com no te vaig a estimar?/ Si mai he dubtat, per molt lluny que he estat, que amb tu sempre em vull quedar/ País Valencià”. De tal manera que podem asseverar que es tracta d'una de les cançons més explícitament valencianistes del grup, però, de nou, continua sense arribar al punt de les composicions que es produïen al si del moviment una dècada abans.

En conclusió, siga per “l'èxit electoral”, per erosió o per l'evolució natural de l'escena musical valencianista, es pot constatar que les lletres de les composicions produïdes pels grups de la tercera fornada d'artistes de la generació actual i inclús pels de la segona fornada han patit un gir radical i s'han allunyat gradualment en els últims lustres de les líriques explícites que es produïen a principis del present segle dins del moviment. Encara més, amb la separació de Zoo en l'any 2024 i l'anunci de l'aturada de Xavi Sarrià al mateix any, l'escena de música en llengua pròpia quedà molt colpejada -que no ferida de mort- i sense cap agrupació assenyalada que encapçale el moviment, almenys de la manera en què venia succeint fins al moment en què normalment un grup o artista

sobreeixia per sobre els altres com Obrint Pas, La Gossa Sorda, Aspencat o Zoo; encara que cal destacar el retorn als escenaris de Josep Nadal -excitant de la Gossa Sorda- en 2024 amb el grup Pep de la Tona, amb el qual ha tornat a fer lletres realment explícites a la manera del seu anterior grup -després de la seua aventura política en les Corts Valencianes com a part de Coalició Compromís-. A banda d'açò, sembla, si considerem allò que acabem de veure al llarg del present punt, que la música valencianista actual ha anat capgirant cada vegada més cap al valencianisme latent en les seues cançons, com si ja no fos necessari reafirmar explícitament el sentiment identitari, com si existiren uns certs ressorts banals que feren perdurar la identitat d'una manera intel·ligible i etèria en les mentalitats col·lectives valencianes, de manera que romanguera latent i sols es fera patent davant situacions sobreixents com les que ja assenyalava Billig en el seu estudi *Nacionalisme Banal*.

Conclusions sobre la música en valencià recent (2006-2024).

Comptat i debatut, des de 2006 el discurs nacionalista en la música en valencià ha patit una profunda evolució que es constata especialment en l'aproximació a elements del relat que abans semblaven exclusius del *blaverisme* com l'horta, el ruralisme o les tradicions festives. Un procés que, de fet, li ha valgut al valencianisme per a començar a ampliar notablement la seua base social. Cosa que també ha aconseguit gràcies a la seua tasca social, denunciant les injustícies diàries, la crisi econòmica, l'atur, la repressió policial, el feminisme o la corrupció. De manera que, amb l'apertura del discurs, els postulats nacionalistes s'haurien guanyat una importantíssima popularitat entre les diferents cultures polítiques de l'esquerra. Precisament en açò radica la importància de la música com a creador d'identitats; en la seua capacitat de teixir un entramat narratiu complex i lògic que acabe per oferir una narració fàcilment assumible per diversos tipus de públic. Aquesta feina nacionalitzadora transversal es va accentuar de manera exponencial a partir del començament de la segona dècada del present segle, quan influenciats per l'imperant revisionisme històric, que es promovia per part de grups socials crítics, la música en valencià començà a redefinir el seu propi discurs adoptant noves temàtiques com la feminista.

En conseqüència, es podria dir que els grups que realitzen música en llengua pròpia han sigut més efectius a l'hora de crear una identitat nacional que la majoria de pensadors anteriors, però no sols per cantar -ja que un missatge cantat pot aconseguir major públic que un simplement escrit-, sinó per ser capaços d'oferir una confecció menys dogmàtica i més transversal d'elements, en aproximar-se al poble i les seues tradicions, i fins i tot acceptar alguns trets que anys abans havien sigut exclusius de les cultures polítiques regionalistes -inclús de manera banal sols amb les sonoritats i petites imatges quotidianes-. En conseqüència, han demostrat sobrada capacitat per a la creació d'un renovat imaginari col·lectiu i d'un nacionalisme quotidià que inclou un extens catàleg de referències geogràfiques, mitològiques o festives. Encara més, mostra de la importància de la música valencianista és que s'ha situat a ella mateixa dins del marc imaginat que conforma la nació, atés que les bandes més joves han considerat als artistes pioners de la nova generació quasi com a arquitectes d'una nova forma de pensar la nació dels valencians; com demostra *Cançó que mai s'acaba* (2019) elaborada per la Fúmiga, com un *collage*, a partir de retalls d'algunes de les obres més importants que ja formen part de la cultura popular del moviment musical valencianista:

*Cinc de la matinada, pensava que era dissabte.
Suavitat universal, no hi haurà hui qui m'aguante.
Tres voltes per setmana m'enamore del meu peu esquerre,
Però hui li toca al dret: no t'he dit mai que m'encantes.*

*Sempre venies darrere, que t'ensenyara cançons.
No vull plors ni vull tristeses, vull que cantes la cançó.
[...] Ja no visc com un rèptil, no necessite el teu calor (sic.),
Un altre dia serà que tu i jo farem saó.*

*[...] Cançó que mai s'acaba,
Somnis rebels i flama, carícies al meu llit.
Camals mullats a la trinxera, ja naix la primavera.
S'alça la polseguera del meu poble que somriu.*

*[...] Tio Canya, Tio Canya, no tens les claus de ta casa,
Tinc el cor encés en flama. Paradís de la cassalla.
Si tu vols, si tu vols, comença la processó.
Tinc ganes de cantar.*

1.3.-Xarxes socials

En els últims anys, les xarxes socials generalistes -Facebook, Instagram, X (abans Twitter) o més recentment Tiktok- han esdevingut autèntics objectes de consum immediat, tal volta els productes culturals de més ràpid consum, gràcies a la seua fàcil accessibilitat des de qualsevol lloc a qualsevol hora des d'un telèfon mòbil, un ordinador o una tableta. La qual cosa ha pogut convertir-les en no solament en un aparador on mostrar la quotidianitat, la ideologia o formular queixes diàries, sinó també en un reformador d'identitat constant per als individus que consumeixen el seu contingut, especialment quan es tracta de perfils i pàgines dedicades a fer humor a partir de la identitat autòctona i les sensibilitats valencianistes. D'altra banda, també cal prestar atenció als artistes amb certa sensibilitat que mostren els seus treballs en xarxes socials i que en els últims anys, en molts casos, han sigut encimbellats a il·lustradors de la lluita del poble valencià.

Així doncs, començarem el nostre anàlisi apropant-nos als denominats “perfils de mems” que es dediquen a la producció de imatges i vídeos, sobretot humorístics, que són fàcils de digerir per l'audiència, però que, en el fons, tenen una gran càrrega del que podríem denominar com a “valencianisme banal”, ja que recorden constantment la suposada excepcionalitat cultural valenciana i fan un ús continu de la quotidianitat i el costumisme valencià en les seues obres, la qual cosa estaria molt relacionada amb allò que Michael Billig denominà com a “nacionalisme banal” en la seua obra homònima, amb la peculiaritat que, en aquest cas, els periòdics que analitzava l'historiador anglès han estat substituïts per unes noves plataformes digitals de major impacte entre el jovent i la societat en general.

Així doncs, entre aquests perfils, podem distingir dues categories i tipologies diferents, d'una banda aquells que podríem considerar polítics o reivindicatius explícits i d'una altra aquells que podríem classificar com a costumistes o quotidianes, atés que fan referència al dia a dia dels valencians i a les seues usances. Les primeres d'elles són tal volta les més explícites, i per tant les més, aparentment, senzilles d'analitzar, atés que, també, van ser les primeres en sorgir i les seues publicacions es basen en mems i composicions fotogràfiques i imatges de fàcil consum. En conseqüència, podem començar apropant-nos a dos de les més antigues com ara Suecanismes i Kalebarraka. Conegudes especialment

Il·lustració 1. Suecanismes, 24 d'abril de 2018. [consultat el 13 de novembre de 2023]

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=1686950411381133&set=pb.100067384774956.-2207520000>

pel seu humor visual i àcid fortament compromès amb una certa corrent valencianista. De fet, en el cas de Kalebarraka arribà a tindre tant de repercussió que en els últims anys començà l'emissió d'un podcast en diferents plataformes d'*streaming* com ara Spotify o Ivoox, que també es retransmet en obert en l'emissora municipal Radio Godella²⁹², on porta el seu humor valencianista un pas més enllà a través de les arts radiofòniques. Ara bé, allò realment important, pel seu impacte, serà el treball en xarxes socials d'ambdós perfils i és per això, que hem d'analitzar algunes de les seues publicacions amb més repercussió i visualitzacions, ja que d'aquesta manera podrem esbrinar el seu discurs i les identitats que es desprenen d'ell mitjançant la identificació dels diferents elements que el componen. Així doncs, si comencem per Suecanismes, el primer que cal mencionar és que el seu compte d'X -abans Twitter- va ser suspès i les seues publicacions ja no en són visibles, encara que sí ho són en la seua pàgina de Facebook, per la qual cosa ens centrarem en aquesta xarxa com a font principal per analitzar el missatge de Suecanismes i la seua posterior deriva després de canviar el seu nom a Sang i Terra. Per exemple, si parlem d'una de les principals característiques del discurs valencianista, com ho és l'oposició al centralisme espanyol i al poder castellà, trobem que aquest és també un dels trets característics de les publicacions realitzades per aquest compte, que entre altres va publicar una composició visual que simulava ser un videojoc de la línia "Imagina ser" de la videoconsola Nintendo DS amb el títol "Imagina ser castellà", en la portada del qual trobem diversos personatges pintats amb la bandera d'Espanya amb frases que serien, en

Comenzar

Començar

Escomençar

Ascomençar

Il·lustració 2. Suecanismes, 30 de maig de 2018. [consultat el 13 de novembre de 2023]

²⁹² <https://www.audio.cat/podcast/kalebarraka> [consultat el 19 d'octubre de 2023]

principi, representatives del turistes castellans que arriben al País Valencià com: “*somos los turistas los que enriquecemos la Comunidad Valenciana*”; “Nos imponen el català”; o topònims mal pronunciats o no oficials com “Benidor” o “Javea”. Cosa que, juntament amb el fet que els personatges en qüestió apareguen amb el cap fos o xafat per la part superior, sembla fer referència a una falta de cultura o inclús a una escassa intel·ligència per part d’una part dels individus de la resta de l’estat. Un discurs molt paregut al que ja trobàvem en cançons com Cullera Sandinista del grup riberenc Ska Band Malajunça que en un dels seus versos més explícits afirmava: “*Desperta, dispara/ un madri* (com a diminutiu de madrileny) *en la playa*”.

D’igual manera, entre les publicacions d’aquest creador era normal trobar també referències al caràcter del poble valencià, especialment a través de les maneres locals de parlar i pronunciar determinades paraules segons la comarca de procedència del parlant, com és el cas de “començar” que té variants com “*escomençar* o *ascomençar*” que són reconegudes per l’AVL com a variants col·loquials²⁹³. De manera que, la llengua i la seua varietat lèxica i dialèctica es van a convertir en les publicacions d’aquesta pàgina en un motiu d’orgull i, especialment, en un tret diferenciador del poble valencià davant d’altres pobles com el castellà. De fet, si atenem a aquest mem en específic, els castellans tornen a ser representats com a individus sense cultura o, almenys, això es desprèn de la imatge, ja que relaciona “*comenzar*” en castellà amb un individu amb el cervell petit, mentre que

- Tienes unos Hogos ke te
komia tol Koño!
- Visente Nano això no pots
posar-ho, posa millor "No Hi
Havia a Valensia...

Il·lustració 3, Kalebarraka. Instagram.

<https://www.instagram.com/p/CXB65ZiN7qQ/>

[consultat el 16 de novembre de 2023]

progressivament l’activitat cerebral de l’individu representat va sent major exponencialment si diu: “començar, escomençar o ascomençar”. Una característica comú, com hem vist en aquest compte, que més tard acabà protagonitzant una deriva identitària cap al pancatalanisme i inclús podríem dir que cap al fonamentalisme, cosa que va coincidir amb el canvi de nom de la pàgina que passà d’anomenar-se *Suecanismes* a denominar-se *Sang i Terra*. Va ser aleshores quan el seu discurs capgirà cap a postures més radicals.

²⁹³ AVL: *Diccionari de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua*.

Finalment, el perfil deixà d'estar actiu cap a mitjans de l'any 2022.

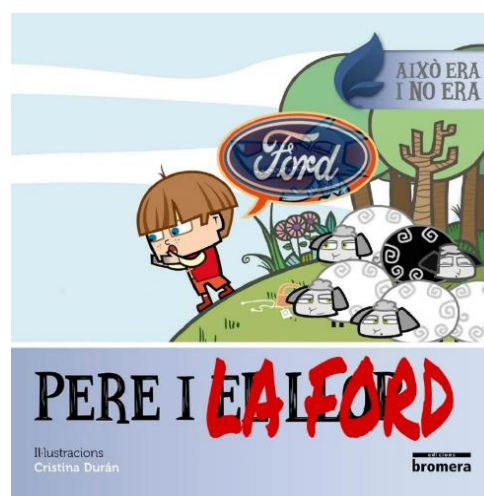
Pel que fa a Kalebarraka, el seu humor sempre s'ha caracteritzat per ser àcid i irònic inclús cap al propi valencianisme, però al mateix temps guarda moltes similituds amb els primers temps de Suecanismes, especialment per allò tocant a la cultura valenciana i en especial a la música i la literatura valencianista, amb mems on, entre d'altres, trobem a Ovidi Montllor aconsellant a Vicent Andrés Estellés sobre uns versos del famós poema *No hi havia a València* on el d'Alcoi evita que el poeta incloga uns versos

Il·lustració 4 Kalebarraka, instagram.
<https://www.instagram.com/p/CYuaRt2tv8r/>
[consultat el 16 de novembre de 2023].

malsonants. Encara que es tracta d'un mem molt habitual en les xarxes socials, no deixa de ser destacable, pel seu contingut identitari. Cosa pareguda va succeir quan en 2022 es va celebrar l'any Fuster, moment en el qual la pàgina va apostar fortament pel contingut relacionat amb el pensador de Sueca. Entre aquelles publicacions podem trobar-ne jocs de paraules com "Bernd Fuster" que canvia la cara de l'ex-jugador de futbol Bernd Schuster per la del filòsof de la Ribera, "Gosthfuster" per "Ghostbuster" o "Dacia Fuster" per Dacia Duster. Però els més interessants són aquells que s'apropen a la vida, obra i pensament de Joan Fuster des de l'humor com ara una representació de la Verge Maria i Sant Josep en què ella li pregunta a ell que, com que és fuster, si podria fer-li uns aforismes, a la qual cosa ell contesta que no en sap, per a que finalment Maria afirme que el seu home ni es fuster ni es res, en referència clara a la tipologia textual que caracteritzà bona part de l'obra literària de l'autor de *Nosaltres els Valencians*. D'igual manera que farà més endavant amb un mem que mostra al personatge que ens ocupa assenyalant un cartell on "Centre penitenciar de Fontanar dels Alforins" ha sigut substituït per "Centre penitenciar de Fontanar dels Aforismes (sic.)". Per últim, cal destacar el fotomuntatge que transformava el logotip de la famosa discoteca ACTV, situada en la ciutat de València, en el d'ACP V -Acció Cultural del País Valencià- substituint el rostre d'imatge de la sala de ball pel de Joan Fuster, la qual cosa no fa sinó assenyalar a l'associació cultural com l'epicentre del fusterianisme actual.

D'altra banda, Kalebarraka s'ha caracteritzat també al llarg dels anys per fer referències constants a la quotidianitat i al dia a dia dels valencians a través de l'humor fins crear una mena de recopilatori o d'inventari de la valencianitat. En aquest cas, per exemple, podríem assenyalar les mencions a empreses valencianes com Mercadona amb imatges que representen a Joan Roig com a Mufasa dient-li a Simba que tot allò que es veu des de dalt de la muntanya algun dia serà un Mercadona, en calara al·lusió a la proliferació i concentració de locals d'aquesta cadena de supermercats per tot el País Valencià, especialment a les grans ciutats. Dins d'aquesta tipologia, podríem destacar mencions a altres empreses com ara Pollos Planes, Casa Planes des de setembre de 2023, -famosa polleria valenciana radicada en Massamagrell que s'ha estès per tot el territori valencià i inclús per Catalunya- mitjançant una vídeo que contenia el seu logotip de manera estàtica mentre de fons es pot escoltar a algú intentant vendre dosis de cocaïna -vulgarment coneguts com a "pollos" en castellà- mentre denomina al seu negocia de sovinteig amb el nom d'aquestes carnisseries. Al fil d'aquest inventari quotidià valencià, també podem trobar altres empreses d'alimentació valencianes, en este cas de begudes espirituoses, com ara Anís Tennis, encara que el tractament que rep l'empresa per la seua part sembla ser més amable que en els anteriors exemples, ja que parla de la seua nau com "la fàbrica dels somnis", atés que, com hem vist quan analitzàvem el discurs musical d'aquesta nova generació, la cassalla -anís sec- sembla haver-se convertit en una mena de beguda revolucionaria, el consum de la qual identifica a unes determinades cultures polítiques. Entre d'altres, en la seua pàgina també podem trobar altres empreses que marquen la vida econòmica dels valencians com Ford que té una de les seues seus europees en Almussafes i concentra una part important de l'activitat industrial, laboral i econòmica de la província de València, motiu pel qual sovint tracta de renegociar les condicions amb el govern de la Generalitat, per tal d'aconseguir subvencions i facilitats a l'hora de fer retallades ocupacionals entre la seua plantilla. És per això que, en aquesta ocasió en la pàgina es representa a l'empresa nord-americana com si es tractara del famós conte de Pere i el Llop en què un pastor anomenat Pere alerta constantment, en forma de broma, de la

Il·lustració 5 Kalebarraka, Instagram.
https://www.instagram.com/p/CZMu_2DNgttd/

presència d'un llop, per la qual cosa quan realment apareix el llop la resta de gent del seu poble de no té en consideració les alertes de Pere que acaba per perdre les seues ovelles. D'aquesta manera, Kalebarraka critica les continues amenaces de tancament de la factoria per part del gegant americà que inclús demana ajudes per a "electrificar" -fer millores per a construir cotxes elèctrics- la planta d'Almussafes a la pròpia Generalitat, que, per exemple, el 20 de novembre de 2023 assegurava posar a la seua disponibilitat totes les facilitats possibles per portar a terme aquesta transformació, cosa que segurament no succeiria amb altres empreses del territori²⁹⁴.

En conseqüència, com hem vist en aquestes dos comptes de mems, les publicacions d'aquest tipus de pàgines podria dividir-se en dos tipologies fonamentals: les polítiques i les costumistes. De fet, poc a poc, amb l'aparició de cada vegada més perfils dedicats a l'humor valencià, els perfils aniran especialitzant-se de manera gradual. Així doncs, continuarem el nostre anàlisi del valencianisme en xarxes socials observant detingudament els perfils dedicats a l'humor polític i el discurs que construeixen a través de les seues publicacions. En primer lloc, podríem analitzar el perfil de Las Colonias, una pàgina que satiritza al diari Las Provincias -inclús amb un logotip molt semblant que canvia l'LP de Las Provincias per l'LC de Las Colonias, alhora que manté la mateixa tipografia- a través de notícies falses i sensacionalistes que podrien arribar a aparèixer en el propi periòdic valencià, generalment relacionades amb les diverses identitats valencianes. En aquest cas concret, els mems ideogràfics i fotogràfics queden substituïts per titulars i muntatges de portades d'aquest diari fictici. Un exemple clar d'açò que afirmem ho trobem en alguns titulars com el que van publicar en 2017 quan la nova llei de plurilingüisme fou aprovada per la Generalitat Valenciana, cosa que va suscitar, com hem mencionat anteriorment, una gran polèmica entre les cultures polítiques de la dreta valenciana, especialment entre aquelles properes al "blaverisme", que van veure en ella una imposició del valencià per sobre el castellà -de fet, una de les primeres accions del nou govern valencià format pel Partit Popular i VOX en l'any 2023 va ser la reforma

²⁹⁴ VÁZQUEZ, Cristina: "La Generalitat Valenciana dará todas las facilidades a Ford para la electrificación de Almussafes, que se congela según UGT", *El País*, 20 de novembre de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-11-20/la-generalitat-valenciana-dara-todas-las-facilidades-a-ford-para-la-electrificacion-de-almussafes-que-se-congela-segun-ugt.html>

LAS COLONIAS
LC @las_colonias

#ÚltimaHora Se filtra la imagen de la primera clase de primaria que ha aplicado el Decreto de Plurilingüismo de Marzá.

Tradueix del espanyol

Il·lustració 6 Las Colonias, Facebook, 2 d'abril de 2017. [consultat el 27 de novembre de 2023].
<https://www.facebook.com/1120712264607132/photos/a.1124899987521693/1673455309332822/>

mentre de fons es pot observar un pòster amb la silueta dels anomenats Països Catalans, juntament amb un altres on es llegeix “PPCC” -sigles de Països Catalans- simulant una bandera de la Unió Soviètica -les sigles de la qual eren “CCCP” que guarden gran similitud amb “PPCC”-. D’aquesta manera, tot el conjunt no seria més que una crítica directa a les polèmiques alentades per Las Provincias contra la nova llei -il·lustració 6-.

Tal era l’enfrontament i la sàtira cap a aquest periòdic, que inclús en determinades ocasions la pàgina arribà a citar titulars del seu compte oficial en xarxes per a fer humor sobre ell directament, com va passar quan el tabloide dirigit per Maria Consuelo Reyna va criticar la suposada aparició de vegetació descontrolada en els escocells de les aceres de la ciutat de

d’aquesta llei per tal de disminuir la presència de la llengua autòctona en les aules²⁹⁵-. Per tal de satiritzar aquesta reacció de la dreta, la pàgina va publicar una suposada fotografia de la primera classe de primària en adoptar la llei de plurilingüisme impulsada pel conseller d’educació Vicent Marzá. En ella, podem observar entre d’altres a Joan Fuster, Nicolás Maduro -president de Veneçuela-, Jordi Pujol o Arnaldo Otegi -figures totes que serveixen a les cultures polítiques del conservadorisme i el blaverisme per tal d’atacar a l’esquerra i al pancatalanisme-;

LAS COLONIAS
LC @las_colonias

Después de las bicis y la rotulación en valenciano llega la próxima plaga bíblica: los matorrales. Y sí, también moriremos todos.

Tradueix del espanyol

Il·lustració 7 Las Colonias, Facebook, 15 de maig de 2017. [consultat el 27 de novembre de 2023].
<https://www.facebook.com/1120712264607132/photos/a.1124899987521693/1724462267651654/>

²⁹⁵ S/A: “Escuela Valenciana rechaza la reforma de la ley de plurilingüismo”, *El diario*, 2 de octubre de 2023. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/politica/escuela-valenciana-rechaza-reforma-ley-plurilinguismo-negar-conocimiento-lengua-supone-desigualdad_1_10562297.html

València, un titular al qual Las Colonias va reaccionar assegurant que “*Después de las bicis y la rotulación en valenciano llega una nueva plaga bíblica: los matorrales. Y sí, también moriremos todos*”; de manera que no solament es ridiculitzava la notícia donada per Las Provincias i el seu sensacionalisme, sinó que, a més, es criticava la seua reacció a les campanyes portades a terme per l’Ajuntament de València per afavorir una mobilitat sostenible i per donar visibilitat a la llengua valenciana -il·lustració 7-.

Ara bé, si hi ha un element discursiu comú a tots els perfils humorístics valencianistes en xarxes socials vists fins ara que també està present en Las Colonias eixe és el rebuig al centralisme i a les ingerències castellanques en la vida valenciana. Encara que, en aquest cas concret, a qui s’ataca, al tractar-se d’un compte d’humor polític i satíric és al Partit Popular directament, ja que, com hem vist amb anterioritat, representa, per a la majoria de sensibilitats valencianistes, l’intent constant de Castella per subjugar als valencians i imposar una cultura i una llengua forana, com podem observar en el titular publicat en aquesta pàgina concreta el 26 de maig de 2017 que asseverava que “*La Diputación de Alicante (PP) interpone un recurso contra la paella: ‘es demasiado valenciana, tiene que llevar callos*²⁹⁶ ”. Igualment, podem trobar altres exemples d’oposició al poder central a través de la crítica als diferents sectors de la dreta valenciana en el perfil de la pàgina en

X -antic Twitter- com la publicació d’una bandera d’Espanya en horitzontal que incloïa la frase “No mos fareu valencians” -reformulació de la clàssica frase emprada pel blaverisme “no mos fareu catalans” en denuncia dels suposats perills del pancatalanisme- com si d’una nova campanya de VOX es tractase -il·lustració 8-. Una publicació que va sorgir arran de les polèmiques sorgides amb l’arribada del partit ultradretà al govern de la generalitat valenciana i del *Cap i Casal*; com ara, l’aprovació juntament amb el Partit Popular d’una nova denominació per a la ciutat que

Il·lustració 8 Las Colonias, X, 11 d’octubre de 2023.
[consultat el 28 de novembre de 2023]
https://twitter.com/las_colonias/status/1712112339422462429/photo/1

²⁹⁶ LAS COLONIAS: Facebook Las Colonias, 26 de maig de 2017. [consultat el 27 de novembre de 2023].
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100070088014254>

canviava la grafia de l'accent obert de la "E" del topònim "València" que s'havia utilitzat tradicionalment, per un accent tancat resultant ara com a nom oficial "Valéncia" per a referir-se a la capital del Túria en valencià, mentre que, d'altra banda, es tornava a oficialitzar la doble denominació en castellà i en valencià²⁹⁷. Per últim, cal destacar que, dies abans la mateixa pàgina havia assenyalat el canvi ideològic patit pel diari valencià i la seua hipocresia, al nomenar al 9 d'octubre en l'actualitat com a "Día de la Comunidad Valenciana" quan en l'any 1977 es referien a ell com a "Día del País Valenciano", cosa que ja hem assenyalat al principi de la present investigació, al parlar de la construcció de la idea de poble valencià durant la transició democràtica i la Batalla de València i que s'ha convertit en un dels principals arguments de l'esquerra valencianista a l'hora d'atacar al blaverisme i a la denominació de "comunitat".

Així doncs, com hem vist, la crítica al blaverisme y especialment als seus símbols, denominacions i visió de la realitat valenciana és un dels elements fonamentals del discurs d'aquest diari fictici, com han demostrat en diverses ocasions, al fer especial èmfasi en la Reial Senyera i els significats que d'ella es desprenen. En conseqüència, no és d'estranyar que, quan el consistori de la capital valenciana, ja en mans del Partit Popular i presidit per Maria Josep Català, va decidir canviar les banderes que ondejaven en les Torres de Quart i en la Llotja de la Seda, aprofitaren l'error que es va produir en la compra de les Reials Senyeres -que presentaven una franja groga doble en el centre i dos bandes groges superiors e inferiors quasi imperceptibles- per fer sàtira del centralisme espanyol, que segons el discurs valencianista representa el PP, afirmant que es tractava d'un redisseny millorat de l'ensenya que ara incloïa una bandera d'Espanya en el centre -il·lustració 9-.

En definitiva, com hem observat en les últimes pàgines, el discurs de Las Colonias,

Il·lustració 9 Las Colonias, X. 4 de setembre de 2023. [consultat el 29 de novembre de 2023]. https://twitter.com/las_colonias/status/16986040407

²⁹⁷ S/A: "PP y Vox aprueban iniciar el cambio de topónimo a 'Valéncia/Valencia' sin referirse a les Normes del Puig", *Valencia Plaza*, 26 de setembre de 2023. <https://valenciaplaza.com/pp-vox-aprueban-iniciar-cambio-toponimo-valencia-valencia-sin-referirse-normes-puig>

ja inclús des del seu nom, s'ha basat al llarg de l'última dècada en allò que s'anomena la defensa de la “casa” contra “l'univers” i que, com s'ha afirmat anteriorment, és un dels elements fonamentals del discurs construït per les noves generacions valencianistes que han emprat sovint aquest argument per justificar les seues accions polítiques i per reafirmar la seua identitat nacional.

Aquest no va ser l'únic perfil humorístic dedicat a la política amb sensibilitats valencianistes, sinó que, entre d'altres, també podem destacar els perfils en xarxes socials de Jaume I “El Castigador” -que satiritza a

Il·lustració 10 JAUME I EL CASTIGADOR, X, 11 de desembre de 2023
[consultat el 12 de desembre de 2023]
<https://twitter.com/JaumeICastigaor/status/1734224352944541904>

Jaume I “El Conqueridor” i, en cert sentit, porta al personatge històric al present-. De fet, en la seua biografia en la xarxa social defineix, en una mena de català antic actualitzat, la finalitat principal del seu perfil i la seua activitat de la següent manera: “*E sóc (sic.) vingut a Twitter perquè grans no oprimisquen menuts, ni forasters els de casa, e perquè no falte cassalla*”; la qual cosa deixa entreveure dos característiques principals del seu perfil. D’una part, el vessant d’activisme polític valencianista i d’una altra, l’humorístic. Per tant, si donem una ullada ràpida al seu mur de publicacions podem trobar-ne publicacions pròpies i alienes repujades pel perfil que ens ocupa que fan referències clares a les sensibilitats valencianistes presents entre les noves generacions de les esquerres valencianes, però especialment d’aquelles més relacionades amb el nacionalisme valencià estricte, com podem observar en una republicació feta el 15 de novembre de 2023 d’una publicació de Irreductibles -perfil creat per promocionar l’assaig homònim de Carles Fenollosa sobre la història de la llengua i la literatura dels valencians- que presenta una senyera del projecte d’Estatut de Benicassim, que mai va ser oficialitzat, juntament amb una crítica al centralisme estatal, que hauria sigut el culpable de desfer aquest estatut de “consens”²⁹⁸. De fet, amb ironia s’insisteix, de vegades, en la idea que els madrilenys són estrangers al País Valencià; com quan, aprofitant un tweet de la periodista Violeta Tena en què s’afirma que vora el quaranta-cinc per cent dels habitatges adquirits en Alacant en

²⁹⁸ IRREDUCTIBLES: 15 de novembre de 2023, X. [consultat el 12 de desembre de 2023]
<https://twitter.com/IrreductiblesV/status/1724722658493755583>

tot l'any ho havia sigut per part d'estrangers, afirma que si es té en consideració als madrilenys el percentatge hi seria del cent per cent; de manera que, amb aquesta afirmació mordaç, es deixa clar que des de la pàgina es considera als habitants de Madrid com a un poble aliè que poc o res tindria en comú amb el poble valencià -il·lustració 10-. Per tant, de les seues publicacions es desprèn que els trets principals del contingut d'aquesta pàgina d'humor polític valencià serien l'antiespanyolisme i l'oposició al poder central de l'estat espanyol i, en conseqüència, la defensa del caràcter valencià front a les ingerències i influències polítiques i culturals externes. És a dir, com en el cas de Las Colonias, la sensibilitat valencianista d'aquest perfil porta adherir un fort compromís de defensa de “la casa” contra “l'univers” i de tot el sistema d'emocionalitats que allò comporta. Encara que seria massa atrevit afirmar allò de manera tallant a través de dos exemples simples com els que hem vist fins a les hores, per la qual cosa, podríem mencionar altres publicacions que confirmen o desmenteixen açò. Per tal d'esclarir-ho de la millor forma possible, és pertinent acudir a dos moments d'aquells que es podrien titllar com a ixents o sobreixents, seguint la teoria exposada en Nacionalisme Banal per Michael Billig, que actuarien com a interruptors de la memòria a l'hora de reafirmar la identitat nacional. Ens estem referint, sens dubtes, com ja ho hem fet en reiterades ocasions al llarg d'aquesta investigació, al 9 i 12 d'octubre, dades separades per escassos dies i que representarien moments claus per a les identitats valencianes i per a les espanyoles, en tant en quant que el primer ha tornat a ser assenyalat pel valencianisme com a data de celebració de la seua diada nacional, mentre que el 12 d'octubre es celebra el dia de la hispanitat que commemora l'arribada de Colom als territoris americans en 1492. Així doncs, en l'any 2023, el vespre de la “diada nacional del País Valencià” la

Il·lustració 11. ANDRÉS, Raquel: “Luís Dubón, el pintor “olvidado” que se atrevió a burlar a Franco en un cuadro oficial”, 28 d'agost de 2020.

<https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20200828/483038371465/luis-dubon-pintor-republica-burlar-franco-cuadro-oficial.html#foto-3>

pàgina publicava una imatge on es podia observar una senyera estelada amb la frase “No ser res si no s'és poble” de Vicent Andrés Estellés escrita en les franges grogues, en una reedició del ja mític cartell de la Guerra Civil realitzat per “Esquerra Valenciana” -il·lustració 11- que òbviament, pel temps en què es va produir, no portava els versos del poeta de Burjassot, sinó la consigna: “¡Germans al Front!”; al seu torn, la publicació

Il·lustració 12, JAUME I EL CASTIGADOR, X, 8 d'octubre de 2023. [consultat el 12 de desembre de 2023].

<https://twitter.com/JaumeICastigaor/status/1711107691236499846>

acompanyava la imatge amb la pregunta: “teniu bandera per a demà?” -il·lustració 12-; com si la pagina recomanara aquesta senyera amb blau i estrela roja com a la representativa dels valencians, amb la qual cosa advocaria per l'autonomia del poble valencià. Tota vegada que, el 12 d'octubre del mateix any, compartia una publicació del compte de mems

Patraix Maleducat que incloïa una senyera similar, sense cap frase pintada, amb el comentari “res a celebrar” en clara referència a la imposició de festivitats foranes que res tindrien, segons les noves generacions valencianistes, que veure amb els valencians i, per tant, reafirmaria el rebuig del centralisme i el poder castellà que mostra el perfil de Jaume I El Conqueridor sovint en les seues publicacions en xarxes socials.

En definitiva, com hem observat fins ara, l'humor polític de sensibilitat valencianista basa les seues publicacions en la defensa del “nosaltres” front dels “altres”, encarnats en la lluita dels valencians contra el poble i l'estat espanyol al llarg de la història, fent us d'elements polítics, històrics i culturals. Precisament, aquests trets culturals seran la clau, com veurem a continuació, del sistema referencial al que apel·laran les pàgines de mems i els humoristes valencianistes que pertanyen al segon dels grups en què podem dividir aquest fenomen de les xarxes socials, a aquells que amb anterioritat hem anomenat com a “costumistes”. Una temàtica que, com hem vist a l'hora d'analitzar el discurs musical valencianista, s'ha convertit en central i fonamental per a les noves generacions amb sensibilitats valencianistes, quan d'expressar la seua identitat es tracta -especialment des de la segona meitat de la primera dècada del segle XXI-, fins al punt que l'explicitud política ha arribat a ser quasi residual en els productes culturals més recents.

Per poder fer-nos una millor idea de com funcionen aquests elements discursius i quines són les principals referències a les que s'al·ludeix, hem de portar a terme una anàlisi de les publicacions dels principals perfils de mems i humor costumista valencià. Conseqüentment, podem començar aquest aprofundiment per alguns dels perfils més antics d'aquest tipus com pot ser Uelo Rabut o Tio Sento que en essència fan un contingut molt semblant, al parodiar a ancians valencians de poble. Encara que ambdós comptes es troben en decadència, especialment el de Tio Sento -

Il·lustració 13. UELA MODERNA, Instagram, 31 d'octubre de 2023. [consultat el 13 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CzDxLtXtzUU/?hl=es>

coincidint amb la pèrdua d'interés del públic per aquells creadors de contingut que s'anomenaren com a *twitters*, en referència a la seua tasca en aquesta xarxa social basada en missatges irònics curts-, es pot destacar part de la seua feina al llarg dels anys com a inspiració per a la creació d'uns altres perfils més actuals com Uela Moderna que fa contingut prenent com a base a una avia valenciana prototípica i la seua relació amb l'actualitat. Així, trobem publicacions que al·ludeixen directament als seus suposats nets, als que qüestiona, com acostuma a passar sovint en les relacions familiars, per si han trobat parella. Ara bé, encara que la pàgina sembla enfocada a un tipus de publicació molt determinat, la realitat és que en ella podem trobar un contingut molt variat dedicat a la quotidianitat valenciana més enllà de les relacions intrafamiliars, com per exemple un fotomuntatge que presenta kit de disfressa -il·lustració 13- que serviria per a convertir-se en l'arxiconegut mem de “ molt *sensillo* (sic.) perquè l'alcalde és un fill de puta” que es va fer popular i va calar en l'imaginari popular valencià arran d'una entrevista realitzada per la televisió pública a un veí de Carcaixent després de la inundació d'un túnel a causa d'un temporal de pluges torrencials²⁹⁹.

Tanmateix, el perfil fa constants referències a la gastronomia valenciana i a com els valencians interactuen i es relacionen a través d'ella com quan publicà una foto d'una paella de grans dimensions en un transport públic sota el títol: “Quan et diuen que

²⁹⁹ MOYANO, Sergi. “L'extrema dreta de Carcaixent es diu 'Units'”, *Diari La Veu*, 16 de maig de 2022. <https://www.diarilaveu.cat/politica/paco-salom-lextrema-dreta-a-carcaixent-es-diu-units-1-96794/>

Quan la uela et pregunta si encara no tens noviet...

Il·lustració 14. UELA MODERNA,
Instagram, 12 de desembre de 2023.
[consultat el 13 de desembre de 2023] -
<https://www.instagram.com/p/C0uXXLtl>

t'endugues només l'imprescindible, però eres valencià:”, per tal d’assenyalar la unió entre valencians i gastronomia. En aquest sentit, trobem també unes altres publicacions en les quals sols apareix text on es deixa patent aquesta suposada característica intrínseca del poble valencià com: “No pots agradar-li a tot el món, no eres una cassoleta d’arròs al forn” o “hi ha que ser molt miserable per fer una paella per a quatre i que t’isca per a quatre”; cosa que també tracta de destacar un suposat caràcter solidari i generós valencià -la il·lustració 14 pot servir d’exemple clar del tipus de contingut d’aquest grup de creadores-.

D’igual manera, amb un estil molt semblant a Uela Moderna trobem a Tia Visantica que, a més a més, es caracteritza per fer contingut audiovisual, seguint així la nova tendència de l’humor en xarxes socials que va sorgir amb força després de la pandèmia de la COVID-19 i la popularització de la xarxa TikTok que basa en els vídeos curts la seua forma de interacció³⁰⁰. La qual cosa va suposar una revolució per a totes les altres xarxes que apostaren fortament per aquest format, per tal d’atraure als creadors de contingut. En aquest cas, la protagonista dels metratges és la Tia Visantica -pronunciació oberta de Vicentica-, un personatge basat en una dona valenciana de poble -d’Albal concretament- i en la seua visió del món, l’actualitat i la societat valenciana. És a dir, el contingut d’aquest perfil, exposa la quotidianitat de les dones dels municipis del País Valencià amb tocs d’humor, la qual cosa és important, en tan en quant que mostra la vida i els dies de les dones, especialment d’aquelles que es fan càrrec de la llar i de la progènie. Emperò, allò que realment sembla interessant a l’hora d’analitzar les sensibilitats valencianistes que es desprenen de les seues publicacions, és allò relacionat amb la gastronomia, les festivitats, les tradicions i les usances, que formen ja part fonamental dels discursos de les noves generacions valencianistes, com hem vist fins ara. Per tant, en primer lloc, si parlem de les festivitats podem destacar, per la sèrie de publicacions dedicades al Dia de Tots Sants³⁰¹ en què es mencionen activitats d’organització familiar fonamentals per

³⁰⁰ MENDIOLA, José: “TikTok crece imparable en plena crisis del Coronavirus”, *El País*, 17 de mayo de 2020. https://elpais.com/retina/2020/05/15/innovacion/1589543941_383180.html

³⁰¹ TIA VISANTICA: Instagram, 21 d’octubre de 2023. [consultat el 13 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cyqply1tnxT/>

honrar els difunts com la neteja de làpides o la compra dels adorns florals, amb l'objectiu aparent de fer front a festivitats alienes com *Halloween* que tanta popularitat ha guanyat entre el jovent en les últimes dècades i perpetuar les usances festives autòctones; com havia fet ja abans amb les Fogueres d'Alacant quan va visitar l'obra de Pere Baenas³⁰² o amb les Falles de València³⁰³. Igualment, entre el seu contingut, com no podia ser d'altra forma, si considerem allò que hem analitzat fins al moment, la gastronomia autòctona també en té un gran pes, ja que ha dedicat publicacions a la paella, on es mostra indignada davant la notícia que afirma que un cuiner basc nega l'origen valencià d'aquest plat³⁰⁴, la qual cosa ens remet directament a la relació innegable entre identitat i gastronomia.

De fet, sobre aquesta base han sorgit uns altres perfils i pàgines en xarxes socials que mostren, explícita o implícitament, la relació entre els plats i menjars autòctons i la identitat suposadament diferenciadora dels valencians. Uns perfils que, atés que els esmorzars han esdevingut en els grans representants de la cultura gastronòmica valenciana en els últims temps, presten una gran atenció a aquest fenomen i a tot allò que el rodeja. En aquest sentit, hi existeixen dos casos arquetípics que poden servir-nos per aprofundir un poc més en el tema. El primer d'ells, tal vegada siga, dels dos, aquell que més exclusivament parla dels esmorzars, cosa que queda clara ja des del nom del seu perfil: Esmorzars de la Terreta. Mentre que, d'altre costat i de manera més humorística, trobem a Jajajers, un duet còmic que basa el seu contingut en la gastronomia autòctona i la relació dels valencians amb el menjar com a part fonamental de les relacions interpersonals i la sociabilitat. Per consegüent, un dels trets fonamentals dels seus vídeos humorístics, serà la defensa de la "puresa" dels plats tradicionals del País Valencià, especialment de la paella, a través de crítiques a "experiments" com la "paella cheesburger" -amb ingredients com: carn de vedella, bacon, formatge o cogombret- a la qual reaccionen cremant en la llenya baix de la paella una borsa de la coneguda cadena de menjar ràpid McDonald's³⁰⁵ mentre de fons sona el pasdoble Churumbelerías de Emilio Cebrián Ruiz -associat comunament a les festes de Moros i Cristians- i Paquito el

³⁰² Ibid, 21 de juny de 2023. [consultat el 13 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/Ctw5GcgMIgp/>

³⁰³ ID: TikTok, 18 de març de 2023 [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.tiktok.com/@latiavisantica/video/7212003282296802565?lang=es>

³⁰⁴ Ibid, 5 d'octubre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.tiktok.com/@latiavisantica/video/7231588892053490971?lang=es>

³⁰⁵ JAJAJERS: Instagram, 30 d'abril de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CrqDyW8t5zd/>

Xocolater de Gustavo Pascual, com si d'una autèntica venjança valenciana es tractara; cosa semblant a allò que farien més endavant amb la pizza italiana, a la qual incorporen pinya, bresquilla i espaguetis trencats per la meitat -un conjunt que després fan esclatar, de nou, amb sentiments de venjança amb uns petards- com a reacció a un vídeo on es pot veure a uns italians preparant una “*vera paella valenciana*” amb ingredients com peçols, clòtxines o xoriç³⁰⁶. Ara bé, l'acció més popular que han realitzat per tal de defensar aquest plat tan característic dels valencians, es va produir quan durant un viatge a Londres van mostrar, pels carrers de la capital anglesa, cartells on es podia llegir, entre d'altres lemes: “*No more chorizo in the paella, please*” o “*stop saying paella when is rice with things*” -traducció literal del mot “arròs amb coses³⁰⁷” amb el qual els valencians defineixen les receptes no canòniques que es fan passar per paelles valencianes, cosa que, sovint, provocar grans polèmiques³⁰⁸ com quan el reconegut cuiner anglès Jamie Oliver va fer la seua pròpia versió amb xoriç³⁰⁹ en un recipient que lluny quedava de ser tradicional³¹⁰. Però, no només parlen de paella en el seu perfil, sinó de costums i imatges típiques valencianes relacionades amb la gastronomia que perviuen i han quedat gravades en l'imaginari col·lectiu com els ciclistes que empren com a excusa aquesta activitat esportiva tan estesa al País Valencià per tal d'anar a esmorzar amb els companys i amics³¹¹, on també es pot donar una altra situació de sociabilitat, que destaquen en un altre vídeo, curt com serien les suposades discussions per invitar-se els uns als altres, la qual cosa, com ja passava amb anterioritat quan parlaven de Uela Moderna i la paella per a quatre, vindria a tractar de reafirmar una mena de caràcter generós del poble valencià³¹². No obstant això, aquests humoristes també han aprofitat de vegades el caliu còmic de la corrent de “dones de poble” com els casos que hem vist anteriorment per fer una sèrie

³⁰⁶ Ibid, 7 de setembre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/Cw5KbFFNkjl/>

³⁰⁷ GÓMEZ, Oscar: “¿cuándo la paella es paella y cuándo es arroz con cosas?”, *Gastronosfera*, 12 de novembre de 2018. <https://www.gastronosfera.com/es/tendencias/cuando-la-paella-es-paella-y-cuando-es-arroz-con-cosas>

³⁰⁸ MUÑOZ, Alberto: “Jamie Oliver no se arrepiente de su paella con chorizo: ‘me impresionó recibir amenazas de muerte’”, *El Mundo*, 2 de novembre de 2017.

<https://www.elmundo.es/television/2017/11/02/59fa0ab6e5fdea6f448b458e.html>

³⁰⁹ OLIVER, Jamie: “Chicken and Chorizo paella”, Jamieoliver.com. [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.jamieoliver.com/recipes/rice-recipes/chicken-chorizo-paella/>

³¹⁰ JAJAJERS: Instagram, 6 de novembre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CzTsntLtPut/>

³¹¹ JAJAJERS, 19 d'octubre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CylJvPWNWOW/>

³¹² Ibid, 6 d'octubre de 2023. [consultat el 14 d'octubre de 2023].

https://www.instagram.com/p/CyDx_gitFnX/

sobre refranys³¹³, frases de mare³¹⁴, consells per combatre la calor³¹⁵, consells per a les festes dels pobles³¹⁶ o com passar un bon dia de platja³¹⁷.

Encara més, es tracta d'una corrent humorística pròpia de les sensibilitats valencianistes actuals que ha encimbellat a alguns creadors de contingut fins al punt de portar-los a participar habitualment com a col·laboradors de la televisió pública valenciana, com és el cas de Cabrafotuda, un jove de Vila Joiosa -que es defineix a si mateixa en el seu portal web com a “influencer valencià”- que va adquirir una gran popularitat en xarxes, especialment, a partir dels seus vídeos imitant personatges anònims propis de l'imaginari valencià de les generacions més joves com ara les mestres de valencià, les mares, les avies els pares valencians o inclús madrilenys que estiuegen al País Valencià, mitjançant tòpics generalitzadors que són ràpidament reconeguts pel públic que consumeix els seus vídeos. Per tal de nomenar alguns exemples que esclareixen un poc aquesta afirmació anterior, trobem publicacions on se'ns presenta a un pare valencià en un bar fent acudits i bromes que serien recurrents en aquest tipus de situacions amb frases com: “mestre, posa'm una altra -ampolla de cervesa- que aquesta tenia un forat”, “mestre, la plorona -mentre fa el gest de demanar la factura amb la ma-, la multa, la dolorosa, la ITV, el ‘pecao’ mortal” o el típic “però que em trencat” al veure el preu de la consumició”³¹⁸; per altre costat, també trobem vídeos sobre les àvies valencianes com el de “tipus de ueles al poble” on se'ns mostren arquetips d'ancianes de poble que serien típiques al territori valencià com: “la xafardera” que s'assabenta de tot allò que ocorre al seu municipi i ho comenta amb els veïns, “la de ‘jo pitjor’” que superposa el seu patiment al dels demés, “la temerària” que no visita mai al metge per tal que no li puguin diagnosticar cap malaltia, la “els meus millor” -contrapart de “la de ‘jo pitjor’” que nega l'èxit dels demés exagerant l'èxit dels seus-, “la que parla del seu home” recordant al marit que va faltar o “la catalana” en referència al seu caràcter estalviador -que tradicionalment ha acompanyat a la imatge dels

³¹³ JAJAJERS, 17 de novembre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CzvyDt1N -O/>

³¹⁴ Ibid, 24 de setembre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CxkrBLIosoC/>

³¹⁵ Ibid, 6 de juliol de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CuWgYy3AA9v/>

³¹⁶ Ibid, 19 de juliol de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/Cu4DGCNM6LN/>

³¹⁷ Ibid, 14 de juliol de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/Curc7BQtgpi/>

³¹⁸ CABRAFOTUDA: Instagram, 3 d'agost de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CveuEokl Mm/?hl=es>

catalans per a la resta d'habitants de l'estat espanyol-³¹⁹; igualment, també es habitual trobar el personatge de la mestra de valencià que es queixa constantment de la seua situació inclús quan està a la platja de vacances³²⁰ o inclús ha arribat a fer crítica àcida dels turistes madrilenys en la platja, mostrant-nos com ja havia fet amb les dones de poble, els diferents tipus d'aquests entre els que trobaríem: “el que carrega”, “el que aparca com vol”, “el que entén lo que vol” -crítica a la intolerància d'alguns turistes cap al valencià, però la seua acceptació d'idiomes estrangers com l'anglès-, “el que agarra cita ben enjorn” -paròdia d'aquells que matinen per tal d'assegurar-se un lloc en primera línia de mar-, “el anti-melanomas”, “el que ve, pixa i se'n va” o “l'inconformista” que critica les platges valencianes i la temperatura del Mediterrani³²¹. Inclús ha arribat a fer un llistat àcid de les diferents tipologies d'acampats en els festivals musicals valencians³²².

Però, el seu contingut variat, conegut per l'ampla quantitat d'elements discursius de les noves generacions valencianistes que toca, ha anat més enllà de la simple paròdia i la imitació per apropar-se a temes com la llengua, com podem observar en alguns dels seus vídeos, que inclouen fins i tot a figures com Pompeu Fabra que reviu en una de les seues publicacions per mantindre una conversació amb Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià al voltant de la llengua catalana i la seua decadència. Al respecte, el lingüista català els pregunta sobre la seua manera de emprar el verb “anar”, en especial la composició “anem-nos-en”, que sembla haver caigut en desús. En aquest moment, Catalunya contesta que ells prefereixen emprar “marxar” o “som-hi” davant la indignació de Pompeu Fabra, mentre que els balears l'indiquen que els gasten l'expressió “mon anem”; però el verdader problema arriba quan la pregunta va dirigida cap al País Valencià, que dubta abans de contestar, ja que sembla témer que la locució “mone”, cada vegada més comú en terres valencianes, el farà enfadar, cosa que succeeix immediatament, però que s'agreuja quan de diferents zones del país comencen a sortir veus que reivindiquen les diferents formes locals i comarcals de referir aquesta acció com: “anem-mon-ne”, “anem-mon”, “anem-se'n”, “nem” o, finalment en la zona de l'Horta, “au”; la qual cosa

³¹⁹ CABRAFOTUDA, 18 d'octubre de 2021. [consultat el 14 de desembre de 2023].
https://www.instagram.com/p/CVKvCZAo_GY/?hl=es

³²⁰ Ibid, 8 de setembre de 2021. [consultat el 14 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CTjr4EJo8iX/?hl=es>

³²¹ Ibid, 30 de juliol de 2022. [consultat el 14 de desembre de 2023].
https://www.instagram.com/p/CgoW_xqDcJA/?hl=es

³²² Ibid, 4 de maig de 2022. [consultat el 14 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CdltPCro037/?hl=es>

provoca de nou la mort de Fabra. És a dir, ens trobem davant d'una cridanera publicació que, en primer lloc, deixa clara la unitat de la llengua, tota vegada que reivindica una germanor entre els pobles del domini lingüístic, cosa que, sens dubte, forma part del discurs de les noves sensibilitats valencianistes, que han modificat la concepció clàssica de Països Catalans fins acabar proposant una entitat mental i conceptual més propera a una confederació de pobles agermanats que es suporten mútuament, però amb independència de cadascú d'ells en un plànol igualitari. A més a més, la interacció entre el gramàtic de La Salut i el País Valencià fa reflexionar sobre l'orgull comarcal i els dialectes del valencià d'una manera quasi romàntica com una cosa que cal estimar, tal com el propi humorista reivindica en la seua intervenció després del gag, quan afirma que, siga quina siga la forma de dir-ho de cadascú, “la nostra llengua és l'hòstia”³²³.

Precisament, el contingut de Cabrafotuda ha anat evolucionant en els últims dos anys en aquesta direcció, o siga, cap a una dimensió nova on allò important és la difusió i la divulgació de la cultura valenciana. De fet, hi podem trobar-ne molts més esquetxos on la llengua és la protagonista, com quan va realitzar-ne una publicació explicant l'origen del mot “calcetí” i el seu equivalent lèxic dialectal català, “mitjó”³²⁴; una altra per tal d'exposar les diferents maneres d'anomenar a l'orxata amb aiguallimó arreu del País Valencià³²⁵ o, inclús, un especial nadalenc al qual explica al públic que no s'han d'emprar els castellanismes “Nit Bona”, “Nit Vella”, “Any Nou”, “feliç Nadal”, “feliç Any”; sinó “Nit de Nadal”, “Nit de Cap d'Any”, “Dia de Cap d'Any”, “bon Nadal” o “bon Any Nou”³²⁶. Fins i tot, al seu perfil trobem vídeos que expliquen el lèxic local d'algunes poblacions valencianes com Santa Pola on no s'empren algunes paraules com “carxofa” o “roig”; sinó “encarnella” o “encarnat”; com tampoc fan ús d'algunes expressions comuns com “tallar el monyo” o “quin poc trellat”, sinó més bé “xollar el monyo” o “quina mamola”. Però no és l'únic cas de difusió del lèxic local que trobem al perfil del mediàtic humorista alacantí, atés que hi ha altres exemples molt destacables com el d'Alcoi, localitat que mostraria certes singularitats com la conjugació del verb morir, ja

³²³ CABRAFOTUDA: Instagram, 4 d'agost de 2022. [consultat el 15 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/Cg13xIMV5W/?hl=es>

³²⁴ Ibid, 24 de maig de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/Csn4RTStuSU/?hl=es>

³²⁵ Ibid, 4 de juliol de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CuRAuroVaL/?hl=es>

³²⁶ CABRAFOTUDA, Instagram, 14 de desembre de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/C02L23foD96/?hl=es>

que “em muic” és substituït per “em mòric”, el nom d’algunes verdures com el “pebre” que es anomenat “bajoca” -que en la resta del territori s’empra per referir-se a una mongeta de baina verda-, d’algunes peces de carn com el del “pernil” que és referit com a “cuixot”, o, fins i tot, l’existència expressions pròpies com “fer la rendibú” que seria equivalent a “fer la pilota”³²⁷. Unes publicacions que, sens dubte, deixen entreveure la importància que li atorga a la llengua, però també la rellevància de les identitats locals i comarcals per al conjunt de la identitat valenciana. En conseqüència, de nou, trobem en les creacions de Cabrafotuda un altre element del discurs del valencianisme actual, en tant en quant que les noves generacions han dotat al municipalisme d’una gran importància a l’hora d’articular el seu país, ja que han vist en aquestes petites poblacions els redutcs fonamentals del caràcter i la cultura del poble, com ja havíem vist quan analitzàvem el discurs musical més actual d’aquells artistes amb una profunda sensibilitat valencianista.

Precisament, més enllà de la llengua i les diversitats lèxiques, el de La Marina s’ha dedicat profundament a donar visibilitat a la cultura i tradicions de gran part de les localitats valencianes com ara Penàguila, on va interpretar una de les Rondalles Valencianes d’Enric Valor -els avis de qui vivien en aquest poble- que té com a localització els carrers d’aquest municipi³²⁸; Xàtiva, per exposar la història d’aquesta ciutat que va resistir a l’exèrcit borbònic i hagué de reconstruir-se per complet, el perquè del mot de “socarrats” que acompanya als seus habitants des de la Guerra de Successió o la curiosa història del quadre de Felip V que colga cap per avall en el Museu de Belles Arts de la ciutat de La Costera³²⁹; Llocnou de la Corona -el poble més xicotet d’Espanya en kilòmetres quadrats³³⁰-, municipi que creua completament de banda a banda del seu terme municipal mentre narra els seus orígens i com l’establiment d’un convent en l’horta d’Alfàfar va donar lloc a una nova localitat³³¹; o, inclús, ha visitat El Racó d’Ademús³³² per tal

³²⁷ Ibid, 4 d’abril de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CqnKtO2ofDh/?hl=es>

³²⁸ Ibid: Instagram, 8 de novembre de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CzYl3s0obsP/?hl=es>

³²⁹ CABRAFOTUDA, 15 d’octubre de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/Cy0hLitljUL/?hl=es>

³³⁰ LLAGUNES, Álvaro: “El pueblo más pequeño de España està a apenas 20 minutos de València”, *Valencia Secreta*, 10 de juliol de 2023. <https://valenciasecreta.com/pueblo-mas-pequeno-espana/>

³³¹ CABRAFOTUDA: Instagram, 17 d’octubre de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/Cyf31SgoYWy/?hl=es>

³³² Ibid, 18 de juny de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CtoR72NoAaR/?hl=es>

d'apropar aquesta comarca apartada geogràficament, a la qual s'ha d'accedir per Conca o Terol, a la resta del territori valencià.

A més a més, no és d'estranyar que en el seu perfil trobem una gran quantitat de publicacions dedicades a la gastronomia i a les tradicions autòctones si considerem la importància que aquest creador a donat a la cultura en general a l'hora de construir el seu discurs pròxim al valencianisme i la importància que altres li han donat a la gastronomia i les festivitats com a part de la identitat valenciana. Com la mona de Pasqua que, recalca en la seua publicació, es tracta d'un producte típic de l'Arc Mediterrani, és a dir, Catalunya, València, Balears i Murcia. Prenent com a excusa aquest producte, comença a narrar tota una sèrie de curiositats que, encara i estar lligades a l'aliment, també són part de la cultura popular valenciana, com els versos que acostumen a cantar-se abans de menjar l'ou que la corona que amb actitud bromista diuen: “ací em pica, ací em cou, ací em menja la mona, ací trenque l'ou-referint-se al front de la persona a la que li la canten-”. Igualment, afegeix que la paraula original vindria de l'àrab “mouna”, en àrab: “provisió de la boca”; que originalment seria un regal que feien els moriscos als seus senyors durant l'Edat Mitjana. De fet, mentre parla de les diverses varietats locals d'aquest dolç, destaca que a Orà hi existeix un pastel amb el nom de “mouna” i molt semblant a les mones de Pasqua valencianes, cosa que també pot trobar-se a Sicília amb el nom de “cuddura cull'ova”, una coca amb un ou dalt que també es menja Dilluns de Pasqua. Casualment, aquest territoris van pertànyer en algun moment de la història a la Corona d'Aragó o a la Corona Hispànica como fou el cas d'Orà, encara que el fet de trobar-ne ací un dolç tan semblant segurament es dega al fet que molts dels moriscs de la península hi van ser traslladats a aquest port³³³. Encara més, al seu perfil és normal trobar vídeos on apareix cuinant plats típics valencians juntament amb la seua àvia. Entre aquests podem trobar-ne alguns tan significatius com: el bollitori típic de Setmana Santa en algunes zones del

³³³ CABRAFOTUDA: Instagram, 10 d'abril de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cq2tUDbl3SL/?hl=es>

sud del País Valencià³³⁴, aigüallimó³³⁵, rosquilles³³⁶ o arròs amb ceba, carabassa i llampuga -plat típic de La Vila Joiosa-³³⁷, entre d'altres.

En resum, el perfil del viler és un compendi excels del discurs valencianista actual, ja que trobem gran part dels elements diferenciadors de la narració d'aquesta cultura política, entre els quals destaquen: ruralisme, costumisme, la importància de la llengua i les tradicions i la geografia i l'orografia. És per això que, el gran abast que tenen les seues publicacions en xarxes socials, algunes d'elles amb quasi 25.000 "m'agrada"³³⁸, la qual cosa vol dir que la seua difusió -el nombre de perfils que han vist la publicació- segurament siga major a eixe nombre de persones. Una quantitat gens desdenyable, atés que supera al poder de concentració d'alguns festivals musicals relacionats amb la música valencianista o inclús és més nombrós que la població de la majoria de municipis del País Valencià .

Precisament açò és el que fa tan destacable al treball divulgatiu d'aquests perfils de xarxes socials que em vist fins al moment, si considerem que es tracta d'un producte cultural de ràpid consum, amb un poder d'influència considerable en els seus espectadors -no en va s'anomena *influencer* a aquell amb una quantitat determinada de seguidors- que reben un missatge ple de valencianisme banal, com hem analitzat fins al moment, lligat, en moltes ocasions, a la idea d'existència d'un caràcter diferenciador del poble valencià, que contribueix a continuar construint i articulant el discurs ample, transversal i horitzontal de les noves sensibilitats valencianistes.

Il·lustració 15, ROCA, Cesc: instagram, 21 de juliol de 2022. [consultat el 18 de desembre de 2022].
<https://www.instagram.com/p/CfEq09uMb11/?hl=es>

³³⁴ Ibid, 24 de març de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CqLFimel8N0/?hl=es>

³³⁵ Ibid, 4 de juliol de 2022. [consultat el 18 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CflqoCIDIsb/?hl=es>

³³⁶ Ibid, 25 de desembre de 2021. [consultat el 18 de desembre de 2023].

https://www.instagram.com/p/CX6B548B_fE/?hl=es

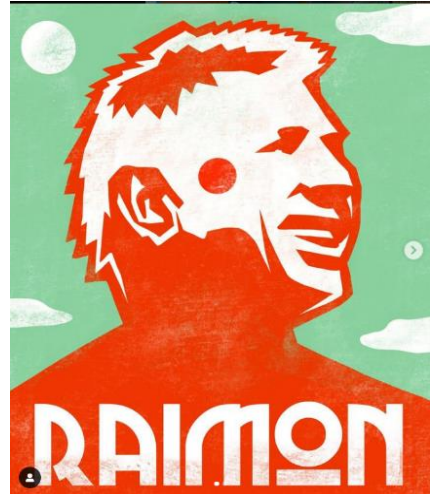
³³⁷ Ibid, 31 d'Octubre de 2021. [consultat el 18 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CUKewUImHs/?hl=es>

³³⁸ Ibid, 31 de maig de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/Cs6E6hUIAID/?hl=es>

Per últim, a aquesta tasca que fan les xarxes socials també contribueixen uns altres tipus de perfils: els dels artistes gràfics que dionen la seua obra a través d'aquest canal, especialment amb l'objectiu d'aconseguir-ne compradors, però que, directa o indirectament, ajuden a la creació d'unes determinades consciències valencianistes. En aquest cas, ens referirem ràpidament a dos artistes que han tingut una gran repercussió en els últims anys, fins aconseguir arribar a ser considerats com a autèntics il·lustradors de la identitat valenciana, cosa que els ha portat a treballar per algunes de les principals entitats valencianistes. Ens referim a Cesc Roca i Elga

Il·lustració 16, ROCA, Cesc: Instagram, 18 de febrer de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023].

https://www.instagram.com/p/CozHL-Kssz9/?hl=es&img_index=1

Fernàndez. El primer dels dos és reconegut pel seu treball colorit i geomètric i la seua expressió de la cultura i els personatges valencians. Si ens parem a analitzar algunes de les seues creacions, trobem homenatges als principals “herois” valencianistes com Guillem Agulló, en un vídeo on es pot observar al artista xativí realitzant un gran mural amb el rostre del maulet de Burjassot mentre de fons sona *No s'apaguen les estrelles* de Xavi Sarrià, cançó descrita anteriorment, que va servir de banda sonora de la pel·lícula *La Mort de Guillem*- just el dia que s'acomplien trenta anys del seu assassinat³³⁹, Joan Fuster -considerat com el pare de la pàtria valenciana moderna per a molts sectors de l'esquerra valencianista-, Enric Valor -referent de la salvaguarda de les tradicions i el caràcter “ancestral” del poble-³⁴⁰, Vicent Andrés Estellés -considerat el gran cronista de la nació dels valencians-³⁴¹ o inclús figures que han guanyat importància al sí de l'imaginari de les sensibilitats valencianistes en els últims anys com ara Raimon que sembla haver recuperat l'espai que havia perdut gradualment des de finals del segle XX o Paco Cabanes “El Genovés” que les noves generacions semblen haver recuperat com a emblema de l'esport autòcton i la defensa dels costums valencians. Malgrat açò, el cas del xativí és curiós, ja que, al contrari del que sol ser habitual entre els artistes de la nova

³³⁹ ROCA, Cesc: Instagram, 11 d'abril de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/Cq44zFrOSSC/?hl=es>

³⁴⁰ Ibid, 2 de maig de 2021. [consultat el 18 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/COXUgc7iktI/?hl=es>

³⁴¹ Ibid, 12 de febrer de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CojwMaSLtEv/?hl=es>

Il·lustració 17, ROCA, Cesc: Instagram, 26 de setembre de 2021. [consultat el 18 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CUR4TarsZtr/?hl=es>

bé se'l podria situar en l'òrbita del nacionalisme pancatalanista, que s'entremescla constantment amb el valencianisme i contribueix també a la creació d'un imaginari nacional valencià com hem vist també a l'hora d'analitzar el missatge musical dels anys noranta i principis del nou segle.

Per tant, podem continuar analitzant els dissenys del de La Costera per cercar aquestes elements comuns que continuen reafirmant la identitat valenciana front a les ingerències externes. En aquest sentit, com és habitual, serà molt important la història valenciana i les dates simbòliques. Així doncs, com era d'esperar, entre les seues pintures trobem alguns dedicats al hutanta nou aniversari de les Normes de Castelló -normes lingüístiques que regularitzen la llengua valenciana defensades per gran part del valencianisme i que són les emprades en l'actualitat en l'ensenyament-, al 25 d'abril -que commemora la derrota dels Maulets en la Batalla d'Alamansa de 1707, la qual cosa suposà la caiguda definitiva del Regne de València i la posterior abolició dels furs, és a dir, la fi de l'autonomia valenciana-o al 9 d'octubre -actual dia de la Comunitat Valenciana, defensat com a diada nacional pel valencianisme història, encara que va ser rebutjada durant un temps, recuperada en l'actualitat, que commemora l'entrada de Jaume I en 1238 a la ciutat de València i, per tant,

generació valencianista, no sols agafa referències típiques del catalanisme, cosa que han fet altres productors com ara Arrap quan en Dona-li color cantava allò de “tres voltes rebel com Maria Mercè Marçal” i que es normal en els productes culturals adherits al valencianisme actual, sinó que, a més a més, Roca empra “*hashtags*” relacionats amb el pancatalanisme com ara “#PPCC” -sigles de Països Catalans”-. Amb la qual cosa, no es pot se'l pot considerar com a estrictament nacionalista valencià, sinó que més

Il·lustració 18, ROCA, Cesc: Instagram, 12 de desembre de 2021. [consultat el 19 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CXYLuqrMx1w/>

Il·lustració 19, ROCA, Cesc: Instagram, 9d'Octubre de 2021. [consultat el 19 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CUzObirsMp2/>

el suposat naixement del poble valencià-. Tres dates històriques que s'han demostrat claus per al valencianisme, a l'hora d'articular el seu discurs cultural.

Altre dels elements fonamentals del discurs de les noves sensibilitats valencianistes que hi són presents en els dissenys de Roca és el de la importància de la gastronomia en la identitat diferenciadora del poble valencià i el seu caràcter, com podem observar en una samarreta dissenyada per ell amb el lema “*ni yankis, ni russos; cacaus i tramussos*” -impresió

antimilitarista que realitzà en oposició a la Guerra d'Ucrania- que incorpora una menció al famós “gasto” habitual dels esmorzars valencians³⁴² o el més explícit “Sense esmorzar no hi ha revolució que va dissenyar per a la revista Mirall.

A més a més, el seu treball es troba molt connectat amb la música valencianista, que com ja hem vist, probablement siga el producte cultural amb més impacte d'aquestes cultures polítiques i, en gran part, la inspiració per a la resta d'artistes del moviment, que no solament beben directament del discurs construït per aquesta, sinó que també arriben a citar directament les lletres de les cançons més famoses o a basar la seua obra en elles, com va ser el cas de Cesc Roca que en un dels seus dissenys va il·lustrar la cançó Quina calitja de La Gossa Sorda com a manera d'homenatjar al grup pegolí. Però, en el seu cas la relació amb la nova corrent musical no acaba ací, sinó que, en suma, la seua popularitat com a artista vinculat a les sensibilitats valencianistes, li ha valgut per tal de dissenyar les portades dels àlbums d'alguns artistes musicals com Malparlat³⁴³ o Tesa -coneguda rapera

Il·lustració 20, ROCA, Cesc: Instagram, 28 de maig de 2022. [consultat el 19 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CeGFTOPMwkN/>

³⁴² ALONSO, Paco: “El gasto y los modernos”, *La Vanguardia*, 24 de febrer de 2023.
<https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20230224/8780467/gasto-modernos.html>

³⁴³ ROCA, Cesc: Instagram, 3 de maig de 2022. [consultat el 19 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CdF31uMtHvU/>

Il·lustració 21, ROCA, Cesc: Instagram, 14 d'agost de 2022. [consultat el 19 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/ChPF46hMYG1/>

d'Almussafes-³⁴⁴. Igualment, va il·lustrat la capçalera dels quatre rdiscs antològics que va publicar Acció Cultural del País Valencià com a part de la seua campanya Mural Sonor que portaren per títol: Arrel -on Miquel Gil i Noèlia Llorenç “La Titana” interpreten cançons dedicades a cadascuna de les comarques valencianes³⁴⁵-, Carrer -dedicat a les músiques de la nova generació valencianista, amb cançons d'Orxata Sound System, Obrint Pas, La Gossa Sorda o Aspencat; interpretades per Banda No Falla³⁴⁶- Pell -que arreplega algunes de les cançons més importants del gènere de la Cançó actual i clàssica, sota la interpretació de Mireia Vives i Borja Penalba³⁴⁷- i Veta -que amb la col·laboració de Tardor tracta de fer un recorregut pel Pop-Rock en llengua pròpia³⁴⁸; inclús ha arribat a posar-li imatge al documental *El Llegat* que va produir l'Associació Cívica Valenciana Tirant Lo Blanch juntament amb JovesPV -joventuts de l'antic Bloc Nacionalista Valencià, actualment anomenat Més- que tractava d'aproximar-se a la història de la música en valencià dels últims cinquanta anys a través d'entrevistes a algunes importants figures de renom com ara Vicent Torrent -cantant d'Al Tall-, Josep Nadal -membre de La Gossa Sorda i diputat en Les Corts Valencianes per la Coalició Compromís-, Flora Sempere -veu d'El Diluvi-, José Bateta -integrant de La Fúmiga-, Eva Dènia, María Deltell -DJ de Maluks- i Maria Giner del grup Carraixet³⁴⁹.

Il·lustració 22. FERNÁNDEZ, Elga: Instagram, 28 d'octubre de 2020. [consultat el 20 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CG5BJvllgw1/?hl=es>

³⁴⁴ Ibid, 27 de març de 2022. [consultat el 19 de desembre de 2023].

<https://www.instagram.com/p/CbmhEegMWL7/>

³⁴⁵ ACPV: “Arrel”, *Mural Sonor*. <https://acpv.cat/muralsonor/artist/arrel/>

³⁴⁶ ID: “Carrer”, *Mural Sonor*. <https://acpv.cat/muralsonor/artist/carrer/>

³⁴⁷ ID: “Pell”, *Mural Sonor*. <https://acpv.cat/muralsonor/artist/pell/>

³⁴⁸ ID: “Veta”, *Mural Sonor*. <https://acpv.cat/muralsonor/artist/veta/>

³⁴⁹ S/A: “El Llegat”, *Tirant.org*. <https://www.tirant.org/el-llegat-la-historia-musicada/>

Per últim, de l'obra pictòrica del xativí podem destacar una sèrie de cartells dedicats al País Valencià que inclouen diferents tipus iconogràfics que representarien la identitat del poble i un rètol on es pot llegir "País Valencià", la qual cosa donaria com a resultat una sèrie de dos al·legories de la nació dels valencians; una aparentment masculina -en forma de llaurador- i una altra femenina -semblant a les al·legories republicanes clàssiques-. Una temàtica per la que va guanyar molta popularitat la segona artista gràfica de la que parlarem en aquest punt sobre xarxes socials: Elga Fernández. Es tracta d'una dissenyadora gràfica Galega, assentada en València, que va assolir gran popularitat en el si del valencianisme gràcies, especialment, a les seues representacions del País Valencià a través de imatges femenines que servien com al·legories, però també com a imatges de la tradició valenciana. Entre les làmines d'aquesta sèrie podem trobar-ne a dos llauradores, una pilotaria -de fet, aquest tipus iconogràfic es repeteix constantment en la seua obra- o una barquera de l'albufera; ocupacions tradicionalment lligades a les masculinitats, que en temps recents han sigut també assumides per dones. Una característica que es fa constant en els seus dissenys, atés que podem trobar-ne sovint llauradores en tractor, ramaderes, futbolistes o marineres, com a forma de trencar amb els rols de gènere. Ara bé, més enllà del fet que en la seua obra es repeteixen els elements fonamentals del discurs valencianista com la gastronomia, la ruralitat, les tradicions, el romanticisme, la geografia o els barris de la ciutat de València com a llocs de lluita, allò més cridaner de la seua obra en xarxes socials, però també en general, és el fet que entremescla la identitat valenciana amb la gallega, donant com a resultat una interrelació i un diàleg entre valencianisme i galleguisme, cosa, en realitat, no és una novetat, si considerem que ja en el cas de la música hem observat la interacció i la relació de solidaritat entre les diferents identitats perifèriques de l'estat espanyol; però que crida l'atenció perquè no és habitual que es done d'una manera tan continuada i connectada com succeeix en aquest cas.

Comptat i debatut, les xarxes socials s'han convertit en una nova manera de difondre i articular el discurs de les sensibilitats valencianistes, a través de productes culturals de ràpid consum com els fotomuntatges, els mems, els vídeos humorístics i de divulgació o fins i tot les arts musicals; fins a tal punt que, la rapidesa del seu consum i el fet que tothom puga accedir a ell des de qualsevol lloc, l'ha convertit ràpidament en un dels nuclis irradiador d'identitat valenciana més importants en l'actualitat, després de la música, que continua capitalitzant gran part d'aquesta tasca.

1.4.-Literatura

Discernir què és literatura valencianista o amb sensibilitats valencianistes pot ser prou difícil, o almenys pot ser difícil afirmar què ho és i què no. Malgrat açò, sí que es poden cercar elements que ens indiquen quines són les obres més afins al valencianisme cultural i inclús quines obres que a priori no ho eren han acabat sent-ho, per com han sigut rebudes per aquestes cultures polítiques. Així doncs, primerament podem destacar dos editorials que en són claus a l'hora de tractar aquest tema, per la seua tasca per tal d'impulsar el valencià com a llengua de creació, però també perquè entre les seues publicacions en trobem obres que comparteixen elements fonamentals amb el discurs del nou valencianisme. La primera d'elles, l'editorial Drassana ha destacat per la publicació de novel·les de tant d'èxit com *Noruega*³⁵⁰ de Rafa Lahuerta que va aconseguir el premi Lletraferit en l'any 2020 convocat per la pròpia editorial. Una novel·la que no va tardar en fer-se un lloc entre les obres literàries de referència de les sensibilitats valencianistes, encara que criticava fortament al valencianisme polític de les dècades de mil nou-cents setanta i huitanta per haver oblidat als valencians que vivien més enllà de Ciutat Vella. Però, allò que li va valdre l'èxit entre aquestes cultures polítiques, segurament fou el fet d'haver-se convertit en una elegia a una València d'altre temps, una València, en part, desapareguda amb uns tints clarament romàntics. Precisament, una dels elements discursius que ja hem vist en l'anàlisi de la música, on la imatge de la ciutat va canviar fins a consolidar-se l'amor nostàlgic per ella, com succeeix en la novel·la de Lahuerta. La qual cosa recorda en gran mesura a *Totes les cançons parlen de tu* de Xavi Sarrià que var publicat per l'editorial Sembra Llibres en 2014, on l'antic cantant i fundador d'Obrint Pas ens ofereix una autobiografia ficcionada per moments, en què fa un repàs de la València alternativa i contracultural de la dècada de mil nou-cents noranta, de la vida als barris perifèrics, els llocs de sociabilitat com el Kasal Popular i els problemes viscuts pels antifeixistes valencians que havien de patir l'assetjament constant de les forces de xoc de la ultradreta³⁵¹ que, en alguns casos, arribà a tindre víctimes mortals, com veurem més endavant amb el cas de Guillem Agulló -jove maulet assassinat en Montanejos per militats dretans l'11 d'abril de 1993. Resulta curiós que, casualment, el seu excompany de grup, Miquel Ramos, fora l'autor d'*Antifeixistes*³⁵², una història exhaustiva de l'antifeixisme

³⁵⁰ LAHUERTA, Rafa: *Noruega*, València, Drassana, 2020, pp. 45-47.

³⁵¹ SARRIÀ, Xavi: *Totes les cançons parlen de tu*, València, Sembra Llibres, 2014, p. 173.

³⁵² RAMOS, Miquel: *Antifeixistes*, Madrid, Capitán Swing, 2022.

valencià que, al seu torn, pot servir com a complement perfecte a *Noves glòries a Espanya: anticatalanisme i identitat valenciana* de Vicent Flor que fa un repàs per la història del blaverisme des de la mort del dictador Francisco Franco quasi fins l'actualitat. De fet, aquesta s'ha convertit en una temàtica recurrent en la literatura relacionada amb les sensibilitats valencianistes, que ha tingut, normalment, com a eix central i protagonista a la figura de Guillem Agulló que va assolir el seu cim amb la publicació de *Guillem*³⁵³ de Núria Cadenes en l'any 2020, editat per Amsterdam i traduït a altres idiomes de l'estat espanyol com el galleg o l'astur-lleonès, que en forma de novel·la narra l'assassinat del burjassoter d'una manera detallada, gràcies a una tasca notable de recopilació de testimonis i de documentació. Encara que es tracta de l'obra més coneguda en tractar el cas, hem de mencionar que no es tracta de la primera publicació en fer-ho, ja que anys abans havia arribat a les llibreries *La Mort de Guillem*³⁵⁴ de Jaume Fuster que profunditzava, de la mateixa manera que Cadenes, a través de la narrativa, en els fets succeïts en Montanejos en 1993, partint d'una base documental elaborada, especialment, a partir d'articles de premsa.

Ara bé, tornant les nostres passes sobre l'obra de Sarrià, *Totes les cançons parlen de tu* beu fortament d' *Històries del Paradís*³⁵⁵, un recull de contes que el compositor i escriptor d'origen barceloní va publicar amb l'editorial Bromera en l'any 2008 -abans que Obrint Pas es dissolguera-, per la implicació de la urbanitat i les lluites socials, però la seua primera publicació també es destacable per si mateixa perquè constitueix una clara mostra d'allò que la música composta per ell mateix ja ens mostrava com un dels elements del discurs de les noves sensibilitats valencianistes, el de la transnacionalitat i la solidaritat entre pobles "oprimits" arreu del món. Encara que la majoria de la literatura que es podria qualificar com a valencianista acostuma, normalment, a estar més relacionada amb el Cap i Casal; com apreciem d'altra banda en *No hi havia a València*³⁵⁶ de Mercè Climent que prenent com a inici el famós poema homònim de Vicent Andrés Estellés articula un llibre d'amors pels carrers de la ciutat. D'igual manera, València es converteix en protagonista indirecta d'una de les obres literàries amb més repercussió en els últims anys com és *Narcís o l'onanisme*³⁵⁷ amb la qual el seu autor es va alçar amb el Premi Lletraferit de

³⁵³ CADENES, Núria: *Guillem*, Barcelona, Amsterdam, 2020.

³⁵⁴ FUSTER, Jaume: *La Mort de Guillem*, València, Tres i Quatre, 2013.

³⁵⁵ SARRIÀ, Xavi: *Històries del Paradís*, València, Bromera, 2008.

³⁵⁶ CLIMENT, Mercè: *No hi havia a València*, València, Sembra Llibres, 2021.

³⁵⁷ FENOLLOSA, Carles: *Narcís o l'onanisme*, València, Drassana, 2018.

l'any 2018. En ella, el jove Narcís Almudéver conviu -i, gradualment, tracta de combatre- amb unes estructures culturals establides i poc donades al canvi on el valencianisme ha perdut cada vegada més importància. Per la qual cosa, podríem afirmar, que ens trobem davant d'un crit "desesperat" i a la vegada "esperançador" que critica la pèrdua d'identitat colpidora i evident que pateix la capital de Túrria des de fa dècades i, alhora, tot el País Valencià. Així, entre les pàgines d'aquestes narracions, com succeïa en moltes ocasions també en el discurs musical, ciutat i emocions es fonen en un tot indissoluble que acaba per incorporar a la capital del País Valencià en l'imaginari romàntic d'aquest territori i, per tant, de manera quasi automàtica en l'imaginari valencianista.

Un imaginari que es recollit amplament en *La Fallera Calavera*³⁵⁸ d'Enric Aguilar que relata en forma d'esperpent la realitat valenciana durant el govern de Rita Barberà, la corrupció o els projectes faraònics; i, inclús, arriba a criticar al blaverisme com podem llegir en les primeres pàgines del llibre, en parlar de la "super-hiper-mega-mascletà" - projecte aparentment presumptuós promogut per "l'Alcaldessa" que "governava feia tants anys que ningú recordava el seu nom"³⁵⁹, clara referència a Barberà que governà durant vint-i-quatre anys l'ajuntament de València- quan un dels artefactes pirotècnics dibuixa en el cel les paraules "Vixca València" "amb un accent tort que no se sabia ben bé cap a on apuntava"³⁶⁰. Amb aquesta fórmula, l'autor critica la utilització del valencià basat en les normes del Puig per part del blaverisme, que s'oposa a tota normalització que pugui semblar insinuar una connexió entre llengua valenciana i catalana, al fer servir un conegut lema blaver com es la expressió "visca València" escrita amb la grafia "x" que ha servit per a diferenciar la proclama quan havia sigut escrita per algú adscrit als sectors d'aquesta cultura política oposada al valencianisme; cosa que també s'evidencia en el fet que la grafia de l'accent en el topònim de la ciutat no es pugui identificar si és oberta o tancada, ja que, sovint, els sectors de la dreta valenciana han volgut negar aquesta manera tradicional d'escriure el València per considerar-la forania -per ser una mostra de la unitat lingüística entre valencià i català-, fins al punt que, en 2023, amb el partit ultradretà Vox en el govern del Cap i Casal, s'aprovà com a oficial la grafia tancada i, per consegüent, el topònim passà a ser "València"³⁶¹. Igualment, ja que es basa en el joc de cartes del

³⁵⁸ AGUILAR, Enric: *La Fallera Calavera*, València, Sembra Llibres, 2015.

³⁵⁹ Ibid. Pp. 12-13.

³⁶⁰ Ibidem,

³⁶¹ VÁZQUEZ, Cristina: "El lío político del acento de Valencia: PP i Vox lo cambian en su denominación autóctona", *El País*, 26 de septiembre de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023->

mateix nom, la novel·la és, en essència, un gran compendi de la cultura popular valenciana i també del nou imaginari col·lectiu del valencianisme, on, en les últimes dècades ha començat a tindre una gran presència la mitologia autòctona, amb la recuperació de personatges com: la cucafera, la moma, queixalets, el gegant del romaní, l'home dels nassos i una llarga i extensa llista de criatures fantàstiques lligades a la tradició, especialment oral, valenciana i a la manera en què el poble valencià li ha donat explicació al món que l'envoltava. Aquesta recuperació i posada en valor, s'ha evidenciat anteriorment en cadascú dels punts dedicats en aquesta investigació a l'anàlisi del discurs cultural del valencianisme i la literatura no s'ha quedat enrere. Una clara mostra d'açò, és l'obra d'Alfons Pérez - més conegut com Malparlat, raper valencià- que porta per títol *Aitana Torrent, caçadora d'espantacriatures*³⁶² -guardonada amb el premi Diafebus de novel·la juvenil 2022- que ens presenta a una caçadora de monstres al més pur estil del doctor Van Helsing en *Dràcula*³⁶³ de Bram Stoker, però amb característiques que li farien semblar-se més a la versió cinematogràfica d'aquest personatge que en la pel·lícula³⁶⁴ que porta el seu nom, estrenada en 2004, és representat com a un guerrer amb un gran ingeni i capacitats físiques que tracta de defensar Europa de monstres com el del doctor Frankenstein o el mateix Dràcula. En el cas d'Aitana Torrent, aquesta rep l'encàrrec del Rei de cercar a la fera que està causant greus danys per tot el Regne de València, de manera que, la jove comença una investigació que la portarà a recórrer juntament amb la seua gambosina -animal imaginari que normalment és emprat per a fer bromes als acampats o caçadors menys experimentats- Clea i el seu cavall Carraixet³⁶⁵ a recórrer gran part de la geografia valenciana. Concretament, el personatge visita pobles i comarques com: Aín, el Camp de Morvedre, l'horta de València, l'Albufera La Safor, Xàtiva, Lliria, la Serra de Mariola, La Costera, Els Ports o El Maestrat. No obstant això,

[09-26/pp-y-vox-cambian-la-tilde-de-valencia-en-contra-del-criterio-de-los-servicios-juridicos-del-ayuntamiento.html](https://www.ayuntamiento.es/09-26/pp-y-vox-cambian-la-tilde-de-valencia-en-contra-del-criterio-de-los-servicios-juridicos-del-ayuntamiento.html)

³⁶² PÉREZ, Alfons: *Aitana Torrent, caçadora d'espantacriatures*, València, Drassana, 2022.

³⁶³ STOKER, Bram: *Dràcula*, Madrid, Austral, 2017.

³⁶⁴ SOMMERS, Stephen (dir.): *Van Helsing* [film], Universal Pictures, 2004.

³⁶⁵ Rep el seu nom del barranc que naix en el vessant sud de la Serra Calderona, en el terme del municipi de Gàtova, prop de la província de Castelló i recorre gran part de la geografia de la província de València fins desembocar en Alborà; un llarg recorregut que l'ha convertit en una de les referències orogràfiques més importants de l'imaginari col·lectiu dels valencians i en el discurs identitari del valencianisme, gràcies a la seua imatge de donador de vida, atés que guia l'aigua fins l'horta i a que en el seu llit es pot trobar gran varietat d'espècies. A més a més, aquest accident geogràfic s'ha convertit en un gran lloc de memòria per als valencians, ja que, durant el primer franquisme va ser emprat com a paretó per ajusticiar als opositors al règim i a tot aquell sospitós d'haver simpatitzat amb la república i els moviments d'esquerra.

encara que és molt destacable el dibuix de la geografia de la llar que transmet al lector, allò realment important de la novel·la de Pérez és el seu valor com a introducció a la mitologia valenciana per als més joves, si tenim en consideració que a les seues pàgines se'ns mostren diferents llegendes del País Valencià lligades al bestiar fantàstic autòcton com la quarantamula, dimonis, dracs; que, en definitiva, formen part de la identitat del poble, atés que és una de les principals característiques que, segons el valencianisme, el diferenciaria dels altres pobles, com ja hem observat, especialment, en el discurs musical.

Precisament, la música que es porta produint en valencià des de la segona meitat de la dècada de mil nou-cents noranta també tindrà el seu espai en la literatura valenciana, com, d'altra banda, és normal, ja que l'impacte d'aquest moviment cultural ha sigut molt gran entre els sectors valencianistes de tot arreu. En aquest sentit, hi ha dos obres a les quals es pot fer una especial menció per la seua facilitat per fer arribar al públic lector les emocionalitats que es desprenen de les cançons d'aquesta escena. La primera d'elles, *Com un record d'infantesa* de Feliu Ventura (Sembra Llibres, 2015), ens endinsa en la història d'un jove xilé, fill d'emigrants valencians que ha viscut des de la mort d'aquests amb el seu avi -un exiliat republicà-, que torna a la terra dels seus pares perseguint els seus orígens a partir d'un missatge ocult en un LP d'Ovidi Montllor. Allí, en el País Valencià començarà un retrobament amb les arrels dels seus ancestres a través del moviment i les sensibilitats de la nova generació valencianista. D'altra banda, i d'una manera molt diferent, la música en valencià dels últims temps es troba molt present en *Sense connexió*³⁶⁶ de Jaume Monzó que ens proposa un relat armat únicament amb missatges i publicacions de xarxes socials, al voltant de l'assetjament escolar a una adolescent, tota vegada que la música sembla ser una via d'escap per aquesta jove. És per això que l'autor va decidir incloure uns "codis QR" que remetien al lector a cançons de grups com Obrint Pas, Aspencat o La Fúmiga que, com hem vist adés, cadascú ha encapçalat l'escena cultural valenciana en una època diferent. Tal és així, que aquest moviment musical queda, en certa manera, representat com a guia identitari, però especialment com a irradiador i condensador d'experiències vitals, la qual cosa fa que molts dels seus oients vegen en la música en valencià un refugi on sentir-se part d'un tot, com veure'm més endavant quan analitzem les formes de sociabilitat sorgides al voltant de la música com

³⁶⁶ MONZÓ, Jaume: *Sense connexió*, València, Sembra Llibres, 2020.

poden ser els concerts o, sobretot, els festivals en els quals els acampats conviuen i posen en comú les seues experiències durant tres dies.

Tanmateix, si parlem de música, òbviament, no podem oblidar-nos de mencionar aquelles obres literàries de gran impacte que han sorgit per tractar la vida i obra d'alguns dels artistes valencians més reconeguts per les diverses sensibilitats valencianistes com ara Ovidi Montllor, la imatge del qual ha sigut recuperada paulatinament en l'última dècada com a encarnació de la veu del poble, fins al punt de ser comparat per alguns amb Victor Jara -que representaria per als xilens la veu dels obrers i el crit de la llibertat com a màxim exponent de la Nova Troba- o Ali Primera -el cantant per antonomàsia de la “revolució bolivariana” de Veneçuela-. Pel que respecta a Montllor, tal vegada, l'obra de referència actualment siga *Ovidi Montllor, un obrer de la paraula*³⁶⁷ de Jordi Tormo que fa un repàs de la trajectòria del cantautor mitjançant un entramat de fibres en què producció musical i vida s'entremesclen fins crear un tot uniforme que serveix com a biografia quasi assagística de l'alcoià, cosa que ja havia fet Núria Cadenes anys abans en *L'Ovidi* (Tres i Quatre, 2002) que va ser considerada com l'obra d'inflexió per estudiar i, especialment, per recuperar la memòria de Montllor a través dels relats d'amics i familiars i de l'arxiu fotogràfic personal de l'autor.

Un altre cas molt semblant al de Montllor és de Vicent Torrent, que amb els anys està sent, gradualment, encimbellant a una nova categoria, més enllà que la d'un simple cantant del valencianisme, podríem dir, inclús, que està assolint una certa aura de defensor de les tradicions musicals del poble, des del seu paper de fundador i cantant d'Al Tall -segurament el grup més important de música folk en valencià-, però també per la seua feina com a musicòleg, especialment gràcies al seu estudi *La música popular*³⁶⁸ reeditada recentment per Tres i Quatre com a part de la recuperació de les figures més importants del valencianisme en els últims anys. Pot ser, aquest va ser el motiu que va portar al musicòleg Josep Vicent Frechina a realitzar la seua investigació al voltant de la figura del cantant de l'Horta Sud i la seua importància per a la cultura valenciana, que finalment es publicaria l'any 2023 sota el títol de *Vicent Torrent, la cançó popular*³⁶⁹, una obra que actua com a biografia del músic i que ve a confirmar el gust de les noves sensibilitats valencianistes per les biografies, la qual cosa segurament responga a la necessitat de donar

³⁶⁷ TORMO, Jordi: *Ovidi Montllor, un obrer de la paraula*, València, Sembra Llibres, 2015.

³⁶⁸ TORRENT, Vicent: *La música popular*, Alfons El Magnànim, 1990.

³⁶⁹ FRECHINA, Josep Vicent: *Vicent Torrent, la cançó popular*, Sembra Llibres, 2023.

veu a aquests personatges que ells consideren que van estar silenciats durant anys per la censura encoberta, com hem observat abans, però també a la necessitat d'encimbellar a nous herois nacionals que actuen com a sustentadors i representants d'aquest discurs actual transversal i heterogeni, ja que cadascuna d'aquestes figures acaba per concentrar, resumir i il·luminar -com a sinònim d'il·lustrar- una part del missatge del nou valencianisme cultural.

Malgrat aquest fil en forma de cascada quasi lògica que hem exposat en les últimes pàgines per tal d'exposar la importància de la literatura, especialment de la narrativa, en la construcció de la consciència i la identitat valencianista actual, gràcies al discurs construït i la seua complementació amb el missatge articulat per altres productes culturals, encara ens queda preguntar-nos o, almenys reflexionar sobre si les sensibilitats valencianistes s'han escrit sempre en valencià o si, pel contrari, és possible que una expressió tan personal com és l'escriptura hi haja permet que les sensibilitats valencianistes s'hagen expressat també en castellà, amb la qual cosa la llengua ja no seria el vehicle principal per tal d'expressar, segons quan, la identitat valencianista i, per tant, la pertinença o relació amb les cultures polítiques del valencianisme. Així doncs, amb l'objectiu principal de donar llum sobre el tema, analitzarem l'obra *Yeguas Exhaustas*³⁷⁰ de Bibiana Collado Cabrera que representa un exemple perfecte de les interconnexions entre les primeres generacions descendents d'immigrants de l'èxode rural nascudes en territori valencià i les sensibilitats valencianistes, si considerem que, en aquesta autobiografia amagada -amagada perquè canvia els noms dels protagonistes i perquè tracta de jugar amb el lector en el remat al tractar de presentar una duplicitat que podria significar que tota la història de violència masclista i reflexions personals que ha contat poden ser mentida o no³⁷¹-, la seua autora, descendent d'una família provinent d'Almeria i establida en Borriana, torna constantment sobre les seues passes per parlar-nos de la llengua valenciana i la castellana, la que es parla en la zona on resideix i la seua materna, per tal de mostrar-nos la situació de diglòssia patida per la primera front a la llengua vinguda de fora, però sobretot per tal d'expressar com veu la llengua una filla d'immigrants. En un primer moment, en la seua infantesa i primera adolescència, la vincula amb el "*pijerío pueblerino*", és a dir, amb els fills de la xicoteta burgesia del seu poble valencianoparlant que durant aquest període es dirigien amb sorna cap als xiquets

³⁷⁰ COLLADO, Bibiana: *Yeguas Exhaustas*, Logroño, Pepitas, 2023.

³⁷¹ COLLADO, Bibiana: *Yeguas...*, 2023. pp. 142-143.

de famílies foranies amb l'apel·latiu de "*Chamó y ques*" – forma errònia de referir-se el pernil i el formatge, molt habitual entre els castellanoparlants, perquè aquests dos mots tan habituals no comparteixen la mateixa arrel lèxica en ambdós idiomes, que es va convertir en una broma habitual entre certs cercles de parlants valencians- com a forma de ridiculitzar els esforços, d'aquells que tenien el castellà com a llengua materna, de parlar en valencià. Malgrat aquesta primera experiència vital, segons en narra més endavant, tocant ja amb la seua joventut, la seua concepció del valencià començà a canviar fins a convertir-se en una llengua de compromís i reivindicació fins acceptar-la com a una de les seues llengües i parlar-la habitualment, encara que depenent de l'ambient³⁷². Inclús, l'escriptora que és doctora en filologia hispànica va dubtar en la seua preinscripció universitària entre hispàniques o filologia catalana, encara que finalment es va decantar per l'estudi de la seua llengua materna³⁷³. Igualment, també es parla de la importància de la música en valencià en aquest procés d'atracció de les noves primeres generacions nascudes en el País Valencià cap a les sensibilitats valencianistes. En definitiva, atés que tracta temes típics i elements discursius valencianistes, es podria considerar que es tracta d'una obra amb una alta sensibilitat valencianista, però escrita en castellà, amb la qual cosa, podem afirmar que les sensibilitats valencianistes en l'actualitat no solament s'expressen en valencià, sinó també en castellà, ja que el nou discurs valencianista ha arribat a fer-se tan transversal i heterogeni que, en moltes ocasions, ha sigut capaç d'atraure's a individus castellanoparlants nascuts d'immigrants de l'èxode rural, cosa que no va aconseguir el fusterianisme durant la Batalla de València.

En conclusió, encara que la literatura valencianista, per falta de promoció o per altres motius aliens ha nascut al caliu de la música en valencià, si considerem que molts integrants de l'escena musical han sigut després autors de llibres, els elements fonamentals tractats són molts semblants als que ja havien presentat els músics valencians en les seues composicions i, inclús, la música, les seues lletres i les seues produccions formen part de moltes d'aquestes obres literàries; allò cert és que en els últims anys, les novel·les, assajos i altres obres literàries s'han convertit en un important artefacte cultural en el moviment valencianista i han contribuït profundament a la articulació d'un discurs valencianista complementari al que ja s'estava edificant des d'altres racons de la cultura

³⁷² Ibid., p. 103

³⁷³ Ibid., p. 104.

autòctona, però amb unes emocionalitats que solament es poden desprendre de l'expressió escrita.

1.5.-Cinema i televisió

Parlar de valencianisme en el cinema i la televisió és complicat, perquè la producció audiovisual relacionada amb aquestes cultures polítiques no és precisament abundant, la qual cosa es podria explicar pels costos de producció que fan que el cinema, en l'estat espanyol siga profundament dependent de subvencions públiques que complementen la ja de per si forta inversió privada. De manera que, les produccions dirigides a un públic tan concret i amb una certa càrrega política encara presenten més dificultats per portar-se a terme, atés que, en moltes ocasions, a la falta de finançament privada se li suma la “censura” d'unes institucions que, com en el cas valencià des de la transició democràtica fins a la segona part de la dècada de dos mil deu va tallar les ajudes i els permisos als productes culturals que eren sospitosos de simpatitzar o pertànyer a una determinada cultura política, com ja hem vist amb el cas d'Ovidi Montllor o dels grups valencians de la nova generació que foren apartats del circuit musical del Cap i Casal fins a tal punt que quan La Gossa Sorda actuà juntament amb el grup de música llatina urbana Calle 13 en 2015 en la Plaça de Bous de València els de Pego pensaren que la promotora que dirigia la gira europea dels porto-riquenys s'havia equivocat a l'elegir-los com els seus acompanyants en el concert que havien de fer en València, ja que, amb quasi tota seguretat, les autoritats locals cancel·larien l'actuació, tal com declarava en una entrevista el cantant del grup de Pego, Josep Nadal³⁷⁴. És a dir, tot un magma d'impediments que durant una època van fer molt difícil l'existència d'un moviment popular audiovisual, perquè sense les ajudes públiques a la cultura, arribar a un públic ample semblava quasi impossible. És en aquest punt on l'arribada de Coalició Compromís al govern de la Generalitat Valenciana i a les diputacions va ser decisiva, si tenim en compte que aquest partit de sensibilitats valencianistes amples va començar a trencar amb la indiferència de les institucions cap a les produccions valencianistes, alhora que impulsà la indústria audiovisual autòctona gràcies a la creació d'una nova agència de radiotelevisió pública que va rebre el nom de Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació -que vingué a

³⁷⁴ ANDRÉS, Raquel: “Entrevista a Nadal”, *La Vanguardia*, 15 de juny de 2015

substituir a la malaurada Radiotelevisió Valenciana- que començà a finançar noves obres de productores i directors autòctons i, més tard, exhibir-les com a part de la programació d'À Punt – substituïda de l'antiga Canal 9- el nou canal de televisió autonòmic que començà les seues emissions el 25 d'abril de 2018³⁷⁵, tan sols cinc anys després del tancament de l'antiga radiotelevisió pública valenciana³⁷⁶.

La nova situació política i la creació d'À Punt explicaria la participació pública en llargmetratges com *La Mort de Guillem* (2020) dirigida per Carlos Marquet-Marcet que a més comptà amb el finançament de Radiotelevisió de les Illes Balears i de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals; o el que és el mateix, la pel·lícula sobre l'assassinat de Guillem Agulló -jove militant de l'associació nacionalista Maulets, convertit des d'aleshores en figura clau de les sensibilitats valencianistes d'esquerres i símbol de resistència dels valencians a les ingerències externes- en Montanejos a mans de Pedro Cuevas -conegut militant d'ultradreta que arribà a concórrer a unes eleccions municipals per Espanya 2000³⁷⁷, el líder de la qual, José Luis Roberto, es va querellar contra la pel·lícula per delicte d'odi³⁷⁸- va rebre suport de les corporacions públiques de radiodifusió dels tres territoris clàssics dels anomenats Països Catalans, que més tard estrenarien el film de manera simultània en les seues tres principals cadenes de televisió, amb la qual cosa, de manera indirecta, es connectava a la figura d'Agulló amb la història dels tres pobles i amb les zones de parla catalana, com si d'una encarnació de la resistència i la pervivència de la memòria autòctona es tractara, just en un moment en què el significat cultural de la imatge del jove maulet havia canviat progressivament fins a convertir-se en un símbol d'esperança i resistència, adquirint unes emocionalitats positives més enllà de l'amargor, la ràbia i el rancor contra "l'opressor" que la caracteritzaren durant els anys immediats a la mort del burjassoter, com es demostra en la banda sonora de la pel·lícula, especialment en la cançó *No s'apaguen les estrelles* de Xavi Sarrià, que fou el tema principal de la cinta.

³⁷⁵ S/A: "El primer programa que ha emitido À Punt", *Las Provincias*, 25 d'abril 2018.

<https://www.lasprovincias.es/politica/apunt-primer-programa-emision-20180425080815-nt.html>

³⁷⁶ BONO, Ferran: "El Gobierno valenciano funde a negro Canal 9 tras 12 horas de resistencia", *El País*, 29 de novembre de 2013. https://elpais.com/ccaa/2013/11/29/valencia/1385682957_965043.html

³⁷⁷ PERELLÓ, Ignasi: "El asesino de un activista, candidato de una lista nazi", *Diagonal*, 24 de maig de 2007. <https://www.diagonalperiodico.net/libertades/asesino-activista-candidato-lista-nazi.html>

³⁷⁸ CANTARERO, Joan: "El líder ultra de España 2000 se querella contra la película 'La Mort de Guillem' por vincularle con su asesinato en 1993", 22 de novembre de 2020. <https://www.publico.es/sociedad/lider-ultra-espana-2000-querella-pelicula-muerte-guillem-vincularle-asesinato-1993.html>

D'altra banda, el canvi de paradigma de la nova televisió pública valenciana respecte de l'antiga RTVV es fa patent en la recuperació de programes com *Trau la llengua* que formà part durant un any de la graella de programació de Canal 9 abans de ser cancel·lat, la qual cosa fou considerada per alguns sectors de l'esquerra valenciana com una forma de fer cada vegada menys valenciana la televisió pública i com a inici de l'estratègia de desmantellament que portaria al tancament d'RTVV en l'any 2013³⁷⁹. Així, la producció tornà a ser emesa en 2018 amb la fundació de la CVMC -Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació- per ser part fixa de les emissions d'À Punt, però amb un nou presentador, ja que Eugeni Alemany es faria càrrec d'*Atrapa'm si pots*-un quiz show emés en horari de vesprada- i deixava la tercera temporada del veterà programa en mans de Xavi Castillo, en una clara mostra més de l'apertura de la televisió valenciana, que optava, per a presentar uns dels seus programes amb més audiència i projecció, per un humorista valencià que havia vist com moltes de les seues actuacions i monòlegs eren cancel·lats en aquelles poblacions governades per la dreta valenciana³⁸⁰, a causa de la seua crítica àcida cap als dirigents del Partit Popular, la visita del Papa Juan Pablo II a València, la Copa Amèrica de vela o els casos de corrupció dels polítics "populars" o el seu humor en clau valencianista³⁸¹. Ara bé, més enllà del seu presentador, el programa mateix ja constitueix una mostra de sensibilitats valencianistes, atés que la llengua es converteix en l'eix principal entorn del qual gira aquest espai televisiu. És a dir, la llengua i el lèxic valencià són l'essència i els protagonistes del programa que es planteja en cada episodi un recorregut per la geografia valenciana per tal de cercar les diferents variants dialectals de l'idioma, alhora que mostra a l'espectador la cultura autòctona de les diferents comarques del País Valencià. De manera que en aquests episodis es condensen gran part dels elements que componen el discurs del valencianisme actual, perquè encara que l'eix siga la llengua, podem trobar altres eixos vertebradors com el ruralisme, la importància dels

³⁷⁹ G.A.: "EU e Intersindical acusan a Jaraba de 'deshacer' RTVV por retirar 'Trau la llengua'", *Levante-EMV*, 19 de gener de 2012. <https://www.levante-emv.com/cultura/2012/01/19/eu-intersindical-acusan-jaraba-deshacer-13011453.html>

³⁸⁰ SARRIÓN-CARBONELL, Jordi: "Libertad y censura en la Comunidad Valenciana", *El País*, 16 de juliol de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-07-16/libertad-y-censura-en-la-comunidad-valenciana.html>

³⁸¹ GALLEGÓ, R.: "Censura a Xavi Castillo en municipios del PP", *Levante-EMV*, 28 de setembre de 2006. <https://www.levante-emv.com/internacional/2006/09/28/censura-xavi-castillo-municipios-pp-13658540.html>

pobles, l'orografia, els costums, la geografia valenciana que també ho són de la majoria de productes culturals del valencianisme actual.

Un element semblant a allò que succeeix en el programa *Xino Xano* en què Hu Zhao, un ciutadà xinès que ara resideix a València tracta d'aprofundir en la cultura, les tradicions, els costums i la història autòctona, alhora que va aprenent diferents aspectes de la llengua valenciana, mentre recorre diferents indrets de la geografia del País Valencià. Així doncs, el protagonista i presentador va coneixent diferents oficis, festes, parlars i monuments de cada localitat que visita, des d'algunes de les més xicotetes del territori com ara Sot de Ferrer o Sant Mateu, fins a les més grans com Xàtiva, en el que acaba sent un recorregut exhaustiu que inclou indrets que mai abans havien sigut incorporats a un programa televisiu de l'entitat de radiodifusió pública valenciana.

Com també succeïa en el ja desaparegut programa *València, Califòrnia* que estigué en antena de 2018 a 2019, però que, malgrat el curt període de la seua emissió va constituir una important mostra dels esforços de la nova corporació de mitjans de comunicació per tal d'abastir totes aquelles expressions culturals que havien estat abandonades per l'antiga corporació, per desconeixement, per desinterés o, directament, per censura imposada des de les institucions; ja que l'espai s'endinsava en el gran magma musical autòcton que havia crescut i s'havia disparat de manera exponencial des de la dècada de mil nou-cents noranta, a través d'un viatge pel territori, molt semblant als dels programes anteriors, però centrant-se quasi exclusivament en la producció musical de les últimes tres dècades. En conseqüència, trobem programes dedicats a La Plana, a Alacant o fins i tot, a l'Horta Nord a través d'un recorregut pel ja esmentat Barranc del Carraixet. A més a més, també trobem episodis d'aquest espai dedicats a un gènere musical en concret com per exemple en aquell que es va titular *Veles e Beats* centrat en el rap i la música electrònica que es va estrenar el 24 d'octubre de 2018, que cerca en La Safor el impuls del gènere que ha derivat en el mestissatge que encarnen Zoo o La Raíz entre d'altres.

Per tant, la geografia sembla, igual que en la resta de productes culturals analitzats amb anterioritat, central en la graella de la televisió pública valenciana, fins a tal punt, que un dels primers programes en retransmetre's mentre es trobava en proves d'emissió va ser *La Comunitat Valenciana des de l'aire*, una antiga producció d'RTVV que mostra pobles i ciutats del País Valencià des de les altures, mentre un narrador mostra a l'espectador curiositats, monuments i accidents geogràfics de la comarca que sobrevola, alhora que

conta mites i llegendes relacionades amb l'entorn. Programa que després seria reformulat o adaptat per tal de crear *Meridià 0* que no solament ofereix una vista aèria del territori, sinó que a més, en cada capítol proposa tres rutes amb l'objectiu d'apropar, a qui veu el programa, l'entorn i el patrimoni natural valencià. Un entorn orogràfic i natural que rebut molta atenció en els primers anys de vida de la nova televisió pública, com podem observar en programes com GR7 que realitza rutes senderistes amb figures de la cultura valenciana mentre els va entrevistant. Entre els convidats d'aquest, podem destacar alguns relacionats amb les sensibilitats valencianistes que inclús comencen a ser encimbellats com a "herois valencians" com Pep Gimeno "El Botifarra", la imatge del qual ha guanyat popularitat en els últims anys, fins assolir una aura de protector i divulgador de la cultura popular valenciana, atés que s'ha caracteritzat no solament per la recuperació de la tradició musical autòctona, sinó també de la tradició oral no cantada, com refranys o dites locals. Precisament ell va ser el primer presentador d'un altre espai d'À Punt que cal destacar ara i que va rebre el peculiar nom de *Bambant per casa*, que guarda una gran similitud amb *Xino Xano*, però els seus presentadors són valencians de l'àmbit de la cultura, que es mostren interessats i focalitzats en les tradicions sonores valencianes i en la música tradicional. De fet, durant la primera temporada, Gimeno va ser acompanyat en el seu viatge arreu del País Valencià per un altre músic que en les seues cançons ha dotat de gran importància a les sonoritats valencianes: Miquel Gil -antic cantant d'Al Tall-. De fet, sembla que aquest ha sigut un concepte molt socorregut per a la CVMC, si considerem que un dels seus programes més longeus ha sigut *Terra Viva*, un diari que aprofundeix en la riquesa natural autòctona i en l'aprofitament que es fa dels seus recursos de manera responsable, al posar en el centre del seu objectiu a col·lectius desconeguts pel gran públic com els agricultors, els ramaders, pescadors o els artesans que hi extrauen les seues matèries primeres del seu entorn. És a dir, la poètica de l'espai sembla estar molt present, inclús ser un eix central, en el discurs de la televisió pública valenciana, cosa que no és estranya, atés que, com és lògic, la seua raó de ser és la promoció del País Valencià, encara que resulta cridaner que hi haja tanta varietat de programes dedicats al seu medi ambient i al paisatge natural i rural.

En el mateix sentit, però, en part, d'una manera diferent, trobem també el desaparegut *Cuineres i cuiners* on el reconegut *chef* Ricard Camarena -un dels màxims exponents de

la cuina al territori valencià, guardonat amb dos estrelles Michelin³⁸²- ens mostra la gastronomia valenciana amb alguns dels millors cuiners i cuineres valencianes, preparant plats tradicionals i degustant productes autòctons. Cosa que té molta relació amb el concurs *Cartes en joc* on diferents cuiners d'una població concreta es disputen ser qui millor prepara un plat tradicional del seu territori.

Per últim, a l'hora de parlar sobre la importància de la nova televisió pública valenciana, hem de fer un xicotet a part per exposar alguns dels monogràfics i documentals que al llarg dels últims anys s'han emés des de la seua seu de Burjassot y que ens deixa entreveure el gir discursiu que s'ha produït en el si de la radiodifusió valenciana des de Canal 9 fins a l'actual À Punt, atés que molts dels personatges que han aparegut en els documentals han estat crucials en el discurs de les noves sensibilitats valencianistes com Paco Cabanes "El Genovés" a qui dedicaren els documentals *Per sempre*, *Genovés* i *Les mans del Genovés*, Vicent Torrent en *Vicent Torrent- Racons i cançons* o Joan Fuster amb la retransmissió de l'obra de teatre *El Tacadiscos de Joan Fuster* on la vida del pensador de Sueca s'entremescla amb les cançons i els cantants valencians de la Nova Cançó que, com ell, s'han convertit en figures fonamentals i quasi fundacionals de la nació moderna dels valencians per als valencianistes. Tanmateix, en l'espai *Valentes*, la televisió pública profunditzava en alguns personatges femenins la memòria dels quals ha sigut recuperada en els últims anys i incorporada a l'imaginari col·lectiu del valencianisme com ara Marifé Arroyo, Alejandra Soler, Maria Beneyto o fins i tot Concha Piquer -que ha sigut incorporada com a part de la lluita de les dones valencianes dins de l'imaginari de les sensibilitats valencianistes-. Inclús, en el mateix programa s'arribà a dedicar dos capítols a Florencio Pla Messeguer i Margarida Borràs, que van patir tortures, humiliacions, burles i fins i tot la mort per la seua realitat intersexual i transgènere ; i que en els últims anys han anat, segons el valencianisme s'obria a noves cultures polítiques, incorporant-se al discurs de les sensibilitats valencianistes com a exemple de resistència que formen part de la memòria valencianista des de les últimes dècades. Açò, d'altra banda, sembla haver sigut impossible durant els últims anys d'emissió de l'antiga RTVV, on la censura, directa o indirecta, cap a aquestes figures semblà un fet.

³⁸² AGUDO, V.: "Ricard Camarena también cerrará su restaurante con dos estrellas Michelin los fines de semana", *Las Provincias*, 1 de desembre de 2021.

<https://www.lasprovincias.es/gastronomia/restaurantes/camarena-cerrara-restaurante-20211201095232-nt.html>

Per últim, més enllà de la televisió pública, hem de parlar d'El Llegat, documental produït per JovesPV -joventuts de Més Compromís, antic Bloc Nacionalista Valencià- i l'Associació Cívica Valenciana Tirant Lo Blanch a través de la Fundació Nexe, que, a través d'entrevistes a algunes importants figures de renom com ara Vicent Torrent -cantant d'Al Tall-, Flora Sempere -veu d'El Diluvi-, Josep Nadal -membre de La Gossa Sorda i diputat en Les Corts Valencianes per la Coalició Compromís-, Eva Dènia, María Deltell -DJ de Maluks-, José Bateta -integrant de La Fúmiga- i Maria Giner del grup Carraixet. tractava d'aproximar-se a la història de la música en valencià dels últims cinquanta anys, a la repressió i els atacs patits, en algunes ocasions com narra Giner i al ressorgiment del moviment en les últimes dècades. Encara que el documental es queda molt curt a l'hora de profunditzar i sembla més una petita introducció a la matèria que una investigació en profunditat. Malgrat això, és destacable per ser dels pocs documentals existents en la matèria, per haver estat promogut per un partit polític en el govern i per haver sigut distribuït de manera oberta a través de canals de tan fàcil accés com YouTube, la qual cosa va fer que el discurs del metratge i, per tant, d'aquests artistes pogués abastar un públic major.

En conclusió, en l'última dècada les produccions audiovisuals relacionades amb les sensibilitats valencianistes han augmentat exponencialment, coincidint amb un moment de govern progressista i amb la refundació de la radiotelevisió pública valenciana sota el nom de Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació, la qual cosa ha facilitat que les ajudes i subvencions a un sector amb costos tan elevats que fan quasi impossible la producció cultural sense inversions públiques. Així s'explica que, la majoria d'aquests productes hagen, al seu torn, estat dedicats a omplir la graella d'À Punt, el nou canal públic valencià que va nàixer en l'any 2018 -cinc anys després del tancament d'RTVV per part del govern de la Generalitat Valenciana que aleshores estava en mans del Partit Popular-. Pel que fa al discurs i el contingut de les noves produccions relacionades amb les diferents sensibilitats valencianistes, en ell podem observar alguns dels elements claus de la idea de poble i llar elaborat per les noves generacions valencianistes, atés que molts dels programes de la nova televisió pública han col·laborat en articular una idea de casa del poble molt semblant a la que els valencianistes actuals havien elaborat al llarg de les últimes tres dècades, al parar especial atenció a alguns dels accidents geogràfics més coneguts del País Valencià, als pobles més petits -últims reductes, segons el valencianisme, de l'essència i el caràcter del poble- i a la riquesa natural del territori,

aspectes que ja es trobaven molt presents en els productes culturals que hem observat adés. A més a més, les produccions de la CVMC han posat molt d'èmfasi en la promoció d'un determinat tipus de cultura popular molt proper a la línia dels valencianistes de la nova generació, que se centra, sobretot, en la importància de les tradicions i les usances, festives o no. Per últim, cal mencionar que la construcció per part del valencianisme d'una genealogia amb personatges amb els quals identificar al poble i als quals presentar com a antecessors de les causes del present, també sembla haver estat present, intencionadament o no, en la programació d'À Punt, que ha donat cabuda a personatges que són símbols de les sensibilitats valencianistes del temps present i que havien sigut censurats per l'anterior corporació pública. En definitiva, podem considerar-ne una gran presència de tres elements claus per al valencianisme a l'hora de construir la seua idea de poble valencià, però es pot constatar una especial importància de la poètica de l'espai, ja que el territori, la natura, la geografia i l'orografia han estat ben presents en quasi totes aquestes produccions directa o indirectament.

1.6.- Radiodifusió

No podem oblidar-nos, com a part de l'estudi que estem portant a terme, de la ràdio, probablement un dels primers mitjans de comunicació -més enllà dels primerencs magazines i revistes culturals com l'Enderrock- emprat per la nova generació valencianista per transmetre la seua cultura, els seues interessos i les seues causes polítiques des de finals del segle XX. L'exemple primerenc d'açò ho podem trobar en *A la nostra marxa* programa de ràdio que va començar la seua emissió en 1988 a Radio Klara i va mantindre en antena, en diferents emissores³⁸³ -després d'un llarg periple per ràdios comarcals de l'Horta Nord i Sud i ràdios locals-, fins a l'any 2005 quan la malaltia del seu locutor habitual Simó Aguilar va forçar la seua aturada definitiva.

Des d'aleshores, pocs o quasi ningú van ser els programes radiofònics que aprofundiren realment en les produccions culturals relacionades amb les diferents i diverses sensibilitats valencianistes o amb les escenes culturals valencianistes en general; sobretot durant els anys de govern del Partit Popular que van portar amb ells, com hem vist

³⁸³ RODRÍGUEZ, Ricardo: "Por amor a las ondas", *Levante-emv*, 7 de de 2000.

anteriorment, una censura extraoficial cap a tota aquella cultura sospitosa de ser crítica amb el seu govern o de simpatitzar amb qualsevol mena de sensibilitat identitària més enllà de les regionalistes.

De fet, no seria fins al canvi de govern en la Generalitat Valenciana i el naixement d'Àpunt Ràdio, com a part de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació, quan comencen a aparèixer, com hem vist en el punt anterior, els primers programes radiofònics que feien èmfasi en l'escena cultural valencianista que tanta importància i popularitat havia guanyat en les dècades prèvies. Encara més, tal anava a ser, durant els primers anys d'emissió, la importància de les produccions culturals valencianistes en aquest mitjà públic que, com si d'una declaració d'intencions es tractés, durant les seues emissions de proves, l'única cosa que es podia sentir, en sintonitzar la freqüència d'emissió de la nova ràdio pública valenciana, era música en llengua pròpia, a més de les xicotetes falques que anunciaven la futura programació definitiva³⁸⁴.

Una programació definitiva que acabaria tenint espais amb molta relació amb la música en valencià i amb les diferents cultures valencianistes de manera general. Un clar exemple d'aquests es *Territori Sonor*, programa dedicat a la música en valencià i a les produccions musicals autòctones, encara que, amb el pas dels anys, el programa anà abordant sonoritats diferents i d'espais geogràfics allunyats de les fronteres valencianes, amb la qual cosa podem dir que va perdre gradualment la seua proximitat a les sensibilitats valencianistes. Va ser aleshores quan sorgiren altres espais radiofònics que abordaven aquella temàtica més autòctona com ara *La Maskletà* que començà a emetre's en gener de 2022 encara que adoptà un format semblant al podcast i la seua retransmissió es portaria a terme a través del web d'À Punt Mèdia -www.apuntmedia.es-, on la coneguda presentadora i DJ Nerea Sanfe conduiria una sèrie de huit programes dedicats a aprofundir en la producció musical de la valència de l'última dècada del segle XX, quan, segons el programa, es va produir un gran esclafit artístic al País Valencià que va afectar a molt diversos gèneres musicals³⁸⁵. No obstant això, tampoc podem afirmar que aquesta sèrie documental estigués necessàriament lligada a les sensibilitats valencianistes, atés que en

³⁸⁴ S/A: "Comencen les emissions de la nova ràdio pública valenciana 'Àpunt'", *Vilaweb*, 13 de novembre de 2017. <https://www.vilaweb.cat/noticies/comencen-les-emissions-en-proves-de-la-nova-radio-publica-valenciana-a-punt-2/>

³⁸⁵ S/A: " 'La Maskletà' nova sèrie musical setmanal de dijous al web d'À punt", *À Punt Mèdia*, 17 de gener de 2022.

els seus episodis també s'apropava a grups i artistes que havien compostat la seua producció majoritàriament en castellà com Nach -famós raper criat a Alacant, encara que nascut a Albacete que és considerat com a uns dels pioners del hip hop en castellà en l'estat espanyol-³⁸⁶.

D'altra banda, també podríem destacar *Allà on naixen les cançons*, espai radiofònic on Àlex Blat -cantant i compositor del grup valencià Tardor, conegut per obres com *Nevat a València*, *Vull que comprem una casa* o *Patraix* analitzades en capítols anteriors- tracta d'esbrinar els complexos processos que s'amaguen darrere de la composició musical, és a dir, com naixen cançons a partir del no-res. Per tal de portar a terme un major aprofundiment, el presentador entrevista a alguns dels compositors més coneguts del País Valencià. Entre ells trobem alguns ja mencionats en la investigació que ens ocupa com Pau Alabajos, Sandra Monfort, Jazzwoman o Àrtur Martínez de La Fúmiga. Per tant, si considerem que els episodis s'aproximen a les composicions en llengua pròpia, també podem afirmar que ho fan a la cultura de les diferents sensibilitats valencianistes des d'òptiques diferents³⁸⁷.

Com hem vist, quasi no existeix espai per a l'escena cultural valencianista en els mitjans de comunicació radiofònics habituals, és per això que, en els últims anys, al caliu del fort sorgiment dels podcasts en l'estat espanyol³⁸⁸ -una situació que ha provocat certes polèmiques de gran impacte pel desafiament que suposen per a la radiodifusió tradicional-, han començat a sorgir en els últims anys alguns programes adscrits a aquest format flexible i de fàcil consum -ja que són accessibles ràpidament a través de diverses plataformes d'*streaming* com Spotify, Podimo o YouTube- que aborden aspectes diferents del valencianisme, les cultures valencianistes o que inclús es troben profundament impregnats de valencianisme banal, encara que no aborden explícitament cap aspecte essencial de les cultures del valencianisme.

Així doncs, primerament podem començar l'anàlisi dels nous espais d'expressió i informació per Xusma Deluxe que en l'últim any ha tingut un gran impacte entre les

³⁸⁶ S/A: " 'La Maskletà' ... 17 de gener de 2022.

³⁸⁷ S/A: "Allà on naixen les cançons", *À punt Mèdia*. [consultat el 5 d'agost de 2024]
<https://www.apuntmedia.es/programes/alla-on-naixen-les-cancons/>

³⁸⁸ FERNÁNDEZ, Carmen: "Así se consolida la fórmula del éxito del podcast", *La Vanguardia*, 11 de febrer de 2021. <https://www.lavanguardia.com/economia/20210211/6236453/asi-consolida-formula-exito-podcast-brl.html>

generacions més joves de les cultures polítiques valencianistes. Un programa que, ja a primera ullada, ens deixa entreveure el valencianisme latent que podem arribar a trobar en les seues retransmissions, atés que els seus presentadors principals són Aina Monferrer Palmer, nomenada amb anterioritat en aquesta tesi pel seu treball com a investigadora i filòloga des d'on ha abordat la figura d'alguns literats valencians com Vicent Andrés Estellés, però també ha aprofundit en la música en llengua pròpia i el discurs de les composicions, especialment d'aquelles pròpies del gènere del Hip Hop; ara bé, la seua relació amb les sensibilitats valencianistes no la podem afirmar prenent com a exemple la seua tasca acadèmica, sinó per la seua carrera artística com a membre d'Aina Palmer, grup del qual és cofundadora juntament amb el co-presentador de Xusma Deluxe Jordi Palau, vocalista i membre fundador del mític grup -ja desaparegut- Orxata Sound System, considerat juntament amb Obrint Pas i La Gossa Sorda un dels pioners de la nova escena musical valenciana, sorgida a finals del segle XX.

El format del programa és, a priori, senzill, atés que consisteix en una o dues entrevistes que ocupen cada un dels episodis del pòdcast que estan dedicats a una temàtica en particular i diferent cada vegada. Per tant, cal analitzar amb deteniment cadascun dels díhuit episodis que han compost la, fins ara, única temporada del programa, que fou gravada entre el 31 de desembre de 2023 i el 31 de juliol de 2024. El primer destacable que podem dir sobre el primer episodi és precisament la data en què fou enregistrat i on ho va ser, ja que el debut del programa va ser la nit de cap d'any en el festival més popular de l'escena musical valencianista, és a dir, el Festivern que, any rere any, s'ha convertit en una de les cites més importants del calendari de sociabilitat de les diverses sensibilitats valencianistes. Però encara més important, per la seua relació amb la sociabilitat valencianista, és que el programa, que sempre es porta a terme amb públic en directe, tingué com a escenari el càmping on conviuen els assistents a l'esdeveniment, un espai que, com veurem en capítols pròxims, probablement siga el punt fonamental de les relacions interpersonals i de l'intercanvi d'experiències i creació de consciència valencianista més important d'aquesta cita del calendari valencianista. En conseqüència, el primer dels convidats que tingué el programa va ser Esther, cantautora emergent que ha tingut cert ressò en els últims dos anys en l'escena musical autòctona que també va participar en la primera temporada d'*Allà on naixen les cançons* -programa radiofònic mencionat amb anterioritat-.

Pel que fa a Xusma Deluxe, les línies generals del pòdcast són l'humor absurd i el diàleg ràpid improvisat, on generalment es tracten temes polítics i d'actualitat des d'un punt de vista àcid, crític i, a vegades, quasi estrident. Conseqüentment, l'objectiu de fer crítica i sàtira, amb la política valenciana i estatal, ha estat la causa principal de l'elecció dels convidats al programa des de l'inici de les seues emissions, més enllà de les dates assenyalades que, com veurem a continuació, també han condicionat la selecció d'aquests. Encara que, en un inici, els convidats solien ser personalitats de l'escena musical valencianista, cosa que no és d'estranyar, si tenim en compte que els co-presentadors formen part de la mateixa des de fa dècades. Així, durant la primera part de la temporada, passaren per la taula del pòdcast personatges com el cantautor Dani Miquel, Esteve -cantant del conegut grup Auxili del qual ja hem analitzat algunes composicions anteriorment-, Noèlia "La Titana" -reconeguda per la seua tasca com a recuperadora de les sonoritats tradicionals valencianes- René Macone del grup Els Jovens. No obstant això, la dinàmica va canviar radicalment cap a la segona meitat d'aquest primer període, quan començaren a aparèixer, entre els protagonistes dels episodis, periodistes com Emma Zafón, polítics com Enric Nomdedéu -exdirector executiu del Servei valencià d'ocupació (Labora)-, Ximo Puig -president de la Generalitat Valenciana entre 2015 i 2023- o Enric Morera -senador per Coalició Compromís des de 2023 i president de les Corts Valencianes entre 2015 i 2019-, artistes multidisciplinaris com Marina Velasco -il·lustradora-, Raúl Salazar -humorista gràfic-, Pepiu -Pepe Navarro- humorista i monologuista de l'Horta Sud-, Josep Piera -Escriptor i poeta valencià nascut a Beniopa- o Irene Rodrigo -divulgadora literària i escriptora coneguda per haver presentat el programa *Una habitació pròpia* en À Punt³⁸⁹- que va ser convidada al programa especial que Xusma Deluxe feu en directe en la Fira del Llibre de València 2024 en el Jardí del Reial del *Cap i Casal*, la qual cosa deixa entreveure, juntament amb la categoria dels seus convidats, la popularitat que estava assolint el programa pocs mesos després de la seua primera emissió. Ara bé, l'escena musical valencianista no va desaparèixer per complet de la graella del programa, atés que en trobem, més endavant, noms com Monty Peiró, DJ Trapella o Marina del grup Maluks.

³⁸⁹ S/A: "Una habitació pròpia", À Punt [consultat el 12 d'agost de 2024].

<https://www.apuntmedia.es/programes/una-habitacio-propia/>

Per consegüent, com podem observar, a simple vista, en l'anterior repàs als participants dels diferents episodis, el valencianisme i els diferents trets característics del seu discurs hi estan ben presents en el pòdcast. Malgrat açò, per poder afirmar-ho amb rotunditat, hem de tractar d'analitzar, encara que siga de manera superficial o general, els diferents capítols per intentar desgranar els temes principals que s'han tractat al llarg del primer curs d'existència d'aquest espai. Per exemple, en el primer número del programa es tractaren temes relacionats amb la música en valencià, la personalitat i l'obra de l'artista convidada i, aprofitant que Esther és original de Vinaròs, també es tracten les idiosincràsies pròpies de les comarques d'arreu del País Valencià i els enfrontaments entre les diverses mancomunitats, la qual cosa porta als presentadors a fer humor tòpic al voltant de la geografia de la província de Castelló i els suposats trets diferencials de tipus social i psicològic dels seus habitants. D'aquesta manera, implícitament i de forma quasi banal, s'articula la idea del País Valencià com una entitat pròpia i única, però al mateix temps heterogènia, cosa que contribueix a la idea d'horitzontalitat del relat del nou valencianisme. Alhora, es presenta, dissimuladament, als valencians com a un poble diferenciats en contraposició a la resta de pobles de la península, al ressaltar els seus costums i les seues tradicions pròpies. Mentre que, en el segon dels capítols, també enregistrat en el Festivern, en què el protagonista hi va ser Esteve del grup Auxili, el contingut de l'episodi es va dedicar a la simple entrevista humorística. Cosa semblant passà amb Dani Miquel, a qui entrevistaren de manera natural, però al mateix temps aprofundien en diversos temes tals com la importància de la música infantil per crear consciències a través de la cultura i la llengua valenciana. Igualment, també es tracten aspectes propis de la música de cantautor al País Valencià. En el mateix sentit va discórrer la quarta entrega que portà a Noèlia Llorens "Titana" cantadora d'estil valenciana, quan començaren a reflexionar sobre la impotència del cant d'estil, de les tradicions sonores valencianes i de la seua conservació, amb l'afegit que, en el cas que ens ocupa -amb participació d'una versadora voluntària que va aparèixer d'entre el públic- la cantant de Godella s'animà a cantar una albada sobre el pòdcast i la llibreria -La Repartidora- on s'estava portant a terme amb públic en directe³⁹⁰.

Més endavant, en el cinqué tall de la temporada, que comptà amb la presència de René Macone -membre fundador del mític i efímer grup Els Jovens-, aprofiten la procedència

³⁹⁰ VV.AA: [7 de febrer de 2024] "Xusma Deluxe 4 amb Noèlia Llorens 'Titana'", *Xusma Deluxe* [Podcast], min. 20:08.

del convidat, nascut i criat en Sant Vicent del Raspeig (Alacant), per fer bromes sobre Alacant i la forma de parlar valencià dels seus habitants. Així doncs, es mencionen paraules típiques i tradicions de la zona³⁹¹ com el joc de la secansa, “coreanos” -forma despectiva per referir-se als emigrants d’altres parts de l’estat espanyol³⁹², paregut a l’expressió catalana “charnegos³⁹³”- o “agritos³⁹⁴”, paraula que s’empra per nomenar als seitons en vinagre. A més a més, per descomptat, es torna a parlar i reflexionar sobre l’escena musical valenciana i les dificultats que han de patir els seus integrants.

D’altra banda, més enllà de les tradicions valencianes, la cultura autòctona i la importància de la llengua, també han tractat trets que han sigut molt importants en el discurs del valencianisme recent com el feminisme que és el protagonista del sisé i seté capítol -enregistrats durant l’EMAC Festival de Borriana-, on participaren Rocío Saiz -actriu i cantant que va protagonitzar una polèmica actuació en Murcia per llevar-se la samarreta i fer visibles els seus pits nus³⁹⁵- i Emma Zafón -Periodista-. En el primer cas, es parla específicament de la poca presència de les dones -cis i transsexuals- en els festivals de música en l’actualitat duarant quasi tot el programa, mentre que en el segon, arran de la publicació del llibre *Casada y callada* de Zafón, s’aborden diversos aspectes relacionats amb la situació de la dona en la societat, des de l’àmbit privat, fins a l’esfera laboral. Malgrat això, en ambdós talls es continuen repetint artefactes discursius ja clàssics del valencianisme actual com l’oposició a Espanya o els atacs al Partit Popular per la corrupció present en les seues files i per la seua mala gestió. Per una part, es fa molt d’èmfasi en el Cas Gürtel com el gran cas de corrupció en el País Valencià, al mateix temps que també s’arriba inclús a parlar dels suposats casos de pederàstia que s’haurien

³⁹¹ VV.VV.: [14 de febrer de 2024] “Xusma Deluxe 5 amb René Macone, *Xusma Deluxe* [podcast], min. 13:21.

³⁹² NOGALES, Javier: “Maquetos, churrianos, manchurrianos, coreanos...”, *ElDiario.es*, 8 de març de 2017. https://www.eldiario.es/euskadi/blogs/viento-del-norte/maquetos-churrianos-manchurrianos-coreanos_132_3535784.html

³⁹³ RUIZ, David: “¿Qué es un charnego?”, *La Vanguardia*, 8 de març de 2016. <https://www.lavanguardia.com/politica/20160308/40292363173/gabriel-rufian-charnego-erc-congreso.html>

³⁹⁴ FERNÁNDEZ, Héctor: “Esta es la palabra que se usa en Alicante y no se conoce en el resto de España para uno de sus aperitivos más comunes”, *El Español*, 15 de juny de 2024. https://www.elespanol.com/alicante/vivir/gastronomia/20240615/palabra-usa-alicante-no-conoce-resto-espana-aperitivos-comunes-trt/862913835_0.html#:~:text=En%20Alicante%20los%20boquerones%20en,el%20perejil%20que%20los%20acompa%C3%B1an.

³⁹⁵ S/A: “La policía de Murcia vuelve a parar un concierto de Rocío Saiz por enseñar los pechos”, *Público*, 25 de juny de 2023. <https://www.publico.es/sociedad/policia-murcia-vuelve-parar-concierto-rocio-saiz-ensenar-pechos-actuacion.html>

donat durant una certa època al si del Partit Popular de Castelló durant el període en què Carlos Fabra fou president de la diputació d'aquesta província. Concretament es parla del conegut com a Cas del Bar España³⁹⁶ considerat hui en dia com a una notícia enganyosa i fal·laç, emmarcada en l'àmbit de les teories de la conspiració que haurien nascut al caliu del denominat Cas de les xiquetes d'Alcasser³⁹⁷, ja que mai s'hi han trobat proves al respecte i inclús les suposades víctimes han afirmat no haver-ho denunciat mai, perquè mai s'haurien produït els fets que s'afirmen³⁹⁸. Tanmateix, en el mateix capítol seté, es tracta de forma recurrent l'ambient arnat que el valencianisme atribueix des de fa dècades, de forma despectiva, al regionalisme valencià i a les mitjanes fortunes castellanitzades del territori, la qual cosa perpetua de manera implícita l'enfrontament del “nosaltres” contra els “altres” a través de la imatge del valencià de dretes “espanyolista” que podem trobar representat en moltes produccions de l'escena cultural valencianista com per exemple *Panya*, cançó de Zoo que ja ha sigut analitzada amb anterioritat al llarg de la investigació.

Aquestes connotacions polítiques es van fer més evidents encara en els següents episodis quan Enric Nomdedéu i Ximo Puig s'assegueren a la taula del programa. Concretament, en el primer d'ells -el huité de la temporada-, en què feu acte de presència el polític de Coalició Compromís, la presentadora principal -Aina Monferrer-, criada en Borriana -on s'enregistrava el programa durant la celebració de l'EMAC Festival-, començà llegint un text en el qual, a mode de conte infantil, mitjançant la invenció d'una localitat situada en la província de Castelló, relata els fets esdevinguts recentment a la localitat de Borriana durant l'any de govern de coalició de PP i Vox. De fet, al llarg d'aquest període, s'han produït algunes polèmiques molt sonades que han estat provocades per diversos casos de censura cap a la cultura valencianista i cap a les identitats LGTBIQ+, atés que s'han censurat diverses revistes que fins aquell moment es podien consultar lliurement en la biblioteca municipal de Borriana. Parlem ací de les publicacions *Cavall Fort*, *Camacuc* -ambdues destinades a un públic infantil i redactades en català-, *Enderrok* -coneguda

³⁹⁶ VV.AA: [13 de març de 2024] “Xusma Deluxe 7 amb Emma Zafón”, *Xusma Deluxe* [Podcast], min. 15:20

³⁹⁷ MARCO, Lucas: “El descabellado bulo de la pederastia en el ‘Bar España’” llega a juicio”, *ElDiario.es*, 5 de febrer de 2022. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/descabellado-bulo-pederastia-bar-espana-llega-juicio_1_8717394.html

³⁹⁸ S/A: “Habla un jovent víctima del bulo del ‘Bar España’: ‘No sé por qué circula esto por internet, *La Sexta*, 24 de febrer de 2024. https://www.lasexta.com/programas/equipo-investigacion/habla-jovent-victima-bulo-bar-espana-que-circula-esto-internet_2024022465d97f624129260001d3cb3e.html

publicació musical, editada per ACPV, que ha estat considerada durant molt de temps com al mitjà principal d'informació al voltant de l'escena musical i cultural valencianista de les últimes dècades-, *El Tems* -revista d'actualitat política editada també per ACPV- i Llengua Nacional³⁹⁹; com també es van censurar pel·lícules, del mateix espai municipal, amb connotacions feministes i d'identitat sexual i de gènere com ara *Barbie* o *20.000 Especies de abejas*⁴⁰⁰. És per això que Monferrer critica fortament al govern del municipi, per la seua oposició a la cultura pròpia i per la aparent falta de llibertat i censura cap a qualsevol tipus d'expressió que no siga afí a la seua ideologia i a la seua concepció de València dins d'Espanya. Alhora, aquest text també fa menció a Carlos Fabra, l'Operació Gürtel i la gestió d'Isabel Bonig i Carlos Mazón al capdavant del Partit Popular al País Valencià⁴⁰¹. Posteriorment, el vuitè episodi continua amb l'entrevista a Enric Nomdedéu que comença amb una pregunta directa sobre el conflicte entre Israel i Palestina⁴⁰² que s'inicià el 7 d'octubre de 2023 i que ha esdevingut en una nova guerra entre ambdues entitats o, més bé, una invasió de Gaza per part d'Israel, si tenim en consideració les diferències substancials existents entre els armaments d'uns i dels altres; inclús han estat moltes les veus que s'han alçat per denunciar l'existència d'un genocidi⁴⁰³ planejat i orquestrat des del govern israelià cap al poble palestí⁴⁰⁴. La resposta del polític castellonenc va ser directa, en plantejar el conflicte com un enfrontament històric que afona les seues arrels molt més enrere en el temps i, alhora, esbrinar la seua gran complexitat, però encara fou més directe a l'hora de parlar de Netanyahu -actual primer ministre d'Israel- a qui arriba a qualificar com a “fill de la gran puta que hauria d'estar fora del govern i que segurament ho haguera estat si no haguera estat per tot el que ha

³⁹⁹ PITARCH, María: “Burriana sale a la calle para protestar por el veto de Vox a cinco revistas en catalán en la biblioteca municipal”, *El País*, 18 de julio de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-07-18/burriana-sale-a-la-calle-para-protestar-por-el-veto-de-vox-a-cinco-revistas-en-catalan-en-la-biblioteca-municipal.html>

⁴⁰⁰ MARCOS, Concha: “Nueva polémica en la biblioteca de Burriana: Compromís acusa a Vox de ‘censurar’ ‘Barbie’ y ‘20.000 Especies de abejas’”, *Levante-EMV*, 22 de maig de 2024. <https://www.levante-emv.com/castello/2024/05/22/nueva-polemica-biblioteca-burriana-compromis-102724231.html>

⁴⁰¹ VV.AA: [20 de març de 2024] “Xusma Deluxe 8 amb Enric Nomdedéu”, *Xusma Deluxe* [Podcast], min. 0:32.

⁴⁰² VV.AA: [20 de març de 2024] “Xusma Deluxe 8 amb Enric Nomdedéu”, *Xusma Deluxe* [Podcast], min. 7:32

⁴⁰³ GÁLVEZ, Alejandro: “Seis meses de muerte y destrucción en Gaza: la quiebra moral del orden internacional”, *Amnistía Internacional*, 8 d'abril de 2024. <https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/blog/historia/articulo/seis-meses-de-muerte-y-destruccion-de-gaza-la-quiebra-moral-del-orden-internacional/>

⁴⁰⁴ S/A: “Seis meses de genocidio en Gaza: muerte, desprotección, e impunidad”, *Comisión Española de Ayuda al Refugiado*, 5 d'abril de 2024. <https://www.cear.es/seis-meses-genocidio-gaza/>

passat”. Ara bé, al mateix temps qüestiona el fet que Hamàs haja actuat en nom de Palestina, sinó que, més bé, l’atac del 7 d’octubre de 2023 -que inicià a la invasió- hauria estat un atac islàmic propers als posicionaments de l’Isis en la zona. No obstant això, deixant de banda les declaracions, allò important per aquesta investigació és el fet que la primera pregunta a un polític de clar tall valencianista siga sobre la invasió de Gaza per part d’Israel, atés que, com ja hem vist en capítols anteriors, des de fa dècades el valencianisme, a través d’una mena de transnacionalisme a lligat i relacionat al poble valencià amb el palestí per tal de crear una imatge de poble subjugat mitjançant la comparació i la solidaritat entre pobles que reafirma de manera indirecta l’enfrontament de la “casa” contra “l’univers”.

Després d’açò, l’entrevista a Nomdedéu continua fent menció a la política valenciana dels últims anys amb mencions a Carlos Fabra -amb qui coincidí com a regidor de l’ajuntament de Castelló-, a Alfonso Rus -imputat i condemnat per malversació i prevaricació en el conegut com a Cas dels Zombis del PP valencià⁴⁰⁵-, a Juan García Ripollés -escultor que ha acostumat a rebre encàrrecs a canvi d’elevades sumes de diners per part dels ajuntaments i diputacions governades pel Partit Popular⁴⁰⁶-, és a dir, es torna a criticar la gestió del PP valencià i la seua nefasta gestió, un argument que, amb el temps, s’ha convertit en un dels elements més recurrents del discurs valencianista. En contraposició, i si considerem el paper important que Nomdedéu va jugar com a part dels denominats governs del “Botànic” que suposaren la coalició de govern del PSPV-PSOE i Coalició Compromís, es destaquen també els canvis i les millores portades a terme per la seua administració, especialment aquells que inclouen directament al convidat com antic Secretari Autònic d’Ocupació. Alguns exemples de les polítiques propulsades pel polític que es mencionen en el pòdcast són la prova de la setmana de quatre dies laborables que es va testar en un nombre limitat d’empreses valencianes o la reducció en un 13% de la taxa de desocupació. Tal va ser la seua importància, que el castellonenc porta tatuades les dades exactes en el braç esquerre, tal com mostra durant la gravació⁴⁰⁷. Curiosament, quan li demanen que definisca amb una sola paraula el Govern del Botànic,

⁴⁰⁵ FABRA, María: “El expresidente de la Diputación de Valencia Alfonso Rus (PP), condenado a cinco años de cárcel por malversación y prevaricación”, *El País*, 17 de novembre de 2023.

<https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-11-17/el-expresidente-de-la-diputacion-de-valencia-alfonso-rus-pp-condenado-por-contratar-zombis-personas-que-no-acudian-a-su-puesto.html>

⁴⁰⁶ S/A: “Ripollés, el artista mimado del PP repite en el IVAM”, *El País*, 15 de gener de 2012.

https://elpais.com/diario/2012/01/15/cvalenciana/1326658677_850215.html

⁴⁰⁷ VV.AA: [20 de març de 2024] “Xusma Deluxe 8...” min.19:20.

empra l'apel·latiu "covard"⁴⁰⁸ per referir-se a ell, atés que, en la seua opinió, les polítiques que es portaren a terme foren insuficients en molts àmbits, per por a que no foren acceptades per part de la societat i a un possible atac de desprestigi des dels mitjans de comunicació afins al "blaverisme" encara enquadrat dins del Partit Popular. Precisament, per aquest motiu, pensa que l'administració conjunta de la Generalitat que portaren a terme Coalició Compromís i PSPV-PSOE no va saber il·lusionar a la ciutadania i per açò haurien perdut les eleccions autonòmiques de 2023.

Per altra part, el desé programa va tindre com a convidat especial a Ximo Puig -expresident de la Generalitat Valenciana des de 2015 i fins a 2023-. En ell, podem sentir al morellà parlar sobre la creació de l'Aplec dels Ports en la qual ell va participar com a organitzador de la primera edició en què, entre d'altres, actuà Paco Muñoz. Igualment, Puig reflexiona al voltant de la identitat valencianista i del que significa per ell ser valencià. Tanmateix, Aina Monferrer -presentadora habitual del programa-, li va qüestionar també sobre les declaracions que un parell de capítols abans havia fet Enric Nomdedéu, que va pertànyer al seu equip de govern, en què afirmava, com hem vist al paràgraf anterior, que el denominat com a "Govern del Botànic" -perquè el primer acord de govern entre PSPV-PSOE, Coalició Compromís i Podem es va signar en aquest jardí de la ciutat de València que pertany a la Universitat de València- amb l'apelatiu de "covard" per no haver portat a terme la totalitat de les polítiques plantejades inicialment, a causa de la por a patir una campanya de desprestigi per part dels mitjans de comunicació que ocasionara el descontent de part dels seus votants -com va ocórrer, per exemple amb la derogació de la Llei de Senyes d'identitat valencianes en octubre de 2015 que havia entrat en vigor en abril del mateix any i que denegava, per exemple, subvencions a les entitats que defensaven la unitat de la llengua catalana com a llengua comú als territoris de Balears, València i Catalunya; que, a més a més, no comptava amb el beneplàcit del Consell Valencià de Cultura ni de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua⁴⁰⁹, però que va ser emprada com a excusa per diferents entitats per fer polèmica contra el nou govern escassos mesos després de la seua formació, al considerar-ho un atac contra la identitat

⁴⁰⁸ Ibid. Min. 20: 30.

⁴⁰⁹ S/A: "Les Corts Valencianes derogaran la Llei de senyes d'identitat, aprovada pel PP fa mig anys", CCMA, 19 d'octubre de 2015. <https://www.ccma.cat/324/les-corts-valencianes-derogaran-la-llei-de-senyes-didentitat-aprovada-pel-pp-fa-mig-any/noticia/2691606/>

del poble valencià⁴¹⁰-. No obstant això, l'expresident de la Generalitat Valenciana no comparteix la definició del seu company de govern, perquè considera que, encara que hi hagué febleses de tota mena, que polítiques que foren insuficients i que pogueren haver existit errors; considera que, al llarg dels seus mandats, van ser “*agosarats*”⁴¹¹, és a dir, valents i decidits, ja que, en les seues paraules, van governar amb “*responsabilitat*” i “per a tots i totes”.

Després d'aquestes reflexions sobre els dirigents actuals, la confluència de PP i VOX i les seues diferències amb la gestió de la seua administració, Puig també parla de la importància de fer una bona oposició per defensar allò que és clau en el discurs valencianista, però que amb el temps ha anat perdent la importància quasi sacramental que havia tingut durant dècades: la llengua valenciana. De fet, l'exmandatari denuncia la desaparició del valencià de les Corts Valencianes, a excepció del seu partit i de Coalició Compromís, en afirmar que no hi ha cap membre del govern que empre el valencià més enllà de fer alguns acudits⁴¹². Malgrat la seua defensa del valencià, des del públic un espectador li va llançar, aprofitant el fet que al Baix Vinalopó s'ha perdut la transmissió familiar de la llengua pròpia, una pregunta directa que qüestionava a l'expresident sobre si el “Botànic” havia “*fet alguna cosa pel valencià?*” i que “*què era allò de la PEPLI - Programa d'Educació Plurilingüe i Intercultural-?*”. A aquestes preguntes, l'expresident va respondre afirmant que el seu govern en parlava valencià, cosa que segons ell no fan els actuals mandataris “*que defensen el valencià parlant en castellà*” -amb l'afegit “*la qual cosa és molt curiosa*”-, mentre afirma que el seu govern va fer molt pel valencià, a l'intentar fer una llei que possibilitara als xiquets i xiquetes concloure els seus estudis primaris amb el coneixement suficient de les dues llengües cooficials del País Valencià, però que sempre es pot fer més per defensar i posar en valor la llengua.

Més enllà de les interessants opinions de Nomdedéu i Puig, allò destacable de les entrevistes, per a la nostra investigació, és la presa de posicionament per part dels presentadors que constantment empen el plural per a referir-se al Govern del Botànic, amb expressions com “*vam fer*”, “*vam guanyar*”, “*allò que ens espera*”, “*vam perdre*” o “*vam guanyar*”, la qual cosa deixa entreveure les sensibilitats valencianistes que es fan

⁴¹⁰ V.P.: “El retorno de Sentandreu contra el ‘catalanismo’”, *Levante-EMV*, 24 d'octubre de 2023. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2023/10/24/retorno-sentandreu-catalanismo-93739427.html>

⁴¹¹ VV.AA: [3 d'abril de 2024] “Xusma Deluxe 10 amb Ximo Puig”, *Xusma Deluxe* [Podcast], min. 21:23

⁴¹² Ibid. Min: 22:36

paleses constantment durant el transcurs del programa, malgrat que, habitualment, es troben latents o implícites en el seu discurs.

Per últim, en l'entrevista, destaca la pregunta d'Aina Monferrer en què li insta a donar la seua opinió sobre el “genocidi que està patint el poble palestí a Gaza”⁴¹³, retornant de nou, com ja va succeir amb Nomdedéu, a les preguntes sobre el conflicte en palestina que des d'octubre de 2023 ha desembocat en una massacre de grans dimensions contra el poble palestí i que ha causat gran ressò entre les diferents cultures polítiques de valencianisme que, com hem mencionat anteriorment, des de fa dècades ha establert lligams amb Palestina en una mena de transnacionalisme que situa al poble valencià com un poble subjugat com el Palestí o el Kurd.

Així doncs, com s'ha evidenciat en l'anàlisi de les emissions del pòdcast Xusma Deluxe, la línia editorial del mateix segueix un recorregut prou semblant a allò que ha sigut el discurs del valencianisme al llarg dels últims decennis, al fer èmfasi en alguns dels elements discursius més importants com la importància de la llengua, l'anticastellanisme i l'oposició al poder centralista de l'Estat Espanyol, el transnacionalisme o la importància de preservar la cultura autòctona. La qual cosa fa que, al llarg de la duració dels programes, les sensibilitats valencianistes estiguen sempre presents d'una manera més o menys explícita.

Ara bé, malgrat que Xusma Deluxe s'ha convertit en el pòdcast en llengua pròpia amb major nombre de seguidors i amb més popularitat, cal destacar altres que, encara que siguen menys coneguts, també són de gran importància per a la investigació que ens ocupa. El primer d'ells que podríem anomenar ací és *La Comoditat Valenciana* que, amb un format molt proper al noticiari setmanal -amb semblances amb *Informe Semanal*, el programa més llarg de la televisió espanyola, però amb una dosi d'humor major-, aborda l'actualitat política, cultural i social global, des d'un punt de vista sensiblement valencianista. Entre els temes abordats, en els quals no aprofundirem molt, però que sí que destacarem mínimament pel seu interès per a la present investigació, podem mencionar la defensa de la llengua, com succeeix en el seu primer episodi -en el qual conversen amb el periodista Joan Tur- i reflexionen sobre el fet que *Alcarràs* -pel·lícula catalana que va ser una de les revelacions del cinema estatal en l'any 2022, especialment

⁴¹³ ⁴¹³ VV.AA: [3 d'abril de 2024] “Xusma Deluxe 10... min. 51:00.

després d'haver-se fet amb l'Os d'Or de la Berlinale⁴¹⁴- s'estrenara en la majoria de cinemes de la ciutat de València en castellà i no en la versió original en català. De fet, la seua crítica naix de la polèmica que es va produir en Catalunya, per la decisió de la directora i de la productora de doblar la pel·lícula al castellà per a, en paraules de la mateixa Carla Simón, arribar a un major públic perquè “*Si queremos que la gente la vea, tenemos que doblarla*”⁴¹⁵. Per la seua part, el pòdcast es mostra molt crític amb açò, al afirmar que no té sentit que aquest llargmetratge s'estrenara en castellà, quan altres produccions estrangeres en són projectades en versió original amb subtítols en castellà en molts dels cinemes de la ciutat i no solament en els cinemes independents, sinó també en les grans superfícies comercials multisales que cada vegada s'apropen més a aquest tipus de públic⁴¹⁶.

Al mateix episodi, entre altres temes, també tracten el fet que la Dama d'Elx, famosa escultura funerària ibera descoberta en l'Alcúdia en 1897 i venuda ràpidament a col·leccionistes francesos que després la donarien al Museu de Louvre, encara que més tard regressaria a l'estat espanyol, però amb dipòsit fixe en distints museus de Madrid - primer al Museu del Prado i després al Museu Arqueològic Nacional-. Des d'aleshores, han sigut moltes les entitats que han demanat la tornada de la figura al País Valencià, al considerar-la un tresor del poble valencià i una manera d'oposar-se al centralisme de Madrid en la vida cultural i política de l'estat⁴¹⁷. En aquesta línia crítica es situa l'opinió general del programa. Així doncs, en un primer episodi ja en trobem dos elements claus del discurs de les sensibilitats valencianistes presents com són la defensa de la llengua - encara que d'una manera flexible, com hem vist al llarg de tota la present anàlisi cultural- i l'oposició al poder castellà. De fet, la defensa de la llengua és una constant del guió de *La Comoditat Valenciana*, com podem observar en altres capítols com quan amb Toni de l'Hostal -cantautor- parlen sobre la dicció dels periodistes en televisió i la manca de

⁴¹⁴ BELINCHÓN, Gregorio: “Alcarràs, de Carla Simón, gana el Oso de Oro de la Berlinale 2022”, *El País*, 16 de febrero de 2022. <https://elpais.com/cultura/2022-02-16/alcarras-de-carla-simon-gana-el-oso-de-oro-de-berlin-2022.html>

⁴¹⁵ LANDALUZE, Koldo: “Carla Simón da su versión sobre la polémica del doblaje y subtitulado de Alcarràs”, *Naiz*, 5 de maig 2022. <https://www.naiz.eus/eu/info/noticia/20220505/carla-simon-da-su-version-sobre-la-polemica-del-doblaje-y-subtitulado-de-alcarras>

⁴¹⁶ VV.AA.: [17 de febrer de 2022] “La tertúlia del 17 de febrer amb Joan Tur”, *La Comoditat Valenciana* [podcast], min. 3:30.

⁴¹⁷ ABRIL, Mario: “La lucha de Elche por el regreso de su Dama, hallada hace 125 años”, *El País*, 5 d'agost de 2022. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2022-08-05/la-lucha-de-elche-por-el-regreso-de-su-dama-hallada-hace-125-anos.html>

vocals obertes en una televisió pública on prima l'accent neutre⁴¹⁸. Per consegüent, la defensa de la llengua serà clau en la línia editorial del podcast, com queda demostrat en el fet que quan el nivell C2 de valencià va perdre puntuació en les borses de sanitat, comptaren amb la presència de Rosa Pérez Garijo - coordinadora general d'EUPV i exconsellera de Participació, Transparència, Cooperació i Qualitat Democràtica durant el “Govern del Botànic- per tal de criticar la decisió i debatre al voltant de les intencions del nou govern de PP i Vox a l'hora de fer aquesta rebaixa en la puntuació; però no sols això, sinó també sobre la mala gestió i els casos de corrupció dels anteriors governs dels populars dels quals Pérez Garijo afirma que “estan en política per a plenar-se les butxaques”⁴¹⁹.

D'igual manera, el feminisme, un altre element discursiu que en l'última dècada ha sigut un dels grans protagonistes del missatge cultural valencianista, hi serà central al llarg de les temporades del programa -com també ho és en alguns capítols de *Xusma Deluxe*-, com podem observar quan tracten problemàtiques com la prostitució⁴²⁰ arran del tràgic cas d'Albal en què una jove prostituïda va ser assassinada per un “consumidor de prostitució” després de pujar al seu cotxe⁴²¹, o amb motiu del 8 de març quan analitzen els atacs patits pels moviments feministes des de la ultradreta⁴²².

Un altre dels temes tractats en el podcast presentat per Pere Àlvaro i Màxim Vivó que entronca a la perfecció amb el discurs valencianista articulat al llarg de les últimes dècades, és el de la importància de la defensa de les tradicions autòctones i dels costums festius propis, com demostren, per exemple quan parlen de les Falles i denuncien la seua castellanització i la presència de polítics vinguts des de Madrid que tracten la festa autòctona com una excepció regional plena de romanticisme, a la qual li extrauen qualsevol mena de reivindicació identitària valenciana i de la qual desconeixen els seus orígens, els seus significats, els seus valors o els possibles sentiments que desperta entre

⁴¹⁸ VV.AA.: [24 de febrer de 2022] “La tertúlia del 24 de febrer amb Toni de l'Hostal”, *La Comoditat Valenciana* [Podcast], min. 30:16.

⁴¹⁹ ID: [25 de gener de 2024] “La tertúlia del 25 de gener amb Rosa Pérez Garijo, coordinadora general d'EUPV, *La Comoditat Valenciana* [Podcast], min.39:12.

⁴²⁰ ID.: [3 de març de 2022] “La tertúlia del 3 de març amb Amber de Terrible Visió”, *La Comoditat Valenciana* [Podcast], min. 25:05.

⁴²¹ OLAYA, pilar: “Albal se concentrarà en repulsa por el asesinato de la joven prostituida”, *Levante-EMV*, 31 de gener de 2021. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2021/01/31/albal-concentrara-repulsa-asesinato-joven-33117271.html>

⁴²² VV.AA.: [9 de març de 2022] “La tertúlia del 9 de març amb Idoia Arreaza de La Comarca Científica”, *La Comoditat Valenciana* [podcast], min. 10:12.

el poble valencià. De manera que, el valor cultural, identitari i tradicional de les Falles es desdibuixa i es dilueix darrere de l'oportunisme polític d'alguns representants de Vox, el Partit Popular o Ciudadanos vinguts des de la capital de l'estat per gaudir de la *mascletà* convidats per les seccions valencianes dels seus partits polítics⁴²³. Un debat molt paregut al que farien en el mateix programa unes temporades després quan parlaren de la *mascletà* que fou disparada a Madrid⁴²⁴, atès que es tractà d'un esdeveniment que va ser desposseït del seu context fester tradicional per portar-ho a Madrid com a una mera exhibició pirotècnica i, segons ells, com a manera d'apropriar-se de les usances festives d'altres pobles de la península i llevar-li el seu significat cultural; inclús també arriben a parlar, arran d'açò del malbaratament de diners públics per part de les administracions del Partit Popular⁴²⁵.

Així, ací conflueixen dos artefactes diferents, per un costat la defensa de les tradicions festives valencianes que són part fonamental del caràcter del poble i, per altre, l'oposició acèrrima al centralisme de l'estat espanyol i al poder castellà que ja hem vist al parlar de la defensa que fan de la llengua valenciana, però que es fa patent també quan critiquen als polítics d'aquests partits de dretes -com hem vist a l'episodi al qual convidaren a Rosa Pérez Garijo- o, fins i tot, quan comparen a Rita Barberà -alcaldessa de la ciutat de València des de 1991 fins a 2015 i alcaldessa honorífica a títol pòstum des que en 2023 Maria José Català li atorgara el títol poc després de recuperar la batllia del *Cap i Casal* per al Partit Popular- amb Francisco Franco per tal de ressaltar les polítiques de neoliberals, les retallades en matèria social o la forta censura cap a cert tipus de produccions culturals, portades a terme per la primera edil de València duran els vint-i-quatre anys que es mantingué en el càrrec. Com també es critica la xarxa clientelar i les trames de corrupció, tràfic d'influències i malversació de diners públics que s'hauria teixit al voltant del seu govern durant aquell temps; a més de mencionar les relacions existents entre la família de Rita Barberà i el règim franquista⁴²⁶.

⁴²³ VV.AA.: [24 de març de 2022] "La tertúlia del 24 de març amb Aitor de Llet i Vi", *La Comoditat Valenciana* [podcast], min. 14:41.

⁴²⁴ S/A: "La mascletá de Madrid costó más de 80.000 euros y fue el Ayuntamiento de Valencia quién eligió a la empresa", *Maldita.es*, 11 de juliol de 2024. <https://maldita.es/malditodato/20240711/coste-mascelta-madrid-febrero-2024/>

⁴²⁵ VV.AA.: [22 de febrer de 2024] "La tertúlia del 23 de febrer amb Quico Miralles de Greuges Pendants", *La Comoditat Valenciana* [Podcast], min. 63:05.

⁴²⁶ ID: [12 de maig de 2022] "La tertúlia del 12 de maig amb Pepiu de Castellar", *La Comoditat Valenciana* [Podcast], min. 38:00.

Són molts, per tants, els elements que la línia editorial d'aquest informatiu comparteix amb el discurs valencianista, perquè inclús troben espai per a l'ecologisme, especialment per parlar dels problemes que pot suposar l'ampliació del Port de València⁴²⁷ -pla al qual s'oposaren els principals partits polítics amb sensibilitats valencianistes⁴²⁸-. Un projecte que, afirmen, podria afectar greument a l'Albufera de València, l'ecosistema del parc natural i la Devesa del Saler.

Per últim, per tal d'arrodonir encara més la presència de les sensibilitats valencianistes al pòdcast que a vegades es fan patents i explícites, però en altres es troben d'una manera latent, implícita o propera a la banalitat a la manera de Michael Billig, hem de destacar la importància que, des de la segona temporada, li presten a la música en llengua pròpia i a l'escena musical valenciana actual, ja que, des d'aleshores, durant el programa hi ha una major presència de la música en valencià i, des de meitat d'aquell segon període d'emissió, a cada convidat se li anima a recomanar una cançó en valencià que quasi sempre pertany a aquesta escena cultural tan propera a les sensibilitats valencianistes i a les seues cultures polítiques.

En aquest sentit, també podem aprofundir en l'anàlisi d'*El Dolcet pal Café*, pòdcast que s'anuncia a si mateix com "*el pòdcast dels milenials valencians*"⁴²⁹ i que pren el seu nom d'una frase pronunciada per Elvira de Montesa o l'Alegria de Montesa -una dona que fou entrevistada per La Costera TV en els anys noranta i que, com en el cas d'Emilio José que veurem més endavant, es va convertir en un personatge recurrent de l'imaginari popular valencianista a través de l'humor i l'aspecte entranyable de la seua figura- que durant les festes de la seua localitat mostrava orgullosa el seu sopar i repetia constantment "*el dolcet pal (sic.) cafè i endesprés (sic.) un whisky*"⁴³⁰. Per tant, des del seu títol ja s'entreveu una aparent sensibilitat valencianista que es farà més sensible al llarg dels seus episodis on entre d'altres tracten la situació de la llengua, la gestió de la dreta valenciana contra el valencià i les cultures valencianes. Cosa que, ja des del seu primer episodi

⁴²⁷ VV.AA.: [31 de març de 2022] "La tertúlia del 31 de març amb Vicent Baydal", *La Comoditat Valenciana* [Podcast], min. 16:00

⁴²⁸ NAVARRO, Carlos: "La plataforma opositora a la ampliación del Puerto de Valencia pedirá la paralización del proyecto tras el fallo del TSJ de Madrid", *ElDiario.es*, 2 de maig de 2024. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/valencia/plataforma-opositora-ampliacion-puerto-valencia-pedira-paralizacion-proyecto-fallo-tsj-madrid_1_11335857.html

⁴²⁹ S/A: "El Dolcet Pal Café", *Audio.cat* [consultat el 20 d'agost de 2024] <https://www.audio.cat/podcast/el-dolcet-pal-cafe>

⁴³⁰ S/A: "'Santa Maria de Montesa, l'ordre dels valencians' fa reaparèixer la senyora Elvira", *Tresdeu*, 24 d'Octubre de 2017. <https://www.tresdeu.com/2017/10/senyora-elvira-montesa-documental/>

dedicat al programa infantil de la dècada de mil nou-cents noranta Babalà, es pot observar aquesta crítica cap al Partit Popular i en defensa de la llengua valenciana, quan tracten el canvi de rumb que va patir el programa des de l'arribada dels "populars" el poder, atés que hauria passat de ser un programa normatiu on es parlava un valencià neutre, enfocat a traslladar la cultura autòctona, les tradicions i a conscienciar als xiquets sobre el medi ambient i la riquesa natural; a ser un espai buit de tot contingut destinat a traslladar valors als més menuts que, a més a més, estaria conduït durant molts anys per una presentadora madrilenya que desconeixia la llengua, encara que feu esforços personals per aprendre'l com María Abradelo⁴³¹. D'igual manera, també podem trobar altres capítols que aprofundeixen en certes usances "màgiques" o "supersticions" valencianes com "passar la llista" -ritual que es porta a terme amb un mocador roig de seda, destinat a ajudar a la persona que ho demane a acabar amb els problemes digestius, especialment aquells relacionats amb les indigestions- o llevar "el mal d'ull" -una espècie de maledicció que podria comportar una sèrie de greus repercussions per aquelles persones que han estat afectades-⁴³²; dos tradicions relacionades amb les supersticions, la religió, la mitologia i la màgia que encara sobreviuen en moltes localitats valencianes i que, com ha passat amb les usances en general, cada vegada més estan sent recuperades pel valencianisme com a part essencial del caràcter i la identitat del poble. De fet, la identitat del poble, per a molts, com ja hem observat quan analitzàvem el discurs articulat per la música, té com a últim refugi de les seues tradicions als xicotets municipis de l'interior que, en moltes ocasions, es troben prop de la desaparició degut al fort despoblament que pateixen estes zones on encara hui es practiquen i conserven costums que en les grans ciutats ja no es mantenen. Segurament per aquest motiu, *El dolcet pal café* dedicà íntegrament un tall de la seua temporada per a reafirmar l'orgull d'haver nascut i haver-se criat en un poble, de manera que reprenen aquell element discursiu del ruralisme fins a transformar-ho en orgull dels seus orígens allunyats de les grans urbs⁴³³.

Així doncs, al llarg de les tres temporades que té fins hui el programa, és habitual trobar els artefactes o temes més recurrents del discurs valencianista articulat en les últimes tres dècades a través de les produccions culturals, encara que, amb el pas del temps, *El Dolcet pal Café* ha anat perdent l'explicitud que mostraven en un inici i els temes tractats als

⁴³¹ VV.AA.: [juliol de 2022] "Babalers i babaleres", *El Dolcet pal Cafè* [podcast].

⁴³² ID: [juliol de 2022] "València Bruixeta", *El Dolcet pal Cafè* [podcast].

⁴³³ VV.AA.: [juliol de 2022] "Guerra de Pobles", *El Dolcet pal Cafè* [podcast].

seus episodis s'han fet cada vegada més heterogenis. Malgrat açò, les sensibilitats valencianistes continuen sent palpables en els seus programes amb capítols dedicats a la música en valencià⁴³⁴, a la coentor valenciana⁴³⁵, a la política autòctona⁴³⁶, l'antifeixisme⁴³⁷, l'oposició a l'anticatalanisme⁴³⁸, als jocs valencians del passat i del present⁴³⁹ i inclús amb convidats de gran repercussió entre les noves generacions valencianistes com el creador de contingut Cabra Fotuda⁴⁴⁰.

Com hem vist, *La Comoditat Valenciana*, *Xusma Deluxe* o *El Dolcet pal Cafè* arrepleguen i compendien gran part dels artefactes discursius que han compost gradualment el missatge del valencianisme al llarg de les tres últimes dècades, però, encara que aquests siguen probablement els més populars, podem nomenar altres que també han guanyat repercussió i seguidors al llarg dels últims anys, fins conformar una xarxa “radiofònica” marcadament valencianista cada vegada més extensa i estable, malgrat que encara un àmbit emergent. És per això que podem anomenar alguns altres programes d'aquest tipus que, encara que són menys populars, tenen gran importància en l'escena cultural de les sensibilitats valencianistes. El primer d'ells que podem anomenar és *Agres i Dolces* programa dirigit per quatre joves d'Agres (El Comtat) que narren, mitjançant una amena conversa, els costums dels pobles, les usances, la vida en els xicotets municipis del País Valencià, així com la seua rutina, festivitats o tradicions. No sembla casualitat, doncs, que el nom de cada programa siga l'inici d'un dit popular valencià.

L'últim dels programes al que farem menció ací al podcast de Kalebarraka, creador de contingut que començà fent mems d'humor àcid que després penjava en xarxes socials, - que va guanyar gran popularitat arran de l'èxit de les seues produccions- i que posteriorment, creà un programa de ràdio que encara hui es retransmet en Ràdio Godella -cadena local del municipi homònim situat en l'Horta Nord-, però que es converteix en pòdcast per tal que tots aquells que vulguen gaudir-ho puguin fer-lo quan desitgen i des d'on els abellisca. Encara que el mitjà d'expressió d'aquest creador de contingut és ben

⁴³⁴ ID: [Gener de 2023] “Música: en valencià?”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].

⁴³⁵ ID: [Novembre de 2023] “Coentor valenciana”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].

⁴³⁶ ID: [Maig de 2023] “Top 10: política valenciana”, *El Dolcet pal Cafè* [podcast].

⁴³⁷ ID: [juliol de 2023] “Antifeixistes i dissidents”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast]

⁴³⁸ ID: [1 de març de 2024] “Odiar a Catalunya”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].

⁴³⁹ ID.: [març 2024] “A què juguem?”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].

⁴⁴⁰ ID: [7 de juny de 2024] “Ueles Fotudes”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].

diferent al que ens tenia acostumat normalment amb les seues expressions gràfiques, el contingut és el mateix, atés que el valencianisme i l'humor àcid es continuen fusionant fins a donar com a resultat un programa carregat d'identitat i d'ironia.

Ara bé, el cas valencià està lluny d'haver sigut una excepció, perquè han sigut moltes les identitats alternatives dins de l'estat espanyol que han vist en aquest format una nova forma d'expressar-se sense necessitat de fer una gran inversió i amb una gran capacitat de repercussió i difusió que, a més a més, els permet arribar a un gran públic d'edats molt variades. Així, podem parlar ací, ràpidament, dels casos de Catalunya i Balears que són els més propers geogràfica, cultural i identitàriament al cas valencià. Per consegüent, podem enumerar alguns pòdcasts d'altres territoris del domini lingüístic que ens ajuden a fer-nos una millor idea de la magnitud d'aquesta xarxa que també ha estat teixint-se als últims anys més enllà de les nostres fronteres. En el cas del Principat podem trobar alguns de cert renom entre els col·lectius catalanistes com *Xapa la Ràdio*, *L'Arrabassada*, *Tranqui*, *Jo També* i *Deus i Simis*. L'últim d'ells dedicat de manera exclusiva a la música en català. Pel que fa a Balears, on en els últims anys el moviment identitari autòcton ha tornat a sorgir amb força, però menor encara que en Catalunya o al País Valencià, hem de destacar de manera especial el programa *Anam Fent* co-presentat per dos dones joves i que començà a produir-se a Alemanya, on les seues conductores es trobaven becades pel Programa Erasmus. De fet, el canal inicialment naix com una manera d'apropar-se a les seues arrels i al seu poble des de la distància, per la qual cosa és comú que parlen de tradicions, experiències, música i altres temes relacionats amb una identitat pròpia com a poble des de la cultura, encara que de manera latent i majoritàriament poc explícita.

En conclusió, ens trobem davant d'una nou tipus de comunicació i producció cultural que, encara que guarda semblances amb el mitjà radiofònic tradicional, és molt diferent d'aquest, ja que aconsegueix fer que qualsevol que s'ho propose pugui fer el seu propi programa i divulgar, informar, fer humor, crítica o qualsevol altre tipus d'espai. Precisament, sembla que la facilitat de producció -a la qual cal sumar la facilitat que tenen els oients per accedir a ella de manera gratuïta des d'on viuen i quan desitgen- el motiu pel qual els podcasts estan sent elegits per expressar unes sensibilitats valencianistes que, com hem vist amb antelació, no troben espai ni representació en la radiotelevisió pública valenciana. Així doncs, pel que fa al cas valencià, els podcasts són emprats per a expressar -sense grans censures, més enllà que les imposades per la plataforma cap als continguts malsonants o que puguin anar contra la llei- la identitat a través de l'humor, la crítica o

la crònica de l'actualitat valenciana, al fer menció i posar en pràctica alguns dels elements ja clàssics del discurs valencianista actual -com el ruralisme, la defensa de la llengua, la música en valencià, l'oposició al centralisme o el rebuig al poder castellà que, per a ells, encarnaria el Partit Popular-, alhora que es continua creant discurs, mitjançant un producte que cada vegada té més consumidors i que, en el fons, serveix per a posar en comú les experiències personals i, per consegüent, reafirmar la identitat a través de la presa de consciència.

1.7.- Els elements on es sustenta el discurs

Com hem observat fins ara, el discurs de les sensibilitats valencianistes i del valencianisme cultural, a través dels diferents productes culturals, té elements fonamentals que serveixen com a pilars sobre els quals se sustenta la narració i, per tant, l'articulació d'una idea de poble valencià diferent de l'articulada, per exemple, pels fusterians durant el tardo i el postfranquisme. Per consegüent, entre d'altres trobem elements històrics -res estrany en el cas de la narració nacional-, lingüístics, gastronòmics, mitològics i culturals que mostren l'evolució d'aquestes cultures polítiques en les últimes dècades i que podem condensar aquí, amb la intenció de sintetitzar el seu discurs cultural i la idea de nació valenciana.

Inicialment, el discurs cultural de la nova generació valencianista i de les sensibilitats valencianistes del present prenia com a base la història valenciana per tal de construir un argument lògic i lineal en el qual es presentava al poble valencià com a un poble oprimat al llarg dels segles, al prendre com a referència tres moments específics en què els valencians haurien perdut la seua autonomia política o, almenys, l'esperança de recuperar-la; més una fita crucial que els ajudaria a reforçar aquesta idea i a confirmar-la segons el seu propi parer.

El primer dels fets històrics al que es solen referir a l'hora de construir aquesta imatge del poder centralitzador de l'estat espanyol, és la Batalla d'Almansa, succeïda el 25 d'abril de 1707 en la ciutat que li dona nom -en l'actual província d'Albacete- i que va significar

l'inici de la fi, de facto, del Regne de València i, per tant, la destrucció de l'autonomia legal del poble valencià amb l'abolició dels furs. En conseqüència, el segon punt històric al qual es referiran serà la Guerra Civil que, a més de ser un trauma per a l'esquerra espanyola, ho serà especialment per al valencianisme que interpreta constantment la contesa com un nou intent de Castella per oprimir als valencians en un moment en què aquests estaven prop d'aconseguir novament la seua autonomia de manera legal gràcies a la promulgació de l'Estatut d'Autonomia durant la II República que tan sols va quedar en projecte i que mai entrà en vigor a causa del cop d'estat frustrat del 18 de juliol de 1936 que desembocaria en una guerra que s'estengué al llarg de tres anys i que donà pas a una dictadura de quasi quatre dècades; temps durant el qual el centralisme fou la característica principal de la política territorial espanyola, que s'oposà contínuament a tota cultura que anés més enllà de l'oficial de l'estat, amb una fèrria censura que controlava els discursos de la majoria de productes culturals i que, fins i tot, tractà d'amagar les llengües que hui en dia són cooficials com el català, el gallec o l'euskera. Precisament, la tercera fita destacada en aquesta línia temporal que llegia la història valenciana en clau negativa -o això semblava en un principi- està directament relacionat amb la fi de la dictadura franquista. Moment en què la societat valenciana i espanyola en general s'enfrontava a una gran incertesa legal a causa del canvi de règim polític i davant la deriva desconeguda que podria prendre la nova administració. Va ser aleshores quan les cultures polítiques de l'esquerra començaren a demanar noves llibertats i, en el cas del fusterianisme postfranquista, nous marcs legals on les diferents regions pogueren exercir la seua autonomia administrava. Així, la Constitució Espanyola aprovada en 1978 va incloure el dret de les diferents comunitats autònomes a elaborar un estatut d'autonomia que arreplegara les competències de l'administració, els elements culturals protegits o els símbols que identificarien a la nova entitat, entre d'altres. Açò, en el cas valencià va derivar cap a un enfrontament, en moltes ocasions violent, entre regionalistes -anomenats blavers pels valencianistes- i els fusterians, per tal de mobilitzar a les masses i tractar d'influir el més possible en la redacció del futur estatut d'autonomia valencià, en allò que es va conèixer com la Batalla de València, de la qual el valencianisme va eixir fortament ferit i quasi sentenciat, després de veure com no pogué quasi plasmar la seua idea de poble en el text final, fins al punt que, en el si del fusterianisme, es va produir un cisma que, amb el pas dels anys i a causa de la ruptura interna, faria que la influència d'aquestes cultures polítiques en la política valenciana fora residual. De manera que, en definitiva, gran part del valencianisme observà, el fet de no poder participar en la redacció del text

estatutari, com una derrota clara dels seus postulats i, per tant, un nou trauma nacional causat per les ingerències foranies en la vida dels valencians. Finalment, l'opressió sobre el poble -que denunciem a través de la història- serà encarnada en la figura de Guillem Agulló -militant valencianista, antifeixista i antiracista-, l'assassinat del qual -a mans d'un grupuscle d'ultradreta- va suposar la gran ferida generacional per als joves de l'última dècada del segle XX i, consegüentment, per als militants que vindrien després. Així, Agulló assoliria ràpidament una aura d'heroi valencià mort a mans de la repressió espanyola sobre els valencians -segons el relat de l'esquerra valenciana- fins al punt que, la seua figura, seria encimbellada i convertida en la gran representació de segles de suposada opressió sobre els valencians per part d'un poder considerat alié i il·legítim.

Així, mitjançant els diferents productes culturals, s'ha articulat una narració plena de referències històriques que actuen com a ecos incomplets del passat i engranen un discurs lineal i ascendent en què els valencianistes actuals es presenten a si mateixa com a hereus directes de tots aquests fets i figures, per tal de justificar la seua acció política i el seu missatge. De fet, la construcció de la història de la repressió patida pels valencians, dins del discurs, donarà pas a una reacció gràcies a la relació lògica entre opressió i reacció justificada per l'agressió inicial per part dels "altres". Encara que, més tard, de manera recent la manera en què la història valenciana ha sigut llegida pels valencianistes i per les cultures polítiques properes ha anat canviant fins a alterar el significat i la lectura dels traumes nacionals, que passen de ser moments negatius en la història dels valencians, a ser fites de resistència i d'orgull per a un poble que, segons aquesta visió, no s'hauria rendit mai en el seu enfrontament contra "l'univers" i la seua defensa de la "casa" pròpia.

Tanmateix, la definició i estructuració de la llar ha sigut un tema central en el discurs de les diferents sensibilitats valencianistes en les últimes dècades. Cosa que es podia observar ja des de les primeres composicions musicals i que s'ha mantingut fins hui en dia com una de les grans esclatxes al si dels valencianismes, atés que, en el moment que podríem considerar inicial de la nova onada valencianista que, amb canvis, s'ha estés fins hui en dia, el pancatalanisme continuava molt present en la narració d'aquestes cultures polítiques, especialment entre aquelles més properes al nacionalisme i l'independentisme, com podem escoltar en algunes lletres d'Obrint Pas o de La Gossa Sorda, grups quasi fundacionals de l'actual moviment, que feien esment explícit als Països Catalans com a idea de casa, en què el País Valencià s'hauria d'enquadrar -recordem els versos de la cançó *Senyor Pirotècnic* grup de Pego en què afirmen: "*Països Catalans problema per*

als estómacs agraïts del sistema” o la definició que fa Obrint Pas de la llar a través de referències a topònims d’arreu de València, Catalunya i les Illes Balears-. Malgrat açò, amb el pas del temps i la incorporació cada vegada de més artistes i la popularització de més productes culturals lligats a l’escena valencianista, el discurs i la descripció de la nació ha anat variant gradualment i cada vegada més s’ha aproximat cap a una definició propera a les fronteres conegudes del País Valencià actual -encara que en ocasions s’han inclòs territoris de més enllà com El Carxe, que forma part de la Regió de Murcia-.

A més a més, la ja esmentada centralitat de la idea de País Valencià i el deslligament palpable de la de Països Catalans com a entitat cultural i política -encara que no de manera completa, perquè es considera encara una germanor entre els territoris que tradicionalment els han conformat-, ha anat acompanyada d’una nova forma de relacionar-se en el discurs amb la geografia i l’orografia pròpies, que han atret l’atenció dels nous artistes i escriptors fins al punt que podríem afirmar que les sensibilitats valencianistes, en temps recents, s’han retrobat de manera romàntica amb el seu entorn i han dotat als accidents geogràfics de significats que van més enllà de la simple bellesa d’una muntanya com el Penyagolosa, de l’Albufera o de la Mar Mediterrània, sinó que aquests han sigut vists com a testimonis de la història del poble, com els seus cuidadors o, inclús, com a una figura maternal que l’ha sustentat al llarg dels segles. Però no solament trobem referències específiques a determinats pics o accidents, sinó que, a més a més, es van a construir imatges que l’oient pot assimilar ràpidament i relacionar-les amb l’entorn que habita, siga quin siga, ja que seran paisatges comuns en el País Valencià com per exemple els horts de tarongers, els minifundis, les séquies, els barrancs, els torrents, les rambles, les oliveres o, directament, l’horta com a imatge abstracta que concentra l’entorn rural i demès elements que són tan comuns i estan tant presents en la vida dels valencians més enllà de les ciutats.

Precisament, en el procés d’introspecció geogràfica i dins d’aquesta geografia imaginada del valencianisme que ha evolucionat amb el pas de les dècades cap al nucli valencià, l’entorn rural i els xicotets municipis han guanyat grans significats i importància dins de la poètica de l’espai de les sensibilitats valencianistes, fins al punt que les emocionalitats aparellades a certes localitzacions són, en l’actualitat, part indissoluble de l’imaginari del valencianisme o, almenys, això sembla si ens aturem a parar atenció al discurs construït a través dels seus productes culturals que contínuament han basat les seues produccions en l’àmbit rural com es pot observar en cançons com *Batiste Ceba* de La Gossa Sorda que

ens parla d'un agricultor que assisteix atònit i impotent a la destrucció del medi ambient, en obres pictòriques com les realitzades per Elga Fernández que el dota d'una importància clau per a la identitat del poble mitjançant la representació d'activitats tradicionals o en assajos com *Pobles valencians abandonats* d'Agustí Heràndez. Aquest seria el punt clau de l'atenció que ha guanyat l'entorn natural i els municipis menuts en la narració d'aquestes cultures polítiques, ja que el ruralisme comença a aparèixer en ella ja no solament per simple ecologisme com passava abans, sinó que gradualment la defensa del medi es converteix en un crit per tractar d'evitar la desaparició de la cultura tradicional valenciana, el refugi últims de la qual serien aquests municipis i l'entorn natural que els rodeja, atés que gran part de la mitologia valenciana té com escenari, com succeeix en quasi totes les mitologies, aquest espai natural; a més a més, hi és allí on les tradicions festives, socials i culturals es mantenen vives de generació en generació, fins a confeccionar un calendari quasi inalterable que condiciona i marca els ritmes de vida dels municipis. Uns costums, un imaginari i unes usances que, segons el valencianisme, es trobarien en perill de desaparició davant la pèrdua despoblació causada per l'emigració dels joves dels municipis cap a les grans ciutats costaneres del País Valencià; una tendència que s'ha mantingut en el temps i que any rere any sembla agreujar-se més. En definitiva, el ruralisme que es troba tan present en la idea de poble valencià, que venim observant, va més enllà del paisatge i l'ecologisme -que també estan presents-, i se centra particularment en el risc de desaparició del caràcter del poble que resideix en la seua cultura.

És per això que, com a part fonamental de la narració del conjunt de les sensibilitats valencianistes del present, trobem una gran presència de les festes tradicionals autòctones, com els carnestoltes, la muixeranga o el corpus per tal de reafirmar la identitat a través de la defensa d'aquestes festes foranies. Tanmateix, la castellanització dels esdeveniments ha suposat un greu problema dins de la narració de les sensibilitats valencianistes, si considerem que, com denunciem constantment, en moltes ocasions s'ha abandonat paulatinament l'ús de les ensenyes pròpies i, fins i tot, de la llengua com a vehicle de l'expressió com hauria succeït amb les Falles que durant un temps semblaven haver sigut detestades pel valencianisme que renegava d'elles, la qual cosa podem veure clarament en missatges com el de La Gossa Sorda en *Senyor pirotècnic*. Encara i tot, en les últimes dècades ha existit un gran esforç des d'aquestes cultures polítiques per tal de recuperar el valor de la gran festa de la ciutat de València dins del seu calendari festiu i

fer d'aquesta tradició festiva i els protocols i litúrgies part de l'essència del caràcter diferenciador del poble valencià.

Igualment, com a part de la defensa de la cultura valenciana, és habitual trobar-ne una gran presència de la gastronomia valenciana i dels productes alimentaris de producció local com la taronja que en els últims anys s'ha convertit en la protagonista de les disputes polítiques entre l'esquerra i la dreta valenciana per tal d'aconseguir atraure als productors cap als seus postulats a través de la posada en valor d'aquest cítric tan comú a les terres de regadiu del País Valencià i, en especial, a les comarques costaneres, que encara suposa el mode de vida de moltes famílies valencianes que es dediquen a l'agricultura i que veuen com els costos de producció i els preus de mercat han fet cada vegada menys rendible la collita.

Per tant, a l'altra banda, trobem la imatge de les ciutats, especialment de València, que en un principi es trobava completament oposada als xicotets municipis i a les àries rurals, com si foren enemigues i destructores de la identitat del poble valencià. Un odi primerenc que es deuria, fonamentalment al fet que per a aquests joves valencianistes de la dècada de mil nou-cents noranta i principis del segle XXI la ciutat era l'encarnació cintètica de tots els mals que afectaven la societat valenciana i que li impedié assolir una vertadera autonomia. Un d'aquests elements pressents en l'entorn urbà, seria el de la alienació i la pèrdua d'identitat que es podria resumir en la diglòssia que s'accentua en les grans ciutats valencianes, on la llengua valenciana ha acabat quasi per desaparèixer en favor del castellà que copa l'espai públic. Però també degut a la suposada pèrdua de les tradicions i les usances pròpies dels valencians que, com hem vist adés, representen part de l'essència del seu caràcter. No obstant això, més tard, València començà a encarnar valors positius, especialment gràcies a les lluites veïnals, però també gràcies al romanticisme que sentien molts artistes cap a ella, si tenim en consideració que gran part de la seua joventut va succeir als carrers del *Cap i Casal* i els seus barris.

Ara bé, la importància de la llengua comporta inevitablement un altre debat, sobretot en l'actualitat, atés que, normalment, en el cas del valencianisme el valencià ha sigut la principal característica que diferenciava al “nosaltres” dels “altres” i, per tant, la clau de volta que fonamentava el relat cultural d'aquestes cultures polítiques i la seua idea de poble; i, de fet, continua sent així, encara que, recentment i degut, amb tota seguretat, al fet que les sensibilitats valencianistes s'han estés a més cultures polítiques i s'ha fet cada

vegada més horitzontal, la identitat valencianista ja no solament s'expressa en valencià, sinó que és possible que part d'aquesta s'haja expressat també en castellà com succeeix en la novel·la autobiogràfica de Bibiana Collada *Yeguas Exhaustas*.

Probablement, la permeabilitat que ha caracteritzat al valencianisme des de mitjan dècada de mil nou-cents noranta i el fet que tot moviment és fill del seu temps i es troba influït directament pel seu context social, haja facilitat o impulsat l'aproximació de les produccions i del relat cultural del valencianisme cap als feminismes i els debats de gènere. Una aproximació que, especialment quan els artistes han sigut masculins, ha anat encaminada a continuar construint una genealogia basada en ecos històrics per articular una línia històrica del poble valencià i presentar-se a si mateixos com hereus de l'exemple de certs personatges femenins com Alejandra Soler, Carme Miquel o Marifé Arroyo.

De fet, al llarg de l'anàlisi cultural realitzada amb anterioritat hem pogut observar com certs protagonistes històrics s'han repetit al llarg de les cançons, les obres literàries, les publicacions en xarxes socials o inclús en el cinema i la televisió com a part indispensable de la narració de les sensibilitats valencianistes. Entre ells, podríem destacar a Guillem Agulló, Vicent Andrés Estellés, Joan Fuster, Enric Valor o Ovidi Montllor, entre d'altres, que no solament són ecos del present que serveixen per a justificar les accions i les decisions del present, així com per a legitimar a certes cultures polítiques, sinó que semblen ser concentradors i representants màxims d'alguns dels elements discursius que hem destacat fins al moment, és per això que el següent punt de la investigació es dedica en exclusiva a analitzar la imatge cultural dels personatges encimbellats i la seua importància en el si del discurs que ens ocupa.

CAPÍTOL 2.- ELS ANCESTRES. FIGURES FUNDACIONALS DE LA NACIÓ

El franquisme i el tardofranquisme semblen haver sigut la base intel·lectual i cultural en la qual les noves generacions s'han referenciat constantment. Com si les recents fornades valencianistes volgueren presentar-se a si mateixes com a deixebles d'aquells que vingueren dècades abans i s'enfrontaren al règim dictatorial. Açò, inevitablement es pot interpretar també com un trencament amb el valencianisme anterior als anys quaranta o, almenys, com un allunyament d'aquest; doncs és difícil trobar noms propis d'aquella època entre els exemples que es mencionen als seus productes cultural.

En qualsevol cas, res d'açò es pot afirmar a la lleugera, ja que hauríem d'emprendre una anàlisi d'aquests artefactes culturals que ens possibilitara estructurar un índex, almenys, superficial en què s'arregleque el corpus de "símbols" i "mites" als que veneren, en certa manera, les diferents sensibilitats valencianistes als nostres dies. Per dur a terme aquesta empresa, hem de recorre obligatòriament a la música, al cinema, a la pintura o als homenatges de diferent tipus que s'han fet cap a determinats personatges històrics, especialment, des de meitat dels anys noranta fins a l'actualitat.

2.1.-Música

Per tal de veure quins són o han sigut els referents mítics del nou discurs valencianista dels últims lustres, hem d'acudir, com ja hem dit amb anterioritat, a les produccions culturals d'aquests per tal de cercar els noms propis que es repeteixen sovint o les referències que es fan a certs personatges, ja siga citant les seues obres literàries -directa o indirectament- o fent menció a determinats fets històrics que tinguen a veure en ells.

Així doncs, en primer lloc, hem de cercar entre les publicacions musicals, ja que s'han convertit, des de fa dècades, en el producte cultural de major impacte, influència i incidència entre els joves valencianistes i, per tant, el major constructor de discursos i identitats dins del nacionalisme valencià més recent. Mostra del que diem, pot ser la

ingent quantitat de composicions produïdes per un gènere, que malgrat ser heterogeni, s'ha vist -inclús pels mateixos artistes- com un sol moviment musical que representava una forma d'entendre la realitat del País Valencià. Tanmateix, el següent element hauríem de destacar, per poder afirmar la popularitat de la música en valencià, és la importància de la sociabilitat que va associada a ella o que es produeix al seu voltant, destacant entre aquests actes alguns tan importants com el Festivern que l'any 2019 -penúltima edició abans de la pandèmia de la COVID-19 que va condicionar molt aquest tipus de sociabilitat- va registrar números d'assistència superiors a les 15.000 persones⁴⁴¹, arribant quasi a igualar la població habitual del municipi de Tavernes de la Valldigna que alberga el festival des de meitat de la primera dècada del present segle. Igualment, també podem nomenar la importància del Feslloch -actualment Feslloc des de la normalització del topònim de Benlloc, població que acull la seua celebració- que encara que no arriba a mobilitzar a un nombre tan significant d'individus, a causa de la proximitat d'altres celebracions com l'Acampada Jove al principat que evita, en part, l'assistència massiva d'espectadors vinguts de Catalunya, sí aconseguix tindre un impacte molt destacable a les comarques de Castelló i València, de forma que cobreix un sector al qual el Festivern li resulta geogràficament llunyà. A més a més, aquest tipus d'esdeveniments socials han proliferat arreu del País Valencià en forma de concerts maratonians d'una nit de duració -tant el Festivern com el Feslloc s'allarguen durant tres vetlades- que reuneixen generalment a les gents de la comarca on es celebra i de les limítrofes, com si d'una celebració de trobada cultural local es tractara. Entre esta tipologia, podem trobar alguns de tant d'èxit com el Gantxo Rock, Poma Rock, Gandia Sound, Comboia't, Moonk Rock, Xufa Rock o Espiga Rock; que durant els anys recents s'han establert com a referents comarcals de la sociabilitat musical valencianista.

Per tant, observat la ingent quantitat de produccions i d'artistes, així com l'ample nombre de seguidors de la música en valencià, que serien més inclús dels que es veuen a les xifres d'assistència als festivals, doncs hem de tindre en compte que el públic que acudeix als actes que ens ocupen és majoritàriament jove i, com és natural, l'audiència del moviment cultural en llengua pròpia va més enllà d'aquesta franja d'edat; el que sumat a l'elevat cost de les entrades, ens dona uns números molt inferiors al que ha de ser el nombre reals de seguidors i aficionats a aquest tipus de sonoritats; hem, inevitablement, d'emprendre

⁴⁴¹ S/A: "El Festivern es tanca amb èxit d'assistència i sense cap incident", *El Periódico de Aquí*, 2 de gener de 2019. <https://www.elperiodicodeaqui.com/epda-noticias/el-festivern-es-tanca-amb-exit-d-assistencia-i-sense-cap-incident/172909>

una profunda anàlisi del discurs de la música valencianista, parant especial atenció als noms propis i les referències a determinats personatges, per tal de trobar el corpus bàsic d'herois de la nació valenciana segons aquestes cultures polítiques.

Guillem Agulló.

De mode que, si comencem el nostre recopilatori musical cap a la meitat de la dècada de mil nou-cent noranta -moment d'eclosió del que en un principi es va conèixer com a *Ska Valencià*- la primera composició que ens crida l'atenció sobre un referent idealitzat per aquesta nova generació valencianista, és *No tingues por* -1995- que va formar part de la segona maqueta d'estudi del grup Obrint Pas, que tan sols un any abans havia assolit la fama al proclamar-se guanyador del III Tirant de Rock -batalla de bandes organitzada per Acció Cultural del País Valencià que va afavorir el sorgiment de nous artistes en llengua pròpia al facilitar-los un espai de difusió que d'altra manera els hagués sigut negat des de les institucions públiques-. Al llarg de la cançó, el grup de Benimaclet tractà de retre homenatge a Guillem Agulló, jove militant maulet que va ser assassinat a Montanejos l'11 d'abril de 1993 a mans d'un grupuscle de simpatitzants d'extrema dreta⁴⁴², que va haver de patir una ferotge criminalització per part de les distintes publicacions mediàtiques que es mostraven políticament afins als corrents dretans i blavers al territori valencià⁴⁴³, com Las Provincias que en tot moment va negar l'existència d'un mòbil polític⁴⁴⁴ arribant inclús a difondre la falsedat que Pedro Cuevas- assassí del militant de Burjassot- havia estat militant de Jove Germania i havia fet treballs per a Radio Klara - mitjà de comunicació independent que sempre s'ha caracteritzat com a punt de trobada i de difusió d'idees de distintes cultures polítiques de l'esquerra-, cosa que fou desmentida poc després pel diari Levante-EMV⁴⁴⁵. Per aquest motiu, i donada la proximitat temporal

⁴⁴² L'autor confés del crim seria detés anys més tard durant l'operació Panzer que va dur a terme la Guardia Civil al 2005 contra diversos grups nazis a tot l'estat espanyol. CANTARERO, Joan: "El nazi que mató al joven antifascista valenciano Guillem Agulló también reclama sus armas de Pánzer", *Público*, 30 de setembre de 2015. <https://www.publico.es/actualidad/nazi-asesino-al-joven-antifascista.html>

⁴⁴³ PERELLÓ, Ignasi: "La impunidad de los ultras valencianos", *Diagonal*, 23 de novembre de 2006. <https://www.elsaltodiario.com/hemeroteca-diagonal/la-impunidad-de-los-ultras-valencianos>

⁴⁴⁴ S/A: "No hay móvil político en el homicidio de Montanejos", *Las Provincias*, 15 d'abril de 1993.

⁴⁴⁵ SIMÓN, Paco: "El presunto asesino de Guillem Agulló no militó en Jove Germania ni perteneció a Radio Klara", *Levante-EMV*, 1 de maig de 1993.

del fet traumàtic, s'entén que inevitablement l'obra d'Obrint Pas es vera abocada a ser un cant trist i amarg, ple d'impotència i dolor, fins al punt de convertir-se en un rèquiem a la memòria del finat, especialment en els versos que componen el cos de la tornada: “No estàs sol, no tingues por./ Ja ningú embrutarà el teu cos./ No estàs sol, no tingues por./ Ja ningú destruirà el teu cor.”; o en altres com: “Si l'haguéreu vist plorar, mai no l'hauríeu oblidat./ Com jo que sempre ho duc dins del meu cap.”.

En conseqüència, Guillem Agulló queda convertit en la primera referència bàsica de la cultura política de les noves generacions valencianistes, donat el poder de la seua imatge com a màrtir de la causa nacional valenciana, com demostra el fet que constant i cíclicament, des d'aleshores, hagen sorgit produccions culturals que tracten de recuperar el seu exemple i la seua memòria per tal de continuar construint discurs propi al voltant del seu record. Així doncs, després d'haver aprofundit en la versió del grup de Benimaclet, hem de continuar cercant altres exemples que ens donen una millor perspectiva sobre la importància cultural de Guillem Agulló per aquest moviment.

Així doncs, hem de referir-nos, seguidament, a *Darrer somriure* del xativí Feliu Ventura que va veure la llum l'any 1996 com a part de *L'única diferència*, maqueta debut d'aquest cantautor de La Costera. Els trets fonamentals la composició se centren en els valors que desprèn la imatge del finat, en la intenció de fer front a la difamació que el militant maulet havia patit des del seu assassinat a Montanejos tres ans abans. En aquest sentit, Ventura es centra en la difusió de les característiques fonamentals que tant la família com els amics i coneguts d'Agulló havien repetit constantment després de veure atacat el seu honor en diversos mitjans de comunicació. Un clar exemple d'aquesta personalitat que destacaven els cercles propers al de Burjassot, el podem trobar a la intervenció en directe de son pare durant la retransmissió del programa *Crònica Amarga* de Canal 9 a 1993, en què destacava la bondat del seu fill:

El meu fill no pertanyia a ninguna banda. El meu fill era un lluitador per la pau i la llibertat que ell anhelava. El meu fill anava en (sic.) el pit a l'aire defensant l'antiracisme i l'antinazisme, i, per tant, a partir d'eixe moment, tots aquells (pausa), l'assassí que ha mort el meu fill per estos ideals tan nobles i tan purs, no se pot comparar. és a dir, no es pot ficar en una balança. El meu fill tenia uns valors humans. El meu fill enamorava per allà per on passava.

*Va ser un nadador de (sic.) elit d'este País Valencià. Tota la vida sacrificada per l'esport, per una vida sana i per uns ideals sans*⁴⁴⁶.

Segurament, prenent com a base declaracions d'eixe tipus, el de La Costera va construir un relat sobre Guillem Agulló en el qual sobreeixia la idea de la injustícia, ja que es tractaria de la mort a mans d'intolerants d'un jove que simplement era ell mateix i que hauria estat assassinat per estimar la llibertat com indica en els següents versos: “*Venia al diari,/ havien assassinat/ a un jove, molt jove,/ només per ser el que era./ [...] Venia al diari,/ havien assassinat/ a un jove, molt jove,/ per voler la llibertat.*”. Igualment, al llarg de l'obra s'empra la imatge del finat per a fer una crida a la lluita, alhora que eleva la seua imatge quasi fins a un estament sagrat al convertir-lo en l'estendard de la causa valencianista: “*Tu veuràs que hi ha gent que t'estima/ per no haver abdicat ni un moment./ Tindràs lloc entre els lluitadors,/ i amb tu tindrem màxim poder./ No sols sota banderes/ et recordarem,/ també al treball,/ a classe i a la festa./ [...] Quan lluitem, lluitaràs en nosaltres,/ junts vorem la nostra llibertat./ No veurem mai més el teu cos,/ però el vent portarà el teu alè.*”. En definitiva, podem afirmar que cap a 1996, Guillem Agulló havia assolit definitivament el cim l' imaginari mític del valencianisme, fins al punt de convertir-se en el sant màrtir de les noves generacions, degut, en gran part, a l'immens trauma que va suposar per aquest la seva mort a mans de grups feixistitzats.

És a dir, la perspectiva única que dona el pas del temps, encara que sols es tracte d'un any, propicia una marcada diferència entre la composició d'Obrint Pas i la de Feliu Ventura, ja que la primera, possiblement composta anys abans de ser publicada -el grup de Benimaclet funcionava des de 1993-, donada la proximitat de la mort es dedicava quasi en exclusiva a cridar la injustícia de la mort d'un jove militant valencianista d'una manera molt íntima i dolguda, mentre que la del cantautor de Xàtiva es replantejava el significat de la mort d'Agulló ja no com un fet de perduda, sinó com un motiu més per continuar la lluita de les cultures polítiques nacionalistes i continuar endavant, al temps que atorgava uns valors positius a la imatge del finat a Montanejos, de manera que acabava per convertir-lo en un sant màrtir de la causa i en el gran referent de la nova fornada.

De fet, si el temps és una de les claus del canvi que es produïx en la forma d'usar una imatge o dels significats que se li atorguen a aquesta, realment destacable serà la cançó *Cap a una altra resposta* d'Arrós Caldós que va veure la llum a 1998, cinc anys després

⁴⁴⁶ CANET, Toni (director): Crònica Amarga, València, Canal Nou, 1993.

de l'assassinat ocorregut a terres de l'Alt Millars. Diguem que serà especialment ressenyable, per l'ús que fa de la figura del també militant de SHARP -*Skinheads Against Racial Prejudice*- per a fer un crit a la resposta violenta davant dels atacs patits, com si es tractara d'una evolució d'aquell vers d'Obrint Pas que cantava: “*Cap agressió sense resposta*”; però que mai va especificar que aquella reacció hagués de ser necessàriament violenta, cosa que sí que es fa a la composició que ens ocupa. De mode que, mitjançant uns versos taliònics en què el grup demana “*per una hòstia una altra*”, Arròs Caldós justifica una bel·ligerància contra la intolerància que encara no havia aparegut com a reacció a l'assassinat de Guillem Agulló en cap de les obres mencionades anteriorment. No obstant això, el més interessant, més enllà de la morbositat que puga representar, deuria ser el perquè d'aquesta incitació. Dit d'altra manera, hem de tractar de ser crítics amb l'obra i observar obertament quin és el seu context polític, social i cultural; i com la seua quotidianitat ha pogut portar als artistes a emprar d'aquesta manera particular el simbolisme associat a la imatge del jove burjassoter.

En primer lloc, podríem destacar, com a punt de partida del descontent que hauria fet esclatar la violència entre alguns sectors d'aquest moviment, la falta de contundència de la sentència que, a més a més, fou el resultat últim d'un judici que al seu moment fou profundament criticar per gran part de l'esquerra valenciana. Les basses d'aquesta consideració negativa del procés penal es fonamenten en les irregularitats i escàndols que van rodejar aquest. Des de la intervenció mediàtica des d'un primer moment que tractà de criminalitzar al finat -com hem vist ja amb anterioritat- per tal de desmuntar la teoria del crim d'odi, fins a l'aparició crucial d'un testimoni anònim presentat per la defensa de Pedro Cuevas que va col·locar un puny americà en mans d'Agulló durant la fatal baralla, fet que mai va ser demostrat de manera material, i que semblà ser crucial per a la presa de decisió d'una jutgessa que, finalment descartà el crim d'odi i condemnà a l'ultradretà de Marxalenes i autor confés de l'assassinat a presó per homicidi, on tan sols complí menys d'un quart de l'estança imposada, per bon comportament. Per tant, l'eixida de presó del criminal el mateix any de la publicació de *Cap a una altra resposta* -1998- i la total impunitat dels seus col·laboradors en la mort de l'antifeixista de Burjassot poden estar darrere, en part, d'aquell sentiment violent que queda referenciat en la cançó i que fa evident el desengany de part del valencianisme polític i la falta de confiança en el sistema penal espanyol.

A tot açò, cal, naturalment, afegir, com a causa principal, la falta de reconeixement per tal de les institucions tant cap al finat com cap a la seua família. Donat que en cap moment es va oferir suport a estos, ni va existir cap mena de condemna a les agressions ultradretanes que van succeir-se els mesos posteriors al crim. Clar exemple d'aquest abandonament per part de les entitats públiques i l'aparent passivitat policial i judicial, davant de les agressions, amenaces, assetjaments i persecució per part de la ultradreta, el trobaren la majoria de cultures polítiques de l'esquerra a la mort de David Ángel Ribalta, més conegut com a "Davide", -líder del moviment llibertari i okupa a la ciutat de València durant la primera meitat dels anys noranta- que fou assassinat el 4 de desembre de 1993 -sols set mesos després del cas de Montanejos- a les portes del Kasal Popular del carrer Flora de València, que aleshores era el lloc més important de la sociabilitat contracultural valenciana. No obstant, el més destacable del fet radicava en el paper que va jugar Las Provincias als últims mesos de vida del jove, doncs unes setmanes abans del seu finament el diari dirigit per Maria Consuelo Reyna va senyalar a l'activista com a l'autor material d'una agressió a dos policies -que mai va ser denunciada per aquests i de la que mai es van tindre proves- mentre acompanyava la notícia amb una fotografia seua a cara descoberta durant una manifestació⁴⁴⁷. La resposta dels grups d'acció de la dreta valenciana no es va fer esperar i per tota la ciutat començaren a aparèixer pintades amenaçadores contra Davide que indicaven que ell seria el "*siguiente*"⁴⁴⁸. Però, l'assetjament que va precedir a la seua mort mai va ser investigat com a causa directa d'aquesta i ràpidament, com en el cas del jove de Burjassot, es descartà l'agreujant d'odi i es va dictaminar que el succés fou producte d'una baralla entre el malaguanyat okupa i un grup d'ebris homes d'origen europeu.

Fora com fora, el succés descrit, sumat a la mort de Guillem Agulló i al context d'extrema censura i oblit al qual s'havia exposat a la joventut contracultural valenciana a principis i meitat de la dècada de mil nou-cents noranta, acabà per desembocar en una espiral d'indignació que en alguns casos fou la justificació per a cridar a la violència. Per això, no ens ha d'estranyar que a *Cap una altra resposta* Arròs Caldós cante: "*ni una vida debades,/ ni una gota de sang, /[...] no perdonar cap vida.[...]L'odi despertaren/ entre*

⁴⁴⁷ MONTAGUD, Vicent: "Señalado por Las Provincias", Levante-EMV, 12 de desembre de 1993.

⁴⁴⁸ ID: "El joven asesinado en el Kasal Popular estaba amenazado por los nazis i era amigo de Agulló", Levante-EMV, 12 de desembre de 1993.

aquells que mai odiaren”. Versos en què clarament justifica les accions no pacífiques com a resultat de la violència ultradretana.

Malgrat això, aquesta sembla no ser més que una fase més en l'evolució cultural de la imatge del jove maulet, ja que com hem dit anteriorment, el pas del temps és fonamental per tal que les perspectives des de les quals s'observa la història canvien com si d'un calidoscopi es tractés. Consegüentment, si seguim la premissa formulada, hem de continuar avançant en la línia cronològica fins a trobar una altra composició dedicada a Guillem Agulló. És així com ens trobem en *11 d'abril de 1993* -data del crim- que en 2008 va publicar ODI com a part del seu segon àlbum: *L'esperança rebel*. En ella, es dona un fet de gran rellevància, ja que la figura de l'antifeixista burjassoter deixa d'estar tenyida de tristesa, ràbia, impotència o fosc -totes característiques d'una lectura negativa de la història valenciana en general- i comença a imbuir-se de valors positius que animen a continuar la lluita diària contra la intolerància i deixar de pensar en l'assassinat de Montanejos com una ferida irreparable per al valencianisme polític i creure en la figura de Guillem com un exemple de resistència. En conseqüència, es passa d'una lectura derrotista de la seua mort, i comença a dibuixar-se paulatinament un alo de resistència al voltant de la figura d'Agulló -tret característic al discurs valencianista des del gir que va sofrir a mitjan primera dècada del segle XXI, com ja s'ha vist al parlar de la música i la narració del valencianisme-. De mode que, la lírica manté certes reminiscències de la imatge que es va construir als anys noranta com la reiteració en la bondat del de Burjassot, el sentiment d'injustícia i impotència o el binomi opressió-revolta que acompanya al relat tradicional de la història de la nació valenciana; que queden resumits perfectament en alguns dels següents versos: *“Encara intente comprendre el perquè/ de la teua vida acabada/ l'11 d'abril del 93 / encara seguim recordant-la”* ó *“Mire endavant però mai no comprenc/ a la gent que apartava la cara/ d'aquell acte covard i cruel / i una vida que fou silenciada per un sentiment.”*.

Però, igualment ens trobem altres estrofes que deixen entreveure noves formes d'interpretar la mort d'Agulló i el seu llegat; el que afegeix nous ingredients a una ja complexa imatge o “eco” del relat nacionalista contemporani. Com ara el sentiment d'esperança en un futur millor que ve impulsat per aquella història de resistència del poble valencià en la que cada volta s'estava fent més èmfasi. En aquest sentit, primerament, cal citar la construcció del sentiment d'esperança que vindrà sumar-se a aquell binomi -ara convertit en trinomi- de l'opressió-revolta, que quedarà com a opressió-revolta-esperança

gràcies a fragments tan aclaridors com el següent que denuncia les contínues amenaces i agressions per part de grups d'ultradreta que encara a aquell any 2008 -quinze després de l'assassinat de Montanejos- tenien al maulet com a blanc de les seves burles, humiliacions i pintades, així com també evidencien la impunitat i la continuïtat dels atacs dretans que segons ells formen part de la quotidianitat. No obstant això, sempre queda la possibilitat de continuar lluitant i alçar-se per tal de lluitar prenent a Guillem Agulló com a base duna batalla que en cap cas sembla ser violenta -ja que no es fa un crit explícit a la violència com sí que feia Arròs Caldós anys enrere- : *“Col·lecció d'amenaces feixistes torturen la teua consciència/ i un diàleg corrupte a base de cops i violència./ I alçarem el cap i avui cridarem i alçarem el cor i et recordarem /i alçarem l'estel avui vencerem /lluitant amb la força d'un sentiment.”*.

Per tant, el de Burjassot quedava convertit en el gran símbol de resistència de la nació dels valencians contra “l'altre”; una entitat forana que en paraules a Gastón Bachelard podríem nomenar com “l'univers” que es contraposa a la “Casa” entesa com a llar, en aquest cas, d'un poble⁴⁴⁹. Així, el maulet assassinat a Montanejos representaria aquell heroi mític que defensa la terra dels valencians de les ingerències alienes que en la majoria dels casos provindran, per a aquesta cultura política, directament des de Castilla i, més concretament, des de Madrid; i amenaçaran la cultura, la llengua, la identitat i el caràcter propis dels valencians, al tractar d'imposar els seus propis -una de les principals denúncies del valencianisme polític actual, com ja hem vist en capítols anteriors-.

Precisament, molt relacionada estaria aquesta característica principal de la cançó d'ODI -11 d'abril de 1993- amb la més recent obra que tracta la imatge del finat antiracista, ja que en *No s'apaguen les estrelles* (2020) -banda sonora original de la pel·lícula *La mort de Guillem*- Xavi Sarrià tractarà de construir una complexa xarxa d'idees i matisos que configuren el fonament d'allò que es podria nomenar la llar dels valencians. De fet, com el propi cantautor va afirmar a les seves xarxes socials, quan va rebre l'encàrrec de crear una composició que servira com a tema principal de la banda sonora de la pel·lícula, es trobava esbossant les primeres estrofes d'una lletra que li havia vingut al cap després de llargues converses en David Segarra -periodista i autor del documental *Per molt que bufe el vent* que tracta la lluita veïnal per tal d'evitar l'enderrocament del Forn de Barraca al

⁴⁴⁹ BACHELARD, Gaston: *La Poética del espacio*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2000, p. 54

setembre de 2019⁴⁵⁰ - al voltant de la necessitat de fer arribar al públic més jove alguns trets històrics de la lluita i la resistència del poble valencià. Va ser en aquell moment, quan pensà que encara que la cançó en qüestió no tractés exactament sobre Guillem Agulló, d'alguna manera sí ho feia, perquè ell representava tot aquell conjunt, ja que l'obra girava en torn de la *“necessitat de recuperar l'autoestima i la nostra història popular, des dels orígens que ens han negat fins a Guillem com a símbol del nostre jovent”*⁴⁵¹.

Així doncs, amb aquest fi, Sarrià ens presenta una estructura tripartida, en què la primera part versarà sobre els aspectes físics de la llar que també pot ser entesa com el refugi protector del poble contra les amenaces externes. Primerament, per a que aquesta imatge es pugui construir sòlidament i funcione adequadament, cal dotar-la d'uns fonaments inamovibles que actuen com a base orgànica de tota la complexitat. D'aquest mode, s'explica que la primera estrofa de la cançó es dedique a l'articulació d'un sistema format per referències romàntiques, accidents geogràfics, paisatges i activitats rurals o construccions i materials típics del País Valencià; que respondrà a la necessitat única de compondre una idea de bellesa del territori que ocupa el poble mitjançant imatges comuns a tot el País, de forma que siga d'on siga el receptor, pugui interpretar automàticament allò que es vol transmetre:

*Vinc d'una terra inundada pel sol,
parint la vida amb la suor al front
[...] vinc d'un oasi,
un desert i un verger,
illes de pobles entre tarongers
[...] vinc del silenci de les serralades,
la remor suau
de barrancs i canyes,
[...] un aljub d'argamassa
i l'argila roja
la pedra seca i la font secreta*

⁴⁵⁰ ANDRÉS, Raquel: “Comienza el derribo de la alqueria Forn de Barraca de Alborai”, *La Vanguardia*, 20 de setembre de 2019.
<https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20190919/47479656538/derribo-alqueria-forn-barraca-alborai-v-21-huerta.html>

⁴⁵¹ SARRIÀ, Xavi: Publicació a Instagram el 18 d'octubre de 2020 [consultada el 5 de maig de 2021].
<https://www.instagram.com/p/CGfkD5GA-S/>

Per a finalment, una volta armada la geografia imaginada de la llar, poder destacar justificadament el seu paper com a mare amantíssima i cuidadora d'un poble que no podria haver sobreviscut sense la seua fertilitat i riquesa natural. És per això que cal defensar-la de qui tracte d'aprofitar-se d'ella, prenent com a exemple a Vicent Martí -agricultor de campanar que va ser membre fundador i activista de la Plataforma per l'Horta, que va saltar a la fama després d'unes polèmiques declaracions quan va ser convidat per Mònica Oltra com a presentador de la seua ponència al Forum Europa⁴⁵²;- perquè com diu l'autor de Benimaclet: *"la terra és sagrada/ i sagrats els seus fruits."*

Aleshores, per a portar a terme la defensa, es necessiten unes armes i uns escuts que puguen permetre a la nació dels valencians impedir que les ofensives foranies. Per a Sarrià, en la segona part de la seua obra, aquests útils van a ser els trets fonamentals del caràcter valencià. Una essència que, en els versos que ens ocupen, es referirà a la cultura pròpia que és allò en el que els nacionalismes més insistència fan alhora de tractar de diferenciar la seua societat de la de "l'altre". En conseqüència, l'enumeració de característiques intrínsecament valencianes comença fent referència a la llengua -element fonamental de diferenciació dels pobles al llarg de la història- que s'acompanya per incisos que destaquen alguns costums quotidians o gastronòmics, per a finalment, fer menció especial -i extensa- a la importància de les tradicions, les festes i la música en la vida del poble valencià, perquè com afirma Josepa Cucó, les festivitats, pese a ser un ferotge trencament en la quotidianitat, marquen el ritme de tota societat -inclús quan no es troben en temps de festa- en tant en quant suposen una meta que assolir durant tot el període de no celebració⁴⁵³. Tot allò queda plasmat de la següent manera:

*Vinc d'un tresor
d'accents i paraules,
enigmes d'amor indesxifrables.
Vinc de la pena
i també de la festa.
Les portes obertes,
sopar a la fresca.
Un raig d'oli i sal
un sabor ancestral.*

⁴⁵² S/A: "Vicent Martí, el agricultor que dejó atónito a todo el mundo", La Vanguardia, 29 de septiembre de 2015. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20150929/54436908385/vicent-martiagricultor-atonito.htm>

⁴⁵³ CUCÓ, Josepa (dir.): *Músicos y festeros valencianos*, Consell Valencià de Cultura, 1993. P. 9.

*[...] deixar-nos endur
pel batec col·lectiu
que ens encén cada estiu.
el misteri del foc.
[...] música de banda
i joves que canten:
“t’estime, t’estimo t’estim”
amb la Gossa.
Vinc del misteri
que amaga la moma.
Jupetins i espardenyets,
fandangos i jotes.
Vinc de malaguenyets,
vinc de l’U d’Aieleo,
[...] I soc aigua i soc flama,
elements sempre en guerra.
[...] vinc de la xiqueta,
l’ama del carrer,
la flor de la parra
i del taronger.*

Una complexitat heterogènia, per tant, que conforma la raó de ser i existir del poble. És a dir, la defensa última de les identitats valencianes contra els atacs de “l’univers”, perquè caracteritza a aquest grup social. Conseqüentment, cal conservar-lo com fa Pep Gimeno “El Botifarra” -reconegut cantant tradicional valencià, que ha dut a terme una basta tasca de recuperació i posada en valor de les sonoritats ancestrals pròpies- que és nomenat per Sarrià com a exemple de conservació d’una cultura que es considera desafavorida davant de l’impuls de la castellana per tota una generació de músics i artistes.

Per últim, com a justificació del relat d’opressió històrica cap a la nació valenciana, l’antic membre d’Obrint Pas ens presentarà una narració bipartida en què, per un costat, va a tractarà de recuperar la memòria de la resistència davant les ingerències alienes, més enllà del relat valencianista que ha regnat en els últims temps. Així doncs, en primer lloc, ens aproxima a les figures d’Almanzur i Al-Azraq, líders de la València de taifes que van protagonitzar freqüents revoltes durant els primers anys de domini cristià⁴⁵⁴. De forma que, Sarrià abandona la idea clàssica que exposa que el poble valencià va nàixer en la

⁴⁵⁴ BURNS, Robert: “La guerra de Al-Azraq de 1249”, *Sharq Al-Andalus*, nº 4, 1987

conquesta de Jaume I i remunta els seus orígens més fonament en el temps, al recuperar dos primers exemples d'inconformisme i lluita. A aquests s'afegiran més tard alguns de gran importància dins del discurs valencianista com els Maulets, que sempre han perviscut en l'imaginari col·lectiu nacionalista com a símbol de la defensa de les llibertats del poble gràcies a la seua lluita durant la Guerra de Successió de la Corona Hispànica, en l'objectiu de mantindre la vigència dels furs. Més endavant, trobarem destacada la Guerra Civil Espanyola, la qual podríem referir com el segon gran trauma de la nació valenciana, perquè va suposar un aturament de les aspiracions d'autodeterminació que s'havien dipositat en el mai aprovat Estatut d'Autonomia de 1936 i una tornada enrere en matèria de llibertats i drets civils en la posterior arribada de la dictadura, que per a alguns va suposar un desplaçament del seu país cap a terres llunyanes on l'horror no va trobar fi, ja que la majoria dels que fugiren de Franco van haver de passar per camps de refugiats i inclús, en els casos més extrems, pels camps de concentració i extermini del III Reich alemany. No obstant això, òbviament, les coses també van ser dures per als que es quedaren, com el cas de moltes mestres d'escola de la república que van ser afusellades i els seus ossos soterrats en nombroses foses com les que es troben al cementeri de Paterna com es reflecteix als següents versos: *"Vinc de la mort/ l'exili i la pena./ els camps d'extermini, /les fosses de Paterna./ Les mestres d'escola que mai claudicaren"*. Al fer el recorregut enumerat, l'autor planteja la història del seu poble com una inesgotable font de resistència contra l'univers. De fet, l'última de les línies, que fa referència a les docents que mai es rendiren, pot tindre altra interpretació, com a signe de que per molt profunda que siga la crisi en la qual es trobe, aquesta cultura política sempre troba una eixida per continuar lluitat; doncs es pot arribar a interpretar que la intenció del compositor es fer referència també a la Secció Pedagògica de Lo Rat Penat que durant la dècada de mil nou-cents seixanta va tractar de fer esforços que avançaren cap a la regulació de l'ensenyament del valencià⁴⁵⁵, fins que l'institució començà a ser controlada per sectors ultradretans i blavers, que forçaren als valencianistes que hi trobaven refugi ideològic a marxar, com els propis fusterians van explicar anys després mitjançant la seua publicació periòdica *València Semanal*⁴⁵⁶.

⁴⁵⁵ ZURRIAGA, Ferran: "La secció pedagògica de Lo Rat Penat de València, un dels primers moviments de renovació pedagògica de la postguerra al País Valencià". En: V.V.A.A.: *Carme Miquel, una mestra del País, València*, Saó, 2004, pp. 25-38.

⁴⁵⁶ LÓPEZ, Pilar (dir.): *València Semanal*, nº 95, novembre 1979

Conseqüentment, no és d'estranyar, que en la segona part d'aquesta última divisió de la cançó, en la que es recuperen noms propis que han ajudat a la causa, aparega el de Carme Miquel, mestra i escriptora que va formar part de la dita secció i es va caracteritzar per la seua defensa de la llengua pròpia dins de l'educació, activitat que la va portar a ser presidenta d'Escola Valenciana durant els anys noranta del passat segle⁴⁵⁷. Juntament amb ella, apareixen altres personatges destacats, que comencen a cobrar importància en aquest moment, ja que abans havien passat desapercebuts i, en alguns casos, ni tan sols s'havia plantejat que la seua història personal pogués formar part de la narració de la nació valenciana; com succeïa en Teresa/Florencia Pla Messeguer, més conegut com "La Pastora". Un eco rescatat del passat, concretament dels primers anys del franquisme, com a exemplificació de la dissidència a la dictadura i de lluita contínua durant tota la seua existència. Doncs, Pla va nàixer com a persona intersexual al si d'una família humil de les comarques interiors de Castelló, que van decidir criar-la com a xiqueta, possiblement, per tal d'evitar el servei militar i les burles que els seus genitals no normatius pogueren comportar-li. Però, en el pas dels anys es van produir distintes humiliacions per la seua condició, fins que es va donar la més greu a mans del tinent Mangas de la Guardia Civil, que la va obligar a despullar-se davant d'un nombrós grup d'homes per tal d'observar els seus òrgans reproductius i proferir massives burles⁴⁵⁸. Aquella experiència no va tindre l'efecte desitjat per part dels assetjadors, sinó que Teresa va acceptar la seua identitat masculina i passà a fer-se nomenar Florencio, al temps que decidí entrar a formar part de l'Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón -AGLA- sota el nom de Durruti⁴⁵⁹ amb l'objectiu de fer front a aquell règim polític que el tractava com una degeneració contranatura. De fet, la propaganda oficial començà a presentar a la seua figura com un monstre capaç dels pitjors crims, inclús inculpant-lo en casos aberrants en què l'AGLA mai havia participat, fins a arribar a tal punt que entre la població de les comarques del nord del País Valencià començà a difondre's la llegenda de "La Pastora", una mena d'Home del Sac que segrestava xiquets, que es feia servir -i encara hui es fa servir en certes localitzacions- per atemorir als més joves i fer-los obeir les ordres dels seus

⁴⁵⁷ S/A: "L'escriptora, mestra i defensora del Valencià Carme Miquel mor als 74 anys", *Diario.es*, 18 de junio de 2019. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/eldiario-de-la-cultura/lescriptoradefensora-valencia-carme-miquel_132_1493376.html

⁴⁵⁸ ALBEROLA, Miquel: " 'La Pastora' el maqui del Maestrat", *El Temps*, 29 de febrer de 1988. <https://www.eltemps.cat/article/12397/entrevista-la-pastora-maquis>

⁴⁵⁹ NICOLAU, Maira (prod.) y MORA, Paloma (dir.): *Valentes: Teresa Pla Messeguer (1917-2004)* [documental], València: À Punt Mèdia, 2019.

progenitors⁴⁶⁰. Juntament en aquests exemples, apareixen els noms d'Alejandra Soler i de Vicent Torrent, la primera com a exemple de militància -fou pionera als sindicats estudiantils inclús abans que es proclamés la segona república- i de lluita intel·lectual gràcies a la seua llavor des de l'exili i la que va realitzar després d'aconseguir tornar a València; mentre que el segon, membre fundador d'Al Tall, ve a representar la importància de les sonoritats a l'hora de mantindre viu l'esperit desobedient.

Així doncs, ens trobem davant d'una correlació de símbols que arrepleguen la lluita armada, així com la intel·lectual, a més d'una figura maternal i altra paternal de la llengua que vendrien a ser encarnades per Carme Miquel i Vicent Torrent, respectivament, com queda patent en aquesta estrofa que culmina amb una afirmació sòlida de gran importància per al tema que ens ocupa: "*el batec immortal/ de milers de guillems*"; que ens mostra a Agulló com al receptor de tota la història del poble valencià i com a personificació de les injustícies que han patit al llarg dels segles, però també com a gresol de tots els lluitadors que han fet possible que l'essència de la nació perdure en el temps. no obstant això, el fet ressenyable que durant tota la composició s'haja repetit la fórmula "*vinc de...*" sembla indicar-nos que a més a més, cadascú dels valencianistes és l'hereu de tota aquesta experiència i identitats forjades durant centenars d'anys. De mode que, la imatge del jove assassinat a Montanejos canvia de manera radical i és baixada d'aquell altar al qual les anteriors composicions l'havien encimbellat, i comença a ser emprat com una figura més propera, que s'ha de tindre present al dia a dia, fins a formar part intrínseca d'allò que podríem anomenar com l'*Everyday life* -o quotidianitat- del nacionalisme valencià.

En definitiva, des de la seua mort a mans de la ultradreta, Guillem Agulló va representar un símbol per a tota una nova generació de valencianistes que anava en augment des de meitat de la dècada de mil nou-cents huitanta, de la mateixa manera que Miquel Grau ho havia sigut per a la generació anterior. En conseqüència, el militant maulet va començar a ser considerat com el "sant màrtir" de la causa valenciana, fins a arribar a un punt extrem en què la seua figura es va plantejar com intocable i incomparable, com si d'un sant catòlic es tractés, a la vegada que qualsevol lectura que s'allunyara del dolor de la seua pèrdua semblava molt llunyana. Però, en els últims anys i en una perspectiva temporal molt més

⁴⁶⁰ AMELA, Víctor: "La Pastora sobrevivió a una vida de soledad absoluta", La Vanguardia, 8 de març de 2011. <https://www.lavanguardia.com/lacontra/20110305/54123557018/la-pastora-sobrevivio-a-unavida-de-soledad-absoluta.html>

ampla, la imatge del finat va començar a ser interpretada d'una manera diferent, que el contemplava com a un exemple de resistència contra l'univers i substituïa tot element d'impotència, de ràbia o de violència, per uns altres d'orgull, de lluita i de memòria democràtica que aproximaven al sant màrtir a uns militants de base que podien d'aquesta manera sentir-ho com un company de lluita que encara continua viu en tots els actes de reivindicació que es porten a terme.

Vicent Andrés Estellés.

Ben diferent és el cas de Vicent Andrés Estellés, ja que com que no pertany a aquesta generació de manera directa i al tractar-se d'un reconegut literat, podem considerar-lo com la figura iniciàtica de les influències de les noves fornades, a més de esser un important símbol per a aquesta generació. És a dir, mentre de Guillem Agulló la part més important per als valencianistes fou la seua militància política, encara que, en el cas d'Estellés, cal afegir-li la vessant artística que influirà sobradament en les produccions culturals d'aquests músics.

De fet, si ens tornem a remetre a les maquetes d'Obrint Pas, en aquest cas a la primera, ja trobem una primera influència estellesiana, en la cançó *A València* (1994) que representa un amarg cant a la ciutat i les seues característiques més negatives, com la brutícia -figurada o literal-, l'anonimat i l'agonia vital de l'existència urbana. Apecte que en part se sembla molt a alguns dels poemes més coneguts de l'autor de Burjassot, com és el cas de *Per Exemple*⁴⁶¹ on ens mostra una València plaga de fam, misèria -de nou, literal o figurada- i crueltat causades per la Guerra Civil. Així doncs, per als dos hi ha un trauma nacional que els fa veure al *Cap i Casal* com a centre de tots els mals que afecten el seu poble; mentre per a Estellés era la guerra, per al grup de Benimaclet serà la derrota fusteriana a la Batalla de -o per- València la que afligirà a la societat valenciana. Doncs, la composició de 1994 ens parla, en part, de la pèrdua d'identitat pròpia i la influència cada volta major de les ingerències externes, del mateix mode que també va fer el poeta burjassoter quan enumerà carrers típics valencians al seu poema *Cos Mortal*⁴⁶² que

⁴⁶¹ ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de meravelles*, València, 3i4, 1999, p.78

⁴⁶² ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de...*, 1999, p. 55.

finalitzava intencionadament amb la menció al carrer del *Doncel Luis Felipe García Sanchís* que va vindre a substituir el nom tradicional de l'Avinguda del Port⁴⁶³ per un homenatge pòstum al fill de Federico Garcia Sanchiz -conferenciant i viatger- famós simpatitzant de la causa contrarevolucionària, que va morir durant un dels nombrosos combats que es produïren durant la contesa⁴⁶⁴; el que per a Estellés no significava més que altra mostra de la pèrdua d'identitat patida després de la guerra. De manera que, com si es tractés d'un reflex d'aquella temàtica tan repetida pel mític literat, Obrint Pas compon una narració de l'estat anímic de la seua generació.

Encara més, la influència i importància d'aquest símbol per al grup va anar més enllà i deu anys després de la seua mort, li van retre un vetlat homenatge a la seua obra *No hem oblidat* on als compositors no els fa falta mencionar el nom de l'escriptor per tal que es sàpiga que es refereixen a ell, gràcies als versos que tomen prestats de *Assumiràs la veu d'un poble*⁴⁶⁵ al qual es presta especial atenció a la unió i a la consciència per tal d'arribar a assolir els objectius de la nació: “*Allò que val és la consciència/ de no ser res si no s'es poble.*”; al que els de Benimaclet afegeixen: “*de no ser res si no s'és lliure*”. És més, la composició anirà més enllà al constituir-se com una declaració d'intencions per tal d'avançar cap a la recuperació de la memòria d'Estellés i desfer el silenci i la censura en què les institucions havien envoltat a la figura d'un dels majors referents històrics de la literatura valenciana: “*Com el vent tu vas marxar,/ com el vent van esborrar/ tot el que tu vas deixar./ Amb la nit han fet callar/ tot el que ens vas ensenyar:/ el preu de no renunciar./ [...] assumint el teu esguard/ hem decidit avançar,/ decidits a no oblidar.*”.

En definitiva, cap a l'any 2000, Vicent Andrés Estellés havia estat ja convertit en un dels símbols principals del valencianisme, però també una de les influències claus d'aquest nou moviment musical que va ser iniciat cap a meitat de la dècada de mil nou-cents noranta. De mode que, la majoria de nous artistes que anaven sent partícips d'aquests gèneres començaren també a destacar la figura de l'escriptor sobre altres. Com va ser el cas de Pau Alabajos, cantautor de Torrent que a 2004 al seu àlbum debut *-Futur en venda-* va destacar el paper d'aquest personatge com a part imprescindible de la construcció de

⁴⁶³ S/A: “Cambios en la Ciudad”, *Las Provincias*, 1939. <http://valenpedia.lasprovincias.es/historia-valencia/1939/cambios-en-la-ciudad>

⁴⁶⁴ MORANT, Toni, en: VICENT, Pastor: “Valencia Quita una Calle a Sanchiz por Franquista y en Alzira Designa un Colegio”, *Levante-emv*, 17 de mayo del 2017. <http://www.levante-emv.com/ribera/2017/05/18/valencia-quita-calle-sanchiz-franquista/1568223.html>

⁴⁶⁵ ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de...*, 1999, p. 106.

la nació dels Valencians, a *La Clau* -títol que ens recorda fonament al que va rebre la trilogia estellesiana *La clau que obri tots els panys*-. En ella, el cantautor de l'Horta Sud busca la resposta a la seua existència en tot allò que el rodeja, incloent els versos d'Estellés, fins que s'adona que el sentit de la vida es continuant avançant -llegit probablement en una clau nacionalista, perquè també fa menció als llibres de fuster-. Fet que ens deixa veure fins a quin punt estava arribant la influència de la imatge d'Estellés dins d'aquesta nova generació valencianista que el tenia per un dels grans mites de la nació valenciana, tant per la seua trajectòria artística, com per la seua constant lluita davant dels atacs externs que amenaçaven la identitat pròpia del seu poble; que en la primera dècada del present segle, després d'anys de govern de la dreta castellana a terres valencianes, podia també trobar-se en perill, si era observada a través de l'òptica de les diferents cultures polítiques amb sensibilitat valencianista.

Per tant, donada la importància que estava adquirint la seua figura, no seria estrany que alguns artistes començaren, com feren, a basar alguna de les seues composicions directament en idees tretes d'alguns dels seus poemes, com va ser el cas de *Cant de Vicent* que va ser readaptat de manera personal pels tres grups que marcaren l'esdevindre d'aquest moviment -Obrint Pas, La Gossa Sorda i Aspencat- que tractaren de donar una versió íntima de la València que amaven com va fer el poeta anys abans. De mode que, en primer lloc, destaquem Camals Mullats (2008) de La Gossa Sorda que ens presenta una història d'amor que transcorre pels carrers de la Capital del Túria: "*Pel carrer de Cavallers dalt d'una bicicleta vella/ recorriem la distància i guardava l'equilibri/ fregant-te amb les galtes l'esquena.[...] Carrer de la Pau, Parterre, Glorieta,/ semàfor de jutjats,/ frenada en sec i els dos a terra./ Somrius i et bese,/ a la dreta Govern Militar/ i un tio en metralleta que ens mira molt mal./ Ja saps què passa:/ t'estime, t'estimo, t'estim*". De fet, ells mateixos es declaren com poetes de la nit -mencionant al literat de Burjassot- que fan que "*parlen les parets a la València de Blanquita i Estellés*". Alhora que narra els trets bàsics de la història de lluita contra l'opressió de la pròpia ciutat, al citar a la FAI -que es fundà a València- i a Joan Baptista Basset, general maulet que va defensar aquest nucli urbà de les tropes de Felip V, rei que acabà en les llibertats del poble valencià. A més a més, per a complementar aquest discurs, cita alguns conflictes contemporanis a la cançó com pot ser el viscut al Cabanyal, on el govern de Rita Barberà es disposava a demolir gran part d'un barri de gran valor patrimonial per tal de fer arribar

l'Avinguda de Blasco Ibáñez fins a la mar⁴⁶⁶. Per tant, donat el vessant històric i social del discurs de l'obra, podem afirmar que es tracta d'una reinterpretació del poema d'Estellés *Cant de Vicent*, però, a la vegada, tenint en compte la variant amorosa introduïda en la lletra de *Camals Mullats*, podríem asseverar que es bassa tant en el ja citat poema, com en *Un amor, uns carrers* del mateix escriptor, ja que inclou versos en què la ciutat i el romanç carnal es mesclen i es conjuguen: *Tot retorna agrupant-se, i és una sola història,/un amor, un destí: perdura sense noms,/ sols els noms d'uns carrers, l'amor, el sol amor./ Uns benvolguts carrers, enllà, per Quart de fora./ [...] carrers de Sant Vicent, de la Mar, de la Pau*⁴⁶⁷”.

El següent exemple d'adaptació del cant que Estellés fou a València, el trobem l'any 2011 en *La vida sense tu* d'Obrint Pas que compta, com a introducció, amb uns versos recitats extrets directament del poema original:

*Pense que ha arribat l'hora del teu cant a València.
Temies el moment. Confessa-t'ho: temies.
temies el moment del teu cant a València.
La volies cantar sense solemnitat,
sense Mediterrani, sense grecs ni llatins,
sense picapedrers i sense obra de moro.
La volies cantar d'una manera humil,
amb castedat diríem. Veies el cant: creixia.
lentament el miraves créixer com un crepuscle.
arribava la nit, no escrives el cant*⁴⁶⁸.

Que dona peu a l'inici del relat del grup de Benimaclet, que comença amb una subtil enumeració quasi fotogràfica de records d'un amor passat que sembla haver-se produït durant els anys en què el líder del grup estudiava filologia en la Universitat de València. Més endavant, després del desamor, l'autor ens narra el seu encís per la ciutat on s'ha criat, mitjançant imatges senzilles i quotidianes -imbuïdes de cert romanticisme- que qualsevol valencià ha pogut experimentar alguna volta en sa vida:

*La vida es mossegar la fruita dolça
a les escales del Mercat Central.*

⁴⁶⁶ S/A: “El tercer día de disturbios en el Cabanyal se salda con dos heridos y dos detenidos”, Levante-EMV, 8 de abril de 2010. <https://www.levante-emv.com/valencia/2010/04/08/tercer-dia-derribos-cabanyal-salda-heridos-detenidos/694502.html>

⁴⁶⁷ ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de...*, 1999, p. 27.

⁴⁶⁸ ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de...* 1999, p.58.

*Pujar per cavallers fins la Valldigna.
 [...] La vida és una casa enderrocada
 Prop de les torres de serrans,
 [...] La vida és agafar el primer tramvia
 Del Pont de Fusta al Cabanyal,
 Una ciutat taronja a les finestres.
 [...] La vida és una barca abandonada
 Que vam trobar davant del mar.
 Sentir-nos com dos nàufrags a la platja.
 L'últim cop que em vas besar.*

Com a resultat, l'amor carnal i el que sent pel *Cap i Casal* es fusionen fins a arribar a confondre's l'un amb l'altre. D'aquesta manera, és molt possible que el receptor del discurs arribe a sentir-se, encara que siga tímida, atret per la sensació d'estima cap a la ciutat, perquè qualsevol veí ha viscut una història d'amor que ha discorregut pels carrers de la Capital del Túria. És a dir, el que aconseguix Obrint Pas, en certa forma, és recuperar la capital del País Valencià com a part fonamental del relat del valencianisme, al apropià-la de manera íntima als oients. Tot allò, al temps que construeix un diàleg entre present i passat, en què el grup es presenta a sí mateix com a deixeble d'Estellés, alhora que mostra als valencianistes actuals com a part d'una tradició més complexa, al finalitzar la seua obra amb uns versos de *Cant de Vicent* que conjuguen perfectament amb la imatge de bellesa de València que el grup havia articulat:

*Aquell sol matiner, les Torres dels Serrans
 Amb aquell breu color inicial de geranis.
 Veus, des del menjador, per la finestra oberta,
 Benimaclet ací, enllà veus Alboraya.
 Escoltes des del llit les sirenes del port⁴⁶⁹.*

Finalment, en aquesta mostra de tres cançons basades o inspirades en el nomenat poema, trobem *Quan caminàvem* (2013) d'Aspencat. En ella, com passava en les dues anteriors, el grup de Xaló ens narra una història d'amor que es viu i s'experimenta pels carrers de la metròpoli: "*Quan caminàvem pels carrers de València,/ quan tu i jo teníem somnis rebels/ i amb poemes d'amor bastíem la resistència*". Però que es veu molt afectada per un element primari en la composició dels de la Marina, com és el crit a la lluita i la resistència contínua contra l'univers. És a dir, mentre que en les altres sols trobàvem un

⁴⁶⁹ ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de...*, 1999, p. 27.

binomi en el qual es conjugaven l'amor carnal i l'estima per València, en la present obra trobem un trinomi format pels dos elements mencionats, més la suma de l'element de rebel·lia o lluita. Per tant, ens trobem davant d'una cançó que aprofita les imatges comuns i quotidianes per tal de fer un crit a la insurrecció, mitjançant a més figures tan importants com Estellés i els seus versos i poemaris: "*Hui voldria ser un gran deixeble d'Estellés,/ veig murals a les parets./ [...] Davant les Torres dels Serrans,/ el nostre amor serà la clau que obre tots els panys.*". Per últim, també emprà imatges ja conegudes com exemples de lluita com la que portaven a terme els veïns del Cabanyal. En definitiva, aconseguí crear una imatge de la ciutat que va més enllà de la simple bellesa o de l'amor, al destacar el caràcter lluitador del *Cap i Casal* als últims anys de govern de Partit Popular.

Per altre costat, especialment durant la passada dècada, trobem altres exemples d'actualitzacions de poemes d'Estellés o simplement composicions influenciades profundament per aquests. Com és el cas de *Murals d'Obrint Pas* (2011) que guarda certa relació en *Mural del País Valencià* del poeta de Burjassot, però en una visió internacionalista en què reflecteix algunes similituds que agermanen a les cultures de les voreres occidental i oriental del Mediterrani, mitjançant imatges comuns a ambdues com la mar, els terrats en roba estesa -en el cas de València ja havia emprat aquesta escena en *La vida sense tu* –, minarets -o campanars-, una antiga guerra que mai va acabar i uns últims versos que podrien ser emprats per a referir-se a qualsevol poble que busca la llibertat: "*Hi ha colors a les banderes,/ llàgrimes que omplen els ulls/ dels somiadors.*"; o el que és el mateix, el compositor no construeix un mural del País Valencià, sinó uns murals de tots dos vessants de la mar que els separa i que resulten ser un mateix en molts aspectes.

Alguna cosa pareguda passa en *Queden Matinades* d'Aspencat que va veure la llum a l'any 2013 i en la que els de Xaló ens relaten una readaptació d'*Assumiràs la veu d'un poble* del literat que ens ocupa. Així, si compararem ambdues lletres, podem trobar que la més recent funcionaria com una continuació de la que va aparèixer per primera volta al *Llibre de meravelles*, doncs a la primera el poeta carrega sobre els seus muscles la responsabilitat de ser el portaveu de la seua nació, que encara resta amagada per culpa de la censura franquista:

*Assumiràs la veu d'un poble
i seràs la veu del teu poble,
i seràs, per sempre, poble.*

*i patiràs i esperaràs
i aniràs sempre entre la pols.
Et seguirà la polseguera.*

*I tindràs fam i tindràs sed,
no podràs escriure els poemes
i callaràs tota la nit,
mentre dormen les teues gents,
i tu sols estaràs despert,
i estaràs despert per tots.*

*No t'han parit per estar despert,
et pariren per vetllar
en la llarga nit del teu poble⁴⁷⁰.*

Pel que fa a la segona de les composicions tractades, a causa del pas de les dècades i la seua pròpia contemporaneïtat, fa a cada individu portaveu del poble, de forma que aquesta siga coral, perquè com ells mateixos afirmen: “*Hui la veu d’un poble no té son./ alça el puny i crida pel que som./ Hui la veu d’un poble no té son./ [...] Ens pariren per vetllar/ i em passat ja molta fam./ Contra estaques* -clara referència a *L’estaca* de Raimon- *i covards sumarem més mans!*”. De mode que aquesta cançó acaba per constituir-se en un cant coral de lluita contra l’opressor, mitjançant una actualització dels versos d’Estellés que són portats al present i imbuïts de les experiències dels components del grup. Per tant, en contraposició a aquella veu única que feia un sacrifici per la nació, a 2013, després d’experiències de solidaritat i germanor com el moviment 15-M o la Primavera de València, trobem un gir en el pensament, perquè la societat ha demostrat que té sobrada capacitat per a organitzar-se, cosa que en el cas del poeta de Burjassot es veia com un impossible davant d’un règim que als seus últims dies semblà tornar-se més repressor que a la seua etapa mitjana.

Igualment, però de forma molt més lleu, aquesta “veu del poble” la podem trobar referida a la composició *Monstres i Gegants* de La Fúmiga que va aparèixer al 2019 com a crit de lluita i rebel·lia. En ella s’empra la fórmula estellesiana per tal de fer veure que cadascú pot ser eixe portaveu d’un grup social que mai es dona per vençut, que sempre camina en busca d’un demà millor i que s’enfronta a les ingerències de l’univers: “*Seràs la veu d’eixe poble que crida,/ que es deixa la vida, que mira endavant./ Seràs camí, seràs por*

⁴⁷⁰ ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de...*, 1999, p.106.

diluída entre besos i arraps./ Seràs l'exèrcit que no vol la guerra,/ que cuida la terra, que endolça la mar./ Serem el tro que farà despertar/ la rebia del no passaran."

El següent poema readaptat al qual ens podem referir és *Cançó de la Rosa de Paper*, que va influenciar en gran mesura la cançó reivindicativa de Tesa -en col·laboració en Vicent Torrent- *Qui estima la seua llengua* (2019) doncs no és casualitat que al referir-se a la llengua es parle d'ella com un capoll a la mà que esclata en flor dins de la mar i banya l'aire en el seu aroma. És a dir, construeix una imatge molt semblant a la que Estellés va edificar a la seua obra, en què una rosa feta de paper corria de mà en mà secretament -que també es pot interpretar com un parlar que va ser reprimit durant el franquisme, però que el poble, d'amagades, va aconseguir mantindre viu mitjançant el seu ús en la intimitat-. En el cas de la cantant d'Almussafes, el franquisme ja no és una amenaça per a la llengua, donada la seua contemporaneïtat, sinó que ho són situacions com la diglòssia, l'ús del castellà com a vehicle de comunicació a l'esfera pública o el menyspreu social cap al valencià que pot haver arribat a fer que els seus parlants s'avergonyeixen d'emprar-la en públic i utilitzen l'idioma de Castella per a evitar possibles burles o inclús represàlies -no hem d'oblidar que segons Plataforma per la Llengua entre 2007 i 2017 s'havien produït, almenys, 53 casos greus de marginació per emprar la llengua pròpia⁴⁷¹, moltes d'elles per part de les forces de seguretat⁴⁷²-. Per tant, és d'allò més normal que Tesa agafe una imatge que havia sigut construïda pel poeta de Burjassot per tal de parlar dels problemes del seu temps, en l'objectiu de fer front a les amenaces que fiquen en perill el caràcter bàsic dels valencians en l'actualitat.

Per altra banda, aquell mateix any -2019-, Xavi Sarrià va presentar el senzill *Quan ens tornem a abraçar* que citava literalment alguns versos d'aquest conegut poema per tal d'exemplificar aquella resistència del poble valencià que, com ja hem dit en anterioritat, és una de les característiques bàsiques del discurs més recent construït pel compositor de Benimaclet. Així doncs, durant la primera estrofa, ens presenta a un col·lectiu -que podria entendre's com una nació- que recorre el seu territori, però al mateix temps la seua història, especialment la de la resistència antifranquista al referenciar els "*Descobrirem versos,/ que amaguem als boscos,/ on els seus exèrcits/ mai els trobaran*"; per a finalment

⁴⁷¹ R.C.V.: "Plataforma per la Llengua denuncia 53 casos de discriminación grave por hablar en valenciano", *Levante-EMV*, 12 de diciembre de 2018. <https://www.levante-emv.com/comunitatvalenciana/2018/12/12/plataforma-per-llengua-denuncia-53/1807830.html>

⁴⁷² TORRÚS, Alejandro: "Cuando hablar tu lengua materna en España supone un problema", *Público*, 2 de mayo de 2017. <https://www.publico.es/sociedad/hablar-lengua-materna-espana-supone.html>

obrir una escletxa d'esperança i cridar a la unitat per tal d'assolir un futur en què es trobe de nou la llibertat: “*Serem un sol cor/ quan ens tornem a abraçar.*”. Precisament en aquesta intenció de crit de lluita contra l'univers i recerca d'un temps millor que ha de vindre, empra el cantautor els versos d'Estellés, doncs li serveixen com a una perfecta i coneguda introducció al seu propi discurs, de mode que puga facilitar la comprensió per part de qui l'escolte: “*Serem una rosa/ feta de paper,/ corrent de mà en mà/ sempre secretament,/ amb una consigna/ d'amor i combat./ Quan arribe l'hora/ estarem preparats/ i llançarem un crit/ ressonant entre valls/ incendiant la vida/ amb un foc coral;/ i serem un sol cor,/ quan ens tornem a abraçar.*”. De mode que, mitjançant aquestes llínies, Sarrià situa a la nova generació de valencianistes com a hereus de la lluita contra el general Franco que es va produir durant la Guerra Civil i la dictadura, al aprofitar uns versos que ja tractaven aquest tema, però fent-ho encara més patent mitjançant unes estrofes finals que fan patent aquesta connexió intergeneracional que el de Benimaclet tracta de trasmetre a la seua composició:

*Serem la dignitat
De tendresa irreducta
En aquella foto
Que guarda al calaix.
El somriure de l'avia
Mentre l'ensenya
El valor de la lluita
per la dignitat.*

*[...] Serem l'emoció
De la gent senzilla.
El demà que s'acosta.
L'antiga alegria.
Mirar-nos i entendre
Que no sabem rendir-nos.*

En definitiva, *Quan ens tornem a abraçar* constitueix un crit de lluita que es basa en la construcció d'una línia temporal ininterrompuda que connecta diverses èpoques en què els valencians han hagut de patir imposicions, però amb la idea sempre present de la resistència que han mostrat davant d'aquestes i la lluita contínua cap a un futur que esperen ple de llibertat. Per tal de transmetre-ho, l'autor recorre als versos del poeta valencià més reconegut del segle XX, que ja entre els seus contemporanis va exemplificar

la bel·ligerància contra “l’univers” i que, per tant, per a aquesta nova generació la seua imatge continua tenint -com ja hem vist- els mateixos significats fins a arribar a convertir-se lògicament en una figura crucial entorn de la qual construir el discurs.

D’altre costat, i com era d’esperar, els seus poemes no soles influenciaren a la nova generació d’artistes per a fer les seues pròpies obres, sinó que també foren musicats per aquesta com a forma d’homenatge al literat de Burjassot. Per observar-ho millor, hem de tornar a 2004, quan Obrint Pas va publicar un dels seus àlbums més influents sota el nom de *La Flama*, que a banda de contenir algunes de les obres més destacades dels de Benimaclet com *La Flama*, *Novembre*, *Caça de bruixes*, *Mil nou-cents trenta-nou*, *Som*, *Tornar a casa o Quatre vents*; també va incloure una versió musicada de la *Cançó de bressol* que el poeta de l’Horta Nord havia tornat a popularitzar al rescatar-la de l’oblit. Que sembla una de les obres preferides d’Obrint Pas, ja que també la va utilitzar com a part introductòria a la seua cançó *Esperant* que també es va incloure en aquell àlbum. Cosa pareguda va fer ODI quatre anys més tard -2008- quan va rescatar *Ací em pariren*, *ací estic* per tal que formara part del seu àlbum de debut. És a dir, en ambdós casos l’obra estellesiana s’obri pas i es guanya un lloc com als LP de grups que feien música Ska - gènere que en principi es troba molt allunyat de les musicalitzacions clàssiques de poemes- que fan una excepció en la seua discografia amb l’objectiu d’apropar la cultura al sector de la societat que consumeix les seues produccions. De forma que, cal destacar enormement la tasca cultural que fan aquests artistes al recuperar la lírica del poeta de Burjassot per tal de fer-la més accessible a tots el públic i inclús donar-la a conèixer entre aquells que pogueren no ser conscients de la seua existència.

De fet, si avancem uns pocs anys en el temps, podem arribar a trobar-hi treballs d’estudi enterament dedicats a la difusió musical de l’escriptura del fill del forner, com va fer a 2013 Pau Alabajos, quan va musicar part del Mural del País Valencià, l’obra més extensa del poeta, seleccionant alguns dels poemes que més repercussió social havien tingut des que va ser publicat a la dècada de mil nou-cents noranta amb el segell de l’editorial 3i4, encara que la majoria foren redactats dos dècades abans i inclús alguns foren publicats amb anterioritat, ja que aquest en realitat estava compost a la seua vegada per vint-i set llibres, com si d’un testament bíblic es tractés. Per tant, exigent va ser la tasca per al cantautor torrentí que va haver-hi de seleccionar una quinzena de poemes d’entre els tres volums i quasi dos mil pàgines que componen l’obra pòstuma del membre de la generació dels cinquanta. Així, entre aquesta selecció podem destacar alguns de gran rellevància

com: *Consideracions murals*, *Valencians que han traït el nostre poble*, *Assumiràs la veu d'un poble*, *Vora el barranc del Carraixet*, *Testament* o *Sonata d'Isabel*; alguns dels quals, com ja hem vist, van influenciar profundament a la nova fornada d'artistes per tal de construir el seu propi relat sobre el poble valencià.

Tres anys més tard, Alabajos, considerat un dels més rellevants cantautors valencians en llengua pròpia, va agafar el relleu d'Ovidi Montllor -el més important cantautor valencianista del postfranquisme- que havia *dit* l'obra d'Estellés com pocs ho havien fet, i va publicar l'any 2016 la seua pròpia versió del *M'aclame a tu*, un dels poemes més famosos d'Estellés i una de les musicalitzacions més reconegudes de la veu d'Alcoi. De fet, sembla que la figura d'Ovidi és un referent personal per a l'artista de Torrent que tan sols dos anys més tard -2018- va compondre el LP *Ciutat a cau d'orella* -que comparteix títol en el primer poemari publicat pel fill del forner que feia versos- que inclou dotze poemes seleccionats de l'extensa producció del literat: *Crònica especial*, *Els amants*, *D'un any*, *Sonata d'Isabel*, *També*, *Testament mural*, *Memòria tristíssima*, *Postal*, *Show*, *Saló*, *Coral romput* i *Cançó de bressol*; alguns d'ells, com ja hem vist, semblen haver-se convertit durant els últims temps en part recurrent de l'imaginari popular del valencianisme.

Però també existeixen casos de poemes que han adquirit una gran rellevància als darrers anys degut a l'àlbum en el qual es situaren les seues versions musicals, com és el cas de *Soledat* que es va incloure al LP del debut en solitari de Xavi Sarrià a l'any 2017. Fet que va fer, d'una obra poc reconeguda, una de les referencials dins d'aquesta cultura política -inclús quan els oients no saben que es tracta d'uns versos del poeta de Burjassot-.

En definitiva, Vicent Andrés Estellés, amb les seues creacions ha influït profundament en la producció cultural de la nova generació, que no sols han heretat l'estil, la mètrica, les imatges, les figures retòriques e inclús les fórmules líriques que gastava aquest literat; sinó que també han homenatjat al autor mitjançant la musicalització dels seus poemes, fent que els seus versos arriben a aquells que no van ser contemporanis al poeta. No obstant això, el "fill del forner" -com ell mateix es definia- també ha sigut destacat per aquests artistes com una figura de lluita i resistència contra els atacs externs a la identitat valenciana -com demostra que el seu nom siga constantment mencionat en centenars de cançons com a símbol- especialment per la seua activitat política durant el tardofranquisme i la transició en pro de la nació valenciana, que en ocasions li va costar ser exclòs de certs cercles socials i inclús perdre el seu lloc de treball al diari Las Provincias. Per tant, tant

la seua activitat ideològica, com la seua producció literària van convertir al burjassoter en un dels grans mites del valencianisme; podríem dir, de fet, que hauria assolit ja la categoria de gran eco del passat, si considerem que Guillem Agulló és, en part, membre, per edat, de l'actual generació valencianista, atés que fou coetani de Xavi Sarrià o Josep Nadal entre altres -amb la qual cosa és el gran mite i màrtir de la generació, però no tant un ressò del passat com sí ho és Vicent Andrés Estellés que va pertànyer a un moment històric anterior-.

Joan Fuster

Diferent és el cas de Joan Fuster que malgrat que té un gran pes dins del corpus mític del valencianisme polític actual, no ha tingut una gran incidència a la producció musical -la forma més activa d'expressió- d'aquesta cultura política.

Si ens referim al pensador de Sueca, el primer tall destacable en un àlbum d'estudi, des de mil nou-cents noranta-tres, el trobem a 2002 com a part del LP Terra d'Obrint Pas, on sota el nom de *Fuster 82/02* -la data de la confirmació de la derrota fusteriana a la Batalla de València i la data de publicació del treball- s'arreglava un important discurs gravat de viva veu per Joan Fuster a la plaça de bous de Castelló el 25 d'abril de 1982 -amb motiu de la celebració de la trobada nacional que ACPV acostumava a fer coincidir en la Trobada de Castelló, però que aquell any, a més, va aprofitar-se per tal de celebrar el cinquanta aniversari de la promulgació de les Normes de Castelló de 1932 que regulaven per primera volta la llengua valenciana⁴⁷³- acompanyat d'una base rítmica que els de Benimaclet afegiren per tal d'acompanyar les seues paraules. En ell, el filòsof expressa la seua preocupació per la situació de la llengua a 1982, doncs afirma que: *Ha de quedar clar que el valencià és encara una llengua postergada o, pitjor, perseguida. Ens la volen acorralar al reduït folklòric, I no, aquí hem acudit manifestar-nos per la unitat de la llengua. O ens recobrem en la nostra unitat o serem destruïts com a poble. O ara o mai.*”.

⁴⁷³ S/A: “Trenta anys de l’històric discurs de Fuster a la plaça de bous de Castelló”, *Vilaweb.cat*, 29 d’aril de 2012. <https://www.vilaweb.cat/noticia/4006884/20120429/trenta-any-s-l-historic-discurs-fuster-placa-bous-castello.html>

De mode, que en ell, de manera intencionada, el grup valencià pioner de la nova generació aconsegueix connectar la situació de la llengua pròpia a 1982 en el que ells experimentaven sobre la mateixa qüestió a 2002, de forma que tractaven de cridar l'atenció sobre una problemàtica que després de vint anys no sols no havia trobat solució, sinó que ni tan sols havia experimentat cap millora o progrés. Però també, al mateix temps, assolien la connexió directa entre el passat postfranquista i el seu present, de forma que presentaven a la seua generació com a hereva directa de figures com Fuster, com ja havien fet amb anterioritat els de Benimaclet en altres personatges com Estellés del que també es declaraven deixebles. Així, aconseguien, mitjançant la referència a aquests mites passats, justificar la seua lluita política, doncs els problemes que denunciaven aquestes figures durant el tardofranquisme i la transició, segons ells, eren els mateixos als quals havien d'enfrontar-se els valencianistes finiseculars a l'entrada del nou segle.

A pesar que la primera referència a l'assagista de la Ribera d'aquesta nova fornada artística fou la reproducció d'un dels seus discursos més coneguts, sembla que sa producció discursiva, narrativa o divulgativa va començar a passar a un segon pla ràpidament mentre que l'aura de lluitador i de pare del nacionalisme modern va copsar la seua imatge. Per aquest motiu, no anem a trobar més referències o cites textuais a la seua producció, sinó que simplement el seu nom propi tindrà la força suficient, per si a soles, per a donar a entendre allò que els compositors volen expressar, com si ja es donés per suposat el poder d'influència de Fuster i el seu paper en l'història del valencianisme. Allò no vol dir que es donés per suposat que els nacionalistes no coneixien l'obra d'Estellés i per això aquests artistes sí que adaptaren els seus poemes, sinó que precisament el fet que el de Burjassot fera versos facilitava poder aprofitar les fórmules emprades per ell i adaptar-les a les cançons de la nova generació, cosa que difícilment es podria fer en els assajos del suecà, molt més difícils d'adaptar a la rítmica que exigeix la sonoritat musical -en l'excepció d'*Homenatge a Ausiàs March* que primer va musicar Ovidi Montllor i que l'any 2012 reinterpreten Pau Alabajos i Xavi Sarrià com a part de l'àlbum *A dos de Val: Ovidi Montllor diu Joan Fuster*-. És per això que podem afirmar que el fet que no apareguen moltes cites textuais a les publicacions del pensador valencianista podria deures tant a la difícil adaptació d'aquesta als gèneres musicals, com a la força que per se ja tenia la seua imatge per a qualsevol que fora coneixedor de l'imaginari polític i cultural d'aquestes cultures polítiques.

Seguidament, hem d'avançar fins a 2004 per tal de trobar la primera menció destacable al seu nom, com a banda de la construcció del discurs de *La clau* de Pau Alabajos -a la que ja hem fet referència en el apartat anterior- on l'autor busca sentit a la vida en els textos de Joan Fuster per tal de retrobar-se, fins a adonar-se que el més important és tractar d'assolir la llibertat. Mentre que a 2012 a *Mira com passen*, Arrap ens presenta una narració de l'*Everyday life* dels nous militants nacionalistes en què destaca les converses que tenia amb la seua parella, durant una relació amorosa, sobre els textos de Fuster. En la qual cosa, de manera subtil, lliguen a l'escriptor en el dia a dia de la militància nacionalista i el situa com a una de les figures centrals de la cultura nacional actual, al voltant de la qual es debat i s'analitzen les seues publicacions i els seus pensaments.

Més tard a 2015, Aspencat construirà el seu propi relat de la lluita del poble valencià i de la subjugació a la qual ha sigut sotmés durant segles a la seua composició *Música naix de la ràbia*. En ella, els de Xaló justifiquen l'acció social, cultural i política com a resultat directe de l'abús comés històricament per part de "l'univers" sobre la "llar", al temps que presenta a la música com el motor del canvi gràcies al seu poder de divulgació d'idees i de creació de consciències l'exposar experiències que poden ser comuns per a la majoria d'individus de cert grup social. Entre les mencionades accions, els compositors destaquen els atemptats que van haver de sofrir alguns dels màxims representants del nacionalisme valencià com ara Fuster, que va rebre dos atacs en explosius al seu propi domicili de Sueca per part de membres de la ultradreta als anys 1978 i 1981; aquest últim de major gravetat, ja que estigué prop d'acabar en la vida de l'escriptor si no hagués sigut per l'avís d'un veí que sospità que la primera explosió no era més que un cimbell per fer que l'objectiu s'apropés al segon paquet detonant sense saber-ho⁴⁷⁴. En referència a aquest fet, la lírica crida a no oblidar aquells actes de terrorisme i mantindre-los sempre presents com a part de la memòria col·lectiva de la nació atacada. A més a més, a banda de mostrar-nos la justificació de la seua activitat política i cultural, els xaloners aniran més enllà, al tractar de relacionar la causa valenciana -de forma indirecta- en algunes de les majors lluites socials del segle XX, com el moviment contra l'*apartheid* o les cultures de mobilització d'esquerres a Amèrica Llatina, mitjançant la interrelació de noms tan significatius com el de Nelson Mandela, Salvador Allende o Victor Jara en alguns símbols del valencianisme com Ovidi Montllor o Joan Fuster: "*Vull il·luminar com un fanal i*

⁴⁷⁴ S/A: "Atentado contra el domicilio del escritor Joan Fuster", *El País*, 11 de setembre de 1981.
https://elpais.com/diario/1981/09/12/espana/369093620_850215.html

amplificar cada senyal/ de la contracultura que naix des de baix i és silenciada,/ jo vull fer la barricada en Ovidi i Victor Jara/ i trencar l'apatia creixent amb guitarres al vent de matinada./ [...] Vull ser l'altaveu, no oblide les bombes a casa Fuster./ Vull més, m'esmole les dents, Mandela i Allende com a referents.”. En definitiva, en tot aquest complex entramat, aconsegueixen internacionalitzar la batalla del seu poble i reivindicar-la, al comparar-la en les d'altres pobles com el xilé o el sud-africà que la historiografia ha mostrat tradicionalment com a exemples de dignitat contra l'opressió. És a dir, seguint el discurs dels de la Marina, Fuster quedaria elevat al màxim altar dins de l'imaginari col·lectiu valencià, com a pare de la nació com Nelson Mandela o Salvador Allende ho poden ser per a gran part dels seus compatriotes, i com a exemple de dignitat i integritat del mateix mode que aquests dos personatges ho són per a la majoria de cultures polítiques arreu del món.

Com a última mostra del poder de la imatge de l'assagista suecà, cal destacar *València negra*, obra zenital de Mireia Vives i Borja Penalba que serveix de compendi sentimental de la relació d'amor i odi -més d'estima- que els compositors senten pel *Cap i casal*. En ella, en cert mode, ambdós tracten de fer una descripció del que nomenen la València negra -que també podríem referir com a contracultural- que s'oposaria de manera directa a la València blanca encarnada pels excessos faraònics que es portaren a terme durant el govern de Rita Barberà i els diferents presidents de la Generalitat que es succeïren al llarg d'aquell període -Eduardo Zaplana, Francesc Camps i Alberto Fabra-, que tindrien la seua màxima expressió en les obres arquitectòniques de Santiago Calatrava -precisament el color que se li atorga a la cançó a aquesta cara de la ciutat ve donat del color clàssic dels edificis dissenyats pel de Benimamet-. De tota aquella corrent alternativa que el grup destaca com a pròpia -on trobem diversos símbols nacionalistes com Ovidi o Joan Monleón, cada volta més recuperat per l'esquerra valencianista- trobem una imatge d'especial importància que serveix, a més, com a tancament de la cançó. En aquell vers últim, se'ns presenta a Joan Fuster i a Vicente González Lizondo ballant a Nazaret com a símbol de la necessitat d'unitat entre les diverses postures valencianistes, que anirien des del nacionalisme pancatalanista d'esquerres fusterià fins al protonacionalisme conservador -inclús reaccionari- de la Unió Valenciana del polític de valencià, passant per les diverses vies de reconciliació que han anant produint-se des de la derrota del valencianisme a la denominada Batalla de València, que propicià com ja s'ha dit una profunda crisi existencial al si del moviment nacional. Per tant, podríem afirmar que per

a la cantant de Camp de Túria i per al guitarrista de la capital, el de Sueca continua sent el pare de la pàtria valenciana, però imbuït d'un necessari caràcter unificador i pacificador, doncs per a ells, sembla no haver-hi possibilitat de resistència si el caràcter del poble queda diluït en les diverses i complexes discussions ideològiques.

Per últim, ens remuntarem a 2012 per tal de fer menció a una cançó singular que pren exemple de Fuster per tal d'actualitzar la seua obra clau *Nosaltres els valencians*. A l'obra homònima, ODI tracta de fer un recopilatori dels mals que afecten als valencians, com si d'una actualització de l'obra del pensador es tractés. En conseqüència i profundament influïts per la seua contemporaneïtat, els d'Albaida articulen un discurs desesperat en què semblen afirmar que el poble valencià es troba en decadència i incapaç d'actuar davant dels abusos i els escàndols de corrupció dels governants del moment, com el cas del trage⁴⁷⁵ que els caps de la trama Gürtel haurien fet arribar a Francesc Camps - president de la Generalitat Valenciana- com a compensació pels seus favors als empresaris adherits a aquesta xarxa clientelar⁴⁷⁶. Igualment, a la composició es denuncia la inoperància dels grups progressistes que portaven quasi dos dècades a l'oposició sense fer front a les devastadores polítiques antivalencianistes dels populars -cal recordar que fins a 2011 quan la Coalició Compromís va irrompre a les Corts Valencianes per primera vegada, els nacionalistes no havien tingut més que papers residuals a aquesta assemblea durant l'hegemonia del Partit Popular-. No obstant això, i segurament moguts pels resultats electorals de l'any anterior, on el PSPV-PSOE va caure cinc escons i Coalició Compromís -on s'incloïa el Bloc Nacionalista Valencià- va sorprendre guanyant el dret a sis representants -a pesar que la majoria de enquestes auguraven una decepció total per a la nova coalició- i, igualment, inspirats pel conat de revolta estudiantil denominat Primavera Valenciana⁴⁷⁷ que va ocórrer el mateix any de publicació de la composició que ens ocupa⁴⁷⁸, els de la Vall terminen la seua anàlisi d'actualitat en una escletxa oberta

⁴⁷⁵ HERNÁNDEZ, José Antonio: "El Bigotes regaló a Camps trajes, zapatos, pulseras y entradas de circo", *El País*, 3 de agosto de 2009. https://elpais.com/diario/2009/08/03/espana/1249250405_850215.html

⁴⁷⁶ MERCADO, Francisco: "Garzón desmantela una gran trama de corrupción política vinculada al PP", *El País*, 7 de febrero de 2009. https://elpais.com/diario/2009/02/07/espana/1233961201_850215.html

⁴⁷⁷ S/A: "Durísimas cargas policiales contra estudiantes del IES Lluís Vives, que se convierten en un símbolo nacional contra los recortes en educación", *El Periódico de Aquí*, 20 de febrer de 2012. <https://www.elperiodicodeaqui.com/epda-noticias/durisimas-cargas-policiales-contra-estudiantes-del-ies-lluis-vives-de-valencia-que-se-convierten-en-un-simbolo-nacional-contra-los-recortes-en-educacion/16169#:~:text=La%20polic%C3%ADa%20ha%20vuelto%20a,confrontaci%C3%B3n%2C%20con%20varios%20estudiantes%20heridos.>

⁴⁷⁸ com demostra la inclusió d'uns esclaridors versos que semblen narrar les vivències d'aquells dies de la següent forma: "*La mà obscura trau la tisora, subtil punyalada a l'ensenyament/ el valencià els incomoda , quan milers de goles reclamen el que és seu.*"

d'esperança en què afirmen que: “*No ens robaran la flor de la consciència, ací al barri naix la dissidència./ No ens robaran la flor de la consciència, als nostres pobles naix la resistència*”.

En conclusió, ben diferent és el cas de Fuster respecte del Vicent Andrés Estellés, ja que el seu vessant literari no ha influït en gran manera a les noves generacions valencianistes, i probablement tampoc la seua faceta d'ideòleg nacionalista en obres com *Nosaltres els valencians*, sinó que el realment important ara d'aquest personatge són els significats que històricament han anat lligats a la seua imatge. Uns trets característics que l'han fet assolir uns altars hegemònics dins del imaginari col·lectiu d'un moviment nacional que el considera el pare del nacionalisme valencià modern, en tant en quant va assentar les bases sobre les quals s'edificarien les diferents rames del valencianisme polític d'esquerres que han arribat fins als nostres dies.

Enric Valor

El cas de l'escriptor -quasi cronista cultural- de Castalla és realment singular dins de l'anàlisi discursiva de les noves cultures polítiques de sensibilitat valencianista, ja que malgrat haver sigut considerat com el gran recuperador de la mitologia valenciana i, per tant, com a guardià -o heroi- de la cultura pròpia des de fa dècades, el seu nom rara volta ha sigut mencionat nomenat a alguna de les composicions realitzades durant els últims trenta anys. De fet, sols podem referenciar una composició on aparega citat el seu nom propi: *El cor al vent* que Arrap va publicar l'any 2012. Però ni tan sols en aquesta la seua incidència sembla ser rellevant, doncs apareix com a part d'una complexa xarxa de referències que compondrien el corpus imaginari bàsic d'aquest moviment cultural i polític, per la qual cosa no es presta massa atenció al detall a l'hora de parlar del autor de l'Alcoià; del que sols es fa una referència superficial a les seues rondalles com a una part més d'aquesta enumeració. Cosa similar sembla ocórrer a la ja citada *Qui estima la seua llengua* (2019) de Tesa que cita breument al de Castalla i les seues rondalles a l'hora de referir-se a la seua pròpia forma de cantar, dins d'aquesta versió implícita de la *Cançó de la rosa de paper* de Vicent Andrés Estellés: “*Ho faig en amor, el meu rap una rondalla/ de l'Enric Valor, fes-ho sense por*”.

És més, les rondalles semblen haver engolit a Enric Valor i la seua trajectòria narrativa, com demostra el fet que sí que es puguen trobar cançons que semblen dedicades quasi en exclusiva a arreplegar i difondre aquesta tradició oral que el d'Alacant va recopilar i conservar de forma escrita. Clar exemple de la problemàtica exposada el podem trobar si ens remuntem a l'any 2008, quan La Gossa Sorda incloga al seu quart disc d'estudi la cançó *Farem saó*. En ella, el grup de Pego fa un repàs de les figures de la mitologia valenciana i esmenta algunes de les més importants les quals van ser mencionades en les rondalles valencianes que va publicar l'escriptor, per tal de justificar un crit a la revolta a través de l'extensa cultura popular pròpia -doncs no hem d'oblidar que aquesta seria la base del caràcter de qualsevol poble amb aspiracions autodeterministes-. Amb el mencionat objectiu en ment, els de la Marina entrellacen imatges més actuals com el Tio Canya d'Al Tall o el seu Batiste Ceba, en altres costumbristes, festives, literàries, musicals, llegendàries, populars o inclús arquitectòniques com: el ninot indultat, Ramonet, les Xicones de Xixona, el Micalet de la Seu, Rosariet la Carnissera de la Xara, la Panderola, la Delicà de Gandia, Tirant lo Blanc i Carmesina; Ovidi Montllor i Teresa -protagonista d'*Homenatge a Teresa*- , la Dama d'Elx, el Guerrer de Moixent o el rat penat; en altres provinents de les narracions de Valor com ara: el Gegant del Romaní o Arrancapins; que s'entremescen en altres rondalles com la de Tombatossals, que foren registrades per Josep Pascual.

És a dir, el de Castalla s'ha diluït dins del discurs musical valencianista, que sembla haver apartat a l'autor o no tindre'l tant en compte com a la resta de símbols que hem vist amb anterioritat, fins al punt que l'únic que sembla interessar de la seua obra i de la seua figura són les rondalles que va cercar i compendiar. Per tant, si sols observàrem aquestes composicions, podríem afirmar que ens trobem davant d'un mite nacionalista en decadència, com de fet sí ho són altres com Miquel Grau -substituït per Guillem Agulló als últims anys-, cosa que no acaba de ser certa, com veurem més endavant en aquest bloc.

Al Tall

Tractant-se d'una anàlisi del discurs musical, és normal que dins de les imatges destacades aparega la d'algun grup passat que ha influït o té gran importància en la narració de les noves fornades de músics valencians. Aquest és el cas de Al Tall, que formà part del moviment folk que es va donar com a substitució de la Nova Cançó a finals de la dècada de mil nou-cents setanta, a partir de la influència del que estava succeint en altres zones de parla romanç com a Itàlia, on la *Riproposta*⁴⁷⁹ havia assolit una gran popularitat.

Entre les primeres mostres evidents d'influència a la nova generació, podem destacar *El cant dels Maulets* (2002) al que Obrint Pas versionen l'homònima i coneguda cançó d'Al Tall en col·laboració d'alguns dels integrants d'aquest conjunt. Un any més tard, es va publicar *Batiste Ceba* (2003) on La Gossa Sorda articula la figura d'un llaurador que observa impotent com el ciment i l'especulació immobiliària arrasen la riquesa natural i el paisatge d'horta tradicional on ha viscut des que era un nàixer; i on va viure grans experiències amb el seu progenitor, que li va ensenyar a llaurar quan ell tan sols era un xiquet. Per tant, Batiste Ceba seria una mena de Tio Canya -personatge d'una de les composicions més conegudes d'Al Tall- modern que ja no sols veu com li han furtat la seua cultura i les seues arrels a través de l'exemple de la llengua com li passava a Canya, sinó que a més a més, observa com "l'univers" tracta de furar-li-ho tot, incloent-hi els camps que li han donat abast i aliments per sobreviure i per on ha transcorregut quasi tota la seua vida. De fet, el llaurador actual continua la narració d'aquell aldeà que patia impotent la imposició de la llengua castellana, doncs en ambdós casos existeixen unes ingerències externes que amenacen parts fonamentals del caràcter del poble, sols que el perill ha canviat al llarg de les dècades, però continua tenint les mateixes intencions. En aquesta obra, els de Pego no fan sinó establir una línia directa i ascendent que connecta al grup del postfranquisme en ells mateixos i, per tant, justifiquen el seu discurs basant-se en la premissa de l'antiguitat d'aquella opressió que ja era denunciada anys enrere.

És més, el personatge creat pel grup comandat per Vicent Torrent i Miquel Gil sembla haver-se convertit en part fonamental de la narració històrica valencianista com a part del discurs de subjugació i assetjament per part de Castella des de feia més de tres-cents anys, però especialment durant el franquisme, que és l'època en què s'ambienta la cançó del

⁴⁷⁹ MANSET, Victor: *Al Tall...*, 2009, p. 17.

Tio Canya. No obstant, ja que dins del moviment nacionalista actual s'està produint un canvi discursiu des de mitjans de la primera dècada dels anys dos mil, no és estrany que moltes de les cançons que han anat apareixent recentment, al voltant d'aquesta figura, hagen optat per continuar la part del relat que va reflectir Al Tall a la part final de la seua lletra, on arreplegaven cert sentiment d'esperança en un futur millor, al relatar que els nets del llaurador sí han anat aprenent la llengua pròpia i es comuniquen en ell mitjançant aquesta, cosa que no feien els seus fills. En conseqüència, segons deixa entreveure la composició, és possible que les generacions que han de vindre -si s'observa des de 1978, quan va aparéixer l'obra- recuperen i conserven l'idioma dels valencians. En aquesta línia quasi directa, trobem *Rebesnets del Tio Canya* (2016) en la qual Tesa afegeix una nova generació i revisa, en part, la crònica d'aquella situació, a l'emprar el terme rebesnets, però també al denunciar la destrucció que els "*blaveros mamarrachos* (sic)" tracten de fer sobre la llengua autòctona. Per consegüent, davant de la seua contemporaneïtat, la MC d'Almussafes llança un crit de resistència contra la diglòssia advocant per la unitat i la lluita incansable com a condicions indispensables per a defensar-se davant de la ingerència castellana: "*Quan estem units veurem com açò avança/ amb els ulls humits senyalem Almansa./ No estem derruïts, devem d'estar reunits/si tota la caspa se la llevem ja del mig./ Que deixen de xuclar-nos eixos que parlen castellà,/ [...] encara ens queda batalla./ sempre ho dic a la penya* (sic.) *i al final la cosa estalla./Tornarem la dignitat al nostre Tio Canya.*". Igualment, defensa la transmissió intergeneracional com a part fonamental per a la supervivència d'allò que fa únic al poble al llarg del temps: "*El Tio Canya es mor però ací tens els successors./Reivindiquen la seua llengua les noves generacions./ Parlem en valencià, somiem en valencià,/ els somnis són somnis però és poden alcançar./ [...] Parlava Teresín, Tere i també Tereseta,/ i sent la seva besneta què anava a parlar Teresa?/ sol ser valencià, vejes tu quina sorpresa./ Endivina què parlarà la que vinga raere* (sic.) *d'esta.*". Per últim, la cantant ens deixa veure la importància que te la llengua en l'experiència vital de l'individu -doncs configura el seu mode d'observar, interpretar i relacionar-se amb el món que el rodeja- i per tant, la sent com part d'eixa "casa" que es compon del territori, els costums, les tradicions, el caràcter i les gents: "*Estime el valencià com estime la meua terra,/ com estime jo als meus pares, com estimava a ma uela* (sic.) */ per ells jo trac la serra, pa'mi és la mateixa guerra.*".

No obstant això, a pesar que el grup pot semblar un tot homogeni al qual es podria referenciar i mitificar, la realitat és ben distinta. Doncs, tindre distints components autònoms fa que la tasca d'eleva-lo a la categoria de mite arribe a ser massa complexa per al discurs o la narració d'una cultura política. Igualment, pot ser per aquest motiu, al llarg de tot el segle XX, el més usual quan s'ha tractat d'aquest tipus de formació ha sigut que el *frontman* arreplegue tots els mèrits de la banda i acabe per convertir-se en el representant d'aquesta dins de l'imaginari popular de les masses, com pot succeir en Kurt Cobain si pensem en Nirvana, Joe Strummer en el cas de The Clash, Axl Rose en Guns & Roses, Freddie Mercury a Queen, John Lennon als Beatles o el mateix Xavi Sarrià al fer referència a Obrint Pas. Ara bé, en Al Tall es donava una gran dificultat a l'hora d'executar-se aquest, a priori, senzill procés mental. Ja que, al tindre dos líders que foren reconeguts per la gran majoria dels valencianistes pel seu activisme nacionalista, la tasca de saber qui estava sent erigit en sant de la nació es tornava quasi impossible per a qui observara l'esdeveniment en certa distància. De fet, a principi del present segle, qualsevol contemporani interessat per aquest tema podria pensar que Miquel Gil i Vicent Torrent ja hi eren una figura en cert pes dins del discurs de les noves generacions del nacionalisme valencià, i que ambdós compartien la càrrega del prestigi i la pressió d'haver format part d'aquell conjunt folk, donat que no sols participaven com a col·laboradors en gran nombre de les seues cançons -generalment com a duo musical inseparable-, sinó que a més hi eren convidats com artistes especials a nombrosos concerts com el que va tindre lloc a l'aparcament del Campus de Tarongers de la Universitat de València el 30 d'abril de 2005 amb motiu del 25 d'abril -diada nacional del País Valencià, que commemora la lluita última per les llibertats i l'autodeterminació per a aquestes cultures polítiques-. La importància d'aquell concert radica en el fet que es pot considerar com la primera manifestació del poder de mobilització del valencianisme actual a través de la música -s'arribaren a comptabilitzar uns 8.000 assistents⁴⁸⁰- i en què posteriorment va ser publicat en DVD sota el títol *En Moviment*⁴⁸¹! que va donar nom a tota aquella gira, aspecte que el convertí en un recital especial al qual el grup li va dedicar molt de treball per tal de planificar la posada en escena i escollir els convidats. Per tant, el fet de seleccionar per a tan important vetlada, que comptà en la flor i nata de la cultura nacional valenciana, a

⁴⁸⁰ S/A: "Obrint Pas convoquen 8.000 persones al concert central de la gira 'Un Poble en Moviment'", *Enderrock*, 2 de maig de 2005.

<http://www.enderrock.cat/noticia/741/obrint/pas/convoquen/8000/persones/al/concert/central/gira/quot/poble/moviment/quot>

⁴⁸¹ OBRINT PAS (productores): *Un Poble en En Moviment!* [Concierto], España, INFO TV, 2005

aquests dos cantants, semblava indicar que al cas que ens ocupa, anaven a ser dos qui ascendiren a l'altar dels herois valencianistes, contra tota lògica i trencant, en certa manera, en aquell procés quasi orgànic del que hem parlat anteriorment, segons el qual, en la majoria d'ocasions, un dels integrants del grup termina per acaparar les idolatries dels seus seguidors.

Però, les coses no es mantindrien així durant molt de temps. La natura humana, com sol ser normal, tendeix a simplificar les coses i reduir-les a la màxima expressió; procés que sumat a la reformulació i adopció de nous mites nacionalistes a partir de la segona dècada del present segle, va donar com a resultat l'abandonament d'aquesta línia binomial i l'elecció d'una d'aquelles dos figures com a representant del llegat cultural d'Al Tall i, per tant, de tots els significats i idees que s'associen en la longeva banda. Així doncs, sols quedava per dirimir qui seria l'escollit per les masses i qui quedaria relegat a un escalafó inferior dins d'aquesta complexa edificació imaginada dels referents de la nació. Aleshores, per tal de tractar d'observar allò, hem de tornar a centrar-nos en l'anàlisi discursiva que es reflecteix en les composicions de la nova fornada de músics valencians, doncs és molt probable que allò puga fer llum sobre aquesta qüestió.

Per consegüent, la primera a la que se'm d'aproximar és *Qui estima la seua llengua* de Tesa que va ser publicada al 2019 i que portava en certa manera al present la *Cançó de la rosa de paper* d'Estellés per tal d'exposar l'actualitat de la llengua dels valencians. En ella, no sols es cita a Al Tall com a part fonamental de la construcció identitària mitjançant el discurs, juntament amb altres grups de música folk com Tres Fan Ball, sinó que a més a més, l'artista d'Almussafes va escollir a Vicent Torrent com a col·laborador per a tan simbòlica composició. És a dir, si es té en compte la part de la cançó que canta l'exmembre d'Al Tall i la forma en què ho fa, en cert mode, és molt possible que qui ho escolte arribe a pensar que el cantant valencià és una mena de protector de la llengua i les tradicions, sobre el que descansa tota l'herència deixada pel seu antic conjunt. Però, a pesar de lo recent de la reformulació d'aquesta figura mítica musical, encara hi ha una altra composició a la qual podem trobar l'ascens de Torrent com a part important del discurs.

Ens referim ara a *No s'apaguen les estrelles* (2020) de Xavi Sarrià que, de nou, ja ha sigut comentada amb anterioritat a l'hora de parlar de la imatge cultural de Guillem Agulló. En ella, com a part de l'última estrofa fora de la tornada, el de Benimaclet enumera fins a cinc noms propis o malnoms, en un dels casos, per a construir una xicoteta exemplificació

de les lluites individuals contra l'opressió de distints personatges valencians a l'últim segle. Aquests paradigmes de lluita serien, com hem dit anteriorment, La Pastora - Teresa/Florencio Pla Messeguer-, Alejandra Soler, Carme Miquel, Guillem Agulló i, el realment important per al que ens ocupa en aquest moment, Vicent Torrent. És més, a cadascuna de les figures mencionades, li acompanya un adjectiu i, a vegades, un substantiu que defineixen breument la importància dels personatges. Per exemple, al cas d'Alejandra Soler se li identifica en “el puny alçat”, a La Pastora en “el fusell”, a Carme Miquel en “l'etern somriure” i a Vicent Torrent en “les cançons de lluita”. De mode que, el compositor fa recaure la tradició d'insubmissió i protesta que es deriva de les sonoritats d'Al Tall, sobre els muscles del cantant i fundador del grup, reafirmant de manera implícita la cada volta més patent decadència de Miquel Gil com a gran figura del nacionalisme valencià en pro de la de Vicent Torrent.

En conclusió, la complexitat de la formació d'un nou imaginari col·lectiu per part de la nova generació valencianista, mitjançant la música, va incloure, com no podia ser d'altre mode, a alguns artistes d'èpoques passades, com Ovidi Montllor o, en aquest cas, Al Tall. No obstant això, i malgrat que des d'un inici es reconeixia a ambdós líders i vocalistes de la banda -Miquel Gil i Vicent Torrent- com a part essencial del nou sistema referencial nacional, poc a poc i, especialment, a partir de 2011 -moment en què es va produir la definició definitiva d'aquesta cosmogonia de la nació valenciana- la figura de Gil va perdent importància, segurament pel seu deslligament del grup i la seua carrera en solitari, en benefici de Torrent, que va continuar tota la seua vida artística com a membre d'Al Tall, i que a l'última dècada ha anat assentant-se als altars dels herois valencians. Però, segurament, sense assolir les cotes de popularitat i importància dels sants nacionalistes que hem vist en anteriorment.

Ovidi Montllor

En els últims anys, una vegada que el moviment artístic va assolir la seua maduresa - deixant a banda el crit a la revolta més explícit i adoptant narracions més raonades i reflexionades - i es va assentar com la màxima expressió del discurs del nacionalisme valencià actual, la música autòctona en llengua pròpia va començar a retre homenatge i

rescatar a aquells artistes que els van precedir i obriren el camí de l'expressió musical en valencià en un temps -el tardofranquisme- en què no era fàcil poder fer-ho.

D'aquest mode s'explica que cap a principi de la passada dècada, començaren a sorgir cançons dedicades a alguns dels grans mites de les sonoritats pròpies que durant la transició van lluitar per fer arribar la llengua i els valors del valencianisme polític a tota classe de públic. Així doncs, si girem la vista enrere, podem trobar a 2011, *L'Herència* d'Aspencat com el primer gran indicador d'aquesta tasca de recuperació dels mites sonors del País Valencià. Més concretament, dita obra serà la pionera en la renovació i adaptació al present de la imatge d'Ovidi Montllor -el màxim exponent, podríem dir, de cantautor nacionalista i lluitador pels drets històrics del poble valencià que defenia el fusterianisme als anys seixanta i setanta-. En ella, els joves de Xaló es presenten com a deixebles o hereus de tota una tradició cantada que ha marcat el camí i que serveix de "guia en l'obscuritat" als valencians durant els foscos últims anys de la dictadura i els primers de la transició, caracteritzats per la bel·ligerància entre *fusterians* i *blavers* per perviure i deixar constància política i legislativa de la seua idea de poble valencià. És a dir, els de La Marina es situen a sí mateixos com a representants directes d'aquella escletxa que van obrir diversos artistes, entre els que per a ells destaquen tres per damunt de la resta -almenys si atenem a les cites textuais que es fan a la lletra d'aquesta cançó de versos que pertanyen a altres artistes- cantautors i grups com Raimon, Ovidi Montllor i Al tall. Al primer d'ells -probablement el que menys perviurà, de tots, dins del discurs actual valencianista, per la seua indefinició identitària després de la mort del dictador- es fa referència mitjançant algunes famoses línies de les seues arxiconegudes composicions *Al Vent* i *D'un temps, d'un país*, com es pot observar al llarg de tota la segona estrofa: "*Ei! La cara al vent./ Que se n'adonen que ja som el present./ Ei! Que quede patent,/ d'un temps, d'un país, que ja anem fent.*". Mentre que a l'estrofa següent es tracta de reviure a Montllor -que acabarà convertit en un dels grans sants del nacionalisme- la memòria del qual va estar silenciada durant anys -més encara després del seu finament- a causa de la forta censura que tant discogràfiques com institucions portaren a terme sobretot el que tingués a veure en l'alcoià des de principis de la dècada de mil nou-cents huitanta. En aquest objectiu en ment, Aspencat cita versos de *La fera ferotge* i *Homenatge a Teresa* en aquesta tercera partició de la seua obra, que, a més, aniran acompanyats de dos referències més a *Perquè vull* i *Va com va*, que apareixeran cap a l'equador de la lírica com podem observar a continuació: "*Corre lliure pel poble la Fera Ferotge/ mentre sonen*

les cançons cada nit/ i a cada concert, Teresa rep homenatge./ [...] Perquè vull, perquè tinc ganes de somiar/ [...] Va com va, que pitjor no anirà./ Silenci censura al canal valencià./ Hui cantarem la vida d'un poble,/ vida d'un poble que no vol morir./ Vull donar-te les gràcies perquè vull,/ perquè tu em fas sentir-me viu.”; el que converteix al d'Alcoi en el protagonista de la cançó, ja que, com veurem després, ni tan sols Al Tall - grup més proper i conegut per a la nova generació, per la seua dilatada carrera musical, que arribà fins a 2012 després de diverses aturades temporals- serà capaç d'assolir tanta importància dins d'aquest homenatge en què es va convertir *L'Herència*; doncs sols es pot destacar una estrofa on es faça al·lusió al grup de Miquel Gil i Vicent Torrent. En ella, a més a més, tan sols es rescatarà el títol d'un àlbum d'aquest conjunt com és *Quan el mal ve d'Almansa*.... Per altre costat, més enllà d'aquesta quasi sagrada triada, trobem d'altres cites destacables com la que es fa a *Que vos passa valencians?* De Paco Muñoz, el que sembla indicar que ens trobem davant d'una progressiva obertura de mires i una ampliació, almenys, moderada dels artistes que la nova generació pren com a referents.

Però, com ja hem dit, entre tota aquesta xarxa, sembla destacar la figura de Ovidi Montllor, doncs serà el que més atenció comence a rebre des d'aleshores. Afirmació a la que contribueix el fet que a l'any següent -2012-, El Diluvi produïra el seu àlbum debut sota el títol *Ovidenques* en homenatge al cantautor. Encara més rellevant que el títol mateix, és el fet que el primer EP d'un grup -normalment dedicats a presentar la línia discursiva i l'estil musical d'un artista en societat- estiga dedicat a versionar cançons d'un altre. Doncs no sol ser el més habitual, ja que als treballs iniciàtics s'acostuma a incloure ja unes primeres mostres de les composicions originals de la banda, a no ser que es tracte d'un conjunt tribut, cosa que no és El Diluvi. De manera que, aquest breu recull de quatre versions de cançons de Montllor que inclou: *Montserrat*, *Homenatge a Teresa*, *Perquè vull* i *Als companys*; representa una forta mostra de la importància de “l'obrer de la paraula” -com Jordi Tormo s'ha referit a ell⁴⁸²- donat que deixa veure el seu impacte en uns músics de la nova generació que no necessiten més que dos parells de composicions d'Ovidi Montllor per tal de presentar el seu discurs i el seu estil musical.

Com és natural, aquestes no són les úniques versions d'obres de l'alcoià que podem trobar al si de la nova fornada musical valencianista. De fet, si avancem fins l'any 2016, ens trobem en *La samarreta* de Sva-ters que rendeix tribut a la cançó homònima del cantant

⁴⁸² TORMO, Jordi: *Ovidi Montllor...*, 2015.

alacantí, però, com és habitual en aquest tipus d'homenatge, implantant la lletra en una música que pertany a un gènere que a Montllor li era llunyà: el Ska més clàssic. És a dir, com estem vent fins ara, no sols ha influït en els grups més tradicionals o més propers al seu gènere, sinó que el poder irradiador de la seua producció artística ha sigut tal que ha arribat fins als més insospitats gèneres musicals dins d'aquella gran etiqueta homogeneïtzadora i conglomerant que podríem anomenar com a *nova música valencianista*, dins la qual podríem trobar estils tan dispars com el rap, el ska, el rock, el pop, la cançó d'autor, el reggae, la música popular, el folk o el punk entre d'altres -per la qual cosa és possible que aquell nom de *Ska Valencià* que va rebre el moviment al seu inici haja quedat ja completament obsolet-.

Per tant, és evident que la figura de l'alcoià havia assolit grans quotes de popularitat entre la nova generació i els seus artistes, però no sols per la seua vessant artística, sinó que com succeïa també en Estellés, l'activisme polític d'aquest personatge va fer que la seua imatge començara a encarnar distints valors per als valencianistes actuals. Per consegüent, hem de destacar i analitzar les mencions al seu nom o la seua producció musical que podem trobar a diverses composicions. Com és el subtil cas de la seua obra *Homenatge a Teresa* que apareix referenciada com a símbol de lluita i resistència quasi mític -Teresa era una dona que tractava de ser lliure durant la dictadura franquista, per la qual cosa va ser estigmatitzada socialment i tractada com si fos una dement- doncs apareix junt a la figura de l'heroi nacional Joan Batista Basset als versos de *Quan caminàvem* (2013) d'Aspencat -cançó dedicada o basada en l'obra de Vicent Andrés Estellés, però que reserva un espai per a esbossar breument l'*Everyday life* de la nova generació valencianista, on no podien faltar referències a l'Albufera, el Cabanyal, Benimaclet, Ovidi Montllor o a Joan Batista Basset-: "*Dels portals d'una València,/ on sona la freqüència del cor de Benimaclet,/ amb Tereses i Bassets*". De fet, sembla que el cantautor d'Alcoi ha estat convertit en una referència per als de Xaló, que dos anys més tard -2015- van publicar *Música naix de la ràbia* -que ja hem analitzat a l'apartat anterior- en què tractaven de justificar la bel·ligerància del seu discurs, mitjançant la construcció d'una narració que es fonamentava en l'opressió i subjugació al llarg de la història que hauria patit el poble valencià, que per tant, tindria dret i motius per alçar-se i fer front a eixe "univers" repressor. Concretament, el grup parla de la música com el vehicle de l'expressió d'eixe grup social, com a nucli irradiador d'idees i com a avantguarda de la resistència. Així doncs, entre tots els artistes valencians que han defensat la "casa", el

grup encapçalat per Kiko Tur destaca a Ovidi Montllor, al que inclús arriben a comparar en Victor Jara, per la seua irreverència i dissidència, doncs a la imatge d'aquests dos cantautor l'acompanya una altra de gran poder bèl·lic -que té molt a veure en el front de batalla- com les barricades: “*Vull fer la barricada en l'Ovidi i Victor Jara*”; de mode que, al mateix temps, van convertint a l'alcoià en una figura mítica per als valencians, a l'altura del que significa Victor Jara per als xilens, alhora que internacionalitza aquest incombustible símbol valencianista. Cosa molt pareguda en el que l'any anterior -2014- havia fet Arrap a *Viurem i vencerem* on recuperava la memòria romantitzada de la revolució bolivariana a Veneçuela com exemple de dignitat d'una nació contra els poders externs que tracten d'apoderar-se d'allò que és seu. Alhora, el grup planteja cert paral·lelisme lògic entre la situació del país caribeny i la que es viu a casa nostra, a l'establir connexions entre distints símbols d'ambdós costats de l'Atlàntic com la que fa entre Simón Bolívar -llibertador dels pobles d'Amèrica llatina- i Joan Batista Basset, general que representa històricament per al valencianisme polític la lluita armada contra els borbons i, per tant, la batalla per conservar les llibertats tradicionals dels valencians i la seua autonomia: “*Per un Mercosur mediterrani,/ Basset és Bolívar*”; versos que finalment remata amb un rotund “*Ovidi és Ali Primera*” que acaba per engrandir la figura de l'artista alacantí al situar-lo en l'altar de les identitats al costat de la gran figura de la revolució veneçolana que ha estat considerat per quasi la totalitat de les cultures polítiques d'esquerres a Llatinoamèrica com a exemple de coratge, valentia i humilitat, a més d'un dels grans artífex de la revolta contra “l'univers” gràcies a les seves composicions que feren que el discurs pogués arribar allà on la lletra escrita no podia.

Per últim, com a part d'aquest recorregut per la imatge cultural d'Ovidi Montllor, hem de destacar una altra cançó que ja ha sigut comentada al llarg de la present investigació per l'amplitud del seu relat i la gran quantitat de símbols que utilitza per assolir-lo. Es tracta, per descomptat, de *València negra* (2019) de Mireia Vives i Borja Penalba, que situa a “l'obrer de la paraula” definitivament com una figura clau de la cultura popular valenciana a l'equiparar-lo a altres personatges lligats a l'art i l'espectacle com el famós dibuixant Ortifus -Antonio Ortiz-, l'arxiconegut fotògraf El Flaco -José García Poveda-, el popular presentador televisiu Joan Monleón o la menys coneguda coreògrafa i ballarina Olga Poliakoff; tots ells personatges cada volta més significants dins de l'imaginari valencià i valencianista gràcies als esforços realitzats per part de distintes associacions, institucions i fundacions per tal de portar al present la seua producció

artística i la seua rellevància social, mitjançant diverses exposicions, o inclús fent de la seua imatge una mena de figura quotidiana al penjar grans cartells en les seves fotografies, com succeïx en la de cabaretera que es pot observar al carrer Corona -obra de l'artista Luis Montolía⁴⁸³-. És a dir, a l'introduir a Ovidi Montllor en aquest grup de personatges cada volta més coneguts pel públic general, els autors en certa manera, fan veure a l'oient la figura de l'alcoià com una de gran importància cultural i de gran popularitat com ho és, per exemple, Joan Monleón, aconseguint recuperar també la vessant cultural i no tan artística ni política del cantautor i introduirà dins de l'imaginari popular valencià.

En conclusió, el Montllor símbol nacionalista té, com al cas d'Estellés, dos vessants principals. Per un costat, l'artística, que influenciarà profundament a la nova generació musical, mentre que per altre, està la variant més personal que es basa en el seu compromís polític i en la seua lluita contra "l'univers" que tracta d'aprofitar-se de la casa dels valencians. Però, a diferència del literat de Burjassot o de Joan Fuster, la recuperació del d'Alcoi va a ser tardana, ja ben entrat el segle XXI, pot ser tant per la llunyania dels gèneres actuals respecte a la Nova Cançó, com inclús per un inicial desconeixement de l'obra del cantautor que va estar silenciada i censurada durant anys als canals oficials de difusió de cultura, inclús quan hi era viu, ja que a partir de 1982 la majoria de discogràfiques es negaren a publicar-ho per por a possibles represàlies institucionals degut a lo incomoda que resultava la seua música per a uns polítics que abans d'arribar a les institucions, promocionaven aquelles lletres plenes de crítica social. De mode que aquest és un dels personatges simbòlics més recents en ascendir a les cotes més altes de l'imaginari popular del valencianisme polític, però no per allò un dels menys importants, doncs com ja hem anat observant ha arribat a constituir-se en part fonamental de la cultura popular d'aquest moviment, inclús arribant a deixar una forta empremta com a ressó del passat, sols comparable a la de Vicent Andrés Estellés, dins del que podríem denominar *Everyday life* del nacionalisme valencià.

La nació no es canta en femení?

⁴⁸³ ESPINOSA DE LOS MONTEROS, Mª Jesús: "Las Poliakoff, una estirpe de coreógrafas valencianas", *Valenciaplaza*, 15 de maig de 2019. <https://valenciaplaza.com/las-poliakoff-una-estirpe-de-coreografas-valencianas>

Com ja es va poder esbrinar en capítols anteriors, a causa de diferents motius, és difícil trobar-ne referents femenins, d'importància semblant als que acabem de veure en la música en valencià, perquè les dones semblen haver ocupat fins fa relativament poc de temps un segon pla dins de l'imaginari col·lectiu de les sensibilitats valencianistes -i no solament dins de les seues cultures polítiques, sinó de moltes altres de les esquerres espanyoles, valencianes i internacionals-. Solament com a resultat de l'arribada d'una nova onada del feminisme en els últims anys hem presenciat un canvi en el discurs de l'espectre polítiques d'esquerra que ha recuperat, de manera progressiva, la memòria d'algunes dones per a fer més inclusiva la seua narració històrica i augmentar l'atracció del seu missatge de manera intencionada o no. Pel que fa al valencianisme, com dèiem, és difícil afirmar que les dones ocupen un lloc important en l'articulació històrica de la genealogia del poble valencià, atés que, si acudim a les cançons produïdes per les noves fornades musicals des de la dècada de mil nou-cents noranta, la mancança de referents femenins és cridanera i més cridaner és encara que el record d'aquelles que poden ser referents dins d'aquest discurs sols s'haja produït en els últims deu anys, quan s'ha donat, perquè pocs han sigut els casos que podem quantificar i enumerar ací.

Per consegüent, podríem començar citar algunes de les dones recuperades, però creguem que paga la pena fer una divisió en tres grups, per a comprendre millor què s'ha fet, a qui s'ha recuperat del passat per a portar-la al present i per què, sempre que siga possible. Així, en el primer grup, entre les que perfectament podríem nomenar “dones sense nom” o, almenys, “sense nom en les lletres” trobaríem a Mavi Dolç -doctora en filologia catalana i cap de l'àrea de llengua de l'Institut Ramon Llull- que, suposadament i sempre segons les declaracions del grup, va rebre homenatge en la cançó *Seguirem* (Obrint Pas, 2011), encara que el seu nom mai és mencionat al llarg de la lírica, com sí ho és Ovidi Montllor a qui es cita de la següent manera: “*Amb les cançons d'Ovidi, amb les lluites d'ahir.*”; amb la qual cosa, si no fora per les paraules dels de Benimaclet al llibret que acompanya la versió en CD del seu últim àlbum, no sabríem que l'obra està dedicada a la filòloga nascuda en valència, després de la seua sobtada mort, per ser un símbol de la lluita per la llengua. Dins del mateix calaix podríem incloure, per exemple, també a Marifé Arroyo, la memòria de la qual es recupera, de nou sense citar-la de manera explícita, al llarg de la composició *La Mestra* que va publicar Zoo com a part del seu àlbum Raval l'any 2014. En ella, malgrat que no es diu el nom de la protagonista en cap moment, sí que es narra la seua història com a mestra renovadora que lluità per la

integració del valencià en les aules, per la qual cosa va ser assenyalada amb odi per alguns diaris -Las Provincias- i inclús denunciada per algunes associacions de pares, i també se li dona veu cap a l'equador de la lletra, al incloure unes declaracions seues sobre l'ensenyament en llengua pròpia. Així, en aquest primer grup de dones tindríem a exemples de dones valencianes i amb sensibilitat valencianista que grups masculins tracten de recuperar, però, incomprensiblement, sense mencionar-les en les cançons dedicades a tal fi.

En un segon cercle, podem trobar a aquelles dones que sí que en són mencionades, que, a més a més, són valencianes, però que al llarg de la seua vida no van mostrar una especial sensibilitat valencianista i que, quan es citen, ho fan com a arquetips de resistència, de força o de lluita contra els sistemes, cànons i rols establerts per la societat del moment històric en què van viure. Entre elles, podem destacar, per mencionar alguns noms a dones com Olga Poliakoff -ballarina- o Concha Piquer -cantant-, ambdues mencionades en *València Negra* de Mireia Vives i Borja Penalba (2020) que reafirmen, a través del seu record, la idea de fortalesa i resistència de qui s'identifica en aquest gènere. Inclús, dins d'aquesta divisió podríem incloure un subgrup de dones que també són mencionades per músics clarament valencianistes, però que ni van nàixer o viure al País Valencià, ni, òbviament, tenen unes sensibilitats valencianistes com Nina Chiffre, Aung San Suu Kyi o Clara Zetkin que es recuperen únicament per a exposar la seua importància dins de la lluita feminista.

Per últim, en el tercer grup, probablement el més important per a l'imaginari col·lectiu del valencianisme, trobem a Carme Miquel -mestra i escriptora de contes infantils- i Alejandra Soler -professora universitària i pionera valenciana en la militància política de les dones- que, ara sí, són recuperades pel seu valor simbòlic dins de la història del poble valencià, pel seu compromís valencianista i, a més a més, en són mencionades per Xavi Sarrià en la seua obra *No s'apaguen les estrelles* que actua com un recopilatori de noms, sensacions, fets històrics, caràcters i trets que per a ell representen la seua idea de poble valencià. Una descripció comprimida en la qual l'autor aprofità per a fer una revisió de la història valenciana i, amb ella, tractar de portar a primer terme a personatges històrics femenins que van defensar la llengua o influir en el desenvolupament de la nació dels valencians.

En conseqüència, podem afirmar que, malgrat que identitat nacional i feminista es conjuguen en múltiples composicions, sembla que encara hui, aquests discursos són

independents els uns dels altres, el que inevitablement deixa a moltes figures històriques femenines valencianes fora de la recuperació de la història feminista autòctona -i de la de la nació- que encara està, en gran part, per fer. Segurament, aquesta diferenciació, especialment en aquelles composicions realitzades per artistes femenines o per conjunts femenins -que rara vegada mencionen a dones valencianes en les seues obres-, pugna ser debuda a la urgència de l'emancipació de la dona, davant els continus assassinats masclistes i les agressions que es produeixen dia a dia al món, la qual cosa converteix el crit d'aquestes artistes en eminentment internacionalista i, per tant, la nació quedaria en un segon pla quan es tracte d'articular identitats feministes.

La música valencianista i els ancestres: conclusions

Per tant, com hem analitzat fins al moment, l'imaginari nacionalista valencià actual no sols es compon de referències culturals o de records d'un passat imprecís i remot com passava amb el fusterianisme, sinó que s'articula complexament mitjançant gran quantitat i diversitat de ressons passats i emocionalitats que homogeneïzen i enforteixen la identitat. Entre tota aquesta amalgama discursiva, un dels trets que més importància tindran per a la creació de consciència nacional va a ser el que podríem anomenar el santoral laic valencianista que estarà dividit en diferents escalafons segons el poder de mobilització del personatge que forme part d'ell. En primer lloc, al pedestal més alt, la música valencianista ens situa als sants, entre els quals trobaríem a Joan Fuster, Ovidi Montllor, Vicent Andrés Estellés i Enric Valor -que ja eren considerats quasi com a pares de la nació a la seua generació-, als que caldria afegir un nou com Guillem Agulló, convertit en màrtir del poble valencià, que vindria a substituir a Miquel Grau, que cada volta anirà perdent més importància. Així doncs, cadascú destacarà per un tret diferent: Estellés serà considerat el gran literat valencià recent -inclús influirà sobre manera en les composicions musicals d'aquesta fornada d'artistes-, Montllor quedarà convertit en el gran trobador i difusor de la identitat -guanyant la partida definitivament a un Raimon cada volta més oblidat per aquest moviment-; mentre que, per la seua part, la figura d'Enric Valor adquirirà característiques de salvador i recuperador de la tradició; per la qual cosa l'honor de ser el pare i l'ideòleg d'un nacionalisme valencià modern quedarà reservat per a Joan Fuster, que malgrat aquesta consideració també anirà cedint terreny

segons passen els anys i comence a donar-se una profunda revisió del discurs nacionalista. Menció a part, mereix Guillem Agulló, únic d'aquests mites que pertanyia a la generació actual i que probablement podrà ser considerat hui en dia com la figura que més impacte i valors desprèn entre aquestes cultures polítiques, donat el trauma nacional que va suposar la seua mort i la gran quantitat de produccions que s'han dedicat a la seua figura al llarg dels últims trenta anys, cosa que, a més a més, ha fet que la seua imatge cultural haja variat de significat amb el pas del temps.

Però, no tot seran herois majors a aquesta narració. Ja des de principi de la segona dècada del segle XX s'ha donat un profund revisionisme del relat valencianista, que ha desembocat en l'aparició d'altres figures que podríem anomenar sants menors, pel seu recent ascens i per l'escassetat de mencions exclusives al seu ressò. Dins d'aquesta categoria podríem mencionar fonamentalment a tres personatges. Les dos primeres, seran dones que han assolit aquest estatus sols després de la seua mort i gràcies a l'augment de la visibilitat de les sensibilitats feministes; ens referim, òbviament a Alejandra Soler i a Carme Miquel, possiblement les úniques dos dones valencianistes a les quals s'ha fet referència explícita en alguna cançó al llarg d'aquests quasi trenta anys. Mentre que el tercer lloc d'aquest segon escalafó quedaria reservat per a Vicent Torrent, que ha adquirit una certa aura de salvador de les tradicions sonores gràcies a la seua tasca com a membre d'Al Tall i a les seues publicacions sobre música valenciana. Aquests motius poden explicar com ha arribat a convertir-se en un referent, malgrat que el grup el composaren més artistes, inclús altres com Miquel Gil que també en tenien una certa fama entre el valencianisme. És més, semblava que aquest últim també es convertiria en símbol de la nació valenciana, però possiblement la figura del seu excompany haja acabat per eclipsar-ho.

Finalment, si observem el desenvolupament que ha patit aquest moviment cultural a l'últim lustre, podem observar com al costat dels herois menors ha començat a aparèixer altra tipologia de referents que podríem denominar com els "herois" que es trobarien immediatament per sota dels mencionats anteriorment i que, podríem dir, és la plataforma d'accés a aquest sistema cosmogònic de la nació valenciana. A la qual podem separar dos generacions ben diferenciades, doncs Pep Gimeno "El Botifarra" -cantant- i Paco Cabanes "El Genovés" -pilotari- pertanyen a un grup d'edat ben diferent als altres dos referents que cal destacar en aquesta secció: Xavi Sarrià -cantautor i líder de l'extint Obrint Pas- i La Gossa Sorda -possiblement el grup més important d'aquest gènere junt

al comandat per Sarrià-. D'aquest mode, tant Gimeno com Cabanes seran reconeguts per salvaguardar la cultura tradicional valenciana durant uns anys -els huitanta i noranta- on semblava en clar perill d'extinció; mentre que els altres dos han assolit aquesta categoria com a màxims representants del discurs de la generació actual i perquè, en gran part, a la seua tasca es deu la popularitat de la qual gaudeix el valencianisme en l'actualitat.

En definitiva, la música valenciana actual -que s'ha donat des de meitat de la dècada de mil nou-cents noranta- ha construït una complexa xarxa de referències i mites, plena de simbologia, entre la que es poden diferenciar distints escalafons, segons la importància o l'impacte dels personatges que es recuperen. Per tant, a la part més alta es trobarien els sants majors i màrtirs, que tindrien per baix als sants menors, que, alhora, descansarien sobre una mena de prohoms que nosaltres denominem "herois". Ara bé, aquesta mostra de maduresa del moviment sembla haver deixat fora a alguns dels grans personatges d'antany com Miquel Grau o Manuel Sanchis Guarner, per la qual cosa, hem d'acudir a altres productes culturals per tal de tindre una imatge més detallada de l'ordenació imaginada.

2.2.-Art públic

Una vegada conegut el procés de construcció del discurs musical -el més important del nacionalisme valencià actual-, hem de tractar d'aproximar-nos a la representació pictòrica d'aquesta idea de nació valenciana i els personatges que destaquen en les pintures, perquè és probable que, donat el tipus d'expressió i llenguatge que utilitzen els artistes, pugam trobar més varietat de referents i altre tipus de significats relacionats amb els que havíem vist fins ara. A més a més, si es té en compte l'actual auge de la pintura mural i el *street art* i la ubicació de les seues obres a peu de carrer, podem destacar la importància de les dites representacions a l'hora d'ajudar a crear consciències entre aquells que pugen tindre cert sentiment nacional latent o determinades experiències relacionades amb les ressaltades per les cultures polítiques del valencianisme al seu discurs. De manera que, els treballs pictòrics, especialment aquells que es troben en els espais públics, ajuden en gran manera a crear un marc referencial dins de la cultura nacionalista valenciana, mitjançant la construcció de tot un imaginari col·lectiu i una cultura visual pròpia.

Guillem Agulló

Il·lustració 23 S/A: “La Generalitat assumirà l’organització del premi Guillem Agulló suprimit pel govern de PP i Vox”, *ERC*, 13 de març de 2024. <https://www.esquerra.cat/ca/generalitat-premi-guillem-agullo>

Si atenem al que la música ens conta sobre el cas del jove maulet assassinat a Montanejos l’11 d’abril de 1993, arribem a la conclusió que el seu finament va ser el gran trauma nacional de la present generació de nacionalistes valencians, perquè fou el fet que confirmà la pervivència de la violència de la ultradreta i la seua

impunitat penal. És per això que, és possible que Agulló haja acaparat gran part de l’expressió pictòrica valencianista recent. De fet, és tanta l’atenció que s’ha prestat a la seua persona, que pagaria la pena fer una divisió entre les produccions d’artistes concrets o anònims i aquelles nascudes de l’acció popular o d’associacions que reclamen l’exemple i la figura del militant de SHARP.

Especialment quantioses són les produccions relacionades amb l’última de les categories, ja que arran dels territoris del domini lingüístic -expressió quasi eufemística que als últims anys sembla anar substituint a la vetusta “Països Catalans”- han proliferat diversos col·lectius d’esquerres que han tractat de preservar la memòria del finat, però també algunes que cercaven atraure la seua figura i els significats associats a ella per tal de justificar el seu propi discurs i les seues accions, mitjançant un esdeveniment històric tan ressenyable i traumàtic. En primer lloc, i coneguda la procedència del jove assassinat, hem de ressaltar les accions portades a terme per l’Associació Cultural Bassot que ha tingut gran pes a la vida quotidiana, política i cultural del municipi de Burjassot en els últims anys. Així doncs, d’una manera quasi orgànica o natural, sembla inevitable que aquesta organització d’arrels nacionalistes i ideologia d’esquerres -nascuda a la

Il·lustració 24 S.A.: “Un concejal de PxC de Santa Coloma aplaude el asesinato de Guillem Agulló”, *La Vanguardia*, 7 de juny de 2013

Il·lustració 25, mural dels quatre rius de sang atacat per grups blaveros poc temps després de ser realitzat. RAMON, Joan: "El mural de les mans", *elscolorsdelaterra.blogspot.com*, 28 de març de 2015.

mateixa ciutat que el maulet mort a Montanejos- dedicara diverses accions a recordar la imatge mitificada de l'antiracista. Entre les moltes mostres d'afecte i record, va destacar el mural -ja desaparegut- (il·lustració 23) realitzat per l'organització a l'Avinguda dels Esports de Burjassot, a escassos metres del pavelló esportiu municipal i el Campus de Ciències de la Universitat de València, és a dir, un entorn freqüentat per gran nombre de joves que es poden sentir identificats amb allò que Agulló pot representar. El citat mural en realitat estava compost per dos llenços de mur diferents però annexes. En el primer d'ells, situat a la dreta del seu complementari, es podia llegir, en lletres roges sobre fons blanc, un cridaner: "*Guillem Agulló, ni oblit ni perdó*" -consigna que es va fer famosa després del fet va succeir a Montanejos l'11 d'abril de 1993-; mentre que en el segon d'ells (il·lustració 24) -situat a l'esquerra de la composició- es podia llegir una estrofa de la cançó *El jorn dels miserables* de Lluís Llach⁴⁸⁴ que s'acompanyava de la representació d'una muntanya d'on brollaven quatre rius de sang, segurament en record de la cançó homònima de Raimon -de 1967- que denunciava la violència existent a causa de la qüestió identitària, però també en honor a la senyera comú als antics territoris de la Corona d'Aragó. Tanmateix, aquest últim era la continuació d'un llenç de paret (il·lustració 25) on es llegia en lletres gegants: "*Nazis no*". Per la qual cosa, tot el mural en el seu conjunt sembla representar una denúncia de la violència, les imposicions indidentitàries canòniques i l'assassinat de Guillem Agulló. En definitiva, la imatge de l'antifeixista assassinat fa quasi trenta

Il·lustració 36, RAMON, Joan: "El mural de les mans", *Elscolorsdelaterra.blogspot.com*, 28 de març de 2015. <https://elscolordsdelaterra.blogspot.com/2015/03/el-mural-de-les-mans-burjassot-lhorta.html>

⁴⁸⁴ "*Quanta ràbia que tinc,/ pot ser cal ser gos des d'ara;/ quanta ràbia que tinc,/ i no vull pas oblidar-la.*"

Il·lustració 27, S/A: "La fiscalia de l'estat es planteja un recurs contra l'absolució del grup nazi de l'assassí d'Agulló", *Vilaweb*, 13 d'agost de 2014.

anys queda convertida en el gresol que arreplega tots els significats d'oposició a un "univers" que ataca a la nació dels valencians i tracta de fer desaparèixer el seu caràcter i la seua identitat com a poble, mitjançant inclús les agressions i els assassinats com va succeir a 1993.

Tot açò, es conjuga amb el denominat *Mural de les mans* (il·lustració 26) -

obra del mateix col·lectiu- que es troba allunyat d'aquestes -en una de les altres entrades a la localitat de Burjassot des de la ciutat de València-, però que vindria a ressaltar l'antiracisme, una part important d'aquelles tres en què va ser dividida la figura de Guillem Agulló -antiracisme, antifeixisme i nacionalisme- mitjançant unes mans de dues tonalitats que s'entrellacen sota el títol: "*Igualtat per a viure, diversitat per a conviure*". Amb la qual cosa, a través de quatre llenços de rajola, queda articulada l'estructura bàsica de la memòria del burjassoter, ja que queden ensenyorits els trets fonamentals de la seua representació en l'imaginari col·lectiu valencianista.

Per altre costat, i seguint un ordre concèntric des de Burjassot, hem de fer esment de la pintura que anys més tard es va realitzar a una de les parets diagonals del nou llit del riu Túria (il·lustració 27). És a dir, un emplaçament molt rellevant que permetria a qualsevol conductor veure'l des de la V-30, autovia que circumval·la la ciutat de València des del sud-est fins el nord. Per tant, per a commemorar el vigèsim tercer del seu assassinat -una data important, doncs per primera volta una institució pública com Les Corts valencianes va retre homenatge al burjassoter- Acció Antifeixista del País Valencià reivindicava el valor actual i els significats de la imatge d'Agulló, en un lloc privilegiat que feia que qualsevol que entrara des del sud a la ciutat que va veure créixer al activista maulet tinguera present el seu exemple de dignitat amb un simple però expressiu: "Guillem Agulló, present"; que s'acompanyava amb les banderes negres i roges circulades sobre fons blanc representatives d'aquest moviment. Però, malgrat que semblava que la memòria del jove nacionalista estava sent normalitzada després del record de Les Corts o la inauguració d'un passeig en el seu nom als Jardins del Reial -o Vivers- de València, la seua imatge tornà a ser atacada, com ja havia passat amb el mural de Burjassot, quan un grupuscle de ultradreta va decidir canviar el seu nom pel de Víctor Lainez (il·lustració

Il·lustració 28, BRINES, Rosa: "Finalitzat el mural al llit del Túria en homenatge a Guillem Agulló", *Diari la Veu*, 19 d'abril de 2019.

la persecució que encara hui porta a terme la dreta espanyola cap a tot allò que tinga a veure en Guillem Agulló, mentre les cultures polítiques d'esquerres continuen tractant de normalitzar el seu record.

Igualment, en la ciutat de València també destacava el mural que els habituals del CSOA L'Horta van realitzar en honor al jove de Burjassot quan es complien vint anys de la seua mort (il·lustració 29). Malgrat el rudimentari d'aquest homenatge, la seua importància radicava en el fet que la pintura hagués estat composta al mur extern d'un centre social ocupat, ja que no hem d'oblidar que durant els anys d'ostracisme de la cultura nacionalista -durant l'adolescència d'Agulló- aquests locals van ser el refugi de les cultures polítiques valencianistes i els llocs on molts joves van assolir la seua identitat nacional alternativa al sentir-se part d'un col·lectiu d'individus que pensaven i sentien com ells. De fet, a l'interior del Kasal Popular -el centre ocupat més important de principis dels noranta- va començar a socialitzar un joveníssim Guillem Agulló que acabà militant a l'organització pancatalanista maulets, perquè molts dels seus membres també hi eren assidus al local del carrer Flora. En resum, d'aquesta manera no sols es ret record a l'assassinat per una data tan simbòlica com el vinté aniversari de la seua mort, sinó que també es reivindica el paper que jugaren aquells joves per a mantindre viva la cultura nacionalista davant la censura imposada per les institucions

Il·lustració 29, CSOA L'Horta: "20 anys de l'assassinat de Guillem Agulló", CSOA L'Horta, 18 d'abril de 2013. [Consultat el 4 de novembre de 2021.

<https://horta.noblogs.org/post/2013/04/18/20-anys-de-l-assassinat-de-guillem-agullo/>

Il·lustració 30, Ateneu Montcada de l'Horta.

públiques valencianes, amb una expressió tant simbòlica com: “*La lluita continua*”.

Com hem vist fins ara, la influència de l'exemple de Guillem Agulló va ser

especialment rellevant a les comarques de l'Horta i a la ciutat de València. Un dels casos paradigmàtics més significatius, el podem trobar a Montcada, on l'associació cultural Ateneu Montcada de l'Horta va realitzar en novembre 2013 una obra pictòrica commemorativa al mur del centre educatiu Tierno Galván (il·lustració 30). Però, el que diferencia al citat mural de la resta que hem mencionat fins al moment, és el tractament que es fa de la figura del maulet valencià, doncs és ficat al mateix nivell que alguns⁴⁸⁵ dels grans màrtirs de la causa antifeixista del que portem de segle XXI com són Carlos Palomino, Clément Méric i Pavlos Fyssas. Cadascú d'ells mereix ser tractat per separat, per a poder entendre quins matisos poden aportar als significats que fins ara atorgàvem a Agulló.

Així, si comencem per la part dreta del mur trobem a Pavlos Fyssas representat amb un micròfon a la mà, que recorda la seua tasca com a veu cantada de l'antifeixisme grec, ja que va adquirir una fama ressenyable al país hel·lè per la seua faceta com a raper, fins que el 18 de setembre de 2013 va ser assassinat a mans d'un militant del partit Amanecer Dorado -de coneguda ideologia ultradretana- durant l'assalt al local de restauració en el jove antifeixista es trobava. La seua mort, com la d'Agulló vint anys abans, va causar grans manifestacions i mobilitzacions ciutadanes en contra del partit feixistitzat, tota volta que es protagonitzaren diverses detencions entre els seus simpatitzants per pertinença a organització criminal⁴⁸⁶. Tanmateix, l'assassinat per arma blanca del cantant atenès va suposar el principi de la fi d'aquest grup polític, perquè arran de la investigació començaren a obrir-se diverses vies que esclarien les ramificacions criminals del partit encapçalat per Nikolaos Michaloliakos, que va ser condemnat a tretze anys de presó en

⁴⁸⁵ Diguem “alguns” perquè es troba a faltar a Carlo Giuliani, probablement el primer gran trauma de l'esquerra a la present centúria.

⁴⁸⁶ S/A: “El asesinato del músico Pavlos Fyssas pone en evidencia la impunidad de Amanecer Dorado en Grecia”, *Eldiario.es*, 19 de setembre de 2013. https://www.eldiario.es/politica/entierran-activista-asesinado-neonazi-prision_1_5810753.html

l'any 2020 juntament amb la resta de la cúpula com a fundadors i directors d'una organització criminal⁴⁸⁷. Per tant, es podria considerar que la mort de Fyssas va servir per a desmembrar a la ultradreta grega -encara que no per a il·legalitzar-la, ja que ho prohibeix la constitució-, motiu pel qual va ser elevat a la categoria de sant màrtir entre les cultures polítiques de l'esquerra del seu estat, la qual cosa també es va estendre a sa mare que en els últims anys s'ha convertit en un mite viu de l'antifeixisme hel·lè pel seu compromís i la seua lluita per obtenir justícia pel seu fill⁴⁸⁸.

La següent figura que destaca en aquella blanca paret que enfronta l'horta, en aquest recorregut de dreta a esquerra, és la de Clément Méric estudiant de primer any de ciències polítiques a París i membre del sindicat estudiantil *Solidaires* -de ideologia antifeixista- que va morir en l'any 2013 -el mateix any que Pavlos Fyssas- quan tan sols comptava en díhuit anys a causa de les lesions derivades d'una agressió perpetrada per membres del grupuscle ultradretà Joventut Nacionalista Revolucionaria, vinculada a *Troisième Voie* un grup feixista en gran acceptació entre les perifèries de París, encara que l'autor material va ser Esteban Murillo, natural de Cadis i fill de pare espanyol i mare francesa que anys després es mostrava penedit i desvinculat de la ultradreta de cara al tribunal que l'havia de jutjar⁴⁸⁹. Però, com ja havia succeït en el cas de l'atenés mort, Méric no sols va ascendir a la categoria de sant màrtir de la seua causa antifeixista per haver estat assassinat a mans de militants ultradretans, sinó perquè la seua mort va suposar un trauma nacional, especialment entre les cultures polítiques d'esquerra que es van mobilitzar massivament⁴⁹⁰ fins al punt de fer que el govern gal actuara sobre els grupuscles feixistitzats que proliferaven – especialment després de l'inici de la crisi econòmica de 2008 – i començara el procés d'il·legalització de molts d'ells, per tal de tallar de soca-rel

⁴⁸⁷ S/A: "La justicia griega sentencia que el partido neonazi Amanecer Dorado es una organización criminal", *Eldiario.es*, 7 d'octubre de 2020. https://www.eldiario.es/internacional/justicia-griega-sentencia-partido-neonazi-amanecer-dorado-organizacion-criminal_1_6274401.html

⁴⁸⁸ S/A: "Magda Fyssas, icono del antifascismo en Grecia: la lucha de una madre contra Amanecer Dorado", *El Mundo*, 7 d'octubre de 2020. <https://www.elmundo.es/internacional/2020/10/07/5f7df3ebfdddfca958b4638.html>

⁴⁸⁹ S/A: "Au premiere jour du procès Méric, l'ex-skinhead repentí à la barre", *Ladepeche.fr* <https://www.ladepeche.fr/article/2018/09/05/2862758-premier-jour-proces-meric-ex-skinhead-repentí-barre.html>

⁴⁹⁰ MARCELLE, Pierre: "Clément Méric, militant 'antifa', mais pas que...", *Libération.fr*, 13 de juny de 2013. https://www.liberation.fr/societe/2013/06/13/clement-meric-militant-antifa-mais-pas-que_910683/

allò que començava a ser un greu problema per a la democràcia de la República Francesa⁴⁹¹.

Per últim, a la dreta del maulet de Burjassot, trobem la representació de Carlos Palomino, jove antifeixista madrileny que fou apunyalat al pit, només pujar al tren a l'estació de Legazpi del metro de Madrid, per un militar -membre de l'exèrcit de terra de l'estat espanyol- i militant d'ultradreta -que ja portava desenfundada i amagada a l'esquena la navalla abans de l'arribada de Palomino- després de recriminar-li que vestira dessuadora de *Three Stroke* -marca relacionada amb grups skinheads de dretes-. Ambdós, assassinat i assassinat es dirigien al mateix lloc, a una manifestació xenòfoba al districte d'Usera. El primer pretenia participar en ella, mentre que el finat i els seus companys tractaven de fer-li front, fins que coincidiren als vagons del subterrani on es produí el que en seu judicial es va qualificar de delictes d'odi -ja que Josué Estébanez començà a proferir crits de "*Seig Heil*" mentre es colpejava el pit en la mà dreta que posteriorment alçava estirada-, pel que el militar fou condemnat a vint-i-set anys de presó⁴⁹². Així doncs, com en el cas d'Agulló, la punyalada a sang freda directa al cor -que després es convertí en símbol de la seua lluita en ambdós casos- va convertir al jove antifeixista de Vallecas en un símbol de l'esquerra espanyola, un referent que és recordat cada 11 de novembre, com ho és el burjassoter per a l'esquerra valenciana que el recorda cada 11 d'abril.

En definitiva, el de Burjassot queda relacionat en aquest mural en tres personatges ja mitificats de l'antifeixisme internacional -amb el que queda convertit també en un símbol internacionalista- que comparteixen en ell no sols la seua lluita, sinó el fet d'haver trobat la mort a mans de subjectes que pertanyien a grups d'ultradreta i que acabaren en les seues vides pel simple fet de defensar la llibertat -aquesta és la idea en la qual es sustenta gran part del discurs que els encimbella i els situa en una categoria superior a la del simple lluitador de la seua causa-. Pel que podríem concloure que la pintura està dedicada, més que a recuperar la memòria d'aquests militants, a construir un relat que mostre i denuncie

⁴⁹¹ S/A: "Francia ilegalizará grupos ultraderechistas tras la muerte de un jovent antifascista", *Eldiario.es*, 8 de juny de 2013. https://www.eldiario.es/internacional/francia-ilegalizara-ultraderechistas-muerte-antifascista_1_5703468.html

⁴⁹² S/A: "Así murió Carlos Palomino", *El País*, 10 de maig de 2009. https://elpais.com/diario/2009/05/10/madrid/1241954654_850215.html

Il·lustració 31. Ateneu Montcada de l'Horta.

la violència contra les esquerres i a articular una línia continua que presente a l'antifeixisme de hui com a hereu dels herois que es recuperen com a ecos del passat i, per tant, justifique les accions dutes a terme pels col·lectius antifeixistes en el seu present.

De fet, major justificació trobarà aquest col·lectiu -que al seu mural denunciava la violència de les dretes- quan la pintura homenatge va ser vandalitzada (il·lustració 31) -escassos dies després de la seua realització- mitjançant nombrosos símbols nazis i feixistes com la “creu rúnica” -també coneguda popularment com a “punt de mira”- i l’esvàstica que es popularitzà durant el III Reich encapçalat per Hitler. Malgrat el primigeni atac i continuant amb la idea de retre tribut i recuperar la memòria dels símbols recents de l’esquerra internacional, el mural fou refet pel mateix col·lectiu -Ateneu Montcada de l’Horta- com a reflex, en part, de la idea de resistència que els mites representats a la paret desprenien. No obstant això, de nou, i aquesta vegada amb més ensenyament, l’obra pictòrica tornà a ser atacada però aquesta vegada part de col·lectius blavers com indica la signatura JJGAV, és a dir, Joventuts del Grup d’Acció Valencianista -la facció jove d’allò que Vicent Flor va denominar com a les forces de xoc del blaverisme- (il·lustració 32). No és fútil assenyalar aquest doble atac, ja que mostra, mitjançant l’odi a la seua figura, els dos vessants de la figura de l’assassinat a Montanejos, perquè històricament ha sigut recuperat per al discurs tant de col·lectius antifeixistes com dels més pròxims al valencianisme. Per tant, tant el mural com la seua pròpia vida en l’espai públic sumen significats a la figura d’Agulló, ja que la pròpia representació el converteix en una

Il·lustració 32. Antifeixistes.org.

https://www.antifeixistes.org/7120_ataquen-un-mural-en-memoria-de-les-victimes-del-feixisme-a-montcada.htm

Il·lustració 43. Autoria pròpia.

de les grans figures de l'antifeixisme internacional, tota volta que l'esdevindre de l'obra i els atacs patits reforcen la idea de Guillem Agulló com a heroi i màrtir de la lluita contra el feixisme i de la causa nacional valenciana.

Actualment, i davant la impossibilitat de poder restaurar-la, ha sigut substituïda per un mural de grans dimensions -ja que continua durant un gran tram del mur exterior del Col·legi Tierno Galván- que es podria dividir en dos ales ben diferenciades. Per un costat, a la part esquerra s'expressa en grans lletres un cridaner "*Fight racism*" -combat el racisme-, mentre que a la dreta es pot llegir un explícit "*Smash fascism*" -aixafa el feixisme- (il·lustracions 33 i 34).

Il·lustració 34. Autoria pròpia

Però no sols a la seua comarca va ser i és recordat encara Guillem Agulló, sinó que a tot el País Valencià es poden trobar homenatges a la seua figura i intents per recuperar la seua memòria sorgits, especialment, de l'acció d'associacions

juvenils culturals i polítiques que prenen al de Burjassot com a exemple i es presenten a si mateixos com a hereus de tota la tradició de lluita i els significats que es condensen sota la figura del malmés maulet. Així doncs, podem mencionar alguns exemples importants més enllà de València ciutat i l'Horta Nord.

Il·lustració 35. Arran País Valencià

Primerament, seguint un ordre concèntric de proximitat a Burjassot - simplement per seguir una línia estructurada- ens podríem referir ara al mur que es troba a l'entrada al poble d'Albalat de la Ribera -Ribera Baixa- on és normal trobar nombroses expressions de caràcter

nacionalista⁴⁹³. En ell, l'associació juvenil Arran va realitzar un xicotet mural que incloïa la imatge de Guillem Agulló juntament amb la frase “*Guillem Agulló, ni oblit, ni perdó*” (il·lustració 35) que va conviure al seu mur amb una pintada o *graffiti* que reclamava i reafirmava la denominació “*País Valencià*” per al territori dels valencians que, a més a més, cobria un antic gràfic que contenia el conegut crit blaver “*Vixca*

Il·lustració 36. FERRERO, Sixto: “La Corbera a través d’una veu d’Al Tall”, *Diari LaVeu*, 10 de març de 2019. <https://www.diarilaveu.com/la-corbera-guerrillera-a-traves-duna-veu-dal-tall>

Valencia” (il·lustració 36), el que ens deixa clar la intencionalitat nacionalista darrere de la recuperació de la figura del jove maulet en el cas d’Albalat de la Ribera. Precisament, aquesta consigna –“*Ni oblit, ni perdó*”- en el seu record es va popularitzar pocs dies després del seu assassinat i, des d’aleshores s’ha repetit fins la sacietat en altres exhibicions públiques d’homenatge com la realitzada per les Brigades Antifeixistes - BAF- de Castelló a les que ens hem de referir seguidament, per la seua reiteració en homenatjar a l’assassinat a Montanejos a 1993 (il·lustració 37). De fet, aquest grupuscle d’esquerrers que actua en les rodalies de la capital de La Plana ha augmentat la seua visibilitat produint quasi en massa grans pancartes a mode de cartells publicitaris - adaptant, en certa manera, els mandats de l’*agitprop*- que s’enganxen a les parets de manera ràpida, mitjançant un procés paregut a l’encolat dels pòsters que anuncien esdeveniments als murs de l’espai públic o que promocionen un candidat per als comicis més pròxims. És a dir, mitjançant aquesta tècnica, les BAF de Castelló aconsegueixen

realitzar un mural en escassos minuts, doncs traslladen la pancarta ja realitzada fins al lloc concret i simplement la fixen en el mur mitjançant una mescla d’adhesius. Així, poden realitzar un gran nombre d’accions en un curt període de temps i repartir la imatge d’Agulló -per

Il·lustració 37. BAF Castelló

⁴⁹³ FERRERO, Sixto: “La Corbera a través d’una veu d’Al Tall”, *Diari LaVeu*, 10 de març de 2019. <https://www.diarilaveu.com/la-corbera-guerrillera-a-traves-duna-veu-dal-tall>

Il·lustració 38, BAF Castelló.

commemorar el 25 aniversari del seu finament- per diferents punts del territori en què porten a terme la seua actuació, com es pot observar en els diferents exemples que comentarem a continuació. En primer lloc, cal comentar aquella obra on es deixa clara l'efemèride que provoca l'acció

realitzada, mitjançant un canvi en l'oració normalitzada per a aquest tipus de tribut –“ 25 anys sense tu”- que queda convertida en “25 anys en tu” (il·lustració 38), la qual cosa no fa sinó confirmar el canvi de consideració cultural de la imatge de Guillem Agulló, que en els últims anys ha passat de ser una imatge trista i dolguda a convertir-se en una figura de lluita, esperança i resistència, que encara perviu a l'interior de cadascú dels individus que s'identifiquen en la tradició del valencianisme actual, com farà patent Xavi Sarrià dos anys després a la seua cançó *No s'apaguen les estrelles*. Cosa que es conjuga a la perfecció en altra de les pancartes que ompliren La Plana Baixa en memòria del burjassoter, on els autors reflecteixen la importància de l'eco representat per a la seua lluita i la seua causa, a mig camí entre l'antifeixisme i el nacionalisme, ja que l'expressió “*La lluita continua*” (il·lustració 39) -també escoltada comunament en alguns esdeveniments valencianistes quan es recordava la memòria de Agulló, com va succeir quan Obrint Pas va entonar la cançó *No tingués por*, dedicada al assassinat, durant el concert que van portar a terme al aparcament del Campus de Tarongers de la Universitat de València el 30 d'abril de 2005 i que quedà enregistrat en format audiovisual per a ser publicat sota el títol de *En moviment!*- expressa un sentiment de resistència i inconformisme que no finalitzà en la mort del activista antiracista a 1993, sinó que va més enllà i queda enfortida pel propi exemple del jove finat. Perquè la imatge del de Burjassot continua estant molt present en l'imaginari col·lectiu dels grups valencianistes actuals, com demostra altra de les pancartes que es van repartir pels

Il·lustració 39, BAF Castelló

murs de Castelló per commemorar la dita efemèride i que resava un cridaner -per a ser una cultura política de l'esquerra a l'estat espanyol- “Guillem Agulló, Present!” (il·lustració 40) que venia a ficar de manifest la idea de la continuïtat del mite de Agulló

Il·lustració 40. BAF Castelló

més enllà de la seua mort, fins a convertir-se en un ésser eteri quasi immortal i omnipresent a la memòria col·lectiva de la nació valenciana, el que, per tant, el convertiria en el gran mite nacional de la nova generació valencianista.

De fet, aquesta idea de resistència que ha encarnat en els últims temps la figura de Guillem Agulló sembla ser la que més calat ha tingut, especialment des de la publicació en 2020 de la cançó -i banda sonora original de la pel·lícula *La mort de Guillem- No s'apaguen les estrelles* on, com hem vist amb anterioritat, Xavi Sarrià situa al burjassoter com a hereu de tota una tradició de resistència que seria un dels trets fonamentals del caràcter del poble valencià a través de la història; de manera que Agulló seria el més recent i valuós d'eixos exemples del passat, fins al punt que qualsevol que tinga la mateixa identitat que el assassinat a Montanejos l'11 d'abril de 1993 queda convertit en una figura de resistència per se, doncs, com l'autor mateix recalca, la història i el futur dels valencians és en essència “*el batec immortal de milers de Guillems*”. És per això que no ens ha d'estranyar trobar murals que recuperen la memòria d'aquest jove junt a la lletra de la composició de Sarrià, ja que aquesta última ha sintetitzat les emocionalitats bàsiques que es desprenen del record del malmés antiracista, tal com queda reflectit a l'obra realitzada pels components del centre social *La cosa nostra* de Castelló (il·lustració 41).

Nogensmenys, la figura de Guillem Agulló va més enllà de la seua imatge cultural construïda i en evolució des de la seua mort o els significats i les emocionalitats que d'ella es deriven. De fet,

Il·lustració 41. La Cosa Nostra.

podríem afirmar que es tracta d'un fenomen multidimensional que articula, cohesiona i crea identitats més enllà de la seua simple memòria, perquè el simple fet d'honorar el seu record i el seu exemple per a la nació i l'antifeixisme, arriba a ser utilitzat per a sociabilitzar i, mitjançant la seua figura, homogeneïtzar un grup social concret que comparteix un sentiment

Il·lustració 42. Col·lectiu Antifeixista de La Safor.

determinat cap a l'antifeixista de Burjassot. Un clar exemple d'açò, el trobem a l'acció organitzada pel Col·lectiu Antifeixista de La Safor que convidava al públic a participar en la realització d'un mural col·lectiu en memòria del maulet assassinat el diumenge 11 d'abril de 2021 -el dia que es complien 28 anys dels fets de Montanejos- al poliesportiu del municipi d'Ador (il·lustració 42). És a dir, la realització d'un homenatge pictòric per recordar l'efemèride de la seua mort a mans de Pedro Cuevas acaba convertint-se en una mena de celebració participativa on es practica una determinada cultura antifeixista, però també nacionalista, que pot arribar a reforçar les identitats dels individus que hi acudeixen a la cita. Mes, el mural mateix, resultat d'aquest esdeveniment, també mereix atenció, ja que ens ratifica l'afirmació que el maulet ha quedat constituït en figura fonamental de la resistència del poble valencià, tota volta que ens permet afirmar el doble vessant significatiu derivat del seu record -el nacionalista i l'antifeixista-, perquè, mentre el fons està replet d'iconografia antifeixista, el fet que les oracions que acompanyen el seu retrat es troben en valencià i que a la seua cara aparega una quatribarrada ens retrotrau a la lluita nacionalista que portà a terme durant la seua vida (il·lustració 43). Tanmateix, aquests

Il·lustració 43. Col·lectiu Antifeixista de La Safor.

elements mencionats, ens permeten confirmar el tipus de cultura que es va posar en pràctica durant la seua realització, doncs es tractaria d'un esdeveniment antifeixista en clars tints nacionalistes. En definitiva, es possible que molts dels individus d'ambdues

identitats quedaren imbuïts de l'altra mitjançant aquesta sociabilitat, reafirmant la seua pròpia identitat i adquirint o simpatitzant en l'altra que es ficava sobre la taula en aquella acció portada a terme a La Safor.

Per últim, caldria ressenyar el caràcter integrador -nacionalment parlant- de la imatge de Guillem Agulló. Des de la seua mort, el valencianisme sembla haver-se allunyat del pancatalanisme tradicional dels anys posteriors al franquisme, però això no ha impedit que al Principat la seua figura haja aparegut constantment als carrers de diverses localitats. En conseqüència, malgrat l'allunyament del valencianisme i el catalanisme en les últimes dècades, el burjassoter ha quedat convertit en un element cohesionador d'ambdues postures nacionals, augmentant els punts en comú de pivotatge de les diferents identitats que busquen l'autodeterminació dels seus pobles. De manera que, el fet que siga un màrtir del valencianisme més pur, però també del pancatalanisme, ajuda a reforçar la idea de fraternitat entre els dos pobles. Per exemple, podríem destacar el mural aparegut a l'espai públic de la localitat catalana de Vic que es va convertir en un dels més famosos i reproduïts de tots aquells que trobem a València i Catalunya; i que, en els últims anys, s'ha erigit en la gran imatge icònica de Guillem Agulló al representar la seua cara pintada en les lletres de la famosa consigna “*Guillem Agulló, ni oblit, ni perdó*” a mode de cal·ligrama (il·lustració 44).

Il·lustració 44. Col·lectiu Antifeixista Vic

Al capdavant, una vegada observats els diferents exemples d'art públic dedicat a recuperar la memòria del jove de Burjassot assassinat a Montanejos en 1993, podem afirmar que es tracta d'una continuació del relat encetat per la música sobre el Guillem Agulló, en què la seua imatge ha passat de tindre significats dolguts i amargs -quan la mort encara era recent- a desprendre unes emocionalitats positives en temps recents, que molt tenen a veure en el canvi de la lectura que les cultures polítiques del valencianisme han fet de la història del poble valencià. Fins ara, el valencianisme veia el seu propi esdevindre com una evolució depressiva i fosca cap a la derrota, però, recentment, allò ha canviat i les derrotes patides per aquest moviment han començat a veure's com a punts d'inflexió

llegits en clau de resistència i reviscolament, on la caiguda no es veu com pèrdua sinó com altre atac de “l’univers” que justifica el relat d’opressió alhora que ho fa també amb la idea de grup social valent que resisteix històricament davant d’aquells que tracten d’acabar en les tradicions i el caràcter de la nació dels valencians. Així doncs, del present gir existencial de la nova generació nacionalista, va a ser protagonista el maulet burjassoter, perquè precisament a través del discurs que es construeix al voltant de la seua mort, es pot observar l’evolució de la narració de les derrotes valencianistes -no em d’oblidar que l’assassinat perpetrat per Pedro Cuevas es va convertir en el gran trauma nacional per a una nova generació valencianista que començava a sobreeixir més enllà dels cercles contraculturals on es movia des de principis de la dècada de mil nou-cents huitanta-.

Malgrat això, quedar-nos en aquesta simple conclusió seria deixar incomplet l’estudi. És a dir, no es pot tractar l’art públic com si fora música, perquè sobre els murals poden intervindre -quan ja han sigut realitzats- qualsevol individu; i, en el cas que ens ocupa, si la seua memòria ja ha patit atacs per part de diferents grupuscles, els homenatges que l’han sigut realitzats no anaven a ser menys i aquest és un dels fenòmens sobre el que cal reflexionar, ja que mitjançant els atacs d’odi que sofreixen les obres pictòriques als espais públics, es reforça -com si es tractara d’un joc d’espills- el doble vessant identitari de la imatge d’Agulló que des de la seua mort ha sigut reivindicada tant per antifeixistes com per nacionalistes per tal d’atraure el seu exemple, la seua memòria i els seus significats cap a la seua causa en tots el que allò suposa en quant a justificació del discurs propi.

Precisament, la situació d’aquestes obres és un aspecte a tindre molt en consideració, doncs si seguirem l’exemple de Rolf Reichardt i el seu estudi sobre la Revolució Francesa on afirmava que el poder de les caricatures en la creixent de la identitat antimonàrquica va ser més important que les grans obres filosòfiques dels grans il·lustrats perquè arribaven a un major públic i exposaven més clarament els seus discurs; podríem afirmar que el fet que qualsevol vianant es trobe exposat a un determinat discurs nacionalista pot ser crucial per, almenys, despertar una primitiva presa de consciència sobre la situació del poble valencià, a través d’una imatge tan potent com la d’un jove assassinat a mans d’un militant d’ultradreta. En definitiva, és possible que la gran majoria no observe detingudament el mural en qüestió, però, probablement, qui ho faça es trobarà exposat a un determinat relat que pot influenciar en una posterior afirmació o reafirmació identitària que en la música no seria possible, perquè l’accés a eixos tipus de producció cultural és més difícil -ha de

comptar amb la intencionalitat del consumidor per buscar els grups, cançons, etc. i escoltar-los detingudament- mentre que l'exposició a l'art públic es dona de forma fortuïta.

Finalment, seguint el fil de les identitats, el relat i la cultura a les que determinats individus es veuen exposats en aquest tipus d'homenatge, hem de ressenyar els esdeveniments que organitzen diversos col·lectius al voltant de la realització dels murals, que acaben convertits en el centre -i en part excusa- d'una situació on es posa en pràctica un tipus concret de cultura antifeixista, però també nacionalista, on els qui acudeixen poden quedar imbuïts d'un discurs que no era el de la seua pròpia identitat abans d'haver acudit a la cita.

Així doncs, els murals dedicats a Guillem Agulló van més enllà del simple discurs valencianista realitzat per la nova generació -encara que ens permeten observar l'evolució d'aquest en major detall- i adquireixen una dimensió identitària més complexa al ser difusors casuals del discurs nacionalista del qual qualsevol vianant pot ser partícip. El que també pot fer que siguen atacats per aquells que no toleren la imatge del de Burjassot, fets continuarien reforçant el relat del poble atacat històricament. Mentre que, el fet de tractar-se d'obres generalment col·lectives i participatives també juga un paper determinant en la construcció de la nació. Per tant, podem afirmar que l'art públic complementa el discurs de la música, però, al temps, juga un paper diferent i igualment crucial en l'articulació de la nació dels valencians i en allò que ha sigut nomenat constantment com *l'Everyday* del nacionalisme valencià.

Vicent Andrés Estellés

De nou, com ocorria en el cas de Guillem Agulló, la música valencianista s'ha encarregat de posar a Vicent Andrés Estellés en un lloc privilegiat dins de l'imaginari nacional valencià, fins a convertir-lo en figura essencial de la llengua pròpia, poeta del poble -de manera pareguda a allò que Miguel Hernández representa per al republicanisme espanyol- i, per damunt de tot, cronista del franquisme. Una de les èpoques més obscures de la història per al nacionalisme autòcton.

Il·lustració 45. Escultura de bronze de Vicent Andrés Estellés a Burjassot. (estat original). ANDRÉS DURÀ, Raquel: "Estatua de Bronce de Estellés en la Plaza Emilio Castelar de Burjassot", *La Vanguardia*, 21 de setembre de 1015.
https://www.lavanguardia.com/files/image_948_465/uploads/2015/09/21/5fa28d7059375.jpeg

Llavors, com sembla ser natural en aquests casos, alhora que el discurs del nou valencianisme anava guanyant popularitat, els herois que encimbellava anaven augmentant la seua presència en l'espai públic, d'una manera o altra. Encara que, com veurem més endavant, la representació pública del literat ha acostumat a fer-se de forma pictòrica, el primer homenatge a la seua memòria que hauríem

d'assenyalar en el present punt és aquell que l'ajuntament de la seua ciutat natal li va dedicar en la Plaça d'Emilio Castelar.

Una estàtua en bronze que mostra al poeta en actitud afable, assegut en un banc, amb una ploma estilogràfica en la seua mà dreta descansant sobre un lligall de llibres (il·lustració 45). Al seu torn, la resta de la figura mostra la imatge típica i clàssica d'Estellés que ha fossilitzat en la memòria valencianista, ja que el seu somriure, les seues ulleres -que per a ell mateix eren una qualitat diferenciadora de la seua persona⁴⁹⁴- i els seus cabells absents en la part superior del cap, l'han convertit en un símbol fàcil d'identificar, per a propis i estranys, que, a més a més, li ha atorgat una certa aura de pare protector de la llengua valenciana, en ser recordat físicament amb l'aspecte que tenia en els anys finals de sa vida.

Il·lustració 46. Estàtua de Vicent Andrés Estellés atacada amb pintura blava. S/A: "La estatua de Estellés sufre un nuevo ataque vandálico", *ABC*, 13 de maig de 2013.
<https://www.abc.es/local-comunidad-valenciana/20130513/abci-estatua-estelles-burjassot-sufre-201305131232.html>

⁴⁹⁴ Tan sols fa falta acudir als versos de *Em Posareu entre les mans la creu* -poema al qual l'autor descriu com vol que siga el dia del seu funeral-, on en l'última línia referencia la necessitat de portar en ell, durant aquest viatge final de l'existència, les seues ulleres: "Poseu-me les ulleres".

Ara bé, com era d'esperar, de la mateixa manera que succeïa amb les obres en record de Guillem Agulló, les obres dedicades al poeta de Burjassot també patiran gran nombre d'atacs per part de grupuscles d'ultradreta que focalitzen el seu odi sobre el record de qualsevol sospitós de ser considerat un emblema nacional alternatiu, simplement per intolerància o per tal d'insuflar por a qui s'identifique amb aquells herois de la nació valenciana. Així doncs, l'estàtua situada en la seua ciutat natal no va ser una excepció i, de fet, es va convertir en el major exponent del rebuig d'un sector polític cap al valencianisme, atés que, cada poc temps els diaris i noticiaris tornen a fer-

Il·lustració 47. S/A: "Arrancan la estatua del poeta Vicent Andrés Estellés de Burjassot", *El Nacional.cat*, 30 d'octubre de 2017.
https://www.elnacional.cat/es/barcelona/arrancan-estatua-vicent-andres-estelles-burjassot_207474_102.html

se ressò d'un nou atemptat contra la talla del literat. Per tant, durant els anys que porta instal·lada en la seua situació actual, es poden destacar diversos actes de repulsa que anirien des de la sostracció dels llibres que l'acompanyen, l'atac en pintura blava (il·lustració 46), fins al desplaçament forçós de l'obra que ha acabat en terra en incomputables ocasions (il·lustració 47). Malgrat això, fruit del compromís amb l'escriptor valencià més important des d'Ausiàs March -tal com alguns el refereixen-, els desperfectes han sigut normalment reparats en un breu espai de temps.

Igualment, hi existeix al seu lloc de naixement una ruta turístic-cultural orientada a la divulgació de la vida i obra del literat, promoguda pel consistori de la pròpia ciutat. En ella, es recorren els carrers de Burjassot en busca de llocs fonamentals referits a la bibliografia estellesiana- com el cementeri municipal-, així com les diferents localitzacions dels diversos homenatges que li han sigut rets -com l'IES Vicent Andrés Estellés-. Alhora, cadascun d'aquests punts marcats, han estat acompanyats i identificats amb alguns dels poemes més famosos de la seua trajectòria professional. Però, tot i que l'empeny de la seua localitat natalícia per recordar-lo sembla ser prou destacable, novament, com ja pareix ser costum, les rajoles que arpleguen els seus versos han estat

Il·lustració 48. Rajoles de la Ruta Estellés de Burjassot vandalitzades en simbologia nazi. Arxiu personal Miquel Ramos.

atacades constantment per grupuscles identificats amb el feixisme i el nazisme (il·lustració 48).

Tanmateix, com a fet ressenyable, cal mencionar que en la ciutat de València, on Estellés va fixar la seua residència durant l'etapa adulta de la seua vida, també han començat ha fer-se patents els intents per recuperar la memòria del escriptor, mitjançant la realització d'una ruta -no marcada en el paisatge-, d'indole educativa i divulgativa, organitzada per la Coordinadora d'alumnes, professorat, pares i mares per

l'ensenyament públic en València -CAPPEPV- amb la col·laboració de la Conselleria d'educació, cultura i esport i el suport d'Escola Valenciana. Una activitat, que es celebra d'una única vegada a l'any i que està encapçalada per Isabel Anyó, neta del poeta.

Fins ací, ja tindríem una breu descripció de les representacions públiques, mobles, immobles i immaterials del poeta de Burjassot més enllà de la pintura, però òbviament, atesa la importància que el món del graffiti i l'art mural han guanyat en els últims anys, hem de regressar al seu anàlisi en relació amb la figura de Vicent Andrés Estellés, de manera semblant a com hem fet amb anterioritat amb Guillem Agulló.

Sense eixir de Burjassot, podem destacar alguns muralhs realitzats per artistes ubans, associacions culturals, entitats educatives o per institucions públiques, com el que en l'any 2017 es va inaugurar en el CEIP Sant Joan de Ribera que componia el rostre de Vicent Andrés Estellés -exactament igual

Il·lustració 49. Mural "Estellés per Píxels". RUIZ, V.: "Sant Joan de la Ribera ya luce el mural "Estellés per píxels", Levante-EMV, 8 de novembre de 2017. <https://www.levante-emv.com/horta/2017/11/06/sant-joan-ribera-luce-mural-13846524.html>

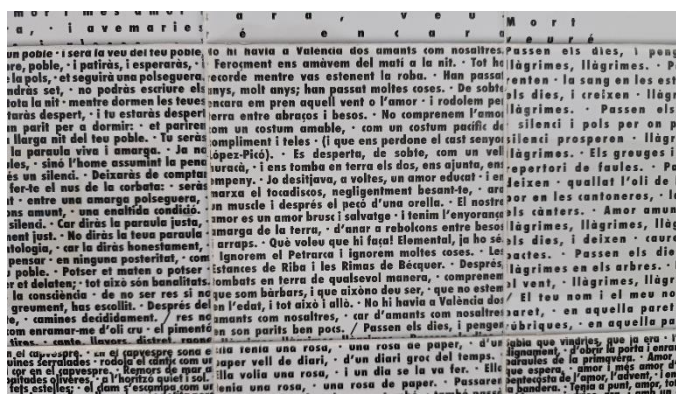
Il·lustració 50. S/A: “Burjassot inaugura su muralde píxeles creado con los versos de Vicent Andrés Estellés”, *El Periódico de Aquí*, 31 d’octubre de 2017. <https://www.elperiodicodeaqui.com/epda-noticias/burjassot-inaugura-su-mural-de-pixeles-creado-con-los-versos-de-vicent-andres-estelles/143249>

ubicació definitiva i permanent en el Carrer Joaquin Navarro (il·lustracions 51) del mateix municipi, molt menys centrada que la seua anterior situació.

Si decidim continuar sobre aquesta línia de murals encarregats o realitzats per entitats legals, hem, inevitablement, d’acudir a analitzar els diferents treballs que li han sigut encomanats al pintor Jose Antonio Espinar, muralista valencià que ha anat guanyant fama al llarg de les últimes dues dècades.

En conseqüència, el primer que podríem destacar, per la seua complexitat, seria aquell que va portar a terme a la Plaça de les Lletres Valencianes de la seua Alzira natal, ja que en ell tractà de fer esment i reflectir als literats més importants de la història de la literatura valenciana. Per exemple,

que el representat en la seua estàtua- arran de centenars de píxels que, al seu torn, estaven integrats pels versos del representat⁴⁹⁵ (il·lustració 49). Una pintura vinílica que, encara que fou presentada per l’Ajuntament de Burjassot amb una gran pompa festiva que incloïa actes com la lectura de poemes, un lliurament de premis de poesia, l’actuació d’una DJ, la celebració d’una gimcana infantil amb temàtica estellesiana o la projecció d’una pel·lícula animada (il·lustració 50). Finalment, el mural anà despenjant-se gradualment fins a desaparèixer. Per la qual cosa, hui en dia, no és possible observar aquesta peça en el seu estat original. No obstant això, l’ajuntament de la localitat va encomanar una còpia de la mateixa realitzada en rajola ceràmica, que seguia el mateix entramat que la situada en el carrer Josep Carsí, però que trobaria la seua

Il·lustració 51. Detall de les rajoles amb els versos de Vicent Andrés Estellés que componen el mural del CEIP Sant Joan de Ribera de Burjassot. Autoria pròpia.

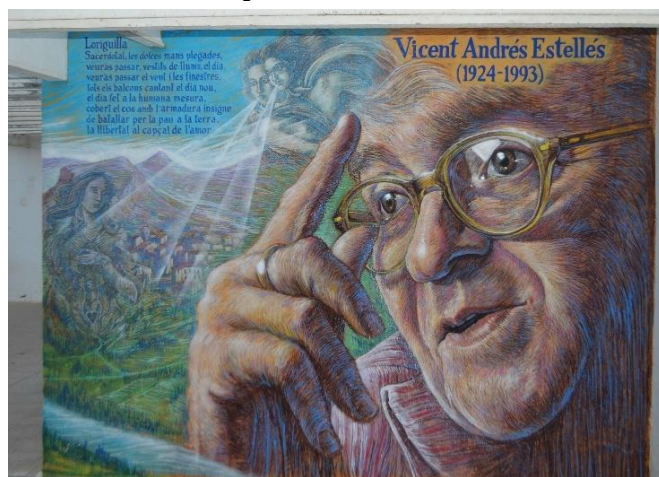
⁴⁹⁵ RUIZ, V.: “Sant Joan de la Ribera ya luce el mural “Estellés per píxels”, *Levante-EMV*, 8 de novembre de 2017. <https://www.levante-emv.com/horta/2017/11/06/sant-joan-ribera-luce-mural-13846524.html>

Il·lustració 52. Mural realitzat per Jose Antonio Espinar en la Plaça de les Lletres d'Alzira. Espinar Muralismo.

en les cinc columnes que donen entrada a la plaça, Espinar va reflectir a qui per a ell eren els cinc pilars bàsics de les lletres autòctones: Ibn Jafadja, Ausiàs March, Jaume Roig, Sor Isabel de Villena i Joanot

Martorell⁴⁹⁶. A més a més, en l'interior de l'esplanada, llueixen altres obres, entre les quals es troba la dedicada a Estellés, que de nou ens mostra el mateix tipus iconogràfic - ja associat amb el poeta de Burjassot- caracteritzat per les ulleres, la singular línia de cabell amb la front despullada i un tímid somriure (il·lustració 52). Un conjunt que pot transmetre la idea, a qui l'observe, que es tracta d'una figura benèvola i afectuosa, la qual cosa no fa sinó continuar augmentant i incidint en la connexió entre la persona i el mite, entre el literat i el pare protector i amant de la llengua. De fet, si atensem als versos que acompanyen a la seua representació –“Allò que val és la consciència, de no ser res si no s'és poble”⁴⁹⁷- podem ratificar la nostra anterior afirmació, doncs els renglons triats van més enllà i interconnecten al burjassoter amb la idea de poble valencià, com si es tractara realment d'una figura paternal per als valencians. Per últim, a l'altra banda del cos del “fill del forner que feia versos” -com es referia a si mateix- apareixen altres versos, tan sols quatre paraules, que defineixen l'esperit del poble valencià per a Vicent Andrés Estellés: “Unit, alegre i combatiu” -que pertanyen al poema *No et limites a*

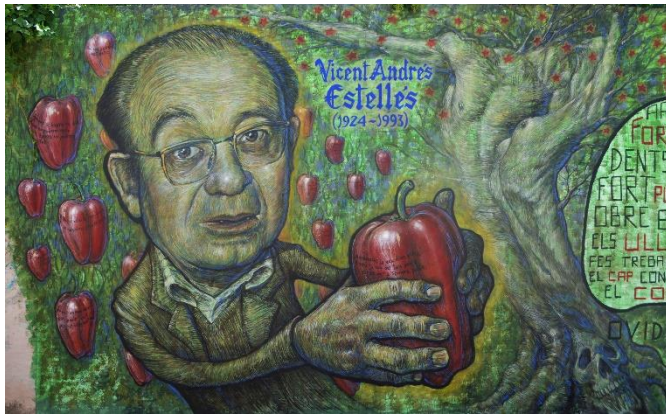
Il·lustració 53. Mural Vicent Andrés Estellés en la Biblioteca Municipal de Loriguilla. Espinar Muralismo.

⁴⁹⁶ S/A: “Alzira dedica cinc columnes de la Plaça de les Lletres a : Ibn Jafadja, Ausiàs March, Jaume Roig, Sor Isabel de Villena i Joanot Martorell”, *Riberaexpress.es*, 22 d'abril de 2016. <https://www.riberaexpress.es/2016/04/22/cinc-columnes-de-la-placa-de-les-lletres-valencianes-lluixen-murals-de-destacats-autors-valencians/>

⁴⁹⁷ Que ja havien sigut emprats per Obrint Pas en la seua cançó *No hem oblidar*, com ja hem vist amb anterioritat, símptoma clar, junt amb la pintura d'Espinar, de la importància i la resistència d'aquests versos en el imaginari col·lectiu del nou nacionalisme valencià.

The mural is a complex work of art featuring two central figures. On the left, a portrait of Vicent Andreu Estelles (1924-1993) is shown holding a large red pepper. On the right, a portrait of Ovidi Montllor (1942-1995) is shown holding two red peppers. The background is a dense, textured composition. A large, gnarled tree trunk runs vertically through the center. Above the tree, there are several red stars. To the right of the tree, a human skull is visible. The central area contains a circular graphic with a face and various Catalan words and phrases, including 'FAPRETA', 'FORTLES', 'DENTS', 'FORT PUNYS', 'DRE BE', 'ELS ULLS', 'FES TREBALLAR', 'EL CAP CONTROLA', 'EL COR', 'TANQUES', 'MALA BOC', 'CRIDA BEN', 'FORT', 'DEIXA'T', 'ANAR DONAT', and 'TOT TU'. Below this central graphic, the name 'OVIDI MONTLLOR' is written, along with '20 ANYS' and '1975-1995'. The entire mural is set against a dark, textured background with various other elements like a string of beads and a small skull at the bottom.

El mateix autor, a banda de l'obra encarregada per l'ajuntament d'Alzira per engalanar la biblioteca de municipal de la localitat, ha estat l'autor d'altres exemples plasmació pictòrica del líric de Burjassot, com el mural que li va dedicar en Loriguilla com a part d'una gran tasca que pretenia recuperar la memòria dels grans literats valencians, escrigueren en castellà o en llengua pròpia. Així, juntament amb Estellés trobem a Miguel Hernández gran exponent dels poetes valencians que portaren a terme la seua tasca en la llengua de Castella. En aquest cas, hi trobem al poeta de l'Horta Nord representat, almenys en el seu rostre, seguint el tipus iconogràfic al que ja ens tenen acostumats els artistes valencians quan plasmen la seua figura en una obra (il·lustració 53). Nogensmenys, en aquest mural, que aparentment seria com qualsevol altre, trobem un element clau per entendre el mite en què s'ha convertit Estellés, especialment des del seu finament. Aquest element no és altre que l'elevació de la seua figura a un pla superior, quasi místic o religiós, atés que se'ns mostra sorgint de les aigües del riu, just per damunt de l'antic poble de Loriguilla -hui en dia submergit en un pantà- mentre, junt a ell, observem representat un dels "Gozos" que li eren cantats a la Verge de la Soledat del poble vell de Loriguilla el dia de la romeria del segon diumenge de setembre. Així, s'estableix un cert paral·lelisme entre Estellés i la divinitat -no sols amb la connexió amb la Verge de la Soledat, sinó també amb la seua postura quasi d'observador universal-, que també podria servir per a convertir al de Burjassot en el protector de la cultura i les tradicions valencianes, més enllà de les mencionades en els seus poemes.

Il·lustració 55. Mural Vicent Andrés Estellés i Ovidi Montllor en Muro d'Alcoi. Espinar Muralismo. (detall).

Per últim, d'entre les pintures d'Espinar, cal mencionar el que va realitzar en Muro d'Alcoi, al qual el poeta burjassoter i Ovidi Montllor - amb qui mantenia una gran amistat i qui tants versos seus va musicar- queden relacionats íntimament (il·lustració 54). Novament, el tipus escollit per a representar a l'autor del *Llibre de Meravelles* -

entre altres obres- és el que hem vist fins ara, que estaria destinat a augmentar les característiques que componen qualsevol figura paternal, com la saviesa que sols atorga l'edat o la bondat traduïda en estima. Tot allò, queda complementat per l'aparició d'una figura arbòria i antropomòrfica que es troba a les seues esquenes -que sembla basada en l'escultura d'Apolo i Dafne de Bernini- que podria estar representant al poble i les seues arrels, la qual cosa convertiria automàticament a Estellés en el cuidador i protector del caràcter singular i intrínsec dels valencians. Per altra banda, el fet de tindre uns pimentons en les seues mans, pot fer referència al poema *Res no m'agrada tant* on reflexiona sobre els petits plaers de la vida com pot ser menjar un pimentó torrat (il·lustració 55). Encara que també es podria interpretar que els pimentons són fruits culturals que el poeta regala al poble -en forma de pimentons que porten gravats alguns dels seus versos- que acaben per convertir-se en un ric llegat que arrepleguen els seus deixebles, com Ovidi Montllor, que és imaginat, alhora, rebent aquesta herència de mans del burjassoter (il·lustració 56). De fet, al arribar a les mans del cantautor d'Alcoi, els pimentons acaben per convertir-se en un cor, la qual cosa no fa sinó confirmar aquesta interpretació de l'esperit del poble que és transmès de generació en generació, en aquest cas d'artista en artista. Encara més, els pimentons han estat sempre una constant en la imaginació valencianista quan es tracta d'Estellés, no sols pel seu famós poema dedicat al pimentó torrat, sinó per ser una

Il·lustració 56. Mural Vicent Andrés Estellés i Ovidi Montllor en Muro d'Alcoi. Espinar Muralismo. (detall).

Il·lustració 57. Mural dedicat a Estellés, Beniarrés (atacat).
Beniarrés al Dia.

imatge recurrent de la seua obra, que per a molts no és més que el reflex de la sensualitat i la sexualitat tan constant en la seua producció, cosa que reafirmà l'artista plàstic Armengol en la seua coneguda sèrie dedicada al de Burjassot, on aquest fruit es converteix en el protagonista.

D'altra banda, més enllà dels encàrrecs o dels homenatges sorgits des de les institucions, cal destacar

aquells murals sorgits de l'espontaneïtat de la vida associativa i la contraculturalitat. És a dir, dels ateneus, dels centres socials ocupats o no, de les trobades i aplecs; o, inclús, del món del grafitti i el *street art*. Una concepció artística que tindrà molta importància no sols per la seua senzillesa i per la facilitat amb que el espectador la consumirà, sinó també pel que implica, en el cas de les accions col·lectives, la realització col·laborativa de la pintura en si, pel que fa a la germanor entre un determinat grup d'individus, en cas que les obres siguen pintades col·lectivament pels membres d'una organització, com veurem més endavant, o per haver estat compostos durant un determinat esdeveniment.

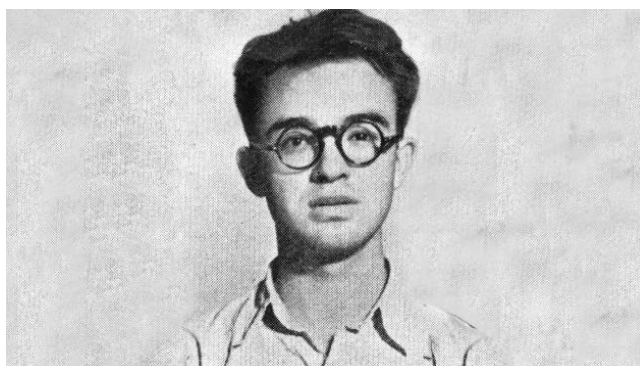
Aquest és el cas, per exemple, del mural dedicat al Burjassoter que l'Ateneu Popular Arrels pintà en un cèntric mur de Beniarrés (il·lustració 57). Vist que com ja hem esmentat en capítols anteriors, aquestes menes d'associacions culturals relacionades amb les cultures polítiques d'esquerra -normalment valencianistes- que podem trobar arreu del País Valencià, acostumen a plantejar aquestes obres com acció política, però també com a acte de cohesió del seu grup i, també, de connexió amb la ciutadania de la localitat on es situarà la composició. Dit d'una altra manera, la realització de l'homenatge pictòric és, d'una banda, activisme polític i, per altre costat, celebració d'un determinat sentiment

Il·lustració 58. Escola Valenciana, Trobades El Comtat, 2013

emocionalitats derivades del moment. Encara que en el mural de Beniarrés no es donara aquesta sociabilitat, la decisió assembleària de realitzar una plasmació en un lloc determinat en què col·laboren diferents individus, ja ens mostra al poeta burjassoter com a vinle d'unió d'una sociabilitat concreta i com a cresol d'unes emocions i uns sentiments únics que sols es poden donar quan es participa de l'expressió i que són ben diferents als que es donen quan s'és espectador d'aquest. Així, la paret de Beniarrés no és realment important pel que expressa o per la seua complexitat artística, doncs és fruit d'una plantilla, sinó més aviat pel que no es veu, pel procés previ i per la rellevància emocional que pot tindre l'acció per als militants que la porten a terme.

Altre arquetip d'obra col·lectiva serà el mural dedicat a Estellés que es portà a terme durant la celebració de les Trobades d'Escola Valenciana en l'any 2013 en la localitat de Balones -El Comtat- (il·lustració 58), que és especialment important pels significats que es desprenen del fet que fora plasmat durant aquest acte tan significatiu per a la sociabilitat valencianista, però també perquè en ell trobem el segons tipus iconogràfic relacionat amb el poeta de Burjassot. Un tipus que ens mostra un Vicent Andrés jove i prim, que sols conserva, respecte al que ja havíem vist, les ulleres -el gran símbol representatiu del literat-. Es tracta en una imatge basada en una

Il·lustració 59. S/A: "Vicent Andrés Estellés en las calles valencianas", *CulturaCV*, 24 de novembre de 2020.
<https://www.culturacv.com/vicent-estelles-en-las-calles-valencianas/>

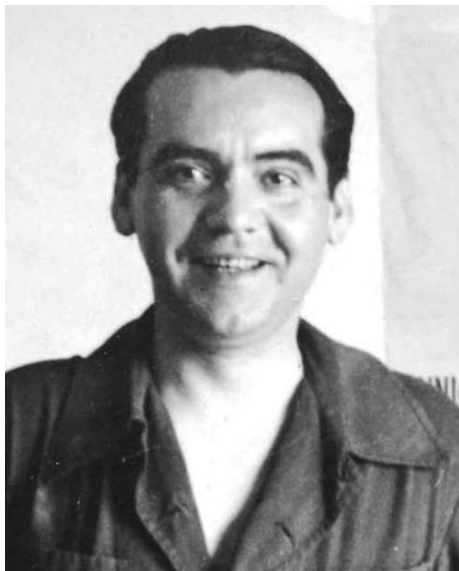
valencianista. Inclús, en moltes ocasions, com passava amb l'obra dedicada a Agulló en el municipi d'Ador, es va articular una sociabilitat ordenada, estructurada i planejada que té com a eix la representació plàstica d'un personatge concret, però que va més enllà en introduir altres actes paral·lels que reforcen les

fotografia (il·lustració 59) que, juntament amb l'anterior, ha anat adquirint gran importància en el si de l'imaginari popular nacionalista quan es tracta de pensar al rapsoda valencià i que ha aparegut en nombrosos suports, com en portades de llibres, articles, quadres, dibuixos, etc. Tanmateix, hem de cercar i reflexionar sobre el perquè d'aquesta representació i perquè existeix una diferència tan marcada amb l'observada amb anterioritat on apareixia un Estellés major, somrient i seré que representava la saviesa, la bondat i la tranquil·litat; característiques fortament relacionades amb la idea del pare cuidador.

Il·lustració 60, Fotografia del Carnet de Combatent de Miguel Hernández Gilabert. Datada el 23 de septiembre de 1936.

Doncs bé, si ens aturem en aquesta fotografia realitzada durant la joventut del poeta de Burjassot, en la situació, els significats en què és emprada i els contextos, podem trobar una connexió amb fotografies molt paregudes que s'han convertit en referències per a pensar a altres poetes i que, a més a més han aportat significats i valors de resistència i compromís social de gran valor a les figures d'aquests literats. Ens referim a exemples concrets com el de Miguel Hernández (il·lustració 60) -amb qui ja Espinar havia

Il·lustració 61. GIMENO PERELLÓ, Javier: "Esbozo de una utopia: Las Misiones Pedagógicas de la II República española (1931-1939)", Nuevo Derecho, vol. 6, nº8, 2011, pp. 175-192, esp. P. 182. (Detalle).

relacionat amb Estellés en el mur de la Biblioteca Municipal de Loriguilla- o Federico García Lorca (il·lustració 61), cosa que, a priori, no tindria major importància, sinó fora perquè el vincle que uneix els tipus del literat d'Oriola i el de Granada es fonamenta en l'activisme i la lluita política. En definitiva, si comparem ambdues instantànies, en elles destaca allò que podríem nomenar com la figura del poeta militant; és a dir, de l'artista que abandona la seua producció i es posa a si mateix al servei de la societat o d'una causa, com va fer Lorca quan girà arreu del territori de l'estat espanyol apropant el teatre als estrats més humils amb la seua companyia -La Barraca- o Miguel

Hernández quan agafà el fusell per combatre en la Guerra Civil Espanyola que, a la llarga i indirectament, li acostà la vida. Per aquest motiu, no resultaria desgavellat que una imatge tan pareguda a la d'aquells dos escriptors convertits en "herois" de les esquerres espanyoles, siga emprada pel nacionalisme valencià per a parlar del gran poeta valencià de la història recent. En conseqüència, Estellés guanyarà nous significats derivats de la seua figura i, encara que mantindrà la imatge patriarcal de la llengua i del poble valencià, adquirirà una nova dimensió com a lluitador, especialment per la seua tasca política i artística durant el franquisme, i pels esforços per mantindre viu el caràcter de la nació -la qual cosa hem pogut esbrinar quan hem analitzat el discurs musical del valencianisme polític actual-. Açò, sens dubte ens recorda a la pintura mural de José Antonio Espinar ubicada en Muro d'Alcoi, on el burjassoter llegava a Ovidi Montllor els seus versos, com si es tractara del cor de la nació.

Il·lustració 62. Mural dedicat al poble valencià, Carrer de la Taula de Canvis, València. Elias Taño.net

Finalment, com parlar de Vicent Andrés Estellés és parlar d'una extensa producció literària, també hem de fer esment i apropar-nos a aquells murals que han arreplegat alguns dels seus versos més populars i els han fixat en aquest suport, encara que no hi estiguen acompanyats pel retrat del poeta com succeïa en els que hem vist fins al moment. Entre e'ells, com que són nombrosos i inclús hi existeixen graffitis de ràpida realització que recorden al poeta, creiem necessari analitzar concretament aquells que són obra individual d'un artista urbà determinat, especialment els de grans dimensions, com és el cas dels murals portats a terme en la ciutat de València per Elias Taño -artista que ha protagonitzat grans polèmiques pel seu recolçament a causes de les esquerres nacionalistes com el cas dels empresonats d'Alsasu, als qui va dedicar una pintura a l'empedrat de rajoles que rodeja el pati de l'antic col·legi de Jesuïtes de València i que es va haver d'esborrar després dels forts atacs que va sofrir per part de col·lectius

ultradretans⁴⁹⁸-. Així, ens podem referir, entre altres, al que aquest artista esbossà al mur d'un solar abandonat al Carrer de la Taula de Canvis -a escassos metres del Mercat Central, La Llotja i l'església dels Sants Joans- en l'epicentre del centre històric de la metròpoli valenciana (il·lustració 62). Una obra que presenta una configuració plena de personatges eclèctics i instruments musicals que haurien de representar al poble valencià, que es rematada per un el vers “*No ser res si no s'és poble*” que pertany al poema *Assumiràs la veu d'un poble* del *Llibre de Meravelles* publicat pel literat de Burjassot en 1971 -encara que portava escrit i guardat a un calaix l'autor des de principis de la dècada anterior-. Com a resultat inevitable d'aquesta senzillesa compositiva, però impactant per *l'horror vacui* del que fa gala, Estellés queda lligat no sols al valencianisme i la seua concepció de poble, sinó a tot el poble valencià, siga com siga aquesta concepció. Així, mitjançant algunes de les línies més famoses de la seua producció lírica que queden plasmades a les parets de la ciutat de València, quedarà lligat inevitablement a diverses causes més enllà del nacionalisme valencià. Amb açò, com a conseqüència, quedarà convertit en símbol i veu de la seua nació i de moltes de les cultures polítiques de l'esquerra valenciana.

En conclusió, la pintura mural fa més complexa encara la figura del *fill del forner que feia versos*, atés que serà representat com a patriarca de la nació dels valencians i com a protector de la llengua i el caràcter singular del poble, però també com a poeta militant com Lorca o Miguel Hernández, per la seua oposició al franquisme i per l'emocionalitat de resistència que es desprèn dels seus versos, alhora que, gradualment, en part per l'augment dels seus lectors -forma part del programa de l'assignatura València Llengua i Literatura des dels seus inicis-, transcendirà més enllà del valencianisme pròpiament dit, fins a assolir una mena d'aura de veu col·lectiva de les esquerres valencianes i, inclús, estatals -encara que de manera tímida. Per tant, l'evolució de la imatge del burjassoter evoluciona de manera independent a com ho feia en el discurs de la música valencianista, a través dels murals disseminats arreu del País Valencià i acabarà per convertir-se en un mite de la lluita esquerrana a l'altura dels grans herois poètics sorgits de la Guerra Civil Espanyola.

⁴⁹⁸ S/A: “València borrarà el mural sobre la sentencia de Alsasua al quedar dañado”, *Levante-EMV*, 25 de juliol de 2018. <https://www.diariodenavarra.es/noticias/navarra/2018/07/25/valencia-borrara-mural-sobre-sentencia-alsasua-quedar-danado-602804-300.html>

Joan Fuster

De nou, el cas de Joan Fuster, com ho era quan parlàvem de narració musical, serà ben diferent als observat fins aquest moment, doncs la seua presència en el muralisme valencià serà major i més influent que la que hem vist en la música valencianista, segurament perquè el suport dona majors facilitats per a poder expressar significats literaris que les sonoritats no poden plasmar amb tanta precisió, si no es tracta de transcriure poemes o inspirar-se en ells -doncs són més senzills d'incloure en la lírica de les cançons, de rimar i musicalitzar que els assajos i els aforismes fusterians-. Però, encara que l'art de carrer ha donat una nova vida a la figura del pensador suecà, la seua importància i presència continua sent curiosament escassa si considerem que el valencianisme actual encara el considera com al pare de la pàtria valenciana moderna.

Atés que, com veurem, la majoria de les aparicions de la figura del filòsof tindran la seua raó de ser en els encàrrecs d'institucions i entitats públiques a artistes coneguts com Jose Antonio Espinar, que s'ha demostrat especialista en rebre i portar a terme encàrrecs per representar a personatges il·lustres valencians, la qual cosa li ha fet guanyar una gran popularitat, però també el rebuig d'aquells que ho consideren com un muralista nacionalista⁴⁹⁹. Així doncs, igual que succeïa amb Vicent Andrés Estellés, l'artista

Il·lustració 63. Mural Joan Fuster (Muro d'Alcoi), Esoinar Muralisme.

alzireny ha fet nombroses obres dedicades a Fuster, entre les que podríem destacar la que es localitza en Muro d'Aloi (il·lustració 63) -enquadrada en un homenatge conjunt a diverses personalitats de la història autòctona com Ovidi Montllor o el poeta de Burjassot, com hem analitzat en el capítol anterior, amb els qui comparteix llenç-. En aquest cas, la

⁴⁹⁹ SENSO, Carles: "Pintan con símbolos nazis el polémico mural diseñado frente a una iglesia", *Levante-EMV*, 30 de setembre de 2016. <https://www.levante-emv.com/ribera/2016/09/30/pintan-simbolos-nazis-polemico-mural-12338681.html>

Il·lustració 64. IBARZ, Mercè: "Vuelve Joan Fuster", *El País*, 2 de febrer de 2017.

https://elpais.com/ccaa/2017/02/01/catalunya/1485973023_072206.html

pintura s'inspira en l'obra que Equipo Realidad va compondre en 1968⁵⁰⁰, en què l'assagista de Sueca era representat com a l'As de bastos -hui conservada en el Museu Casa Fuster-, en referència a la lluita de l'escriptor durant el franquisme que, gràcies a aquest pal de la baralla, adquireix un caràcter especial d'impassibilitat i solidesa, tota vegada que estableix un tipus iconogràfic recurrent en l'imaginari popular valencianista de fàcil reconeixement (il·lustració 64). Per la seua part, Espinar, fidel al seu estil, reinterpreta aquella representació i afegeix una senyera sense blau de fons, d'on sorgeixen, d'entre les flames que deixa la ploma de Fuster al seu pas -en substitució de la balança que apareixia originalment en la composició que pren com a punt de partida-, les figures de dos cavallers estrets directament de la pintura dedicada al braç militar de les Corts Valencianes medievals que decora un dels barandats de la Sala Nova del Palau de la Generalitat Valenciana (il·lustració 65). En conseqüència, queda clara la connexió entre present i passat per la qual el pensador queda convertit en fundador de la concepció moderna de la nació dels valencians i adquireix la mateixa importància per al País Valencià que la que tingueren els fundadors del Regne en l'Edat

Il·lustració 65. Braç militar de les Corts Valencianes. Sala Nova del Palau de la Generalitat. (autor de la foto: Vicent Baydal, estreta del seu blog personal "Vent d Cabylia").

⁵⁰⁰ IBARZ, Mercè: "Vuelve Joan Fuster", *El País*, 2 de febrer de 2017.

https://elpais.com/ccaa/2017/02/01/catalunya/1485973023_072206.html

Il·lustració 66. Mural Joan Fuster, Plaça de les Lletres, Alzira. Espinar Muralisme.

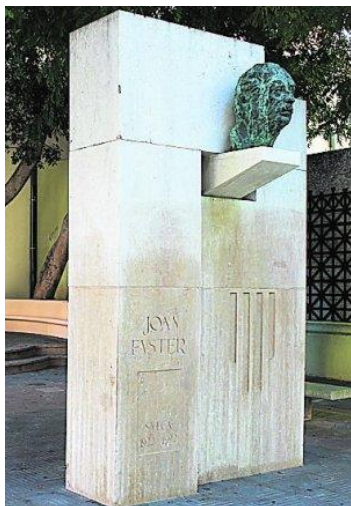
Mitjana, ja que tots dos s'hauran demostrat crucials en el camí dels poble valencià cap a l'autodeterminació i, especialment, cap a l'autogovern.

De fet, sembla que tot allò és el que significa Joan Fuster per a Espinar, ja que els elements bàsics d'aquest tipus reformulat per ell mateix els tornarà a repetir també en la ja nomenada Plaça de les lletres d'Alzira on el pensador queda convertit en una figura idealitzada -al mode de l'art clàssic-, però que conserva el bast i la referència a les Corts Valencianes medievals (il·lustració 66). És a dir, un autor caracteritzat per la senzillesa de les seues imatges, que troben inspiració en l'art pop i els còmics, presenta al de Sueca a partir de dos idees clares ben articulades, ja que l'element hereditat d'Equipo Realidad pot fer arribar a l'espectador la idea de fermesa i impassibilitat amb certa facilitat, ahora que la besllum que ens transporta a l'antic Regne de València, encara que possiblement siga més

complicat d'entendre per a l'observador profà, sí que ajuda a contextualitzar al personatge i, almenys, connectar la seua importància amb un passat remot valencià, vist que en la primera de les obres mencionades, apareixen a través d'una senyera sense blau, mentre que en la segona són plasmats pensant i, del seu pensament, brolla una al·legoria del reialme fundat per Jaume I en el segle XIII. En resum, l'autor de *Nosaltres els valencians* és encimbellat com a defensor de la identitat i fundador de la pàtria valenciana actual.

Il·lustració 67. Mosaic Joan Fuster (Sueca). IES Joan Fuster.

Il·lustració 68.- S/A: "Sueca restaurarà la zona donde se encuentra el busto dedicado a Joan Fuster", *Las Provincias*, 22 de setembre de 2011. <https://www.lasprovincias.es/v/20110922/ribera-costera/sueca-restaurara-zona-donde-20110922.html>

Ara bé, pocs més són els encàrrecs que trobem per part de les institucions, més enllà del mosaic incrustat en la façana de l'institut d'educació secundària que porta el seu nom en el seu municipi natal (il·lustració 67). Un conjunt de rajoles on es pot observar la seua figura realitzada a partir de diferents línies de la seua producció literària, però que no passa de la simple decoració estilística i el record a la seua memòria per part del centre educatiu que li ret homenatge. Per altre costat, també podem destacar el conjunt monumental que l'Ajuntament Sueca li dedicà en la plaça on es situa el consistori de la ciutat (il·lustració 68). Un monòlit de formigó amb el seu nom gravat al costat d'un Penó de la Conquesta que també acull el bust de bronze que representa a l'escriptor en els últims anys de la seua vida. No obstant això, de nou, com ja succeïa amb l'escultura dedicada a Vicent Andrés Estellés en Burjassot, el més destacable i cridaner de l'homenatge han sigut els múltiples atacs que ha hagut de patir per part de grups d'ultradreta, que han acostumat a emprar pintura blava per tal d'embrutar la figura i tractar de degradar el record de l'autor de *Nosaltres els Valencians*, a qui han acusat de traïdor al poble valencià o "nazi", mentre que intentaren convertir, a més a més, el Penó de la Conquesta en una senyera amb blau (il·lustració 69), per part d'uns vàndals que la mateixa nit del 28 d'abril de 2007⁵⁰¹ també atacaren amb pintades la casa on va viure gran part de la seua vida situada al Carrer de Sant Josep de Sueca.

Tanmateix, no hem d'oblidar-nos de l'art de carrer espontani, sorgit d'artistes anònims o menys coneguts, ateneus o celebracions, que tenen una gran importància per la seua facilitat per tal d'apropar el personatge a la ciutadania, que en molts casos

Il·lustració 69.- S/A: "Pintadas en la fachada de la casa de Joan Fuster", *El País*, 29 d'abril de 2007. https://elpais.com/diario/2007/04/29/cvalenciana/1177874277_740215.html

⁵⁰¹ S/A: "Pintadas en la fachada de la casa de Joan Fuster", *El País*, 29 d'abril de 2007. https://elpais.com/diario/2007/04/29/cvalenciana/1177874277_740215.html

desconeix, abans de ser exposada a aquesta identitat, la importància del representat, la seua producció o el seu significat. Un clar exemple del que parlem ho constitueix el mural que el partit polític Endavant va pintar durant

Il·lustració 70. Mural Fuster, Benlloc. Endavant (OSAN).

la celebració del Feslloc de l'any 2012, en la localitat castellonenca de Benlloc, que arreplega una de les frases més cèlebres de Joan Fuster per a fer-la seua i incloure-la en la seua lluita: “*Tota política que no fem nosaltres serà, feta contra nosaltres*”; que s’acompanyava amb el subtítol “ara o mai... Endavant” (il·lustració 70). D’aquesta manera, la formació es situava a si mateixa en la línia del suecà i es presentava com a hereva electoral de la tradició del pensament fusterià que tants partits s’han disputat en la història recent de la política autòctona. O siga, malgrat l’absència quasi absoluta de referències al filòsof en el discurs cultural del valencianisme actual, aquells col·lectius que aspiren a atraure el vot dels militants nacionalistes de base, si reclamen com a propi el seu ressò, perquè el mite ha transcendit a la seua producció literària i, encara que la majoria desconeix els textos i els pensaments del de Sueca, sí el reconeix com a pare de la nació, més enllà del seu ideari.

Un altre cas paregut es va enregistrar durant les festes de la Magdalena de Castelló de l’any 2022, quan el CSO *La cosa nostra* -organitzador de la festa alternativa Magdalena Combativa- va signar un mural que homenatjava al personatge que ens ocupa, alhora que reinterpretava la cita anterior i la dotava d’un caire cultural, en relacionar-la amb la festa i les tradicions de la següent manera: “*Tota festa que no fem nosaltres, serà feta contra*

Il·lustració 71. Mural Joan Fuster Magdalena Combativa 2022. CSO La Cosa Nostra (Castelló de la Plana)

nosaltres” (il·lustració 71). Igualment, encara que l’homenatge mostra un alt contingut de sarcasme i ironia, el fet que aquest Centre Social incloga la tradició fusteriana, de certa manera, dins de la seua pròpia línia narrativa, pot arribar a fer pensar que el de Sueca ja no sols és un referent nacionalista, sinó antifeixista, atés que en la mencionada organització ha presentat al

llarg dels anys una intensa activitat de lluita contra el feixisme -de fet, ells mateixos es defineixen com a *Castelló Antifa Social Club*-.

Comtat i debatut, malgrat que la quantitat de producció pictòrica sobre la figura de Joan Fuster és molt baixa en comparació a la que ha estat dedicada en els últims anys a Guillem Agulló o Vicent Andrés Estellés, és cert que el seu pes en la narració construïda mitjançant aquest producte cultural ha sigut major que el que veiem quan analitzem el discurs nacionalista articular per la música valencianista actual. Açò, ha fet que la imatge del pensador suecà comence a adquirir nous matisos que faran més complexos els significats i les emocionalitats derivades del seu record. Vist que, encara que continuarà, òbviament, sent recordat com a pare de la pàtria valenciana moderna, el seu ressò queda connectat amb el passat remot del Regne de València, de tal manera que és elevat al mateix nivell que els fundadors d'allò que tradicionalment s'ha entès pel nacionalisme com el naixement del poble valencià. Ara bé, alhora que açò succeïa, l'assagista també patia una reconversió popular, començant a ser relacionat amb la cultura i les tradicions valencianes, cosa que no havia succeït fins a temps recents. No obstant, això hauríem de preguntar-nos sobre la possibilitat que Fuster haja transcendit als seus escrits, que semblen ser, donada la falta de referències explícites, ignorats -o quasi- per gran part dels nacionalistes actuals, ja que ha sigut desplaçat en la construcció del relat per altres forces i produccions allunyades de l'alta intel·lectualitat que representava el fusterianisme tardofranquista. O siga, en els últims temps, encara que el pensament del de Sueca ha perdut importància en el si del discurs valencianista, la seua imatge ha sigut encimbellada fins a ser considerada una quasi divinitat nacional o, el que és el mateix, Fuster ha arribat a personificar la nació valenciana amb la seua sola presència.

Ovidi Montllor

Si seguirem el mateix ordre que en el punt anterior per parlar d'aquests ancestres de la nació valenciana, arribaria ara el torn de parlar d'Enric Valor, no obstant això, per la seua escassa aparició en l'art públic, on quasi sempre apareix representat amb el mateix tipus iconogràfic i davant les poques polèmiques entorn dels pocs homenatges que ha rebut en la via pública per part de institucions -més enllà del famós cas de la retirada del seu nom

a un carrer de Mutxamel que passà a dir-se Avinguda España i que enfrontà durant jornades a polítics d'esquerres i de dretes⁵⁰²-, quasi no es pot dir res del seu cas concret, ja que el seu impacte en l'*streetart* i, en el carrer en general, en ha sigut escàs. És per això que parlarem ara d'Ovidi Montllor que ha captat l'atenció d'artistes i institucions des de temps recents.

Sembla, fins al moment, que parlar d'Ovidi Montllor significa parlar d'una figura de rebel·lia i resistència, així com també del seu valor com artista; atés que aquests dos vessants entrellaçats el convertiran en un símbol de la veu del poble, d'una manera pareguda a Vicent Andrés Estellés, però amb un caràcter més de difusor i defensor de la identitat pròpia, mentre que el poeta de Burjassot ha estat convertit en el pare amantíssim de la llengua valenciana.

Per tant, una vegada que hem observat com la imatge del cantautor d'Alcoi ha sigut recuperada en l'última dècada a través de les produccions musicals valencianistes, no ens hauria d'estranyar la proliferació arran del País Valencià de nombrosos murals que representen de diverses i variades maneres allò que significa aquest personatge per als nacionalismes valencians d'esquerres. Així doncs, seguint un ordre lògic, i com ja hem fet adés, començarem per aquelles obres que han sigut encarregades a artistes professionals per distintes institucions, públiques o privades, perquè la intencionalitat que sembla haver-hi darrere no és la mateixa que la que aparentment hi trobem en les realitzades per artistes urbans o per l'acció de col·lectius contraculturals.

Així doncs, primerament, cal acudir a analitzar-hi les que han sigut fruit de la voluntat dels equips de govern dels ajuntaments per recuperar la figura d'Ovidi Montllor; com és el cas de la representació que ocupa un lloc privilegiat en el centre històric de Sueca i que forma part d'allò que l'administració municipal va voler anomenar "Personatges de la terra", una mena de passeig pictòric situat en la Plaça del Mercat que tenia com a objectiu rememorar la influència de certs símbols difunts de les arts valencianes -un projecte que quedà sense finalitzar amb el canvi d'alcaldia en l'any 2019 que, malgrat romandre en l'esquerra, quedà en mans del PSPV amb el polèmic suport del Partit Popular i Ciutadans⁵⁰³-. D'aquesta manera, el retrat del cantautor alcoià (il·lustració 72) va ser el

⁵⁰² LIDÓN, Inma: "De Avenida Enric Valor a Avenida España: la polémica de renombrar las calles llega a escritores y lingüistas", *El Mundo*, 29 d'abril de 2021. <https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/2021/04/29/60899881fc6c8347218b460f.html>

⁵⁰³ CUQURELLA, Toni: "El PSPV todavía no ha expulsado al alcalde de Sueca año y medio después de vulnerar los pactos para desbancar a Compromís", *Eldiario.es*, 21 de gener de 2021.

que inaugura aquesta mena de recorregut de la fama impulsat per Coalició Compromís des de la batlia de la capital de la Ribera Baixa que gradualment hauria d'acollir altres personatges de la cultura valenciana com: Joan Fuster, Bernat i Baldoví o el Mestre Serrano⁵⁰⁴. Així doncs, ens trobem davant d'una pintura que commemora el vigèsim aniversari de la mort de l'autor alcoià o, com s'ha conegut popularment, els seus vint anys de vacances per aquella cançó *-Les meues vacances* (1974)- on el també actor parlava de

Il·lustració 72. S/A: "Sueca commemora al cantautor alcoià Ovidi Montllor amb un mural", *El Periòdic*, 2 d'octubre de 2015.

https://www.elperiodic.com/sueca/sueca-commemora-cantautor-alcoia-ovid-montllor-mural_396603

la seua mort i la seua inhumació, no com una pena, sinó més bé com un descans de la vida, que havia de ser llegida pels seus amb un sentiment diferent de l'habitual, atés que els convida a beure conyac i whisky, a posar-li entre les mans un poemari "per anar passant l'estona" i a deixar les seues cendres prop d'un romer en el Barranc dels Cinc de la seua localitat natal. Una composició que, inevitablement, ens recorda al poema *Em posareu entre les mans la creu* de Vicent Andrés Estellés a qui Montllor va musicar en in comptables ocasions i amb qui guardava una gran relació d'amistat, ja que tant per al d'Alcoi com per al burjassoter, la mort sembla no ser el final de l'existència.

No obstant això, deixant a banda la significació de la mort d'ambdós lletraferits, ens em de centrar en l'anàlisi de la producció pictòrica en si mateixa que presenta punts destacables, malgrat la seua aparent senzillesa compositiva. En primer lloc, destaca la representació del personatge que acostuma a ser molt semblant sempre, encara que en aquesta ocasió apareix somrient, aspecte destacable, si considerem que normalment ens ha sigut mostrat amb semblant seriós més propi d'una persona decidida. Ara bé, com succeeix en aquesta pintura, també pot aparèixer representat de manera jovial, la qual cosa sol dependre del context, com veurem més endavant. Per altre costat, tanmateix, cal destacar el fons escollit per a destacar la figura central, perquè no és casual que els colors

https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/pspv-todavia-no-expulsado-alcalde-sueca-ano-medio-despues-vulnerar-pactos-desbancar-compromis_1_6980614.html

⁵⁰⁴ S/A: "Sueca commemora al cantautor alcoià Ovidi Montllor amb un mural", *El Periòdic*, 2 d'octubre de 2015. https://www.elperiodic.com/sueca/sueca-commemora-cantautor-alcoia-ovid-montllor-mural_396603

Il·lustració 73. S/A: "El mural col·lectiu sobre Ovidi Montllor en imatges", *Riberaexpress*, 18 de juliol de 2015.
<https://www.riberaexpress.es/2015/07/18/el-mural-col-lectiu-sobre-ovid-montllor-en-imatges/>

escollits hagen sigut el roig i el negre, i encara menys si observem la seua disposició, separats per una línia diagonal. Una disposició que, encara que amb els colors canviats d'ordre, recorda summament a la bandera roig-i-negra que des de principis del segle XX ha acompanyat a l'anarcosindicalisme. En conseqüència, l'escena recordaria, almenys en certa manera,

els orígens de la consciència de classe d'Ovidi Montllor, el pare del qual va ser teixidor -ofici que li ensenyà al seu fill⁵⁰⁵- i pròxim a les cultures polítiques llibertàries -cosa que també va inculcar-li a la seua progènie-.

De fet, podríem afirmar que el roig i el negre semblen haver sigut pigments molt relacionats amb la figura del "trobador" de la Nova Cançó, si considerem que aquell mateix any -2015-, amb motiu del vigèsim aniversari de la seua mort, el Casal Popular El Pas del Xúquer va portar a terme un mural de grans dimensions en la localitat d'Alzira on aquestes tonalitats mencionades adés tenien un gran protagonisme (il·lustració 73). Però, la pintura a la qual ens referim ara no sols és destacable per la seua semblança amb l'exposada anteriorment, sinó també per plasmar un dels tipus iconogràfics més recordats del personatge que ens ocupa i que el representa amb semblant seriós, monyo llarg i mirada profunda. Una representació que s'ha popularitzat especialment com a plantilla de ràpid reproducció que permet dibuixar al cantant en no més d'un parell de minuts, com podem observar, per exemple en el

Il·lustració 74 Correllengua Riudoms 2015
<https://blocs.mesvilaweb.cat/ovidimontllor/les-parets-parlen-dovid-riudoms/>

⁵⁰⁵ TORMO, Jordi: *Ovidi Montllor...* 2015, p. 21.

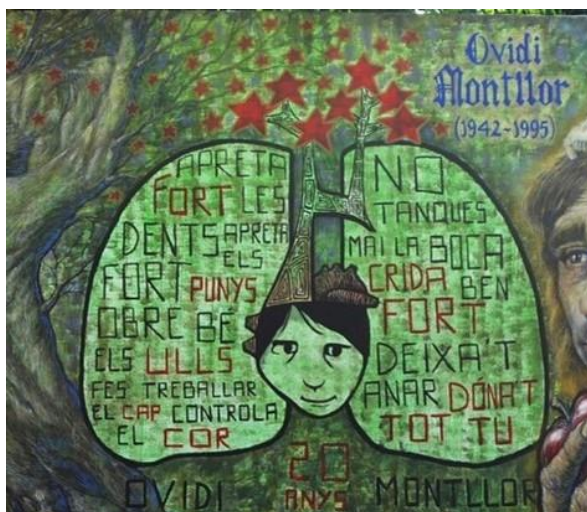

Il·lustració 75. Espinar Muralismo. Muro d'Alcoi. (detall)

mural col·lectiu que es va realitzar en Riudoms (Catalunya) per tal de commemorar el Correllengua realitzat en aquesta localitat en l'any 2015 (il·lustració 74), al qual la figura de l'alcoià compartia espai amb la silueta d'allò que històricament s'ha anomenat Països Catalans, sobre la que es pot llegir una cita tradicionalment atribuïda al cantautor: *“Hi ha gent que no li agrada que es parle, s'escriga o es pense en català. És la mateixa gent a*

qui no li agrada que es parle, s'escriga o es pense”. Per tant, ens trobem davant d'un conjunt pictòric que ens deixa entreveure que Ovidi Montllor, des de fa lustre i mig, s'ha convertit paulatinament en una figura protectora de la llengua, però d'una manera diferent a la d'Estellés, perquè es podria dir que Vicent Andrés Estellés era més aviat el pare amant de l'idioma, mentre que Montllor ha quedat convertit en l'adalil del valencianisme. És a dir, el d'Alcoi representa la punta de llança i la resistència més incendiària contra les imposicions foranes.

Aquest nou posicionament de la imatge de Montllor en l'imaginari col·lectiu valencianista explicaria per què Jose Antonio Espinar el va pintar al costat del Poeta de Burjassot -més enllà del fet que el compositor fora qui més vegades va posar música als seus poemes- en el passeig de valencians il·lustres que va plantejar l'artista en Muro d'Alcoi com hem observat en la il·lustració 54. Així doncs, ara, ens focalitzarem en la part de la pintura que fa referència a l'autor de la *Fera ferotge* que és representada darrere d'ell, encara que el seu cap sembla eixir de la boca de la fera. En aquesta ocasió, el de l'Alcoià apareix representat amb un pimentó i un cor

Il·lustració 76. Espinar Muralismo. Muro d'Alcoi (detall)

(il·lustració 75), de manera que sembla que el llegat d'Estellés que li és entregat en forma d'aquest fruit és convertit en les mans del cantautor en un cor, la qual cosa, al·legòricament, sembla assenyalar-nos que en ell resideix el poder de donar-li vida als versos i, per tant, a la llengua i emprar-la per a fer política a través de les seues cançons. De fet, els pulmons que es troben disposats entre ambdues figures, on apareix una xicoteta representació de Montllor entre els bronquis, dona força a l'argument que hem exposat adés, ja que, en l'interior dels dos sacs respiratoris es pot llegir: *“Apreta fort les dents, apreta fort els punys, obre bé els ulls. Fes treballar el cap, controla el cor. No tanques mai la boca, crida ben fort. Deixa't anar, dona't tot tu”*; lírica de la cançó *Serà un dia que durarà anys* (il·lustració 76) en la qual es fa referència a un moment d'autèntica llibertat que hauria d'arribar i, considerant el moment de la seua composició -1977- es podria pensar que es tracta d'una cançó en favor del rupturisme amb els sistema franquista que vivia les seues últims mesos de vida i, per tant, en contra del reformisme proposat per altres grups; però realment, si analitzem detingudament la lletra de la cançó, trobem referències a la mar, als rius, als valls i muntanyes, etc. Referències orogràfiques que, com ja hem analitzat, en són típiques en l'obra del músic d'Alcoi a l'hora de referir-se a la seua “llar” -els Països Catalans- com va fer més clarament en *La Cançó del cansat*. En conseqüència, la dissecció dels significats derivats de la lírica ens deixen entreveure que es tracta d'un cant valencianista que s'hauria produït, a més a més, en el moment de màxima efervescència i impacte social del fusterianisme durant la transició. Aleshores, tot el conjunt pictòric exposa i reforça la idea que Ovidi Montllor és en l'actualitat, com va ser en la seua època, una mena de defensor capdavanter dels valencians a través de la llengua.

Il·lustració 77, Collage Ovidi Montllor, Centre Cultural Ovidi Montllor, Alcoi.

<https://www.diarilaveu.com/noticia/13002/40242-va-per-tu-ovidi-per-verdcel>

Ara bé, si afirmem que es tracta d'una figura que ha assolit la categoria de mite del valencianisme actual, hauríem de trobar-nos amb grans murals i homenatges, més enllà dels memorials de petites dimensions que hem analitzat fins al moment, o almenys amb expressions més sentides del record dels compositor. És per això que tenen tanta importància obres com el collage que ACPV va articular amb les fotografies

Il·lustració 78. Il·lustració 56. S/A: "Un mural homenatja Ovidi Montllor a Vic", *Nació Digital*, 22 de juny de 2015. <https://www.naciodigital.cat/noticia/89688/mural-homenatja-ovid-montllor-vic>)

de diferents persones anònimes o no que van voler participar i, amb elles, es va crear el rostre de Montllor (il·lustració 77), en una demostració que no destacava per la seua escala, sinó més aviat pel seu significat, perquè, al crear una imatge del compositor a partir de fotografies de militants de base, s'aconsegueix, en certa manera, engranar la idea que tots ells formen part d'allò que representa Ovidi Montllor: la conservació de la cultura valenciana i l'oposició als intents d'imposició de la llengua i la cultura castellana. Un

Il·lustració 79. Moltó, E.: "Ovidi Montllor por fin tiene un paseo y un monumento en Alcoy", *El País*, https://elpais.com/ccaa/2013/03/11/valencia/1363000055_974894.html

altre exemple important, va ser la pintura de grans dimensions que es va plasmar en Vic en l'any 2015 (il·lustració 78), en memòria del vigèsim aniversari de la seua mort, que no destaca per la seua originalitat, ja que conserva la mateixa gamma cromàtica que els que hem vist adés, així com el tipus iconogràfic més típic de l'alcoià, que està basat en el gran monument que se li va dedicar en l'any 2013 en la seua localitat natal (il·lustració 79), obra de l'artista Antoni Miró - amic en vida de Montllor-, que destaca pel seu avantguardisme i per la seua concepció de la poètica de l'espai, ja que els vuits creats en el seu retrat permeten fusionar al cantant amb el paisatge emblemàtic d'Alcoi o amb la ciutat, segons el costat pel qual s'observe l'escultura.

Comptat i debatut, podríem afirmar que, encara que el d'Alcoi començà sent un personatge sense quasi importància en els primers anys del nou moviment nacional valencià, en els últims anys la recuperació de la seua memòria ha ajudat a enaltir-lo i posar de relleu la seua importància en el camí cap a l'autodeterminació. De fet, si repassem com s'han donat les circumstàncies, Montllor aparentment seria, en un primer moment, un exemple més del revisionisme històric proposat pel valencianisme en els últims anys que ha posat en valor a personatges històrics com Carme Miquel, Alejandra Soler, Almanzur, Al-Azraq i altres exemples allunyats de la història clàssica i dogmàtica del poble valencià establida pel nacionalisme clàssic; però, amb el pas del temps, la seua incidència en el relat ha crescut fins a equiparar-lo a les grans figures de la nova generació, en un cas que s'ha demostrat únic, però que ha sigut fet servir per tal de completar el panteó d'aquesta cultura política, on cadascú dels seus membres representa un valor diferent. Aquesta seria la raó per la qual quasi totes les representacions del cantautor el mostren com l'adalil de la llengua i la cultura, com a complement de la figura d'Estellés que és mostrat com a pare amantíssim de la llengua, de Fuster que és representat com la figura paternal de la nació valenciana o de Guillem Agulló, sant màrtir i gran trauma nacional de la nova onada nacionalista.

358

CAPÍTOL 3.- LA NOVA SOCIABILITAT, PRÀCTICA I CREACIÓ DE LA NOVA CULTURA.

3.1.- la censura i l'escena contracultural valenciana dels anys noranta

Centres culturals i socials ocupats -o no-

Kasal Popular

Primerament, seguint una línia cronològica, hem d'abordar l'estudi d'un dels tipus de sociabilitat més antics de la nova generació: els centres socials -ocupats o no- que començaren multiplicar-se quan gran part de la joventut va ser marginada per les polítiques culturals i socials oficials en la dècada de mil nou-cents huitanta. Així doncs, davant la impossibilitat d'accedir a espais de sociabilitat formals i la demanda de llocs de reunió alternatius, van començar a nàixer -per tota la Península- els primers Centres Socials Ocupats -CSO- que prenen com a exemple el moviment que es donava en Anglaterra des de finals del decenni anterior. Va ser allí, on es gestà una incipient escena musical -molt relacionada amb el *Punk* i l'*Ska*- que proposava un missatge llibertari clarament renovat que s'allunyava de l'obrerisme tradicional.

Més concretament, aquest influx alternatiu, va tindre especial calat en una ciutat amb gran tradició anarquista com València, en què encara es fundaven ateneus que seguien la configuració clàssica com "Al Margen" que va ser creat en 1986, després de diversos intents fallits durant la primera meitat de dècada⁵⁰⁶. Ràpidament, el local del barri del Carme es va convertir en un punt de reunió crucial per a moviments civils i associacions que van veure en ell una oportunitat de relacionar-se que no trobaven en cap altre lloc.

⁵⁰⁶ AL MARGEN: "¿quiénes somos?", *Ateneo Libertario Al Margen*. [consultado: 20 d'abril de 2018]
<http://www.ateneoalmargen.org/inicio/quienes-somos>

L'èxit experimentat pel nou ateneu i el sorgiment de gran nombre de grupuscles interessats pel moviment “okupa” europeu, propiciaren, com és lògic, la creació de centres socials que assolirien una important fama i popularitat en tot l'estat espanyol com: Kasal Popular⁵⁰⁷ o CSO Mateo Morral -en homenatge a una de les figures més destacades de l'anarquisme espanyol, que intentà d'atemptar contra la vida d'Alfons XIII el dia de les seues núpcies⁵⁰⁸-. Amb tot, aquest moviment no sols va consistir en fer-se amb refugis alternatius, sinó que portava aparellada tota una emocionalitat arrelada entre els seus participants, com queda patent en les paraules de José Luis Ybot, membre de la primera okupació realitzada a Espanya que es va dur a terme al carrer Amparo de Madrid en 1985: *«Era la idea de no esperar a una revolución, a un cambio grande, para hacer aquello que queríamos, sino ponerlo en práctica desde el minuto cero»*⁵⁰⁹. És a dir, es pretenia cercar un espai de sociabilitat que els permetera expressar-se i crear un model alternatiu de relacions interpersonals, sense haver d'esperar que es produïra un canvi profund en les mentalitats d'una societat que el rebutjava. De fet, açò explicaria per què, arran d'aquest moment, l'ortodòxia llibertària quedà a un costat i, en molts casos, es va produir una comunió amb la resta de les cultures polítiques de l'esquerra, malgrat les diferències que pogueren existir entre elles⁵¹⁰.

Precisament, aquest és el fet que ens interessa per tal d'analitzar els orígens de la sociabilitat del nacionalisme valencià actual, que davant l'oblit de les institucions democràtiques i la pèrdua de suport d'aquells que havien promocionat el valencianisme amb finalitats polítiques durant la dècada anterior, va començar un procés d'apertura i aproximació cap a altres cultures polítiques que es trobaven en la mateixa situació. En conseqüència, podem explicar per què a principis de la dècada de mil nou-cents noranta molts joves nacionalistes freqüentaven els nous edificis ocupats i la seua escena contracultural, si considerem que hi tenien l'oportunitat d'expressar-se i teixir xarxes d'afinitat amb aquells individus amb els quals compartien identitat nacional, però també amb altres amb els quals eren ideològicament compatibles, encara que no pensaren la nació com ho feien ells. És per això que, molts dels nacionalistes, igualment, van

⁵⁰⁷ COLLADO, Francisco: *Abriendo puertas...* 2007, P. 96

⁵⁰⁸ Ibid.

⁵⁰⁹ MARTÍN, Esperanza (productora.); BERNAOLA, Itziar: *¿Dónde estabas entonces? 1985* [Documental], Espanya: Atresmedia, 30 de gener de 2018.

⁵¹⁰ ALBERT, María: *La eclosión asociativa en el tránsito hacia una nueva era. Un Estudio del Tercer Sector*. València, Universitat de València, 2004, P. 236.

pertànyer a altres tipus d'associacionisme com l'antifeixista, especialment en l'agrupació skinhead antiracista SHARP -Skinhead Against Racial Prejudice-⁵¹¹.

Així doncs, hem de mencionar i analitzar en deteniment el cas del Kasal Popular que va tindre la seua primera seu en el cinqué número del carrer Palma i que ràpidament es va convertir, gràcies a l'ajuda de diferents col·lectius com a Radio Klara, en tot un fenomen de la ciutat. La gran confluència de gent i idees que es donà entre les seues parets feren del seu discurs un eclèctic conglomerat d'ideologies, doncs des d'ell es promogueren campanyes en contra dels hipermercats, les eleccions europees, el servei militar o l'heroïna; la qual cosa, lògicament, li van fer guanyar-se la simpatia de diversos col·lectius que començaren alhora a freqüentar-lo⁵¹². Si ens parem a considerar la importància d'aquest discurs horitzontal, no ens hauria d'estranyar que Miquel Ramos, una de les figures culturals més reconegudes del valencianisme -després del seu pas per Obrint Pas- afirmara: *"Allà vam conèixer molta gent que actualment són bons amics, i vam viure la il·lusió de construir un espai alliberat i alié a l'oci teledirigit, que donava escenari a múltiples expressions artístiques i polítiques normalment poc accessibles."*⁵¹³.

Així és que podem assegurar que la llibertat expressiva experimentada en el local -però també en altres llocs d'oci alternatius- va ser el germen del denominat *Ska Valencià*, ja que van ser molts els artistes de l'*Ska* en Valencià -precursor del gènere musical valencianista que coneguem hui en dia, però sense contingut nacional en les seues lletres- els que van actuar en el Kasal Popular una vegada que aquest es va haver traslladat al número 6 del Carrer Flora, localització que va mantindre durant un lustre fins que en 1996 la policia va desallotjar el centre social, encara que mesos més tard es traslladaria al setè portal del mateix carrer⁵¹⁴. És més, al llarg de la seua història, es va guanyar una gran reputació -en les seues diferents localitzacions- com a símbol de resistència, per ser freqüentat per importants figures de la valència subversiva, però també va atraure individus de diferents parts arreu del món, com l'arxiconegut grup Green Day que hi actuà en el seu escenari en l'any 1991⁵¹⁵. Fins i tot, el Kasal va guanyar major fama quan es va

⁵¹¹ COLLADO, Francisco: *Abriendo puertas...* 2007, p.109.

⁵¹² PARRILLA, José: "Okupas. Un libro recoge los 20 años de historia de este movimiento en valencia", *Endomingo-Levante-EMV*, 30 de febrer de 2008, p. 1-3.

⁵¹³ RUBIO, Antoni; SANJUAN, Hèctor: *Del sud...* 2007, p. 52

⁵¹⁴ Ibid. pp.52- 53

⁵¹⁵ PÉREZ DE ZIRIZA, Carlos: "Casi nadie les vio venir: invisibles en el debut, omnipresentes tras alcanzar el éxito", *Culturaplaza*, 20 de juny de 2015. <http://epoca1.valenciaplaza.com/ver/158956/-casi-nadie-les-vio-venir.html>

descobrir que el malmés Guillem Agulló acostumava a passar gran part del seu temps socialitzant en les assemblees i concerts que en ell se celebraven en assiduitat⁵¹⁶.

A més a més, el centre social del carrer Flora jugà un paper crucial com a refugi contra les contínues agressions de la ultradreta, com s'explica ben clarament en la novel·la semibiogràfica *Totes les cançons parlen de tu* -basada en algunes de les experiències pròpies de l'autor- escrita per Xavi Sarrià -que va cursar els estudis de batxiller en l'IES Benlliure, a escassos carrers del Kasal-. En l'obra l'escriptor plasma els seus dies en el local, amb un aire de romanticisme i melancolia, i descriu amb detall alguns punts, aparentment poc significatius, com la cafeteria o el mosaic d'adhesius que cobrien els mobles reciclats; però que ens descriuen l'ambient d'autogestió que es vivia en el recinte. No obstant això, serà més endavant quan ens relate el clima real de convivència entre les diferents cultures polítiques que hi es donaven cabuda: "*El Kasal es va omplir dels sospitosos habituals. Crestes, caps rapats, arracades, cabells de colors, samarretes amb consignes, tatuatges i biografies escrites a la pell. Estils de vida que expressaven maneres de veure el món*"⁵¹⁷. Per a posteriorment, narrar-nos una de les experiències més desagradables que acostumaven a produir-se en el carrer Flora: les agressions feixistes. Si el local s'havia convertit en un refugi per a les esquerres, també va començar a atraure a individus d'ultradreta que aguaitaven en els voltants a l'espera d'una ocasió perfecta per acoquinar a qualsevol incaut sospitós de freqüentar aquell espai.

Amb tot, les constants amenaces a líders d'aquests moviments esquerrans van acabar per materialitzar-se, freqüentment en altres espais, com va ser el cas de l'assassinat de Guillem Agulló; o, com l'homicidi de Davide -al qual després de la mort del de Burjassot havien amenaçat amb pintades per tota la ciutat- que esdevingué a les portes d'aquell edifici del barri de la Saïdia. Ara bé, malgrat que dies abans el diari Les Províncies havia publicat una foto del rostre de l'activista -en el que es podria considerar com un senyalament públic-, a qui acusava d'haver agredit a dos policies -càrrec que mai va ser demostrat-, l'homicidi mai es va qualificar de delictes d'odi ni va ser connectat amb causes polítiques per la investigació policial, la qual cosa va desembocar en un profund malestar entre els assidus al Kasal⁵¹⁸. Tanmateix, la mort del jove anarquista és especialment

⁵¹⁶ S/A: "15 anys sense Guillem Agulló", *Antifeixistes del País Valencià*, abril de 2008.

https://www.antifeixistes.org/1244_anys-sense-guillem-agullo.htm

⁵¹⁷ SARRIÀ, Xavi: *Totes les cançons...* 2014, p. 173.

⁵¹⁸ MONTAGUD, Vicent: "El joven asesinado en el Kasal Popular...", 12 de desembre de 1993, p.15

ressenyable perquè constitueix un clar exemple de la importància de la música en els espais alternatius de cultura, vist que mesos més tard es va rendir un sentit homenatge a la seua persona, en un concert benèfic en favor de la seua família, amb actuacions de fins a huit grups que es succeïren al micròfon des de les 17:00⁵¹⁹. Les morts, especialment la de Davide, conduïren a un desmesurat estat de control per part de la policia que no va fer sinó agreujar el malestar dels seus ocupants. Fet que acabà per agreujar un clima de crispació i violència que ja era palpable des de principis de 1994. Finalment, el desenllaç es va produir el matí del 20 de desembre de 1996, quan desenes de policies i guàrdies de seguretat de l'empresa Levantina -curiosament lligada a la ultradreta- desallotjaren el Kasal Popular, posant fi a un lustre d'autogestió i sociabilitat contracultural⁵²⁰.

CSO Pepica “La Pilona”

Nogensmenys, l'experiència viscuda durant els cinc primers anys de la dècada de mil nou-cents noranta no va ser infructuosa per a aquests joves que, assumint el rol d'hereus del que havia succeït al carrer Flora, es van llançar a la recerca de nous espais que els permeteren expressar-se i socialitzar lliurement. Entre les localitzacions que van trobar, en el cas del nacionalisme valencià, destacà el Centre Social Okupat Pepica “La Pilona” fundat el 27 de setembre de 1998 en l'antiga seu de *Metalúrgica Levantina*, en el carrer Pavía número 43 del barri del Cabanyal. Precisament, la seua proximitat a l'Ateneu Llibertari del Cabanyal, va afavorir que CNT es convertira en un dels col·laboradors més fidels del local i que, junt amb Maulets -grup de joves valencianistes on militava el finat Guillem Agulló-, s'encarregara de l'assemblea gestora del centre, que va nàixer amb una clara vocació popular. És per això que, ràpidament, quedà vinculat a associacions i entitats civils en favor de la defensa del territori i els barris -una de les màximes de la generació actual de valencianistes-, com Compromís per la Terra o Salvem el Cabanyal⁵²¹; mítica associació de veïns del raval mariner, que es va oposar durant més de

⁵¹⁹ Cartell del concert “Per un present de lluita, per un futur sense opressió” celebrat el dissabte 5 de febrer de 1994.

⁵²⁰ COLLADO, Francisco: *Abriendo puertas...*2007, p.132

⁵²¹ Ibid. p. 133-134.

vint anys -des de 1998 fins a la seua dissolució el 9 de juny de 2019⁵²² - al model urbanístic establert pel govern municipal del PP que pretenia prolongar l'Avinguda Blasco Ibáñez i arrasar bona part dels Pobles Marítims. Un projecte que es va convertir en un dels problemes centrals per a les esquerres valencianes que veien en l'urbanisme devorador un perill per al patrimoni històric de la ciutat.

De fet, com ja hem vist anteriorment, moltes formacions musicals van denunciar la possible desaparició del Cabanyal, cosa que ens permet connectar als jovent valencianista amb els barris populars i, al seu torn, amb els edificis autogestionats on Maulets va tindre major influència. No hem d'oblidar que bona part dels grups primerencs van trepitjar les taules de l'escenari de "la Pilona", al qual la música va tindre un paper central com a catalitzadora de la sociabilitat. Fins i tot, en la seua època de crisi, entre els anys 2002 i 2003, la seua única funció va ser la de sala alternativa de concerts per a diversos col·lectius que programaven recaptacions de fons per a les seues causes⁵²³. Definitivament, la llunyania de "La Pilona" respecte al centre històric i al barri de Benimaclet -que a principis de segle semblava haver-se convertit en el "búnquer" de la resistència valencianista- propiciaren la seua desfeta i l'auge d'uns altres de recent creació com el CSOA L'Horta⁵²⁴ que es situà en el número 16 del Camí del Farinós.

No obstant això, cap a l'any 2006, la música en valencià ja havia trobat altres espais d'expressió de major impacte com els concerts i els festivals. Per consegüent, els artistes, especialment els consolidats, cada volta anaren allunyant-se més i més dels espais autogestionats i alternatius, encara que molts dels seus seguidors -militant de base- continuaren acudint-ne a la recerca d'altres formes de fer política i relacionar-se com a part del seu dia a dia.

CS-Bar Terra

Així, es pot explicar l'èxit que va tindre el CS-Bar Terra -no ocupat- entre els nacionalistes del *Cap i Casal*, que van veure, en aquest centre social -que ràpidament va orientar la seua activitat cap a la protecció de la gastronomia local i de l'horta-, un lloc de reunió on

⁵²² VÁZQUEZ, Cristina: "Salvem el Cabanyal se despide de 21 años de violencia ciudadana", *El País*, 9 de juny de 2019. https://elpais.com/ccaa/2019/06/09/valencia/1560083200_421480.html

⁵²³ COLLADO, Francisco: *Abriendo puertas...* 2007, p. 135-137.

⁵²⁴ *Ibid.* P. 194.

poder practicar la seua cultura sense ser coartats, alhora que es podien relacionar en joves adherits a altres cultures polítiques que es van veure atrets per l'ambient popular i la seua gastronomia típica valenciana. Aspecte destacable que es fa palpable en la cançó *Tot a la vida és rap* de Rapsodes que esmenta el menjar del “Terra” com una de les experiències més enriquidores dels dies passats a València: “*Arròs al Forn al Terra i dues xocolates per a acabar*”. Llavors, el poder de concentració de la seu de Baró de San Petrillo va ser tal que, aquell mateix 2011, reuní en el concert del seu desé aniversari a les dues bandes més populars de la música autòctona: Obrint Pas i La Gossa Sorda⁵²⁵. En poques paraules, la nova generació valencianista havia aconseguit un lloc on poder interactuar i socialitzar, dins de la legalitat, en ple cor de Benimaclet -el seu centre neuràlgic en la ciutat de València-. Com a curiositat, s’ha de mencionar que el seu calat en l’imaginari va ser tal, que, fins i tot, arribà a ser utilitzat quasi com mil·liari per a guiar-se pel barri i descriure la manera d'arribar a altres llocs d'interés, per a la sociabilitat del valencianisme polític, com ens mostra Eldemuro a la seua cançó de promoció de la Tendeta de Macondo: “*Que no saps on és?/ Cap problema, ‘man’./ Carrer Utiel, 2, a Benimaclet./ Si deixes el Terra/ a mà esquerra,/ la segona a la dreta és.*”. Per això, vista la freqüència amb què apareix en referenciar, podem afirmar que, cap a la meitat de la passada dècada, el CS-bar “Terra” s’havia convertit ja en un espai de sociabilitat clau per als nacionalistes, però també per a la resta del raval, ja que a la tasca duta a terme per aquest centre social es deu -en col·laboració amb altres associacions i col·lectius- l’organització de festes alternatives com Les Falles Populares de Benimaclet⁵²⁶ o Les Calçotades Populares que tant d’èxit han experimentat en els darrers anys que, a més a més, han servit al centre social del Carrer Utiel per commemorar diverses figures del valencianisme cultural com Ovidi Montllor o Guillem Agulló a qui dedicaren la calçotada popular del dissabte 18 de febrer de 2023, amb motiu del trenta aniversari de la seua mort. Un acte que va discórrer amb normalitat fins que durant la concentració que homenatjava al jove burjassoter un veí va arruixar un líquid corrosiu sobre els manifestants⁵²⁷, amb la qual cosa es confirmava un nou atac de la ultradreta cap a la memòria d’aquesta figura. Cosa que no va fer sinó reforçar la seua aura com a símbol de la lluita nacional y antifeixista entre les esquerres valencianes que

⁵²⁵ Cartel dècim aniversari del CS-Bar Terra.

⁵²⁶ S/A: “Falles 2019, concerts i propostes alternatives que oferix València”, *Tresdeu.com*, 14 de març de 2019. <https://www.tresdeu.com/2019/03/falles-2019.html>

⁵²⁷ S/A: “Agredeixen als assistents a un homenatge a Guillem Agulló a Benimaclet”, *Diari La Veu*, 19 de febrer de 2023. <https://www.diarilaveu.cat/noticia/13176/agredeixen-els-assistents-a-un-homenatge-a-guillem-agullo-a-benimaclet-1>

s'afanyaren a emetre comunicats diversos reivindicant la imatge d'Agulló com a lluitador antifeixista i nacionalista; inclús el CS-Bar Terra que va ser qui organitzà l'esdeveniment que hagué de ser suspès per l'agressió cap als manifestants, va reaccionar convocant una xarrada -23 de febrer de 2023 (il·lustració 81)- amb la família Agulló per posar en valor la imatge del jove militant de maulets, per fer un crit contra “la impunitat feixista”.

Il·lustració 81, . Cartell Xarrada 30 anys amb Guillem. CS-Bar Terra, [publicació Facebook] 21 de febrer de 2023, [consultat el 22 de febrer de 2022] <https://www.facebook.com/photo/?fbid=570804628414285&set=a.549616020533146>

Per últim, cal destacar que, al llarg d'aquestes dos últimes dècades, quasi simultàniament, han aparegut altres espais legals de cultura i reunió com el Centre Social Ca Revolta que compta amb la peculiaritat d'estar regit per una associació homònima, a més de disposar de finançament públic -en concepte de subvencions- per la seua programació cultural. Precisament, entre els seus murs i amb la intenció de defensar la cultura valenciana, se succeeixen exposicions d'artistes locals, recitals de poesia i, especialment, concerts musicals de gran afluència com el que en 2018 va reunir a

Auxili, Xavi Sarrià i Tesa, entre altres; per a denunciar la imposició de la nomenada “Llei Mordassa” i el perill de la censura cap a la producció artística, sota l'eslògan “No Callarem”⁵²⁸.

Al capdavant, podem afirmar que la falta d'espais de sociabilitat formals després de la Batalla de València es convertí en un problema per al valencianisme, que es va veure abocat a cercar llocs alternatius juntament amb altres cultures polítiques que també eren marginades per les institucions, com el moviment llibertari o els antifeixistes. Ara bé, la solució a la problemàtica arribà aquella mateixa dècada des d'altres països europeus com ara Anglaterra i Alemanya. Allí, començava a nàixer un nou moviment contracultural i subversiu que feia seus els edificis abandonats per a convertir-los en espais autogestionats dedicats a la convivència dels individus que, per tindre diferents maneres d'observar la

⁵²⁸ Cartel Concierto “No Callarem”, *Ca Revolta*, 15 d'abril de 2018

societat, havien sigut rebutjats per l'oficialitat i no encaixaven dins de les estructures d'oci i relació establides per la societat i el sistema. A València, ciutat on ja existien alguns espais alternatius basats en l'antiga fórmula dels ateneus llibertaris, aquest moviment va créixer -després d'uns intents fallits- al caliu del Kasal Popular que va dotar durant un lustre als joves de diferents cultures polítiques d'un espai de reunió, discussió i expressió artística on poder relacionar-se i teixir diferents xarxes d'afinitat. Però, finalment, en l'any 1996 va ser desallotjat per última vegada i els nacionalistes, que novament quedaven orfes i sense empar, van haver de cercar altres espais que els permetera fer política de base. D'aquesta manera, s'explica la fundació del CSO Pepica "La Piona" on es tornaren a relacionar intensament amb els anarquistes, però també amb associacions veïnals de diferents tipus. Durant tot aquest procés, el nacionalisme valencià va començar a adquirir gradualment unes renovades experiències de grup, mitjançant una sociabilitat que els va permetre viure les diferents realitats que se succeïen en la València de finals de segle XX. Com a resultat directe, s'inicià una reelaboració del discurs en el si d'aquest moviment, com hem pogut observar amb anterioritat -en analitzar la música que aquest produeix-, que per primera vegada inclouria trets diferencials com la defensa de les tradicions i les festes populars; l'amor per la ciutat i les àrees rurals; i la crítica de la corrupció política i la situació de pobresa viscuda per alguns estrats de la societat valenciana.

CSOA L'Horta

Com acabem d'observar, en la ciutat de València encara es troba molt viva l'activitat contracultural portada a terme pels centres socials alternatius. El cas del CS-Bar Terra, és un exemple d'autogestió dins de la legalitat, ja que, com hem vist, l'activitat hostalera li permet finançar les seues iniciatives per millorar la situació del barri de Benimaclet i fer accessible la cultura a tots els seus veïns. Però, per contra, en el mateix raval del Cap i Casal podem trobar encara un xicotet reducte que es mostra com a hereu d'allò que van significar els centres socials ocupats per a la ciutat en la dècada de mil nou-cents noranta. Es tracta del CSOA L'Horta que encara hui persisteix en una casa abandonada enmig de l'horta, malgrat que en diverses ocasions ha estat prop de ser desnonada per part de les Forces i Cossos de Seguretat de l'Estat.

L'últim intent es va donar el 14 de desembre de 2020, quan la Policia Nacional va irrompre en el local i va expulsar a qui es trobava dins per, finalment, tancar i acordonar la zona⁵²⁹. No obstant això, encara que es tractà d'una intervenció sobtada, els disturbis començaren a donar-se ràpidament, especialment quan pels carrers pròxims començà a córrer la notícia i gràcies a les xarxes socials que mobilitzaren ràpidament a gran nombre de simpatitzants i defensors del centre. Alhora, les empreses que havia contractat la Sareb (*Sociedad de Activos procedentes de la Reestructuración Bancaria*), qui en un principi afirmava ser la titular del terreny, asseguraren l'edifici amb proteccions antiocupació, fins que les advocades contractades per l'associació l'Hora pogueren parlar amb els agents que acabaren abandonant el recinte. Finalment, els individus que s'hi havien concentrat davant del centre social el tornaren a ocupar, al considerar que es tractava d'un acte de desnonament il·legal que no havia sigut notificat amb anterioritat i que s'havia portat a terme sense proves fefaents de la propietat del terreny per part de qui efectuava la denúncia⁵³⁰. Cosa que mesos més tard ratificaria el jutjat d'instrucció n°13 de València que va decidir arxivar la el cas per la falta de proves aportades per la societat d'actius per confirmar la titularitat de la parcel·la on es troba l'alqueria⁵³¹.

Ara bé, allò realment important que es desprén de tota aquesta situació, és que el centre social ocupat compta, com es pot observar per mobilització tan nombrosa de ciutadans en tan poc de temps que es va donar, amb un gran suport per part dels veïns del barri i és al voltant d'açò sobre el que hauríem de reflexionar en les següents pàgines, ja que, habitualment aquests tipus d'espai han sigut demonitzats tant pels mitjans de comunicació com per les institucions que els han mostrat molt sovint com a espais de llibertinatge i il·legalitats o, inclús, com a punts de brutícia i abandó.

Per tal d'entendre el perquè de l'actuació veïnal contra les forces de l'estat en la intervenció de desembre de 2020, és necessari profunditzar en la llavor portada a terme

⁵²⁹ ANDRÉS, Raquel: "La Policía desaloja el CSOA L'Horta de València por una denuncia de la Sareb", *La Vanguardia*, 14 de desembre de 2020. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20201214/6119211/policia-desaloja-csoa-horta-valencia-denuncia-sareb.html>

⁵³⁰ S/A: "Colectivos y vecinos del barrio valenciano de Benimaclet 'reokupan' un centro social tras el desalojo de la Policía", *Público*, 15 de desembre de 2020. <https://www.publico.es/sociedad/colectivos-y-vecinos-del-barrio-valenciano-benimaclet-reokupan-centro-social-desalojo-policia.html>

⁵³¹ S/A: "Archivada la denuncia contra el CSOA L'Horta tras su intento de desalojo por parte de la SAREB", *El Salto*, 10 de març de 2021. <https://www.elsaltodiario.com/centros-sociales/archivada-la-causa-contra-el-csoa-lhorta-tras-su-intento-de-desalojo-por-parte-de-la-sareb>

pel CSOA L'Horta en els seus anys d'activitat, així com la funció que compleix dins de les xarxes de sociabilitat del barri on es troba i com s'interrelaciona amb l'imaginari col·lectiu i popular del districte i la seua manera d'observar el món. Però abans d'això, cal saber què és aquest centre social, la seua història i quins són els objectius de la seua existència.

Així doncs, com el col·lectiu el defineix en el seu mateix blog, el CSOA L'Horta és, en essència, un espai inclusiu i tolerant, que paradoxalment exclou “*amb fermesa tota conducta excloent*”, on han de donar-se relacions interpersonals exemptes de “*dominació i submissió [...] és a dir, lliure d'ideologies i comportaments que discriminen per sexe, orientació sexual, nacionalitat, color de pell o poder adquisitiu*”⁵³². En definitiva, es presenten a si mateixos com una organització col·lectiva i cooperativa oberta i acollidora, destinada a dotar d'un espai alternatiu de sociabilitat al barri de Benimaclet. Un projecte que porta en actiu des que fa més d'una dècada -2012- un grup d'individus amb inquietuds socials i culturals decidiren ocupar o, com ells afirmen, “*reapropiar-se*” d'una xicoteta alqueria de dos pisos d'alçada i propera a noves edificacions que es trobava en situació d'abandó. Va ser així com va nàixer el centre social que ens ocupa, amb una vocació filantròpica, altruista i sense intenció lucrativa, que amb el pas dels anys ha anat creixent i desenvolupant nous projectes, entre els quals podem trobar una aula de música, una biblioteca social, una “antitenda” -tenda gratuïta-, horts ecològics, un espai esportiu i una sala de discussió, projeccions i concerts. Igualment, entre les seues parets s'han portat a terme diversos tallers de conscienciació, educació i professionalització que, en part, representen l'esperit de suport a la gent sense recursos amb el qual va sorgir la idea d'aquest centre; entre estes activitats, destaquen algunes recents com: el taller de pastisseria vegana, jornades de memòria, grups de lectura i debat; i tallers sobre la menstruació. Tot açò, inevitablement, ha convertit durant la seua trajectòria al CSOA L'Horta en un punt de trobada per al jovent d'esquerrers del Cap i Casal i, especialment, per al que resideix en Benimaclet, raval universitari i inconformista de València, com ja hem pogut observar quan analitzàvem el discurs musical del nou valencianisme.

Si tenim en consideració que es tracta d'un CSOA -Centre Social Okupat i Anarquista-, ens podríem qüestionar quina relació i perquè té aquest espai amb el valencianisme, si

⁵³² CSOA L'HORTA: “Qui som?” [consultat el 27 de juliol de 2022]. <https://horta.noblogs.org/qui-som/#comment-16927>

hauria de ser, en principi, un lloc exclusiu de pràctica de cultura llibertària. Doncs bé, per tractar d'entendre la relació d'aquestes dos cultures polítiques i justificar la convivència en aquest espai d'ambdues -que tampoc seria la primera vegada que ocorre, si atenem al que va succeir dins del CSO Pepica "La Piona"- hauríem de regressar a observar el discurs del valencianisme actual i veure com aquest es posa en pràctica en L'Horta, la qual cosa pot haver ajudat a tota una generació amb idees nacionalistes a sentir-se part d'aquest projecte autogestionat.

En primer lloc, tornant a les bases del discurs cultural valencianista articulat durant els últims trenta anys, podríem fer menció, per exemple, a la recerca i a la recuperació de la tradició autòctona per ser rellegida i col·locada en la línia argumental del nacionalisme contemporani. D'entre les diferents formes de realitzar aquest procés, segurament la més reconeguda per tothom siga la de la reivindicació dels instruments tradicionals com a part intrínseca del caràcter del poble valencià, ja que la música sembla haver sigut part diferenciadora dels valencians respecte dels altres, ja que, indubtablement, les bandes de música que hi es poden trobar en la majoria dels municipis del País pertanyen ja l'imaginari col·lectiu d'aquesta societat. És per això que el so de la dolçaina ha marcat les sonoritats de la música valencianista des dels anys noranta fins l'actualitat -encara que en els últims temps aquest instrument ha anat cedint espai a altres i perdent protagonisme. Aleshores, atès que el CSOA L'Horta entre les seues activitats presenta un "taller de dolçaina" dedicat, segons ells mateixos, a "*compartir coneixements de dolçaina de forma horitzontal, sense intercanvi econòmic i sense importar el nivell*⁵³³", ja en tindríem un primer indicatiu de la presència en aquest espai d'idees valencianistes que podrien atraure a individus identificats amb elles.

En segon lloc, entre els aspectes més defensats pel nacionalisme valencià des dels seus inicis, es troba, com pot semblar obvi, la defensa de la llengua pròpia, la qual ha sigut presa com a base per defensar la singularitat valenciana respecte de l'influx identitari castellà. De manera que, la defensa que d'ella fa el centre al qual ens referim en estes pàgines, que efectua totes les seues comunicacions en valencià ha pogut ser altre aspecte crucial per atraure cap a ell al valencianisme contracultural des de la seua fundació.

⁵³³ CSOA L'HORTA: "taller de dolçaina" [consultat l'1 d'agost de 2022]
<https://horta.noblogs.org/tallers/taller-de-dolcaina/>

Encara més, si açò no fora suficient, la planificació d'horts urbans i la defensa de l'horta de València -amb campanyes com *Horta és futur* que s'oposà en 2015 al Pla General d'Ordenació Urbana⁵³⁴ i la seua oposició al PAI de Benimaclet Est⁵³⁵ que tantes protestes ha protagonitzat en els últims anys⁵³⁶, també seria un punt fonamental de la fusió dins d'aquelles parets de l'ideari anarquista i del valencianista, perquè, com hem observat adés, la defensa del paisatge i l'ecologisme ha estat fonamental en el missatge valencianista des de principi del present segle -molt present en la música a través de cançons com *Batiste Ceba* de La Gossa Sorda o *Des de la nit* d'Obrint Pas-, la qual cosa l'ha convertit en un dels elements bàsics del sentiment autòcton i, per tant, part indispensable del ser valencià per a aquestes cultures polítiques. En l'apartat, seria també interessant nomenar l'esforç del col·lectiu per reivindicar Les Falles com a part de la identitat, en allunyar-les del component consumista habitual i dotar-les d'un caire més popular. Amb la mencionada intenció van naixer Les Falles Populares de Benimaclet que han experimentat cert èxit en els últims anys i a les que també s'han sumat altres centres com el CS-Bar Terra.

Igualment, com que el valencianisme considera que el seu poble es troba oprimat des de fa més de tres segles per la presència castellana, sempre ha buscat comparar-se amb altres nacions -normalment més reconegudes per les esquerres internacionals- en la mateixa situació per tal de lligar el seu destí al d'aquestes, en una mena de construcció transnacionalista que justifique les accions d'insubmissió dels valencians davant del poder forà. Per aquest motiu, les diferents conferències i xarrades, que han tingut com a seu el CSOA L'Horta, on es tractaven, des de diferents òptiques, els problemes i les realitats del Kurdiastan o Palestina -com la jornada reivindicativa portada a terme el 13 de juny de 2022 que portava per títol *Bijî berxwedana Kurdistan!* que pot traduir-se com a "Visca la resistència del Kurdistan"⁵³⁷-, mostren una preocupació semblant entre la coordinadora del centre i el valencianisme contemporani. Així doncs, seria normal que els valencianistes es veren atrets per l'espai de sociabilitat que tractem on la seua identitat troba encaix amb altres diferents.

⁵³⁴ CSOA L'HORTA: *El PAI Benimaclet Est. Què és i d'on vé?*, València, autoeditat, 2017, p. 15.

⁵³⁵ Ibid.

⁵³⁶ GUADALAJARA, Mari: "Benimaclet vuelve a cargar contra el PAI del Ayuntamiento", *Las Provincias*, 20 de febrer de 2020. <https://www.lasprovincias.es/valencia-ciudad/benimaclet-vuelve-cargar-pai-ayuntamiento-valencia-20220220181710-nt.html>

⁵³⁷ CSOA L'HORTA: "Jornada: Visca la resistència del Kurdistan!" [consultat l'1 d'agost de 2022]. <https://horta.noblogs.org/post/2022/06/13/18-de-juny-jornada-visca-la-resistencia-del-kurdistan/>

Per últim, ens queda observar una evidència encara més clara i explícita de la interrelació entre ambdues cultures polítiques en el local. Es tracta del mural que en un dels murs exteriors de l'alqueria es va realitzar en 2013 per retre homenatge a Guillem Agulló en el trigèsim aniversari del seu assassinat. En conseqüència, com que el jove maulet ha sigut el gran trauma i el gran heroi nacional de tota una generació valencianista des de la seua mort a mans de la ultradreta l'11 d'abril de 1993, pot resultar estrany que sense la presència de cert valencianisme entre la línia discursiva del centre social, hi haja pogut existir aquest memorial.

Comptat i debatut, encara que en els seus orígens el CSOA L'Horta va néixer com un lloc de sociabilitat llibertària, són diversos els motius que ens porten a pensar que aquesta via ha anat perdent influència o que, almenys, el valencianisme ha passat a formar part del discurs de la coordinadora i, per tant, de la cultura que allí es practica. Ara bé, no es pot afirmar que el nacionalisme valencià siga preponderant dins d'aquest projecte autoorganitzat, atés que moltes de les característiques del seu discurs han sigut i són compartides per altres cultures polítiques de l'esquerra. Per consegüent, es pot considerar l'alqueria de Benimaclet com a part de la xarxa de sociabilitat nacionalista en l'actualitat, però també com a punt d'interrelació amb altres identitats que acabaran calant per permeabilitat dins d'un imaginari valencianista que es troba en reconstrucció i revisió quasi constant des de finals del segle XX.

Ca Revolta

Cantaven Borja Penalba i Mireia Vives en *València Negra* a la seua València, a la seua manera d'entendre i viure el Cap i Casal, una ciutat que no podrien entendre sense molts locals d'oci alternatiu, entre els quals es troba el Ca Revolta. Un centre social que compta amb la peculiaritat d'estar regit per una associació homònima amb una direcció estructurada -amb una presidència clarament definida- i escollida democràticament, a més de disposar de finançament públic -en concepte de subvencions- per la seua programació cultural, encara que en els seus inicis l'Ajuntament de València tractà de posar fi

infructuosament a la seua activitat⁵³⁸. El seu cas, encara que particular, guarda moltes semblances amb els casos que hem vist al llarg de les últimes pàgines, pel fet que les seues activitats, campanyes i exposicions han servit per a marcar una línia argumental i quasi museística, en aquest cas, que es troba molt propera al discurs del valencianisme modern, la qual cosa ens porta a pensar, irremeiablement que es tracta d'un lloc de pràctica de cultura valencianista, però, alhora, com veurem més endavant, també ens trobem davant d'un espai on pot ser repensada la nació dels valencians.

La seua activitat com a centre social es basa fonamentalment en tres vèrtexs que ajuden a construir el relat de l'associació mateixa. En primer lloc, podríem destacar la seua funció com a sala d'exposicions que dona oportunitats a artistes emergents tota vegada que fa senyera de l'art compromés. A més a més, junt a aquest tipus de programació, trobem un altre encara més important per al funcionament de l'espai, pel seu poder mobilitzador i per la seua proliferació en l'agenda del Ca Revolta. Aquest no es altre que l'organització de xarrades, presentacions de llibres, conferències i comunicacions que hi es realitzen entre els seus murs setmanalment. Per últim, molt relacionat amb açò, el centre fa la funció de sala de projeccions on es passen documentals i pel·lícules d'autor que acostumen a caracteritzar-se pel seu fort component polític.

Així doncs, com ja hem fet adés, especialment en el cas del CSOA L'Horta, la millor forma d'observar com es practica, es transforma i es produeix cultura valencianista és compilant els seus actes i esdeveniments i analitzar el seu encaix amb el discurs del valencianisme cultural actual.

És per això que, inicialment, podríem fer referència als actes que es dediquen a la recuperació de la història valenciana i als seus grans personatges, que va ser una de les primeres temàtiques tractades en la música valencianista que a dia de hui continua sent el principal producte cultural d'aquesta cultura política i la principal constructora del relat nacional valencià. Entre aquest esdeveniment, destacaria, per exemple, l'homenatge a Miquel Grau que es va portar a terme el 2 de desembre de 2011 per anunciar una campanya de micromecenatge que hauria de possibilitar la publicació d'un llibre dedicat a al personatge que es va convertir en el gran defensor de les llibertats valencianes per a

⁵³⁸ CA REVOLTA: "De nou intenten tancar Ca Revolta", 7 de març de 2013. [consultat el 3 d'agost de 2022] <https://antiga.carevolta.org/de-nou-intenten-tancar-ca-revolta/>

tota una generació de valencians i que, com hem vist amb anterioritat, serà substituït per Guillem Agulló com a gran heroi nacional de la generació valencianista actual. En l'acte participaren veus reconegudes i molt connectades amb la figura del jove alacantí assassinat en 1977 com Manolo Miralles -membre d'Al Tall, grup que va compondre la coneguda cançó A Miquel que recordava al militant del Moviment Comunista del País Valencià-, l'arquitecte Carles Dolç -reconegut activista veïnal i repensador de l'espai urbà- i la política i escriptora Llum Quiñonero -que va militar també en el MCPV durant la mateixa època⁵³⁹. Igualment, des d'un any abans -2010-, en el recinte també es donà cabuda a la memòria de Vicent Andrés Estellés -que en les últimes dècades ha sigut encimbellat a la categoria de pare i protector de la llengua valenciana-, mitjançant la celebració de la Festa Estellés del Ca Revolta que es diferencia de les altres que es celebren arreu del País Valencià en el fet que cada any es presenta una temàtica nova al voltant de la qual ha de girar la vetlada. Així, en la primera edició, celebrada en l'any 2010, es decidí fer una lectura col·lectiva del Llibre de Meravelles -tal vegada l'obra més reconeguda del literat de Burjassot-, mentre que en la de 2011 es va optar per recitar poemes eròtics de la seua bibliografia, de la mateixa manera que per a la celebració de 2011 es va optar perquè la música fora la protagonista i el fil conductor de la nit⁵⁴⁰; un any més tard, aprofitant que la popularitat del poeta havia fet que els seus poemes foren traduïts a multitud de llengües i que aquell 2013 es va celebrar l'anomenat Any Estellés, la societat rectora del Ca Revolta es va decidir per la universalitat d'Estellés com *leit motiv* d'una celebració on s'haurien de recitar les seues obres tant en valencià com en altres idiomes⁵⁴¹. En conseqüència, aquest acte semblava estar convertint-se en una data assenyalada en el calendari d'aquest centre social situat en Ciutat Vella. De fet, tanta ha sigut importància de la Festa Estellés que ens ocupa, que ni tan sols la pandèmia de la COVID-19 va poder aturar la seua organització, encara que es va haver d'adaptar a allò que es va anomenar “nova normalitat”, atès que l'aforament es va veure limitat per tal de mantindre la distància de seguretat, la qual cosa va fer que s'obriguera la possibilitat de participar en línia. Ara bé, cal aclarir que per aquesta data, l'organització de l'esdeveniment no depenia únicament de Ca Revolta, sinó que, com la finalitat última de

⁵³⁹ CA REVOLTA: “Homenatge a Miquel Grau”, 17 de novembre de 2011. [consultat el 8 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/homenatge-a-miquel-grau/>

⁵⁴⁰ ID: “ III Festa Estellés a Ca Revolta”, 27 de setembre de 2012. [consultat el 8 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/iii-festa-estelles-a-ca-revolta/>

⁵⁴¹ ID: “IV Festa Estellés a Ca Revolta”, 23 de juliol de 2013. [consultat el 8 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/iv-festa-estelles-a-ca-revolta/>

l'acte és reivindicar i donar a conèixer l'obra i la figura del burjassoter, van ser diverses associacions de cert pes en la cultura valenciana i valencianista les que es van ocupar de portar-la a terme -podem nomenar algunes com Acció Cultural de País Valencià, la Societat Coral El Micalet o Escola Valenciana; així com altres del context dels Països Catalans com Òmnium Cultural, el Casal Català de Brussel·les o l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana-. De fet, les edicions més recents ja han abandonat l'edifici on es situa el centre autogestionat i han sigut acollides pel Centre de Cultura Contemporània Octubre -seu nacional d'ACPV situada a escassos metres de la Plaça de l'Ajuntament de València-⁵⁴².

Seguint la dinàmica d'homenatges i recuperació de la memòria, el consell rector del centre va donar cabuda a altres commemoracions dedicades a la figura d'herois de la nació valenciana com ara Maria Beneyto -escriptora contemporània de Vicent Andrés Estellés a qui el valencianisme no ha dotat de tanta importància dins del seu discurs, malgrat estar considerada com la cronista de la situació de les dones valencianes durant el franquisme gràcies a obres com *La dona forta* que va ser publicada en 1967⁵⁴³ - a qui homenatjaren dos anys després de la seua mort. Amb aquest motiu es planificaren unes jornades amb la participació d'Eduard J. Verger, Teresa Pascual, Maria Lacueva i el grup Argila l'Aire, que pretenia presentar la figura de l'escriptora des de diferents punts de vista⁵⁴⁴. De fet, tal va ser la preocupació de la direcció per recuperar als personatges il·lustres valencians i apropar-los a les noves generacions, que tan sols dos mesos després de la jornada dedicada a Maria Beneyto es va portar a terme una revisió de la vida i obra de Joan Fuster, que versaria al voltant de la importància de la música en la seua producció literària i assagística, per tal de conèixer al Fuster més íntim a través dels testimonis de Vicent Torrent -membre fundador d'Al Tall i musicòleg- i Isidre Crespo -assagista i investigador-⁵⁴⁵. Al fil d'aquesta última conferència, hem de mencionar inevitablement, fent un salt temporal, la complexitat amb la qual el Ca Revolta va voler celebrar l'Any Fuster en 2022, a través d'un cicle de conferències al llarg de varies setmanes en què cada

⁵⁴²CA REVOLTA: "Festa Estellés 2020" [consultat el 8 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/festa-estelles-2020-115>

⁵⁴³ BENEYTO, Maria: *La dona forta*, València, Senent, 1967.

⁵⁴⁴ CA REVOLTA: "Homenatge a Maria Beneyto. Després de soterrada la tendresa", 7 de març de 2013. [consultat el 8 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/homenatge-a-maria-beneyto-despres-de-soterrada-la-tendresa/>

⁵⁴⁵ ID: "Joan Fuster, un aficionat a la música", 7 de maig de 2013. [Consultat el 8 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/joan-fuster-un-aficionat-a-la-musica/>

dia tenia una temàtica diferent que s'emmarcarien sota el títol *Fuster en l'espill del segle XXI* que pretenia observar la importància del pensador de Sueca en el present segle y com és vist des de la contemporaneïtat⁵⁴⁶. Així trobem diferents jornades que enfoquen al suecà i la seua obra des de diferents angles com per exemple: *Paraules en carn viva* que incloïa textos musicats⁵⁴⁷, *Joan Fuster, una mirada global*, l'objectiu de la qual era presentar-lo com a part d'un context mundial més ample que no restringira la seua figura a un simple localisme⁵⁴⁸; *Mirar-nos de cara, Fuster i les escriptores*⁵⁴⁹, *La importància de la música en l'obra de Joan Fuster*⁵⁵⁰ -que reprenia l'assumpte tractat en aquella conferència que es celebrà entre els murs del Ca Revolta en 2013 i que portava per títol *Joan Fuster, un aficionat a la música*- o *Joan Fuster: col·laborador, ideòleg i "oracle" de Serra d'Or*. Tot un conjunt de presentacions que ajudaren a articular una imatge complexa del que, per al valencianisme actual, és el pare de la pàtria valenciana moderna -o almenys així és representat per les seues produccions culturals-. Finalment, podríem afegir en aquesta revisió de mites de la nació dels valencians homenatjats pel centre del carrer Santa Teresa a aquells "herois anònims" que han ajudat a construir la visió del País Valencià que el nacionalisme contemporani en té, com és el cas d'alguns col·laboradors de Ca Revolta com l'actor Manuel Melero⁵⁵¹ o l'activista Mercè Puchades i Edo⁵⁵².

Però no sols a retre homenatge es dedicarà aquesta associació, sinó que la seua tasca, com ja hem indicat adés, serà molt complexa i el seu discurs tractarà d'articular una idea de país i de poble valencià sustentada en diferents pilars i elements com pot ser la història autòctona. Algunes mostres sobre açò són: el sopar temàtic que va comptar amb la participació de l'historiador Vicent Baydal que hauria de girar al voltant de la seua

⁵⁴⁶ CA REVOLTA: "Fuster en l'espill del segle XXI", febrer i març de 2022 [consultat el 9 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/jornades-fuster-en-l-espill-del-segle-xxi-278>

⁵⁴⁷ ID: "Paraules en carn viva", 23 de febrer de 2022 [consultat el 9 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/paraules-en-carn-viva-279>

⁵⁴⁸ CA REVOLTA: "Joan Fuster, una mirada global", 24 de febrer de 2022 [consultat el 9 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/joan-fuster-una-mirada-global-280>

⁵⁴⁹ ID: "Mirar-nos de cara, Fuster i les escriptores", 10 de març de 2022 [consultat el 9 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/mirar-nos-de-cara-fuster-i-les-escriptores-282>

⁵⁵⁰ ID: "La importància de la música en l'obra de Joan Fuster", 15 de març de 2022 [consultat el 9 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/la-importancia-de-la-musica-en-l-obra-de-joan-fuster-293>

⁵⁵¹ ID: "Homenatge a Manuel Melero", 20 de maig de 2017 [Consultat el 9 d'agost de 2022].

<https://antiga.carevolta.org/homenatge-manolo-melero-dissabte-20052017-19h30/>

⁵⁵² ID: "Record de Mercè", 21 d'octubre de 2017 [consultat el 9 d'agost de 2022].

<https://antiga.carevolta.org/record-de-merce/>

coneguda obra *Els valencians, des de quan són valencians?* -que planteja una revisió profunda del naixement dels valencians com a poble-⁵⁵³; l'exposició *Nosaltres les escriptores. Valencianes en el temps* que efectuava un recorregut per la producció de les escriptores en llengua pròpia al llarg dels segles per tractar de recuperar el seu valor i posar-les en el lloc que li'ls correspon en la història valenciana⁵⁵⁴; la *Jornada sobre revisió històrica*⁵⁵⁵ que reforcen la idea que el valencianisme actual es troba en un moment de relectura dels seus orígens i de recuperació d'una història alternativa; o presentacions d'obres d'investigació de caràcter històrica com *Anticatalanismo y transición política, los orígenes del conflicto valenciano (1976-1982)* del Doctor en Història Contemporània Jose Luis Sancho Lluna⁵⁵⁶.

Ara bé, per tal de construir un discurs nacional, a banda d'herois i història, és fonamental definir quina és la llar de la nació a la qual es fa referència, perquè el país -entés com a territori- ajuda a establir el límit mental i físic entre el “nosaltres” i els “altres”. En conseqüència, no és d'estranyar que entre les activitats del centre es troben moltes dedicades a la conservació, coneixement i recuperació del paisatge autòcton. Per tant, en primer lloc, destacarem els esdeveniments de l'agenda del Ca Revolta que han estat dedicats al paisatge valencià que des de mitjans de la primera dècada del segle XXI s'ha convertit en una de les principals preocupacions en el discurs cultural del valencianisme. Així doncs, si considerem el context de l'època i el creixement urbanístic que s'estava donant en tot l'estat espanyol -que més tard es convertiria en una bombolla econòmica que, en resum, desembocaria en la crisi de 2008-, és normal que un dels primers elements paisatgístics que es tracte de defensar siga l'horta, ja que la capital del Túria es troba rodejada per camps de cultiu, la qual cosa ha creat una imatge de tradició i lligam amb la identitat valenciana tan fort que l'una no es pot entendre sense l'altra. És a dir, l'horta i tot el que té relació amb ella forma part fonamental de la identitat de la nació, perquè ha sigut el sustent del poble valencià al llarg dels segles i el refugi dels costums i les usances autòctones contra aquelles vingudes de fora. De mode que, en certa manera, ha acabat per

⁵⁵³ CA REVOLTA: “Sopar temàtic amb Vicent Baydal”, 6 d'abril de 2017 [consultat el 9 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/sopar-tematic-vicent-baydal-dijous-06042017-21h00/>

⁵⁵⁴ ID: “Nosaltres, les escriptores. Valencianes en el temps”, 3 d'abril de 2017 [consultat el 9 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/nosaltres-les-escriptores/>

⁵⁵⁵ ID: “Jornada sobre revisió històrica”, 15 de maig de 2017 [consultat el 9 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/jornada-sobre-revisio-historica-dilluns-15052017-19h00/>

⁵⁵⁶ ID: “Presentació del llibre ‘Anticatalanismo y transición política’”, 17 de febrer de 2022 [consultat el 9 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/presentacio-del-llibre-anticatalanismo-y-transicion-politica-276>

representar la contraposició a la ciutat -que encarna els mals vinguts de fora, especialment des de Castella, i la pèrdua del caràcter autòcton- en l'imaginari col·lectiu valencianista, almenys durant un determinat temps. Açò, es pot observar clarament en la programació d'activitats del centre, com hem mencionat adés, gràcies a la celebració d'alguns esdeveniments que pretenien defensar i reivindicar la importància de l'horta.

Un dels primers actes destacats que giraven al voltant d'aquesta temàtica va ser la conferència que el 15 de maig de 2012 van realitzar Daniel Gil-Pérez -catedràtic de la Universitat de València- i Amparo Vilches -professora titular en la Universitat de València- sota el títol *Crisi econòmica vs. Crisi ecològica* que s'emmarcava dins d'un cicle exclusiu dedicat a la crisi econòmica de 2008 que cap a l'any 2012 travessava un dels seus moments més durs. En ella, el Dr. Gil-Pérez i la Dr. Vilches -ambdós pertanyents al departament de Didàctica de les Ciències Experimentals i Socials de la Universitat de València-, es proposaven exposar les “perspectives del New Green Deal” i analitzar com una vegada superada la fallida econòmica s'hauria d'evitar tornar a l'expansionisme desmesurat que amenaçava greument l'equilibri natural⁵⁵⁷.

No obstant això, més important per al tema que tractem en estes pàgines i que evidenciarà encara més la presència de l'horta i el paisatge natural en el discurs construït per l'entitat de Ciutat Vella va ser la xarrada que el 7 de juny de 2017 efectuaren Victor M. Algarra -arqueòleg-, Carles Sanchís -Geògraf- i la presidenta de l'Associació de Veïns de Catellar-Oliveral, Empar Puchades. Una comunicació o taula redona que es presentà sota el lema *El diàleg horta-ciutat, homenatge a Eduard Pérez Lluch*⁵⁵⁸ que encarava una problemàtica que porta sent protagonista de la vida en l'urbs valenciana i les seues rodalies des de finals del passat segle i principis del present, moment en què començaren a sorgir diverses associacions que reclamaven una major protecció cap al patrimoni natural de l'àrea metropolitana del Cap i Casal, com va ser el cas de la Plataforma per una Cinturó d'Horta o Iniciativa Legislativa Popular per la Protecció de l'Horta de València⁵⁵⁹ que més tard es convertiria en Per l'Horta, una coalició de moviments cívics en defensa

⁵⁵⁷ CA REVOLTA: “Crisi econòmica vs. Crisi ecològica”, 8 de maig de 2012 [consultat el 10 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/crisi-economica-vs-crisi-ecologica/>

⁵⁵⁸ ID: “El diàleg horta-ciutat, homenatge a Eduard Pérez Lluch”, 26 de maig de 2017. [consultat l'11 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/dialeg-horta-ciutat-homenatge-eduard-perez-lluch-dimecres-07062017-19h00/>

⁵⁵⁹ FERRANDIS, Joaquín: “Los promotores de la iniciativa legislativa sobre l'horta aseguran tener las firmas necesarias”, *El País*, 23 de maig de 2001.

del paisatge tradicional⁵⁶⁰. De fet, una de les màximes preocupacions que acompanyava al creixement desorbitat de la ciutat, a banda de la urbanització desmesurada, era la de l'ampliació dels accessos a la capital de País Valencià, ja que un eixamplament de la V-21 -autovia d'accés a la ciutat des del nord- suposava expropiar i cimentar una gran franja de camps de cultius. És per això que, quan les obres van començar, cap a mitjans de 2019, les protestes començaren a créixer paulatinament fins donar lloc a grans enfrontaments amb la policia que es van agreujar quan unes retroexcavadores es disposaren a enfonsar el Forn de Barraca, alqueria tradicional que havia quedat en l'imaginari col·lectiu del valencians per una pintada que adornava la paret lateral que donava directament a la carretera en què es podia llegir "L'horta és vida" amb una carxofa travessada per una fletxa, a mode de cor. Finalment, encara que l'edifici fou enderrocat i els seus ocupants temporals -que tractaven d'evitar la desaparició de la construcció- detinguts, el Forn de Barraca es va convertir en un símbol de lluita de la ciutadania valenciana, però encara més, com que les obres van ser imposades pel Ministeri de Foment -des de 2020 Ministeri de Transports, Mobilitat i Agenda Urbana-, la vella construcció va esdevindre també -o almenys convida a aquesta lectura- en arquetip de les ingerències externes que tracten d'acabar amb el patrimoni valencià⁵⁶¹; inclús es començà a fabricar marxandatge amb la famosa pintada, la qual cosa encara encimbellava més la seua llegenda i el seu simbolisme. En conseqüència, com no podia ser d'altre mode, el Ca Revolta va ser una de les entitats d'arreu del País Valencià que es van pronunciar contra les obres i va condemnar fortament els procediments forçosos de l'administració de l'estat⁵⁶².

Al fil d'aquestes realitats que acompanyaven l'expansió i el creixement de la ciutat de València, començaren a sorgir altres molts problemes que feien malbé al territori i al patrimoni natural valencià com l'ampliació del Port de València o el PAI de Benimaclet Est -del que ja hem parlat quan analitzàvem la cultura que es practicava en el CSO L'Horta-que preocupaven especialment a les cultures polítiques del nacionalisme valencià. De fet, la presentació de la campanya 2022 *No a la Ampliació del Port* que comptava amb el suport de gran part dels partits, associacions, entitats i organitzacions

⁵⁶⁰ PER L'HORTA: *Qui som* [consultat l'11 d'agost de 2022]. <https://perlhorta.info/index.php/qui-som/>

⁵⁶¹ GABÓN, Eleuterio: "Forn de Barraca, un símbolo de resistencia", *El Salto*, 30 de setembre de 2019. <https://www.elsaltodiario.com/especulacion-urbanistica/forn-barraca-simbolo-resistencia>

⁵⁶² CA REVOLTA: "No a la V-21", 19 de setembre de 2019. [consultat l'11 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/no-a-la-v-21/>

valencianistes de la ciutat de València, es va portar a terme el 9 de març de 2022 en l'edifici del carrer Santa Teresa on es situa el Ca Revolta⁵⁶³.

Emperò, l'horta sembla ser més que una simple entitat física per al valencianisme, com succeïa quan analitzàvem el discurs construït per la música, sinó que sembla haver-se convertit, igual que els xicotets municipis, en un refugi de la identitat del poble valencià, en una mena d'origen del caràcter del poble, ja que retrobar-se amb els cultius i el paisatge és retrobar-se amb tradicions, costums i usances valencianes que no es podrien mantindre si el patrimoni natural desapareguera. De fet, sembla que les noves generacions valencianes estan tractant d'apropar-se amb una renovada mirada al medi rural i a la natura, com demostren les diferents produccions artístiques o inclús xarrades com *Nugant Cordes* que pretenia mostrar com tornar als orígens amb respecte i d'una manera saludable⁵⁶⁴. Una pretensió de recuperació que es fa palesa també en el documental *Els Savis de l'Horta* de David Segarra, on l'autor entrevista a llauradors per tal d'apropar la seua cultura i els seus coneixements a les noves generacions. Un documental que el centre cultural de Ciutat Vella va voler exhibir i analitzar amb la participació de l'autor en un esdeveniment en línia -per les restriccions de la COVID-19- l'11 de maig de 2021⁵⁶⁵, la qual cosa reforça la imatge del centre com a defensor de l'horta i de les usances valencianes.

Ara bé, no tot el País és l'àrea metropolitana de la seua capital i no es pot construir un país sense conèixer-ho, viure-ho i experimentar els sentiments que pot causar en la identitat nacional de cada individu ser testimoni dels accidents geogràfics i l'orografia del territori que es considera com a propi. Pot ser amb aquest propòsit de viure i descobrir els indrets de la "llar" del poble va nàixer el Grup Excursionista Ca Revolta que des de la seua fundació ha realitzat moltes excursions i rutes senderistes per visitar diferents paratges del territori valencià. Cosa que, per si a soles ja és destacable per a una organització aparentment nacionalista, però allò realment important de la seua existència per a l'investigador és analitzar quins són els llocs fins on es desplacen i quins són els

⁵⁶³ CA REVOLTA: "Presentació de la campanya 'No a l'ampliació ampliació del Port de València'", 9 de març de 2022 [consultat l'11 d'agost de 2022].

⁵⁶⁴ CA REVOLTA: "Nugant Cordes", 25 de febrer de 2017. [consultat l'11 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/nugant-cordes-dissabte-25022017-19h00/>

⁵⁶⁵ ID: "Conversa sobre Savis de l'Horta, La Mola és Nostra i Renaixem", 11 de maig de 2021 [consultat l'11 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/conversa-sobre-savis-de-l-horta-la-mola-es-nostra-i-renaixem-71>

accidents geogràfics que en visiten, ja que amb la seua anàlisi es pot traçar una cartografia de la que per a ells és la casa dels valencians. Així, trobem un ampli repertori de paratges que han sigut visitats per aquest grup en comarques on el valencianisme es troba prou assentat -com anem vent en aquesta recerca de la sociabilitat nacionalista valenciana- com La Costera o El Comtat⁵⁶⁶; i accidents geogràfics que s'han convertit en part fonamental de la geografia imaginada valenciana i de la poètica de l'espai valencianista com la Serra d'Espadà⁵⁶⁷, la Serra Calderona⁵⁶⁸, El Garbí⁵⁶⁹, la Devesa del Saler i l'Albufera de València⁵⁷⁰ o la Serra d'Irta⁵⁷¹. Però, com que en paraules del grup excursionista mateix la seua intenció és anar recorregut i coneixent el País Valencià, els seus objectius excursionistes aniran més enllà dels emplaçaments més concorreguts i coneguts i s'endinsaran en l'exploració de camins, rutes senderistes i municipis menys populars entre els visitants. De tal manera, trobem excursions a la Vall de Segó⁵⁷², Almedíxer⁵⁷³, Carrícola⁵⁷⁴, Xelva⁵⁷⁵, Toixa⁵⁷⁶, El Llosar⁵⁷⁷ o Yátova⁵⁷⁸. Però entre totes aquestes destaca especialment, per la seua excepcionalitat -perquè no pertany a la idea de la “llar valenciana” articulada en l'imaginari col·lectiu valencianista-, l'excursió al savinar

⁵⁶⁶ CA REVOLTA: “Ruta a Alcoleja, El Comtat”, 8 de maig de 2022. [consultat el 15 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/ruta-a-alcoleja-el-comtat-295>

⁵⁶⁷ ID: “Ruta a Gaibiel i el Mirador de la Carrasca, Serra d'Espadà”, 27 de febrer de 2022. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/ruta-a-gaibiel-i-el-mirador-de-la-carrasca-serra-d-espada-273>

⁵⁶⁸ ID: “Ruta groga Portaceli-Parc Natural de la Serra Calderona”, 30 de gener de 2022. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/ruta-groga-portaceli-parc-natural-de-la-serra-calderona-camp-de-turia-268>

⁵⁶⁹ ID: “Pujada al Garbí”, 14 de novembre de 2021. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/pujada-al-garbi-251>

⁵⁷⁰ ID: “Excursió a la Devesa del Saler”, 21 de maig de 2017. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-devesa-saler-diumenge-21052017-09h30/>

⁵⁷¹ ID: “Excursió Serra d'Irta”, 23 de setembre de 2023. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-serra-dirta-divendres-23092016-18-00h/>

⁵⁷² ID: “Ruta de l'aigua per la Vall de Segó”, 31 d'octubre de 2021. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/ruta-de-l-aigua-per-la-vall-de-sego-246>

⁵⁷³ ID: “Excursió a Almedíxer”, 26 de març de 2017. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/7937/>

⁵⁷⁴ ID: “Excursió a Carrícola”, 19 de febrer de 2017. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-carricola-diumenge-19022017-09h00/>

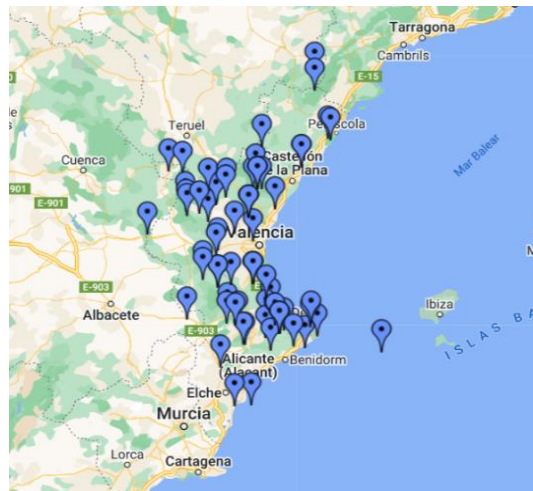
⁵⁷⁵ ID: “Excursió a Xelva”, 15 de gener de 2017. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/xelva-diumenge-15012017-08h30/>

⁵⁷⁶ ID: “Ruta circular de Toixa”, 26 de novembre de 2016. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/ruta-circular-toixa-diumenge-27112016-09h00/>

⁵⁷⁷ ID: “Excursió a El Llosar”, 23 d'octubre de 2016. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-llosar-diumenge-23102016-08h00/>

⁵⁷⁸ ID: “Ruta circular de Yátova”, 5 de juny de 2016. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/ruta-circular-yatova-diumenge-05062016-08h30/>

mil·lenari de Les Blanques de la Pobla de San Miguel en el Racó d'Ademús⁵⁷⁹. En conclusió, sembla que el la Colla Excursionista Ca Revolta al llarg dels seus anys d'existència -des de 2005- ha anat construint una idea de casa del poble valencià inclusiva que no diferencia entre territoris castellanoparlants i valencianoparlants, de la mateixa manera que inclou a aquells com el Racó d'Ademús o la Plana d'Utiel-Requena on el valencianisme hi és menys present. De fet, per tal d'observar com han construït una determinada geografia imaginada del territori valencià i els significats que li atorguen, sols hem d'observar el mapa -realitzat per la pròpia organització- de les excursions realitzades per aquesta associació en els seus primers anys d'activitat (2005-2013) en què pràcticament s'havien desplaçat de punta a punta del País Valencià (il·lustració 82). Encara que sí que es deixa veure un cert caire pancatalanista -ja present en altres activitats celebrades pel Ca Revolta- en eixides a destins com Matarranya -en setembre de 2011- que es troba en la zona aragonesa de parla catalana. Així, encara que la Colla planteja un territori propi adscrit al definit en l'estatut d'autonomia, les seues eixides més enllà de territori valencià evidencien el caràcter nacionalista present en la planificació de les seues excursions.

Il·lustració 82. Mapa excursions de la Colla Excursionista Ca Revolta entre els anys 2005 i 2013 elaborat per la Colla mateixa.
https://www.google.com/maps/d/viewer?msa=0&mid=1OomfBpL3b09lvN_fVEcQZ8KlCMg&ll=38.59486949331536%2C-0.11675494905411199&z=7

Nogensmenys, encara que el creixement de la capital valenciana sembla haver sigut preocupant tant per a la direcció del Ca Revolta com per al valencianisme actual en general, com passava en el cas del discurs musical, això no significa obligatòriament que el Cap i Casal haja sigut o apartat de la idea de País Valencià que aquestes cultures polítiques pretenen construir, sinó que la ciutat va a ser repensada i es plantejarà un apropament a ella des de diferents direccions, ja siga fent referència a la quotidianitat dels seus carrers, al romanticisme de la vida en ella, a les tradicions que encara perviuen en alguns ravals o replantejant el seu urbanisme per tal de

⁵⁷⁹ CA REVOLTA: "Excursió al savinar mil·lenari de Les Blanques", 13 d'abril de 2012. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-savinar/>

convertir-la en una urbs més amable amb qui l'habita. En conseqüència, en el Ca Revolta es va a practicar una certa cultura urbana molt paral·lela a la recuperació de València que s'estava veient en el relat construït per les diverses produccions culturals del nacionalisme valencià des de principi de la segona dècada del present segle. Per tant, podem nomenar alguns dels exemples que evidencien aquesta tendència dins de la programació d'esdeveniments de l'espai de Ciutat Vella, com la presentació del llibre del professor Joan Olmos que sota el títol *La reconquesta de l'espai públic* convidava a reflexionar sobre l'urbanisme de la ciutat i si havia sigut dissenyada per a tots o només pensant en uns pocs en les últimes dècades, així com l'absència aparent d'espai públic útil⁵⁸⁰. En aquest sentit també han girat algunes de les accions directes que el Ca Revolta acostuma a executar com les jornades que es portaren a terme en el solar de la Plaça de la Bota de Velluters, quan associacions de tot el barri es posaren d'acord per tal d'intervindre un descampat públic que, aparentment, es trobava en estat d'abandó i després de netejar-lo l'ocuparen per realitzar un dia de celebració en què els veïns estaven convidats a participar per gaudir d'un espai públic recuperat per a la ciutadania⁵⁸¹.

Per suposat, la situació d'aquest lloc de sociabilitat en el carrer Santa Teresa, en el districte de Ciutat Vella, va fer que la majoria de les seues reivindicacions, accions, projeccions, conferències y exposicions dedicades al Cap i Casal i la seua situació es dediquen als barris que componen aquest sector urbà, com la jornada reivindicativa *Ciutat Vella Batega*⁵⁸² -on es celebrà també la reunió *La Ciutat Vella que volem*⁵⁸³ que hauria de proposar una revisió general de l'estat del districte i d'on haurien d'eixir propostes per millorar la situació dels seus ravals-, la presentació de l'obra col·laborativa -en la qual participava el Ca Revolta mateix- *La València global i el centre històric abandonat*⁵⁸⁴ on pretenien comparar l'estat de barris tradicionals i populars com el Carme, el Mercat o Cabanyal-Canyamelar amb la inversió i els serveis públics dedicats a un altre de nova planificació com Penya-roja -articulat al voltant de l'Avinguda de França- que es va

⁵⁸⁰ CA REVOLTA: "La reconquesta de l'espai públic", 12 de febrer de 2020. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/la-reconquesta-de-l-espai-public-31>

⁵⁸¹ ID: "Jornades al solar públic de la Plaça de la Bota de Velluters", 3 de juliol de 2011. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/jornades-a-un-solar-public-de-velluters/>

⁵⁸² ID: "Ciutat Vella Batega", 20 d'octubre de 2012. [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/20-ciutat-vella-batega/>

⁵⁸³ ID: "La Ciutat Vella que volem" [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/2f-la-ciutat-vella-que-volem/>

⁵⁸⁴ ID: "LA VALÈNCIA GLOBAL I EL CENTRE HISTÒRIC QUE VOLEM" [CONSULTAT EL 15 D'AGOST DE 2022]. <https://antiga.carevolta.org/27m-la-valencia-global-i-el-centre-historic-oblidat/>

convertir des de la seua edificació en senyera i motiu d'orgull del govern municipal del Partit Popular arran de la construcció de La Ciutat de les Arts i les Ciències a principis del segle XXI -un conjunt arquitectònic que, si ho pensem, sembla haver sigut el principi de la pretensió de l'administració de Rita Barberà de començar una València centrada en el futur que oblidava quasi per complet els seus orígens i les seues tradicions més enllà de certes excepcions-; el berenar popular al carrer que es celebrà en la Plaça de les Escoles Pies⁵⁸⁵, l'exposició fotogràfica Barri del Carme⁵⁸⁶, la xarrada *Projecte del Parc Central, conseqüències i alternatives*⁵⁸⁷ o el cicle de conferències *Barrialitat*⁵⁸⁸ que tractava temes tan actuals com la reocupació de l'espai o la reforma de la Plaça Ciutat de Bruges.

Ara bé, no sols el centre de la ciutat va ser l'objectiu dels actes programats en el Ca Revolta, sinó que com ja hem vist adés la seua preocupació capgirarà cap a altres barris que en els últims temps han assolit certa popularitat gràcies a les lluites veïnals i a la seua oposició a la transformació forçada dels seus carrers i el seu mode de vida. Probablement, el cas més conegut siga el del Cabanyal-Canyamelar la lluita veïnal del qual es va fer realment famosa en l'àmbit estatal arran de la seua oposició al projecte urbanístic de l'ajuntament que platejava la ampliació de l'Avinguda de Blasco Ibáñez fins al mar, la qual cosa suposava arrasar gran part del barri i les seues construccions modernistes. És per això que aquest raval marítim va rebre gran atenció entre les parets de l'edifici del carrer Santa Teresa amb actes com l'exposició artística *El Cabanyal* on els artistes Vicent Esquer i Pasqual Gomes reflexionaven sobre la supervivència dels seus carrers a través d'un discurs expositiu construït per obres que es composaven de les rajoles que engalanen algunes de les seues cases edificades a principis del segle XX⁵⁸⁹. Entorn de la mateixa idea girava també el documental *Abril al Cabanyal, crònica viva d'una resistència* que va ser projectat en 2015 al Ca Revolta, just abans de realitzar el debat *El Cabanyal després de les eleccions* en què membres de Salvem El Cabanyal i Ca Revolta junt amb l'autor del metratge dialogarien sobre les noves esperances i expectatives obertes per la

⁵⁸⁵ CA REVOLTA: "Berenar popular al carrer" [consultat el 15 d'agost de 2022].

<https://antiga.carevolta.org/berenar-popular-carrer-velluters-divendres-1o-juny-18h-pca-descoles-pies/>

⁵⁸⁶ ID: "Exposició Barri del Carme" [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/barri-carme-dijous-14072016-20h00/>

⁵⁸⁷ ID: "Projecte del Parc Central, conseqüències i alternatives" [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/projecte-del-parc-central-consequencies-i-alternatives-13-12-2019-19h00/>

⁵⁸⁸ ID: "Barrialitat" [consultat el 15 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/barrialitat-103>

⁵⁸⁹ ID: "El Cabanyal", 8 de maig de 2012. [consultat el 16 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/el-cabanyal/>

consecució de la batllia de València per part de Coalició Compromís⁵⁹⁰. Finalment, entre les mencionades activitats dedicades al districte de Marítim, no podia faltar l'exhibició del reportatge *Cabanyal any zero*, un dels més reconeguts sobre aquest sector del Cap i Casal, dirigit per Frédérique Pressmann⁵⁹¹.

Igualment, altres barris de la ciutat i inclús de nuclis urbans de l'àrea metropolitana de la ciutat han rebut atenció i suport des de la direcció de l'espai. Aquest és el cas de zones com Patraix⁵⁹², La Punta⁵⁹³ o La Coma⁵⁹⁴ (Paterna) ravals populars i, de vegades oblidats, que han sigut posats en valor a través de diverses activitats organitzades o promocionades pel centre.

En definitiva, el Ca Revolta no s'oblida de la ciutat, especialment a partir de la segona part de la dècada dos mil deu -de la mateixa manera que porta succeint en la construcció cultural del discurs valencianista tant en la música com en la literatura o en les arts plàstiques-. De fet, la manera de recuperar i repensar el Cap i Casal en la cultura practicada entre les seues parets, com deixa entreveure la seua programació d'activitats, es fa d'una manera molt pareguda a l'exposada pel relat de les cultures polítiques del valencianisme actual, ja que no es refereix a tota la ciutat, sinó que referència aquells indrets de l'urbs que li interessien, ja siga per la ser llocs de tradició i romanticisme-com Ciutat Vella- o per ser arquetips de resistència com el Cabanyal o La Punta, mentre condemna l'expansionisme d'altres ravals de nova construcció com Penya-roja. Per tant, defensen la "seua" València mentre semblen rebutjar aquella part de la ciutat que relacionen amb el govern del Partit Popular i la corrupció, no en va durant el mandat de Rita Barberá el Ca Revolta es va convertir en una de les entitats que més fèrrimament mostraren la seua oposició les polítiques econòmiques i urbanístiques de l'alcalde i de la Generalitat Valenciana gestionada pel seu partit, ja fora mitjançant manifest⁵⁹⁵,

⁵⁹⁰ CA REVOLTA: "Abril al Cabanyal, crònica viva d'una resistència", 5 de juny de 2015. [consultat el 16 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/10-j-abril-al-cabanyal-cronica-viva-duna-resistencia/>

⁵⁹¹ ID: "Cabanyal any zero", 2 de setembre de 2021. [consultat el 16 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/projeccio-de-cabanyal-any-zero-233>

⁵⁹² CA REVOLTA: "Patraix amb ulls d'infant", 21 d'abril de 2016. [consultat el 16 d'agost de 2022].

<https://antiga.carevolta.org/patraix-ulls-dinfant-23042016-29042016-xxix-trobada-2016/>

⁵⁹³ ID: "Un futur verd per a La Punta", 10 de setembre de 2021. [consultat el 16 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/un-futur-verd-per-a-la-punta-114>

⁵⁹⁴ ID: "Tan a prop i tan lluny", 29 de juny de 2016. [consultat el 16 d'agost de 2022].

<https://antiga.carevolta.org/tan-prop-tan-junts-dimecres-06072016-19h30/>

⁵⁹⁵ ID: "Manifest d'entitats contra el tancament de RTVV", 26 de novembre de 2013. [consultat el 16 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/manifest-dentitats-contra-el-tancament-de-rtvv/>

accions directes o produccions crítiques i iròniques⁵⁹⁶ destinades a fer arribar al públic i a la ciutadania la seua visió de la realitat valenciana i els nombrosos casos de corrupció que estava protagonitzant el PP valencià. Encara més, per aquest últim motiu, el Ca Revolta va participar -juntament amb Acció Cultural del País Valencià, Escola Valenciana, Atelier, Perifèries, Associació Ciutadania i Comunicació i Societat Coral “El Micalet”- en la creació de l’Observatori Ciutadà contra la Corrupció que pretenia actuar, en últim lloc, com a auditora independent dels comptes de les institucions públiques.

Una vegada elaborada la cartografia del País per a l’associació rectora, i com que el nacionalisme valencià sempre s’ha caracteritzat per emprar la cultura pròpia per a construir una imatge independent com a poble que li permetera diferenciar-se dels altres, hem d’observar si en el cas del Ca Revolta es respecta i es promociona la cultura i les tradicions valencianes i de ser així, de quina manera ho fa. El primer tret diferenciador que el discurs valencianista sol emprar és la llengua, perquè, a més ha constituït un argument clàssic per al naixement de nombrosos nacionalismes, exitosos o no, arreu del món. És per això que l’entitat de Ciutat Vella no es va dedicar simplement a fer les seues publicacions o les seues activitats en llengua pròpia, sinó que també tractà de promocionar la literatura autòctona a través de la lectura de poemes o la presentació de llibres, per exemple. Aquest és el cas de novel·les i poemaris d’autors reconeguts com Rafa Lahuerta que hi va realitzar una de les presentacions de la seua arxiconeguda obra *Noruega* que retratava la vida en el “Barri Xinés” -barri de Velluters- de València durant la dècada de mil nou-cent huitanta⁵⁹⁷; però també d’escriptors novells, mitjançant activitats com recitals de “micròfon obert” amb distintes temàtiques que han permès a aquests autors arribar al públic⁵⁹⁸. Aquesta tasca va fer que Ca Revolta fota guardonat en la gala dels XXVI Premis de la Crítica dels Escriptors Valencians per la seua tasca de difusió de la literatura valenciana actual⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ CA REVOLTA: “Falla virtual 3D ‘La Caga Rita’”, 14 de març de 2012. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/falla-virtual-3d-la-caga-rita/>

⁵⁹⁷ CA REVOLTA: “Tot allò que sempre has volgut saber de ‘Noruega’”, 10 de juny de 2021. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/tot-allo-que-sempre-has-volgut-saber-sobre-noruega-213>

⁵⁹⁸ ID: “Vers a Ciutat Vella”, 22 de desembre de 2021. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/vers-a-ciutat-vella-166>

⁵⁹⁹ ID: “Ca Revolta rep el premi de difusió dels escriptors valencians”, 22 de juny de 2016. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/ca-revolta-rep-premi-difusio-dels-escriptors-valencians/>

A més, la direcció ha fet en repetides ocasions l'esforç de cercar el panorama en busca de literatura tradicional que compendiarà la literatura oral menys coneguda a Casa Nostra, però que en molts casos ha format un imaginari col·lectiu diferencial i autòcton en les diferents comarques del País Valencià⁶⁰⁰. Una recerca que deixa clara l'aposta per la cultura pròpia en la seua programació d'activitats que des dels seus inicis ha vist com es celebraven diversos esdeveniments dedicats a reivindicar les tradicions i les usances del poble valencià com les Falles⁶⁰¹ o la "Mocaorà"⁶⁰², que han patit, en el si d'aquesta entitat, una relectura per tal de popularitzar-les i fer-les accessibles a tothom. Inclús durant el confinament al que va obligar la pandèmia de la COVID-19 durant la primavera de 2020, es va promocionar el *Comboi pasqüer a Ciutat Vella*⁶⁰³ per tal de mantindre vius els costums valencians associats a les pasqües, però sense eixir de casa. Així, s'animava a qui volgués participar a berenar, practicar jocs populars o menjar la mona com a part d'aquest exercici dedicat, per un costat, a distraure les hores mortes dels dies de quarantena i, per altre, a recordar i revivre les activitats habituals d'aquest període festiu. És més, també han tractat d'apropar-se a tradicions i festes valencianes amb menys assentades en el Cap i Casal com les muixerangues -que no van ressorgir en la ciutat de València fins a principis del segle XXI amb la creació i popularització de la Muixeranga de València i posteriorment amb la irrupció de la Jove Muixeranga de València-, més típiques en les comarques de La Ribera, però amb una relectura de gènere, ja que es preguntaven, a través d'una exposició museística, què significava ser dona i en una muixeranga⁶⁰⁴. És a dir, es tractava d'una revisió i una actualització d'una festa valenciana amb segles d'història, cosa que ja s'ha convertit en habitual tant per al Ca Revolta com per a les cultures polítiques de valencianisme actual, que semblen haver-se apropiat a les tradicions i festes populars -com no ho feien els fusterians de les dècades de mil nou-cents seixanta i mil nou-cents setanta-, però partint d'un revisionisme que els permeta adaptar la tradició al seu discurs nacional d'esquerres.

⁶⁰⁰ CA REVOLTA: "Rondalles de Beneixama", 12 de febrer de 2012. [consultat el 16 d'agost de 2022].

<https://antiga.carevolta.org/presentacio-de-rondalles-de-beneixama/>

⁶⁰¹ CA REVOLTA: "Falles populars i Combatives", 8 de març de 2012. [consultat el 16 d'agost de 2022].

<https://antiga.carevolta.org/falles-populars-i-combatives/>

⁶⁰² ID: "La Mocaorà", 30 de setembre de 2016. [consultat el 16 d'agost de 2022].

<https://antiga.carevolta.org/mocaora-dissabte-08102016-20h00/>

⁶⁰³ ID: "Comboi pasqüer a Ciutat Vella", 12 d'abril de 2020. [consultat el 17 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/comboi-pasquer-57>

⁶⁰⁴ ID: "Muixeranga té nom de dona", 14 de maig de 2021. [consultat el 17 d'agost de 2022].

<https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/muixeranga-te-nom-de-dona-206>

Conseqüentment, una vegada construïda i solidificada la idea pròpia de País Valencià en la cultura practicada en el Ca Revolta, mitjançant el discurs construït amb la seua programació d'activitats, el següent pas que hem de donar en la present investigació és el d'observar si aquesta idea de nació ha desembocat més enllà o si simplement es limita a la cultura sense pretensions polítiques. Així doncs, encara que es tracta d'una entitat amb clara vocació cultural, la realitat és que el centre social sempre ha estat lligat a diferents reivindicacions polítiques com hem mencionat breument amb anterioritat, per tant, no seria d'estranyar que en el cas de l'autodeterminació pogués succeir igual. De fet, ho fa, si considerem que la participació del Ca Revolta com a membre de la Comissió 9 d'Octubre⁶⁰⁵, que s'encarrega des de fa anys d'organitzar una manifestació única que done cabuda a associacions i organitzacions valencianistes -per evitar la falta de cohesió que es donava abans en la manifestació vespertina de la diada del País Valencià-, pot ser considerada com a un posicionament polític per l'autodeterminació valenciana, encara que siga mínimament. De fet, si acudim al manifest publicat per la comissió mateixa en 2011 s'observa una clara implicació política en aquest sentit per part dels seus membres -entre els quals es troben partits polítics com Bloc Nacionalista Valencià (actualment Més), Esquerra Republicana del País Valencià, Iniciativa del Poble Valencià o Els Verds País Valencià; així com entitats culturals de tall polític com Acció Cultural del País Valencià- que reclamaven que els valencians pogueren decidir en matèria econòmica sobre les seues pròpies finances, un aspecte típic i primerenc de la majoria de nacionalismes alternatius, com hem pogut observar en l'Estat Espanyol des de fa dècades. Però, si açò no fora suficient per a poder parlar d'una acció política més enllà de la pròpia cultura per part de Ca Revolta, la seua simpatia cap als partits valencianistes exemplifica clarament aquesta faceta política, cosa que es va evidenciar especialment després de les eleccions municipals i autonòmiques de 2015 quan reivindicaren un pacte d'esquerres davant dels resultats expressats per les urnes⁶⁰⁶, encara que fins al moment no s'havien decantat per donar suport a cap d'ells en específic⁶⁰⁷.

Fins i tot, en aquest recorregut per la programació de l'espai del carrer Santa Teresa, podem trobar un altre element que s'ha fet cada vegada més palés en el discurs del

⁶⁰⁶ CA REVOLTA: "Un nou govern per a un nou temps. Volem governs d'esquerres i valencians", 5 de juny de 2015. [consultat el 8 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/un-nou-govern-per-a-un-nou-temps-volem-governs-desquerres-i-valencians/>

⁶⁰⁷ ID: "Comunicat sobre les eleccions de maig de 2015", 16 d'abril de 2015. [consultat el 18 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/comunicat-sobre-les-eleccions-de-maig-2015/>

valencianisme actual: el transnacionalisme. És a dir, la constant referència a altres pobles i nacions que són considerades oprimides per les cultures polítiques de l'esquerra i que permeten al valencianisme establir un paral·lelisme entre la nació dels valencians i aquestes, amb la qual cosa es pretén lligar, de certa manera, als valencians amb pobles com els kurds o els palestins; com veiem adés quan analitzàvem el missatge de les seues produccions culturals. En el cas del Ca Revolta, podem assenyalar multitud d'exposicions, comunicats institucionals, presentacions de llibres o conferències dedicats a certes "nacions oprimides". El que més destaca -per la seua importància dins de la programació- és aquell que fa referència al poble palestí -considerat per les esquerres com a oprimat per l'estat israelià- que ha rebut gran atenció al si del Ca Revolta amb activitats entre les quals es comprenen: la taula redona *Reconeixement de l'estat palestí i intercanvi de presos polítics* -que comptà amb representants del Moviment de la Joventut Palestina, de la Comunitat Palestina de València, de la ONG Solidaritat amb Palestina (SOLIPAL) i del Comité de Reconeixement al Poble Palestí (CAPP)-⁶⁰⁸, el debat *De la Nakba Palestina al BDS* que formava part de les Jornades per Palestina que es van celebrar per tot el País Valencià en localitzacions com el Centre Cultural Ovidi Montllor d'Alcoi, la Facultat de Magisteri de la Universitat de València, la Facultat de Geografia i Història de la mateixa universitat o el Col·legi Major Rector Peset -la qual cosa deixa entreveure el compromís d'altres institucions com ACPV amb el moviment propalestí en el si del valencianisme actual-⁶⁰⁹; la xarrada *L'exili de Palestina abans i ara* -presentada pel fundador del Front d'Alliberament de Palestina Salah Mohamed Salah que també va ser membre del Consell Nacional Palestí (CNP)-⁶¹⁰, la presentació del llibre *Palestina, una Història Essencial*⁶¹¹ o la projecció del documental *Hijas de la Nakba* que pretenia submergir a l'espectador en el dia a dia de diferents dones palestines que, a la seua manera, tractaven de sobreviure i fer front a la colonització israeliana⁶¹². Però, com succeïa amb el discurs cultural, aquesta mena de transnacionalisme, no es va a referir

⁶⁰⁸ CA REVOLTA: "Reconeixement de l'estat palestí i intercanvi de presos polítics", 24 d'octubre de 2011. [consultat el 18 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/el-reconeixement-de-lestat-palesti-i-intercanvi-de-presos-politics/>

⁶⁰⁹ ID: "De la Nakba Palestina al BDS", 11 de maig de 2016. [consultat el 18 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/nakba-palestina-bds-dimecres-11052016-19h00/>

⁶¹⁰ ID: "L'exili de Palestina abans i ara", 25 de juny de 2019. [consultat el 18 d'agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/lexili-de-palestina-abans-i-ara/>

⁶¹¹ ID: "Palestina, una Història Essencial", 12 de març de 2020. [consultat el 18 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/palestina-una-historia-essencial-45>

⁶¹² ID: "Hijas de la Nakba", 21 de febrer de 2020. [consultat el 18 d'agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/hijas-de-la-nakba-36>

únicament als pobles més enllà de la Península Ibèrica, sinó que també tractarà de lligar el destí del poble valencià al d'altres nacions, segons ells, subjugades i oprimides per l'estat espanyol com Euskal Herria com podem observar, per exemple, en la projecció de la polèmica pel·lícula *Asier eta Biok* on el director narra la història de retrobament amb el seu amic de la infantesa Asier Aranguren -membre del grup terrorista Euskadi Ta Askatasuna (ETA)- que tracta, des d'un punt de vista íntim, allò que es va anomenar durant tant de temps “el conflicte basc”, alhora que, en certa manera, tracte de cercar un retrobament de la societat basca després de l'aturament definitiu de les activitats de la banda⁶¹³.

Comptat i debatut, com hem analitzat al llarg de les últimes pàgines, en els darrers anys el Ca Revolta s'ha convertit en un lloc de referència en la sociabilitat nacionalista valencianista, gràcies a una programació d'activitats molt propera al discurs que el nou valencianisme portava construint des de els anys noranta. De fet, no és casualitat que el moment de fundació d'aquest recinte coincidira amb l'inici de la màxima expansió de la música en llengua pròpia que continua fins a hui en dia. És més, molts dels epicentres de la sociabilitat que es mantenen actius en l'actualitat i que s'han convertit en referències del temps lliure nacionalista hi van nàixer a meitat de la primera dècada del segle XXI com el CS-Bar Terra, el CSOA L'Horta o, com analitzarem més endavant, el Festivern, el principal festival musical adherit a aquesta cultura política. No obstant això, per poder afirmar que el Ca Revolta és un nucli de pràctica de cultura valencianista, és necessari acudir, com ho hem fet, a l'agenda d'esdeveniments, per tal d'observar quines són les temàtiques que tracten i amb quina intencionalitat semblen estar fets i si aquestes coincideixen o no amb els principals trets de la nova narració nacional valenciana. En el cas que ens ocupa, la seua preocupació pel territori, pel paisatge natural, per la conservació de la cultura, de les tradicions i de la llengua; així com la seua implicació en la vida política valenciana, fan palesa la relació i el compromís de l'espai amb el valencianisme actual. En conseqüència, podem afirmar que el Ca Revolta és en l'actualitat un dels majors espais de pràctica de cultura valencianista, gràcies també a la celebració de concerts com el que en 2018 va reunir a Auxili, Xavi Sarrià i Tesa, entre altres; per tal de denunciar la imposició de la nomenada “Llei Mordassa” i el perill de la

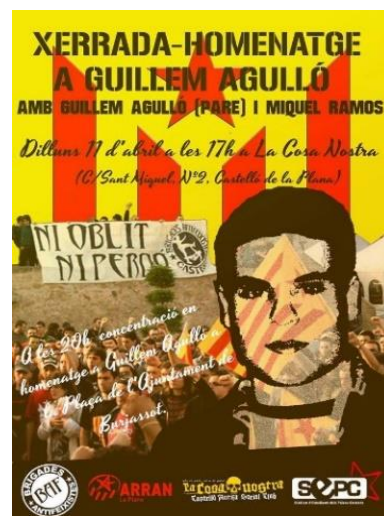
⁶¹³ CA REVOLTA: “Asier eta Biok”, 8 d'abril de 2017. [consultat el 18 d'agost de 2022].
<https://antiga.carevolta.org/asier-eta-biok-dissabte-08042017-19h00/>

censura cap a la producció artística, sota l'eslògan *No Callarem*⁶¹⁴. Però també podem afirmar que alhora es tracta d'un dels llocs fonamentals on el País Valencià ha sigut repensat en les últimes dècades. Encara que, com observarem a continuació, la seua importància entre el jovent no ha sigut tanta com la d'altres centres per dos factors bàsics. En primer lloc, per la seua llunyania amb el principal focus de jovent valencianista de la ciutat: el barri de Benimaclet; i, en segon lloc, pel canvi en la forma de socialitzar de les noves generacions cada vegada més allunyades de la planificació i l'esquematització social dels centres culturals tradicionals, la qual cosa farà que els festivals acaben per imposar-se com a focus fonamentals de la sociabilitat nacionalista. Malgrat això, el paper urbà del Ca Revolta ha de ser reconegut per la seua tasca de difusió i apropament de la cultura a tots els públics en les èpoques en què els festivals no se celebren.

València no s'acaba mai, però no ho és tot.

Com era d'esperar, la sociabilitat del valencianisme actual no es va limitar únicament als marges municipals de la ciutat de València -encara que dins de la seua àrea metropolitana es troben aquells més populars, coneguts i concorreguts-, sinó que arreu del País Valencià han sorgit paulatinament nombrosos espais de sociabilitat alternatius que han creat, de manera indirecta, una xarxa complexa i interconnectada de llocs de pràctica de la cultura nacional. Uns nexes que s'han demostrat fonamentals a l'hora de construir una implantació forta i estable del nacionalisme valencià en certes zones del territori valencià.

Així doncs, entre els més importants, fent un recorregut de nord a sud, podem tractar d'aproximar-nos, primerament, al Centre Social Cosa Nostra de Castelló

Il·lustració 83. Cartell de la convocatòria a l'homenatge a Guillem Agulló. CS Cosa Nostra (2016) (Facebook) [consultat el 8 de setembre de 2024]

https://www.facebook.com/LaCosaNostraCastello/photos/983320455071751/?paipv=0&eav=AfYONy0-Vx4I5v3NV46zsc9a9MjsBEMr-dgiYJwArvybT6peYE4Sp-uaWTcj7ZQORQ&_rdr

⁶¹⁴ Cartel Concierto "No Callarem", *Ca Revolta*, 15 d'abril de 2018

de La Plana, un local que s'autodefineix com antifeixista, però que a mostrat en diverses ocasions la seua simpatia i inclinació cap al valencianisme, com hem vist en capítols anteriors de la present tesi, on es podien observar murals en format pòster que van ser enganxats pels carrers de Castelló de la Plana amb la signatura d'aquest centre social, la imatge de Guillem Agulló i la senyera estelada pròpia dels moviments pancatalanistes als quals es va adscriure el jove de Burjassot al llarg de la seua vida. Un discurs gràfic ple de simbologia nacionalista que també es pot veure en altres cartells produïts pel CS Cosa Nostra com el que van publicar en 2016 per convocar a l'homenatge i posterior concentració en honor a Agulló que es va celebrar el dilluns 11 d'abril d'aquell any en el seu local del carrer Sant Miquel de la capital castellonenca (il·lustració 83). Una concentració que, com podem observar en la imatge també demostra la connexió d'aquesta organització amb dos de les principals entitats pancatalanistes presents al País Valencià: SEPC -Sindicat d'Estudiant dels Països Catalans- i Arran -hereus directes de l'associació juvenil Maulets-. Per tant, en el cas que ens ocupa, tornem a contemplar de nou la relació intrínseca existent entre les diverses sensibilitats valencianistes i l'antifeixisme en allò que moltes vegades acaba per convertir-se en una doble militància activa, atés que des del valencianisme federalista de Coalició Compromís o d'alguns sectors del PSPV fins al pancatalanisme sobiranista -que continua tenint representants al País Valencià malgrat de la seua decadència a les últimes dècades-, la major part de l'espectre valencianista es declara al mateix temps antifeixista -a més de feminista, ecologista i republicà⁶¹⁵-.

En aquesta línia i també en la ciutat de Castelló de la Plana podem trobar-ne un altre centre social de gran importància per a les sensibilitats valencianistes del nord del territori valencià com és el Casal Popular de Castelló que va iniciar la seua activitat en l'any 2004 i que, des d'aleshores, ha canviat dos vegades de localització, fins a establir-se finalment, des de l'any 2016 en la seua actual adreça del número 91 de la Ronda de la Magdalena. Un espai autogestionat on conviuen grups d'esquerres de diferent índole, però on el valencianisme hi és sempre present, ja des de l'ús del valencià com a llengua d'expressió del centre, la qual cosa en les últimes dècades ha representat contínuament un acte de reafirmació de la identitat valenciana arreu del País -especialment des de l'arribada de PP

⁶¹⁵ Com es reflecteix per exemple en els estatuts d'aquestes entitats com Més-Compromís -antic Bloc Nacionalista Valencià- o Arran. Veure: MÉS-COMPROMÍS: *Estatuts*, Art. 1 (2021) [consultat el 8 de setembre de 2024]; i: ARRAN: "Qui Som?", *Arran.cat* [consultat el 8 de setembre de 2024] www.arran.cat/qui-som/historia-i-principis/

i Vox al govern de la Generalitat Valenciana en 2023, quan es va plantejar una guerra contra l'idioma autòcton, l'obligatorietat del qual en les escoles de les comarques castellanoparlants quedava en entredit des del principi de la legislatura⁶¹⁶-. Però, més enllà de la utilització de la llengua com a vehicle de comunicació dins del local i com a llengua d'expressió en els seus comunicats, les afinitats valencianistes de diversa índole, però on el pancatalanisme clàssic té encara un gran pes, atés que gran part dels col·lectius que es reuneixen entre els murs del número 91 de la Ronda de la Mgdalena s'adscriuen a aquesta cultura política. Entre elles podríem destacar al SEPC -amb gran pes també dins del CS Cosa Nostra de la mateixa localitat-, Arran, Gatzara -sindicat estudiantil que afirma que la seua lluita es centra en aconseguir una educació pública de qualitat, feminista, ecologista i en català, dins d'uns Països Catalans independents-, Esquerra Independentista de La Plana, Rescat -que es defineixen a si mateixos com a un col·lectiu en suport dels i les activistes socials catalans que consideren presos polítics de l'estat espanyol i de l'estat francès, que lluita contra les situacions d'aïllament, tortura i dispersió que pateixen aquests encarcerats-, Endavant -Organització Socialista d'Alliberament Nacional que entre els seus principis destaca l'alternativa socialista, el feminisme i l'independentisme- i La Cosa Nostra -Associació que gestiona el CS Cosa Nostra i que col·labora amb el Casal Popular de Castelló⁶¹⁷. A més a més, entre aquests col·lectius també cal destacar al BDS (Boicot, Desinversions i Sancions) -entitat que lluita contra la situació d'opressió, ocupació i genocidi a la que l'estat d'Israel té sotmés al poble Palestí-, la qual cosa deixa també entreveure aquell transnacionalisme que des de fa dècades forma part fonamental del discurs de les diverses sensibilitats valencianistes que connecten la situació del poble valencià amb la de diversos pobles subjugats arreu del món.

Així, després d'observar els dos centres socials més rellevants de la ciutat de Castelló de la Plana, podria semblar que els espais d'aquesta tipologia que encara queden al País Valencià en són en l'actualitat l'últim refugi essencial de la sociabilitat pancatalanista, atés que el valencianisme més proper a la tercera via o a el corrent autòcton que deixa a banda la idea d'uns Països Catalans en convergència amb Catalunya i Balears hauria sortit

⁶¹⁶ MARTÍN, Daniel: "El català deixarà de ser llengua vehicular a tot el País Valencià", 20 de juliol de 2023. https://www.ara.cat/paisvalencia/catala-deixara-llengua-vehicular-pais-valencia_1_4760545.html

⁶¹⁷ CASAL POPULAR DE CASTELLÓ: "col·lectius", *Casal Popular de Castelló* [consultat el 8 de setembre de 2024]. <https://casalpopulardecastello.wordpress.com/col%2%b7lectius/>

d'aquests espais amb l'arribada del nou segle amb el sorgiment d'una escena cultural i social més organitzada, dirigida i oficial cada vegada més allunyada de la contraculturalitat i la clandestinitat que aquests centres socials representen, ja que, inclús, es troben allunyats de l'oficialitat i l'estructura formal i jeràrquica que Acció Cultural del País Valencià representa. De fet, si tornem a apropar-nos a l'àrea metropolitana de la ciutat de València, podem trobar un altre exemple que ens parla de la relació del nacionalisme clàssic lligat a la idea d'uns Països Catalans i els centres socials i populars. Parlem ací del Ca Bassot que es situava fins agost de 2024 al número 49 del Carrer Pablo Iglesias de Burjassot, local que van tindre que abandonar davant la pujada dels lloguers a la localitat. Encara que l'espai acollix actes i reunions de diversa mena i organitzats per diferents entitats, és la llar, des de la seua fundació de la associació cultural homònima. Una organització que es declara que els seus principis són la defensa de la llengua i de la terra; la lluita per les llibertats de les persones LGTCIQ+, l'ecologisme, l'antifeixisme i el feminisme.

La història d'aquesta associació i de la seua seu es remunta fins a 1993 -segons expliquen ells mateixos en la campanya que van organitzar al 2024 per aconseguir fons que els permeteren reobrir el seu local en una altra localització⁶¹⁸- amb la idea de construir una identitat de poble, defensar els espais patrimonials del seu municipi i crear una xarxa d'oci i sociabilitat responsable i en valencià en una localitat que, donada la seua proximitat amb la ciutat de València -amb la que limita pel sud i el sud-est- s'havia convertit des de la dècada de mil nou-cents setanta en una ciutat dormitori. Igualment, durant la mateixa campanya destaquen que part fonamental de la seua tasca és mantindre vius els esperits de lluita que haurien representat en vida Vicent Andrés Estellés i Guillem Agulló⁶¹⁹ - ambdós personatges criats en Burjassot- que, com hem vist amb anterioritat, són personatges claus en la construcció discursiva del valencianisme actual, ja que actuen com a exemple de resistència del poble valencià contra les ingerències foranies, vingudes sobretot des de Castella. Ara bé, aquesta afirmació per part de la direcció de Ca Bassot no ens hauria de sorprendre, si considerem que ja en capítols anteriors havíem pogut observar amb deteniment aquest discurs valencianista per part de l'associació i del centre social no solament en els murals pintats per tota la seua localitat, sinó també, com veurem

⁶¹⁸ CA BASSOT: "30 Anys fent poble", *Goteo.com* [consultat el 9 de setembre de 2024].

<https://www.goteo.org/project/30-anys-fent-poble>

⁶¹⁹ Ibid.

més endavant, per la celebració de l'Any Estellés a Burjassot -que organitzen ells en col·laboració directa amb l'Ajuntament del municipi- i pels continus homenatges que porten a terme cada 11 d'abril en record d'Agulló.

No obstant això, atés que l'organització va nàixer amb un clar objectiu municipalista i encara hui conserva aquesta com una de les seues principals preocupacions, és difícil esbrinar quina és la idea de poble valencià o de marc polític per als valencians que es defèn entre els seus murs. Allò que sí podem asseverar és que no existeix un rebuig cap al pancatalanisme ni cap a les tradicions catalanes, perquè, si aprofundim en les activitats del centre, podem veure una estreta col·laboració amb algunes entitats amb lligams importants amb aquestes cultures polítiques com ara Acció Cultural del País Valencià que va organitzar el 3 de març de 2024 la trobada d'hivern de les seues joventuts -Joves d'Acció- en aquest espai⁶²⁰; durant la celebració de la qual es van exhibir banderes estelades pròpies del pancatalanisme i també es feren danses de balls tradicionals tant valencianes com catalanes com les jotes o les sardanes⁶²¹.

Encara que els tres centres socials mencionats fins al moment són probablement els que més rellevància han tingut en territori valencià durant les últimes dos dècades, més enllà dels que es troben a la ciutat de València, molts han estat els espais de sociabilitat alternativa del valencianisme arreu de tot el país, especialment en les àrees valencianoparlants, com veurem seguidament quan enumerem alguns dels més destacables que, casualment, es troben en les comarques de les muntanyes centrals que separen la província de València de la d'Alacant, les marines o l'horta. És el cas, per exemple, de l'Ateneu Popular Ca la Mera d'Ontinyent que segueix una línia semblant a la de l'Ateneu Montcada de l'Horta -de Montcada (Horta Nord)- del que ja hem parlat amb anterioritat quan analitzàvem la construcció cultural de la imatge de Guillem Agulló a través dels murals i l'art de carrer que, en la majoria de les ocasions, han estat produïts per aquests espais contraculturals. En ambdós casos, les iniciatives primigènies van nàixer, com en el cas del Ca Bassot amb un clar objectiu municipalista i localista, però sense perdre la mirada nacional i transnacional tan pròpia del valencianisme de les últimes dècades. Així, per exemple, mentre s'organitzen esdeveniments culturals en la pròpia

⁶²⁰ ACPV: "Trobada d'Hivern de Joves d'Acció", *Acpv.cat*, 16 de febrer de 2024 [consultat el 9 de setembre de 2024]. <https://acpv.cat/2024/02/16/trobada-dhivern-de-joves-daccio/>

⁶²¹ CA BASSOT: "Resum de la Trobada d'Hivern de Joves d'Acció", *Instagram*, 5 de març de 2024 [consultat el 9 de setembre de 2024]. https://www.instagram.com/p/C4lxKBmNz_g/?hl=es

localitat, amb unes clares sensibilitats valencianistes, com l'exhibició en directe de l'estrena de la pel·lícula *La Mort de Guillem* com va fer l'Ateneu Montcada de l'Horta el divendres 2 d'octubre de 2020⁶²², també es mostra un fort compromís i solidaritat amb altres pobles com el palestí, amb la promoció de xarrades -pròpies o de tercers- per conscienciar a la ciutadania sobre la situació en Gaza des del començament de la guerra en 2023⁶²³.

Uns altres exemples, els trobem en l'Ateneu Popular Pla-Carolines d'Alacant que malgrat autodefinir-se com a un espai internacionalista i revolucionari, entre les proclames del seu manifest fundacional es troba la defensa de la llengua, la cultura i "la identitat local, la valenciana⁶²⁴". És a dir, sembla, com també afirmen en el mateix document, que en el seu si es dona una confluència de distintes cultures polítiques que, d'igual manera que passà en el "mític" Kasal Popular del carrer Flora de València en la dècada de mil nou-cents noranta, han trobat en aquest espai un lloc de sociabilitat i d'expressió allunyat d'una oficialitat que, ocasionalment, els ha sigut negada per les institucions. De fet, si llegim el seu programa primerenc i les seues intencionalitats, sembla clar que en ell es donen cabudes diferents cultures polítiques de l'esquerra com l'anarquisme, el comunisme o el valencianisme en un sentit més estricte.

Un valencianisme més estricte que també troba la seua cabuda en associacions culturals com el Col·lectiu Cultural El Ganxo de Benigànim que a mode d'ateneu popular com els que hem vist amb anterioritat portar a terme un gran nombre d'activitats culturals amb un marcat caràcter valencianista com el Ganxo Rock, un festival de música en llengua pròpia que en les últimes dècades s'ha convertit en un dels principals llocs de sociabilitat entorn de la música com analitzarem en el capítol 4 de la present investigació. Entre els actes que podem destacar trobem la Festa Estellés de Benigànim, organització d'actes per homenatjar a Vicent Andrés Estellés en el centenari del seu naixement amb la participació de Pau Alabajos -que havia de servir per presentar el llibre sobre el poeta que el cantautor

⁶²² ATENEU MONTCADA DE L'HORA: "Projecció pel·lícula la Mort de Guillem", *Facebook*, 1 d'octubre de 2020 [consultat el 9 de setembre de 2024].

https://www.facebook.com/ateneumontcada/photos/pb.100067446025115.-2207520000/3442982602426355/?type=3&locale=ca_ES

⁶²³ ATENEU POPULAR CA LA MERA: "Palestina: la guerra que canviarà el món", *Facebook*, 16 de febrer de 2024 [consultat el 9 de setembre de 2024].

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=734470448785249&set=a.432085212357109>

⁶²⁴ ATENEU POPULAR PLA-CAROLINES: "Manifest fundacional", *Ateneu Popular Pla-Carolines* [consultat el 9 de setembre de 2024] <https://ateneuplacarolines.wordpress.com/manifest-fundacional/>

de torrent va publicar a principis de 2024-⁶²⁵ o la presentació de l'obra de Miquel Ramos -antic membre d'Obrint Pas- *Antifeixistes: així es va combatre l'extrema dreta espanyola des dels anys 90*⁶²⁶ que versa sobre la persecució que des de l'extrema dreta es va fer, en especial, cap al valencianisme, però també cap a diversos grups de l'esquerra valenciana, i de com van organitzar-se per tal de combatre aquestes agressions i continus atacs.

Al capdavant, aquests han sigut alguns exemples de tota una xarxa de sociabilitat contracultural que va nàixer a principis de la dècada de mil nou-cents noranta, especialment en la ciutat de València, però no exclusivament en ella, ja que es va estendre pels principals nuclis urbans del País Valencià fins a arribar a calar en municipis per tot arreu. En un inici, en els centres socials el valencianisme va buscar una esclatxa d'expressió i pràctica cultural que li era negada per les institucions que, en moltes ocasions, censuraven tota mena de cultura aliena a l'oficial o que pogués qüestionar el seu poder i la seua gestió de govern. Així, l'organització que amalgamava als militants valencianistes que es veien atrets per aquesta mena de sociabilitat fou Maulets, amb gran presència en centres socials com el Kasal Popular o el CS Pepica "la Pilona" del Cabanyal, una associació cultural nascuda en Catalunya que es va estendre ràpidament pel País Valencià, on va arribar a viure un veritable moment d'esplendor fins a principis de segle XXI, gràcies a la seua acció en els diferents espais ocupats o no. De fet, encara hui els deixebles d'aquella generació de finals de centenni continuen amb la seua militància i activitat en els espais autogestionats gràcies a Arran que va sorgir de la refundació de Maulets, per la qual cosa, podríem pensar que -donada la concepció d'aquesta associació dels Països Catalans com una entitat única i la quasi absència d'entitats valencianistes estrictes en aquests llocs- els centres socials autogestionats s'haurien convertit en la majoria dels casos en l'últim bastió del pancatalanisme davant la manca de representació política, cosa que, a priori, sembla ser així. Malgrat açò, no es pot afirmar amb rotunditat, si tenim en consideració que també podem trobar una alta presència de col·lectius i espais alternatius més propers al valencianisme estricte allunyat de les premisses pancatalanistes i de la idea de Països Catalans per tot el País Valencià. Ara bé, el que sí podem asseverar és que ens trobem davant d'una sociabilitat especialment important per la seua quotidianitat, facilitat d'ingrés i dispersió per tot el

⁶²⁵ EL GANXO: "Presentació del llibre Vicent Andrés Estellés, la veu d'un poble", *Instagram*, 7 de maig de 2024 [consultat el 9 de setembre de 2024]. https://www.instagram.com/p/C6gpy3dl_mC/?hl=es

⁶²⁶ EL GANXO: "Presentació del llibre Antifeixistes", *Instagram*, 1 de març de 2023 [consultat el 9 de setembre de 2024]. <https://www.instagram.com/p/CpQLdD2IHR0/?hl=es>

territori valencià, la qual cosa facilita en gran mesura la pràctica de cultura valencianista, inclús per aquelles persones que es veuen únicament preocupades o atretes pel caràcter municipalista d'aquestes associacions o d'aquests centres.

3.2.- La sociabilitat i la cultura organitzades i dirigides.

Oci organitzat

Més enllà d'aquesta sociabilitat alternativa i contracultural, després de la Batalla de València va continuar existint-ne una altra amb un caràcter més formal, que va ser promoguda i promocionada per associacions i organitzacions de caràcter valencianista per tal de fomentar la llengua i la cultura valenciana a través d'una xarxa d'interrelacions personals que permetera mantindre uns espais d'expressió cultural estables i legals on debatre, organitzar conferències, concerts, presentacions o, inclús, gaudir d'una certa quotidianitat en llengua pròpia en un espai "segur" per aquells que simpatitzaven amb determinades idees valencianistes. Entre aquests llocs de relació podríem destacar els Casals Jaume I d'Acció Cultural del País Valencià, però, també uns d'altres puntuals com els tradicionals aplecs que es mantindran en el temps i que inclús, amb el temps, aniran creixent en nombre.

Aplecs

Els aplecs són, segurament, una de les formes de sociabilitat i reunió més antigues de les cultures polítiques del nacionalisme valencià que ja a principis del segle XX havia experimentat amb aquesta mena d'actes simbòlics quasi eucarístics amb la primitiva reunions organitzada al Puig de Santa Maria en 1915, que seria la precursora de l'actual Aplec del Puig, el més antic encara en funcionament, que se celebra el darrer diumenge

d'octubre cada any des de 1964 en aquesta localitat de l'Horta Nord⁶²⁷. Però abans d'aquests, i com a germen més proper, trobem els tres aplecs que es van celebrar entre 1960 i 1963 en les localitats de Lliria, Alcoi, Castelló i Bocairent⁶²⁸, encara que aquest últim no arribà a celebrar-se per la irrupció de la Guardia Civil⁶²⁹. Des d'aquell moment, els aplecs començaren a estendre's al llarg del País Valencià fins a arribar quasi a la vintena de cites a l'any.

Ara bé, hem de preguntar-nos què és realment un aplec, en què consisteix y què el diferencia d'altres dates del calendari nacionalista com els festivals que veurem més endavant. En primer lloc, allò que sembla més clar, si observem el nom d'aquests, és que la seua primera finalitat és la de “fer comarca”, és a dir, construir una xarxa comunal entre els habitants de la comarca, tota vegada que es posa en valor la seua cultura autòctona i les seues tradicions i es tracta de posar èmfasi en les seues reivindicacions polítiques i socials. De fet, les dues primeres afirmacions es comproven a la perfecció si acudim als testimonis que ens han arribat i que ens expliquen els orígens del primer Aplec dels Ports -actualment el segon més antic en funcionament-. En elles trobem que, segons els protagonistes, la primera edició va nàixer per l'impuls d'un xicotet grup d'individus que va voler recuperar la Dansa de Todoella, per tal de, en part, crear un esperit d'orgull comarcal al voltant dels costums festives, el folklore i les tradicions⁶³⁰. Aspecte que s'ha mantingut fins a l'actualitat. Nogensmenys, allò destacable d'aquesta celebració des de la seua primera edició és allò que els vilatans anomenen “La Roda” que no és més que aquella llista que defineix quina població dels Ports s'encarregarà d'assumir l'organització de l'aplec l'any següent, de manera que va “rodant” pels pobles de la comarca fins que tots queden implicats. Però, aquells que més implicats queden en aquesta acció són els més joves -des dels setze als trenta anys- que s'encarreguen en conjunt de supervisar els preparatius i realitzant una memòria o actes que han de servir per tal que els seus successors tinguen al seu abast una guia que els pugui permetre encarar la realització d'una nova edició amb garanties d'èxit. Així doncs, els dotze mesos previs

⁶²⁷ LILLO, Manuel: “63 Aplecs del Puig: l'origen i l'evolució d'una reivindicació històrica”, *Diari La Veu*, 29 d'octubre de 2022. <https://www.diarilaveu.cat/noticia/10622/63-aplec-del-puig-lorigen-i-levolucio-duna-reivindicacio-historica>

⁶²⁸ CLIMENT, Eliseu: “Antecedents: aplecs que fan País”. En: CARCELLER, Kassim i TENA, Violeta (coord.): *Aplec dels Ports, 40 anys d'història col·lectiva*, València, Institut Valencià de Cultura, 2018, pp. 21-26. Esp. pp. 21.

⁶²⁹ LILLO, Manuel: “63 Aplecs del Puig...”, *Diari La Veu*, 29 d'octubre de 2022.

⁶³⁰ ARMENGOT, Miguel: “Els Orígens”. En: Carceller, Kassim i TENA, Violeta (coord.): *Aplec dels Ports ...* 2018, pp. 27-34. Esp. pp. 27-30.

a la cita també seran fonamentals per a la sociabilitat valencianista -almenys de la comarca-, ja que, entre els joves dels diferents municipis s'establirà una xarxa de relació interpersonal que prendrà com a epicentre la cultura autòctona, la llengua, el ruralisme o l'ecologisme -elements fonamentals en el discurs del valencianisme des de finals de la dècada de mil nou-cents noranta-. En conseqüència, l'Aplec dels Ports no és sols important com a cita única marcada en roig en el calendari nacionalista valencià, sinó que també ho és com a vertebrador comarcal al llarg de l'any, almenys per al jovent. Inclús, podríem destacar ací, unes fites intermèdies que mantenen viu l'esperit de l'aplec en els mesos en els quals es fa més difícil la convivència i la sociabilització en els Ports, és a dir, durant el final de la tardor i l'hivern, quan la dura climatologia inclús dificulta les comunicacions entre les diferents localitats. Es tracta, doncs, dels Pro Aplecs dels Ports unes dates -poden ser un dia o dos al llarg de l'hivern- que es dediquen a la germanor entre els habitants de la comarca, a través de l'agricultura -intercanvi de llavors tradicionals, activitats agrícoles per a xiquets, etc-, la música -tradicional o no- o la gastronomia valenciana; però d'una manera molt més íntima que en l'Aplec pròpiament dit, ja que a aquestes petites celebracions no acostuma a assistir públic de més enllà de les rodalies dels Ports⁶³¹.

Per tant, els aplecs són llegits el present, en passat i en futur, ja que es celebra i es posa sobre la taula el present de la comarca on es porta a terme, alhora que es tracta de posar en valor el passat i les tradicions autòctones, tota vegada que es lluita per millorar les condicions de futur, especialment per evitar el despoblament que afecta, com ja hem vist en punts anteriors, acusadament a les zones interiors del País Valencià. En el cas de l'Aplec dels Ports i probablement en la resta de casos, des d'un primer moment les celebracions de les usances i la tradició festiva s'han acompanyat usualment amb concerts de músics rellevants en llengua pròpia, generalment lligats al valencianisme d'una o altra forma; així, en les primeres edicions, per exemple, trobaríem actuacions de grups com Al Tall que sempre han estat molt lligats a l'esdeveniment, com demostra el fet que hagen actuat en multitud d'ocasions en l'Aplec dels Ports en els últims quaranta anys o que publicaren en l'any 2012 el senzill *Cant de l'Aplec dels Ports*. Ara bé, com es normal, des de finals de segle XX les actuacions s'han fet massives i són nombrosos els artistes que hi actuen cada estiu. Per la qual cosa han sigut molts els qui han assenyalat

⁶³¹ S/A: "1er ProAplec dels Ports, 29 d'octubre", *Aplec dels Ports* [consultat el 28 de març de 2023].
<https://aplecelsports.com/1r-proaplec-el-29-doctubre/>

que els aplecs, però especialment aquest cas concret, han esdevingut simplement en festivals musicals gratuïts. Motiu pel qual portals especialitzats en política i cultura als Països Catalans com Vilaweb hagueren d'eixir en defensa de l'Aplec dels Ports com alguna cosa més que un concert massiu amb acampada⁶³². Ja que consideren simplista equipar ambdues tipologies festives, en afirmar que els aplecs no poden deslligar-se de la seua principal característica intrínseca: la defensa i posada en valor de la comarca. A més a més, es fa èmfasi en l'article en l'absència de qualsevol mena d'ànim de lucre, atés que l'entrada es gratuïta per a tothom i s'acostuma a fugir de publicitat que no siga de comerços locals, ja que la principal font de captació d'ingressos seria la barra que es situa al recinte principal de la celebració on es posen a la venta begudes i entrepans elaborats pels veïns de la vila.

En conseqüència, podem afirmar que els aplecs són molt més que festivals, però ara cal preguntar-nos què és allò fonamental que diferencia ambdós esdeveniments. Per això, ens hem d'apropar a observar el perquè de la desaparició de molts dels aplecs que s'han succeït arreu del País Valencià durant les últimes dècades. Una explicació prou encertada és la que ofereix Vicent Torrent -que ha participat com artista en nombroses ocasions en l'Aplec dels Ports i en altres molts i que a més és un reconegut estudiós de les sociabilitats festives valencianes- que afirma que molts d'aquests actes han vist arribar el seu final quan la seua tasca crucial, és a dir, la de canalitzar les reivindicacions locals ha sigut assumida per col·lectius d'acció ciutadana més estables, alhora que els centres d'interès es diversificaven en diferents àmbits⁶³³. Per tant, no sembla que la rendibilitat econòmica siga el principal problema per a la pervivència dels aplecs, sinó la seua utilitat per a la ciutadania, just al contrari del que succeiria en el cas dels festivals. Una altra cosa que els diferenciaria, en molts casos, com succeís en els Ports -no es dona en tots els aplecs- seria la rotació en la seua localització, cosa poc habitual en els esdeveniments musicals, a excepció d'un que tal vegada representa la major ambigüitat a l'hora de diferenciar entre ambdues celebracions. Parlem del Fes Camp, festival organitzat per Escola Valenciana en el Camp de Morvedre que es celebra cada any en un municipi d'aquesta comarca i que

⁶³² MONFORT, Daniel: "Aplecs (I)", *Vilaweb*, 22 de juliol de 2013.
<https://www.vilaweb.cat/noticia/4135149/20130722/laplec.html>

⁶³³ TORRENT, Vicent: "Al Tall per l'Aplec dels Ports". En: CARCELLER, Kassim i TENA, Violeta (coord.): *Aplec dels Ports ...* 2018, pp. 99-104. Esp. p. 101.

té com a objectiu cohesionar-la i confeccionar-hi una consciència de pertinença local mitjançant activitats que van més enllà de la música.

De la mateixa manera, encara que, com era d'esperar, als últims anys, la música ha sigut l'eix vertebrador de la identitat en els aplecs, també podem destacar-ne alguns on no ho és, encara que aquests hagen sigut excepcionals en les dècades recents, com és el cas de l'Aplec del Puig -o "Aplecs del Puig", en plural, com veurem-, un aplec curiós, que ha esdevingut més un acte polític que un aplec pròpiament dit, ja que malgrat ser un dels més antics dels que se celebren al País Valencià i un dels més coneguts -podríem dir que des de meitat dels anys seixanta ha esdevingut en l'aplec del Cap i Casal, per la seua proximitat, i perquè des de la ciutat ix una processó cívica que recorre el camí que separa les Torres de Serrans del Monestir de Santa Maria del Puig, llocs d'indubtable simbolisme- ha acabat sent capitalitzat i atret per les forces gravitatòries de dos partits polítics com el Bloc Nacionalista Valencià, actualment, des de 2022, Més Compromís, i Esquerra Republicana del País Valencià, uns interessos que han acabat per dividir l'acte en dos que es celebren el mateix dia, al mateix municipi i a menys d'un kilòmetre de distància -encara que en 2024 l'acte organitzat per ERPV es va suspendre davant la polèmica que va suscitar la reelecció de Josep Barberà com a president de la federació després de les acusacions d'assetjament sexuals realitzades cap a la seua persona per qui fora la seua número dos María Pérez Companys, per la qual cosa moltes de les entitats col·laboradores es van desmarcar de la celebració⁶³⁴-.

Més enllà de les divisions, cal assenyalar una fita important i diferenciadora d'alguns aplecs que els diferenciaren dels festivals com és la dimensió religiosa que entraria dins de les tradicions que aquests esdeveniments tracten de preservar i defensar, ja que, no hem d'oblidar que la història del poble valencià, és indissoluble de la religió catòlica, com també ho és, per a alguns, de la tradició islàmica, com hem vist en la música; però, sembla que, tradicionalment, s'ha entès al poble valencià com a aquella entitat que va nàixer arran de la conquesta del territori del País per part de Jaume I i la posterior fundació del Regne de València -encara que, com diem aquesta visió cada vegada es troba més en revisió-, per la qual cosa, la major part dels costums i les usances del poble, així com les seues

⁶³⁴ SANJUAN, Héctor: "Una denuncia por acoso sexual rompe ERC en València y obliga a cancelar el Aplec del Puig", *La Vanguardia*, 26 d'octubre de 2024.
<https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20241026/10050689/denuncia-acoso-sexual-rompe-erc-valencia-obliga-cancelar-aplec-puig.html>

festivitats aniran lligades, directa o indirectament, a un sentiment religiós que hi es trobarà representat als aplecs. En el cas del celebrat al Puig el darrer diumenge d'octubre, es celebra una litúrgia organitzada pel centre Pare Tosca sota el lema “*per la Pàtria, la pau i la justícia*”⁶³⁵ que es celebra al mateix monestir que va ser manat edificar pel Conqueridor l'any 1240 al lloc on va succeir la batalla definitiva que portaria a la posterior presa de la ciutat de València per part de les tropes aragoneses; la qual cosa, ens permet fer-nos una idea no sols del simbolisme d'aquesta celebració religiosa, sinó de la idea de poble defensada, almenys, durant els seus primers anys d'existència.

En conseqüència, quan parlem d'aquests esdeveniments, un important punt a destacar, que en part també ho serà d'altres exemples de sociabilitat del nacionalisme valencià, és el de la relació amb el medi i l'orografia però no d'una manera limitada simplement a la localització, sinó d'una manera més bé en un plànol quasi romàntic de celebració de la llar, atès que la “casa” del poble, és a dir, el territori que habita, normalment segons la seua pròpia tradició, des de temps remots, s'ha construït habitualment a partir de referències geogràfiques concretes que, a més, han sigut protagonistes i el vehicle per on han transcorregut les llegendes fundacionals i les tradicions d'aquests grups humans, com podem observar, per exemple en les històries fantàstiques que tracten d'explicar la particular silueta del Puig Campana o en la majoria de les Rondalles Valencianes que Enric Valor va recopilar. És per això que molts aplecs, com el del Puig, cercaran llocs de celebració assenyalats en l'imaginari col·lectiu del valencianisme per celebrar aquest sentiment d'orgulls de pertinença a un grup social, la qual cosa, al seu torn, no farà sinó augmentar aquest sentiment nacional de diferenciació respecte als “altres”, un sentiment, que com ja hem vist, queda patent en la presència de tradicions festives, usances, música autòctona i proclames que, encara ser localistes, estan molt relacionades amb el conjunt del País Valencià. Però, no podem afirmar açò a la lleugera, per poder detallar millor l'asseveració realitzada, es necessari cercar i analitzar aquells exemples que ens pugen fer entendre millor aquesta correlació entre espai i aplec. Primerament, podem començar pel cas que ens ocupava anteriorment, on el moment fundacional del poble valencià - segons els nacionalistes mateixos- es fondria en un tot unitari amb les activitats lúdiques i polítiques que hi es porten a terme en el Puig de Santa Maria el darrer diumenge

⁶³⁵ S/A: “Piden Seguridad para la misa del Aplec del Puig”, *Levante-EMV*, 27 d'octubre de 2017.
<https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2017/10/27/piden-seguridad-misa-aplec-puig-13823380.html>

d'octubre entre les que podem destacar Marxa al Puig que compta amb un recorregut d'alt contingut simbòlic, atés que connecta dos punts claus del passat valencià com a regne autòcton com són les Torres de Serrans – més concretament la Plaça dels Furs, amb un nom altament significatiu per al cas que ens ocupa- com a reminiscència del passat medieval i cristià del Cap i Casal i, per tant, del Regne de València, fins al Real Monestir del Puig de Santa Maria que, com ja hem mencionat adés, es va edificar sobre el mateix lloc on va tindre lloc la batalla definitiva que permetria a Jaume I conquerir finalment la ciutat de València. Aquest pelegrinatge dona inici a les activitats del dia, a priori, amb un gran romanticisme i probablement amb unes emocionalitats interconnectades que són dignes de ser comentades. Atés que el seu recorregut implica transitar paisatges de la memòria tradicional i romàntica del valencianisme com l'horta i el medi rural, tota vegada que el mar queda a un costat i la Serra Calderona es dibuixa al fons més nítidament com més s'endinsen els caminants en la comarca de l'Horta Nord. Altres dos punts referencials en el imaginari col·lectiu valencià a l'hora d'edificar un mapa mental de la casa del poble com són El Garbí, un dels pics més alts del País Valencià i el Mar Mediterrani, que com ja hem dit, és constantment assenyalat en el discurs nacionalista com un proveïdor de riquesa i aliment, però també com a un testimoni mut de la història dels valencians. Cosa que no és d'estranyar, si considerem que la majoria dels pobles que habiten zones costeres han format cosmogonies i mitologies fortament connectades amb la mar i que sense aquesta no podrien entendre el món. Per posar alguns exemples clàssics, per a la civilització grega en l'antiguitat representava l'origen de la vida, però també de la mort i del renàixer⁶³⁶; mentres que, en la tradició cultural gallega, molt lligada a l'oceà, trobem llegendes sobre sirenes i éssers fantàstics com *A Maruxaina* un personatge de la mitologia local sobre el qui encara es debat si les seues intencions eren bones o roïnes⁶³⁷. En el cas de l'àrea del domini lingüístic trobem, per exemple un gran nombre de referències a la mediterrània en les Rondalles Mallorquines que també es trobaran, com és lògic pensar, molt interconnectades amb les activitats marineres, en les quals la mar assoleix uns valors molt diversos i serà protectora i acollidora, curativa en unes altres ocasions -com en el cas de *Cavall del rei*-; però que en unes altres es converteix en obstacle per tal

⁶³⁶ ELIADE, Mircea: *Lo sagrado y lo profano*, Barcelona, 1981. P.12.

⁶³⁷ DE LA BARRERA, Elba: "El canto de las sirenes en Galicia: cinco leyendas para conectar con los orígenes", *El Español*, 26 de setembre de 2021.

<https://www.elespanol.com/quincemil/articulos/cultura/el-canto-de-las-sirenas-en-galicia-cinco-leyendas-marinas-para-conectar-con-los-origenes#:~:text=A%20Maruxaina%2C%20en%20Cervo&text=En%20Cervo%2C%20en%20la%20provincia,su%20influjo%20a%20los%20marineros.>

d'aconseguir allò que es desitja⁶³⁸. En el cas valencià, és habitual trobar moltes rondalles relacionades amb la mar, com la del *Gegant del Romaní* on la Mediterrània es converteix en eix central de la narració i, per tant, en testimoni de la tradició oral del poble valencià.

Siga com siga, allò important ací, és que en algunes d'aquestes celebracions, espai, cultura i memòria esdevenen un conjunt únic e indivisible que es posa en pràctica en un mateix lloc durant un dia -normalment- o varis depenent dels casos. Així doncs, si volem observar altres exemples on aplec, espai i història interactuen i queden fosos en la retina dels assistents, podem aproximar-nos a observar, com a arquetip, l'anomenat Aplec de La Marina que es celebra any rere any al Castell de Dénia des d'on es pot albirar el Montgó, un altre dels pics accidents geogràfics principals del País Valencià i escenari igualment de moltes llegendes -inclús sobre el seu propi naixement molt relacionat amb les deïtats cartagineses-, tradicions, miracles i llegendes com les del Pare Pere que realitzava en extremes penitències en la muntanya i inclús part fonamental de la forma d'entendre el món dels habitants de la seua comarca⁶³⁹; mentre que, de fons, novament, torna a parèixer la mar que “dona testimoniatge” de la història i la vida del poble, un poble que li ha atorgat certes qualitats, com també hem vist en casos anteriors i també, com no podia ser d'altra manera, relats fantàstics de monstres meravellosos que han esdevingut en una autèntica mitologia local com és el cas del gran peix que en 1761 va sembrar el caos afonant vaixells en la costa de les marines⁶⁴⁰.

Un altre cas molt relacionat amb els dos anteriors i que caldria destacar en aquest conjunt, és el de l'Aplec de Penyagolosa que es porta a terme de forma rotativa als municipis situats en les faltes d'aquesta muntanya de l'interior de Castelló que és un autèntic símbol en l'imaginari col·lectiu valencià -especialment entre els valencianistes- per ser el pic més alt -habitualment anomenat “el Gegant de Pedra”- del País Valencià històric, no de la Comunitat Valenciana pròpiament dita, ja que eixe honor li pertany al Calderón, cim que es troba al Racó d'Ademús, exclau valencià castellanoparlant rodejat per territoris castellans i aragonesos que tradicionalment no ha sigut considerat part del territori valencià pel nacionalisme autòcton. Per tant, aquest massís ha sigut, com era d'esperar, també, escenari de mites, llegendes i tota classe d'històries que formen part del caràcter i

⁶³⁸ GELABERT I MIRÓ, Magdalena: “La presència de la mar i del món mariner a les rondalles mallorquines”, *Caramella*, N°17, 2007, pp. 43-46.

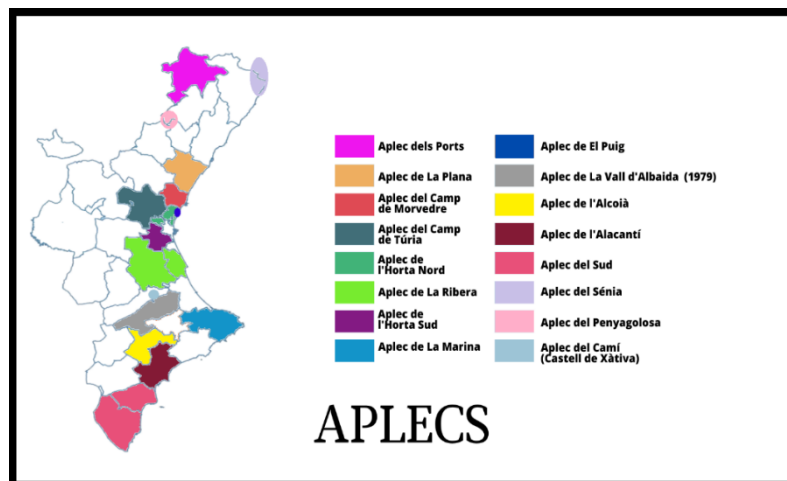
⁶³⁹ S/A: “Diez leyendas de Dénia”, *La Marina Plaza*, 1 de novembre de 2016.

<https://lamarinaplaza.com/2016/11/01/diez-leyendas-de-denia/>

⁶⁴⁰ Ibidem.

de l'imaginari del poble valencià, on, per exemple, durant segles s'ha pensat que es situava una entrada a l'Infern en la cova de l'Avenc de Penyagolosa, la qual cosa va donar peu a la construcció de tota una sèrie de llegendes que giraven entorn de la nit de Sant Joan, motiu pel qual va ser construir el Monestir de Sant Joan de Penyagolosa com a protecció contra aquestes “forces malignes”⁶⁴¹, però especialment coneguda es la *Contalla del Avenc* on a més a més apareixen altres personatges de la mitologia autòctona com les dones d'aigua, uns monstres que habiten llits d'aigua i que es dediquen a jugar malintencionadament amb aquells que es perden a la muntanya⁶⁴². Addicionalment, la seua alçada y la seua visibilitat han atorgat a aquest “gegant” uns valors quasi humans, fins a convertir-ho quasi en un pare o avi ancestral dels valencians, als qui observa des de les altures des de fa segles. És per aquest motiu, que l'Aplec de Penyagolosa assoleix unes dimensions emocionals extraordinàries i inclús diferents de les dels dos casos que hem nomenat amb anterioritat, precisament per allò que representa l'escenari on es porta a terme.

Ara bé, més enllà dels llocs de memòria i les localitzacions concretes, també és important tractar d'observar la distribució comarcal dels aplecs arreu del País Valencià per tal de fer-nos una idea més concreta d'on pot haver-hi o no una major implantació del valencianisme, ara que ja hem observat com, habitualment, els aplecs es troben molt relacionats amb les identitats nacionals. Així doncs, podríem començar fent un recorregut de nord a sud enumerant-los per tal de construir-ne una xicoteta imatge. Al nord-oest, trobem els ja mencionats Aplec dels Ports i Aplec de Penyagolosa; mentre que, al nor-est destaca l'Aplec del Sènia que rep el seu nom del riu que separa el País Valencià i Catalunya i que cada any es celebra en un d'ambdós territoris. Més al sud,

Il·lustració 84. Mapa localització Aplecs. Autoria pròpia.

⁶⁴¹ BATALLER, Alexandre: “Llegendes i contalles a l’escola. Les coves de les comarques castellonenques com a escenari didàctic”, en: VV.AA.: *Paissatge i conflicte social: coves, refugis i trinxeres*, La Vall d’Uixò, Grup d’Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, 2019. P.15

⁶⁴² Ibid. P.20

apareix un gran conglomerat des de La Plana fins a La Ribera que abasta l'Aplec de La Plana, l'Aplec del Camp de Morvedre, el del Camp de Túria, el de l'Horta Nord, el del Puig, l'Aplec de l'Horta Sud i l'Aplec de la Ribera. A continuació, en les muntanyes centrals destaca un altre nucli que componen el desaparegut Aplec de la Vall d'Albaida, el de l'Alcoià i el ja esmentat Aplec de La Marina. Finalment, al sud, cada any es celebren l'Aplec de l'Alacantí i l'Aplec del Sud que uneix a les comarques del Baix Vinalopó i de la Vega Baixa. Per tant, com podem observar a la il·lustració 84 aquest tipus d'esdeveniment es porta a terme al llarg de tot el territori valencià, però especialment destacable, encara que no és massa sorprenent, és que les comarques que la silueta que dibuixen els aplecs en el mapa, coincideix amb la zona de domini lingüístic del valencià, a excepció d'alguns indrets de la província de Castelló, on el despoblament ha afectat desmesuradament a les àries rurals. En conseqüència, sembla que la nació sent més fàcil d'imaginar si s'imagina en valencià, malgrat que el discurs del nacionalisme valencià cada vegada sembla més inclusiu.

Comptat i debatut, podríem afirmar que els aplecs són comarcals, però construeixen País i identitat nacional, ja que articulen una xarxa de sociabilitat nacionalista que perdura al llarg de l'any i que manté viva una de les formes més antigues de relacionar-se d'aquestes cultures polítiques, ja que alguns prenen exemple d'aplec puntuals que es donaren a començament de segle XX, especialment durant el període de la II República. Igualment, cal aclarir en les presents conclusions una polèmica que com hem vist ha cobrat força en els últims anys, quan un sector del valencianisme ha començat a considerar als aplecs com a poc més que festivals, com si d'alguna manera hagueren perdut la seua raó d'existir i, per tant, el seu caràcter diferenciador. Però res més lluny de la realitat, si considerem que, com hem vist fins al moment, els aplecs no solament mantenen vives les tradicions comarcals, les fan arribar les noves generacions i les irradien més enllà de la pròpia comarca, sinó que a més, són emprats per a donar visibilitat a les demandes locals davant dels governs nacionals i de la generalitat que en moltes ocasions no tenen en consideració les demandes de les zones rurals; Tota vegada que acostumen a tindre aparellades unes emocionalitats que aniran relacionades íntimament amb l'espai que es celebren fins a aconseguir una amalgama de sentiment valencià única i indivisible. És per això que, si en els actes que tractem podem trobar una gran presència de la música actual en llengua pròpia és perquè, precisament, en l'actualitat, es tracta del producte cultural autòcton amb major nombre de produccions i amb una major cota de popularitat i, en l'aplec, com a

lloc de mostra de cultura valenciana, no pot estar absent. Per tant, malgrat el seu caràcter local, els aplecs teixeixen una xarxa de sociabilitat única que s'entrellaça amb la resta de les xarxes de sociabilitat valencianistes fins a confeccionar un entramat ben definit que ajuda a posar en pràctica el discurs i la cultura nacional.

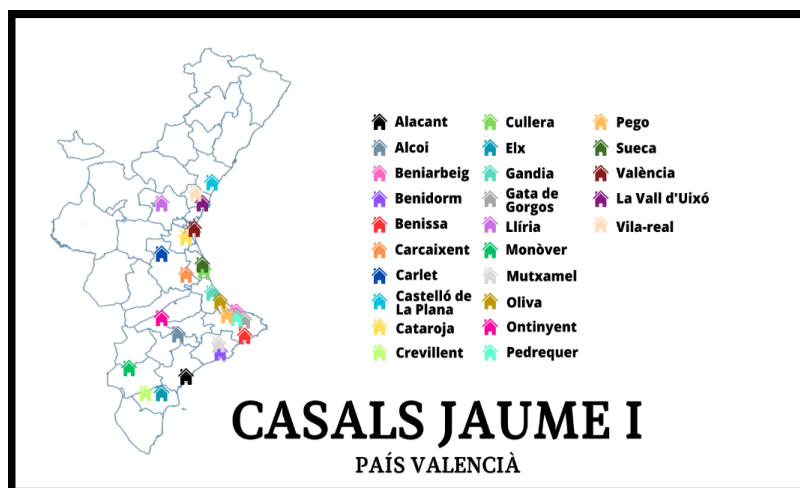
Casals Jaume I

La derrota en la Batalla de València va portar aparellada l'aparició d'una altra mena de sociabilitat, de caràcter més formal i tradicional, que contrastava fortament amb aquella que es donava de manera paral·lela en els espais contraculturals com els centres socials ocupats o els “kasals populars”. Es tracta dels Casals Jaume I que prenien com a exemple als ateneus de principis de segle i als cafés de tertúlies que es van popularitzar durant la Transició⁶⁴³. Així doncs, per la de conèixer millor les característiques de les relacions interpersonals que es produïen en aquestes localitzacions, hem de centrar la nostra mirada en Acció Cultural del País Valencià -associació amb clares reminiscències *fusterianes* que estigué dirigida durant un llarg període per l'editor Eliseu Climent- que es va trobar davant d'una difícil conjuntura a l'hora de tractar de mantindre vives les idees pel pensador de Sueca, durant els anys de crisis. És per això que, amb l'objectiu de fer arribar i preservar la cultura valenciana arreu del territori, i aprofitant el xicotet renàixer del valencianisme en la dècada de mil nou-cents noranta, es va decidir, des de la direcció de la institució, crear els Casals Jaume I en 1997, amb l'obertura de la seu d'Alacant. Ràpidament, es succeïren les inauguracions de locals d'aquest tipus que, en el seu moment de màxima extensió, es podien trobar a gran nombre de municipis com: Alacant, Alcoi, Beniarbeig, Benidorm, Benissa, Carcaixent, Carlet, Castelló de la Plana, Castellonroi, Catarroja, Crevillent, Cullera, Elx, Fraga, Gandia, Gata, Lliria, Monòver, Mutxamel, Oliva, Ontinyent, Pedreguer, Pego, Sueca, València -Cabanyal i Russafa-, la Vall d'Uixó i Vila-real. En conseqüència, de la pròpia llista de localitzacions podem extraure ja una conclusió rellevant, i és que la majoria s'establiren en zones de parla valenciana, com podem observar en la il·lustració 85, segurament per la facilitat que açò suposa quan es tracta d'adherir a la població al nacionalisme “intel·lectual” *fusteria*; la qual cosa no és

⁶⁴³ CERDÀ, Paco: “La Transición de la tertulia”, *Levante-EMV*, 4 de març de 2013. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2013/03/03/transicion-tertulia/978674.html>

sinó una altra mostra més del poc interès mostrat cap a territoris que històricament no havien sigut favorables per al valencianisme polític. D'altra banda, seguint el discurs d'aquest moviment, que plantejava la unió dels territoris de parla catalana, aparegueren seus inclús més enllà de les fronteres de l'estat espanyol, com és el cas del Casal de Perpinyà⁶⁴⁴ -França-.

Com hem detallat, els centres es van fundar com a entitats semiautònomes guiades des de la seu central d'ACPV, però aniran guanyant en autogestió progressivament amb el pas del temps. Així doncs, i com a manera d'acostar a la ciutadania a aquests espais -amb la idea en ment que per mitjà de la sociabilitat puguen adquirir consciència nacional o, almenys, simpatitzar amb ella-, els casals es convertiren també en llocs de presentació i foment de diversos tipus d'activitats artístiques o intel·lectuals. Per consegüent, des de la primera dècada de la present centúria, van deixar de ser simples llocs assemblearis i passaren a convertir-se en sales multiús que acollien, per exemple, l'organització de concerts acústics, com va succeir en la reobertura del de la Vall d'Uixó l'any 2014 amb l'actuació d'artistes tan significatius -dins de la música nacionalista- com Pau Alabajos⁶⁴⁵. De la mateixa manera, també es van dedicar al suport de la música *ska*, que, al cap i a la fi, va ser la que més públic va mobilitzar des de finals del segle XX. Mostra del suport

Il·lustració 85. Mapa localització Casals Jaume I. Autoria Pròpia.

dels casals a aquest gènere poden ser els fins a nou concerts organitzats en 2006, amb motiu de la celebració de les festes de la Magdalena de Castelló, en què actuaren grups que no eren tan coneguts com

⁶⁴⁴ ACPV: "Mor Josep Serra, fundador del Casal Jaume I de Perpinyà", *Acció Cultural del País Valencià*, 19 de desembre de 2011. <http://acpv.cat/2011/12/19/mor-josep-serra-fundador-del-casal-jaume-i-de-perpinya/>

⁶⁴⁵ ACPV: "Festa de reobertura del Casal Jaume I-ACPV de la Vall d'Uixó", *Acció Cultural del País Valencià*, 21 de febrer de 2014. <http://acpv.cat/2014/02/21/festa-de-reobertura-del-casal-jaume-i-acpv-de-la-vall-duixo/>

Malagana⁶⁴⁶. Uns actes van fer-los guanyar unes certes simpaties, especialment, a partir de les actuacions de músics de major fama, gràcies al seu poder de convocatòria -inclús quan els artistes no executen la seua activitat principal- com quan, en 2016, en el casal d'Ontinyent Feliu Ventura presentà *Com un rècord d'infantesa*, la seua primera novel·la⁶⁴⁷.

De manera que, el gust pels actes d'homenatge a la literatura acabaren per convertir-se en un senyal d'identitat dels espais que ens ocupen -no hem d'oblidar que el president d'ACPV Eliseu Climent va ser editor i fundador de l'editorial 3i4-. Açò, quedà clarament reflectit en la realització de diverses celebracions lligades a la recuperació del ressons literaris com Vicent Andrés Estellés -convertit pel valencianisme actual en heroi de la llengua valenciana-. Així, amb la doble intenció de conservar la cultura i construir la narració nacionalista, podríem explicar el naixement de les anomenades *Festes Estellés*, vetlades que programaven conferències, concerts i recitals de poemes, en homenatge al literat de Burjassot, que es van estendre ràpidament per diferents llocs del País Valencià⁶⁴⁸. Més endavant, aquest format va adoptar una configuració més popular en convertir-se en el *Sopar Estellés* i alliberar-se de la coordinació exclusiva d'ACPV, en alguns llocs, ja que començaren a ser part també del calendari d'activitats de diverses organitzacions com Tirant.org⁶⁴⁹ i de partits polítics com Coalició Compromís⁶⁵⁰; que prengueren com a inspiració els *Burns Suppers* escocesos que recorden la figura del poeta Robert Burns⁶⁵¹. Encara que sembla que, realment, prenen com a referència la *Nit Estellés* -també basada en els *Burns Suppers*- que cada any -des de 2009- celebra l'ajuntament de la seua ciutat natal, per a recordar al poeta a través de recitals lírics i musicals amb el suport de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i -en els últims anys- de la Generalitat

⁶⁴⁶ ALMELA, Mario: "El Casal Jaume I organiza nueve conciertos", *Levante-EMV*, 10 de març de 2006.

<https://www.levante-emv.com/castello/3088/casal-jaume-i-organiza-nueve-conciertos-rock/181020.html>

⁶⁴⁷ S/A: "Feliu Ventura presenta su primer libro en el Casal Jaume I de Ontinyent", *Levante-EMV*, 5 de febrer de 2016. <https://val.levante-emv.com/costera/2016/02/05/feliu-venturapresenta-primer-libro/1375272.html>

⁶⁴⁸ S/A: "La Festa Estellés arriba al Casal Jaume I", *Levante-EMV*, 25 de setembre de 2015.

<https://val.levante-emv.com/costera/2015/09/25/festa-estelles-llega-casal-jaume/1318853.htm>

⁶⁴⁹ Cartell del Sopar Estellés celebrat el 25 de setembre del 2021 a Museros i organitzat per Tirant.org

⁶⁵⁰ Cartell del Sopar Estellés celebrat el 25 de setembre del 2021 a Montcada i organitzat per Compromís Montcada.

⁶⁵¹ ACPV: "Sopar Estellés a València", *Acció Cultural del País Valencià*, 19 de setembre de 2018.

<http://acpv.cat/2018/09/19/sopar-estelles-a-valencia/>

Valenciana, mitjançant el projecte *Sempre Teua*⁶⁵². Nogensmenys, els *Sopars Estellés* tindran el seu germen més remot en la festa pensada i organitzada per l'escriptor Josep Lozano i organitzada per primera vegada a Alginet el 4 de setembre de 2010, amb la pretensió de cohesionar d'una manera identitària i cultural els territoris que parlaven la llengua del poeta burjassoter⁶⁵³.

Finalment, cal destacar que des de 2006 Acció Cultural del País Valencià regenta el Centre de Cultura Contemporània Octubre, situat en l'antic edifici de "El Segle Valencià" en ple centre històric de València. Aquesta seu, que actua com a epicentre de les accions de l'organització, es troba a mig camí entre el concepte de museu de cultura contemporània i el de centre social. Atés que, en ella es duen a terme diferents actes com a exposicions artístiques, presentacions de llibres, concerts en acústic i les activitats permanents de llibreria i cafeteria. Tota una amalgama cultural que ha fet que, en els últims anys, s'haja sumat a la xarxa de sociabilitat nacionalista forjada en la capital valenciana des de principis dels anys dos mil, quan es formaren els centres socials ocupats o no que encara funcionen en l'actualitat -"Ca Revolta", CS-Bar "Terra" o CSOA L'Horta-.

En conclusió, els casals Jaume I van nàixer lligats al repunt finisecular del valencianisme, amb la intenció d'apuntalar el renaixement en aquelles zones valencianoparlants que més fàcilment es podien veure atretes per aquest tipus de cultura. En concret, es van centrar en crear espais de sociabilitat que cada vegada van tindre un caire més popular, per tal d'adaptar-se a la construcció identitària des de baix que estava experimentant la nova generació nacionalista. Així, naturalment, van començar a organitzar concerts de cantautors coneguts i afins, activitats públiques al carrer que pogueren atraure a un major públic a interactuar amb aquesta sociabilitat nacionalista, presentacions de llibres, etc. És a dir, ACPV va aprofitar per al seu benefici -com a organització- l'esclat cultural valencianista de finals del Segle XX, però alhora va contribuir a la difusió de la cultura valenciana, encara que la seua visió de la nació valenciana no fora tan popular.

⁶⁵²S/A: "Burjassot celebra la IX Nit Estellés con la actuación de Pau Alabajos", *Ajuntament de Burjassot*, 5 de setembre de 2018. <http://www.burjassot.org/burjassot-celebra-la-ix-nit-estelles-amb-lactuaciode-pau-alabajos/>

⁶⁵³ PALAU, Carles (dir.); SANCHIS, Loles (prod.): "Homenajes: Vicent Andrés Estellés", *Àpunt Mèdia*, octubre de 2018.

Llengua, escola i universitat

Des de finals del franquisme, l'àmbit de l'educació ha sigut un vehicle per a la propagació i la defensa de la cultura valenciana i, per tant, un dels principals conductes del possible creixement de la sensibilitat valencianista entre les noves generacions, ja que ha estat, des d'un primer moment, refugi primordial de la llengua i de les tradicions autòctones inclús durant les etapes en què els valencianistes denunciaven unes majors imposicions foranies per part dels governs autonòmics i una major censura cap al valencià i tota la cultura que porta associada. En aquest sentit, com ja hem dit amb anterioritat, la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià va ser crucial per a la defensa de la llengua, però també ho va ser abans i ho ha sigut des d'aleshores l'acció cívica i la mobilització popular a través de diverses manifestacions i celebracions organitzades per algunes de les organitzacions culturals més importants del País Valencià com Acció Cultural del País Valencià o Escola Valenciana- Federació d'Associacions per la Llengua -més coneguda com a Escola Valenciana- que s'encarreguen de portar a terme actes periòdics arreu del territori valencià de tanta importància com els Correllengua o les Trobades d'Escola Valenciana que, com observarem, ajudaran a mantindre viva una certa sensibilitat valencianista a través de la llengua.

Correllengua

Antoni Royo -dirigent d'ACPV a Castelló durant l'establiment dels *Correllengua* al País Valencià-, en les seues memòries titulades *Pel meu país*, afirma que el *Correllengua* és l'activitat més popular i concorreguda de totes aquelles que organitza al llarg de l'any Acció Cultural del País Valencià⁶⁵⁴. Per tant, és interessant tractar d'observar, almenys, en què consisteix aquest acte que es celebra arreu del País Valencià cada any des de 1995. Però, l'origen d'aquests es troba en la *Korrika*⁶⁵⁵ que es celebra a Euskadi i que serveix per captar diners que després seran destinats a la promoció de la llengua i la millora i manteniment dels centres d'ensenyament de l'Alfabetatze Euskalduntze Koordinakundea, associació que té com a principal comés l'alfabetització en la sua

⁶⁵⁴ ROYO, Antoni: *Pel meu país*, Benicarló, Onada, 2020. p. 45.

⁶⁵⁵ Ibid.

llengua autòctona -especialment de persones adultes- a través d'una xarxa pròpia d'escoles d'idiomes denominades *euskaltegis* que s'han expandit per les set províncies basques històriques -Araba, Gipuzkoa, Bizkaia, Nafarroa, Lapurdi Behe Nafarroa i Zuberoa (les tres últimes conformen Iparralde o el País Basc Francés)-⁶⁵⁶. Per tant, la *Korrika* seria una marxa o carrera de la qual es venen els trams a cada participant, que al llarg del seu tram porten un testimoni que va passant de mà en mà com a símbol de la llengua, ja que al seu interior porta un missatge escrit per una figura important de l'eusquera que no es revela fins al final de la cursa⁶⁵⁷. Ara bé, aquesta idea no arribà a territori valencià directament des del País Basc, sinó que va ser des de les Illes Balears on els Joves de Mallorca per la Llengua adoptaren la proposta de l'AEK d'Euskadi⁶⁵⁸. Així doncs, no seria fins a 1995 quan aquesta mena d'actes arribara a València (a les comarques valencianoparlants) convertit en el *Correllengua* que es celebra hui en dia i que posteriorment s'expandiria a la Franja d'Aragó (zona catalanoparlant d'aquesta comunitat autònoma) i a Catalunya⁶⁵⁹ a través de la plataforma CAL -Coordinadora d'Associacions per la Llengua Catalana- que s'encarrega de les convocatòries més enllà del País Valencià, on les convoca i organitza ACPV⁶⁶⁰.

Pel que fa al *Correllengua* en la seua versió valenciana, va més enllà de la simple cursa i s'acompanya de tota una celebració on entren en joc cercaviles, actuacions musicals o sopars populars, uns elements que semblen, com veurem més endavant, comuns a gran part dels esdeveniments que formen la xarxa de sociabilitat valencianista. Normalment, com a dada curiosa, però molt important, els *Correllengua* es celebren en el període comprés entre finals de setembre i principi de novembre, la qual cosa, segons la pròpia entitat organitzadora, es fa per celebrar l'entrada de Jaume I en la ciutat de València i, per tant, el naixement del poble valencià⁶⁶¹. És a dir, arran de la data de celebració d'aquesta festa en defensa de la llengua i de les declaracions mateixes dels seus promotors, podem esbrinar quina és la seua finalitat, però també quina és la idea de poble valencià que defensa Acció Cultural del País Valencià que data el naixement dels valencians com a

⁶⁵⁶ AEK: "Qué es Korrika", AEK. [consultat el 14 de setembre de 2023] <https://www.korrika.eus/es/>

⁶⁵⁷ AEK: "Qué es..." AEK. [consultat el 14 de setembre de 2023] <https://www.korrika.eus/es/>

⁶⁵⁸ ROYO, Antoni: *Pel meu...* 2020. p. 45.

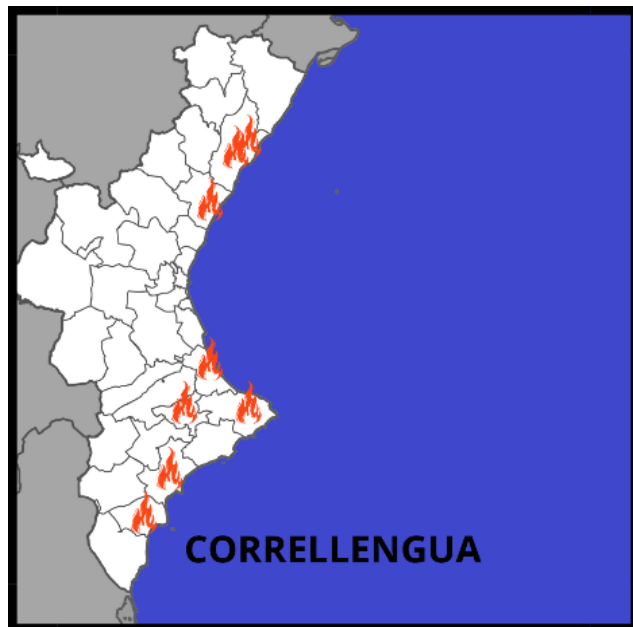
⁶⁵⁹ Ibid. P. 46.

⁶⁶⁰ CAL: "Presentació", CAL. [consultat el 14 de setembre de 2023] <https://www.cal.cat/projecte/correllengua/>

⁶⁶¹ ACPV: "Correllengua 2022", ACPV [consultat el 14 de setembre de 2023] <https://acpv.cat/2022/09/16/correllengua-2022/>

nació en l'entrada de Jaume I en el *Cap i Casal* que portaria a la posterior fundació del Regne de València. De manera que, s'obvia tota la història prèvia a 1238 i se situa al "Conqueridor" com a pare de la pàtria valenciana i atorgador d'una autonomia política que duraria fins a la Guerra de Successió. En conseqüència, sembla que l'associació defensa la concepció clàssica de nació valenciana que hem vist anteriorment quan parlàvem del relat històric en la música dels artistes postfranquistes com Al Tall en què el naixement del poble es data en el 9 d'octubre de 1238, el seu apogeu en la Revolta de les Germanies i la seua decadència a partir dels decrets de Nova Planta després de la Guerra de Successió que acabà amb aquella autonomia.

Siga com siga, una vegada reflexionat sobre açò, cal detindre's a observar com es desenvolupa un *Correllengua* i quins són els seus trets fonamentals, encara que en cada ocasió, inclús en un mateix any, sembla celebrar-se d'una manera diferent i les activitats programades varien d'una població a una altra. Allò que sí es manté és la flama que representa a la llengua, encara que ja no es portada a peu de poble en poble, sinó que es fa en cotxe. Per tant, la marxa ja no es celebra com a tal i, en moltes ocasions, l'acte comença amb una lectura del manifest d'eixe any redactat per ACPV, que dona pas a la cercavila. A partir d'ací, cada convocatòria varia en alguns punts, encara que allò que sí sembla repetir-se constantment són les actuacions musicals, la qual cosa torna a fer evident la importància de la música com a nucli irradiador d'identitat en l'actualitat, com ja hem vist anteriorment quan analitzàvem els aplecs. Igualment, hi ha unes altres ocasions en què, considerant la importància de les escoles i dels seus estudiants en els *Correllengua*, es fixen tallers o concerts per al públic infantil, com va ser, per exemple el

Il·lustració 86, Correllengua 2022. Autoria pròpia

cas del que es va celebrar a Betxí el 7 d'octubre de 2022⁶⁶².

Encara que, com reconeix Antoni Royo en les seues memòries, cada vegada hi ha menys convocatòries i en moltes ocasions ja no atrauen a un públic tan massiu, continua sent un esdeveniment important en la xarxa de sociabilitat del valencianisme, amb un nombre important d'edicions anuals. És per això que, caldria observar, com fèiem adés també amb els aplecs, on es celebren, per tal de tractar de veure en quines zones ha tingut una major acollida, cosa que, pot ser ens ajude a comprendre on pot existir una major implantació del valencianisme o almenys una certa sensibilitat cap a aquestes cultures polítiques. Per tant, podem començar enumerant en quines poblacions es va portar a terme *Correllengua* en 2022: Muro (Comtat), Alacant (Alacantí), Betxí (La Plana Baixa), Borriol (La Plana Alta), Castelló de la Plana (La Plana Alta), Elx (Baix Vinalopó), Gandia (La Safor) i Pedreguer (Marina Alta). Així doncs, observem com els *Correllengua* han tingut una especial implantació en les muntanyes centrals i la façana costanera d'Alacant i Castelló -il·lustració 86-. Igualment, destaca l'absència de convocatòries en les comarques de la província de València, on normalment la sociabilitat valencianista es limita a la zona marítima, però que en aquest cas ni tan sols es dona en eixa demarcació.

En conclusió, com hem vist, malgrat que el *Correllengua* és el més populars dels actes organitzats per ACPV, en els últims anys ha perdut importància i cada vegada es troba més reduït a aquells punts on l'entitat hi és més present, a excepció de la ciutat de València i les seues rodalies, que no tenen presència d'aquest esdeveniment, a pesar de ser llocs on l'acció cultural té una presència més o menys important i, sobretot, la seua seu nacional. Encara i tot, es tracta d'una celebració important dins de l'entramat de sociabilitat valencianista, ja que en eixos punts concentrats on es porta a terme, és capaç de mobilitzar a un important nombre de participants. Per tant, la sociabilitat que es dona en aquests llocs i que va més enllà de la cursa, que ja no es celebra, és destacable, atés que s'ha convertit directament en una festa per la llengua.

⁶⁶² S/A: "Correllengua...", ACPV [consultat el 14 de setembre de 2023]
<https://acpv.cat/2022/09/16/correllengua-2022/>

Trobades

L'ensenyament del valencià en els col·legis i instituts públics del territori autòcton és una realitat relativament recent, malgrat que la llei que ho regulà data de l'any 1983 -fa ara quaranta anys-. Açò, va ser degut a la poca agilitat de gestió a l'hora de posar en marxa el nou sistema educatiu i la falta de decisió per part de les autoritats, la qual cosa va fer que l'ensenyament de la llengua de forma reglada no fora una realitat ferma fins a principis de la dècada següent, fent front inclús a partits polítics, grups de pressió i mitjans de comunicació que podrien haver fet fracassar les primeres línies en valencià.

Va ser aquest el motiu principal que va portar a alguns dels antics integrants del Moviment de Renovació Pedagògica que ja havien abandonat Lo Rat Penat, a organitzar les primeres trobades que van ser una resposta a totes les dificultats a les que hi hagué que fer front l'ensenyament en valencià. Així doncs, després d'unes primeres trobades poc satisfactòries organitzades directament per la Conselleria d'Educació, a través del Departament de Programació i Estudis, on hi treballava Carme Miquel, la coneguda mestra i activista que arribaria a presidir Escola Valenciana en l'última dècada del segle XX. Va ser en el curs 1984-1985 quan va nàixer aquella iniciativa que tenia com a objectiu fer que els estudiants d'aquelles primeres escoles que apostaven per l'ensenyament en valencià no es sentiren aïllats de la resta d'alumnes del País Valencià i observaren que el seu centre no era una excepció dins del sistema educatiu valencià. D'aquells primigenis actes de germanor i difusió, cal destacar el de La Xara en 1986, que va tindre una gran participació i assistència i el de Benifaió que va tindre lloc un any després i que va destacar perquè d'ell també participaren els pares i mares dels alumnes i estigué igualment obert a tot aquell que volgués ser part de la iniciativa⁶⁶³. Finalment, seria Escola Valenciana-Federació d'Associacions per la Llengua qui s'ocuparia de gestionar i organitzar les trobades a partir d'aquells primers exemples.

Però, més enllà de la història de les Trobades d'Escola Valenciana, el que hem de preguntar-nos és quina classe de sociabilitat es dona en aquestes celebracions, quines activitats es porten a terme, la simbologia que es mostra, els lemes i pancartes, les emocionalitats que porta aparellades i, fins i tot, la seua distribució geogràfica al llarg del

⁶⁶³ LABRADO, Victor: *Les trobades, 25 anys d'Escola Valenciana*. Picassent,. Andana Editorial, 2011. Pp. 23-29.

País valencià, per tal d'observar en quines zones té més o menys impacte, des d'aquell 1986.

Pel que fa a la primera qüestió, cada trobada celebrada al llarg del país té els seus diferents trets i activitat i inclús entre dos edicions de la mateixa trobada podem trobar canvis significatius, encara que normalment es segueix una línia concreta. Així, és habitual trobar tallers de treballs tradicionals i usances de la zona o inclús de la localitat mateixa on es porta a terme l'esdeveniment, taules de manualitats per a xiquets -no hem d'oblidar que es tracta d'una celebració pensada per a escolars-, parades de llibres en valencià per tal de fomentar la lectura entre els joves, cercaviles que, en moltes ocasions, són emprats com petites manifestacions a través de les quals donar veu a les principals reclamacions del col·lectiu, així com a problemes locals específics -que sol acompanyar-se amb música de banda o de colles de tabals i dolçaines, cosa que pot crear un cert ambient valencianista a través de les sonoritats-; dinar amb plats propis de la gastronomia autòctona, espectacles i actuacions relacionats amb els costums festius de la comarca o el municipi, jocs tradicionals, activitats esportives d'entreteniment, exposicions educatives, concerts i, inclús, marxas pel valencià -amb l'objectiu de reivindicar la llengua com a vehicle de la docència i l'educació, i incidir en el dret a fer-ne ús quotidià-. En definitiva, tota una amalgama d'activitats heterogènies, però molt relacionades amb una certa concepció de "poble valencià" i "cultura valenciana" defensada per la Federació d'Associacions per la Llengua-Escola Valenciana des dels seus orígens i que, d'igual manera, ha calat inclús en les assignatures obligatòries de l'educació pública com Valencià: Llengua i Literatura, on els manuals acostumen a incloure seccions dedicades a la cultura pròpia, tal com recull la Generalitat Valenciana en el recull de competències que han de ser aprehengudes i interioritzades per l'alumnat al llarg de cada curs acadèmic⁶⁶⁴.

De manera que, seria interessant mostrar alguns exemples concrets que ens ajuden a observar millor cadascuna de les activitats enumerades en el paràgraf anterior. Per exemple, en la trobada de Camp de Túria de l'any 2023 celebrada en l'Eliana, el conegut grup musical El Diluvi va acomiadar la jornada amb un multitudinari concert⁶⁶⁵; mentre

⁶⁶⁴ Veure: *Valencià: Llengua i Literatura I i II*, Generalitat Valenciana [Consultat l'11 de setembre de 2023] <https://ceice.gva.es/documents/162640733/364026431/Llengua+castellana+i+literatura+I+i+II+-+Valencia+llengua+i+literatura+I+i+II.pdf/06dff629-180f-d2c4-13cd-8c0a29a7be4d?t=1663315550105>

⁶⁶⁵ S/A: "El Diluvi acomiadarà les Trobades de 2023 amb un concert el 6 de maig a l'Eliana", *Levante-EMV*, 11 de març de 2023. <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2023/03/11/diluvi-acomiadara-les-trobades-2023-84450077.html>

que en la Trobada de la ciutat de València de 2019, que va tindre lloc al barri de Sant Josep, es van portar a terme exhibicions i actuacions relacionades amb les tradicions festives com les muixerangues, amb l'actuació de la Jove Muixeranga de València⁶⁶⁶. Pel que fa a la gastronomia, és molt habitual trobar plats típics valencians com l'arròs al forn, coques i, com no podia ser d'altra manera, paelles que són repartides entre els xiquets a l'hora de dinar, però que també serveixen com a recordatori indirecte de la cultura valenciana que hi es practica, com podem observar en algunes imatges de la Trobada de l'Horta sud -Picassent- de l'any 2006⁶⁶⁷. Ara bé, si parlem de gastronomia i gràcies a la multiculturalitat, amb l'arribada de migració de fora de l'estat, al País Valencià, cada vegada és més comú veure en les Trobades menjars típics d'altres regions que acompanyen als xiquets, fills de migrants, que s'han integrat en aquestes escoles⁶⁶⁸; la qual cosa, no és d'estranyar, si considerem que aquests esdeveniments van nàixer amb el propòsit d'integrar a les noves generacions valencianes a través del valencià. Igualment, les tradicions de la comarca també tenen gran importància i és habitual trobar balls tradicionals com els celebrats en la trobada de les valls del Vinalopó en 2017 -Novelda- on es van succeir balls populars com el bolero de l'Alcudia o l'U de Biar⁶⁶⁹; cosa que també va succeir en la trobada de la Marina Alta d'aquell mateix any amb la Dansà de la Marina⁶⁷⁰.

D'altra banda, arribat aquest moment, ja que la cercavila és l'acte en comú en totes les trobades, i atés que aquesta acostuma a anar encapçalada per una gran pancarta amb el lema de les trobades d'eixe any, cosa que també apareix en les samarretes i altres records de les Trobades, paga la pena aturar-se a examinar alguns dels eslògans i analitzar-los, per tal d'observar quins són els principals trets que vol destacar la Federació o quins són els personatges importants per a les associacions que la componen i perquè li'ls dediquen els actes en certs anys. Així doncs, l'edició de 2023 ha estat dedicada a Carme Miquel, mestra que formà part del Moviment de Renovació Pedagògica i que ha assolit una aura

⁶⁶⁶ S/A: "La Trobada d'Escoles en Valencià arriba al Barri de Sant Josep de València", À Punt, 14 d'abril de 2019. https://www.apuntmedia.es/noticies/cultura/trobada-d-escoles-valencia-arriba-barri-sant-josep-valencia_8_1382541.html

⁶⁶⁷ LABRADO, Victor: *Les trobades...* 2011. Pp. 182.

⁶⁶⁸ LABRADO, Victor: *Les trobades...* 2011. Pp. 153

⁶⁶⁹ ESCOLA VALENCIANA: "Programació trobada de les valls del Vinalopó 2017", *Escola Valenciana*. https://escolavalenciana.org/web/wp-content/uploads/2017/03/Programaci%C3%B3_Trobada_Novelda.jpg

⁶⁷⁰ ESCOLA VALENCIANA: "Programació trobada de la Marina Alta 2017", *Escola Valenciana*. https://escolavalenciana.org/web/wp-content/uploads/2017/03/TR%C3%8DPTIC_MARINA_ALTA.jpg

de mare amantíssima del valencià en els últims anys, especialment des que es publicarà la cançó *No s'apaguen les estrelles* de Xavi Sarrià en 2020, moment en el qual quedà encimbellada com a heroïna, protectora i defensora de la llengua. Així, la seua popularitat ja explicaria el perquè de l'homenatge en les Trobades, però, a més a més, cal tindre en compte que aquesta mestra va ser, durant les últimes dècades del segle passat, la presidenta de la Federació d'Associacions per la Llengua-Escola Valenciana i, per tant, és normal que se li reta homenatge en l'esdeveniment més popular organitzat per a l'entitat. Per això, no es podria afirmar que el fet que estiguen dedicades a Miquel té un transfons o una intencionalitat més enllà de la simple commemoració d'una persona important en el desenvolupament de l'ensenyament en llengua pròpia i de la pròpia federació. Una vegada fet aquest incís, caldria analitzar, almenys, els lemes dels últims anys que encara romanen penjats al web d'Escola Valenciana i que són de vital importància perquè al llarg de les distintes convocatòries es reproduiran en un mateix any al llarg de quasi tot el País Valencià en pancartes, borses, samarretes, etc.

D'aquesta manera, si comencem per l'any 2017, trobem l'oració "*En valencià, creixem*" com a base de les Trobades d'aquell any. Un eslògan no massa explícit, però que es pot aclarir si acudim al manifest⁶⁷¹, que acompanyà la seua presentació, que comença exponent que l'educació en valencià és òptima i capdavantera, ja que recull les experiències de les noves corrents pedagògiques europees; alhora que exposa els vertaders motius de l'afirmació que encapçalà els cartells d'Escola Valenciana aquell any: el model de plurilingüisme proposat per el, aleshores, conseller d'educació Vicent Marzà que proposava equiparar les hores lectives en valencià, castellà i la llengua estrangera, que no estigué exempta de polèmiques, inclús després que el conseller abandonara aquesta conselleria, degut a les contínues oposicions per part dels partits de la dreta valenciana com el Partit Popular o Ciudadanos que consideraven que vulnerava el dret dels pares a escollir la llengua en què havien de ser educats els seus fills⁶⁷². És per això que, com es natural, un col·lectiu que basa la seua existència en la defensa de la llengua va voler donar suport als nous avanços per part del govern valencià en matèria lingüística.

⁶⁷¹ ID: "Manifest: en valencià, creixem", *Escola Valenciana*.

<https://escolavalenciana.org/web/trobades/trobades-2017/>

⁶⁷² GIMENEZ, Miguel: "En qué consistí y cómo funciona la ley de plurilingüismo valenciana", *Eldiario.es*, 20 de gener de 2020. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/politica/consiste-funciona-ley-plurilinguismo-valenciana_1_1070254.html

Pel que fa a l'any 2018, les Trobades d'Escola Valenciana es van celebrar sota el títol de “*Nosaltres, pel valencià*” que pretenia retre homenatge a Joan Fuster fent un joc de paraules amb la seua obra “*Nosaltres, els valencians*” que molts consideren com el text fonamental i fundacional de la nació valenciana moderna⁶⁷³. En aquest cas, ho fan per defensar el caràcter del poble a través de l'educació, ja que consideren la llengua valenciana com a part indispensable d'aquest i, per això, exigien la inclusió del requisit lingüístic en la llei del funcionariat públic, atés que atorgaria als valencians la possibilitat d'expressar-se sempre davant l'administració en la seua llengua materna; alhora que defenen que aquesta és una aposta per la multiculturalitat, la qual cosa es tradueix en una forta oposició a les imposicions foranies, és a dir, a les ingerències externes, en este cas per part de l'estat espanyol i castellà, en la cultura valenciana que durant anys hauria esdevingut en una situació de diglòssia en la societat del País Valencià que atorgava al castellà un caràcter de llengua culta i d'administració i relegava al valencià a l'àmbit domèstic.

De la mateixa manera, els actes de 2019 van tractar d'homenatjar a Francés Ferrer i Pastor, reconegut activista cultural i lexicògraf que va publicar l'arxiconegut diccionari blanc i blau que la majoria d'escolars valencians han emprat en alguna ocasió des que entrara en vigor la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià en 1983. Ara bé, més enllà del fet anecdòtic, la vertadera importància d'aquesta figura, segons l'entitat educativa, recau sobre el seu paper com a recuperador d'una llengua genuïna que havia caigut en desús, per culpa de la substitució lingüística durant les quasi quatre dècades que va durar la dictadura del General Francisco Franco. Així doncs, mitjançant aquest personatge, Escola Valenciana torna a oposar-se fermament a les imposicions

Il·lustració 87. Trobades escola valenciana 2022, Escola Valenciana, 2022.

⁶⁷³ ESCOLA VALENCIANA: “Manifest: nosaltres, pel valencià”, *Escola Valenciana*.

<https://escolavalenciana.org/web/trobades/trobades-2018/>

estatals, al criticar fortament a la Llei Orgànica per a la Millora de la Qualitat Educativa (LOMCE) que, en les seues paraules, té “*efectes col·laterals negatius*”, ja que “*arbitra un sostre de creixement baix per a les llengües cooficials*”⁶⁷⁴.

Malauradament, l'any 2020 no es van celebrar Trobades d'Escola Valenciana, perquè la pandèmia de la COVID-19 va obligar a suspendre totes les convocatòries que, a més a més, coincidirien en el temps amb el confinament decretat per l'estat espanyol que s'allargà des del 14 de març fins al 21 de juny del mateix any. Motiu pel qual, les Trobades del 2021 es van celebrar com a “ReTrobades” online amb dinàmiques de grups i propostes per a que cada centre educatiu pogués organitzar-les. Així doncs, no va ser fins a l'any 2022 quan tornaren a la normalitat prèvia a la pandèmia, sota el lema “*L'escola ens fa lliures*” -il·lustració 87-que pretenia fer èmfasi en la necessitat de l'educació i la cultura per fer lliures als individus, tothora que continuava insistint en la necessitat que el valencià ocupara un estatus igual que el del castellà en les aules. A més a més, en el manifest es tornava a fer referència a Joan Fuster amb la cita: “Si tens un fill, ensenya'l a ser lliure. Encara que siga a costa teua. En realitat, haurà de ser a costa teua”; just en el centenari del seu naixement, quan es celebrà l'Any Fuster, però sense dedicar-li expressament les Trobades d'aquell any⁶⁷⁵. Per últim, l'any 2023 es celebraren, com ja hem dit anteriorment, en record de Carme Miquel, figura fonamental de l'educació en llengua pròpia.

Finalment, a l'hora de parlar d'aquesta xarxa de sociabilitat entre centres educatius, hem de tractar d'observar la seua distribució geogràfica, per si a través d'ella poguérem observar on hi ha una major implantació de l'educació en llengua pròpia i una major sensibilitat valencianista entre els alumnes i docents i, per tant, en quines zones els escolars i els pares s'exposen a una celebració que porta aparellats uns forts valors d'inclusió lingüística i defensa de la cultura pròpia. Per això, hem de recórrer al mapa confeccionat per la pròpia entitat en l'any 2022, on s'exposen les diferents convocatòries, així com a les comarques a les quals afecta cadascuna, ja que algunes concentren als

⁶⁷⁴ ESCOLA VALENCIANA: “Manifest: som i serem paraules”, *Escola Valenciana*.
<https://escolavalenciana.org/web/trobades/trobades-2019/>

⁶⁷⁵ ESCOLA VALENCIANA: “Manifest: l'escola ens fa lliures”, *Escola Valenciana*.
<https://escolavalenciana.org/web/trobades/trobades-2022/>

estudiants de més d'una àrea geogràfica. En conseqüència, si comencem des del nord del País Valencià, podem observar trobades a: Els Ports, la Plana Alta, la Plana Baixa, l'Alt Palància, El Camp de Morvedre, El Camp de Túria, l'Horta Nord, la ciutat de València, l'Horta Sud, la Ribera (Alta i Baixa), la Costera, la Safor-Valldigna, la Vall d'Albaida, La Marina Alta, l'Alcoià i el Comtat, la Marina Baixa, l'Alacantí, les Valls del Vinalopó (Alt Vinalopó) i el Baix Vinalopó i el Baix Segura. És a dir, aquests actes d'Escola Valenciana es concentren en la façana mediterrània, les muntanyes centrals i tota la província de Castelló, la qual cosa coincideix amb l'àrea valencianoparlant del territori valencià i, a més a més, amb les zones on es concentren altres tipus de sociabilitat, com hem vist adés i com veurem més endavant.

En conclusió, les Trobades d'Escola Valenciana han esdevingut, des del seu naixement, en un vehicle fonamental per a la promoció del valencià com a llengua vehicular de l'ensenyament, a través de jornades que conviden a la inclusió i la multiculturalitat mitjançant exposicions, tallers, jocs, etc. De manera que, aquests esdeveniments es converteixen, sens dubte, en la primera toma de contacte de molts individus amb una determinada sociabilitat, molt relacionada amb les diferents sensibilitats valencianistes, on són participants de la pràctica d'una determinada cultura autòctona que mescla costums festius, llengua, música tradicional i, inclús, gastronomia. En conseqüència, aquestes jornades y l'educació en valencià podrien ser el germen de la sensibilitat valencianista de molts individus i, per tant, de l'interés per les diferents formes de sociabilitat de les cultures polítiques del valencianisme.

Universitat

Així doncs, hem vist, l'educació ha esdevingut un punt important en la sociabilitat valencianista, ja que sembla que es tracta d'un primer punt de contacte amb un determinat tipus de cultura per a molts individus. De fet, la universitat no va a ser una excepció en el camí de presa de consciència, atés que, des de l'aparició del valencianisme en la vida pública valenciana durant la II República, aquest àmbit educatiu ha estat germen, receptacle i cresol de les cultures polítiques del nacionalisme valencià i de les sensibilitats

valencianistes, que trobaven en l'ambient de debat un clima adequat per a germinar i refugiar-se de la censura i la persecució en els moments en què tota identitat més enllà de l'espanyola hi era perseguida, com passà durant els últims anys del franquisme, en què l'àmbit acadèmic es va convertir en bastió del valencianisme polític i cultural.

En l'actualitat, si parlem de sociabilitat organitzada i formal, de la multitud de sindicats estudiantils que hi existeixen al País Valencià i les seues universitats -Saó, Front d'Estudiants, Front d'Estudiants Unificat o A Contracorrent-, hi ha dos que destaquen per la seua proximitat al valencianisme. El primer d'ells, és el SEPC -Sindicat d'Estudiants dels Països Catalans-, excisió del segon sindicat que destacarem, amb una clara vocació pancatalanista i amb representació més enllà del País Valencià. Però, el que realment ens importa en aquest apartat, per la seua antiguitat, pel seu èxit electoral i per la seua relació directa amb les sensibilitats valencianistes, és el BEA -Bloc d'Estudiants Agermanats- que va ser fundat en 1984 per estudiants de la Universitat de València i que a hores d'ara manté inalterada la seua activitat i que, a més a més, s'ha estès per la majoria d'universitats públiques del territori autòcton⁶⁷⁶.

Ara bé, d'ells no ens interessen tant les accions que organitzen, ja que acostumen a anar de la mà de la situació quotidiana de les universitats i de l'àmbit educatiu, sinó la seua sociabilitat interna, atés que s'hi practica una certa cultura valencianista en un reduït nucli que serà la primera presa de contacte amb la militància política. De fet, molts dels seus components tenen una doble militància i s'impliquen en altres projectes. D'aquesta manera, és habitual trobar entre les seues files militants, per exemple, de Joves PV, la rama juvenil de la Coalició Compromís, amb especial presència de les joventuts de Més Compromís -antic Bloc Nacionalista Valencià- d'on van sorgir alguns dels noms més destacats del partit en els últims anys com Pere Fuset, Fran Ferri o, més recentment, Francesc Roig. Encara més, alguns dels militants històrics consideren al BEA com un laboratori d'idees d'avantguarda "multicolor i valencianista"⁶⁷⁷; la qual cosa ens permet fer-nos una idea de la importància de la militància en aquesta organització per a part dels joves valencianistes de la nova generació, perquè el seu període d'extensió pel País

⁶⁷⁶ RAMÍREZ, Eduard: *Teixir Revoltes: el Bloc d'Estudiants Agermanats, 30 anys per la universitat pública, democràtica i valenciana*, València, Universitat de València, 2013. P. 17.

⁶⁷⁷ RAMÍREZ, Eduard: *Teixir Revoltes...*2013, p. 207.

Valencià, coincideix en el temps amb l'arribada dels primers valencianistes de la nova onada a l'educació superior.

Il·lustració 88, Samarretes del Bloc d'Estudiants Agermanats durant la celebració del concurs de paelles del Festivers 2015/16.

https://www.facebook.com/festivern/photos/a.948383638572161/948387515238440/?type=3&eid=ARCzI4OUYsrjWYsgu-gY4CwLWBtUd4GbqooFHjsVmZbeVK7PnhC93qchHTNJ2lFRH0o_KedyboLDoN&locale=zh_CN&paipv=0&eav=AfZ5cgMp0CHEiu5KtycfZbUrnV6Y0ikMmPtj94kx1l4UFVaht72gds-IkIAIwYQf-I4&_rdr

Per tal d'observar millor quina classe de sociabilitat es dona dins del BEA, la millor opció és aproximar-nos a l'organització a través d'allò que ella mateixa diu. Per tant, si acudim al seu web, en l'apartat "qui som?", es defineixen com a "una organització estudiantil del País Valencià de caràcter democràtic, nacionalista valenciana i d'esquerra", és a dir,

que la sociabilitat que es dona en les seues assemblees és molt semblant a la que es posa en pràctica en la majoria de les fites de les cultures polítiques del valencianisme al llarg de l'any⁶⁷⁸. D'altra banda, afirmen que el seu objectiu principal "és la defensa dels drets i les aspiracions legítimes de l'estudiantat d'arreu del País Valencià⁶⁷⁹"; tota vegada que afirmen "no depenem ideològicament ni estructuralment de cap altra organització (partit polític, sindicat, ONG...) [...] actuar amb total independència davant qualsevol imposició⁶⁸⁰"; açò no significa que existeixen punts en comú, convergències, connexions i aproximacions amb partits polítics amb una alta sociabilitat valencianista i pertanyents al mateix moviment polític com Coalició Compromís, com ja hem observat amb anterioritat. En efecte, si observem el paràgraf final de la seua definició com a entitat, trobem que afirmen voler "una educació pública i de qualitat, gratuïta i a l'abast de tothom, democràtica i participativa, ecologista, feminista, antifeixista, inclusiva i valencianista⁶⁸¹"; asseveració molt semblant, inclús coincident amb la que fa Més Compromís de si mateixa com a partit polític, ja que es proclamen com a "organització unitària del valencianisme d'esquerra des d'una visió feminista, ecologista, diversa i antifeixista⁶⁸²"; per la qual cosa, és completament normal que hi haja connexions entre ambdues i inclús transvasament de militància, per pura permeabilitat dins d'aquestes

⁶⁷⁸ BEA: "Qui som?", BEA. [consultat el 15 de setembre de 2023] <http://www.beapv.info/>

⁶⁷⁹ Ibid.

⁶⁸⁰ Ibid.

⁶⁸¹ BEA: "Qui som...", BEA. [consultat el 15 de setembre de 2023] <http://www.beapv.info/>

⁶⁸² MÉS-COMPROMÍS: "Qui som?", Més Compromís. [consultat el 15 de setembre de 2023] <https://mes.compromis.net/info/qui-som/>

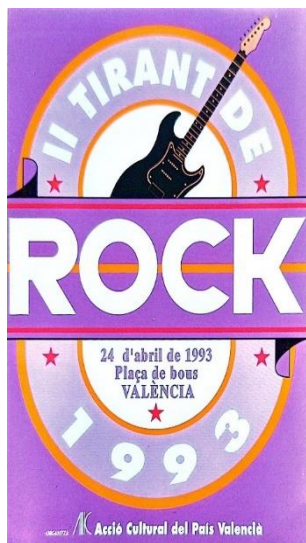
cultures polítiques del valencianisme, com també és habitual trobar militants del BEA en aquells llocs de sociabilitat valencianista més freqüentats per joves com els festivals de música en valencià, com podem observar en algunes imatges publicades, per exemple, pel Festivern, l'acte més important d'aquesta tipologia que es celebra al País Valencià - il·lustració 88-.

Comptat i debatut, la importància del Bloc d'Estudiants Agermanats dins de la sociabilitat del valencianisme actual radica en què, en molts casos, es tracta de la primera aproximació de molts joves a la militància política valencianista, que després els pot conduir, o no, a la militància en alguns dels partits polítics relacionats amb aquestes cultures polítiques com Més Compromís, Iniciativa pel Poble Valencià, Esquerra Republicana del País Valencià, etc. A més a més, també constitueix un nucli de sociabilitat al voltant de les sensibilitats valencianistes d'esquerres constant i periòdic, ja que durant tot l'any -excepte estiu- la seua activitat és contínua i, per tant, les seues accions i assemblees.

3.3.- La sociabilitat, quotidianitat i memòria. Els personatges històrics com base de la construcció cultural de la nació:

Com era d'esperar, en les últimes dècades també ha sorgit una sociabilitat al voltant de les principals figures i símbols de la nació que ja hem mencionat anteriorment i que podem tornar a nomenar ara: Guillem Agulló, Vicent Andrés Estellés, Joan Fuster, Enric Valor, Ovidi Montllor, Sanchis Guarner o, fins i tot, Vicent Torrent. atés que aquestes figures han esdevingut fonamentals per a la construcció d'unes molt variades identitats valencianistes en els últims temps i, per tant, el seu record ha esdevingut punt central de les xarxes de relació interpersonal i motiu d'alguns dels esdeveniments més importants del calendari del valencianisme cultural.

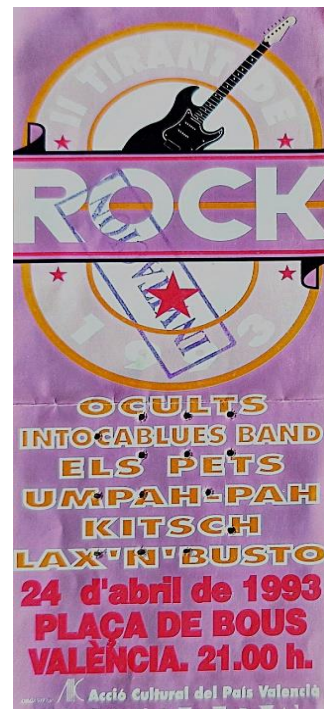
Guillem Agulló

Il·lustració 89, escaneig d'un adhesiu original repartit durant la celebració del concert, on es pot observar la data de celebració del concert.

Primerament, com mencionàvem adés, hem de referir-nos a la figura de Guillem Agulló, convertit en les últimes dècades en el “màrtir” d'aquestes cultures polítiques tant pels motius que portaren al seu assassinat, com per la impunitat dels qui van cometre el crim; la qual cosa el va convertir immediatament en el gran trauma nacional d'aquesta nova generació valencianista que començava a sorgir a principi de la dècada de mil nou-cents noranta. Així doncs, el primer acte en homenatge o que va girar al voltant de la figura del jove de Burjassot es va celebrar el dia 24 d'abril de 1993 -il·lustració 89-, tan sols tretze dies després de l'assassinat del militat de Maulets en Montanejos a mans de l'ultradretà Pedro Cuevas, quan Acció Cultural del País Valencià va aprofitar la celebració del II Tirant de Rock -en

aquell moment el “festival” més important de música en llengua pròpia- que obria les commemoracions amb motiu del 25 d'abril -diada nacional del País Valencià per a certs sectors del nacionalisme valencià- que es celebrà en la Plaça de Bous de València, en ple centre neuràlgic del *Cap i Casal*. Un record a la figura del jove militant valencianista que es va concretar definitivament quan el grup Al Tall, convidat d'última hora per a l'ocasió (il·lustració 90)- va pujar a l'escenari aquella vetlada per interpretar *A Miquel Grau* -il·lustració 91- cançó dedicada a Miquel Grau membre del Moviment Comunista del País Valencià que va ser agredit per Miguel Ángel Díaz-Panadero -que va llançar una rajola des d'una gran altura que impactà al crani del jove comunista-, relacionat amb el partit ultradretà Fuerza Nueva, mentre enganxava uns cartells convocant a la diada del 9 d'octubre en la Plaça dels Estels d'Alacant el dia 6 d'octubre de 1977. La seua mort deu dies després a l'hospital va convertir a Grau en un dels grans símbols del

Il·lustració 90, escaneig d'entrada original validada del II Tirant de Rock, on es pot observar que en un principi no estava prevista la participació d'Al Tall en el concert. Cessió de l'arxiu personal d'Empar

valencianisme polític durant la transició democràtica, fins a assolir la categoria de “màrtir” nacional per alguns sectors d’aquestes cultures polítiques. En conseqüència, amb la commemoració que va organitzar aquella nit d’abril de 1993 Acció Cultural del País Valencià en la Plaza de Bous de València, s’establia un lligam entre l’alacantí i el burjassoter, de manera que es construïa, en certa manera, una línia contínua i ascendent del relat valencianista en què es presentava a Guillem Agulló com a hereu de la figura de Miquel Grau i, per tant, a la nova generació valencianista com a hereva directa d’aquella de la transició, com ja observàvem adés quan parlàvem de la construcció de la imatge de Guillem Agulló en el discurs de les sensibilitats valencianistes.

Una primera mostra de respecte cap a la figura del jove antiracista que, des d’aleshores, s’ha repetit en múltiples ocasions, en diverses localitzacions i de diverses maneres. Però si hi ha una que caldria destacar per damunt de totes pel poder emocional que presenta, eixa seria la que se celebra cada 11 d’abril a la Plaça de l’Ajuntament de la localitat de Burjassot, on residia i encara ho fa la família Agulló. En aquest cas, a mode d’exemple clau, destacarem la concentració de l’11 d’abril de 2023 per la seua simbologia i les emocionalitats aparellades, ja que es complien trenta anys de l’assassinat del maulet a mans de Pedro Cuevas. Una concentració que va estar encapçalada per l’Associació Cultural Ca Bassot -que porta fent-lo quasi des del seu origen- i que comptà amb la participació de Pau Alabajos, la Jove Muixeranga, els Dimonis de Campanar -amb el seu espectacle de correfocs- i el Cor de l’Elia⁶⁸³ que ja participà en la BSO de la pel·lícula *La Mort de Guillem* (2020) i que, a més a més, en els últims anys ha estat present en molts actes reivindicatius dels valencianismes -com el concert en suport als joves detinguts en

Il·lustració 91. Detall cartell II Tirant de Rock. S/A: “Acció Cultural recorda el 20è aniversari de l’assassinat de Guillem Agulló”, ACPV, 11 d’abril de 2013. <https://acpv.cat/2013/04/11/accio-cultural-recorda-el-20e-aniversari-de-lassassinat-de-guillem-agullo/>

⁶⁸³ S/A: “Burjassot recorda Guillem Agulló en el trentè aniversari de l’assassinat”, *Vilaweb*, 11 d’abril de 2023. <https://www.vilaweb.cat/noticies/burjassot-recorda-guillem-agullo-en-el-trenta-aniversari-de-lassassinat/>

Pego⁶⁸⁴ l'any 2020 acusats d'atacar a la Guàrdia Civil durant una manifestació⁶⁸⁵, en allò que ha sigut considerat per molts com el cas Alsasua -cas en què uns joves relacionats amb l'esquerra abertzale van barallar amb uns membres de la benemèrita fora de servei en un local d'oci i van arribar a estar acusats d'un delict de terrorisme que finalment fou descartat⁶⁸⁶, la qual cosa portà aparellada una llarga polèmica i una gran mobilització tant a Euskal Herria com a la resta de l'estat⁶⁸⁷ - del País Valencià⁶⁸⁸, és a dir, per a certs sectors d'aquestes cultures polítiques, una mostra més de l'opressió i l'abús de poder per part de les autoritats de l'estat espanyol.

Il·lustració 92. Moment destacat concentració homenatge Guillem Agulló pel trenta aniversari del seu assassinat. Burjassot,

De manera que, aquelles actuacions, en certa manera, connectaven la imatge d'Agulló amb la de la nova cultura valencianista, amb l'exemple de Pau Alabajos, al mateix temps que ho feia amb la tradició, amb l'aparició dels Dimonis de Campanar, el cant del Cor de l'Eliana o amb l'aparició de les tradicionals

muixerangues; com si ell, com succeïa en la cançó No s'apaguen les estrelles de Xavi Sarrià fos el punt de trobada de totes les sensibilitats valencianistes al llarg dels segles, com si el finat a Montanejos un 11 d'abril de 1993 condensara i personificara per si a soles tota la història de lluita del poble valencià. Però no solament va estar present el

⁶⁸⁴ S/A: "Els encausats de Pego organitzen un concert solidari per a pagar el judici", *Vilaweb*, 29 de juny de 2023. <https://www.vilaweb.cat/noticies/encausats-pegno-organitzen-concert-solidari-costejar-judici/>

⁶⁸⁵ S/A: "Detinguts 9 joves a Pego acusats d'atacar a la Guàrdia Civil durant una manifestació antifeixista", *À Punt*, 10 de novembre de 2020. https://www.apuntmedia.es/noticies/societat/detinguts-9-joves-pegno-acusats-d-atacar-guardia-civil-durant-una-manifestacio-antifeixista_1_1345828.html

⁶⁸⁶ SANZ, Isabel: "Alsasua,: Caso cerrado más de cinco años después de la agresión a dos guardias Civiles y sus parejas", *Nius*, 20 de gener de 2022. https://www.niusdiario.es/nacional/tribunales/punto-final-caso-alsasua-agresion-guardias-civiles-parejas-tribunal-estrasburgo-recorrido-cinco-anos_18_3269448485.html

⁶⁸⁷ PASCUAL, Ana María: "'Caso Altsasu': el rechazo del TEDH a los recursos de los jóvenes no ensombrece la 'victoria social', según los afectados", *Público*, 20 de gener de 2022. <https://www.publico.es/politica/caso-altsasu-rechazo-tedh-recursos-jovenes-no-ensombrece-victoria-social-afectados.html>

⁶⁸⁸ FERRER I BOLTA, Pepa: "Pego, un altre Altsasu? Demanen 9 anys de presó per a 14 joves antifeixistes", *Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals*, 7 de març de 2022. <https://www.ccma.cat/324/pegno-un-altre-altsasu-demanen-9-anys-de-presos-per-a-14-joves-antifeixistes/noticia/3150450/>

caràcter nacional del burjassoter, sinó que aquella vesprada a la seua localitat es van poder observar múltiples ensenyes antifeixistes, així com una gran lona amb la insígnia del desaparegut moviment SHARP -*Skinheads Against Racial Prejudice*- en el que militava alhora que ho feia en la també desapareguda organització Maulets -hui en dia integrada en Arran-; i amb un dibuix del rostre de Guillem Agulló que cobria part del mur de les Sitges de Burjassot -il·lustració 92-.

Així doncs, el trenté aniversari de l'assassinat del maulet en la localitat castellonenca de Montanejos ha esdevingut en una data clau en l'any 2023, ja que han sigut nombroses les organitzacions que han presentat els seus respectes cap a la figura del jove en forma d'actes de tota mena, com el que uns dies abans va celebrar el diari Vilaweb en el Centre de Cultura Contemporània Octubre de València -casualment, seu d'ACPV, que va ser la primera en retre homenatge a Agulló tan sols tretze dies després de la seua mort, en un acte multitudinari, com hem vist adés-. En aquest cas, l'esdeveniment del periòdic amb seu en Barcelona va tendre un caràcter més formatiu i va consistir en un col·loqui en què participaren Vicent Partal, el seu director; Núria Cadenes -exmilitant de Maulets i autora del llibre Guillem que tracta el cas- i el pare de la víctima. De fet, durant les ponències, Núria Cadenes afirmà que la mort de Guillem Agulló en el seu moment va esdevindre un impàs, un moment crucial per prendre consciència, ja que, segons ella mateixa, es "tornava a caure en el pou" i aquella mort podria haver conduït a tota una generació valencianista a abandonar la lluita per la por, argument que va reforçar el propi progenitor del finat al posar com exemple testimonis de familiars i amics, però, assenyalava l'escriptora, allò no va succeir i el jovent que simpatitzava amb unes certes cultures polítiques ràpidament es va mobilitzar durant el judici. Encara més, afirma l'autora que allò va ser l'espurna per encendre tot el moviment valencianista posterior que ha arribat realment actiu fins hui en dia⁶⁸⁹. Igualment, l'acte comptà amb l'actuació de Pep Gimeno "El Botifarra" que, de nou, com succeïa en el cas anterior, sembla connectar la tradició i la història del poble amb la figura del de Burjassot, especialment si tenim en compte que el cantautor de La Costera va interpretar aquella vesprada Malaguenya de Barxeta que dibuixa la casa del poble valencià a través de referències concretes a municipis com Alfarrasí, Albaida, Genovés, Lloc Nou, Xàtiva o Rotglà; mentre, continua: "*l'altre dia jo somiava/ l'altre dia jo somiava/ un món sense violència/ un món sense violència/ ple de*

⁶⁸⁹ CAMPS BARBER, Esperança: "Els divuit anys preciosos de Guillem Agulló que duren trenta anys, que duraran sempre", *Vilaweb*, 28 de març de 2023.

pau i llibertat”; tot un cant contra la violència i a favor de la llibertat de pensament, que es veu rematat amb uns versos finals que ens parlen del renaixement dels valencians a través dels segles que hauria de construir el País Valencià del futur, segons ell mateix: *“Vinc del cor de La Costera,/ vinc del cor de La Costera./ D’allà on renaix de les cendres,/ d’allà on renaix de les cendres,/ El meu País Valencià”*.

Ambdós actes, tant el de Burjassot com el del centre del Cap i Casal van transcórrer sense cap altercat, cosa que, a priori, era sorprenent, si ens atenim als antecedents més immediats. Atés que, en el que possiblement fou el primer dels homenatges que se li retia a Agulló en el trigèsim aniversari del seu assassinat, una concentració organitzada pel CS-Bar Terra com a part complementària de la seua ja habitual i anual calçotada popular, un dels veïns dels edificis que miren al carrer Baró de San Petrillo va llançar des del seu balcó un àcid que, malgrat les llargues pancartes que cobrien els manifestants, va causar cremades i irritacions en molts dels assistents a l’esdeveniment⁶⁹⁰. En el que va ser una mostra més de l’odi que encara suscita la figura del jove militant maulet entre certs sectors de la dreta valenciana encara trenta anys després de la seua mort, com ja hem observat quan observàvem els continus atacs que han patit alguns dels murals que se li han dedicat.

Ara bé, 2023 no ha sigut l’únic any replet d’homenatges i records cap al burjassoter en l’última dècada, ja que en els últims deu anys la censura existent cap a la seua memòria sembla haver anat alçant-se poc a poc i cada vegada han sigut més els actes i reivindicacions que s’han fet de la seua memòria. Així, en ordre cronològic, podríem retrocedir fins a l’any 2013, quan es complien vint anys dels fets de Montanejos i en Burjassot, el seu poble, es va organitzar un gran esdeveniment per honrar la memòria d’Agulló a través d’una manifestació encapçalada per Ca Bassot, Comissió 20 anys amb Guillem i Arran -aliança on ara es troba enquadrada l’antiga Maulets- que va recórrer el carrer Pablo Iglesias -sota el lema “Vint anys no ens fan oblidar-te. Guillem Agulló, la lluita continua des de la seu de la primera d’aquestes associacions, cap a la Plaça de l’Ajuntament, on ja eren habituals les concentracions anuals com la que s’estava portant a terme eixe dia, però aquesta vegada la situació havia de ser diferent, ja que, a tot açò, hauria de sumar-se les actuacions en directe, en un escenari en meitat de l’esplanada, de

⁶⁹⁰ PERAITA, Violeta: “Agreden con líquido tóxico a decenas de personas que homenajeaban a Guillem Agulló en Benimaclet”, *Levante-EMV*, 19 de febrer de 2023. <https://www.levante-emv.com/valencia/2023/02/19/agreden-liquido-toxico-decenas-personas-83226796.html>

Feliu Ventura, Atzembla i Obrint Pas, artistes que sempre han tingut present a aquesta figura en les seues cançons i en el seu discurs⁶⁹¹.

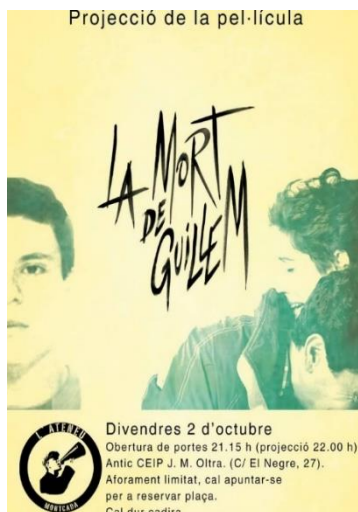
Malgrat açò, si hi hagué un any en què la figura del jove maulet assassinat en 1993 començà a recuperar-se públicament i deixar d'estar censurada des de les institucions, encara que de manera molt gradual, eixe va ser 2015, any en el qual la política valenciana va patir un gir inesperat cap a l'esquerra quan el Partit Popular després de dos dècades en el poder va perdre el poder tant de la Generalitat com de la ciutat de València en favor del Partit Socialista del País Valencià com de Coalició Compromís respectivament - encara que en ambdues ocasions els dos partits hagueren de pactar entre ells per poder governar-. Va ser aleshores, per exemple, quan la nova regidoria del Cap i Casal va decidir nomenar un carrer amb el nom de Guillem Agulló com a forma de recuperar la seua memòria i restituir-li part de l'honor que les institucions li havien negat històricament, però aquest projecte no va deixar satisfet, a priori, a alguns sectors de l'esquerra valencianista -Toni Gisbert, secretari general d'Acció Cultural del País Valencià es lamentà en unes declaracions a Ràdio València de la lentitud dels reconeixements i afirmava que un passeig en un jardí no semblava suficient per recordar a Guillem Agulló⁶⁹²-, ja que no se li va dedicar exactament un carrer de la ciutat, sinó un passeig dins dels Jardins del Reial o Jardins de Vivers, la placa del qual va ser descoberta el dia 21 d'abril de 2018 com a punt culminant de la manifestació portada a terme per ACPV amb motiu de les celebracions del 25 d'abril d'eixe any. Com era d'esperar, si atenem als fets anteriors, a les poques hores de ser inaugurada, la làmina amb el nom del passeig va ser arrancada del seu lloc, tacada de roig i trencada⁶⁹³, en un nou atac contra la memòria del maulet que no feia sinó continuar reforçant el seu simbolisme entre certs sectors valencianistes.

Però si hi hagué un any que es va demostrar definitiu per a la recuperació del record de Guillem Agulló, eixe va ser 2020 -27 anys després de la seua mort-, malgrat l'epidèmia

⁶⁹¹ MELDEROMER COL·LECTIU AUDIOVISUAL (productor): *20 Anys amb Guillem Agulló* [reportatge]. España, Melderomer Col·lectiu Audiovisual, 2013.
https://www.youtube.com/watch?v=Dyz78mpUlco&ab_channel=MelderomerCol%C2%B7lectiuAudiovisual%E2%80%9393Melderomer.tv

⁶⁹² ROJO, M.: "València recuerda a Guillem Agulló 25 años después de su asesinato", *SER*, 21 d'abril de 2018. <https://cadenaser.com/comunitat-valenciana/2023/08/02/condenan-a-pagar-casi-1000-a-tres-personas-por-gritar-moro-de-mierda-al-propietario-de-una-tienda-en-benicalap-radio-valencia/>

⁶⁹³ S/A: "Arranquen el cartell del Passeig Guillem Agulló dels Jardins de Vivers de València l'endemà de ser inaugurat", *Ara*, 22 d'abril de 2018. https://www.ara.cat/paisvalencia/arrencat-passeig-guillem-agullo-valencia_1_2752023.html

Il·lustració 93. Cartell anunciador visionat públic i gratuït de la pel·lícula "La Mort de Guillem" organitzat per l'Ateneu Montcada

de la COVID-19 que va paraitzar el món de la cultura i part del món de la política. Aquell any, en febrer, va veure la llum el que seria el segon gran llibre que es centrava en el tema després d'un primer intent per part de Jaume Fuster en l'any 2013 que va passar quasi desapercebut en el seu moment⁶⁹⁴; en aquest cas va ser Núria Cadenes, periodista, escriptora i exmilitant de Maulets qui va tractar la temàtica sota el títol *Guillem*. Una obra que va tindre una gran acollida i de la que es van organitzar multitud de presentacions arran dels territoris de parla catalana, però també més enllà, ja que el llibre a estat traduït a altres llengües tan significatives per al cas que ens ocupa -pel seu

simbolisme per a altres pobles amb sensibilitats nacionals alternatives- com l'asturià o el gallec⁶⁹⁵, la qual cosa ha fet que la sociabilitat entorn de la figura de qui parlem s'haja estés inclús més enllà del propi País Valencià i l'haja convertit en un símbol de la lluita nacional d'altres pobles o, almenys de les causes dels nacionalismes perifèrics en l'Estat Espanyol. Però si ens centrem únicament en les que s'han celebrat al territori valencià, podem destacar algunes per la seua importància i el seu simbolisme com la primera presentació del llibre al *Cap i Casal* com a part del cicle "*Debats per la vida*" organitzat per ACPV en el Centre de Cultura Contemporània Octubre el 4 de març de 2020 amb la presència de l'autora, el pare de la víctima, Betlem Agulló -la seua germana-, Miquel Ramos -periodista i autor de l'obra *Antifeixistes* sobre les lluites contra els grupuscles feixistitzats valencins finiseculars- i el productor Rafa Molés que va participar en la pel·lícula *La Mort de Guillem* -il·lustració 93-.

Malgrat la importància de l'obra i els fòrums i debats que es van organitzar al seu voltant, aquell 2020 van haver-hi dos esdeveniments que hi serien encara més importants per a la sociabilitat entorn de la figura de Guillem Agulló, pel seu simbolisme i per la quantitat d'audiència i públic a la que van poder arribar. El primer dels dos fets va ser l'estrena de la pel·lícula *La Mort de Guillem* que va ser exhibida al mateix temps per les tres televisions públiques dels territoris de parla catalana dins de l'Estat Espanyol: À Punt,

⁶⁹⁴ FUSTER, Jaume: *La Mort de...*, 2013.

⁶⁹⁵ S/A: "Núria Cadenes presenta 'Guillem' en tres ciutats asturianes", *Diari La Veu*, 19 d'octubre de 2022. <https://www.diarilaveu.cat/noticia/10406/nuria-cadenes-presenta-guillem-en-tres-ciutats-asturianes>

TV3 i IB3; la nit del 2 d'octubre del 2020. Una emissió que va representar tot un èxit, almenys per a l'entitat pública valenciana que va enregistrar la seua estrena més vista des que es va crear⁶⁹⁶. Al seu torn, l'esdeveniment va ser emprat per moltes associacions, ateneus i demés organitzacions cíviques per organitzar-hi visualitzacions comunes i gratuïtes, que donaren pas a xicotets col·loquis i homenatges a Agulló en diferents municipis, especialment del País Valencià -il·lustració 94-, la qual cosa va reunir de nou a milers de persones arreu del territori entorn de la figura del jove maulet assassinat en Montanejos l'11 d'abril de 1993.

En conclusió, com hem vist, al voltant del simbolisme de la imatge del burjassoter s'ha articulat tota una xarxa de sociabilitat permanent, però també efímera, la qual cosa dona com a resultat un continu d'homenatges i celebracions que recorden a Agulló alhora que en elles es practica una certa cultura valencianista, però també antifeixista, cosa que pot donar peu a una permeabilització encara major entre ambdues cultures polítiques.

Il·lustració 94. Cartell anunciador de la presentació del llibre *Guillem* de Núria Cadenes.

<https://nuriacadenes.cat/esdeveniment/guillem-valencia/>

Vicent Andrés Estellés

No sols Guillem Agulló ha sigut el centre de la sociabilitat valencianista entorn de les grans figures de la nació valenciana, sinó que altres d'aquests personatges fundacionals o herois valencians han centrat i encara centren part del calendari dels actes i les festivitats valencianistes, encara que amb significats molt diferents dels que es desprenien dels

⁶⁹⁶ S/A: "‘La Mort de Guillem’ sobre el asesinato de un joven antifascista, el estreno más visto de la televisión valencian", *El País*, 3 d'octubre de 2020. <https://elpais.com/television/2020-10-03/la-pelicula-la-mort-de-guillem-el-estreno-mas-visto-en-la-historia-de-a-punt.html>

homenatges i de la sociabilitat que s'ha estructurat prenent com a base el record del jove antiracista.

En aquest cas, el poeta de Burjassot ha centralitzat especialment els anomenats Sopars Estellés i les Festes Estellés, dos nomenclatures donades a una mateixa celebració segons la seua localització i qui l'organitze, però portades a terme, habitualment, en el mes de setembre, per tal de fer-les coincidir, en la mesura que siga possible amb la data de naixement de l'escriptor i periodista -4 de setembre-, encara que normalment es fixa una data a finals d'eixe mes, per tal d'evitar la falta de públic a causa de les vacances d'estiu.

Unes vetlades que no en són del tot originals, ni diferenciadores del País Valencià i de les sensibilitats valencianistes, atés que la base teòrica i organitzativa d'aquestes ha sigut presa d'un altre nacionalisme que, precisament, en els últims anys ha guanyat un gran ressò mediàtic com l'escocés, especialment popular a partir del referèndum de 2014 en què els escocesos foren citats amb les urnes per decidir el seu futur com a poble -una votació que va ser molt igualada, però on els simpatitzants de la independència van patir una forta derrota moral-. Així doncs, els sopars Estellés o festes Estellés prendran com a exemple els *Burns suppers* -25 de gener- on els escocesos celebren la vida del poeta Robert Burns que porten celebrant-se des del segle XIX, més concretament en l'any 1801⁶⁹⁷, i, actualment, inclús existeixen guies oficials que tractes sobre com oficiar una *Burns Supper* o *Burns Night* el més correctament possible⁶⁹⁸, ja que existeix tota una cerimònia darrere d'aquest acte que es divideix en diferents moments com la recepció dels convidats, el discurs de benvinguda i la benedicció de la taula amb la “benedicció de Serlik” escrita pel poeta mateix, uns plats determinats entre els quals es troben sopa -de diferents tipus- i haggis -un dels plats típics d'Escòcia convertit ja en símbol nacional- i la lectura final dels poemes de l'autor. Encara que, tradicionalment l'esdeveniment no ha tingut un caràcter nacional, inclús el seu protocol incloïa un brindis pel monarca britànic, als últims anys sembla haver adquirit un nou significat, encara que, sí es pot afirmar que sempre ha tingut un marcat caràcter “escocista”, ja que tractava de posar en valor la cultura pròpia del poble escocès.

⁶⁹⁷ ROWE, Jenny: “What is the Burns Night?: the history behind the Scottish celebration”, *Scotland Magazine*. [consultat el 8 d'agost de 2023]. <https://scotlandmag.telegraph.co.uk/burns-night-history/>

⁶⁹⁸ S/A: “Ultimate guide to Burns Night”, *Scotland Government*. [consultat el 8 d'agost de 2023]. <https://www.scotland.org/events/burns-night/the-ultimate-guide-to-burns-night>

Ara bé, en el cas que ens ocupa al País Valencià, l'espontaneïtat i la creativitat han marcat aquests sopars que s'han allunyat normalment de protocols i canons preestablerts, especialment perquè no es una única entitat qui els organitza, sinó que són distintes institucions, amb una sensibilitat valencianista diversa, qui s'encarreguen de portar a terme aquestes vetlades, segons la localitat on es celebren -inclús, en ocasions, són els propis ajuntaments, depenent de la ideologia de l'equip de govern, qui les porta a terme-. Malgrat això, en totes aquestes celebracions podem trobar activitats comunes que posen de manifest unes línies generals d'actuació, entre les que destaquen la lectura de poemes per part dels assistents, les actuacions musicals -normalment per part de cantautors que han musicat els escrits de l'escriptor de Burjassot- i, òbviament, el posterior sopar que acostuma a ser en benefici de la pròpia entitat organitzadora o per a causes benèfiques, motiu pel qual és habitual que es demane un xicotet donatiu. D'aquesta manera, l'autor es converteix en el centre de la sociabilitat del valencianisme durant quasi tot un mes, arreu del territori valencià, ja que, normalment, es tracta d'evitar que en una mateixa comarca coincideixen dos celebracions d'aquest tipus la mateixa nit, per tal que el públic interessat puga assistir a totes aquelles en què este interessat.

Il·lustració 95.. Cartell anunciador de la VIII Nit Estellés en Moncada. Compromís per Moncada

la nació, pare de la llengua, resistència contra el poder forà, etc.- es fan patents en aquests esdeveniments, al crear una certa atmosfera cultural de la qual els assistents poden quedar imbuïts. Entre aquests destaquen els Premis Vicent Andrés Estellés de poesia entregats

A banda d'aquests sopars que s'estenen ja per tota la geografia valenciana des que en 2009 se celebrara el primer sota la direcció de l'escriptor Josep Lozano -que va fer una crida perquè el màxim nombre de pobles valencians honraren al que és considerat per molts el millor poeta valencià des d'Ausiàs March⁶⁹⁹-, existeixen altres dates destacades en el calendari del valencianisme cultural en què el burjassoter que no escrivia èglogues es converteix en el centre de la sociabilitat i, per tant, els significats que emanen de la seua figura -amor per la llengua, cronista de

⁶⁹⁹ S/A: "Se celebra la setèima edició del sopar Estellés", *El Periòdic*, 28 d'octubre de 2016.
<https://www.elperiodic.com/pucol/celebra-septima-edicion-sopar-estelles> 469543

per l'Ajuntament de Burjassot -poble natal del periodista- que s'entreguen habitualment en una multitudinària gala en la localitat on va nèixer el literat. No obstant això, malgrat que en la gala es premia les millors creacions en valencià i porta per nom el d'aquest conegut escriptor que tant d'impacte ha tingut entre el valencianisme cultural des que la seua obra començà a popularitzar-se durant la segona meitat del segle XX, el contingut i el significar de la mateixa poca relació tenen amb aquesta cultura política, segurament perquè hi és organitzada pel mateix ajuntament on l'equip de govern es compon únicament de regidors del PSPV. Cosa que, a priori, no hauria de ser un gran impediment, però que si observem altres casos en la mateixa comarca de l'Horta Nord, ens pot ajudar a establir certes relacions lògiques, encara que no definitives ni taxatives. El cas al que ens referim, és el de Montcada a escassos deu kilòmetres de Burjassot, on durant anys la Festa Estellés havia estat coordinada per Més Compromís i les seues anteriors nomenclatures -Bloc Nacionalista Valencià i Unitat del Poble Valencià-, fins a arribar a la vuitena edició en l'any 2022 -il·lustració 95-, sense participació del govern de la ciutat -en mans del PSPV-, cosa que va canviar, casualment, en 2023 quan després de l'entrada de Compromís en l'equip rector per donar-li l'alcaldia de nou als socialistes, aquesta festa ha passat a ser recolzada per la institució local -il·lustració 96-, la qual cosa és com a poc destacable.

D'altra banda, cal destacar també la celebració de l'Any Estellés en 2013, que va incloure, entre d'altres esdeveniments al voltant de la figura del “fill del forner que feia versos”, una exposició sobre la seua vida i la seua obra que hi es va comissariar al Centre Cultural del Carme amb un gran èxit d'assistència⁷⁰⁰. Aquesta mostra, titulada “Cronista de records i esperances” feia èmfasi en la poesia del burjassoter com a cronista de la història del poble valencià durant el franquisme i la seua dicotomia entre la tristor i l'esperança en un futur millor, alhora que reivindicava el seu compromís amb la llengua, explorant i

Il·lustració 96. Cartell anunciador I Nit Estellés Montcada (2023). Ajuntament de Montcada.

⁷⁰⁰ ALMENAR, Salvador: “Una exposició sobre Vicent Andrés Estellés dona el tret de sortida a l’any del poeta”, *Ara*, 27 de novembre de 2012. https://www.ara.cat/cultura/vicent-andres-estelles-academia-valenciana-de-la-llengua-centre-del-carme-exposicio-any-estelles_1_2382386.html

recalcant part d'eixos trets que mostren a l'autor com a pare protector i cuidador del valencià⁷⁰¹. Un altre exemple dels actes que es van fer per recordar a l'autor vint anys després del seu traspàs el podem trobar en Morella (Els Ports) on a més d'una sèrie de lectures, recitals i commemoracions, el 27 de març de 2013, just el dia de l'aniversari del seu falliment, es va organitzar un sentit acte en el Jardí dels Poetes per tal d'homenatjar a qui és considerat un dels millors literats de les lletres valencianes pels diferents sectors dels valencianismes culturals⁷⁰². La qual cosa, a més a més, ens permet observar com aquest "Any Estellés" va calar en tot el País Valencià, almenys en la zona del domini lingüístic de la llengua autòctona, un sentiment que va estar reforçat per la Federació Escola Valenciana que li va dedicar totes les trobades de 2013 sota el lema "*la veu d'un poble*"⁷⁰³, de manera que es feia arribar el missatge i l'obra estellesiana a la major part de la geografia pròpia. Inclús, van ser moltes les ocasions en què la necessitat de recordar-lo van traspasar les fronteres valencianes i es succeïren esdeveniments en la seua memòria en molts llocs de Catalunya com a Tarragona que va celebrar, entre d'altres, un "Vermut poètic" amb lectures de poemes, on també es va comptar amb la participació del músic Xavier Marcos que va musicar alguns dels versos més coneguts de l'obra del burjassoter⁷⁰⁴.

Per últim, com a part d'una certa "sociabilitat quotidiana" o inclús de "banalitat", hauríem de fer menció a l'IES Vicent Andrés Estellés de Burjassot, on acudeixen els joves de la localitat a cursar els seus estudis reglats i on, casualment, també va estudiar en el seu moment Guillem Agulló, motiu pel qual aquest institut d'educació secundària ha esdevingut un cert símbol de resistència entre les esquerres valencianes, cosa que es suma a més al nom que li van atorgar al fundar-ho, de manera que la figura d'Agulló i la del poeta es retroalimenten en certa manera i creen tot un conjunt localista de revel·lia i, inclús, de sensibilitats valencianistes en el dia a dia de la ciutat de l'Horta Nord.

⁷⁰¹ RODRÍGUEZ, T. : "L'exposició que inaugura l'Any Estellés reivindica el seu compromís amb la llengua i el poble", *El Punt Avui*, 27 de novembre de 2012. <https://www.elpuntavui.cat/article/597981-lexposicio-que-inaugura-lany-estelles-reivindica-el-seu-compromis-amb-la-llengua-i-el-poble.html>

⁷⁰² S/A: "Morella recorda l'obra d'Estellés amb un acte al Jardí dels Poetes", *El Punt Avui*, 30 de març de 2013. <https://www.elpuntavui.cat/article/632508-morella-recorda-lobra-destelles-amb-un-acte-en-el-jardi-dels-poetes.html>

⁷⁰³ ESCOLA VALENCIANA: "X Nit d'Escola Valenciana" [comunicat], *Escola Valenciana*, 2013 [consultat el 10 d'agost de 2023] <https://escolavalenciana.org/web/nit-descola-valenciana/x-nit-descola-valenciana/>

⁷⁰⁴ S/A: "Any Vicent Andrés Estellés a Tarragona", *Generalitat de Catalunya*, 7 de novembre de 2013. <https://bibliotecatarragona.gencat.cat/ca/actualitat/detalls/noticia/Any-Vicent-Estelles-a-Tarragona>

Comptat i debatut, Vicent Andrés Estellés. Com succeïa en el cas anterior, ha esdevingut una de les figures centrals del valencianisme actual i, com a tal, al voltant del seu exemple han començat a sorgir dades claus per a la sociabilitat d'aquestes cultures polítiques, entre les quals destaquen especialment els Sopars o Festes Estellés que porten celebrant-se des de mitjan de la primera dècada del segle XXI i que ajuden a reforçar la imatge del de Burjassot com a pare, defensor i cuidador de la llengua valenciana contra les ingerències foranes i contra la diglòssia.

Joan Fuster

Considerat pels valencianismes com el pare de la pàtria valenciana moderna, Joan Fuster ha esdevingut, inclús durant la seua vida, una figura clau per al valencianisme cultural i per al nacionalisme valencià, en tant en quant la seua obra *Nosaltres els valencians* convidava a repensar la nació i la idea de poble valencià durant els últims anys de la dictadura franquista, cosa que es va demostrar crucial durant la “transició democràtica” valenciana. Així doncs, és natural, tenint en compte els exemples vist fins al moment, que al voltant de la seua imatge haja començat a sorgir tota una xarxa de sociabilitat, que actua, es connecta i es retroalimenta amb la resta de xarxes que configuren el teixit de sociabilitat valencianista actual.

La primera localització que podem considerar dins d'aquest apartat, és el Museu Joan Fuster situat en la casa on va viure el pensador en la localitat de Sueca, concretament en el Carrer de Sant Josep de la mateixa localitat, encara que ara, a més, ocupa la casa contigua després de l'ampliació que va patir el museu. Durant la visita, es pot visitar la llar on l'autor vivia la seua quotidianitat, així com la seua biblioteca que, ara, a més a més, inclou un gran nombre d'exemplars d'obres que han tractat l'existència i la producció del suecà. Al seu torn, els visitants també poden observar una àmplia mostra de la producció artística i cultural que ha sorgit l'últim mig segle al voltant de la seua imatge. Però, tal vegada, allò que més impacte pot tindre en aquells individus que s'endinsen en el museu, és la finestra on integrants d'un grupuscle d'ultradreta van col·locar dos artefactes explosius per tal d'atemptar contra la vida de l'assagista⁷⁰⁵, ja

⁷⁰⁵ S/A: “Atentado contra la casa de Joan Fuster”, *Las Provincias*, 12 de setembre de 1981. Portada.

que, tapant la finestra rehabilitada se situa una lona amb una fotografia a escala real de com va quedar després de l'explosió. Un fet traumàtic que reflecteix, durant la visita, l'odi que alguns sectors de la societat valenciana mostraren contra Fuster durant la seua vida pel seu pensament. Per tant, ens trobem davant d'una mostra expositiva que l'encimbella com a pare de la nació dels valencians i tracta de destacar el gran impacte cultural i polític de la seua figura, alhora que fa èmfasi en els sentiments i rancors que provocà el seu pensament entre una part destacada de la dreta valenciana, de manera que el pensador queda també elevat a la categoria de símbol de la resistència del poble valencià contra els atacs a la seua identitat.

Ara bé, encara que la presència de Joan Fuster en la vida valenciana és molt habitual i en són molts els homenatges i monuments que se li han fet, en aquest punt hem de rescatar i destacar aquells que hi són més significatius i que estan directament relacionats amb la sociabilitat valencianista actual, una generació entre la qual, malgrat tindre al de Sueca sempre present en el seu imaginari, ha anat perdent importància simbòlica amb el pas dels anys, fins a arribar a 2022, quan es va dur a terme l'anomenat Any Fuster quan es compliren cent anys del seu natalici, però també trenta des de la seua mort. Un període d'homenatges que inclús es va allargar més enllà de l'any natural, on podem trobar tota mena d'actes com una sèrie de congressos, conferències i taules redones que es van dur a terme en les universitats valencianes, entre els que podem destacar *Fuster i l'Art*-Centre Cultural La Nau, 3 de novembre de 2022⁷⁰⁶, el cicle Mirades sobre Joan Fuster que es va prolongar durant mesos amb diferents xarrades i comunicacions, el Simposi Internacional Joan Fuster (1922-2022) que es prolongà durant tres dies en què participaren alguns dels millors especialistes en la matèria com Ferran Archilés, Núria Cadenes o Ferran Carbó amb intervencions que s'aproximaven a la figura de l'escriptor des de diferents òptiques acadèmiques, ja fora des de la història, la filologia o la filosofia⁷⁰⁷.

Així doncs, sembla que on més impacte ha tingut la seua figura i on més s'ha sociabilitzat entorn de Joan Fuster ha sigut en l'àmbit acadèmic, inclús quan no es celebrava cap

⁷⁰⁶ UV Cultura: "Fuster i l'Art" [comunicat], Universitat de València [consultat el 10 d'agost de 2023]. <https://www.uv.es/uvweb/cultura/ca/agenda-uv/joan-fuster-art-1285865929485/Esdeveniment.html?id=1286279631593>

⁷⁰⁷ S/A: "La Universitat reivindica el magisterio intelectual de Joan Fuster en su centenario", *Universitat de València*, 3 de març de 2022. https://www.uv.es/uvweb/uv-noticias/es/noticias/universitat-reivindica-magisterio-intelectual-joan-fuster-centenario-1285973304159/Novetat.html?id=1286248248998&plantilla=UV_Noticies/Page/TPGDetailNews

efemèride relacionada amb la seua persona. Però, en els últims anys aquesta sociabilitat ha capgirat també cap a l'oci cultural, amb l'aparició d'iniciatives tan importants per al tema que ens ocupa com *El tocadiscos de Joan Fuster* que va ser una obra teatral amb música en directe que partia de les reflexions del pensador al voltant de la Nova Cançó i la seua utilitat política i nacional, per tal de construir una entrevista fictícia amb el difunt assagista. Una representació que incloïa cançons d'Ovidi Montllor, Raimon, Maria del Mar Bonet o Al Tall⁷⁰⁸. Ara bé, allò més important d'aquest muntatge és que durant mesos va estar girant per tot el País Valencià amb Pau Alabajos com a cantant de les distintes cançons que s'al·ludien en la conversa fictícia, des de Castelló⁷⁰⁹ fins a Alacant⁷¹⁰. De manera que els valors derivats de la imatge del suecà arribaren més enllà del propi *Cap i Casal*, com sol passar amb moltes representacions que sols s'exhibeixen a la ciutat de València.

En conclusió, malgrat que la figura de Joan Fuster és des dels anys seixanta del passat segle una de les principals referències dins de l'imaginari col·lectiu valencianista, sembla haver anat perdent protagonisme per a la generació actual, que encara el té present com a “pare de la pàtria” però amb un menor impacte que altres figures com Vicent Andrés Estellés o Guillem Agulló, atés que, fins fa poc més de tres anys, la seua imatge i la sociabilitat entorn de la seua figura quedaven reduïts a àmbits molt concrets com l'acadèmic, museístic i com a part de les accions de l'associació ACPV que anualment concedeix el premi Joan Fuster juntament amb l'editorial 3i4 com a part dels coneguts Premis Octubre. Açò, però, sembla haver-hi canviat en el últim lustre, coincidint amb la proximitat de la celebració del centenari del seu natalici, moment que ha sigut aprofitat per a recuperar la importància de la seua figura i tornar a crear una certa sociabilitat que prenga com a centre i nucli al pensador de Sueca, encara que siga de forma eventual com a homenatges concrets.

⁷⁰⁸ INSTITUT VALENCIÀ DE CULTURA: “El tocadiscos de Joan Fuster” [anunci], *IVC.com*. [consultat el 21 d'agost de 2023]. <https://ivc.gva.es/es/escena/el-tocadiscos-de-joan-fuster-2t22>

⁷⁰⁹ INSTITUT VALENCIÀ DE CULTURA: “El tocadiscos ...r” [anunci], *IVC.com*. [consultat el 21 d'agost de 2023]. <https://ivc.gva.es/es/escena/el-tocadiscos-de-joan-fuster-2t22>

⁷¹⁰ UNIVERSITAT D'ALACANT: “El tocadiscos de Joan Fuster” [anunci], UA. [consultat el 21 d'agost de 2023]. <https://veu.ua.es/es/noticias/2022/9/el-tocadiscos-de-joan-fuster-un-espectaculo-de-teatro-y-musica-para-homenajear-al-escriptor-valenciano.html>

Enric Valor

Il·lustració 97. Cartell anunciador de la I Fira de la fantasia Enric Valor i Castalla. Turismo Castalla
https://www.turismocastalla.com/castallanew/Web_php/index.php?contenido=esdevenim ents&id=923.

El cas d'Enric Valor és paradigmàtic, si considerem que, de tots els símbols, el de Castalla era possiblement el que menys atenció havia rebut per part de la generació valencianista actual, almenys si ens limitem al seu discurs cultural; cosa que no es tradueix a la seua sociabilitat, ja que en els últims anys han sigut moltes les activitats que han sorgit entorn de la figura de l'escriptor i no solament de manera eventual, sinó de forma estable fins a fixar dates importants dins del calendari d'aquesta cultura política, com veurem a continuació.

Primerament, si ens hem de referir a la xarxa de sociabilitat que ha crescut al voltant de la imatge i els valors que es desprenen de la figura de l'escriptor de *Rondalles Valencianes* en els últims anys, hem d'aturar-nos primerament a mencionar els premis Enric Valor, com hem fet amb els guardons que es dediquen anualment als personatges que hem observat abans. En aquest cas, l'organització corre a càrrec de la Diputació d'Alacant que premia així a la millor novel·la en valencià que es presenta al certamen. Segons el propi diputat de cultura Juan de Dios Navarro l'objectiu d'aquesta fita és *“reforçar el compromís d'aquesta institució amb la cultura en general, i amb la literatura en valencià en particular, per tal de transmetre a la societat la riquesa de les nostres arrels”*⁷¹¹; la qual cosa continua fent èmfasi en els valors de la figura del de l'Alcoià com a defensor i

Il·lustració 98. Cartell anunciador de la II Fira de la fantasia Enric Valor i Castalla. Ocio Alicante.
<https://ocioalicante.net/evento/castalla/2-fira-fantasia-enric-valor-i-castalla/?id=21828>

⁷¹¹ S/A: “La Diputación de Alicante otorga el XVIII ‘Premi Enric Valor de novel·la en valencià’ a la escriptora Elvira Cambrils”. ABC, 25 de maig de 2023. <https://www.abc.es/espana/comunidad-valenciana/diputacion-alicante-otorga-xviii-premi-enric-valor-20230525134810-nt.html>

cuidador de les arrels del poble que s'endinsen a través del temps mitjançant la mitologia, els usos i costums i la tradició oral.

Un aspecte intrínsec de la imatge cultural d'Enric Valor en l'imaginari col·lectiu valencianista que es fa més evident en esdeveniments com la Fira de Fantasia Enric Valor que es celebra a Castalla -municipi natal del recopilador de rondalles- en el més d'octubre durant tres o quatre dies segons l'edició, encara que durant tota la setmana es succeeixen diverses activitats pels carrers de la localitat alacantina que commemoren al seu il·lustre veí.

Així doncs, per trobar la primera edició d'aquesta fira, hem de retrotraure'ns a l'any 2017 quan la Càtedra Enric Valor, l'Ajuntament de Castalla i el Centre Cultural Castellut van decidir posar en marxa una iniciativa que girara al voltant de Valor i la seua obra. El resultat de tal pacte va ser una celebració relacionada amb la fantasia i la mitologia, com no podia ser d'altra manera. De manera que, el dissabte 21 i el diumenge 22 d'octubre d'aquell any es planificaren diferents actes entre els quals destacaven una ruta literària pel poble que es basava en la

Il·lustració 100. Cartell anunciador de la IV Fira de la fantasia Enric Valor i Castalla. Cultura Castalla.

<https://cultura.castalla.org/2021/10/14/castalla-acogera-la-iv-fira-de-la-fantasia-dedicada-a-la-relacion-entre-enric-valor-y-la-ciudad/>

Il·lustració 99. Cartell anunciador de la III Fira de la fantasia Enric Valor i Castalla. Centre Cultural Castellut. <https://www.centreculturalcastellut.cat/fira-de-la-fantasia/iii-fira-de-la-fantasia-a-castalla>

novel·la *Sense la terra promesa* de l'autor mateix, projeccions de documentals i conferències sobre el castellut, cercaviles, esmorzars populars, una fira del llibre fantàstic, una ruta teatralitzada de les rondalles i, finalment, l'actuació musical de Dani Miquel que havia de tancar un cap de setmana ple d'actes -il·lustració 97-. Un any després, cap a les mateixes dates -20 i 21 d'octubre- les entitats participants van convocar una segona edició de la fira amb unes activitats molt semblants a les de 2017, però amb algunes noves de gran importància com la “nit de por”, la inauguració d'un mercat de la fantasia i l'actuació de muixerangues -il·lustració 98- que, en certa manera, aprofundien en el valor de la figura del narrador alacantí com a baluard del folklore i el caràcter del poble valencià. Per la seua

part, l'edició de 2019 semblà retrocedir en el nombre d'actes que es portaren a terme, ja que alguns que pervivien des de la primera van desaparèixer, com va ser el cas de la ruta literària pels carrers del municipi -il·lustració 99-. Una sensació de crisi d'aquesta celebració encara jove que va quedar en no-res amb l'anunci de la quarta fira per a l'any 2021, dos anys després de la tercera -a causa de la pandèmia de la COVID-19 que va obligar a molts esdeveniments a aturar un any, la qual cosa causà la fi de molts d'ells-, atés que no només s'incloïen nous actes, sinó que a més a més, la nit de divendres també formaria part de la celebració -il·lustració 100- ; cosa que es mantindria també en la cinquena edició, sols que, aquesta vegada, es succeïrien les celebracions al llarg de tota la setmana prèvia amb l'aparició d'una *scape route* -una mena de gimcana al voltant de la mitologia valenciana- i la inclusió de dijous com a dia de fira com a tal -il·lustració 101-.

Per tant, com hem vist fins ara, la sociabilitat relacionada amb Enric Valor gira, habitualment, al voltant de la mitologia valenciana, les tradicions i l'orografia que tan important era en les rondalles que va recopilar; com podem observar en una altra fita crucial com és la pujada a l'Alt del Guisop que des de 2011 es celebra de manera habitual per commemorar l'aniversari del castellet. Una iniciativa que va naixer de la interacció entre el Centre Cultural Castellet i l'Ateneu Cultural Republicà de Petrer per recordar a l'escriptor, alhora que es posava en pràctica una certa cultura molt relacionada amb les sensibilitats valencianistes, mitjançant un recorregut que comença de matinada i que culmina al cim de la muntanya a trenc d'alba, doncs no hem d'oblidar que en les seues notes de premsa, l'organització parla del dia de l'aniversari de Valor com "l'alba de Valor", la qual cosa, en certa manera, si considerem el paisatge, l'hora a la qual es realitza, el recorregut, el discurs i els objectius que es marquen les entitats, en certa manera ens pot evocar un cert renaixement del poble valencià a través d'una figura tan significativa i que tantes emocionalitats porta aparellada per a aquestes cultures polítiques. En conseqüència, cal aclarir cadascun dels punts esgrimits en l'afirmació anterior per tal de

Il·lustració 101. Cartell anunciador de la V Fira de la fantasia Enric Valor i Castalla. Castalla.org.
<https://www.castalla.org/2022/10/11/enric-valor-protagonista-en-castalla->

comprovar fins a quin punt els assistents poden o no quedar imbuïts d'aquests significats subjectius.

Per tal d'observar-ho d'una millor manera, analitzarem, seguidament, els comunicats emesos per ambdues associacions que facen referència a la pujada a l'Alt del Guisop. Així, si ens llegim detingudament l'anunci de l'acte de l'any 2015 -que s'ha mantingut inalterat fins hui en dia-, podem veure com els organitzadors afirmen que, per exemple, el cim escollit ho va ser intencionadament, ja que, segons ells mateixos, aquella muntanya en l'obra de Valor apareix referenciada com a l'alt dels Eriçons en *Temps de batuda* i, a més a més, hauria sigut sovintejat per l'escriptor al llarg de la seua vida. De fet, afirmen que la importància d'aquesta localització es deu també a que s'hi pot albirar els contrastos del sud del País Valencià, allò que Valor denominava com a “laberint orogràfic”: les muntanyes centrals, la Baixura, la costa del Mediterrani, etc.; tal com va fer palés en la mencionada obra, segons els membres de la coordinadora amb les següents paraules: “*La mar es veia com una franja blava i remota que s'omplia d'or fos i de plata bellugadissa per davall del punt on s'aixecava el sol*”. Encara més, en el mateix text, s'atreveixen a descriure el punt concret com al “centre enlairat del món real, literari i màgic d'Enric Valor”, ja que, “des d'allí, es fonen país, paisatge i paisanatge al caliu de la llengua”. Inclús arriben a parlar, en l'última frase del comunicat, de “ritual”⁷¹². És a dir, la pujada a l'Alt del Guisop el 22 d'agost que es celebra anualment des de 2011 s'ha convertit en un tot heterogeni on entren en joc la nostàlgia, el paisatge, els significats ancestrals del territori per al poble, la poesia de l'espai, l'eixida del sol com a símbol de renaixement i els valors i significacions que s'han atorgat en les últimes dècades a l'escriptor de l'Alcoià com a protector i cuidador de les tradicions i el folklore autòcton que, en última instància, és l'essència del caràcter del poble valencià. En conclusió, en aquest esdeveniment periòdic les emocionalitats queden ben patents i a flor de pell, cosa que es fa més evident quan el sender acaba i al cim de la muntanya els assistents brinden amb diferents licors en honor a l'homenatjat, tota vegada que llegeixen textos de la seua obra o, inclús, alguns altres produïts pels lectors mateixos on expressen la seua gratitud cap al castellut.

⁷¹² S/A: “Pujada a l'Alt del Guisop en el 104é aniversari d'Enric Valor, el 22 d'agost”, *El Tempir*, 15 de juliol de 2015. <https://eltempir.cat/pujada-a-lalt-de-guisop-en-el-104e-aniversari-denric-valor-el-22-dagost/>

D'altra banda, cal mencionar també que existeixen, com en el cas dels altres personatges ja mencionats, exemples de sociabilitat quotidiana o banal que hi són molt importants a l'hora de conèixer i apropar-nos a la imatge cultural que s'ha creat en l'imaginari col·lectiu dels valencians quan es parla d'Enric Valor. Ací podríem parlar del IES Enric Valor, institut públic batejat en el seu honor, però val la pena desviar la nostra atenció cap a la multitud de carrers arran del País Valencià que porten el seu nom, com ara les vies que podem trobar a Alboraià, València, Paterna, Moncada, Bonrepòs i Mirambell, etc. Però d'entre totes elles, destaca especialment la que es troba al terme municipal de Mutxamel, ja que en 2021 va ser protagonista d'una gran polèmica que mobilitzà a gran part de la societat civil valenciana. L'abril de 2021 l'equip de govern de la localitat alacantina aprovava el canvi de nom d'aquest carrer que d'ara endavant hauria de passar a nomenar-se Avinguda Espanya un acte que va resultar sorprenent i incomprensible per a la resta d'agrupacions municipals, que van veure en aquest moviment del Partit Popular i Ciutadans un acte de venjança i un atac contra la identitat valenciana, ja que, com afirmaren els socialistes en el seu moment, al poble hi existien molts altres carrers que encara no havien rebut nom. De fet, inclús el ministre de cultura José Manuel Rodríguez Uribe va entrar en la polèmica, en culpar a Vox d'arrastrar, amb la seua ideologia ultradretana, als altres partits de la dreta i el centredreta. Però, la situació anà a més i diverses entitats i institucions cíviques i culturals com l'Acadèmia Valenciana de la Llengua exigiren ràpidament una rectificació per considerar que no solament s'atacava la figura de l'escriptor, sinó també a la llengua valenciana mateixa. Per la seua part, els partits de l'esquerra com Coalició Compromís o Esquerra Unida del País Valencià van començar una forta campanya no solament per tal de mobilitzar a les seues bases, sinó també per donar a conèixer l'obra de l'autor de les *Rondalles Valencianes* com va ser el cas de EUPV que envià cartes a l'Ajuntament de Mutxamel amb les seues obres més reconegudes per a recuperar el valor de la seua prosa i el seu significat per a la cultura del país. Per la seua part, el partit valencianista, amb la aleshores vicepresidenta Mònica Oltra al capdavant, va proposar en el ple de Les Corts que s'atorgara al castellut l'Alta Distinció a títol pòstum com a forma de protegir el seu llegat⁷¹³. Així doncs, aquesta polèmica sorgida d'un xicotet municipi alacantí tornà a posar a Enric Valor en la palestra i reafirmà

⁷¹³ PEÑALVER, Thais; GONZÁLEZ, Miquel: "La polèmica de la calle Enric Valor de Mutxamel agita los cimientos de la política y la cultura" *Alicantepiazza*, 29 d'abril de 2021. <https://alicantepiazza.es/La-polemica-de-la-calle-Enric-Valor-de-Mutxamel-agita-los-cimientos-de-la-politica-y-la-cultura>

el seu valor com a personatge principal dins de l'imaginari del valencianisme, a l'obrir un nou debat radicalitzat en el qual uns el defenen, mentre uns altres ataquen la seua memòria, en un nou exemple de la lluita constant entre la "casa" i "l'univers".

Al capdavant, podem afirmar que la figura del narrador castellut ha reviscut per a la nova generació valencianista en l'última dècada com també ha succeït amb altres exemples com el cas d'Ovidi Montllor, fins a assolir un estatus primordial com a defensor de la cultura i les tradicions del poble valencià. De manera que, al seu voltant ha començat a sorgir una xarxa de sociabilitat molt relacionada amb el folklore, els costums, la mitologia i la poesia de l'espai que s'ha estabilitzat en el temps especialment en dos esdeveniments anuals que semblen gaudir d'una pròspera salut, com són la Fira de la Fantasia Enric Valor i Castalla que es porta a terme a la seua localitat de naixement i que recorda la seua figura i la importància del seu exemple a través de la seua obra i els personatges fantàstics de les rondalles; mentre que, per la seua part, la Pujada a l'Alt del Guisop recorda la magnitud de l'escriptor per a crear consciències, rescatar de l'oblit el caràcter dels valencians a través de la seua mitologia i, en definitiva, per a articular i relacionar intrínsecament el país i la nació.

Ovidi Montllor

Com hem mencionat adés, Ovidi Montllor s'ha convertit en una important referència en l'imaginari col·lectiu del valencianisme especialment en l'últim decenni, moment en el qual es succeïren i augmentaren les mencions a la seua producció artística, implícites o explícites, alhora que es començava a recuperar la seua memòria i a homenatjar-la mitjançant l'organització de diferents actes honorífics de diversos tipus.

D'igual manera que passava en el cas d'Enric Valor, hem de començar el recorregut aturant-nos en els premis que reberen el nom del cantautor alcoià. Guardons convocats pel Col·lectiu Ovidi Montllor als artistes musicals que componen la seua producció en valencià, per tal de promocionar la llengua i la música autòctones. Des de la seua fundació, aquestes mencions han tingut en compte moltes categories a premiar, com ara el millor disc de mestissatge -fins fa uns anys probablement el més important dels que

s'atorguen eixa vetlada-, millor disc familiar, millor àlbum de pop, de hip hop i electrònica, de rock, millor lletra, millor cançó i, inclús, millors arranjaments, disseny o producció. Un total de quinze en la seua última edició que els converteix en els més prestigiosos de la música en llengua pròpia. Però, el més important de la gala d'entrega és que converteix a Montllor en el centre de la sociabilitat durant una nit i, encara més, l'encimbellà com a figura llegendària de la música en llengua valenciana, inclús s'arriba a relacionar la seua imatge amb el cant d'estil -jotes valencianes, fandangos, seguidilles, albaides, cant de batre, etc.-⁷¹⁴, amb la qual cosa el cantant d'Alcoi adquireix una certa aura de protector de les sonoritats autòctones i d'irradiador d'identitats valencianes.

Açò, ens dona peu per parlar detingudament del Col·lectiu Ovidi Montllor, que com hem mencionat anteriorment, s'encarrega d'entregar els guardons més prestigiosos de la música en valencià en les últimes dècades. Ara bé, la causa per la qual es va fundar l'associació va més enllà d'aquest fet puntual, sinó que, com ells mateixos afirmen en el seu web: *“va nàixer en l'any 2005 com a plataforma orientada primordialment a donar presència pública als músics que utilitzen el valencià en les creacions*⁷¹⁵*”*. Una promoció que al llarg de les seues quasi dues dècades d'existència han portat a terme de formes molt variades. Així doncs, la seua primera iniciativa, quasi fundacional, fou la tancada en el Palau de la Música de València que es va produir en 2005. Un acte protesta que tenia com a fi donar visibilitat a la situació de censura cap a la cultura autòctona que es vivia en aquell moment. Des d'aleshores, l'activitat de l'entitat ha capgirat gradualment cap a postulats reivindicatius allunyats de l'acció directa i més propers a les tasques de promoció i difusió de les produccions en valencià. En conseqüència, la seua segona gran campanya fou la de la instauració dels ja mencionats guardons en honor a Ovidi Montllor. Igualment el col·lectiu es va proposar redactar un cens d'artistes i discogràfiques en valencià que es va publicar l'any 2005 en format llibre per l'editorial l'Avanç que s'acompanya d'un àlbum amb 25 cançons que hauria sigut l'inici d'una sèrie de recopilatoris gratuïts que Escola Valenciana hauria continuat en els últims anys com a part de la seua iniciativa musical La Gira. Per la seua part, sempre segons l'entitat, el cens hauria patit revisions periòdiques per tal de ser el més complet possible. Tanmateix,

⁷¹⁴ MONOSÍS, Vicent (dir.): *Premis Ovidi 2022*[programa de televisió], 18 de novembre de 2022. Min. 20:02. <https://www.ccma.cat/tv3/alacarta/programa/premis-ovid-montllor-2022/video/6188631/>

⁷¹⁵ COM: “Qui som?”, *Col·lectiu Ovidi Montllor* [consultat el 24 d'agost de 2023] <https://elcom.cat/qui-som>

l'associació ha funcionat, des de la seua fundació com a òrgan de difusió de la cultura autòctona i, com a tal, ha treballat en estreta col·laboració amb altres entitats que s'han interessat pel tema, inclús quan aquestes eren privades o semblaven no ser afins a les cultures polítiques del valencianisme, com va ser el cas del CEU Cardenal Herrera. Ara bé, com que en aquest punt tractem d'observar detingudament la sociabilitat que ha nascut al voltant del personatge o relacionada íntimament amb ell, hem de deixar de banda el funcionament institucional i tractar d'apropar-nos, encara que siga de passada a una de les grans apostes del col·lectiu, com han sigut els cicles de concerts i la producció d'espectacles. D'entre ells, cal destacar *La Fera al Palau*, una programació de quatre vesprades d'actuacions musicals per part dels nominats als premis Ovidi Montllor al Palau de la Música de València que pretenien rendir tribut a la figura del cantautor alcoià mitjançant la participació dels artistes més importants del moment en llengua pròpia. De manera que, de nou, Montllor es convertia, indirectament, en el nucli condensador de tota la música en valencià i, per tant, en el seu representant llegendari⁷¹⁶.

Per tant, com hem vist fins al moment, la figura del cantant d'Alcoi ha anat "institucionalitzant-se" paulatinament en les últimes dècades i han sigut moltes les entitats que han tractat de fer ús de la seua imatge i el seu nom per tal d'expressar diferents valors sobre la pròpia institució i el seu comés o sobre el tipus de sociabilitat que es dona en els seus espais d'actuació. Un dels exemples més clars al respecte el podem trobar en el Centre Ovidi Montllor situat en la seua ciutat de naixement i depenent directament d'Acció Cultural del País Valencià, com si d'una subseu es tractara, encara que es podria incloure dins del projecte dels Casals Jaume I. Es tracta d'un local situat al centre del municipi que actua no solament com a seu social d'ACPV Alcoià-Comtat, sinó que, a més a més, donada la seua importància també acull una sala d'exposicions i, de vegades, en el seu interior es projecten documentals o pel·lícules⁷¹⁷ d'interés relacionades amb les cultures polítiques afins a l'organització o relacionades amb la història del País Valencià, tal com afirmà Eliseu Climent, durant anys secretari general d'Acció Cultural del País Valencià i cara visible del seu òrgan gestor⁷¹⁸. Però. A més de la seua tasca cultural, el COM -sigles també del Col·lectiu Ovidi Montllor, però referides ací al centre cultural

⁷¹⁶ COM: "Qui ... [consultat el 24 d'agost de 2023] <https://elcom.cat/qui-som>

⁷¹⁷ Es pot veure la llista de documentals en el web del propi centre: <https://acpv.cat/alcoi/> ó en <https://docsbarcelona.com/venues/centre-cultural-ovid-montllor>

⁷¹⁸ LUNA I SIRERA, Vicent: "Vint anys del Centre Ovidi Montllor", *La Veu*, 16 de gener de 2022. <https://www.nosaltreslaveu.cat/noticia/66724/vint-anys-del-centre-ovid-montllor-com>

homònim- va nàixer amb l'objectiu d'homenatjar al cantautor i preservar la seua memòria, com afirma qui va ser el seu amic en vida, el pintor alcoià Antoni Miró “ *Sense mitjans però amb voluntat, sense recursos però amb imaginació, un grup de persones es va proposar un dia construir un centre cultural que homenatjarà l'Ovidi*⁷¹⁹”. De tal mode que, siga quin siga l'esdeveniment cultural que es celebre entre les parets d'aquest local, en certa manera, directament o indirecta, sempre s'estarà donant una mena de sociabilitat al voltant del cantant i actor d'Alcoi, ja que sempre està present, com veiem adés, amb un gran mural que presideix una de les sales principals del centre.

Seguidament, podríem parlar, com ja sembla ser habitual quan parlem dels personatges i herois del valencianisme, de l'Any Ovidi que curiosament, han sigut dos “anys Ovidi”, un en 2015, quan es compliren vint anys de la mort del cantant -o de vacances com ell mateix afirmava en una de les seues composicions més conegudes: “*Em creureu mort. Jo no hauré mort. Faré vacances!*”- i en 2020 quan es celebrà el quart de segle des que va faltar el 10 de març de 1995; inclús podríem parlar de tres “anys Ovidi” si tenim en compte que molts dels actes programats per al 2020 van quedar ajornats fins a l'any següent a causa de la pandèmia de la COVID-19. En cadascuna de les ocasions es succeïren multitud d'activitats que posaven en valor la figura de Montllor, la seua memòria i els valors associats a la seua imatge, com La Gira d'Escola Valenciana que en 2015 estigué enterament dedicada a ell. Però si hi ha un homenatge que cal destacar per damunt dels altres eixe va ser el de la Festa Ovidi Montllor, una iniciativa promoguda especialment pel cantautor Feliu Ventura a través de la carta oberta “Celebrem Ovidi Montllor, carta de convit” en què defensava la recuperació de la memòria de l'alcoià mitjançant una festa que prenguera com a base les ja famoses “festes Estellés” que des de principi d'aquella dècada s'estenien per tot el País Valencià⁷²⁰. En paraules del promotor mateix: “*Ovidi Montllor representa en carn viva el compromís amb el seu poble i amb la seua cultura i llengua però també representa el seu compromís amb els treballadors i la llibertat. Oblidar Ovidi és buidar de sentit, una per una, aquestes paraules*⁷²¹”; per tant, afirma el xativí: “*És hora que el país retorni a l'Ovidi l'estima i el compromís que ell va tindre amb el seu poble: altre cop de part dels bons*⁷²²”. Una iniciativa a la qual

⁷¹⁹ Ibid.

⁷²⁰ S/A: “Feliu Ventura promou la celebració d'una ‘Festa Ovidi Montllor’ per commemorar els 20 anys de la mort del cantant alcoià”, *Ara*, 12 de gener de 2015. https://www.ara.cat/paisvalencia/feliu-ventura-festa-ovid-montllor_1_1961264.html

⁷²¹ Ibid.

⁷²² Ibid.

ràpidament es sumaren multitud de municipis tant del territori valencià com de Catalunya i les Illes Balears. Però especialment destacable va ser el cas d'Otos, municipi valencià que anualment celebra des de fa anys "Sant Ovidi" una vetlada dedicada a la seua figura, d'una manera molt pareguda a la que proposava en 2015 Ventura i que terminaria unint-se a la xarxa d'esdeveniments que sorgiren arreu del domini lingüístic català. Ara bé, el cas de la celebració que es porta a terme en aquest municipi és destacable per la seua antiguitat i per les activitats proposades, ja que cada any compta amb convidats especials com aquell 2015 quan es convidà a Eduard Fernández⁷²³, director que pretenia produir el documental "L'Ovidi", un film que va estar aturat durant anys i que aleshores cercava inversions a través del micromecenatge per poder continuar amb la seua gravació⁷²⁴. De manera que, "Sant Ovidi" no solament pretén defensar i recuperar la imatge de Montllor, sinó que, a més a més, tracta de fer possibles projectes externs que tractara de portar a terme uns determinats fins.

Per últim, dins del present apartat en què hem repassat la sociabilitat al voltant de la figura del cantautor que portava "*per cor, Alcoi, la terreta*", podem fer referència a tots aquells artistes que s'han declarat com a deixebles seus i s'han batejat amb noms referencials a l'autor com és el cas d'Ovidi Twins o Ovidi4. Pel que fa al primer d'aquests grups mencionats, començà sent un duet amb una proposta musical molt eclèctica, propera a estils musicals dispars com el reggae, el punk o la música clàssica; inclús en l'any 2013 amb el seu disc *Animalets*, s'aproparen a un públic infantil mitjançant l'elaboració d'una mena de bestiari. Així, va ser l'any 2014 quan assolirien el seu moment de màxima popularitat en participar en el cicle VAM! Que tenia com a objectiu primordial promoure la música en llengua pròpia, on acompanyarien sobre l'escenari al popular cantant tradicional Pep Gimeno "Botifarra"⁷²⁵. Ara bé, es cert que afirmar que es dona una sociabilitat al voltant d'Ovidi Montllor solament perquè un grup musical porta el seu nom de pila al nom pot semblar arriscat, però es probable que la simple referència ja puga

⁷²³ S/A: "'Sant Ovidi' adherida a la Festa Ovidi Montllor", *Vilaweb*, 26 de febrer de 2015.

<https://www.vilaweb.cat/noticia/4233280/20150226/sant-ovid-adherida-festa-ovid-montllor.html>

⁷²⁴ S/A: "Campanya de micromecenatge per finançar el documentari sobre Ovidi Montllor 'que no es va fer mai'", *Vilaweb*, 12 de gener de 2015.

<https://www.vilaweb.cat/noticia/4226747/20150112/campanya-micromecenatge-financar-documentari-ovid-montllor-mai.html>

⁷²⁵ S/A: "La Rambleta reune a Pep 'Botifarra', Ovidi Twins, Feliu Ventura, Òscar Briz, y Clara Andrés en el I Cicle VAM!", *Europapress*, <https://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-cultura-rambleta-reune-pep-botifarra-ovid-twins-feliu-ventura-oscar-briz-clara-andres-cicle-vam-20140225173242.html>

despertar certes emocionalitats entre aquells que acudeixen als seus concerts o inclús que simplement escolten el nom. D'altra banda, pot ser que el cas d'Ovidi4 siga més evident a l'hora de poder afirmar que es dona una sociabilitat que té com a epicentre a l'actor i cantant d'Alcoi, atés que més enllà de la referència que es fa en l'apel·latiu amb el qual es referencien a si mateixos com a deixebles d'aquest, la seua producció musical sí es sembla molt a la de l'alcoià, inclús recorda per moments purament al seu particular estil de "cançó" que en certs moments s'allunyava de la línia generalista del gènere de la Nova Cançó. De fet, una de les característiques que més els aproparan al cantautor serà la seua proposta per musicar alguns dels poetes que ja va musicar Montllor dècades abans com Vicent Andrés Estellés o Joan Salvat-Papasseit. De manera que, Ovidi4 articula una proposta musical que tracta de recrear els recitals del personatge que ens ocupa. Per tant, més enllà del nom del grup, les emocionalitats es fan patents a partir de l'experiència musical pròpiament dita, que transporta al públic directament als concerts de la música protesta del tardofranquisme i la transició democràtica.

En conclusió, des de mitjans de la dècada passada, coincidint amb la recuperació de la memòria de Montllor per part de les cultures polítiques del valencianisme i el consegüent augment de la seua importància en l'imaginari col·lectiu valencianista, començà a sorgir tota una xarxa de sociabilitat a voltant de l'autor, que, encara que en el present sembla ser menuda, sembla trobar-se en un creixement continu i gradual en els últims anys, amb espais estables com el Centre Cultural Ovidi Montllor i actes i entitats que treballen durant tot l'any per posar en valor al cantautor alcoià com el Col·lectiu Ovidi Montllor i els seus premis anuals a les millors produccions en llengua pròpia. Inclús han sorgit artistes en l'últim lustre que tracten d'homenatjar i recuperar el particular estil escenogràfic i musical de Montllor, que s'ha convertit en l'últim decenni en el condensador de tota la música en llengua pròpia, en el seu màxim exponent, en la gran referència per als artistes actuals i, inclús, en el gran trobador de les realitats de la societat valenciana.

Sanchis Guarner

Com hem observat adés, malgrat que Sanchis Guarner és, sens dubte, una figura referencial per al valencianisme cultural i polític, per la seua tasca com a gramàtic del valencià, entre la nova generació no existeixen grans referències a la seua figura, la qual cosa sembla evidenciar que podria estar donant-se una substitució dins de l'imaginari col·lectiu entre els més joves que estaria convertint al valencià en una figura cada vegada més secundària. Encara i tot, sí podríem destacar alguns esdeveniments que giren al voltant de la figura de Guarner com els premis Sanchis Guarner de narrativa en valencià que entrega l'institut d'educació secundària que porta el seu nom en la població valenciana de Castelló de Rugat. El punt característic d'aquests guardons és que s'atorguen anualment a un alumne després que el jurat revise els textos lliurats per aquests. De manera que, el seu objectiu principal seria el de potenciar l'escriptura en llengua pròpia entre els seu alumnat. Tant és així, que des de fa uns anys, s'entrega també un premi de poesia en valencià i un altre de disseny de portada, per tal de promoure la creativitat entre els joves⁷²⁶. Per tant, l'IES Sanchis Guarner en les últimes dècades s'hauria convertit, així, en un centre important d'irradiació de cultura autòctona, la qual cosa no fa més que seguir l'exemple dels valors que es desprenen de la figura del gramàtic valencià. És per això que, directa o indirectament, aquest hauria esdevingut en un lloc de sociabilitat entorn de la figura de Guarner i potenciaría, en certa manera, algunes de les característiques bàsiques de la seua imatge cultural en l'imaginari col·lectiu de les cultures polítiques del valencianisme.

Igualment, hem de mencionar en aquestes pàgines els carrers que porten el nom de l'escriptor i estudiós valencià que sens dubte són una mostra de nacionalisme banal, ja que representen una forma de sociabilitat quotidiana individual que reforcen certes identitats en els individus de manera indirecta. Així doncs, podem nomenar alguns d'ells per fer-nos una idea de fins a on ha sigut capaç d'abastar aquesta figura; en conseqüència, trobem carrers, places i avingudes que homenatgen a Guarner en poblacions com Aldaia, Foios, València, Manises, Sedaví, El Campello, Sagrà, Crevillent Castelló de la Plana, Vila-real, Benicàssim, La Vall d'Uixó, etc. Açò deixa clar que, encara que la nova

⁷²⁶ S/A: "XII edició dels premis de l'IES Sanchis Guarner de Castelló de Rugat", *Vilaweb*, 11 de març de 2014. <https://www.vilaweb.cat/noticia/4178478/20140311/xii-edicio-premis-lies-manuel-sanchis-guarner-castello-rugat/secure.html>

generació valencianista haja deixat de costat la figura del lingüista valencià, el seu record i el seu exemple encara continua viu, quasi com una figura universal per als valencians, encara que, certa part de la societat valenciana encara s'oposa a allò que va significar Manuel Sanchis Guarnier durant la transició democràtica valenciana.

Conclusions: i elles?

En conclusió, com hem vist en les últimes pàgines, des de fa poc més de tres dècades, el valencianisme actual ha engranat paulatinament un gran teixit de sociabilitat mitjançant gran nombre de xarxes de sociabilitat concretes, com els concerts i festivals -com veurem a continuació-, els centres socials, les Tobades d'Escola Valenciana o els Aplecs, però també a través de xarxes que giren al voltant d'homenatges efímers o estables dedicats a algunes de les figures més importants dins de l'imaginari col·lectiu valencianista com són Ovidi Montllor, Guillem Agulló, Joan Fuster o Enric Valor; cadascú amb significats ben diferents que acaben per articular un tot heterogeni, però únic al seu torn, que exemplificaria els ítems bàsics del que significa ser valencià, al construir un sistema de valors positius al voltant dels personatges esmentats.

Ara bé, després del recorregut fet, cal encara preguntar-nos on hi són les figures femenines en la sociabilitat i els homenatges d'aquest renovat valencianisme. Doncs bé, encara que és veritat que al revisionisme històric, que ha caracteritzat a la nova generació, s'ha acompanyat d'una recuperació de les figures femenines per tal de sumar-les a l'imaginari com a arquetips de lluita i superació, els esdeveniments que giren al voltant d'elles no hi són tants ni amb tant de pes entre aquestes cultures polítiques com ho són els que recorden a figures masculines. Així doncs, per exemple, sí trobem premis dedicats a les dones de la història i la cultura valenciana com els Premis Carmelina Sánchez-Cutillas, els Premis Isabel-Clara Simó o els premis Carme Miquel; que venen a destacar uns certs valors adherits a la figura de cadascuna d'elles, ja que en el cas dels tercers guardons mencionats premien l'ús de la llengua, la qual cosa vindria a reforçar el caràcter de Miquel com a mare amantíssima de la llengua valenciana, que hem destacat ja en punts anteriors, mentre que en el cas de Simó els premis que porten el seu nom destaquen el seu valor com a gran cronista i narradora valenciana.

Pel que fa a la sociabilitat de caràcter i sensibilitat més valencianista, estrictament parlant, podríem mencionar ací les Trobades d'Escola Valenciana de l'any 2023 que constituïren un homenatge a Carme Miquel, mestra i cap de la institució durant la dècada de mil nou-cents noranta⁷²⁷. Igualment, també trobem alguns altres esdeveniments efímers de curta duració com l'acte de reconeixement que la Universitat de València va celebrar en honor a Alejandra Soler amb motiu del seu centé aniversari, quan l'activista política encara vivia⁷²⁸. Cosa semblant a allò que va fer la Universitat d'Alacant al seu campus de Sant Vicent del Raspeig per commemorar el huitanta aniversari d'Isabel-Clara Simó el 4 d'abril de 2023⁷²⁹.

Conseqüentment, si ja quan analitzàvem el discurs del valencianisme cultural actual, podíem esbrinar una absència de dones valencianes inclús dins del discurs dels feminismes emmarcats també dins d'aquestes cultures polítiques autòctones, en el cas de la sociabilitat encara es fa més evident, ja que poques són les figures de dones entorn de les quals s'han creat xarxes de sociabilitat i encara menys són els actes permanents que es celebren de manera recurrent que homenatgen a alguna d'elles. Per la qual cosa, podríem afirmar que encara que el valencianisme cultural i polític cada vegada aposta més per la igualtat i fa gala d'ella al seu discurs, la realitat encara és molt diferent, atés que les dones ocupen un paper secundari tant en el discurs com en els homenatges i, per tant, el seu pes dins de l'imaginari col·lectiu valencianista sembla ser marginal.

⁷²⁷ BOUIALI, Miriam: "Les Trobades 2023, un homenatge col·lectiu a Carme Miquel", *Levante-EMV*, 20 de març de 2023. <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2023/03/23/les-trobades-2023-homenatge-collectiu-85064263.html>

⁷²⁸ S/A: "Homenaje a Alejandra Soler, histórica militante de la FUE, al cumplir 100 años", *Universitat de València*, 10 de juliol de 2013. <https://www.uv.es/uvweb/universidad/es/listado-noticias/homenaje-alejandra-soler-historica-militante-fue-al-cumplir-100-anos-1285846070123/Noticia.html?id=1285887908804>

⁷²⁹ S/A: "Jornada homenatge a Isabel-Clara Simó", *Associació d'Escriptors en Llengua Catalana*, 31 de març de 2023. <https://www.escriptors.cat/agenda/jornada-homenatge-isabel-clara-simo>

CAPÍTOL 4.- LA NOVA MÚSICA EN VALENCIÀ COM A EIX D'UNES NOVES SOCIABILITATS I CULTURES

4.1.-Concerts

Per tal de continuar amb l'anàlisi, ens focalitzarem en la tipologia de sociabilitat més bàsica associada a la música: els concerts. Pel fet que, la seua importància no resideix únicament, com cabria esperar, en què la música siga l'epicentre de l'activitat, sinó més bé en la gran reciprocitat que es produeix entre públic i artista, fins al punt que ambdós acaben per convertir-se, en certes ocasions, en una mateixa veu indissociable. Precisament, aquesta interacció diferencia les actuacions de la nova música en valencià, d'aquells recitals quasi episcopals de la generació tardofranquista.

Ara bé, davant la impossibilitat d'analitzar els milers de concerts celebrats durant els últims trenta anys, hem d'aproximar-nos a aquells que hagen tingut major rellevància pel seu simbolisme o per l'afluència de públic. Atés que, malgrat la importància que puguen tindre tots i cadascun d'ells, per diferents motius, existeixen alguns que, pel moment en què es van celebrar o per allò que van significar, mereixen un esment especial.

Obrint Pas als Premis Octubre: el primer impacte mediàtic

Així doncs, inicialment cal destacar la primera aparició d'un grup de la nova ona en una televisió pública; que es donaria el 26 d'octubre de 1996, amb l'actuació d'Obrint Pas en la vint-i-cinquena edició dels Premis Octubre que, encara que s'havien de retransmetre contractualment per RTVV, van acabar sent emesos per la catalana TV3 davant la negativa de les institucions valencianes -controlades ja pel Partit Popular- a complir en les seues obligacions⁷³⁰. Amb tot, la banda de Benimaclet -que no havia publicat encara el seu primer disc d'estudi- es pujava a les taules de l'escenari d'un dels actes més

⁷³⁰ S/A: "25 anys de Premis Octubre", *Anuaris.cat*. [consultado el 17 de abril de 2019]
http://anuaris.cat/article/premis_octubre_25_anys_de_premis_al_pais_valencia/154/

importants de les lletres catalanes -organitzat per l'editorial 3i4 i l'entitat Acció Cultural del País Valencià- per a cantar en favor de la lluita i la resistència contra el feixisme i l'opressió -un fet que mostra cert paral·lelisme, si ho pensem detingudament, en la presentació en societat de Raimon quan actuà en els Premis Santa Llúcia, el 13 de desembre de 1962 -.

Simultàniament, darrere d'ells, feren onejar ensenyes tan representatives per als nacionalismes perifèrics i les cultures polítiques d'esquerra com la Ikurriña d'Euskal Herria, la Senyera Estelada catalana, la bandera palestina, l'occitana o la corsa -totes elles pertanyents a diferents pobles sense estat-. D'aquesta manera, a través de l'escenografia, el grup podia aconseguir que l'espectador fora conscient de la relació entre totes aquestes nacions, alhora que la lletra de les dues cançons posava l'accent en l'existència d'un poder opressor que no permetia ser lliure als pobles. Finalment, acabaren la seua actuació amb un repetitiu: "*Venen temps de lluita, el futur és nostre*" que tractava d'inculcar la idea - certa o no- de moviment justificat històricament que, a més a més, comptava amb una gran adhesió i poder de mobilització.

Per la seua part, cal destacar el fet que els dolçainers se situen a ambdós costats del cantant, en una posició molt destacada en l'escena, perquè mitjançant la seua figura es fa tangible la tradició valenciana i la intenció de recuperar els instruments populars per a posar-los al servei dels nous estils musicals de finals de segle XX.

Recapitulant, alguns dels elements discursius del nou valencianisme es posen de manifest en aquesta curta però interessant actuació que aconsegueix una simbiosi perfecta entre música i desplegament escènic. No obstant això, per tal d'entendre millor la importància de les interpretacions en directe quan es tracta de crear identitats, serà precís destacar la interacció entre els qui es troben a l'escenari i els assistents, com quan un jove Xavi Sarrià entone una versió del típic càntic fester *Boti, boti* amb clars tints antiespanyols: "*Boti, boti, boti, espanyol el que no boti!*"; que automàticament va aconseguir que l'audiència participara del relat nacionalista que els músics estaven construint damunt de la tarima⁷³¹.

⁷³¹ S/A: *Premis Octubre* [programa], Espanya: TV3, 1996.

En Moviment!: una demostració multitudinària

Nou anys després d'aquella exhibició musical que Obrint Pas va brindar al públic assistent a la gala dels Premis Octubre de 1996, el mateix grup tornà a marcar una data fonamental per a la història de moviment musical valencianista actual. O siga, quan la banda de Benimaclet ja hi era consagrada i començava a intuir-se un cavi en el discurs de la música en llengua pròpia.

La data assenyalada va ser el 30 d'abril de 2005, quan Obrint Pas va realitzar una multitudinària actuació, davant de 8.000 assistents⁷³², amb motiu de la commemoració del "25 d'abril". Malgrat això, ni la data escollida, ni que es tractara del concert més multitudinari fins a la data de la nova generació, foren la clau perquè la vetlada pervisquera en l'imaginari col·lectiu de la nació; sinó que, més aviat, ho va ser el fet que es convertira en el primer directe enregistrat audiovisualment -comercialitzat amb èxit en DVD⁷³³- per un únic grup d'aquesta fornada d'artistes -la qual cosa ens permet fer-nos una idea del potencial del moviment i els recursos en què contaven tan sols una dècada després d'haver esclatat artísticament-. Precisament, això ho fa especial, perquè la banda no va escatimar esforços per tal de sorprendre la seua audiència, com acostuma a succeir quan un directe es dissenya per a ser publicat posteriorment.

Aquella nit, el repertori començà amb una reinterpretació de *La Flama* -en forma de jota valenciana- de la qual es van encarregar intèrprets tradicionals que es van acompanyar per dolçaines, tabals, i el dansar de dos gegants en el fons de l'escena. En altres paraules, els primers minuts de l'acte foren una declaració d'intencions en el camí de la restitució i salvaguarda de les tradicions culturals. Açò, es va convertir en una constant al llarg de l'actuació, com veurem més endavant, quan es disposen a interpretar *Cada cop* i facen aparició un grup de dimonis típics en les desfilades lúdiques d'algunes zones valencianes i de la *Cavalcada del Foc* de la capital del Túria -celebrada durant la vesprada del 18 de març, poques hores abans de la coneguda *Nit del Foc*-. Llavors, s'aconsegueix connectar la tradició amb el relat discursiu; perquè, no és casual que, després de les jotes interpretades i les danses dels gegants, sonen els versos del discurs de Joan Fuster que el

⁷³² 4 S/A: "Obrint Pas convoquen 8.000 persones al concert central de la gira 'Un Poble en Moviment'", *Enderrock*, 2 de maig de 2005.

<http://www.enderrock.cat/noticia/741/obrint/pas/convoquen/8000/persones/al/concert/central/gira/quot/poble/moviment/quot>

⁷³³ -OBRINT PAS (productores): *Un Poble en Moviment!* [Concert], Espanya, INFO TV, 2005

grup va incloure en la mescla de *Fuster 82/02*, amb la clara finalitat d'interconnectar allò que es considera popular amb la intel·lectualitat, per mitjà de la seua construcció escènica de la narració valencianista.

Més endavant, durant el concert, caldrà destacar *1939* dedicada al combatents antifeixistes de la Guerra Civil Espanyola. Atés que, la seua interpretació fa que quede patent que el valencianisme que defensen els components d'Obrint Pas -del qual en aquell moment també està sent partícip l'audiència- es basa en la resistència contra el feixisme i les imposicions foranes. Ara bé, aquesta idea de resistència anà més enllà de la història del País Valencià, ja que, mentre s'interpretava *Novembre*, Xavi Sarrià -líder de la formació- va fer un ràpid parèntesi per a retre homenatge a grans figures de les cultures polítiques d'esquerra com Salvador Allende, Víctor Jara, Ernesto "Che" Guevara o Tupac Amaru. Cosa que ens podria conduir a pensar que ens trobem davant d'un intent d'internacionalitzar la lluita del nacionalisme valencià -aspecte tractat molt sovint en les lletres dels de Benimaclet-. De fet, sembla que aquesta serà una de les estratègies clau de l'escenografia de la banda -com hem pogut observar en la gala dels *Premis Octubre* de 1996- que es va repetir més endavant aquella mateixa nit, quan durant la interpretació de *Som la paraula silenciada* tornaren a fer acte de presència els mastelers -amb dos banderes cadascun-, exactament igual que va ocórrer nou anys abans. Però, en aquesta ocasió, ens trobem amb dues noves ensenyes nacionals, que casualment han format o formen part del Regne Unit, com són la de la República d'Irlanda i la del País de Gal·les. Un canvi que s'explicaria com una manera de fer més fàcil i accessible allò que pretenien des d'un principi amb l'exhibició d'aquestes ensenyes, si considerem que les que van ser substituïdes foren aquelles més difícils d'identificar per un públic poc instruït en vexil·lologia.

Encara més, la simbologia va copar l'escenografia fins i tot en els més xicotets detalls. Una clara mostra la trobem en la samarreta en record de la Xàtiva cremada per les tropes Felip V que va lluir Feliu Ventura -primer convidat de la nit-. En conseqüència, la indumentària també constitueix en una important forma de reivindicació, com veurem més tard quan apareguen en escena un grup de joves amb samarretes blanques i el text "*defensem l'horta*" -durant la cançó *Telefeixisme*-, que connectaven directament amb la idea, tan tractada per aquests artistes, del poble valencià que ha hagut d'aguantar les investides de la història i les amenaces externes que fan perillar els fonaments de la identitat valenciana. És per això que podem afirmar que el recital d'aquella nit al Campus

de Tarongers -Universitat de València- es va convertir en un acte de reafirmació valencianista, on es convidava a defensar allò que consideren valencià davant la intromissió forana que es donava des de temps de Felip V i la imposició de la seua administració centralitzadora.

Per altra part, com ja hem vist, els col·laboradors van jugar un paper de gran pes en el desenvolupament de la celebració. Entre tots ells, destacà especialment Fermín Muguruza, líder de Kortatu i Negu Gorriak, dos dels grups més importants del denominat Rock “Radikal” Basc, que havien construït un relat del nacionalisme en Euskadi molt semblant al que Obrint Pas estava articulant en València. Fins i tot, ambdós, els valencians i els euskalduns, enalteixen polèmiques figures com a herois de la seua causa, com va fer Kortatu en la cançó *Sarri*, *sarri* dedicada a un pres relacionat amb banda terrorista ETA que va aconseguir fugir de presó -amagat en un altaveu- després d'un concert celebrat en la penitenciària de Martutene⁷³⁴. Els fets esdevinguts aquell 7 de juliol de 1985 van convertir a Joseba Sarrionandia -el pres fugat- en un mite de la resistència basca contra l'estat espanyol. Per tant, inevitablement, quan el cantant basc pujà a l'escenari, entre els assistents van començaren a aparèixer ikurriñes que es mesclaven amb les senyeres -sense blau- i amb les estelades en una mar de banderes que agermanaven a dos pobles amb identitats nacionals alternatives a l'espanyola. D'aquesta manera, en la memòria de qualsevol assistent, hauria quedat clara la unió de dos pobles que lluiten contra un enemic comú, fent que, amb tota seguretat, l'individu quedara imbuït -tenint en compte l'evolució del concert- d'una certa idea de justícia històrica representada en la lluita de dos entitats reprimides contra el seu opressor; i, com a conseqüència, amb major facilitat podria haver quedat adherit al relat proposat per la música valencianista.

Si amb això no fora suficient, Obrint Pas va continuar forjant la seua narració lineal, mitjançant els significats derivats de la figura de Guillem Agulló -el seu Joseba Sarrionandia, però encara més significatiu-, jove assassinat a Montanejos a mans d'un militant d'ultradreta que pertanyia als perillosos grupuscles que semblaven estar darrere de les amenaces de mort cap a destacats nacionalistes i personatges de les cultures polítiques d'esquerra, com el líder del moviment Okupa Davide⁷³⁵. Durant l'homenatge,

⁷³⁴ GARCÍA, Javier: “Dos ‘etarras’ lograron fugarse de la cárcel de Martutene escondidos en aparatos de megafonía tras un recital”, *El País*, 8 de juliol de 1985.

https://elpais.com/diario/1985/07/08/espana/489621605_850215.html

⁷³⁵ Montagud, Vicent: “El joven asesinado ...” 12 de diciembre de 1993

a més a més, donaren veu a Betlem Agulló -germana del finat- que va fer un potent parlament en memòria del seu germà, que finalitzà amb el ja famós lema: “*Guillem Agulló, ni oblit ni perdó*”; victorejat a l'uníson pel públic com si es tractara d'un heroi de la defensa nacional. Tot seguit, aquesta mena d'exaltació identitària es va veure secundada per una pancarta col·locada al capdavant de l'escenari que exhibia un cridaner “*Defensem la terra*”. Així, d'una banda, converteixen al de Burjassot en un referent per a la nova generació de nacionalistes valencians, alhora que s'aprofita la immaculada imatge construïda per tal de relacionar-la amb la defensa del territori i del “nosaltres” contra “l'altre”; vist que com va esgrimir Betlem Agulló: “*Com molts de nosaltres l'únic que desitjava era viure en llibertat. Aquests foren els motius que portaren al seu assassinat a mans d'aquells que no pensen com nosaltres.*”. Una asseveració que, irremeiablement, connecta la imatge de l'assassinat amb l'experiència que cadascun dels individus del públic ha pogut viure al llarg de la seua vida i, al seu torn, teix una complexa xarxa d'experiències i identifications -personals i col·lectives- entre els assistents. Per últim, per a reforçar aquesta emocionalitat derivada del discurs, Obrint Pas va interpretar, immediatament, *No tingues por* -cançó dedicada al jove maulet- que el cantant va finalitzar al crit de “*Visca terra lliure*”.

Després d'això, encara quedava espectacle per davant i, el següent dels convidats, Miquel Gil -ex-cantant d'Al Tall i una de les veus més representatives de la música Folk valenciana- va interpretar, junt amb els protagonistes, *Del sud*, una col·laboració que conjugava perfectament identitat i tradició. Conexió que es va fer més evident en l'última cançó de la nit, quan Vicent Torrent -membre fundador d'Al Tall- va interpretar *El cant dels Mulets*, a la qual convergeixen gran part dels elements de la narració nacional d'Obrint Pas -tot i ser una versió de l'obra del grup folk-, ja que trobem una temàtica històrica, que es pot comparar amb el present, alhora que recupera elements de la tradició i crida a la revolta contra “l'invasor”. Tot açò, es va apuntalar, finalment, amb l'escenografia en el moment que entre el públic sorgiren correfocs -elements de la tradició festiva- mentre al micròfon el líder de la banda exclamava com a comiat: “*Visa terra lliure*” i “*som un poble en moviment*” -crits específics a la revolta-.

En definitiva, el concert constitueix una altra manera de narrar la nació, però de forma més pròxima a l'audiència, atés que aquesta pot ser partícip d'una experiència que reafirma la seua identitat pròpia, en sentir-se part d'un tot amb el qual comparteix un mode singular d'entendre la seua realitat. Per consegüent, acudir a una actuació de qualsevol d'aquests

grups es converteix en un acte polític de gran magnitud, ja que aquestes, al seu torn, reafirmen i construeixen una nova línia nacionalista a través de la memòria i les imatges, a la vegada que els assistents viuen experiències comunes que els permeten assumir una consciència alternativa, per mitjà de la relació interpersonal amb els seus iguals.

Del tancament d'RTVV a la improvisació en la Plaça de la Verge

La música en llengua pròpia sempre ha donat suport a diverses causes polítiques. Així doncs, creiem necessari analitzar algunes de les actuacions dutes a terme pels seus músics en favor de les diverses causes afins. En concret, cal mencionar l'improvisat concert que es va realitzar en la Plaça de la Verge de València – el 6 de novembre de 2013- durant el transcurs de la concentració contra el tancament de Radiotelevisió Valenciana -RTVV-⁷³⁶. Perquè, malgrat les nombroses crítiques abocades pel valencianisme cap a la televisió pública -des que el Partit Popular va arribar a la Generalitat Valenciana- pels continus casos de manipulació, molts van ser els que es van acostar a protestar pel seu tancament. L'explicació a aquest fenomen, aparentment contradictori, la podem trobar en unes declaracions de Xavi Sarrià⁷³⁷ en què afirmava que, amb el tancament, arribava el fi dels únics mitjans en llengua pròpia i, sense ells, una part important de la cultura valenciana perillava. Igualment, van ser moltes les persones anònimes que aquell dia, al votant de les 19.30 hores, van començar a ocupar els voltants del Palau de la Generalitat per tal de protestar contra allò que consideraven una maniobra política destinada a silenciar al poble, com testificaven algunes pancartes mostrades aquell capvespre: “*No callareu la veu d'un poble*” o “*Els vostres deliris, la mort d'un país*”⁷³⁸.

Durant la protesta, es va celebrar un improvisat concert en un dels vèrtexs de la plaça, per damunt del nivell del públic, on van actuar alguns dels artistes més prestigiosos de la música valenciana. Però, especialment emotiva va ser la intervenció d'Aspencat, doncs

⁷³⁶ ALMENAR, Pilar: “Concentración en Valencia contra el cierre de RTVV”, *El País*, 7 de novembre de 2013. https://elpais.com/ccaa/2013/11/06/valencia/1383765134_380778.html

⁷³⁷ CERDÀ, Paco: “La tele que censuró el nombre de la Isla de Peter Pan”, *Levante-EMV*, 7 de novembre de 2013. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2013/11/07/tele-censuro-nombre-isla-peter/1048616.html>

⁷³⁸ ALMENAR, Pilar: “Concentración en Valencia...”, *El País*, 7 de novembre de 2013

el grup de Xaló va trepitjar les taules de l'improvisat escenari per a interpretar una de les seues cançons més conegudes -convertida en himne contra la repressió cultural i mediàtica-: *L'herència*, dedicada a tots aquells que van cantar en valencià i van transmetre la cultura pròpia. Així, manifestants i música van semblar fondre's en un sol sentiment en favor d'allò que consideraven propi i que perillava a causa de les interferències foranes. D'aquesta manera, va quedar patent que el valencianisme polític ara no sols es manifestava en favor d'allò que considerava més afí -com ja havia fet per a evitar el cessament d'emissions de TV3 en territori valencià-, sinó que ho feia pels drets de tots els valencians. O siga, es va produir un viratge en les accions públiques que va poder acostar a aquests grups a una base social cada vegada més àmplia, perquè la seua manera d'actuar i socialitzar començava a ser més popular i, cada vegada, tenia més clar que l'enemic venia de fora. En altres paraules, seguint la teoria de Žižek⁷³⁹ -sobre les narracions que homogeneïtzen a un grup, a partir de la demonització d'un altre-, podríem dir que el nacionalisme valencià al culpar públicament de tots els mals de la societat al Partit Popular, es guanyava, en conseqüència, l'adhesió dels que s'oposaven a la gestió, encara que no foren nacionalistes. De fet, la sociabilitat que es va dur a terme aquells dies tant en les concentracions, com per mitjà dels programes especials emesos durant les últimes hores de RTVV, va millorar substancialment la imatge dels nacionalistes entre qui fins aleshores no ho eren, però que van començar a simpatitzar amb aquesta cultura política, amb la qual es van veure fosos defensant la cultura valenciana contra un enemic comú.

Enfonsament de la censura, la música en valencià torna al centre de València.

El clima de descontent va anar en augment i, després de dècades silenciats per les institucions valencianes i sense possibilitat d'actuar en el centre del *Cap i Casal*, als músics d'aquesta escena -sorgida a finals del segle XX- se'ls va presentar una oportunitat única, quan el grup porto-riqueny Calle 13 es decantà -quasi temeràriament- per La Gossa Sorda com acompanyant en l'actuació que durien a terme en Plaça de Bous de València. De fet, en paraules del Josep Nadal -diputat en les Corts per C. Compromís i cantant del grup de Pego- el moviment de la productora dels llatinoamericans va ser molt arriscat i

⁷³⁹ ŽIZEK, Slavoj: *El acoso ...*, 1997, pp. 26-27

els músics pegolins vivien amb por que el concert poguera resultar cancel·lat per part de les institucions governamentals, com venia sent costum⁷⁴⁰.

A més a més, la casualitat va voler que l'actuació es duguera a terme just un dia després que Joan Ribó fora investit alcalde de la ciutat, en el que suposava l'arribada sorprenent d'una coalició política, amb gran protagonisme dels nacionalistes o federalistes del Bloc Nacionalista i Iniciativa del Poble Valencià, a les institucions. Per tant, el concert, al qual van acudir 10.000 persones⁷⁴¹ es va convertir, com era lògic, en un gran espai de sociabilitat i de celebració d'aquesta cultura política. Ara bé, per poder afirmar açò, hem de preguntar-nos si tots els assistents acudiren per La Gossa Sorda o únicament a veure en directe a una banda internacional com a Calle 13. Atés que, si la majoria foren aquests últims, ens trobem davant una conjuntura fonamental; ja que, individus sense consciència valencianista es van veure exposats a un espai de sociabilitat nacionalista que comptava entre el públic amb algunes de les seues il·lustres figures com: Enric Morera o Miquel Gironés. Un contacte social que, en definitiva, es va poder traduir, en segons quins casos, en la presa de consciència d'aquells que havien tingut experiències similars a la dels valencianistes, però que no se sentien pròxims a aquests abans del 14 de juny.

Confirmació de l'èxit entre les masses i el suport institucional

El mateix escenari va ser la seu d'una vetlada que podríem considerar com una altra data clau en l'esdevenir de la cultura musical valencianista actual, si considerem que el concert realitzat per La Fúmiga -juntament amb Zoo el grup en actiu que més públic mobilitza actualment- en la Plaça de Bous de València l'1 d'abril de 2022 va representar la confirmació d'un canvi de paradigma en l'escena abans coneguda com a *Ska Valencià* -mot en desús des de fa dos dècades, per la irrupció de nous ritmes i gèneres en la música autòctona-, que hui ben bé es podria anomenar genèricament com a *moviment musical valencianista* -a causa de allò homogeni del seu discurs, però l'heterogenia existent en les

⁷⁴⁰ ANDRÉS, Raquel: "Entrevista...", 15 de juny de 2015

⁷⁴¹ VIÑAS, Eugenio: "Unas 10.000 personas celebran con Calle 13 y La Gossa Sorda el cambio político en Valencia", *Valencia Plaza*, 15 de juny de 2015. <http://epoca1.valenciaplaza.com/ver/158556/unas-10-000-personas-celebran-con-calle-13-y-la-gossa-sorda-el-cambio-politico-en-valencia.html>

seues sonoritats-. Ara bé, la pregunta que ens hem de formular és per què es pot considerar com a la confirmació d'un nou panorama, si huit anys abans La Gossa Sorda ja havia aconseguit actuar-hi en el centre de la capital del País Valencià. La resposta és complicada, però alhora una interessant oportunitat per reflexionar sobre el gir i el canvi de concepció social i institucional. Atés que, aquest concert, com la resta de la gira Fotosíntesi de La Fúmiga, ha sigut finançat per la Generalitat Valenciana a través de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, mitjançant el projecte *Sempre teua, la teua llengua* -destinat a divulgar i potenciar l'ús del valencià-, així com també ho ha estat per l'Institut Valencià de Cultura; cosa que, fins fa poc més d'un lustre semblava una quimera per a molts dels artistes identificats amb aquest corrent artístic o, inclús, que simplement componguera la seua producció en llengua autòctona. És a dir, la subvenció dels espectacles per part de l'administració pública sembla ser un primer indicatiu de l'acceptació de la música de masses valenciana i valencianista per part de les institucions, així com la ratificació de la fi de la censura imperant des de principi de la dècada de mil nou-cents huitanta i que trobà el seu punt àlgid durant els mandats del Partit Popular -que portà a la cancel·lació repentina de nombroses celebracions⁷⁴² com el Tirant de Rock de l'any 2003 o, inclús, a l'aturada de publicacions d'alguns músics com Ovidi Montllor- .

A més a més, aquest concert concretava definitivament el sorgiment d'una nova fornada de músics apareguda en la segona meitat de la dècada passada. És més, l'acte en si semblà ser per instants la celebració d'aquesta nova generació, ja que tant els protagonistes com els artistes convidats pertanyen a ella. Per tant, més de set mil cinc-cents espectadors⁷⁴³ van quedar impregnats aquella nit d'una nova manera de definir el sentir valencià que gradualment s'ha anat allunyant del missatge polític -que radiaven grups com Obrint Pas, La Gossa Sorda, Aspencat o Odi- fins a apropar-se més a allò que podríem nomenar com a nacionalisme emocional més proper al romanticisme. Un canvi que, com ja hem explicat amb anterioritat, pot haver-se degut a l'èxit assolit per un partit valencianista en les eleccions de 2015 i el seu manteniment en el poder al llarg d'aquests anys.

⁷⁴²S/A: "5000 joves s'apleguen al Pàrquing del Campus de Tarongers de la Universitat de València en l'edició 2003 del Tirant de Rock", ACPV, 12 de maig de 2003. <https://acpv.cat/2003/05/12/5000-joves-s-apleguen-al-parquing-del-campus-tarongers-de-la-universitat-de-valencia-en-l-edicio-2003-del-tirant-de-rock/>

⁷⁴³ S/A: "La Fúmiga enciende la plaza de toros de València con la presentación de su disco 'Fotosíntesi' ante 7.500 personas", *Europa Press*, 2 d'abril de 2022. <https://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-fumiga-enciende-plaza-toros-valencia-presentacion-disco-fotosintesi-7500-personas-20220402190553.html>

En resum, l'espectacle encapçalat per La Fúmiga i Oques Grasses l'1 d'abril de 2022 en la Plaça de Bous de València no va ser important per la posada en escena, ni pel missatge dels grups, ni tan sols per ser el primer concert d'un grup valencianista en eixe recinte - que no ho era- com alguns asseveraven, sinó que la seua rellevància residia en el seu finançament per part d'unes institucions que anys abans rebutjaven qualsevol mena d'expressió de la identitat pròpia i en els artistes que hi actuaren, que confirmaven, amb la seua presència i amb la mobilització d'un públic nombrós, l'existència d'una nova generació -musical i social- dins de l'onada nacionalista actual. En conseqüència, l'acte fou una mostra de la consistència del moviment cultural valencianista i la confirmació de paradigma. Encara que cal ser crític amb aquesta afirmació, perquè sempre pot existir el dubte de per què les administracions públiques fomenten una determinada cultura i a uns determinats grups adherits a aquesta.

Quaranta anys fent cultura, quaranta anys fent país. Una derrota rellegida.

L'aprovació i posterior entrada en vigor de l'estatut d'autonomia de la Comunitat Valenciana en 1982 va significar, clarament, la derrota del valencianisme polític tardó i postfranquista, i la lectura en clau negativa de l'esdeveniment va sumir al moviment en una profunda crisi existencial i política de la qual tardà més d'una dècada en començar a eixir. Les claus per entendre aquesta deriva depressiva del nacionalisme valencià en els últims anys del segle XX es troba entre les fulles d'aquell estatut que fixava un nom, unes senyes d'identitat i uns símbols que els eren aliés als nacionalistes, com la Real Senyera -bandera de la ciutat de València que passà a representar a tot el territori valencià- o la sempre criticada denominació de Comunitat Valenciana -que igual que en el cas anterior semblava negar als valencians tota identitat pròpia que no fora llegida d'una manera regional i associada a la idea d'Espanya concebuda per les dretes-. Però no sols això, sinó que també van haver de contemplar com la primera oportunitat, en més de quaranta anys -des de 1936-, per assolir l'autodeterminació se'ls acabava d'escapar d'entre les mans i la seua participació en el document havia resultat quasi testimonial, la qual cosa, de facto, va significar la derrota definitiva d'aquest sector en la denominada Batalla de València - o més bé "per València"-.

No obstant això, com ja hem exposat amb anterioritat, si hi ha una cosa en què el nacionalisme valencià va triomfar en aquell moment, va ser en l'apartat lingüístic. Atés que, les normes escollides per a l'ensenyament de la llengua valenciana, tal com va arrebregar la Lei d'Ús i Ensenyament del Valencià uns anys més tard, van ser les de Castelló que havien sigut des de 1932 la base de l'idioma per als valencianistes i que tractaren de ser refutades pels sectors regionalistes amb la publicació de les Normes del Puig en 1979. Així, almenys aconseguiren que tota una generació de valencians accedira a la llengua segons els seus criteris, cosa que a la llarga va ser crucial per a l'esdevindre del valencianisme cultural -no és casual que el màxim creixement de la cultura en llengua pròpia haja ocorregut en els anys posteriors a l'entrada en vigor d'aquesta llei-.

En definitiva, es tracta d'una derrota que podria haver sigut llegida de diferent manera, si atenem als resultats, però que en el seu temps va ser interpretada d'un mode tan negatiu que portà al fusterianisme a una profunda crisi i quasi a la seua desaparició. Per tant, açò ens invita a reflexionar sobre allò que va succeir en la plaça de bous de València la nit del 2 de juliol de 2022, quan es celebrà el concert "Quaranta anys fent País" que pretenia commemorar l'aniversari de l'aprovació de l'estatu d'autonomia. Açò, a priori podria semblar normal i inclús en principi es podria pensar que no té cap relació amb el nacionalisme valencià, si atenem a la consideració pejorativa que es tenia del document en aquests cercles. Ara bé, el títol sota el que s'anuncià la vetlada i la seua relació amb l'arxiconegut lema valencianista "Fer País", ja ens deixa entreveure el camí pel que transitaria la nit. Igualment, també hem de tindre present la llarga llista d'artistes i grups presents en la programació de l'esdeveniment, així com l'escenografia del mateix i les actuacions folklòriques i d'elements de festes tradicionals -muixerangues, cabuts, gegants, etc.-.

Abans de parlar del concert en si, val la pena començant parlar de la cartelleria i el marxandatge, elements visuals que acompanyen a l'espectacle des que va ser anunciat i el qual serveix per a recordar les emocionalitats viscudes en ell temps després de la seua celebració. Del mateix mode, aquesta mena de propagandística també es fa servir per llançar un missatge tant per aquell que la produeix, com per qui l'adquireix o la porta. Un aspecte que no deu passar desapercebut, ja que comporta una gran importància a l'hora de contribuir a construir un determinat missatge en un determinat moment sense necessitat de desplegar grans mecanismes ni catalitzadors -més enllà d'una tela estampada-, com si es tractés d'una mena de branca derivada d'allò que Michael Billig

nomenà com a “nacionalisme banal”. En el cas que ens ocupa a més del cartell que anunciava el concert, també trobem samarretes -negres i grises- estampades en roig amb la imatge de marca de la celebració del quaranta aniversari de l'Estatut d'Autonomia, així com ventalls i borses blanques amb el logotip de la vetlada serigrafiat amb els colors de la Reial Senyera. De fet, la icona del quadragèsim aniversari de l'autonomia valenciana és, en essència, una desconstrucció de la bandera de la Comunitat Valenciana encarregada per la Generalitat Valenciana a l'artista Dani Nebot⁷⁴⁴. En conseqüència, més enllà del pòster anunciador que resava “40 anys fent cultura”, hauríem de destacar i analitzar les altres peces de marxandatge que foren entregades gratuïtament al públic assistent.

Primerament, destacaria la samarreta que lluia el logotip de la campanya en roig i l'eslògan “40 anys fent país” al costat, de manera que el conjunt s'arreglaria en un quadrat quasi perfecte en el centre de la part frontal de la peça. Un fet anecdòtic si no es considerés la resta d'elements propagandístics, doncs mentre que la borsa de tela portava els múltiples elements geomètrics que componen la marca tintats amb els colors de la Reial Senyera, el ventall portava els mateixos tints, però amb una llegenda en lletra menuda que “40 anys fent País_Comunitat Valenciana_1982-2022”, de forma una mica contradictòria, ja que el mot “país” normalment ha sigut emprat per les esquerres nacionalistes alhora que les dretes regionalistes es decantaven per el terme “comunitat” que deixava menys espai a la interpretació autodeterminista i a les identitats alternatives. Per tant, en principi, del marxandatge es podria extraure una conclusió simplista que ens indicaria que el concert pretenia reivindicar cert autogovern valencià, però sense que allò resultara massa molest per a una part de la població més lligada al blaverisme. Tot allò, es podria deure a la proximitat de les eleccions municipals i autonòmiques que haurien de portar-se a terme en la primavera de l'any 2023 i a que es tracta d'un acte organitzat per la Generalitat Valenciana.

Aleshores, per tractar d'observar la intencionalitat d'aquest esdeveniment, caldria aturar-se a reflexionar sobre el discurs derivat dels vídeos projectats aquella nit -entre les actuacions-, els grups convidats, les cançons interpretades i, inclús, les associacions i

⁷⁴⁴ S/A: “40 anys fent país”: la Generalitat presenta la marca de l'aniversari de l'estatut d'autonomia”, Europa Press, 10 de febrer de 2022. <https://www.europapress.es/valencia/noticia-40-anys-fent-pais-generalitat-presenta-marca-laniversari-lestatut-dautonomia-20220210171005.html>

organitzacions de festes tradicionals convidades que exhibiren diverses usances festives valencianes.

Pel que fa als vídeos reproduïts durant els canvis d'artistes, hi foren exhibits cinc, dels quals cadascú en tractava una temàtica diferent i reivindicava una major autonomia pel País Valencià des de diferents punts de vista. Així doncs, el primer d'ells començava fent menció a la història dels valencians -punt bàsic de qualsevols mena de valencianisme des dels seus orígens, ja que, normalment es tracta de diferenciar a un poble d'un altre mitjançant un passat remot que justifique les seues pretensions actuals a través de la construcció d'una línia argumental directa i ascendent- per tal de fer veure que es tracta d'un grup social autònom, de manera que, la segona part del metratge -de dos minuts de duració- pogués semblar lògica als espectadors, perquè en ella es fa referència a la incongruència que és que des de fora es decidisca l'esdevindre del poble valencià en el seu nom, sense tindre-lo en compte. De la mateixa manera, segons el document multimèdia, que no es podria imaginar que les ingerències externes canviaren, per exemple, la recepta de la paella⁷⁴⁵. Una referència simplista, que al fer referència a un símbol valencià tan profund com aquest plat gastronòmic, pot crear una identificació del públic amb el missatge construït amb posterioritat. Un relat posterior que, encara que agraeix la tasca de l'Estatut d'Autonomia de 1982, al comparar-ho amb la falta de llibertats viscuda durant el franquisme, reclama una major autonomia per a la Generalitat Valenciana i considera que sols així els valencians podran decidir realment sobre el seu futur.

Més endavant, després de les primeres exhibicions musicals, en la pantalla gegant fa irrompre un nou document fílmic que, al fil d'allò exposat en l'anterior, insistia en la idea de la necessitat de renovar el vetust estatut de 1982, al afirmar, entre altres coses, que el País Valencià està infrafinançat per l'estat espanyol, allò que tant a sovint s'ha anomenat com a "deute històric"⁷⁴⁶ i el pagament del qual va ser condició *sine qua non* perquè Coalició Compromís donara el seu suport al pacte de govern estatal entre el PSOE i Unidas Podemos. Una demanda que connectava a la perfecció amb la que feia el vídeo anterior i que començava, així, a construir un relat que es centrava en la recerca d'una

⁷⁴⁵ Gravació pròpia.

⁷⁴⁶ BELTRAN, Adolf: "Què és això que anomenem 'deute històric' i per què es calcula en 14.380 milions", *Eldiario.es*, 2 de gener de 2017. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/val/financament-autonomic-generalitat-valenciana-deute-historic-politica_1_3657773.html

major autonomia per al govern valencià a l'hora de poder gestionar l'economia i els recursos dels valencians, la qual cosa també hauria de portar aparellada una major llibertat per decidir el futur del País Valencià en matèries de serveis i d'infraestructures.

Igualment, juntament amb les projeccions reivindicatives i les actuacions musicals, es van organitzar diferents exhibicions relacionades amb la tradició festiva valenciana, entre els quals podem destacar els gegants d'Ontinyent, la dansa de la Moma -típica de la festivitat del Corpus Christi o els tornejadors i la muixeranga d'Algemesí - presents en la festivitat de la Mare de Déu de la Salut-. En definitiva, referències a la tradició i a la cultura popular del País Valencià que tan present ha estat en el discurs de les sensibilitats valencianistes en els últims anys.

D'altra banda, és curiós que, entre actuacions musicals com la de Miquel Gil, Al Tall - que, com no podia ser d'altra manera, interpretà *Tio Canya*- o el Diluvi, es puguin trobar algunes d'artistes que relitzen la seua producció exclusivament en castellà com és el cas de Los Chikos del Maíz, un grup format per dos rapers -Ricardo Romero "Nega" i Toni Mejías "El Sucio"- i un discjòquei -Plan B- que en rares ocasions canten en valencià i aquella nit no fou una excepció, ja que van irrompre en l'escenari per cantar la seua cançó *No Pasarán* que reprèn el vell lema de les forces republicanes durant la guerra civil per tal de criticar el creixement dels partits ultradretans, tota vegada que parodiaven les seues mobilitzacions i la permissivitat de les televisions amb alguns grupuscles propers al feixisme com Hogar Social Madrid, conegut per discriminar als estrangers en la seua "obra social". Una actuació que es deuria, en essència a les simpaties d'aquest grup per una part del valencianisme i, en especial, per la seua relació amb l'esquerra valenciana, però també a que, com hem vist adés quan analitzàvem la producció literària, la identitat valenciana cada vegada més s'està expressant també en castellà i cada vegada amb menys prejudicis per part de les cultures polítiques afins.

En resum, aquest concert del quadragèsim aniversari de l'Estatut d'Autonomia es va convertir en una mostra del caràcter del poble valencià i, en definitiva, de la seua cultura present i tradicional, emprant com a excusa un moment per celebrar l'autonomia aconseguida durant la transició valenciana, alhora que es demanaven canvis polítics que suposaren unes majors competències per al govern de la Generalitat Valenciana. Estes característiques són, en resum, una clara mostra del poder d'aquesta vetlada per

concentrar gran part dels elements discursius als que s'han adherit les cultures polítiques amb sensibilitats valencianistes en els últims trenta anys.

4.2.- Festivals

Vista la creixent cultura de concerts i la importància que han tingut per a la sociabilitat del nacionalisme valencià, hem de tractar d'aproximar-nos als festivals, perquè és allí on es relacionen -al voltant de la música- intensament els individus durant almenys un parell de dies i, inclús, conviuen en les zones comunes i d'acampada. Per a trobar el seu origen al País Valencià, hem de remuntar-nos a la meitat de la primera dècada del segle XXI, que coincideix amb allò que en el present treball hem anomenat “*La Galàxia en Expansió*” de la música en llengua pròpia. Més ben dit, el moment en què el panorama va començar a ampliar-se amb l'arribada d'artistes novells, estils trencadors i discursos més populars. Igualment, hem de ser conscients que els nomenats esdeveniments són hereus dels grans festivals de música alternativa que feia temps que funcionaven en la resta de l'estat espanyol, com el Viña Rock que se celebrava des de 1996 en la localitat de Villarrobledo -encara que durant uns anys va canviar de localització⁷⁴⁷-. Vist que, en el cas valencià, el més semblant va ser el Tirant de Rock -una batalla de bandes- que va donar la seua primera oportunitat a artistes com Obrint Pas que van inspirar a uns altres com La Gossa Sorda⁷⁴⁸ i va atraure un públic jove que no havia viscut la transició democràtica i la consegüent Batalla de València⁷⁴⁹, cosa que es va demostrar crucial per al canvi discursiu, però que no es pot considerar com a origen directe d'allò que hui en dia s'entén com a un festival de música en llengua pròpia.

Els inicis

Tirant de Rock

L'11 d'abril de 1992, en la Plaça de Bous de València es portà a terme un concert que es podria arribar a considerar com el germen del que més tard serien els grans festivals de

⁷⁴⁷ MEDINA, Miguel Ángel: “Viña Rock vuelve a casa”, *El País*, 16 d'abril de 2008.

⁷⁴⁸ RUBIO, Antoni; SANJUAN, Hèctor: *Del sud...* 2007, pp. 32-33

⁷⁴⁹ ACPV: *Activitat*, Acció Cultural del País Valencià, 2008.

música en valencià. Aquest recital que portà per títol Tirant de Rock va estar organitzat per Acció Cultural del País Valencià molt prop d'una de les dates claus en el calendari de l'associació: el 25 d'abril -diada nacional del País Valencià per a part de l'esquerra valencianista que no s'identifica amb el 9 d'octubre, ja siga per considerar-ho com una data de celebració regional o per tractar de diferenciar-se de les cultures polítiques del blaverisme-. Així doncs, s'organitzà un "festival" que comptà amb la participació sobre l'escenari de diverses bandes que pertanyien, majoritàriament, a l'anomenat Rock Català -gènere que portava gestant-se al Principat des de la caiguda de la Nova Cançó a finals de la dècada de mil nou-cents setanta, però que va assolir la seua màxima popularitat cap a mitjans dels anys noranta del passat segle-. Així doncs, l'elenc d'artistes d'aquella vetlada fou encapçalat per allò que podríem nomenar com la tríada finisecular de la música catalana, és a dir: Sau, Sangtraït i Els Pets -que juntament amb Sopa de Cabra foren els grups més reconeguts del rock en llengua pròpia de l'època-. Tanmateix, els catalans hagueren de compartir cartell amb els valencians Quatre Mil Són Prou i Kartutx⁷⁵⁰.

Si bé, més enllà dels grups que es succeïren sobre les tables de la Plaça de Bous durant la vetlada, el primer que ens ha de cridar l'atenció i sobre el que hem de reflexionar i profunditzar és el perquè de l'organització de l'esdeveniment i els motius que portaren a ACPV a concebre aquesta mena de celebració de la música pròpia en el centre del Cap i Casal. Una possible resposta, almenys una versió més o menys oficial, la trobem en el llibre *Tirant de Rock* que l'editorial Tres i Quatre -sempre lligada íntimament a l'associació pancatalanista mitjançant la figura del fundador d'ambdues Eliseu Climent- va publicar a finals de 1992 i en la introducció del qual Ana Maria Dávila -periodista- i Rafael Vallbona -escriptor- fan un breu resum de la història del Rock Català i reflexionen al voltant del significat del concert i del seu impacte no solament entre les 12.000 persones que es donaren cabuda en aquell primer Tirant de Rock, sinó també entre la societat valenciana en general i més concretament entre els joves músics arreu del País Valencià. D'aquest mode, en les pàgines finals del capítol introductori, els autors afirmen que l'esdeveniment obri "D'una banda, la possibilitat que els grups catalans perllonguen la seua àrea natural d'expansió cap al sud i, de l'altra, que a redós dels grups del Principat i de la difusió que puguin aconseguir a les comarques valencianes, els grups d'allà, molts d'ells completament amateurs, tinguin la possibilitat de madurar, de ser coneguts cada

⁷⁵⁰ VV.AA.: *Tirant de Rock*. València, Tres i Quatre, 1992, pp. 28-29.

vegada més⁷⁵¹”. És a dir, sembla que la intencionalitat dels organitzadors en 1992 era doble, atés que es pretenia donar difusió al Rock Català vingut des del nord, cosa que hauria de portar, alhora, al creixement d’aquest gènere en el País Valencià i, per tant, a la irrupció de grups locals. En conseqüència, Dávila i Vallbona conclouen que la idea d’ACPV inicia una nova etapa en el llarg camí del Rock Català.

Ara bé, aquesta afirmació i inclús el propi leitmotiv de l’acte deixen en evidència el desconeixement de l’escena musical autòctona del moment per part dels organitzadors. Un desconeixement que podríem considerar intencionat o no, perquè potser es pretenia homogeneïtzar la idea dels Països Catalans mitjançant aquest moviment musical a propòsit, però que, en definitiva, es fa evident en la proposta. Igualment, fer una asseveració com la que acabem de realitzar també pot ser arriscat, és per això que hauríem de justificar les nostres conclusions amb una breu anàlisi de la música en valencià que s’estava realitzant a Casa Nostra en aquell període de temps i comparar-la amb el Rock Català vingut des del nord.

Cap a principi de la dècada de mil nou-cents noranta seria difícil pensar que el Rock Català s’establiria en el País Valencià per una senzilla raó i és que les agrupacions emmarcades en aquest gènere eren minoritàries, fins i tot dins del global de grups que feien música en Valencià. De fet, si ens retrotraïem a aquella època, on la censura per part de les institucions va ser clau per l’esdevindre dels moviments culturals lligats al valencianisme, observariem com, com ja hem explicat anteriorment, l’única escletxa d’expressió que trobaren molts joves en aquella València fou especialment en els Centres Socials Ocupats, on foren participants no sols de les emocionalitats que desbordaven aquests espais, sinó també de les sonoritats nord-europees que acompanyaven tradicionalment al moviment okupa, com el Punk o l’Ska que serien, a la fi, els gèneres predilectes per a la nova generació d’artistes en llengua pròpia. Així és com s’explica el sorgiment de bandes com Skaparàpid, habituals en l’escenari del Kasal Popular, o Gramoxonde Skaband -més tard, per problemes amb els drets del seu nom, Skaband Malajunça⁷⁵²- que, encara que en un primer moment hi foren de la mà del moviment skinhead -part indispensable dels moviments contraculturals de la València del moment, enquadrats, els antifeixistes, dins

⁷⁵¹ VV.AA.: *Tirant...*, 1992, p.p. 28-29

⁷⁵² V.C.M.: “Muere Pep Bolinches, cantante de Gramoxone Ska Band”, *Levante-EMV*, 5 d’abril de 2019. <https://www.levante-emv.com/cultura/2019/04/05/muere-pep-bolinches-cantante-gramoxone/1858465.htm>

del moviment SHARP (Skinheads Against Racial Prejudice), de clar caràcter antiracista⁷⁵³-, finalment s'acabaria apropant a postures nacionalistes al participar en diferents actes organitzats pel Bloc Jove -joventuts del Bloc Nacionalista Valencià⁷⁵⁴-. Per tant, ambdues podrien ser considerades, per un costat, en el cas d'Skaparàpid, precursors de l'Ska en Valencià i, per altre, en el cas de Gramoxonde, pioners del Ska Valencià que anys més tard assoliria cotes de popularitat mai imaginades per a una producció cultural en valencià.

Ara bé, a pesar de l'èxit del Ska a casa nostra, hem de fer referència a l'existència d'un tipus de Rock que sí s'apropà a l'èxit del gènere jamaicà, especialment si ens referim a dos conjunts musicals en concret com foren Situació Extrema i Bajoqueta Rock. Els primers, clarament influenciats pel Rock Català, però amb afegits propis del folk valencià com la dolçaina, possiblement els primers artistes de la nostra terra en afegir la dolçaina com a element de vent a un gènere musical modern. Mentre que, pel seu costat, com hem vist amb anterioritat quan parlàvem dels inicis de la nova música valencianista, Bajoqueta Rock es diferenciava totalment del Rock Català, tant per les seues melodies, com per les temàtiques tractades en les seues lletres, atés que, acostumaven a fer cançons costumistes on el ruralisme i les tradicions tenien molta importància. Per això, seria més apropiat parlar de l'existència d'un Rock Valencià o a la valenciana, més que d'un Rock Català en el País Valencià.

Siga com siga, el que sembla clar, especialment si avancem en el temps a observar el segon i el tercer Tirant de Rock i el ressorgiment de la música en valencià que es va viure en els anys posteriors, és que la pretensió inicial d'ACPV d'estendre el Rock Català cap al sud no va obtindre l'èxit que aparentment hauria de tindre. Però, per tractar d'observar-ho millor i esclarir allò que va significar realment l'esdeveniment organitzat per la veterana associació, hem de continuar observant les posteriors edicions de l'acte musical.

En 1993 es va celebrar el II Tirant de Rock que aquell any havia de coincidir amb el jorn de la Diada del País Valencià -25 d'abril- en l'imaginari nacionalista. Un aspecte que ja el dotava de certa importància, ja que seria l'avantsala dels esdeveniments que es portarien a terme el diumenge 25. Així doncs, des de mesos abans s'havia anunciat l'acte

⁷⁵³ FERNÁNDEZ, Gonzalo Javier: *El Ska en España: Escena Alternativa, Musical y Transaccional*, Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2012, p. 103.

⁷⁵⁴ S/A: "El Bloc Jove prepara els actes del 9 d'octubre", *Vilaweb*, 8 d'octubre de 2001.

<https://www.vilaweb.cat/noticia/409686/20011008/bloc-jove-prepara-actes-9-doctubre.html>

en la Plaça de Bous de València per a la nit del dissabte 24 d'abril, però tot es va veure truncat dos setmanes abans, quan el diumenge 11 d'abril el jove Guillem Agulló, militant del moviment SHARP i de Maulets -grupuscles amb els que simpatitzaven gran part dels nous artistes en llengua pròpia- va ser assassinat a mans d'un individu simpatitzant d'ultradreta en el municipi de Montanejos durant les vacances de Pasqua. Va ser a partir d'aquell moment, quan es va decidir que el festival que ja coincidia amb una data assenyalada es dedicara a homenatjar la memòria del finat, tal com indica el cartell. Per tal motiu, a banda dels grups que ja hi havien sigut convidats per actuar en la vetlada, es va incloure també a Al Tall per cantar *A Miquel*, "*cançó dedicada al jove lluitador per les llibertats del País Valencià assassinat a Alacant el 1977*"⁷⁵⁵. D'aquesta manera, amb la connexió entre Miquel Grau -assassinat per la ultradreta mentre pegava cartells en favor de l'assistència a la manifestació del 9 d'octubre de 1997 en Alacant- i Guillem Agulló, assassinat també per motius polítics, aparentment -encara que el judici va negar que existirà motius d'odi, el cert és que els testimonis afirmaren sentir cantar a l'assassí l'himne Cara al sol mentre abandonava l'escena-; la vetlada es va convertir -directa o indirectament- en una celebració de la pervivència d'un valencianisme únic, si considerem que, en certa manera, es presentà a Agulló com un Grau modern i, per tant, a la nova generació com hereua de la tardo i postfranquista. Així, seguint la teoria de l'Eco de la Fantasia de Joan Scott, podríem afirmar que durant el concert es va construir un relat lineal, ascendent i homogeni del valencianisme des del franquisme fins a la seua actualitat, mitjançant la recuperació i equiparació de dos ressons del passat i el present d'aquestes cultures polítiques. Una construcció que, inevitablement, obviava els canvis que s'havien produït en el si del nacionalisme valencià al llarg de la dècada de mil nou-cents huitanta i, alhora, la renovada manera d'entendre el món i la nació dels valencians del jovent que no havia practicat la nació ni l'havia sentit de la mateixa manera que la generació anterior. És a dir, a causa del context històric i social, ambdues es trobaven ben diferenciades ja en la primera meitat de la dècada de mil nou-cents noranta, cosa que es feia palés ja en el discurs de les noves produccions culturals en llengua pròpia.

Ara bé, això no vol dir que la nova fornada nacionalista renegara de l'anterior, sinó més aviat al contrari, ja que adoptaren a alguns dels seus membres com a herois nacionals i

⁷⁵⁵ S/A: "Acció Cultural recorda el 20è aniversari de l'assassinat de Guillem Agulló", *Acció Cultural del País Valencià*, 11 de abril de 2013. <http://acpv.cat/2013/04/11/accio-cultural-recorda-el-20e-aniversaride-lassassinat-de-guillem-agullo/>

mentors com per exemple Joan Fuster o Vicent Andrés Estellés, a pesar de les diferències clares entre ambdues. Açò s'explica d'una manera fàcil, si es té en compte que el passat sempre ha sigut emprat per justificar les accions del present i el valencianisme finisecular no va ser una excepció. Així doncs, aquella nit els vincles es feren encara més forts, gràcies a la unió d'ambdues figures, tota vegada que s'encimbellava a Guillem Agulló - gran trauma generacional- en un màrtir per a part dels valencians. En definitiva, qualsevol individu que presenciara el festival organitzat per ACPV el 24 d'abril de 1993 va estar exposat a un determinat discurs continuista del que va poder ser partícip i, probablement, va quedar imbuït.

Després d'aquell sentit homenatge, l'esdeveniment encarava la seua tercera edició amb un cert renom que, sumat a l'èxit de les noves musicalitats i davant l'augment del nombre de grups arreu del País Valencià que van voler participar de l'acte, portà a l'organització a decantar-se per un nou format per a la primavera de 1994. Així fou com el Tirant de Rock es va convertir en una batalla de bandes que es celebrà durant diferents nits i en diferents sales de la ciutat per tal d'escollir als guanyadors. Entre ells, juntament amb Owix i Anselmos, destacà especialment Obrint Pas que pot ser considerat, sens dubte, el grup que donà inici o, almenys, fama i reconeixement a allò que acabaria anomenant-se *Ska Valencià* i que posteriorment ha derivat en una mena de moviment més complex que podria rebre l'etiqueta de Música Valencianista -pel seu discurs- o, inclús, com a Nova Música Valenciana -ja que, en definitiva, la seua base mescla, normalment, tradicions musicals autòctones o ritmes tradicionals valencians amb sonoritats i gèneres d'arreu del món-.

Després de la seua tercera edició i amb el creixement imparable de la fama de l'escena musical del País Valencià que portà aparellada un creixement significatiu de concerts per tot el territori i, inevitablement, el sorgiment de nous artistes que anirien guanyant importància al caliu d'aquesta cascada de successos, el Tirant de Rock començà a entrar en depressió, paradoxalment. Així, mentre que l'escena s'afermava i experimentava un creixement meteòric, el festival que li havia donat el primer impuls entrava en decadència lentament. De fet, de les més de 12.000 persones que segons l'organització abarrotaren la Plaça de Bous en 1992 -quan es celebrà el I Tirant de Rock-, es passà a poc més de 5.000 persones en la celebració de l'any 2003 -malgrat que en esta ocasió tornà a actuar Obrint Pas que es trobava en el punt més alt de la seua carrera musical- que es portà a terme en

l'aparcament del Campus de Tarongers de la Universitat de València⁷⁵⁶. És més, com ja hem mencionat amb anterioritat, Obrint Pas, en solitari, tan sols dos anys després i en el mateix lloc convocaria a quasi el doble d'assistents que aquesta edició del Tirant de Rock. Aquest gir en el desenvolupament del festival d'Acció Cultural del País Valencià va poder ser degut a moltes diverses causes, encara que les més obvies semblen haver sigut la falta d'adaptació a la nova realitat de l'escena, la distanciació respecte de les noves generacions i la creació d'una nova xarxa de festivals independents que brollaren de nord a sud del País Valencià.

Comptat i debatut, malgrat que actualment aquest esdeveniment sembla haver perdut importància en l'imaginari col·lectiu de la nova generació valencianista i entre els seguidors d'aquesta música -inclús molts desconeixen la seua existència o la seua importància per l'auge del moviment cultural del qual són partícips-, el valor de la seua labor és innegable, si considerem que gràcies a les primeres edicions, els grups trobaren una escletxa de llibertat d'expressió amb més repercussió mediàtica que la que trobaven en els centres socials ocupats en aquells anys, enmig d'un clima de censura cap a totes les produccions culturals alternatives. És més, podríem afirmar sense por a equivocar-nos que aquest acte anual va esdevindre en l'espurna que donaria pas a allò que actualment coneixem. Una asseveració que es justifica en la base que el Tirant de Rock no solament representà el primer exemple de festival musical en llengua pròpia en terres valencianes, sinó que, a més a més, va donar la seua primera oportunitat a bandes que es convertirien en les grans icones del moviment de la Música Valencianista com Obrint Pas i que, d'altra manera, probablement mai haurien assolit l'èxit d'una manera tan ràpida com ho van fer en el seu moment gràcies a la victòria aconseguida en la tercera edició. És a dir, sense Tirant de Rock és difícil imaginar l'existència de tota la xarxa de festivals que es donen hui en dia arreu del País i que fa que estes sonoritats arriben als indrets més inimaginables de l'orografia valenciana.

⁷⁵⁶ ACPV: "5.000 joves s'apleguen en el pàrquing del Campus de Tarongers de la Universitat de València en l'edició 2003 del Tirant de Rock", ACPV, 12 de maig de 2003. <https://acpv.cat/2003/05/12/5000-joves-s-apleguen-al-parquing-del-campus-tarongers-de-la-universitat-de-valencia-en-l-edicio-2003-del-tirant-de-rock/>

La confirmació

Festivern o l'últim esdeveniment de l'any valencianista

El punt d'inflexió va arribar l'any 2004, quan en la localitat de Pedreguer va nàixer el Festivern, una xicoteta celebració que, des de la seua primera edició, es va descobrir com un esdeveniment a seguir de prop, atés que va aconseguir reunir grups valencians i catalans de gran importància com Obrint Pas, La Gossa Sorda o Pirat's Sound Sistema⁷⁵⁷. De fet, la facilitat dels seus organitzadors per a aconseguir la contractació de músics de renom li va fer guanyar ràpidament una gran popularitat al “*festival de les comarques centrals*”, fins al punt de començar a remarcar en roig la seua data -Cap d'Any- en el calendari festiu del valencianisme polític. No obstant això, mentre la fama augmentava, també ho feien els seus problemes d'organització, si considerem que cada vegada eren més els assistents i, per tant, la necessitat d'espai i serveis. Per això, i amb la intenció de fer més fàcil la reunió de tants joves, es van decidir a traslladar-se de la Marina Alta a la Vall d'Albaida, per a més tard moure's a La Safor i, finalment, en 2011 establir-se en la seua ubicació actual a Tavernes de la Valldigna. Així doncs, atés que el festival no va aconseguir assentar-se en cap lloc concret fins al primer any de la dècada passada, l'analitzarem com a espai de sociabilitat a partir de 2011 -ja que l'entorn tindrà molta importància dins del Festivern-; doncs, per a aquesta data, ja s'havia convertit en el primer festival de tres dies del País Valencià i, per tant, en la referència de la sociabilitat musical de tota una cultura política.

Per a fer-nos una millor idea de la rellevància de celebració -que molts municipis es van negar a acollir- hem de parar atenció a algunes xifres oficials que comptabilitzen uns 10.000 assistents -durant tres dies consecutius- en una població de prop de 17.000 habitants censats. O siga, la població de Tavernes de la Valldigna creix quasi dos terços durant aquests dies de l'any, la qual cosa suposa una important oportunitat econòmica per al municipi⁷⁵⁸. Però no sols això, sinó que també significa un canvi radical per a la manera

⁷⁵⁷ CAMPS, Esperança: “Comença el Festivern més potent, amb l'actuació de 35 grups”, *Vilaweb*, 28 de desembre de 2016. <https://www.vilaweb.cat/noticies/comenca-el-festivern-mes-potent-amb-lactuaciode-35-grups/>

⁷⁵⁸ ESPINOSA, Sergio: “Tavernes, antes y después del festivern”, *Levante-EMV*, 28 de desembre de 2016. <https://www.levante-emv.com/safor/2016/12/29/tavernes-despues-festivern/1509491.htm>

de socialitzar dels seus habitants, que durant aquestes dates mantenen contacte i es relacionen amb visitants de la gran majoria de territoris de parla catalana i, inclús, alguns de diferents llocs de l'estat. D'aquesta manera, part de la població habitual es veu exposada a una forma de sociabilitat pròpia del valencianisme, gràcies a que es tracta d'un esdeveniment amb un marcat caràcter popular, on molts ciutadans sense entrada o abonament participen de gran nombre d'activitats complementàries que se celebren en horari matutí, per tal d'amenitzar l'espera fins a les actuacions de la nit. No obstant això, allò realment destacable d'aquestes, és la seua relació amb la idea de poble valencià que la nova generació nacionalista ha anat defensant al llarg de les dècades. En concret, trobem actes tan “valencians” com el campionat de raspall -modalitat de pilota valenciana-, el concurs de paelles o l'escola de Muixeranga. En resum, s'aprofita el festival per a difondre la cultura valenciana tradicional, mitjançant de la gastronomia, l'esport i les festes populars. Amb això, el festival queda convertit en un espai de sociabilitat valencianista capaç de reproduir la seua narració, en recuperar costums quasi desapareguts o que vivien una època de declivi i fer partícips de la cultura a un gran nombre de joves que, probablement, en un altre context mai s'havien interessat per elles.

Per consegüent, per a comprendre què representa aquest tipus de sociabilitat per a tota la generació, hem d'acudir als diferents testimonis que ens fan arribar, d'una manera o altra, les emocionalitats viscudes durant l'acampada i els concerts. Així doncs, en primer lloc, creiem oportú recórrer a les cançons originals que, des de la desena edició, serveixen per a promocionar el Festivern i que són encarregades cada any a un artista o banda diferent, que -en la gran majoria dels casos- han acudit al festival prèviament com a públic d'edicions anteriors.

La composició que ho va iniciar tot, com ja hem esmentat, es va realitzar per a commemorar el desé aniversari del festival, just en el seu moment de creixement. En aquest cas, el grup encarregat d'efectuar l'homenatge va ser Zoo amb *La CanZOO dels 10 anys del Festivern*⁷⁵⁹, que es va acompanyar del corresponent videoclip al qual col·laboraren Pep Gimeno “El Botifarra” -imatge de la recuperació de la tradició-, Genovés I -famos jugador de pilota i representació de l'esport valencià que des de la segona dècada del segle XXI s'ha convertit en un fort referent valencianista, especialment

⁷⁵⁹ ATOMIC STUDIO (Productor): *La CanZOO dels 10 anys Festivern* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2014.

a partir de la seua mort en 2021⁷⁶⁰- i Emilio José⁷⁶¹ -figura pintoresca recordada en l'imaginari de la nova generació-. En altres paraules, la construcció del discurs popular comença a articular-se només amb els significats que es desprenen -per al valencianisme- dels protagonistes de la filmació. Aquestes presències, es reforcen amb la lletra que, en els seus primers versos, homenatja el poema de Vicent Andrés Estellés *Ací em pariren, ací estic* convertit ja en recurrent ressò que forma part de la narració valencianista actual. Seguidament, “Panxo” -cantant principal del grup- continua amb la seua lírica a través d’una ràpida apel·lació a l’agricultura i a l’horta valenciana -element clau en la construcció del relat nacionalista en el present- que es complementarà amb una menció a les arrels culturals, com a crida a l’inconformisme, amb uns versos estrets de de la composició *Tot explota pel cap o per la pota* d’Ovidi Montllor: “*Ja no ens alimenten molles, ja volem el pa sencer*”. Per últim, igualment, destacables són les frases immediatament posteriors, que articulen una imatge costumista del públic que acudeix al festival, amb les seues motxilles i tendes de campanya al muscle, per a exposar-nos la seua pròpia vivència personal. En definitiva, crea una referència popular i romàntica del Festivern que es reproduirà en altres cançons promocionals més endavant.

Un any més tard, Smoking Souls presentà *Nit Salvatge*⁷⁶² junt amb un vídeo rodat en les serres de la Valldigna -símbol d’aquest festival-, fet que demostra la relació íntima existent entre el valencianisme i el paisatge natural. De nou, com ja va fer Zoo, els de Pego ens traslladen a les seues vivències més personals relacionades amb el festival, en dotar de gran importància l’ambient de germanor que es viu durant els tres dies i introduir dos elements quasi fetitxistes per a aquells que acudeixen any rere any a aquest festival: el fred i, en oposició a aquest, el foc. Per tant, no és casual que la cançó de l’edició de 2016 -encarregada a Auxili- rebera el nom de *Foc i vent*⁷⁶³. En ella, els d’Ontinyent van més enllà encara i ens parlen d’un poble rebel que plasma la seua actitud en aquest espai

⁷⁶⁰ Com podem observar en cançons com *Juguem amb el món* d’Esther amb col·laboració de La Fúmiga (2022) que comença amb el àudio de l’última partida de Paco Cabanes “El Genovés” quan guanyà el conegut Trofeu Bancaixa Individual en 1995 abans d’anunciar el seu retir; i inclou versos tan significatius com: “*La màgia que s’amaga en un quinze intens./ El nostre llegat són les mans del Genovés*”.

⁷⁶² PROPAGANDA PEL FET (Productor): *Nit Salvatge* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2015.

⁷⁶³ FERRER, Sam; SANCHO, Mario (Productores): *Foc i Vent* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2016

de sociabilitat durant setanta-dos hores de resistència cultural, sense oblidar en cap moment l'element festiu i l'alegria que s'experimenten.

Més endavant, amb l'ebullició del moviment feminista en l'estat espanyol -que s'ha convertit en la causa social amb més suports i un referent en la lluita mundial pels drets de la dona-, els organitzadors decidiren encarregar l'himne de 2017 a Tesa -amb la participació de Pupil·les i Ebri Knight-, per a destacar la irrupció de cada vegada més veus femenines en la música autòctona. Llavors, en La cançó de l'hivern⁷⁶⁴ l'artista va posar l'accent en els sentiments que ja havien mostrat les composicions d'anys anteriors, però amb la suma d'un fort component feminista. Cosa semblant va fer en 2018, The Dance Crashers en el seu Hivern tropical⁷⁶⁵ que va recuperar la figura del campista que s'havia anat consolidant en les últimes edicions.

Finalment, al 2019, novament, per tercer any consecutiu, va arribar l'oportunitat per a les veus femenines, gràcies a la col·laboració entre El Diluvi i La Fumiga -grup masculí- en una festiva obra que va rebre el títol de *Rumb a la Vall*⁷⁶⁶, on destaquen la rellevància del festival per al valencianisme cultural i el seu important poder de convocatòria, que, en les seues pròpies paraules, serveix per a que distints individus de diverses procedències puguin posar en comú les seues experiències i, per tant, reafirmar la seua identitat, alhora que l'exalten i celebren.

Recapitulant, una vegada analitzades les obres promocionals existents fins hui -les edicions de 2020 i 2021 va ser cancel·lada degut a les restriccions derivades de la pandèmia de la COVID-19- i comprovat el seu poder per a construir una certa imatge romàntica del festival en l'imaginari popular; ens queden clars alguns elements fonamentals de la sociabilitat en aquest esdeveniment com: la germanor entre individus, l'amistat entre els acampats, la importància de la relació amb la cultura pròpia o la llibertat que l'acte els permet experimentar. Tanmateix, hi ha altres aspectes que acaben per convertir-se en elements quasi romàntics, com el fred que sembla marcar les nits, però al mateix temps és una excusa per a l'ajuda mútua, mentre que el fet de trobar-se relativament en contacte amb la naturalesa -el campament principal es troba al costat d'una extensa plantació de tarongers i amb vista a la Serra de Corbera- crea una amalgama

⁷⁶⁴ ÁVALOS, David; CUENCA, Esther (Productores); *La cançó de l'hivern* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2017.

⁷⁶⁵ GARCÍA, Miki (Productor): *Hivern tropical* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2018

⁷⁶⁶ DASOUSA, Mark (productor): *Rumb a la Vall* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2019.

de complexos sentiments encara major. És per això que la relació amb el mitjà no es queda únicament en el discurs, sinó que es fusiona amb la quotidianitat i les celebracions, la qual cosa fa del paisatge un actor destacat dins de la memòria col·lectiva dels participants. Malgrat això, no és una cosa que es puga afirmar a la lleugera, perquè podria ocórrer que els individus no participaren de les activitats, no pernoctaren o tampoc passaren temps en la zona d'acampada.

En conseqüència, per tal d'esbrinar més detalladament com els assistents experimenten aquests dies, hem d'acudir directament a les fonts orals que posseïm. En aquesta empresa, ens basarem en el treball de reportatge que realitza cada Cap d'Any la productora Pomelo TV, que recull diferents entrevistes tant a músics com a assistents anònims que acudeixen a l'esdeveniment i veïns de diferents edats. Ens referim a aquestes produccions audiovisuals per dos motius especialment; d'una banda, perquè es tracta d'un treball de camp in situ i, en segon lloc, per l'acolliment que té entre mitjans especialitzats com Tresdeu.com -mostra de la importància dels reportatges-⁷⁶⁷.

En particular, en el documental de 2017 ens trobem amb algunes de les activitats que paral·leles als concerts, com la presentació del llibre *Sankt Pauli, un altre futbol és possible* que versa sobre un club de futbol d'arrels antifeixistes, antiracistes, obertament favorable al moviment LGTBI i públicament connectat amb els nacionalismes alternatius com el català. D'aquesta manera, ja podem formar-nos una idea inicial de la tipologia de la sociabilitat política viscuda en els diferents àmbits i plànols del Festivern. De fet, no tot són concerts en format elèctric, sinó que també trobem conferències, presentacions de noves obres o concerts acústics que componen una manera diferent de socialitzar dins del mateix festival. Igualment, durant els primers minuts, apareix el testimoni de diversos catalans que acudeixen fins a la Valldigna, a causa de l'escassetat de propostes musicals al Principat. Un pelegrinatge des del nord, que fa més clara la dimensió real de la importància d'aquest espai de reunió únic en els territoris de parla catalana, que permet el contacte entre diversos individus amb experiències similars que, posades en comú, poden teixir una xarxa d'afinitats, com es fa patent al llarg de les entrevistes.

⁷⁶⁷ S/A: "Pomelo ens lliura el reportatge oficial del Festivern 18-19!", *Tresdeu.com*, 15 de gener de 2019. <https://www.tresdeu.com/2019/01/pomelo-reportatge-festivern-18-19.html>

D'altra banda, i reprenent el fil de les activitats alternatives, hem d'esmentar la denominada *Entraeta Festiverna*, una adaptació de les cercaviles que es troben presents en la majoria de festes populars valencianes, que guarden gran paregut en el “*pasacalles*” de la tradició castellana. Ara bé, aquest no és l'únic acte relacionat amb la música de banda que es du a terme com a part de la programació, ja que el Correbars -peregrinació entre cafeteries i bars- també s'amenitza amb sonoritats tradicionals i concentra a gran nombre de seguidors que, d'una certa manera, queden imbuïts de costums musicals i gastronòmiques en una barreja única, que pot arribar a reafirmar aquella identitat que es posa en pràctica durant els tres dies que dura el festival. Tot seguit, també apareixen reflectides, en els documentals de 2016, 2017 i 2018, les competicions esmentades amb anterioritat, com el concurs de paelles o el torneig de raspall. Per últim, cal ressenyar que aquestes activitats tenen un fort acolliment entre els habitants del municipi que es senten -almenys els entrevistats- molt pròxims als assistents i participen dels diferents actes celebrats als carrers del municipi. Per consegüent, es podria afirmar que no sols els que tenen entrada participen d'una sociabilitat de base valencianista, sinó que bona part de la població local també ho fa, amb tot el que això comporta per a l'individu a l'hora de construir la seua pròpia identitat nacional.

En definitiva, el Festivern va acabar per convertir-se en la base de la sociabilitat hivernal del nacionalisme valencià, Encara que, en principi va ser concebut com un punt de relació per mitjà de la música, però que va anar més enllà amb l'arribada del festival a Tavernes de la Valldigna, moment en el qual va començar a donar-se una connexió molt relacionada amb la poètica de l'espai, la naturalesa i l'entorn; a través de les tradicions, l'esport, el costumisme, la gastronomia o l'acampada, que derivaren en la posada en comú de tot un sistema d'experiències i creences pròpies del valencianisme actual. Per tant, el “*festival de les comarques centrals*” ocupa un lloc assenyalat dins de l'imaginari col·lectiu de la nova generació de valencianistes, que veuen en ell l'escletxa perfecta per a teixir xarxes d'interrelació i practicar la seua cultura.

Feslloch o Feslloc: el ritme de l'estiu

Davant l'imparable creixement de popularitat i assistència del Festivern -que en l'última dècada ha doblat la seua assistència, passant d'uns 5.000⁷⁶⁸ assistents en 2006, fins als més de 10.000 que acull actualment⁷⁶⁹-, recentment nascut a sorgir gran nombre de xicotets festivals. Però, no ens interessen tant aquests nous, com aquells que ja han superat les deu edicions, considerant que la veterania els dota d'una estabilitat especial dins del calendari nacionalista.

És el cas del Feslloch o Feslloc -a causa de la normalització del nom de la localitat que l'acull⁷⁷⁰- que s'ha celebrat de manera ininterrompuda en la localitat castellonenca de Benlloc des de l'any 2007. O siga, tres anys després del naixement del seu homòleg meridional i només un any més tard que aquest ampliara a tres dies la seua duració. Per tant, es convertia en el segon festival de música en valencià de llarga duració i, actualment, en un dels festivals degans del País Valencià. De fet, és tal el paral·lelisme existent entre els dos esdeveniments musicals nomenats, que, inclús, tots dos inauguren una nova etapa de l'agenda anual, atés que, mentre el Festivern inaugura l'any, el Feslloc marca el començament de les vacances d'estiu de molts estudiants.

Una vegada provada la importància de la celebració castellonenca, i amb intenció d'esbrinar si darrere d'ella hi ha algun tipus d'intencionalitat o d'ímpetu polític, hem d'esbrinar qui són els encarregats de la seua organització. Així, en el portal web d'aquest s'especifica que els organitzadors són l'Associació Feslloc i la Federació d'Escola Valenciana, ambdues sense ànim de lucre, igual que l'esdeveniment al seu càrrec⁷⁷¹. És per això que, en parar atenció a les mencionades associacions cíviques, podem afirmar que almenys sí que existeix una intenció de promocionar la llengua, com també succeeix a Tavernes de la Valldigna, perquè la Federació d'Escola Valenciana és, segurament, la més ferma defensora de l'educació en llengua pròpia i de l'ús d'aquesta en la vida

⁷⁶⁸ S/A: "Ontinyent reúne a más de cinco mil personas en el Festivern", *Levante-EMV*, 3 de gener de 2007. <https://www.levante-emv.com/comarcas/3391/ontinyent-reune-5000-personas-festivern/260361.html>

⁷⁶⁹ S/A: "Diez mil personas abarrotan el Festivern de Tavernes", *Levante-EMV*, 1 de gener de 2016. <https://www.levante-emv.com/safor/2016/01/02/diez-mil-personas-abarrotan-festivern/1361044.htm>

⁷⁷⁰ Amb l'arribada de nous grups de govern en 2015; moltes localitats valencianes, com la pròpia ciutat de València, comencen a adoptar com a oficial el seu topònim en valencià. Encara que en el cas de la localitat de Benlloc només es va procedir a la normalització del nom, que ja hi era en llengua pròpia, eliminant la grafia "h". Vegeu: S/A: "De Benlloch a Benlloc", *Levante-EMV*, 18 de setembre de 2017. <https://www.levante-emv.com/castello/2017/09/19/benlloch-benlloc/1617083.html>

⁷⁷¹ FESLLOC: "El Festival", *Feslloc.com* (consultat el 15 de juny de 2021). <https://feslloc.com/el-festival/>

quotidiana. A més, la mateixa institució també s'ha encarregat durant dècades de la promoció i visibilitat dels artistes que cantaven en valencià, mitjançant el projecte *La Gira* que s'encarrega d'organitzar concerts, batalles de bandes o altres festivals com el FesFoc a Alacant com a forma de difondre la cultura valenciana a través del Folk -no és estrany veure a grups o cantants relacionats amb l'estil com Pep Gimeno⁷⁷² o Tres Fan Ball⁷⁷³ en els seus cartells- i de la música contemporània -amb grups com VaDeBo o Pupil·les⁷⁷⁴.

A continuació, després d'observar la intencionalitat que poden tindre les entitats que programen l'esdeveniment, hem de tractar d'analitzar si aquesta -de tipus cultural- també és de tipus polític. En altres paraules, esbrinar si la difusió de la cultura serà emprada o no com a arma política. Per aquest motiu, disseccionarem les diferents accions i els documents que els responsables han anat llegant al llarg de la història del festival. Ara bé, davant la immensa quantitat de material i per tal de concretar, procedirem a estudiar aquells que s'han fet públics per mitjà del seu web, que han sigut seleccionats per l'associació, la qual cosa ja ens refereix una certa intencionalitat per la seua part.

Concretament, en un d'ells, els organitzadors destaquen que es tracta d'un lloc de trobada per als joves de les diferents comarques del País Valencià o, cosa equivalent, un espai de relació entre individus de marcat caràcter valencianista, que permetrà a aquests viure experiències en conjunt i establir xarxes d'afinitat entre diverses subcultures polítiques pròximes al nacionalisme valencià, però també al català -no hem d'oblidar que Benlloc es troba a menys de setanta quilòmetres de la província de Tarragona-. D'igual manera, per a la celebració de l'edició de 2019 es va realitzar un manifest⁷⁷⁵ on es recullen els aspectes més importants de l'esdeveniment. En primer lloc, ens sembla rellevant el títol de l'escrit, que recopila en una sola frase les màximes del festival: "*País Valencià, terra, llengua i feminisme!*". Així doncs, a priori, podem dir que les seues principals preocupacions són fer país per mitjà de la relació amb l'espai, l'emocionalitat i la llengua, per a finalment incloure la lluita feminista -en ascens als últims temps-. Per consegüent, al llarg del nomenat fulletó, es defineix com: un festival ruralista, ecologista i del País Valencià, sense complexos; alhora que es declara com una via cap a la normalització lingüística i

⁷⁷² Veure cartell FesFoc 2017.

⁷⁷³ Veure cartell FesFoc del 21 de juny de 2018.

⁷⁷⁴ Veure cartell FesFoc del 22 de juny de 2018.

⁷⁷⁵ FESLLOC: "manifest 2019" *Feslloc.com* (consultat el 15 de juny de 2021) <https://feslloc.com/manifest-2019/>

l'ús del valencià com a llengua de convivència. Com veiem, aquests punts es troben molt lligats al discurs que la música venia creant en les últimes dècades. Açò, ens dona peu a poder asseverar que, si el discurs musical és nacionalista, també ho és la sociabilitat que es dona en el festival, com succeïa en el Festivern.

Nogensmenys, encara és necessària una base argumental més àmplia. Per aquest motiu, citarem algunes de les activitats que es duran a terme, per exemple, en l'edició de 2019 -última celebrada en normalitat abans de la COVID-19-. Entre aquestes, trobem diferents conferències i tallers com: *La ultradreta a casa i a Europa*, en la qual participaren Jordi Borràs i Miquel Ramos -exmembre d'Obrint Pas-; *Visca les noves ruralitats!*, en suport al ruralisme i el medi ambient; i, per últim, *Trenta anys de música en la nostra llengua!*, on entre altres va intervindre Mireia Vives -membre dels extints Rapsodes, ara actuant al costat de Borja Penalba⁷⁷⁶-. En altres paraules, es tracta de tallers d'índole antifeixista, ruralista i de defensa de la llengua -tres elements bàsics en la construcció del relat valencianista-.

Però, no sols en els concerts, en els tallers i conferències trobem sociabilitat, perquè hi haurà altres espais que seran crucials, com els tornejos d'esports tradicionals -com el campionat de frontó a mà i el de petanca, dos activitats molt populars en les àrees rurals del País Valencià-. Ara bé, malgrat la gran oferta, el lloc predilecte de les relacions interpersonals d'aquest festival serà l'àrea d'acampada -igual que en altres esdeveniments del mateix tipus-, que permetrà relacionar-se a individus que fins a aquell dia eren absoluts desconeguts i posar en comú experiències polítiques i socials amb les que forjar una identitat pròpia, mitjançant el sentiment de pertinença a un tot únic, on es senten segurs, compresos i integrats. Inclús, a més a més, la situació de la zona d'acampada en l'interior d'una pineda crea una major sensació de relació amb el medi, cosa que -com hem observat reiteradament-, sembla crucial per a la creació d'una identitat nacional alternativa.

Malauradament, cal esmentar que el Feslloc no aconsegueix les taxes de popularitat i assistència que marca any rere any el seu germà major de Tavernes de la Valldigna. Açò, probablement es deu a la llunyania geogràfica respecte a algunes de les zones més actives del país, la qual cosa impedeix que els valencians del sud es vegien tan atrets per ell.

⁷⁷⁶ Vegeu: programa Feslloc 2019.

Mentre que la proximitat de Catalunya, que hauria de jugar al seu favor, tampoc funciona, a causa de la celebració en terres catalanes de festivals molt similars en dates pròximes, com l'Acampada Jove -organitzada cada any en una localitat diferent per les Joventuts d'Esquerra Republicana- o el Canet Rock que es porta a terme les últimes setmanes de juny en Canet de Mar.

Els hereus i la resistència

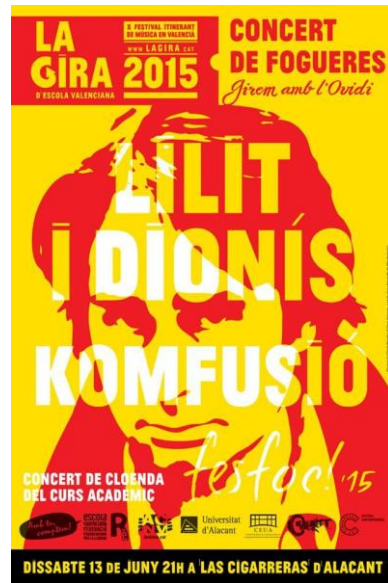
Arran dels dos grans festivals que acabem d'analitzar i davant de la demanda d'actuacions que començà a sorgir en diferents llocs del País Valencià, moltes xicotetes associacions de caràcter cultural i inclús empreses privades van començar a arribar a acords amb els ajuntaments de diversos municipis per tal d'organitzar una vetlada a l'any actuacions d'alguns dels artistes amb més renom de l'escena, però també de grups emergents que veien en estos concerts anuals arreu de les comarques l'oportunitat per donar-se a conèixer per tota la geografia valenciana. En resum, l'èxit del moviment cultural portà aparellada l'aparició de nous espais de sociabilitat al voltant de la música i açò, inevitablement va comportar l'aparició de nous grups que sorgien al caliu de la popularitat d'altres bandes i als quals se'ls brindava l'oportunitat d'actuar en molts dels nous festivals. És a dir, l'establiment i la proliferació d'aquesta mena d'esdeveniments es deu principalment a l'èxit de la música en llengua pròpia, però alhora aquests espais ajuden a fer que el moviment continue creixent, la qual cosa dona com a resultat un cercle que sembla retroalimentar-se constantment. És per això que analitzar els festivals de nou encunyament és vital a l'hora de parlar de la nova sociabilitat valencianista, ja que ens permet observar com allò que es posa en pràctica en el Festivern i en el Feeslloc continua en els festivals menors al llarg de tot l'any, al mateix temps que ens dibuixa una cartografia prou exacta d'en quins llocs el nou valencianisme cultural a aconseguit una major recepció i acceptació. En conclusió, per tal d'observar-ho de millor manera, tractarem de fer un estudi general dels actes musicals, que han sorgit en els últims anys, que ens done l'oportunitat d'esbrinar com funciona el calendari d'oci musical del nacionalisme valencià, l'expansió geogràfica del valencianisme cultural, així com la cultura nacional que es porta a terme a través dels diferents actes celebrats de manera

complementària als concerts i com el discurs es posa en pràctica en aquests esdeveniments.

Així doncs, podríem destacar, en primer lloc, la realització de murals col·lectius que ja hem analitzat en punts anteriors quan parlàvem de les diferents formes de representació dels personatges i els herois del valencianisme actual, ja que, l'activitat duta a terme pels assistents de manera conjunta, normalment per homenatjar a un símbol nacionalista o per fer una reivindicació autòctona, podria tindre un efecte profund en la identitat de pertinença a un tot homogeni d'aquells individus que en participen en la seua elaboració; atés que, la composició d'aquesta mena de producte cultural no fa sinó reforçar la identitat nacional a través del discurs i, alhora, el fet de pintar-se en conjunt, podria reforçar la idea de refugi identitari dins d'un col·lectiu unitari i indissoluble. Una característica que dotaria ja de gran importància nacional als festivals que realitzen, com el Fescamp -on es realitzà un mural participatiu en memòria de Joan Fuster en l'any 2022-, aquest tipus d'activitat, perquè la identificació d'aquest espai com a refugi valencianista portaria al reforçament de la identitat nacional, si acudim a la Poètica de l'Espai de Bachelard. Per tant, el festival, a través de la col·lectivitat es confirmarà com a un espai de salvaguarda per als nacionalistes que reafirmaran la seua identitat no solament a través de la cultura nacional i la seua pràctica, sinó també a través dels significats que es desprenen del festival com a acte homogeneïtzador i de protecció davant els atacs forans o d'allò que Bachelard anomena com a "l'Univers".

Ara bé, si volem aprofundir en la posada en pràctica del discurs valencianista y la seua cultura, hem de capgirar l'anàlisi més enllà d'aquest primer gran significat dels festivals -no sols dels que organitzen murals commemoratius i participatius- com a refugi. En conseqüència, i al fil d'allò exposat en el paràgraf superior, el primer dels punts de la narració nacional en el qual posarem el nostre focus d'atenció és a la importància dels referents individuals del nacionalisme valencià actual, als herois de la nació dels valencians per a les noves generacions. Unes commemoracions que normalment coincidirien amb la celebració de l'aniversari del naixement o de la mort de les diferents figures, com l'2022 quan es va complir un segle des del naixement de Joan Fuster o l'any 2020 quan es va homenatjar repetidament a Ovidi Montllor amb motiu del vigèsim cinquè

aniversari de la seua defunció. Unes dades assenyalades en el calendari nacionalista, que dedicarà, en la seua majoria, les celebracions i els esdeveniments d'aquell període a honrar la memòria dels personatges en el seu "any". Però, en el cas dels festivals la manera de recordar-los és especial, per la seua diversitat, si tenim en compte que podem trobar grans murals col·lectius com els ja mencionats anteriorment, xarrades i conferències dedicades a la vida i actes dels personatges simbòlics i, fins i tot, grups tributs que reinterpreten la música, els poemes, els textos o directament exposen la importància de l'exemple d'aquests símbols del valencianisme. Per tant, podem destacar alguns exemples cridaners com el FesFoc 2015 que va dedicar el seu cartell a la figura d'Ovidi Montllor -amb motiu del vint aniversari del seu finament- sota el lema: "Girem amb l'Ovidi" -

Il·lustració 102. S/A: "X Festival itinerante de música en valenciano. FesFoc llegirà a Cigarreras el sábado 13". Ayuntamiento de Alicante, 8 de junio de 2015. <https://www.alicante.es/es/noticias/x-festival-itinerant-musica-valencia-fesfoc-2015-llega-cigarreras-sab-13>

il·lustració 102-. Un homenatge que, a més a més, va coincidir amb la desena edició del festival.

Igualment, d'altra banda, però íntimament relacionat amb la posada en pràctica del discurs nacional valencià que s'ha articulat en les últimes dècades, trobem, en aquests

Il·lustració 103. Arxiu fotogràfic FesCamp en xarxes socials. [consultat el 20 de març de 2023]. <https://www.facebook.com/105907178416334/photos/pb.100071253016462.-2207520000./306282198378830/?type=3>

xicotets espais locals de cultura, una fèrria defensa de les tradicions i els costums propis valencians, especialment d'aquells relacionats amb les festivitats; així com de gran part de les activitats comuns que aquestes celebracions porten aparellades. De fet, com ja succeïa en el cas del Festivern i algunes dels seus actes com "L'Entraeta Festivalera" o el "Correbars", les cercaviles i la música de banda van

a estar-hi molt presents en els xicotets festivals, cosa que per altra banda és natural, si considerem que la majoria de municipis valencians tenen una gran tradició musical de banda, la qual cosa es suma al localisme i l'autogestió dels festivals que normalment en són organitzats per associacions juvenils dels pobles i ciutats on es porten a terme -com succeeix amb

Il·lustració 104. Arxiu fotogràfic FesCamp en xarxes socials.

[consultat el 20 de març de 2023]

<https://www.facebook.com/105907178416334/photos/pb.100071253016462.-2207520000./301642228842827/?type=3>

el Ganxo Rock, organitzat pel col·lectiu El Ganxo-. És el cas, per exemple, del FesCamp -encara que aquest festival és organitzat per Escola Valenciana- que, en la seua edició de 2022, va organitzar una petita cercavila -il·lustració 103-, així com actuacions -en la seua edició de 2021- de grups de tabals i dolçaines -il·lustració 104-, que tan arrelades han estat al sentiment nacional en els últims anys, com hem vist anteriorment quan analitzàvem les noves sonoritats valencianes, que en els seus inicis, especialment des de finals de la dècada de mil nou-cents noranta fins a finals del primer decenni del present segle van tindre com a base musical de les seues composicions -de fort missatge nacionalista- aquest instrument tradicional de vent, el so del qual ha quedat fossilitzat en l'imaginari col·lectiu del valencianisme com una mena de clam o ritme del poble valencià. Tanmateix, el mateix esdeveniment va organitzar en l'any 2022 una tradicional “dansà” valenciana, un recital que no solament és important per les sonoritats i pel ball,

Il·lustració 105. Arxiu fotogràfic FesCamp en xarxes socials

[consultat el 20 de març de 2023].

<https://www.facebook.com/105907178416334/photos/pb.100071253016462.-2207520000./303380215335695/?type=3>

sinó també per la seua posada en escena, ja que les dansadores llueixen vestimentes característiques del País Valencià molt semblants als clàssics vestits de fallera que tothom coneix -il·lustració 105-. Per tant, amb aquesta mostra puntual de les dos últimes edicions de la festa de la música autòctona del Camp de Morvedre, podem asseverar que

els festivals van més enllà dels concerts nocturns-inclús quan l'esdeveniment sols té un dia de durada-. Fins al punt d'arribar a convertir-se en autèntiques demostracions d'identitat nacional, la qual cosa és fonamental per a reforçar o construir la identitat valencianista en el públic que hi assisteix, que ja havia sigut atret a aquest acte per uns artistes que componen cançons amb un determinat missatge íntimament lligat al nacionalisme valencià i que, per tant, està predisposat a adquirir aquesta identitat o que, almenys, simpatitza amb ella. De fet, les activitats mencionades són comuns a gran part dels petits festivals que es reparteixen pel territori valencià, com és el cas del Poma Rock, que també organitza cercaviles i *correbars* amb la col·laboració inestimable de la Unió Musical d'Agres -població on se celebra any rere any-⁷⁷⁷. D'igual manera, l'esdeveniment d'Agres celebra multitud d'activitats destinades a la ciutadania i a l'oci del públic visitant com activitats per a xiquets que entre les que podem trobar jocs tradicionals, amb la qual cosa, qualsevol pot quedar impregnat d'aquestes identitats en la localitat del Comtat.

Encara més, tant el Poma Rock com el FesCamp, s'han convertit, en els últims anys, d'entre tots els festivals més humils, en aquells que millor representen la posada en pràctica del discurs cultural del valencianisme actual. Així, no ens ha de sorprendre que en el cas del d'El Camp de Morvedre una de fites del seu dia de celebració siga l'organització d'una exhibició de Pilota Valenciana, esport pel qual el valencianisme s'ha preocupat especialment en les últimes dècades fins a convertir-ho en una part fonamental de la identitat autòctona -com podíem observar en el vídeo que acompanyava a *La CanZOO dels 10 anys del Festivern*, on apareixia el mític jugador Paco Cabanes "El Genovés" junt a Pep Gimeno "El Botifarra" com a exponents de la tradició cultural valenciana- , per considerar-ho com una característica diferencial del poble valencià, d'igual manera que el ha fet el nacionalisme basc amb *l'Esku pilota* o *el zesta punta* que s'han convertit en un emblema del poble *euskaldún*. Cosa que explicaria que a la mort de Paco Cabanes "El Genovés" en 2021 se li succeïren grans mostres de dol per part dels principals partits polítics valencianistes així com per part de les principals associacions i entitats cíviques relacionades amb aquestes cultures polítiques com Coalició Compromís o Acció Cultural del País Valencià. D'aquestes mostres de condol cabria destacar la de Més-Compromís (antic Bloc Nacionalista Valencià) que es dirigia a la família del ex-

⁷⁷⁷ POMA ROCK: "No us encanten els correbars?", *Facebook*, 6 d'agost de 2022. [consultat el 20 de març de 2022]. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=492717992856548&set=pb.100063550556948.-2207520000>.

jugador del següent mode: “Des de Més-Compromís volem donar el nostre condol al món de la pilota que hui es queda orfe. Una càlida abraçada a la família i amics del “Genovés”, un gran mestre del nostre esport”⁷⁷⁸. Un acomiadament aparentment normal, si no fora per la part final, on es parla de “el nostre esport”, un apel·latiu que remarca encara més el significat de la pilota valenciana com una excepcionalitat distintiva del poble valencià. Però si açò no fora suficient, podem acudir a les paraules del Conseller d'Educació, Cultura i Esport d'aquell moment -Vicent Marzà-, que pertanyia al Bloc Nacionalista Valencià, que qualificà al de La Costera com a “part indissociable de l'imaginari col·lectiu valencià”, alhora que afirmava que “tot un poble et recordarà”⁷⁷⁹. Per consegüent, la pilota s'hauria convertit en un símbol d'identitat nacional que inclús comptarà amb els seus propis herois nacionals com Paco Cabanes, i, precisament per això, la seua aparició en actes aparentment no relacionats amb l'esport com els festivals musicals, converteixen aquests esdeveniments en més que una simple mostra musical i els eleven a una nova categoria: la de llocs de pràctica, reafirmació i redefinició de la identitat valencianista.

D'altra banda, aquesta pràctica del discurs valencianista també estarà molt relacionada amb el medi, el localisme i el ruralisme; elements claus de la narració nacional valenciana en les últimes dècades, que ha sigut aprehesa molt ràpidament per les noves generacions, inclús quan els festivals han sigut promoguts per grans organitzacions culturals del País Valencià com Escola Valenciana o ACPV. Per exemple, si ens referim a un d'aquests esdeveniments promocionats per associacions com Escola Valenciana, com és el cas del FesCamp, trobem que, en el manifest que defineix el perquè de la celebració del festival i la intencionalitat que hi tenen els seus organitzadors, s'afirma que es tracta d'un acte que “té l'objectiu de vertebrar la comarca i vertebrar la seua joventut establint així uns lligams que tinguen com a base el respecte, la tolerància, la solidaritat i l'estima envers la llengua, les persones i el territori”; remarcant que “cada any se celebra en un dels pobles de la comarca”⁷⁸⁰; és a dir, el FesCamp està dedicat a construir una determinada xarxa de sociabilitat dins del Camp de Morvedre per tal de dinamitzar-hi la cultura

⁷⁷⁸ MÉS-COMPROMÍS: “Des de Més-Compromís volem donar el nostre condol al món de la pilota”, *Twitter*, 31 de juliol de 2021.

<https://mobile.twitter.com/MesCompromis/status/1421495779487895558>

⁷⁷⁹ S/A: “Commoció per la mort del gran campió Paco Cabanes “El Genovés”, *VilaWeb*, 31 de juliol de 2021. <https://www.vilaweb.cat/noticies/commocio-mort-paco-cabanes-genoves-pilota-valenciana/>

⁷⁸⁰ FESCAMP: “El festival”, *Fescamp* [consultat el 20 de març de 2023]. <https://www.fescamp.com/q>

valenciana. Per tant, podem afirmar que té un fort propòsit localista lligat al seu territori, com també el tenen altres com el XocoRock que a través de les seues xarxes socials constantment a convidat als seus seguidors a visitar el municipi de Bocairent -on es porta a terme- i, arribat el moment de la seua celebració, ha arribat a publicar llistats amb els comerços locals i els hostatges més propers a la zona del festival⁷⁸¹, la qual cosa es pot llegir com una forta campanya en favor del turisme i, per tant, de l'economia local; com també ha fet en alguna ocasió el Poma Rock quan ha publicat el nom dels bars i restaurant d'Agres així com el seu contacte per reservar⁷⁸².

Comptat i debatut, com hem observat, els xicotets festivals d'un dia de duració tenen igualment una gran incidència en la identitat nacional valenciana, ja que actuen com a redefinidors i llocs de pràctica de la identitat pròpia al llarg de l'any a les distintes comarques, mentre arriben els dos grans festivals de l'any que marquen el començament de l'any i del període estiuenc. A més a més, aquesta mena d'esdeveniments de menor mida acompleixen una altra funció ben important, atés que són capaços de contribuir a les economies locals arreu del País Valencià, tota vegada que, a més a més, fa partícips de la seua cultura política i de la seua narració a gran part dels ciutadans del poble i de la comarca on es celebra, amb totes les implicacions identitàries que açò pot tindre, especialment entre els adolescents i les noves generacions.

Un País al ritme de la mateixa melodia? La distribució geogràfica dels festivals

En les últimes dècades, arreu del País Valencià han sorgit gran nombre de festivals, alguns han perviscut en el temps, alguns altres, de menor repercussió han desaparegut, però tots han sigut importants a l'hora de crear una xarxa estable de sociabilitat valencianista on es podia portar a terme una certa pràctica del discurs nacional al voltant de la música, però no solament al voltant d'ella, perquè, com apuntàvem en punts anteriors, les

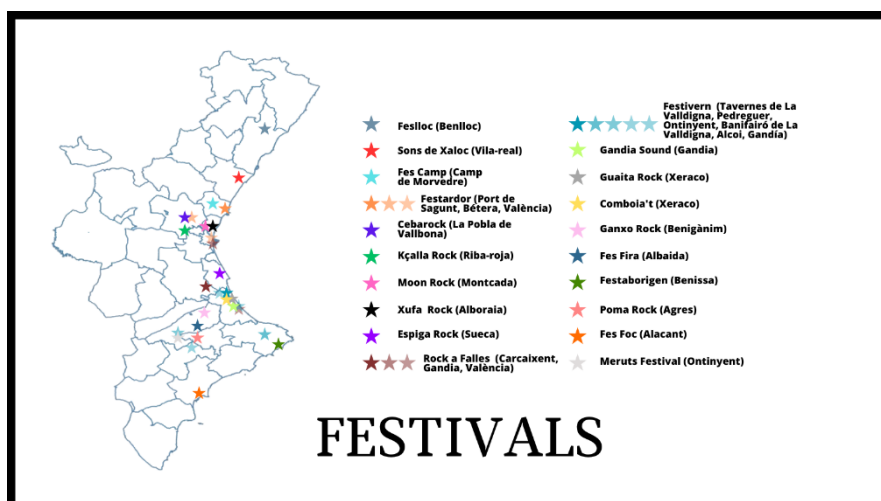
⁷⁸¹ XOCOROCK: "Visita Bocairent", *Instagram*, 26 de gener de 2023. [consultat el 20 de març de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cn4u3qmlMMD/?hl=es>

⁷⁸² POMA ROCK: "Reserva per a menjar a Agres", *Instagram*, 11 d'agost de 2022. [consultat el 20 de març de 2023]. https://www.instagram.com/p/ChHee_RvrMc/?hl=es

activitats celebrades durant aquests esdeveniments han sigut molt heterogènies, fins a donar cabuda a distintes tradicions i costums de la cultura popular valenciana.

Ara bé, més enllà de l'anàlisi que es puga fer de la sociabilitat o de les activitats dutes a terme en els propis festivals, la seua distribució geogràfica pel territori, també ens pot ajudar a configurar una idea sobre en quines zones les narracions valencianistes hi ha tingut més impacte i més representació en les últimes dècades, perquè la celebració d'un esdeveniment d'aquest tipus porta aparellades unes experiències i unes identitats prèvies pròpies per part dels organitzadors, ja que, com hem vist en el cas del FesCamp, per exemple, es promouen amb una finalitat determinada en ment. Així doncs, en primer lloc, procedirem a fer un beu llistat dels festivals més representatius dels temps recents entre els quals trobem: Cebarock (La Pobla de Vallbona), Comboia't (Xeraco), Espiga Rock (Sueca), Fes Camp (Camp de Morvedre), Fes Fira (Albaida), Fes Foc (Alacant), Feslloc (Benlloc), Festaborigen (Benissa), Festardor (Port de Sagunt, Bétera, La pobla de Vallbona i València), Festivern (Tavernes de la Valldigna, Pedreguer, Ontinyent, Benifairó de la Valldigna, Alcoi i Gandia), Gandia Sound (Gandia), Ganxo Rock (Benigànim), Guaita Rock (Xeraco), Kçalla Rock (Riba-roja), Meruts Festival (Ontinyent), Moon Rock (Montcada), Poma Rock (Agres), Rock a Falles (Carcaixent, Gandia, València), Sons de Xaloc (Vila-real) o Xufa Rock (Alboraia). Un llistat en què s'observa clarament, tal com podem contemplar en la il·lustració 106, una distribució que es centrarà fonamentalment en la línia costanera -Des de La Plana Alta fins a l'Alacantí), les muntanyes centrals (la Marina Alta, La Vall d'Albaida i El Comtat) i les comarques centrals de la província de València, especialment en el àrea metropolitana de València, coincidint amb allò que popularment s'ha conegut com el Cinturó Roig de València -els

ajuntaments de les comarques properes que han sigut governats tradicionalment per partits d'esquerres, inclús per valencianistes, com: Montcada, Burjassot,

Il·lustració 106. Mapa localització festivals. Autoria pròpia.

Godella, etc.- amb una destacable importància del Camp del Túria. En conseqüència, podem asseverar que els festivals relacionats amb les identitats valencianistes es troben en la seua majoria assentats en les zones històricament valencianoparlants -igual que succeïa anteriorment quan observàvem la distribució dels Aplecs per la geografia valenciana-, cosa que no és d'estranyar, ja que, encara que el nacionalisme valencià s'haja fet més heterogeni i horitzontal, arribant a obrir-se a elements discursius que fins fa poc li eren aliens, la llengua continua sent una característica identitària fonamental, ja que és clau a l'hora d'establir una diferenciació bàsica entre el poble valencià i els "altres" i, per tant, a l'hora de configurar una identitat nacional pròpia alternativa a l'espanyola.

A més a més, com ja comentàvem adés, la majoria dels festivals es celebren en localitats amb ajuntaments de majoria progressista on si el batlle no és d'un partit valencianista, aquests sí es troben en l'equip de govern, la qual cosa ens fa pensar també en una clara relació entre llengua, cultura i política que es demostrarà fonamental per tal de construir una xarxa identitària al País Valencià, ja que els tres elements es retroalimenten i es reforcen l'un a l'altre en una relació quasi simbiòtica i orgànica. Així doncs, en conclusió, podem afirmar que la llengua és un facilitador -cal incidir de nou en la importància de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià per crear un públic consumidor de cultura en llengua pròpia- que propicia la possible aparició, posada en valor i pràctica d'una determinada cultura valencianista, que al seu temps pot portar als seus assistents a simpatitzar per uns determinats partits polítics. Ara bé, sense la participació dels partits en el govern local, seria impossible l'organització dels esdeveniments, com demostra el fet que al Cap i Casal la música en llengua pròpia patira una llarga censura que s'allargà durant un període de quasi tres dècades.

Conclusions al voltant dels concerts i els festivals

Comptat i debatut, la música en llengua pròpia va veure com a principis del segle XXI la seua popularitat entre les noves generacions creixia exponencialment i, alhora, augmentava assistència de públic als seus concerts, cosa que semblava impossible tan sols deu anys abans -quan els "llegendaris" Tirant de Rock registraven una tímida assistència-. Una fama que acabà per confirmar-se amb la celebració del concert ofert

per Obrint Pas, en el Campus de Tarongers -el 30 d'abril de l'any 2005- com es pot apreciar fàcilment en el vídeo oficial de l'esdeveniment que va publicar-se sota el títol d'*En Moviment!*. En conseqüència, l'aparició d'una nova onada de valencianistes va portar amb si una nova forma de sociabilitat o, almenys, va fer més gran una ja existent. De mode que, va nàixer la necessitat de constituir noves fites en el calendari nacionalista que permeteren als individus reafirmar-se en la seua identitat i relacionar-se amb uns altres amb els qui poder compartir experiències i interessos comuns. Per aquest motiu, no és d'estranyar que un any després del concert dels de Benimaclet, el jove Festivern ampliara els dies de concerts a tres i, en 2006, al seu caliu, nasquera un altre festival afavorit per associacions sense ànim de lucre com el Feslloc. De fet, ambdós presentaran molts aspectes en comú, com la sociabilitat relacionada amb les tradicions i el medi rural, i la creació d'una extensa xarxa d'afinitats. És més, la seua importància és tal, que tots dos han acabat sent una fita en la defensa de la cultura, de la lluita i la resistència del nacionalisme valencià. Açò, al seu torn, ha permés la fundació d'uns altres, en la seua majoria d'una sola vetlada, que prolonguen la relació entre valencianistes de diferents punts, durant el període d'espera entre els dos esmentats amb anterioritat. En definitiva, discurs i pràctica social s'han fos en un tot absolut i indivisible, fins a formar una relació orgànica de retroalimentació, atés que l'un influeix sobre l'altre i aquest, al seu torn, redefineix la narració valencianista -fent que la idea de poble valencià defensada pels nacionalistes es trobe constantment en redefinició i s'adapte ràpidament als canvis socials i polítics del moment-.

4.3.- L'oci quotidià

Bars, pubs i tendes

L'oci quotidià és una part important de la sociabilitat valencianista, atés que quan no és celebren cap dels esdeveniments mencionats fins ara -que tenen una data fixa senyalada en roig en el calendari d'aquestes cultures polítiques- serà en aquesta xarxa de sociabilitat del dia a dia on es posen en comú unes determinades experiències relacionades amb

diferents tipus de sociabilitat valencianista, alhora que es crea i es practica cultura valencianista.

Així doncs, en aquest punt, mencionarem alguns llocs que hi són o hi han sigut importants per a les cultures polítiques del valencianisme des de finals de la dècada de mil nou-cents huitanta. Primerament, farem una menció al desaparegut Vito Lumbaghi que en les dos últimes dècades del segle XX es va convertir en el bar de referència per a la valència alternativa, especialment freqüentat per militants de Maulets, com Guillem Agulló, ja que hi era un lloc segur per a aquests grups⁷⁸³. De fet, la seua relació amb l'esquerra valenciana i el fet que entre els seus clients hi hagué activistes de Moviment Comunista, nacionalistes valencians i anarquistes, va fer que hi fora atacat constantment per grupuscles d'ultradreta. Junt a aquest local, en aquells primers anys de creixement de la nova generació valencianista, van aparèixer uns altres com La Selva, El Forn o el Fet Exprés que creaven una xicoteta xarxa de sociabilitat al barri del Carme de València⁷⁸⁴.

Ara bé, a principis del nou mil·lenni, Benimaclet es va convertir en el barri predilecte de la sociabilitat del valencianisme, i també de la seua cultura, com hem observat anteriorment en el discurs musical. D'aquesta manera, començaren a sorgir en la zona els locals que acollirien posteriorment a la nova generació valencianista, juntament amb els centres socials El Terra i, més tard, L'horta que començaren a teixir en aquest raval una nova xarxa de sociabilitat que donava cabuda a les diferents sensibilitats valencianistes. Entre aquests bars i pubs, podem destacar La Murta, en primer lloc, que deu el seu nom al paratge natural de La Murta i La Cassella que es troba al terme municipal d'Alzira, però també al carrer homònim on es situa. Un local que, encara que no és exclusiu de les cultures polítiques del valencianisme, ha representat, en distints moments, un lloc de permeabilitat amb les cultures polítiques de l'esquerra valencianes. A més a més, destaca per la seua ampla oferta gastronòmica, basada en la gastronomia tradicional valenciana, i per la seua completa retolació en valencià.

En el mateix sentit podríem parlar d'El Glop, un pub situat en la Plaça de l'Església de Benimaclet que també s'ha convertit en un lloc habitual de les sociabilitats del

⁷⁸³ S/A: "Guillem Agulló: 'a la extrema derecha no se la blanquea, se la combate'", *Contrainformación.es*, 22 de octubre de 2020. <https://contrainformacion.es/guillem-agullo-extrema-derecha-no-blanquea-combate/>

⁷⁸⁴ S/A: "Un any més sense Guillem", *Vilaweb*, 11 d'abril de 2012. <https://blocs.mesvilaweb.cat/xavisarria/un-any-mes-sense-guillem/>

valencianisme i de les esquerres del País Valencià, cosa que no ens permet afirmar que es tracte d'un lloc purament valencianista o de sociabilitat exclusivament valencianista.

Per tal de trobar un local que hi es situe en aquesta línia, ens hem de desplaçar a la Plaça del Pilar de València – barri de Velluters- on, en el número 1, es situava el Racó de la Corbella que va posar fi a la seua activitat després de la pandèmia de la COVID-19, però que durant anys hi va ser actiu en la vida cultural valenciana, col·laborant en tota mena d'activitats com l'homenatge a Vicent Andrés Estellés que es celebrà en 2015, pocs mesos després de l'arribada de Compromís a l'alcaldia de la ciutat de València⁷⁸⁵. De manera que, a poc a poc es va anar convertint en un lloc de reunió per al jovent valencianista i, en una mena de nou Vito Lumbaghi com afirmava Xavi Sarrià. Per tant, donada la seua sociabilitat, es podria dir el Racó de la Corbella, amb la seua música en valencià i la seua gastronomia valenciana va ser l'introduïdor en la ciutat de València d'una mena de model de sociabilitat molt paregut a les *herriko tabernes* de l'esquerra abertzale al País Basc i que es desmarcava dels altres exemples vists anteriorment, al proposar un ambient purament valencianista, que, encara i tot, continuava atraient la resta de cultures polítiques de l'esquerra valenciana.

En conclusió, com hem vist, són múltiples els locals que al cap i casal han anat proposant un nou tipus de sociabilitat quotidiana afí a les diferents sensibilitats valencianistes, fins al punt d'acabar proposant un oci valencianista que manté viva la cultura i l'intercanvi d'experiències en el dia a dia d'aquestes cultures polítiques.

La Tendeta de Macondo: un exemple de sociabilitat i consum

L'exemple més destacable d'oci quotidià valencianista el protagonitzà Macondo, un personatge entranyable que s'ha guanyat un lloc especial dins de l'imaginari col·lectiu del valencianisme actual, com demostra la seua aparició en les cançons *Cançó de l'hivern* - en la qual s'esmenta la seua parada de venda de marxandatge en el Festivern- i *Cançó que*

⁷⁸⁵ S/A: "Homenatge a Estellés a València 'per a festejar ha arribat un temps nou al PV'", *La Veu*, 18 de setembre de 2015. <https://www.diarilaveu.com/noticia/15985/homenatge-a-estelles-a-valencia-per-a-festejar-que-ha-arribat-un-temps-nou-al-pv>

mai s'acaba on protagonitza el videoclip. Ara bé, la seua fama seria inexplicable si no situarem la seua peculiar figura en context, perquè va jugar al seu favor el fet d'haver sigut el pioner de la comercialització d'articles promocionals en concerts i festivals arreu del País Valencià, en el moment d'expansió definitiva del moviment musical en llengua pròpia. D'aquesta manera, al costumisme social que porten associats aquests esdeveniments, se li va integrar la tendra imatge de Macondo que encara hui acudeix a la majoria de les celebracions de rellevància i que ha quedat fossilitzat en la memòria no sols dels assistents als festivals, sinó també del públic general que consumeix el referit producte cultural⁷⁸⁶.

Davant l'augment de demanda i el creixement exponencial de públic, que hem esmentat repetidament al llarg del present estudi, l'empresari alacantí es va decidir a fundar una botiga virtual -www.macondo.cat- per tal de vendre a través d'internet gran quantitat de productes: samarretes, dessuadores, tasses o gorres, a més d'àlbums i llibres -tots ells relacionats íntimament amb aquesta cultura política-. De fet, podem considerar que, en un curt període de temps, el negoci es va convertir en una de les majors plataformes de distribució de cultura valenciana en línia.

Però, seria massa simplista afirmar que el marxandatge pot influir de manera directa sobre les identitats nacionals dels individus. Així doncs, per a fer-nos una idea el més completa possible de la importància d'aquests "productes oficials" en el dia a dia nacionalista, és interessant procedir a l'anàlisi d'algunes de les samarretes o dessuadores que formen part del seu catàleg, tant virtual com presencial -quan encara la tenda física romania oberta-. Inicialment, de manera aleatòria, destacarem les que porten estampat el logotip d'Aspencat acompanyat de diferents lemes. D'una banda, la primera d'elles, exhibeix un contundent: "*La història és nostra*"; mentre que la segona llueix el més que clar: "*Hui la veu d'un poble no té son*". És a dir, ens trobem davant de dos productes amb un important missatge nacionalista, atés que el nomenat inicialment és el títol d'una cançó, la lletra de la qual mostra l'orgull de pertinença a un poble que resisteix, i la darrera fa que el seu portador reclame veu per a un grup social que ha sigut callat al llarg dels segles.

El mateix succeirà amb una de les impressions més veteranes i populars en concerts i festivals. Una serigrafia contundent que fa referència a la maqueta d'Obrint Pas de 1995:

⁷⁸⁶ això es pot observar en els documentals que del Festivern va realitzar PomeloTV en els últims anys i que apareixen citats en la filmografia final de la present investigació.

“Recuperant el Somni”. Ja que, conjuga el nom del grup amb la proclama: *“Recuperant el somni* -títol de l'enregistrament-, *continuant avançant* -primer tall d'aquell-”. Cosa que, sense cap dubte, fa referència a un passat mític, que es fusiona amb la història de la Corona d'Aragó, i a un desig d'arribar a un futur esperançador. En definitiva, es tractaria d'una revisió estampada de la ja clàssica temàtica nacionalista que connecta la “casa del passat” -normalment idealitzada- amb la “casa del futur” o “casa somiada” -que es constitueix a partir d'una idea somiada o imaginada de millora de la situació actual-.

Igualment, per tota la botiga es reparteixen les samarretes d'altres grups com Auxili, Vadebo, Zoo o Smoking Souls; que es mesclen amb aquelles que homenatgen ressors culturals de la narració valencianista com Vicent Andrés Estellés o Ovidi Montllor, a vegades simplement representat pel seu rostre -com si es tractara d'un líder revolucionari argentí- i altres amb el seu clàssic *“ja no ens alimenten molles”*. En conseqüència, aquests productes comercials continuen alimentant el discurs del valencianisme polític, per mitjà dels lemes triats per a ser portats i mostrats en públic. Un procés que es deuria fonamentalment al fet que en la majoria d'ells s'anima a la revolta, a pensar en un futur esperançador o directament es recuperen ecos del passat que componen la narració del món de tota una nova generació.

És per això que, podem dir que el marxandatge -ja siguen samarretes, xapes, adhesius o dessuadores- contribueix a la difusió de gran part dels elements compendiats en la línia narrativa de la nació valenciana, una circumstància que podríem definir com una mena de “nacionalisme banal” -seguint l'expressió de Michael Billig-. Però que, a més a més, contribuirà a fer que els individus anònims puguin identificar a altres afins en qualsevol lloc públic i, amb açò, reafirmar la seua pròpia identitat de pertinença a un determinat grup social on es senten acceptats, integrats, lliures i protegits.

Finalment, tal va ser la importància de Macondo.cat que en 2016 el seu fundador es va decidir a obrir una sucursal física anomenada La Tendeta de Macondo al centre del barri de Benimaclet, lloc estratègic per a l'imaginari de les noves fornades nacionalistes, com s'observa en gran nombre de les cançons analitzades anteriorment. Per tant, sabuda la importància del personatge i del seu catàleg, hem de destacar la importància que ha pogut tindre la botiga en si com a espai de sociabilitat. Com que, en posseir una àmplia oferta per a un grup relativament minoritari de la societat que tenia poques opcions físiques on poder acudir a adquirir uns determinats productes, aquesta botiga va acabar per convertir-

se en un lloc clau de contacte i relació interpersonal per als individus, però no sols nacionalistes, sinó també de la resta de cultures polítiques de l'esquerra, la qual cosa, com hem vist en anterioritat, va ser clau en el procés d'ampliació de les masses que simpatitzen en el moviment valencianista actual. De tal manera, aquest local valencià va poder arribar a tenir una importància pareguda -almenys en la forma en què funcionava dins de les xarxes de sociabilitat- a la de la llibreria 3i4 a la dècada de mil nou-cents setanta -encara que aquesta influirà més fortament en les identitats del seu temps, especialment degut al context polític-.

En conclusió, el local va exercir una doble funció clau per al nacionalisme. Primerament, amb la realització de la seua activitat comercial difonia la cultura i la narració del nacionalisme valencià, alhora que les seues parets es van convertir fins al dia del seu tancament -1 de juny de 2019- en un lloc de refugi, reunió i oci per als joves valencianistes. Açò, ens demostra que la contribució d'aquesta empresa a la sociabilitat i a la creació de nexes d'afinitat valencianista ha sigut essencial en els últims anys, ja que ha construït, mitjançant el marxandatge, un discurs propi, d'una manera molt pareguda a la que fan els músics en les seues cançons.

4.4.- Els elements comuns. Fragments d'una nova cultura valencianista?

Com succeïa amb el discurs cultural, en les formes de sociabilitat de les diferents cultures polítiques associades al valencianisme, hi trobem també elements comuns que ens deixen entreveure unes línies interconnectades que recorren tota la xarxa de sociabilitat i que es troben molt relacionades amb la narració construïda a través de les diferents produccions culturals, de manera que, en part, podríem dir que el discurs i la cultura es posen en pràctica en els llocs de sociabilitat, alhora que aquesta interacció ajuda a continuar creant cultura pròpia i discurs, mitjançant la posada en comú de les experiències personals dels diferents individus, així com les emocionalitats experimentades durant el propi moment de sociabilitat al qual s'exposen acudint a determinats actes i esdeveniments celebrats arreu del País Valencià, els quals hem exposat adés.

Primerament, com que es tracta d'una sociabilitat física, hem de tractar d'observar la possible importància dels espais on es porten a terme aquestes interaccions, per si afectaren d'alguna manera a les emocions i les sensacions dels individus que es relacionen en les celebracions a les quals ens referim. Així doncs, si ens centrem, per exemple en els aplecs en molts d'ells, el lloc exacte on es celebren any rere any és crucial per a la sociabilitat, com succeeix amb l'Aplec del Puig que es porta a terme anualment el darrer diumenge d'octubre als peus del Monestir de Santa Maria del Puig, que es troba edificat sobre el lloc exacte on es suposa que va tindre lloc en 1238 la batalla que possibilità al rei Jaume I "el Conqueridor" marxar sobre la ciutat de València el dia 9 d'octubre d'aquell any. Una data que molts sectors del valencianisme consideren com la fita o el punt exacte del naixement del poble valencià, gràcies sobretot a que aquesta integració en la Corona d'Aragó donaria pas a la fundació del Regne de València -segons aquestes cultures polítiques, el marc administratiu que més llibertats i autònoma va brindar als valencians-. De manera que, aquest acte -que en realitat en són dos; un, el tradicional, organitzat per Més (antic Bloc Nacionalista Valencià) i un altre, en forma d'excisió, convocat per Esquerra Republicana del País Valencià- mobilitza a nombroses persones durant un dia per tal de celebrar i commemorar allò que ells consideren com el naixement del País Valencià. És a dir, la història, que estava molt present en el discurs cultural d'aquestes cultures polítiques com a justificació dels actes del present, també va a ocupar un lloc important en la sociabilitat valencianista, de manera directa o indirecta, la qual cosa es tradueix en l'exaltació d'unes determinades emocionalitats i la reafirmació identitària que acompanya a aquest fet. Tanmateix, una de les activitats destacables d'aquest esdeveniment, com veiem adés, és la marxa o quasi peregrinació que recorre l'horta de València des de les Torres de Quart fins al Monestir de Santa Maria del Puig, per tal d'arribar a l'aplec. Un camí que no té tanta relació amb la història, com sí la té amb la interacció romàntica amb el paisatge tradicional de l'horta, que tan important ha sigut també a l'hora d'articular la idea del poble valencià i la narració valencianista.

Un cas molt paregut, és el de l'Aplec de La Marina que es porta a terme periòdicament en el Castell de Dénia, des d'on es pot albirar el Montgó, muntanya referent per al País Valencià i que es pot divisar des de gran part de la costa valenciana. Un pic que, a més a més, és fonamental per als habitants de la seua comarca i la seua forma d'entendre el món, atés que gran part de les llegendes i les rondalles que han explicat les realitats quotidianes per als seus veïns tenen com a protagonista a aquest accident geogràfic. Inclús existeixen

explicacions mítiques que han passat de generació en generació al voltant del seu naixement, la qual cosa ens dona una idea de la importància que en té el pic per als habitants de La Marina, que en moltes ocasions l'empren com a referència orogràfica per tal de reafirmar la seua identitat local a través dels significats emocionals que es desprenen de la seua visió i de la seua importància quasi com a mil·liari que assenyalava on es troba la comarca. Així, d'aquesta manera, a les emocionalitats que es desprenen de la visió de fons d'aquesta orografia, es suma la presència del mar als peus del castell que, com ja hem exposat amb anterioritat, té una gran presència en la geografia imaginada valenciana, ja que és comú a gran part del País Valencià, però especialment perquè ha servit de font de riquesa per als valencians, testimoni de la seua història i, també, part de l'explicació durant segles de les realitats i, per tant, font de mites i llegendes que han contribuït de manera important a articular una mitologia valenciana pròpia que forma part intrínseca del caràcter del poble valencià i que, en conseqüència, ajuda a diferenciar-lo de la resta de pobles.

Efectivament, sembla que, com succeïa amb el discurs cultural, l'element geogràfic ha tingut gran importància també en la sociabilitat de les diverses sensibilitats valencianistes, no solament, com hem vist adés, en el cas de l'Aplec de La Marina, sinó també en altres aplecs com el de Penyagolosa on participen els municipis que queden en les faltes d'aquesta imponent muntanya que, seria la més alta d'allò que els valencianistes han considerat tradicionalment com a País Valencià, però no ho és del territori actual, perquè eixe lloc ho ocupa el Cerro Calderón amb 1.839 metres d'alçada sobre el nivell de la mar, és a dir, 26 metres més que el Penyagolosa – el pic del qual s'ubica a 1.813 msnm-. Malgrat açò, el Calderón no ocupa el mateix lloc en l'imaginari col·lectiu valencià a causa de la seua localització, ja que, mentre la primera es troba en Castelló i en zona valencianoparlant, aquest es troba en el Racó d'Ademús, separat del territori valencià per dos llengües de terreny de les províncies de Conca i Terol, la qual cosa ha fet que aquest enclavament valencià no s'haja considerat habitualment, dins de l'imaginari com a part de la llar del poble valencià. Així doncs, Penyagolosa, com a muntanya més alta del domini lingüístic valencià ha encarnat històricament certs significats quasi com a figura paternal per als valencians. Ara bé, com passava amb el Montgó en La Marina, el pic castellanenc també ha sigut protagonista de mites i llegendes que s'han estés al llarg del país així com de la manera en què els valencians, especialment els de la zona, han explicat el món i, concretament, els fets inexplicables, al llarg dels segles, per la qual cosa, la seua

importància dins de la mitologia valenciana ha sigut crucial, com a font de personatges místics i misteriosos i protagonista de moltes d'aquestes rondalles que, inclús, s'han relacionat amb visions d'éssers infernals com el diable -com es recull en la contalla de l'Avenc de Penyagolosa on el diable amagat entre unes teles s'apareix a uns pastors i els esguita dient que tenen sort que en les falde es trobe el monestir de Sant Joan de Penyagolosa, perquè sinó, els estaria conduint cap a l'Infern-. Així, les emocionalitats tant màgiques, com històriques i romàntiques que es concentren la imatge cultural del pic, com es pot observar en l'obra *Els peregrins de Les Useres* d'Àlvar Monferrer que recull la tradició de la peregrinació al monestir ja mencionat, han fet d'ell un important lloc de trobada i memòria per al valencianisme que assoleix un dels seus punts àlgids cada any quan se celebra l'aplec.

D'altra banda, trobem una manera diferent de sociabilitat amb la presència de l'entorn, en este cas en festivals de música com el Feslloc o el Festivern, on la presència d'accidents geogràfics de gran valor en la geografia imaginada del valencianisme no es dona, però on sí es donen altres elements ben presents en la idea de la llar del poble valencià i que són comuns a gran part del territori que la conforma. En el cas de l'esdeveniment celebrat en Benlloc i que marca l'inici de l'estiu en el calendari dels joves valencianistes, la relació amb el medi es dona en la zona d'acampada ubicada en una pineda, pròpia del bosc mediterrani tan present en l'interior del País Valencià, envoltat, a més, per les Serres d'En Galceran i Subarra; mentre que en el Festivern el desenvolupament de les emocions va més enllà, perquè els actes de relació interpersonals que es donen en la zona de descans, es produeixen entre tarongers -els fruits dels quals han estat defensats llargament pel valencianisme en les últimes dècades com el producte estrella i representatiu del poble valencià- amb la Serra de les Agulles de fons. Així, mitjançant l'entorn, probablement augmente el valor romàntic dels actes de posada en comú d'experiències i, per tant, l'essència simbòlica d'un moment, la qual cosa podria facilitar la creació de consciències i, en definitiva, l'adquisició d'unes certes identitats valencianistes. Tot allò, gràcies a una imatge paisatgística abstracta que podria ser comú a gran part del territori valencià.

Aquests dos últims exemples de sociabilitat, ens donen peu per poder parlar també de la importància de la música en la xarxa de relacions interpersonals del valencianisme i de les sensibilitats valencianistes, ja que es tracta de l'únic producte cultural d'aquestes cultures polítiques que fins al moment ha sigut capaç de reunir a més de deu mil persones al llarg de tres dies en un mateix espai, amb tot allò que açò significa per a l'articulació

d'una determinada cultura valencianista, si considerem que el seu poder de mobilització no es limita només a l'ària geogràfica que envolta als municipis i comarques on es porten a terme, sinó que són capaces d'atraure a individus amb diferents sensibilitats valencianistes provinents de tot el País Valencià. Així, persones de diferents procedències dins del territori posen en comú les seues experiències fins, possiblement, acabar imbuïts per unes identitats que es reafirmen a través de l'espai i l'intercanvi de vivències relacionades amb la identitat valenciana, però també gràcies a la sensació de sentir-se part d'un tot indissoluble que ajuda a l'individu a refugiar-se i sentir-se acceptat. Encara més, la música ha tingut un impacte tan gran en els últims anys que molts aplecs han vist difuminada el seu propòsit inicial i els concerts s'han apoderat del major percentatge de celebracions que es porten a terme, fins a tal punt que, de vegades, costa diferenciar entre aplecs i festivals de música. No obstant això, la indefinició a la que ens referim no és sinó una mostra més de la importància d'aquest producte cultural dins de la sociabilitat del valencianisme en l'actualitat. Per últim, pel que fa aquesta escena musical, cal destacar que ha sigut capaç de crear espais de sociabilitat estables, més enllà dels festivals, com va ser en el seu dia La Tendeta de Macondo en el barri de Benimaclet, dedicada a la venda de marxandatge dels principals artistes musicals valencians, que més tard, amb el seu tancament, donaria pas a l'apertura d'una tenda de Partisano Wear -web pioner en la comercialització d'aquests productes a Catalunya-. És a dir, un espai on, a més de sonar música en valencià, molts dels adeptes a aquest moviment acudeixen a comprar els últims discs o productes promocionals, alhora que, en certa manera, reafirmen la seua identitat mitjançant la consumició d'una certa cultura i a través d'una determinada experiència de consum.

De fet, la popularitat d'aquesta escena musical valenciana ha sigut tal que es troba present en quasi tots els nivells i punts de la xarxa de sociabilitat. Inclús, ha servit per convertir en espais representatius a alguns que abans no tenien gran relació amb les cultures polítiques del valencianisme com pot ser, per exemple, la Plaça de Bous de València que malgrat haver sigut testimoni de grans concentracions valencianistes, havia deixat de tindre un significat simbòlic important per a gran part del valencianisme, fins a l'any 2015 quan l'actuació de La Gossa Sorda juntament amb Calle 13 dies després de les eleccions municipals i autonòmiques que es traduïren en la pèrdua de les institucions per part del Partit Popular i l'arribada de Coalició Compromís -on s'emmarcava el Bloc Nacionalista Valencià, el partit de sensibilitats valencianistes més important en nombre de vots, actual

Més-. D'aquesta manera, aquesta fita va convertir un espai aparentment rebutjat per aquestes cultures polítiques, en un símbol de la “conquesta” de la ciutat per les esquerres valencianistes, com demostra el fet que aquest espai haja estat també escollit per celebrar el concert que commemorava el quaranta aniversari de l'Estatut d'Autonomia, on es donaren cita molts artistes relacionats amb aquestes sensibilitats que van ser protagonistes de la Batalla de València, o el fet que, hui en dia, els grups d'aquesta escena es vanaglorien d'haver plenat de gom a gom el fos i les graderies de la Plaça de Bous de València.

Igualment, junt amb la música autòctona actual, hi existeixen uns altres elements discursius que s'han convertit també en centre d'aquest tipus de sociabilitat, ja que es troben presents en un gran nombre d'esdeveniments com a part de les activitats d'aquests. El primer element que podríem nomenar ací, seria la gastronomia autòctona, que d'una manera o altra està present inclús en les sociabilitats més efímeres. De manera que, si tornem la nostra vista cap als festivals de música, podem observar com certes activitats que es celebren per entretenir al públic durant les hores en què no hi ha concerts, giren al voltant de l'alimentació tradicional valenciana, amb concursos de paelles, tallers, xarrades o, fins i tot, correbars on, a més de degustar plats típics de la comarca on es localitzen, els participants també són acompanyats habitualment per una banda de música, mostra de la importància que aniran guanyant paulatinament les tradicions festives en aquest tipus de sociabilitat.

Tanmateix, en els principals nuclis urbans del País Valencià han sorgit també llocs estables on els individus amb diverses sensibilitats valencianistes poden sociabilitzar a través del menjar autòcton i els seus costums. Ens referim ací als bars, restaurants i centres socials que són, en essència, els llocs de sociabilitat quotidiana per a gran part de les diferents sensibilitats valencianistes, que es relacionen mitjançant sabors que connecten amb una certa ancestralitat i amb els seus propis records del passat, una sensació que, sens dubte, pot ser capaç de reafirmar una idea d'excepció valenciana a través de la cultura i les tradicions. Cosa semblant succeeix en els aplecs, on la gastronomia i els plats tradicionals valencians tenen una gran presència, com és normal, si tenim en consideració que aquests esdeveniments tenen com a objectiu principal el de promocionar la comarca on es celebren.

Encara més, els aplecs són, en definitiva, una síntesi de la cultura i les tradicions de la comarca en què se celebra, per la qual cosa, és habitual trobar, entre les seues activitats,

actuacions de bandes de música, danses o demostracions d'esports tradicional. De fet, és així des dels seus orígens, si observem detingudament el cas de l'Aplec dels Ports, el segon més antic en funcionament del País Valencià, que va tindre una primera edició on la presència de les danses de varetes del Forcall, com hem vist adés. Un element, aquest de la tradició festiva, que està present en la majoria dels aplecs que, habitualment, es presenten a si mateixos com a demostracions multitudinàries de la cultura de la comarca per tal de fer-la arribar a noves generacions i que no puga caure en decadència. Ara bé, allò realment sorprenent de les tradicions, els costums i les usances, és el fet que han permeabilitzat en el teixit de sociabilitat del valencianisme fins a tal punt que es troba present en gran part dels esdeveniments i els llocs de reunió. Així doncs, si prestem major atenció, per exemple, als festivals de música en valencià -segurament els actes amb major poder de mobilització- i a les activitats que hi s'organitzen, podem observar com moltes van encaminades en aquesta senda de protecció de la cultura autòctona. Probablement, el major arquetip d'aquesta filtració siga el Festiver, que en la seua programació inclou tornejos de pilota valenciana o tallers de muixeranga -tradició cada vegada amb més adeptes-; però inclús aquells festivals més menuts, encara que duren només un dia, s'han sumat a aquesta iniciativa i alguns com el jove Fes Camp actuen com a vertaders aplecs per a la seua comarca -que malgrat que sí que celebra un aplec, és un dels menys concorreguts-, atés que, com a més de concerts, es celebren activitats d'indole tradicional i festera -de les que ja hem esmentat algunes anteriorment-, és impossible esbrinar si els assistents es troben davant d'un o d'altre esdeveniment.

Per últim, en aquest repàs de la cultura valenciana que ha impregnat la major part de la xarxa de sociabilitat valencianista, podem destacar la presència de la mitologia i els seus personatges en aquests actes de relació interpersonal, on està present habitualment de moltes diverses formes com rondalles, lectura de textos, conferències o dibuixos i murals com s'ha pogut veure de tant en tant en les trobades d'escola valenciana. També trobem una sociabilitat al voltant d'aquesta cultura autòctona d'una manera més indirecta o subconscient, però tal volta igual d'eficaç a l'hora de reafirmar la identitat i diferenciar al “nosaltres” dels “altres” mitjançant la suposada concepció d'una singularitat valenciana. Ens referim, ací, als tornejos o partides entre amics del joc de cartes La Fallera Calavera -on trobem cartes dedicades, entre d'altres, a la Delicà de Gandia, Tombatossals, el Jugador de Petrer, el Moro Mussa, l'Home del Sac, la Cucafera, la Quarantamaula o Queixalets- on la mitologia, però també la geografia, la cultura popular, la gastronomia o

les tradicions festives, serveixen per a articular, inconscientment, un imaginari col·lectiu valencià mitjançant el joc i la diversió. D'altra banda, podem trobar també cites al calendari valencianista dedicades quasi exclusivament a la mitologia valenciana, com en el cas de la Pujada a l'Alt del Guisop on s'enalteix la figura d'Enric Valor i el seu valor cultural, a través del record dels personatges mítics valencians i la relació d'aquesta mitologia amb el paisatge natural que els serveix normalment d'habitat en les rondalles valencianes.

Òbviament, coneguda la importància dels personatges històrics per a l'articulació del discurs del valencianisme, Enric Valor no serà l'únic al qual se li dediquen actes i commemoracions, ni l'únic d'aquest que vertebre una xicoteta xarxa de sociabilitat al voltant de la seua figura. Així, Ovidi Montllor, Vicent Andrés Estellés, Guillem Agulló o Joan Fuster van a ser part d'aquest tramut d'esdeveniments al voltant de les principals figures de l'imaginari valencianista, la qual cosa reforça en gran manera el seu valor com a ecos històrics en la narració de la història del poble valencià d'aquestes cultures polítiques. És més, la tipologia d'aquests esdeveniments serà molt variada inclús, depenent de l'any, si es tracta o no d'un any assenyalat, hi hauran alguns que en siguen efímers i que no es tornen a repetir fins a cinc o deu anys després o que potser no es tornen a celebrar. Igualment, hi ha d'altres que es donen de manera anual, com els sopars Estellés o l'homenatge a Guillem Agulló que es celebra cada 11 d'abril a la Plaça de l'Ajuntament de Burjassot, el poble on va créixer. Ara bé, cal destacar que, especialment quan es tracte d'un aniversari redó -el deu, vint-i-cinc, trenta, cinquanta o el centenari d'un fet específic i, per tant, l'any dedicat a eixe personatge, com l'any Estellés declarat per a 2024- la figura d'aquest personatge en específic es filtrarà a tota la xarxa de sociabilitat de les diferents sensibilitats valencianistes; de manera que, les trobades, els festivals o inclús la sensibilitat quotidiana quedarà marcada, de manera habitual, pel seu record i, per consegüent, pels valors que es desprenen de la seua imatge, atés que, com hem mostrat al llarg de la investigació, cadascú d'ells concentra o encarna alguns dels elements més importants del discurs valencianista.

Per últim, cal parlar ací, d'un altre element significatiu de la sociabilitat del valencianisme al llarg de les últimes tres dècades: la seua implantació i el seu impacte. És a dir, l'impacte que ha tingut aquesta sociabilitat i on, en quines zones, l'ha tingut, ja que, açò, ens pot ajudar a observar on és possible que el valencianisme i, per tant, unes certes identitats, en tenen major presència social. Per tal d'observar açò, ens hem de detindre a analitzar els

mapes mostrats en punts anteriors i realitzat ex professo per a aquesta investigació, en els quals es mostrava la distribució dels Aplecs, dels festivals de música, dels Casals Jaume I o de les Trobades d'escola valenciana, arreu del País Valencià. En ells, si els superposem uns damunt d'altres, crida ràpidament l'atenció que la majoria de localitzacions coincideixen. Aleshores, sols resta indicar quines són aquestes i a què es pot deure. Si considerem que les zones on es localitza aquest tipus de sociabilitat es limiten a l'ària costanera del País Valencià, a les muntanyes centrals -el Comtat, l'Alcoià, la Vall d'Albaida, la Costera i la Marina Alta- així com la franja prelitoral de la província de València i l'interior de Castelló, podem esclarir ja un motiu fonamental de la presència d'aquest tipus de sociabilitat: la llengua, ja que les franges coincideixen amb el domini lingüístic valencià o, dit d'altra manera, amb la zona valencianoparlant del país; on, casualment, també obtenen els seus millors resultats els partits amb majors sensibilitats valencianistes, que, al seu torn, són més favorables a permetre, promocionar i finançar els esdeveniments fortament relacionats amb unes determinades cultures polítiques que, normalment, han sigut censurades pels governs de dretes.

Al capdavant, podem extreure algunes conclusions del present punt. La primera d'elles, pot ser, que discurs i sociabilitat valencianista són inseparables i que ambdós s'alimenten l'un a l'altre en una mena de relació simbiòtica en què el discurs es posa en pràctica en un determinat ambient mentre que és, en aquest lloc on, mitjançant l'intercanvi constant d'experiències i les relacions entre individus de diferent precedència, es generen nous elements que afegir a la narració identitària. Per tant, no és d'estranyar que alguns dels elements que han articulat el discurs de les sensibilitats valencianistes en les últimes dècades hagen esdevingut protagonistes o almenys es troben presents en la major part de la xarxa de sociabilitat d'aquestes cultures polítiques. És el cas de la geografia, l'orografia i el medi rural, que emmarquen molts aplecs o festivals; la música actual, la música de banda i les tradicions festives que es troben presents i amenitzen els esdeveniments; la cultura popular, les tradicions, els costums i la mitologia que es promocionen i recuperen en les trobades i en altres tipus de llocs de sociabilitat; o, també, els personatges -ecos-històrics de la narració de la història del poble valencià, que es troben molt presents en aquesta xarxa de sociabilitat, ja siga mitjançant el seu exemple, la seua obra o la recuperació de la seua memòria en un moment determinat. En definitiva, tota una amalgama d'elements centrals en el discurs valencianista, que esdevenen claus a l'hora d'articular una xarxa de sociabilitat estable afí a les sensibilitats valencianistes, ja que

ajuden a reafirmar la identitat directa o indirectament, al mateix temps que homogeneïtzen al col·lectiu i fan que, individus aparentment dispars, es senten part d'un tot a través de les seues experiències prèvies i les experimentades durant la sociabilitat, com també ho fan gràcies a la seua concepció de què és ser valencià, quin és el caràcter del poble, allò que ho diferenciaria dels demés, la seua història o la seua cultura, unes idees aprehendides que li fan ser més susceptible a un determinat tipus d'estímul com, per exemple, la poètica de l'espai o la geografia imaginada i, en conseqüència, més propens a reafirmar, a través d'aquesta sociabilitat, la seua pròpia identitat.

CONCLUSIONS

Una vegada realitzat el gros de l'investigació i enfrontats els objectius marcats abans del començament de la mateixa, hem pogut arribar a algunes conclusions clares i a unes altres que, encara que no es poden afirmar de manera concreta per la seua proximitat temporal al moment de la realització de la tesi, sí que poden, almenys, ser esmentades per tal de dibuixar millor la imatge de l'articulació del valencianisme des de principis de la dècada de mil nou-cents noranta.

Així doncs, quan en l'any 1982 es va aprovar l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana, mitjançant l'opció articular que menys llibertat concedia als territoris que s'acolliren a ella, el valencianisme polític va veure com quasi vint anys de treball desapareixien davant dels seus ulls, en un document sobre el qual no van poder tindre cap influència, perquè ni els seus símbols ni les seues intencions d'autodeterminació van ser acceptades. Així, el regionalisme reaccionari, al qual s'havien adscrit les elits tardofranquistes i que va rebre posteriorment el nom -acceptat per la historiografia- de *blaverisme*, s'alçava amb la victòria en la denominada Batalla -ideològica- de València, després de fer valdre la seua idea de poble valencià.

Consegüentment, el nacionalisme valencià va començar una etapa de profund declivi polític que es va plasmar en un procés reformista i revisionista que assolí el seu punt àlgid durant les tertúlies de l'Hotel Anglés -produïdes entre els anys 1986 i 1997- on els diferents sectors valencianistes van exposar la seua manera particular d'entendre la nació dels valencians i la seua existència dins del món catalanoparlant. Alhora, i animats pels diàlegs, van sorgir nombrosos assajos que criticaven la idea del *fusterianisme* clàssic i reivindicaven un acostament de postures entre el regionalisme i el nacionalisme que poguera fer guanyar, a aquest últim, l'adhesió d'una important base social. Entre les mencionades polèmiques obres destacaren *De Impura Nazione* o *Document 88* que inauguraven un valencianisme de coalició -o conciliació-, també anomenat "tercera via" que se situava entre el pancatalanisme i el *blaverisme* i reclamava una nació sobirana per al poble valencià. Malgrat això, com no podia ser d'altre mode, es va donar una ferotge reacció contra la nova escletxa que ràpidament va ser atacada i titllada de *neoblaverisme*.

Ara bé, aquesta crisi no sols estava relacionada amb el fet polític o ideològic, sinó també cultural, si tenim en consideració que tota producció que va poder ser sospitosa de

simpatitzar amb els moviments nacionalistes va començar a ser marginada de l'oficialitat i dels àmbits formals de cultura en la capital valenciana. De fet, els artistes que havien aconseguit una certa fama durant les dècades anteriors van ser apartats, a principis de mil nou-cents huitanta, per aquella elit política que anys abans els havia utilitzat a favor seu; com va succeir en el clar cas d'Ovidi Montllor que publicà el seu últim àlbum d'estudi en aquells anys, però que continuà en actiu quasi fins a la seua mort una dècada després. És a dir, desmembrat el valencianisme polític, el següent pas va ser tractar d'acabar amb la seua cultura, ja que el sentit crític d'alguns dels músics nacionalistes va poder resultar incòmode per a les altes esferes de poder que temien l'impacte que les crítiques de la cançó protesta poguera arribar a tindre entre l'electorat d'esquerres.

Per tant, aquest declivi ideològic i cultural, sumat a la censura per part de les institucions, van forçar als activistes més joves del moviment a buscar diferents maneres de socialitzar en l'ostracisme cultural, social i polític al qual vivien a mitjans dels anys huitanta. És per això que, la recerca d'espais on poder expressar-se en llibertat -tant políticament com artísticament- els va portar a submergir-se entre els moviments contraculturals que emergien amb considerable força entre els carrers de la valència finisecular. Aleshores, seria en aquest moment d'ebullició de les cultures alternatives i contestatàries, quan les masses valencianistes més joves comencen a deslligar-se de les intel·lectualitats i els seus debats dogmàtics per tal de relacionar-se íntimament amb una àmplia gamma de cultures i subcultures de l'esquerra -com l'anarquisme o l'incipient moviment okupa- en un procés que, podem afirmar, va suposar un primer -i fonamental- avanç cap a la popularització i l'obertura del nacionalisme cap a nous perfils que, fins al moment, no se sentien atrets per aquest i la seua estructura nuclear que, a voltes, resultava excloent. En resum, seria aquest el moment inicial d'una gradual transició del valencianisme clàssic cap a un més heterogeni i transversal on tindrien cabuda algunes idees i elements que abans ni tan sols hi havien sigut considerats.

Així, els joves nacionalistes reunits entorn de l'organització Maulets van començar un procés d'adaptació a l'autogestió, adoptant models i formes d'actuació i articulació contraculturals europees que derivaven del moviment *okupa*. Un moviment que, llavors, va tindre un gran impacte en una València que acabava de finalitzar la seua pròpia transició, on molts grupuscles buscaven els seus propis espais d'actuació i expressió més enllà d'una oficialitat que, d'altra banda, els girava l'esquena. Precisament, en els ambients subversius es va forjar la nova generació del valencianisme, nascuda en els anys finals

del franquisme i que no va viure la dictadura conscientment, cosa que els feia més proclius a poder aprehendre unes formes de relació interpersonal diferents de les de la generació nacionalista anterior. En aquest context, aquestes cultures polítiques també crearen els seus propis codis i els seus “herois” i referents nacionals, com Guillem Agulló -convertit en heroi màrtir-, a través dels qui justificar gran part de la seua acció política.

D’igual manera, no sols van fer política en els locals, sinó que també es tractava de trobar llocs alternatius d’oci i temps lliure. De fet, aprofitant l’escletxa de llibertat que la nova sociabilitat els oferia, van aprendre a expressar-se d’una manera diferent de la qual havien vist en els seus antecessors, que també va ser deutora dels corrents musicals britànics com el Punk o l’Ska, que s’estaven estenent ràpidament per l’Europa de la dècada de mil nou-cents huitanta. Una clara mostra del que exposem, la trobem al fet que, tant en *el Kasal Popular* -en les seues tres diferents localitzacions- com en el *CSO Pepica “La Pilona”* -on el nacionalisme va tindre vertader poder d’influència i decisió-, la música en llengua pròpia es va fer notable amb les actuacions de nombrosos artistes com Ki Sap o Skaparàpid que, malgrat estar allunyats del discurs nacionalista, van influir notablement en la manera de socialitzar i construir la narració dels joves nacionalistes que, en certs casos, començaren a organitzar-se en xicotets grups musicals i a expressar-se mitjançant les noves sonoritats que arribaven des de l’exterior.

Ara bé, una cultura política subalterna com el valencianisme polític de la dècada de mil nou-cents huitanta podria haver continuat en la marginalitat més absoluta sense arribar a popularitzar-se ni aconseguir cotes d’expansió tan altes com les de l’actualitat, sense que ningú s’estranyara i es qüestionara sobre la possibilitat de créixer més enllà de la contraculturalitat a la que les institucions, els mitjans de comunicació i les seues pròpies disputes internes els havien condemnat. En conseqüència, hem de buscar un factor primigeni que pugui demostrar-se clau en l’assumpció del discurs nacionalista per cada vegada més individus -que serà el fonament de l’expansió del moviment-.

El primer punt d’inflexió, doncs, el trobem, sens dubte, en 1983 quan es confirmà una de les poques victòries aconseguides pel nacionalisme durant la Batalla de València. És a dir, l’aprovació *la Llei d’Ús i Ensenyament del Valencià* que confirmava dues reivindicacions tradicionals del valencianisme. Atés que, d’una banda, oficialitzava la possibilitat dels estudiants d’educar-se en valencià, mentre que, per una altra, acceptava com a model de normalització lingüística les *Normes de Castelló de 1932* -defensades aferrissadament pel *fusterianisme*-. Quasi automàticament -perquè la normativa tardà en

entrar en funcionament-, açò va significar l'oportunitat que una generació estudiara en llengua pròpia de forma regulada per primera vegada en la història; i, fins i tot, únicament la inclusió de l'assignatura obligatòria de *Valencià: Llengua i Literatura* ja va tindre una gran importància, si considerem que l'educació lingüística va augmentar el nombre de possibles consumidors de cultura en valencià i, amb això, l'audiència de tot un moviment musical que s'estava adobant en la marginalitat, però que tan sols una dècada després va començar el seu camí imparable cap a la popularitat. Així doncs, quantes més promocions van tindre accés a l'ensenyament de la llengua i, com més completa i extensa va ser aquesta, més èxit van aconseguir les expressions culturals d'unes sensibilitats nacionalistes que, al mateix temps, es va mostrar més accessibles per a aquests individus que començaven a interessar-se per la llengua i la cultura valencianes.

Malauradament, per mitjà d'aquest canvi educatiu no podem justificar el canvi en la balança identitària des d'aquella “dècada perduda” fins a hui en dia -quan el valencianisme ha demostrat una gran capacitat de mobilització que segons ha sigut quantificada en alguns esdeveniments ha pogut arribar a reunir a més de deu mil persones en un mateix espai durant tres jornades consecutives, any rere any des de fa quasi dos dècades-. Perquè no assoliríem una explicació completa de com el valencianisme ha guanyat en seguidors i simpatitzants que assumeixen com a propi el seu discurs -encara que siga tímidament-.

Precisament, a aquest procés d'assumpció del relat de les sensibilitats valencianistes ens hem de referir per tal d'observar d'una millor manera l'articulació de les afinitats de les noves generacions valencianistes. És per això que hem de prestar especial atenció a la manera en què aquestes construeixen la seua pròpia narració de la realitat, de les experiències vitals i de les emocionalitats, a través de ressons i elements disperss i, en moltes ocasions, descontextualitzats, amb una intencionalitat determinada. Per consegüent, la clau per a entendre el canvi de paradigma en la trajectòria del valencianisme, des de la dècada de mil nou-cents huitanta, l'hem de cercar en el procés de construcció del discurs i en els elements que s'han anat afegint a aquest, la qual cosa ens permetrà esbrinar i disseccionar la gradual apertura de les postures del moviment i el seu apropament cap a diverses cultures polítiques de l'esquerra que també s'han vist atretes per ell.

En concret, serà en la música on trobem el major mitjà de producció i plasmació de la seua línia argumental i de les seues diferents temàtiques que aniran evolucionant amb el

pas de les dècades. Precisament, si observem les composicions musicals de finals de segle XX, encara trobem alguns elements típics d'altres moments de la història del valencianisme i d'altres gèneres -com la Nova Cançó-, com, per exemple, la gran importància que se li atorga a la concepció dels valencians com a un poble oprimat o el recurs a la història per tal de justificar aquesta idea i, a més, presentar-nos-el com una entitat antiga i històricament existent i pervivent. Ara bé, a diferència del discurs de la música valenciana en llengua pròpia produïda durant el tardofranquisme, els artistes finiseculars sí que fan referències concretes a ressons del passat com la Guerra Civil o la Batalla d'Almansa i arriben inclús a interconnectar el seu present amb aquell passat, mitjançant la creació de figures mitificades per a la seua causa com Guillem Agulló que quedà convertit en heroi valencianista immediatament després del seu assassinat l'11 d'abril de 1993.

En aquest sentit, veiem com la nova fornada de músics no és tan deutora d'artistes com Raimon o Ovidi Montllor- referenciats contínuament com a mestres icònics i com a símbols identitaris-, com sí ho són d'Al Tall, grup que ja emprava la divisió per etapes de la història del poble valencià que després farà servir el primigeni *Ska Valencià*. A més a més, com ja succeïa amb les dels seus antecessors, les obres dels joves dels anys noranta es convertiran, al mateix temps, en cròniques musicades d'una època crucial per a la història del moviment nacional al País Valencià, si considerem que a través d'elles ens mostren les seues vivències diàries com a valencianistes -o no, perquè el nou discurs beurà molt de situacions quotidianes quasi romantitzades més enllà de la política pura- que són paregudes a les experimentades per molts dels seus oients; la qual cosa, de manera directa, acaba per crear una mena de relat unificat de les experiències que, alhora, propiciaria una congregació i reafirmació identitària. Tot açò, finalment, pot desembocar en la idea de pertinença a un "nosaltres" homogeni que es veu constantment amenaçat pels "altres", un ens que té la seua major representació en el poder castellà exercit per l'Estat Espanyol.

Més tard, amb l'arribada de la nova centúria i la proliferació d'artistes, el discurs valencianista varià fortament i aparegueren diversos temes i preocupacions als quals abans no s'havia prestat atenció -o com a mínim no amb tanta força-. Entre ells, trobem: la defensa del territori i l'orografia; l'al·legat a favor de l'horta i en contra de l'especulació immobiliària; la protecció del medi ambient, la recuperació de les tradicions o la posada en valor de les tradicions festives. Uns elements discursius dels quals, fins a aquell moment, únicament i sols en part, s'havia ensenyorit el *blaverisme* i que les diferents

sensibilitats valencianistes començaren a fer seus ja en el nou segle, en una clara mostra de la popularització que anava experimentant la seua narració des de feia temps, fins al punt de descodificar la cultura valenciana i ficar-la a l'abast d'un jovent que, en moltes ocasions, no era conscient de la seua riquesa. D'aquesta manera, alhora que descodificaven part de la cultura autòctona, codificaven una pròpia del valencianisme, atés que els ressons, símbols - que actuaran com a personificacions dels diferents elements del discurs com, per exemple, Vicent Andrés Estellés, Joan Fuster, Enric Valor, Ovidi Montllor o Guillem Agulló- i costums que nomenaven en les seues composicions eren seleccionats -conscientment o inconscientment- mitjançant un determinat filtre calidoscòpic de la realitat -influenciat per la ideologia, les experiències, la procedència o la intencionalitat concreta d'uns autors que són fills del seu temps- articulant així un compendi cultural exclusiu del valencianisme on sols apareixerien aquells elements que en són considerats importants per aquestes cultures polítiques, la qual cosa significa que hi ha una part de la cultura valenciana que quedaria fora de la idea de poble valencià construïda per les noves generacions valencianistes. Finalment, el discurs ja renovat acabaria desbordant l'àmbit musical i, a través de referències a aquest, arribant a altres com el literari, les xarxes socials o les arts plàstiques, fins que cadascú ha acabat per donar a llum produccions pròpies que han contribuït en gran mesura a la contínua evolució de la narració del valencianisme actual.

Al llarg de l'esmentada evolució, les renovades idees del valencianisme van poder demostrar-se fonamentals a l'hora de fer-li guanyar simpaties entre aquells que s'havien vist atrets pel relat valencià construït pels regionalistes, però que rebutjaven al moviment *blaver* per la seua suposada subordinació al centralisme espanyol després d'haver sigut atret per l'òrbita del Partit Popular durant els anys anteriors. Concretament, observem la forta irrupció d'una afinitat de tipus cultural amb una gran base social que s'acostarà al valencianisme per la seua defensa del caràcter del poble, però també per motius polítics, ja que el rebuig total a la corrupció i la contínua denúncia a les trames malversadores dels populars, portaren quasi inevitablement al valencianisme parlamentari -representat per Coalició Compromís- al focus mediàtic de l'oposició política.

Així doncs, amb l'assumpció del discurs cultural articulat per aquesta escena, per part de l'esfera política i, en especial, per la Coalició Compromís formada originalment pel Bloc Nacionalista Valencià, Iniciativa del Poble Valencià i Els Verds, començà una relació de simbiosi entre ambdues esferes del valencianisme que es caracteritzava especialment,

com ja hem dit, per una proposta política que arreplegava les línies fonamentals del discurs cultural del valencianisme renovat del segle XXI -arribant a incloure en les llistes del partit a figures reconegudes d'aquesta escena cultural com ara Josep Nadal, cantant de La Gossa Sorda, un dels grups musicals més coneguts del moviment-, tota vegada que, mentre la coalició guanyava votants i militants que trobaven en ella una via de representació que abans no havien tingut, aquesta corrent cultural nascuda en els anys noranta del segle XX trobaria en l'arribada del partit als espais de poder l'oportunitat per posar fi a la censura de les institucions governades per la dreta que havien condemnat a l'ostracisme a tot producte cultural que fora sospitós de tindre cap mena de sensibilitat valencianista. Açò, segurament, siga un dels punts claus que explique la pèrdua de contundència o de contingut explícitament polític en gran part de les seues produccions culturals.

En definitiva, pel que fa al discurs cultural, podem sintetitzar ràpidament, després d'aquesta exposició, unes conclusions a mode de síntesi. En primer lloc, podem afirmar que ens trobem davant d'un valencianisme renovat, que hauria trencat discursivament, almenys, amb el fusterianisme, però que encara conservaria part del missatge d'aquest últim. Precisament, aquesta es la segona conclusió a la qual podem arribar mitjançant l'anàlisi del discurs i és que, el fet important d'aquest intent de trencament ha estat la diversitat d'elements que s'han afegit al discurs, fins donar com a resultat un missatge cultural heterogeni, transversal i inclúsiu que ha resultat atractiu per a gran part de les cultures polítiques de l'esquerra valenciana i, per tant, ha resultat clau perquè el valencianisme haja assolit cotes de mobilització i fidelització que mai abans havia semblat tindre.

En tot aquest procés hi haurà dos fites claus que es poden destacar. D'una banda, la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià que hauria servit per tal d'augmentar el públic potencial dels artefactes culturals realitzats en valencià i, d'altra banda, la sociabilitat en els espais contraculturals de la València del segle XX, com el Kasal Popular, que hauria contribuït a la permeabilitat, l'intercanvi d'experiències i la creació d'una cultura pròpia, més enllà del valencianisme tardà i postfranquista, que serà el germen del nou discurs valencianista i, per tant, del valencianisme de l'actualitat. Per últim cal afegir que, no ha estat una escena cultural exclusivament musical, sinó que, encara que la música continua sent el producte amb més popularitat, la literatura, la televisió i el cinema, les xarxes socials i les

arts gràfiques també han contribuït en els últims anys a construir i renovar la narració de les sensibilitats valencianistes del present.

A més a més, amb l'arribada del nou mil·lenni es va produir un canvi revolucionari en la manera de socialitzar d'aquest moviment, vist que, l'augment d'artistes, la popularitat d'aquests i la creixent audiència -una generació que entenia l'idioma gràcies a la seua educació- propicià l'aparició de formes de sociabilitat mai vistes o experimentades -almenys tan intensament- per a les basses d'aquestes cultures polítiques. Conseqüentment, l'aparició d'un nombrós públic va portar al moviment a un estadi superior amb demostracions multitudinàries que, al seu torn, es van saldar amb la creació de festivals de fins a tres dies de duració en què discurs, naturalesa i individus es relacionaven entre si, la qual cosa reforçava inevitablement la narració valencianista i la seua idea de poble valencià. D'aquesta manera, podem afirmar sense cap gènere de dubtes que la sociabilitat també va ser la clau de l'augment dels simpatitzants valencianistes, atés que, aquesta forma d'oci hauria atret individus de tota condició ideològica i identitària, que hi podrien haver quedat imbuïts pel discurs de les sensibilitats valencianistes, amb tot allò que aquesta experiència pot portar aparellada a l'hora de simpatitzar amb el valencianisme o inclús de començar a crear una consciència valencianista pròpia per a l'individu que queda exposat a aquesta mena de sociabilitat.

En definitiva, trobem que s'està produint, des de principis del present segle, una relació orgànica de reciprocitat a tres bandes entre els individus, la sociabilitat i el discurs, perquè els individus es relacionen mitjançant la sociabilitat que els fa intercanviar experiències i reafirmar la seua pròpia identitat i, amb ella, continuar articulant un relat que, al seu torn, interactua, es posa en comú i s'experimenta als espais de reunió, mentre que aquesta narració i els seus elements condicionen les activitats, la gastronomia, la música i la manera de relacionar-se en aquests espais, com podem observar en el cas dels aplecs que, encara que conserven part de la seua autonomia i caràcters inicials, han anat evolucionar fins crear lligams amb la forma de socialitzar de les noves generacions valencianistes. Açò, dona com a resultat un circuit tancat de reafirmació identitària, sociabilitat i reelaboració del relat -cada vegada més horitzontal-; que acaba per atraure gradualment a més individus que comencen a relacionar-se amb el valencianisme polític mitjançant la seua expressió cultural més popular: la música que servirà d'eix per articular, almenys inicialment, tota la sociabilitat del valencianisme actual -inclús d'aquella que, com les Trobades d'Escola Valenciana, es troba amplament relacionada amb la infantesa-.

Per últim, si observem detalladament la sociabilitat del valencianisme actual més enllà del seu valor intrínsec i de la relació amb el discurs i ens centrem únicament en la característica física, és a dir, en els espais i llocs on es porten a terme aquest esdeveniments, podem observar, aleshores, la distribució geogràfica dels llocs de reunió de les sensibilitats valencianistes i, per tant, el seu impacte al llarg del País Valencià. Així doncs, si parem atenció a aquest element mitjançant la realització de cartografies de les diferents tipologies d'actes celebrats pel valencianisme durant aquests trenta anys, podem trobar un patró d'impacte recurrent que sembla repetir-se en tots els mapes elaborats. De manera que, les zones on més impacte tindrien aquestes cultures polítiques, atés que es tracta de les àrees on més sociabilitat entorn d'aquesta identitat es dona, serien les comarques litorals i prelitorals des del nord de Castelló fins al sud d'Alacant -quedant exclosa la Vega del Segura- i l'interior de la franja divisòria entre la província de València i Alacant – zona coneguda com a les Muntanyes Centrals del territori valencià-; la qual cosa coincideix, i no és d'estranyar, amb l'àrea valencianoparlant del territori, a excepció de l'interior nord de la província de Castelló que en ocasions no apareix representada en alguns dels tipus diferents de sociabilitat valencianista com, per exemple, en el cas dels festivals. No obstant això, l'absència no invalida la conclusió a la que hem arribat al llarg de la tesi, perquè el fet que si que hi existeixen en la zona altres esdeveniments importants com l'Aplec del Penyagolosa o l'Aplec dels Ports que actuen com a altaveus de les carències de les seues comarques -especialment referides al despoblament, la mancança d'inversions en infraestructures i un llarg etcètera- ens deixa entreveure que la falta d'esdeveniments de sociabilitat valencianista en aquesta franja es deu, en la majoria dels casos, a la baixa densitat de població i a la falta d'inversions que pateix el territori i no a que el valencianisme no haja tingut un impacte real en ell.

Al capdavant, podem arribar a concloure que ens trobem davant d'una tercera onada del valencianisme que poc té en comú amb la de finals del franquisme -excepte algunes continuïtats-, perquè el seu discurs, molt canviat respecte al d'aquells, s'ha fet més popular, transversal i heterogeni; i, per tant, més pròxim a l'audiència que rep el seu missatge.

D'igual manera, les seues sociabilitats són prou diferents de les de les generacions anteriors, malgrat que algunes es mantenen en el temps com els aplecs, i, encara que es mantenen molt vius els debats ideològics, la seua relació amb altres cultures polítiques ha fet, d'aquesta nova generació, una entitat variable i orgànica, molt més eclèctica i menys

dogmàtica que deixa de costat allò que Josep Vicent Marqués -en referir-se al *fusterianisme*- va nomenar “nacionalisme literari” -o intel·lectual-. És a dir, considerava que allò que ells havien fet durant les últimes dècades de la dictadura i l’inici de la Transició havia sigut una construcció incompleta, basada en l’articulació d’un discurs nacional que oblidava a la societat i la desatenia.

Per tant, una desconexió de la realitat que explicaria per què els *fusterians* no reberen el favor de les masses, cosa que si va fer el blaverisme. Cosa que, alhora, aclariria el perquè de l’èxit o, almenys, del creixement del valencianisme actual -fins i tot en l’esfera política amb la irrupció de Coalició Compromís- que en tan sols dues dècades hauria passat de la crisi existencial de la derrota en la Batalla de València, a la popularitat que li va conferir el moviment musical en llengua pròpia -i després les altres produccions culturals que s’han derivat l’escena-, gràcies a la seua capacitat d’engranar un potent missatge popular, a partir de l’adopció de tota una amalgama d’elements culturals de fàcil assimilació que podien ser compresos i aprehesos per una gran quantitat d’individus, inclús quan, a priori, no es trobaven propers identitàriament a cap sensibilitat valencianista.

BIBLIOGRAFIA

Obres acadèmiques i literàries, capítols i articles acadèmics

- ADORNO, Theodor: *Minima moralia*, Madrid, Taurus, 1998
- AGUILAR, Enric: *La Fallera Calavera*, València, Sembra Llibres, 2015.
- ALAMINOS, Antonio: “Claves sociológicas del dominio electoral del PP en la Comunidad Valenciana”, En: PIQUERAS, Jose Antonio, et Al.: *El secuestro de la democracia: corrupción y dominación política en la España actual*, Madrid: Akal, 2011.
- ALBERT, María: *La eclosión asociativa en el Tránsito hacia una nueva era. Un estudio del tercer sector*. Valencia, Universidad de Valencia, 2004.
- ALCARZ, Manuel: *De l'èxit a la crisi: panflet sobre política valenciana*, València, Publicacions de l'Universitat de València, 2009.
- ANDERSON, Benedict: *Comunidades imaginadas*, México, Fondo de Cultura Económica, 1991.
- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent: *Llibre de meravelles*, València, 3i4, 1999.
- ARAGÜEZ, Carlos: “La Nova Cançó catalana: gènesis, desenvolupament i transcendència d'un fenomen cultural en el segon franquisme”, *Pasado y Memoria: Revista de Historia Contemporánea*, 5, 2006, pp. 81-98.
- ARCHILÉS, Ferran: “Acords i desacords, valencianisme polític i identitat valenciana contemporània”, *Afers*, vol. 21, nº 55, 2006, pp. 481-510. esp. p. 481
- ARCHILÉS, Ferran: “La Renaixença al País Valencià i la construcció de la identitat regional”, *Anuari Verdaguer*, nº15, 2007, pp. 483-519. esp. p. 483.
- ARCHILÉS, Ferran: *Una singularitat amarga*, Catarroja, Afers, 2012
- ARCHILÉS, Ferran: “Vivir la comunidad imaginada. nacionalismo español e identidades en la España de la Restauración”, *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria*, nº 27, 2008, 57-85-ARIÑO, Antonio (dir): *Calendari de festes de la comunitat valenciana: estiu*, València, Fundació Bancaixa, 2001.
- ARDELL, Ramón, MARTÍNEZ, Miguel: *¿Dónde están las llaves? El movimiento okupa: prácticas y contextos sociales*, Madrid: Catarata, 2004- 121
- ARIÑO, Antonio; SALAVERT, Vicente (dir.): *Calendari de festes de la Comunitat Valenciana: hivern*, València, Fundació Bancaixa, 2000
- ARIÑO, Antonio; SALAVERT, Vicente: *Calendari de festes de la Comunitat Valenciana: primavera*, València, Fundació Bancaixa, 1999.
- ARIÑO, Antonio; SALAVERT, Vicente (dir.): *Calendari de festes de la Comunitat Valenciana: tardor*, València, Fundació Bancaixa, 2002.

- ARIÑO, Antonio (dir.): *El teatre en la festa valenciana*, València, Generalitat Valenciana, 1999.
- ARIÑO, Antonio; LLOPIS, Ramón: *Les practiques culturals a la Comunitat Valenciana*, Valencia, Generalitat Valenciana, 2017.
- ARIÑO, Antonio: *Prácticas culturales en España, desde los años sesenta hasta la actualidad*, Barcelona, Ariel, 2010.
- ARMENGOT, Miguel: “Els Orígens”. En: Carceller, Kassim i TENA, Violeta (coord.): *Aplec dels Ports ...* 2018, pp. 27-34.
- ASENSI SILVESTRE, Elvira: “El Repertorio Tradicional de Banda como Elemento Identitario: el Caso Valenciano”, en SANZ, Ismael; ARCHILÉS, Ferrán (eds.): *La Nación de los Españoles, Discursos y Prácticas del Nacionalismo Español en la Época Conptemporánea*, Valencia, Publicaciones Universidad de Valencia, 2012
- AUGUSTYN, Heather: *Ska: the rythm of liberation*, Maryland: Scarecrow inc., 2013
- AZNAR, Manuel: “presentación”, *Laberintos: revista de estudios sobre los exilios culturales españoles*, nº19, 2017, pp. 3-5
- BABY, Sophie: “La violencia en la transición española: el derrumbe d’un mito”, a: ARCHILÉS, Ferran; SANZ, Julián: *Cuarenta años y un día. Antes y después del 20-N*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2017, pp. 125-148.
- BACHELARD, Gaston: *La poética del espacio*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2000.
- BALLESTER, Laura: *Lluitant contra l’oblit, el llarg trajecte de les víctimes del metro de València*, Valencia, Sembra, 2015.
- BATALLER, Alexandre: “Llegendes i contalles a l’escola. Les coves de les comarques castellonenques com a escenari didàctic”, en: VV.AA.: *Paissatge i conflicte social: coves, refugis i trinxeres*, La Vall d’Uixò, Grup d’Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, 2019.
- BATISTA, Antoni: *Raimon, la construcció d’un cant*, Barcelona, RBA, 2005.
- BEA: “Qui som?”, *BEA*. [consultat el 15 de setembre de 2023] <http://www.beapv.info/>
- BENJAMIN, Walter: *Obras. Libro I, Vol.1*, Madrid, Abada, 2006
- BILLIG, Michael: *Nacionalismo banal*, Madrid, Capitán Swing, 2014
- BOTELLA, Ana María; ISUSI-FAGOAGA, Rosa: *Músicas populares, sociedad y territorio: sinergias entre investigación y territorio*, Valencia, Publicaciones de la Universitat de València, 2018.
- BURNS, Robert: “La guerra de Al-Azraq de 1249”, *Sharq Al-Andalus*, nº 4, 1987, pp. 253-256
- BURTON, Robert: *Anatomía de la Melancolía*, Madrid, Alianza, 2015
- CADENES, Núria: *Guillem*, Barcelona, Amsterdam, 2020.

- CADENES, Núria: *L'Ovidi*, València, 3i4, 2002
- CALVO, José: *Teresa/Florencio Pla Meseguer "La Pastora", del monte al mito*, Vinarós, Antinea, 2009.
- CANO, Francesca: "Obrim noves portes amb les claus del Tio Canya: la creació de la identitat. L'exemple d'una cançó i algunes possibles aplicacions", *Ítaca: Revista de Filologia*, 9, 2018, Pp. 21-52. 122
- CATALÀ, Lluís: *Fonaments de la identitat territorial amb especial atenció a la identitat nacional. El Cas valencià: discursos polítics sobre la identitat valenciana entre els militants de base del Bloc, EU i PSPV-PSOE*. (Tesis doctoral dirigida por: Clemente Penalva y Andrés Piqueras), Alicante, Universitat d'Alacant, 2012.
- CERVERA SÁNCHEZ, Ana María: *Las Provincias en transición: poder y prensa Local en tiempos de cambio (1966-1982)*" (tesis doctoral dirigida por Aurora Bosch y Juan Carlos Colomer), Valencia: Universidad de Valencia, 2017.
- CHECA, Sandra: "El convoy de refugiados españoles Angulema-Mauthausen, la primera deportación de civiles desde territorio francés hacia un campo de exterminio nazi", a: PRIETO, Lucía (Coord.): *Guerra y franquismo en la provincia de Málaga: nuevas líneas de investigación*, Málaga, Universidad de Málaga, 2005, pp. 103-128.
- CLIMENT, Eliseu: "Antecedents: aplecs que fan País". En: CARCELLER, Kassim i TENA, Violeta (coord.): *Aplec dels Ports, 40 anys d'història col·lectiva*, València, Institut Valencià de Cultura, 2018, pp. 21-26.
- CLIMENT, Mercè: *No hi havia a València*, València, Sembra Llibres, 2021.
- COBO, Rosa: "La cuarta ola feminista y la violencia sexual", *Paradigma: revista universitaria de cultura*, nº22, 2019, pp. 134-138
- COLLADO, Bibiana: *Yeguas Exhaustas*, Logroño, Pepitas, 2023.
- COLLADO, Francisco: *Abriendo puertas, okupaciones en València, 1988-2006*, València, La Burbuja, 2007.
- CONTRÍ, Vicent: "Situació Extrema. Precursors del rock amb dolçaines", *Saó*, 402, 2015, pp. 44-45.
- COSTA, Xavier: *Sociabilidad y esfera pública en la fiesta de las Fallas de València*, València, Biblioteca Valenciana, 2003.
- CSOA L'Horta: *El PAI Benimaclet Est. Què és i d'on vé?*, València, autoeditat, 2017.
- CUCÓ, Alfons: *Roig i blau, la Transició Democràtica valenciana*, Valencia, Tàndem, 2002.
- CUCÓ, Josepa: *Metamorfosis urbanas, ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona, Icaria, 2013.
- CUCÓ, Josepa (dir.): *Músicos y festeros valencianos*, València, Institut Valencià d'Arts Escèniques, 1993.

- DE CASTRO, Javier (ed.): *"Ens calen cançons d'ara", retrospectiva sobre la Nova Cançó a 50 anys vista*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2010.
- DIAZ FREIRE, José Javier: "Miguel d'unamuno y Bilbao: la experiencia melancólica de la modernidad", *Ayer*, 98, 2015, pp. 21-44.
- DURÀ, Roser: "Obrint Pas: de la Nova Cançó al fenomen musical actual de la música en valencià", *Ítaca: Revista de Filología*, 9, 2018, pp. 141-166.
- ELEY, Geoff: *Un mundo que ganar: historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 2003, pp.62-63.
- ELIADE, Mircea: *Lo sagrado y lo profano*, Barcelona, 1981.
- ESCAMILLA, David: *Raimon, l'art de la memòria*, Barcelona, Planeta, 2004.
- ESCANDELL, Ignasi: "Assumiràs la veu d'un poble: la Música como Elemento Vertebrador de la Identidad Nacional del País Valenciano", en: FOLGUERA, Pilar, et.al.(Eds.): *Pensar la Historia desde el Siglo XXI: Actas del XII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 2015, pp.4009-40024.
- ESCANDELL, Ignasi: *El nacionalisme valencià (1978-1999): cultura, participació social i pràctiques col·lectives* [tesi doctoral dirigida per Ferran Archilés i Ismael Saz], Universitat de València, p. 98.
- ESCANDELL, Natxo: *Ni fet ni desfet, historia del nacionalisme polític valencià*, Catarroja, Afers, 2024.
- FENOLLOSA, Carles: *Narcís o l'onanisme*, València, Drassana, 2018.
- FERNÁNDEZ, Gonzalo Javier: *El Ska en España: escena alternativa, musical y trasnacional*, Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2012.
- FERRÈ I TRILL, Xavier: *Abans i després de "Nosaltres els valencians"*, Barcelona, Curial, 2001.
- FLOR, Vicent: *L'anticatalanisme al País Valencià: identitat i reproducció social del discurs del "Blaverisme"* [Tesi doctoral dirigida per Antonio Ariño], Universitat de València.
- FLOR, Vicent: "Nosaltres els antivalencians. Les primeres reaccions antifusterianes i els precedents directes de l'anticatalanisme blaver (1962-1974)", *Afers*, nº71-72, 2012. Pp.683-708, esp. pp. 705-708.
- FLOR, Vicent: *Noves glòries a Espanya, anticatalanisme i identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2011.
- FLOR, Vicent: *Societat anònima. Els valencians, els diners i la política*, Catarroja: Afers, 2015
- FRECHINA, Josep Vicent: *La Cançó en valencià, dels repertoris tradicionals als gèneres moderns*, Valencia, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2011

- FRECHINA, Josep Vicent: *Vicent Torrent, la cançó popular*, Sembra Llibres, 2023.
- FUSTER, Jaume: *La Mort de Guillem*, València, Tres i Quatre, 2013.
- GÀMEZ, Carles: *50 anys Al Vent, Crònica d'una Nova Cançó*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- GARCÍA ÁLVAREZ, Ramón, et al.: “Transició, democràcia i autonomia”, *Historia del País Valencià*, Vol.VI, Barcelona: Edicions 62, 2006.
- GARCÍA, Pedro; RUIZ, Miquel: “Degradación, especulación y espacios del miedo: El Cabanyal”, en: CUCÓ, Josepa: *Metamorfosis urbanas, ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona, Icaria, 2013 pp. 353-376.
- GARCÍA-SOLER, Jordi: *Crónica apassionada de la Nova Cançó*, Barcelona, Flor de Vent, 1996.
- GARCÍA-SOLER, Jordi: *La Nova Cançó*, Barcelona, Edicions 62, 1976.
- GASCÓ, María Patricia: *La Transición en España, poder nacional y poder regional en UCD-Valencia, UCD-Castellón y UCD-Alicante (1976-1982)*, (tesis doctoral dirigida por Alicia Yanini), València, Universitat de València, 2015.
- GELABERT I MIRÓ, Magdalena: “La presència de la mar i del món mariner a les rondalles mallorquines”, *Caramella*, N°17, 2007, pp. 43-46.
- GISBERT, Francesc: *Màgia per a un poble*, Picanya: Edicions Bullent, 2008.
- GRAMSCI, Antonio: *Cuadernos de la cárcel*, México, Ediciones Era 1999, tomo V, cuaderno XXV.
- GONZÁLEZ, Arnau: *Valencianistes a Catalunya. Actuació Valencianista d'Esquerra a Barcelona (1932-1937)*, Catarroja, Afers, 2007.
- HERNÁNDEZ, Agustí: *Pobles abandonats: els paisatges de l'oblit*, Valencia: Generalitat Valenciana, 2006.
- KULTERMANN, Udo: “La creación d'una visión femenina del mundo, el arte de Yuyoi Kusama”, *Goya: revista de arte*, n° 271-272, 1999, pp. 287-294.
- LABRADO, Victor: *Les trobades, 25 anys d'Escola Valenciana*. Picassent,. Andana Editorial, 2011.
- LAHUERTA, Rafa: *Noruega*, València, Drassana, 2020
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *El Pensamiento salvaje*, Bogotá: Fondo de Cultura Económica, 1997.
- LLOP I FORCADA, Guillem; TORMO MARTÍ, Joana: *Quan ens dèiem país, la preautonomia valenciana*, Barcelona, UOC, 2013.
- MARÇAL, Maria-Mercè: *Cau de Llunes*, Barcelona, Proa, 1998, p.15.
- MANSET, Victor: *Al Tall: 35 anys de música mediterrània des del País Valencià*, Alicante, Universidad de Alicante, 2009

- MARQUÈS, Josep Vicent: *Tots els colors del roig, quasi unes memòries ideològiques*, València, 3i4, 1997.
- MARTÍ, Aurelio: *Nacionalisme o internacionalisme? Socialisme i nació als territoris de llengua catalana (1931-1936)*, Catarroja, Afers, 2018.
- MARTÍ, Joan: *Socialistes d'un país imaginat, una història del Partit Socialista del País Valencià (1974-1978)*, Valencia, Institució Alfons el Magnànim, 2017.
- MARTÍNEZ LEAL, Juan: "El Stanbrook: un barco mítico en la memoria de los exiliados republicanos", *Pasado y Memoria: revista de historia contemporánea*, N°4, 2005, pp. 65-82
- MARTÍNEZ, Francesc: "Neopopulismo: el partidismo de los medios de comunicación", en: PIQUERAS, Jose Antonio, et al.: *El Secuestro de la democracia: corrupción y dominación política en la España actual*", Madrid: Akal, 2011.
- MESEGUER, Luis: "Historia y Memoria de Alejandra Soler Gisbert y sus generaciones", *Laberintos: revista de estudios sobre los exilios culturales españoles*, n°19, 2017 . pp. 77-92.
- MESEGUER, Lluís: "la Nova Cançó i l'escriptura lírica", *Caplletra: Revista Internacional de filologia*, 22, 1997, pp. 169-183.
- MESEGUER, Lluís: "La 'Cançó'. Oralitat i literatura aspectes de la cançó catalana antiga i moderna", en: MAS, Joan; MIRALLES, Joan; ROSELLÓ, Pere (coord.): *Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, vol 2, 1999, pp. 259-282.
- MIRA, Joan F.: *Crítica de la nació pura*, Valencia, 3i4, 1984
- MIRA, Joan F.: *Hèrcules i l'antropòleg*, València, Eliseu Climent, 1994.
- MIRA, Joan F.: *La condició valenciana*, Valencia, Bromera, 2014
- MIRA, Joan F.: *Sobre la nació dels valencians*, València: 3i4, 1997.
- MONZÓ, Jaume: *Sense connexió*, València, Sembra Llibres, 2020.
- OSBORNE, Raquel: "Desde el feminismo a Concha Piquer pasando por Celia Amorós", a: LOPEZ, Marián; POSADA, Luisa (edit.): *Pensar con Celia Amorós*, Madrid, Fundamentos, 2010, pp. 193-200.
- PARDO, Antoni: *El discurs de resistència i combat en la Nova Cancó. Anàlisi de les estratègies retòriques* (tesis doctoral dirigida por: Sagarra, Mila), Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2015.
- PÉREZ, Alfons: *Aitana Torrent, caçadora d'espantacriatures*, València, Drassana, 2022.
- PÉREZ, Josep Andrés: "Una identitat en formació. El valencianisme polític, 1902-1923", *Afers*, n° 55, 2006, pp. 511-528

- PIQUERAS, Jose Antonio: “El clientelismo como forma de dominación política”, en: PIQUERAS, Jose Antonio, et Al.: *El Secuestro de la democracia: corrupción y dominación política en la España actual*, Madrid: Akal, 2011.
- PORTER I MOIX, Josep: *Una història de la Nova Cançó*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1988.
- RAMÍREZ, Eduard: *Teixir Revoltes: el Bloc d'Estudiants Agermanats, 30 anys per la universitat pública, democràtica i valenciana*, València, Universitat de València, 2013.
- RAMOS, Miquel: *Antifeixistes*, Madrid, Capitán Swing, 2022.
- RIBERA, Borja: “De la violencia a la negociación. El anticatalanismo y el proceso autonómico valenciano”. En: ARCHILÉS, Ferran; SANZ, Julián (coords.): *Cuarenta años y un día. Antes y después del 20-N*, Publicacions de la Universitat de València, 2017, pp. 149-168.
- RICO, Antoni: *Joan Fuster i el pensament nacional: entre el problema i el programa*, Catarroja, Afers, 2021
- RIOS, M. Gloria: “De la genialidad a la locura: Seraphine de Senlis y Camille Claudel”, en: VV.AA. (edit.): *Locas: escritoras y personajes femeninos cuestionando las normas*, Sevilla, Alciber, 2015. pp. 1326-1341.
- RIPOLL, Faust: *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural*, Catarroja, Afers, 2010.
- ROLÓN, Lissette: “Poder y resistencia después de la Guerra Civil Española: el caso de Teresa/Florencio Pla Meseguer” en: HIGUERAS, Eduardo; LÓPEZ, Ángel Luis; NIEVES, Sergio (coord.): *El pasado que no pasa: la Guerra Civil española a los ochenta años de su finalización*, Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2020, pp. 461-476.
- ROYO, Antoni: *Pel meu país*, Benicarló, Onada, 2020
- RUBIO, Antoni; SANJUAN, Hèctor: *Del sud, el País Valencià al ritme dels Obrint Pas*, Barcelona, Mina, 2007.
- SARRIÀ, Xavi: *Històries del Paradís*, València, Bromera, 2008.
- SARRIÀ, Xavi: “Sou imprescindibles”, en: TENA, Violeta i CARCELLER, Kassim (Coords.): *Aplec dels Ports, 40 anys d'història col·lectiva*. València, Institut de Cultura Valenciana, 2018. pp.247-250.
- SARRIÀ, Xavi: *Totes les cançons parlen de tu*, Valencia: Sembra, 2014.
- SENSO VILA, Carles Xavier: *Valencia Semanal (1977-1980), d'altaveu valencianista contra el postfranquisme a centre de les pugnes internes del PSPV-PSOE*. (tesis doctoral dirigida por Teresa Carnero y Francesc Gallego), Universitat de València, 2014.
- SCOTT, Joan: “El Eco de la fantasía: la historia y la construcción de la identidad”, *Ayer*, 62, 2006, pp. 111-138.

- SENSO VILA, Carles Xavier: *Valencia Semanal (1977-1980), d'altaveu valencianista contra el postfranquisme a centre de les pugnes internes del PSPV-PSOE*. (tesis doctoral dirigida por Teresa Carnero y Francesc Gallego), Universitat de València, 2014.
- SIMÓN, Antoni: *La construcció de l'enemic interior: els catalans en el pensament polític espanyol*, Catarroja, Afers, 2024
- SPIVAK, Gayatri: *¿Puede hablar el subalterno?*, Buenos Aires, El cuenco de plata, 2011
- STOKER, Bram: *Dràcula*, Madrid, Austral, 2017.
- TENA, Violeta: "Generació LUEV: una generació perduda?", en: MUÑOZ, Jordi (Ed.): *Ara, País Valencià: reflexions i experiències de la generació que ve*. València, Publicacions de la Universitat de València, 2009. Pp. 71-78.
- TORMO, Jordi: *Ovidi Montllor, un obrer de la paraula*, València, Sembra, 2014
- TORRENT, Vicent: "Al Tall per l'Aplec dels Ports". En: CARCELLER, Kassim i TENA, Violeta (coord.): *Aplec dels Ports 40 anys d'història col·lectiva*, Institut Valencià de Cultura, 2018, pp. 99-104.
- TORRENT, Vicent: *La música popular*, Alfons El Magnànim, 1990.
- TORRENT, Vicent: *La música popular*, València, Debats 34, 2019.
- TORRES, Francisco; Hernández, Gil-Manuel: "Estar en el mapa tenía un precio. El centro histórico popular en la valencia globalizada. Los barrios del El Mercat i El Carmen", en: CUCÓ, Josepa: *Metamorfosis urbanas, ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona, Icaria, 2013, pp. 377-398.
- VALLE-INCLÁN, Ramón: *Luces de bohemia*, Madrid, Austral, 2006.
- VENTURA, Feliu: *Com un record d'infantessa*, València: Sembra, 2015
- VICENT, Manuel: *Tranvía a la Malvarrosa*, Barcelona, Penguin Random House, 2016.
- VV.AA: *Raimon a la UPV: 50 anys d'Al Vent*, Valencia: Universitat Politècnica de València, 2009.
- VV.AA.: *Tirant de Rock*. València, Tres i Quatre, 1992
- WOLF, Virginia: *Una habitación propia*, Barcelona, Seix Barral, 2016
- ZIZEK, Slavoj: *El Acoso de las fantasías*, México, Siglo XXI, 1997
- ZURRIAGA, Ferran: "La secció pedagògica de Lo Rat Penat de València, un dels primers moviments de renovació pedagògica de la postguerra al País Valencià". En: V.V.A.A.: *Carme Miquel, una mestra del País, València*, Saó, 2004

Hemerografia digital i física

- ABRIL, Mario: “La lucha de Elche por el regreso de su Dama, hallada hace 125 años”, *El País*, 5 d’agost de 2022. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2022-08-05/la-lucha-de-elche-por-el-regreso-de-su-dama-hallada-hace-125-anos.html>
- ACPV: *Activitat*, Acció Cultural del País Valencià, 2008.
- ACPV: “Correllengua 2022”, ACPV [consultat el 14 de setembre de 2023] <https://acpv.cat/2022/09/16/correllengua-2022/>
- ACPV: “Els casals d’Elx i Carlet celebren els seus premis Jaume I”, *Acció Cultural del País Valencià*, 15 de maig de 2008. <http://acpv.cat/2008/05/15/els-casals-d-elx-i-carlet-celebren-els-seus-premis-jaume-i/>
- ACPV: “Festa de reapertura del Casal Jaume I-ACPV de la Vall d’Uixó”, Acció Cultural del País Valencià, 21 de febrer de 2014. <http://acpv.cat/2014/02/21/festa-de-reobertura-del-casal-jaume-i-acpv-de-la-vall-duixo/>
- ACPV: “Mor Josep Serra, fundador del Casal Jaume I de Perpinyà”, *Acció Cultural del País Valencià*, 19 de desembre de 2011. <http://acpv.cat/2011/12/19/mor-josep-serra-fundador-del-casal-jaume-i-de-perpinya/>
- ACPV: “Sopar Estellés a València”, *Acció Cultural del País Valencià*, 19 de setembre de 2018. <http://acpv.cat/2018/09/19/sopar-estelles-a-valencia/>
- ACPV: “Trobada d’Hivern de Joves d’Acció”, *Acpv.cat*, 16 de febrer de 2024 [consultat el 9 de setembre de 2024]. <https://acpv.cat/2024/02/16/trobada-dhivern-de-joves-daccio/>
- AEK: “Qué es Korrika”, *AEK*. [consultat el 14 de setembre de 2023] <https://www.korrika.eus/es/>
- AGUDO, V.: “Ricard Camarena también cerrará su restaurante con dos estrellas Michelin los fines de semana”, *Las Provincias*, 1 de desembre de 2021. <https://www.lasprovincias.es/gastronomia/restaurantes/camarena-cerrara-restaurante-20211201095232-nt.html>
- ANDRÉS, Raquel: “Comienza el derribo de la alqueria Forn de Barraca de Alboraiá”, *La Vanguardia*, 20 de setembre de 2019. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20190919/47479656538/derribo-alqueria-forn-barraca-alborai-a-v-21-huerta.html>
- ANDRÉS, Raquel: “Entrevista a Nadal”, *La Vanguardia*, 15 de juny de 2015
- ALBALAT, J.G.: “El juez discrepante ve en el vídeo de ‘la manada’ ‘sexo con ambiente de jolgorio’”, *EL Periódico*, 26 d’abril de 2018. <https://www.elperiodico.com/es/sucesos/20180426/video-manada-juez-voto-particular-6785975>

- ALBEROLA, Miquel: “ ‘La Pastora’ el maqui del Maestrat”, *El Temps*, 29 de febrer de 1988. <https://www.eltamps.cat/article/12397/entrevista-la-pastora-maquis>
- ALBIÑANA, Josep: “Al poble valencià”, *Valencia Semanal*, 90, 1979, pp.6-7.
- AL MARGEN: “¿Quiénes somos?”, *Ateneo Libertario Al Margen*. [consultat: 20 d’abril de 2021] <http://www.ateneoalmargen.org/inicio/quienes-somos>
- ALMELA, Mario: “El Casal Jaume I organiza nueve conciertos”, *Levante-EMV*, 10 de març de 2006. <https://www.levante-emv.com/castello/3088/casal-jaume-i-organiza-nueve-conciertos-rock/181020.html>
- ALMENAR, Pilar: “Concentración en Valencia contra el cierre de RTVV”, *El País*, 7 de novembre de 2013. https://elpais.com/ccaa/2013/11/06/valencia/1383765134_380778.html
- ALMENAR, Salvador: “Obrint Pas s’acomiada dels escenaris amb un concert èpic al Teatre Principal”, *Ara*, 25 de maig de 2014. https://www.ara.cat/paisvalencia/Obrint-Pas-Teatre-Principal-Valencia_0_1144685693.html
- ALMENAR, Salvador: “Una exposició sobre Vicent Andrés Estellés dona el tret de sortida a l’any del poeta”, *Ara*, 27 de novembre de 2012. https://www.ara.cat/cultura/vicent-andres-estelles-academia-valenciana-de-la-llengua-centre-del-carne-exposicio-any-estelles_1_2382386.html
- ALONSO, Paco: “El gasto y los modernos”, *La Vanguardia*, 24 de febrer de 2023. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20230224/8780467/gasto-modernos.html>
- AMELA, Víctor: “La Pastora sobrevivió a una vida de soledad absoluta”, *La Vanguardia*, 8 de març de 2011. <https://www.lavanguardia.com/lacontra/20110305/54123557018/la-pastora-sobrevivio-a-unavida-de-soledad-absoluta.html>
- ANDRÉS, Raquel: “Entrevista a Nadal”, *La Vanguardia*, 15 de juny de 2015. https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20160421/401270306573/entrevista-la-gossa-sorda-josep-nadal.html?fbclid=IwAR2WDwyOJ1asDZ1nlmCGIukwaUykBkA3aU2KtpR_TAAGw_lfuz_z7L1XPN0
- ANDRÉS, Raquel: “La Policía desaloja el CSOA L’Horta de València por una denuncia de la Sareb”, *La Vanguardia*, 14 de desembre de 2020. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20201214/6119211/policia-desaloja-csoa-horta-valencia-denuncia-sareb.html>
- ARELLANO, Manuel; BENTOLILLA, Samuel: “¿Quién es responsable de la burbuja inmobiliaria?”, *El País*, 22 de febrer de 2009. https://elpais.com/diario/2009/02/22/negocio/1235312065_850215.html
- ARRAN: “Qui Som? ”, *Arran.cat* [consultat el 8 de setembre de 2024] www.arran.cat/qui-som/historia-i-principis/

- A.T.: “Esperanza Aguirre sale en defensa de Millán Astray: ‘Participó en asuntos sociales muy importantes’”, *Público*, 21 de setembre de 2016.
<https://www.publico.es/politica/aguirre-defensa-millan-astray-participo.html>
- BARROSO, Francisco Javier: “Dos titiriteros, detenidos por hacer apología del terrorismo”, *EL País*, 7 de febrer de 2017.
https://elpais.com/ccaa/2016/02/05/madrid/1454695514_093587.html
- BARQUERO, Juan Miguel: “El PP elogia al franquista Milán Astray como ‘héroe’ en un pleno del distrito Latina”, *Eldiario.es*, 20 de setembre de 2016.
https://www.eldiario.es/sociedad/antiguos-terrorista-podemos-millan-astray_1_3823478.html
- BELDA, Ferran: “Hi haurà cançó mentres hi haja país: els protagonistes opinen”, *Valencia Semanal*, 90, 1979, pp. 42-46.
- BELINCHÓN, Gregorio: “Alcarràs, de Carla Simón, gana el Oso de Oro de la Berlinale 2022”, *El País*, 16 de febrero de 2022. <https://elpais.com/cultura/2022-02-16/alcarras-de-carla-simon-gana-el-oso-de-oro-de-berlin-2022.html>
- BELINCHÓN, Gregorio: “La guerra de las mujeres contra el ISIS”, *El País*, 6 de noviembre de 2018.
https://elpais.com/cultura/2018/11/05/actualidad/1541399956_138743.htm
- BELTRAN, Adolf: “Què és això que anomenem ‘deute històric’ i per què es calcula en 14.380 milions”, *Eldiario.es*, 2 de gener de 2017. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/val/financament-autonomic-generalitat-valenciana-deute-historic-politica_1_3657773.html
- BONO, Ferran: “El deterioro del material arruga el revestimiento del Palau de les Arts”, *El País*, 31 de gener de 2013.
https://elpais.com/ccaa/2013/01/30/valencia/1359574701_384212.html
- BONO, Ferran: “El Gobierno valenciano funde a negro Canal 9 tras 12 horas de resistencia”, *El País*, 29 de novembre de 2013.
https://elpais.com/ccaa/2013/11/29/valencia/1385682957_965043.html
- BOUIALI, Miriam: “Les Trobades 2023, un homenatge col·lectiu a Carme Miquel”, *Levante-EMV*, 20 de març de 2023. <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2023/03/23/les-trobades-2023-homenatge-collectiu-85064263.html>
- CA BASSOT: “30 Anys fent poble”, *Goteo.com* [consultat el 9 de setembre de 2024].
<https://www.goteo.org/project/30-anys-fent-poble>
- CAL: “Presentació”, *CAL*. [consultat el 14 de setembre de 2023]
<https://www.cal.cat/projecte/correllengua/>
- CAMPS, Esperança: “Comença el Festivern més potent, amb l’actuació de 35 grups”, *Vilaweb*, 28 de desembre de 2016. <https://www.vilaweb.cat/noticies/comenca-el-festivern-mes-potent-amb-lactuacio-de-35-grups/>

- CANTARERO, Joan: “El líder ultra de España 2000 se querella contra la pel·lícula ‘La Mort de Guillem’ por vincularle con su asesinato en 1993”, 22 de novembre de 2020. <https://www.publico.es/sociedad/lider-ultra-espana-2000-querella-pelicula-muerte-guillem-vincularle-asesinato-1993.html>
- CANTARERO, Joan: “El nazi que mató al joven antifascista valenciano Guillem Agulló también reclama sus armas de Pánzer”, *Público*, 30 de setembre de 2015. <https://www.publico.es/actualidad/nazi-asesino-al-joven-antifascista.html>
- CA REVOLTA: “Abril al Cabanyal, crònica viva d’una resistència”, 5 de juny de 2015. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/10-j-abril-al-cabanyal-cronica-viva-duna-resistencia/>
- CA REVOLTA: “Asier eta Biok”, 8 d’abril de 2017. [consultat el 18 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/asier-eta-biok-dissabte-08042017-19h00/>
- CA REVOLTA: “Barriallitat” [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/barriallitat-103>
- CA REVOLTA: “Berenar popular al carrer” [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/berenar-popular-carrer-velluters-divendres-10-juny-18h-pca-descoles-pies/>
- CA REVOLTA: “Cabanyal any zero”, 2 de setembre de 2021. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/projeccio-de-cabanyal-any-zero-233>
- CA REVOLTA: “Ca Revolta rep el premi de difusió dels escriptors valencians”, 22 de juny de 2016. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/ca-revolta-rep-premi-difusio-dels-escriptors-valencians/>
- CA REVOLTA: “Ciutat Vella Batega”, 20 d’octubre de 2012. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/20-ciutat-vella-batega/>
- CA REVOLTA: “Comboi pasqüer a Ciutat Vella”, 12 d’abril de 2020. [consultat el 17 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/comboi-pasquer-57>
- CA REVOLTA: “Comunicat sobre les eleccions de maig de 2015”, 16 d’abril de 2015. [consultat el 18 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/comunicat-sobre-les-eleccions-de-maig-2015/>
- CA REVOLTA: “Conversa sobre Savis de l’Horta, La Mola és Nostra i Renaixem”, 11 de maig de 2021 [consultat l’11 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/conversa-sobre-savis-de-l-horta-la-mola-es-nostra-i-renaixem-71>
- CA REVOLTA: “Crisi econòmica vs. Crisi ecològica”, 8 de maig de 2012 [consultat el 10 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/crisi-economica-vs-crisi-ecologica/>
- CA REVOLTA: “De la Nakba Palestina al BDS”, 11 de maig de 2016. [consultat el 18 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/nakba-palestina-bds-dimecres-11052016-19h00/>

- CA REVOLTA: “De nou intenten tancar Ca Revolta”, 7 de març de 2013. [consultat el 3 d’agost de 2022] <https://antiga.carevolta.org/de-nou-intenten-tancar-ca-revolta/>
- CA REVOLTA: “El diàleg horta-ciutat, homenatge a Eduard Pérez Lluch”, 26 de maig de 2017. [consultat l’11 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/dialeg-horta-ciutat-homenatge-eduard-perez-lluch-dimecres-07062017-19h00/>
- CA REVOLTA: “Excursió a Almedíxer”, 26 de març de 2017. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/7937/>
- CA REVOLTA: “Excursió a Carrícola”, 19 de febrer de 2017. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-carricola-diumenge-19022017-09h00/>
- CA REVOLTA: “Excursió a El Llosar”, 23 d’octubre de 2016. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-llosar-diumenge-23102016-08h00/>
- CA REVOLTA: “Excursió a la Devesa del Saler”, 21 de maig de 2017. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-devesa-saler-diumenge-21052017-09h30/>
- CA REVOLTA: “Excursió al savinar mil·lenari de Les Blanques”, 13 d’abril de 2012. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-savinar/>
- CA REVOLTA: “Excursió Serra d’Irtà”, 23 de setembre de 2023. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/excursio-serra-dirta-divendres-23092016-18-00h/>
- CA REVOLTA: “Excursió a Xelva”, 15 de gener de 2017. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/xelva-diumenge-15012017-08h30/>
- CA REVOLTA: “Exposició Barri del Carme” [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/barri-carme-dijous-14072016-20h00/>
- CA REVOLTA: “Falla virtual 3D ‘La Caga Rita’”, 14 de març de 2012. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/falla-virtual-3d-la-caga-rita/>
- CA REVOLTA: “Falles populars i Combatives”, 8 de març de 2012. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/falles-populars-i-combatives/>
- CA REVOLTA: “Festa Estellés 2020” [consultat el 8 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/festa-estelles-2020-115>
- CA REVOLTA: “Fuster en l’espill del segle XXI”, febrer i març de 2022 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/jornades-fuster-en-l-espill-del-segle-xxi-278>
- CA REVOLTA: “Hijas de la Nakba”, 21 de febrer de 2020. [consultat el 18 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/hijas-de-la-nakba-36>
- CA REVOLTA: “Homenatge a Manuel Melero”, 20 de maig de 2017 [Consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/homenatge-manolo-melero-dissabte-20052017-19h30/>

- CA REVOLTA: “Homenatge a Maria Beneyto. Després de soterrada la tendresa”, 7 de març de 2013. [consultat el 8 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/homenatge-a-maria-beneyto-despres-de-soterrada-la-tendresa/>
- CA REVOLTA: “Homenatge a Miquel Grau”, 17 de novembre de 2011. [consultat el 8 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/homenatge-a-miquel-grau/>
- CA REVOLTA: “ III Festa Estellés a Ca Revolta”, 27 de setembre de 2012. [consultat el 8 d’agost de 2022].<https://antiga.carevolta.org/iii-festa-estelles-a-ca-revolta/>
- CA REVOLTA: “IV Festa Estellés a Ca Revolta”, 23 de juliol de 2013. [consultat el 8 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/iv-festa-estelles-a-ca-revolta/>
- CA REVOLTA: “Joan Fuster, un aficionat a la música”, 7 de maig de 2013. [Consultat el 8 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/joan-fuster-un-aficionat-a-la-musica/>
- CA REVOLTA: “Joan Fuster, una mirada global”, 24 de febrer de 2022 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/joan-fuster-una-mirada-global-280>
- CA REVOLTA: “Jornada sobre revisió històrica”, 15 de maig de 2017 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/jornada-sobre-revisio-historica-dilluns-15052017-19h00/>
- CA REVOLTA: “Jornades al solar públic de la Plaça de la Bota de Velluters”, 3 de juliol de 2011. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/jornades-a-un-solar-public-de-velluters/>
- CA REVOLTA: “La Ciutat Vella que volem” [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/2f-la-ciutat-vella-que-volem/>
- CA REVOLTA: “La importància de la música en l’obra de Joan Fuster”, 15 de març de 2022 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/la-importancia-de-la-musica-en-l-obra-de-joan-fuster-293>
- CA REVOLTA: “La Mocaorà”, 30 de setembre de 2016. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/mocaora-dissabte-08102016-20h00/>
- CA REVOLTA: “La reconquesta de l’espai públic”, 12 de febrer de 2020. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/la-reconquista-de-l-espai-public-31>
- CA REVOLTA: “La València global i el centre històric que volem”[consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/27m-la-valencia-global-i-el-centre-historic-oblidat/>
- CA REVOLTA: ”L’exili de Palestina abans i ara”, 25 de juny de 2019. [consultat el 18 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/lexili-de-palestina-abans-i-ara/>
- CA REVOLTA: “Manifest d’entitats contra el tancament de RTVV”, 26 de novembre de 2013. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/manifest-dentitats-contr-el-tancament-de-rtvv/>

- CA REVOLTA: “Mirar-nos de cara, Fuster i les escriptores”, 10 de març de 2022 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/mirar-nos-de-cara-fuster-i-les-escriptores-282>
- CA REVOLTA: “Muixeranga té nom de dona”, 14 de maig de 2021. [consultat el 17 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/muixeranga-te-nom-de-dona-206>
- CA REVOLTA: “No a la V-21”, 19 de setembre de 2019. [consultat l’11 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/no-a-la-v-21/>
- CA REVOLTA: “Nosaltres, les escriptores. Valencianes en el temps”, 3 d’abril de 2017 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/nosaltres-les-escriptores/>
- CA REVOLTA: “Nugant Cordes”, 25 de febrer de 2017. [consultat l’11 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/nugant-cordes-dissabte-25022017-19h00/>
- CA REVOLTA: “Palestina, una Història Essencial”, 12 de març de 2020. [consultat el 18 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/palestina-una-historia-essencial-45>
- CA REVOLTA: “Paraules en carn viva”, 23 de febrer de 2022 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/paraules-en-carn-viva-279>
- CA REVOLTA: “Patraix amb ulls d’infant”, 21 d’abril de 2016. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/patraix-ulls-dinfant-23042016-29042016-xxix-trobada-2016/>
- CA REVOLTA: “Presentació de la campanya ‘No a l’ampliació del Port de València’”, 9 de març de 2022 [consultat l’11 d’agost de 2022].
- CA REVOLTA: “Presentació del llibre ‘Anticatalanismo y transición política’”, 17 de febrer de 2022 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/presentacio-del-llibre-anticatalanismo-y-transicion-politica-276>
- CA REVOLTA: “Projecte del Parc Central, conseqüències i alternatives” [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/projecte-del-parc-central-consequencies-i-alternatives-13-12-2019-19h00/>
- CA REVOLTA: “Pujada al Garbí”, 14 de novembre de 2021. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/pujada-al-garbi-251>
- CA REVOLTA: “Record de Mercè”, 21 d’octubre de 2017 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/record-de-merce/>
- CA REVOLTA: “Reconeixement de l’estat palestí i intercanvi de presos polítics”, 24 d’octubre de 2011. [consultat el 18 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/el-reconeixement-de-lestat-palesti-i-lintercanvi-de-presos-politics/>
- CA REVOLTA: “Rondalles de Beneixama”, 12 de febrer de 2012. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/presentacio-de-rondalles-de-beneixama/>

- CA REVOLTA: “Ruta a Alcoleja, El Comtat”, 8 de maig de 2022. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/ruta-a-alcoleja-el-comtat-295>
- CA REVOLTA: “Ruta a Gaibiel i el Mirador de la Carrasca, Serra d’Espadà”, 27 de febrer de 2022. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/ruta-a-gaibiel-i-el-mirador-de-la-carrasca-serra-d-espada-273>
- CA REVOLTA: “Ruta circular de Yátova”, 5 de juny de 2016. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/ruta-circular-yatova-diumenge-05062016-08h30/>
- CA REVOLTA: “Ruta circular de Toixa”, 26 de novembre de 2016. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/ruta-circular-toixa-diumenge-27112016-09h00/>
- CA REVOLTA: “Ruta de l’aigua per la Vall de Segó”, 31 d’octubre de 2021. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/ruta-de-l-aigua-per-la-vall-de-sego-246>
- CA REVOLTA: “Ruta groga Portaceli-Parc Natural de la Serra Calderona”, 30 de gener de 2022. [consultat el 15 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/ruta-groga-portaceli-parc-natural-de-la-serra-calderona-camp-de-turia-268>
- CA REVOLTA: “Sopar temàtic amb Vicent Baydal”, 6 d’abril de 2017 [consultat el 9 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/sopar-tematic-vicent-baydal-dijous-06042017-21h00/>
- CA REVOLTA: “Tan a prop i tan lluny”, 29 de juny de 2016. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/tan-prop-tan-junts-dimecres-06072016-19h30/>
- CA REVOLTA: “Tot allò que sempre has volgut saber de ‘Noruega’”, 10 de juny de 2021. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/tot-allo-que-sempre-has-volgut-saber-sobre-noruega-213>
- CA REVOLTA: “Un futur verd per a La Punta”, 10 de setembre de 2021. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/un-futur-verd-per-a-la-punta-114>
- CA REVOLTA: “Un nou govern per a un nou temps. Volem governs d’esquerres i valencians”, 5 de juny de 2015. [consultat el 8 d’agost de 2022]. <https://antiga.carevolta.org/un-nou-govern-per-a-un-nou-temps-volem-governs-desquerres-i-valencians/>
- CA REVOLTA: “Vers a Ciutat Vella”, 22 de desembre de 2021. [consultat el 16 d’agost de 2022]. <https://www.carevolta.org/blog/agenda-4/post/vers-a-ciutat-vella-166>
- CASAL POPULAR DE CASTELLÓ: “col·lectius”, *Casal Popular de Castelló* [consultat el 8 de setembre de 2024]. <https://casalpopulardecastello.wordpress.com/col%c2%b7lectius/>

- CERDÀ, Paco: “Emilio José siete años después”, *Levante-EMV*, 5 d’abril de 2014. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2014/04/06/emilio-jose-siete-anos-despues/1098160.html>
- CERDÀ, Paco: “La tele que censuró el nombre de la Isla de Peter Pan”, *Levante-EMV*, 7 de novembre de 2013. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2013/11/07/tele-censuro-nombre-isla-peter/1048616.html>
- CERDÀ, Paco: “La Transición de la tertulia”, *Levante-EMV*, 4 de març de 2013. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2013/03/03/transicion-tertulua/978674.html>
- CHILDS, Paul: “Katherine Switzer, la maratoniana que venció a las desigualdades”, *Europapress*, 7 de març de 2019. <https://www.europapress.es/deportes/noticia-kathrine-switzer-maratoniana-vencio-desigualdades20190307105624.html>
- COLERA, María: “Angela Davis: raza. género y clase son elementos entrelazados”, *El Salto*, 8 de setembre de 2016. <https://www.elsaltodiario.com/hemeroteca-diagonal/angela-davis-raza-genero-y-clase-sonelementos-entrelazados>
- COM: “*Qui som?*”, *Col·lectiu Ovidi Montllor* [consultat el 24 d’agost de 2023] <https://elcom.cat/qui-som>
- CORTIJO, Violeta: “arriba als tribunals el cas d’assejament a les animadores de Bacora al festivern”, *El Salto*, 16 de març de 2018. <https://www.elsaltodiario.com/abusos-sexuales/arriba-als-tribunals-el-casdassetjament-a-les-animadores-de-bacora-al-festivern->
- CSOA L’Horta: “Jornada: Visca la resistència del Kurdistan!” [consultat l’1 d’agost de 2022]. <https://horta.noblogs.org/post/2022/06/13/18-de-juny-jornada-visca-la-resistencia-del-kurdistan/>
- CSOA L’Horta: “Qui som?” [consultat el 27 de juliol de 2022]. <https://horta.noblogs.org/qui-som/#comment-16927>
- CSOA L’Horta: “taller de dolçaina” [consultat l’1 d’agost de 2022] <https://horta.noblogs.org/tallers/taller-de-dolcaina/>
- CUCÓ, Alfons: “Cucó responde a Las Provincias. El Vía Crucis d’una Reyna”, *Valencia Semanal*, 62, 1979, pp. 12-13.
- CUQURELLA, Toni: “El PSPV todavía no ha expulsado al alcalde de Sueca año y medio después de vulnerar los pactos para desbancar a Compromís”, *Eldiario.es*, 21 de gener de 2021. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/pspv-todavia-no-expulsado-alcalde-sueca-ano-medio-despues-vulnerar-pactos-desbancar-compromis_1_6980614.html
- CUQUERELLA, Toni: “Sí, Rita se burló de las víctimas del metro”, *Eldiario.es*, 4 de març de 2015. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/rita-barbera-burlo-victimas-metro_1_4343475.html

- DAVID, Laura: “El comisionista de Rus: ‘yo era un yonqui del dinero’”, *El Periódico*, 26 de maig de 2015. <https://www.elperiodico.com/es/politica/20150526/comisionista-rus-marcos-benavent-yo-era-yonqui-dinero-4219979>
- DE LA BARRERA, Elba: “El canto de las sirenes en Galicia: cinco leyendas para conectar con los orígenes”, *El Español*, 26 de setembre de 2021. <https://www.elespanol.com/quincemil/articulos/cultura/el-canto-de-las-sirenas-en-galicia-cinco-leyendas-marinas-para-conectar-con-los-origenes#:~:text=A%20Maruxaina%2C%20en%20Cervo&text=En%20Cervo%2C%20en%20la%20provincia,su%20influjo%20a%20los%20marineros>.
- DOMENECH, Vicent: “El nuevo Palleter”, *Las Provincias*, 11 d’octubre de 1977, p. 20.
- DOMINGO IBÁÑEZ, F. : “Mi 9 de octubre”, *Las Provincias*, 8 d’octubre de 1977, p. 10. 128
- ESPINOSA DE LOS MONTEROS, María Jesús: “las Poliakoff, una estirpe de coreógrafas valencianas”, *Valenciaplaza*, 15 de maig de 2019. <https://valenciaplaza.com/las-poliakoff-una-estirpe-de-coreografas-valencianas>
- ESCOLA VALENCIANA: “X Nit d’Escola Valenciana” [comunicat], *Escola Valenciana*, 2013 [consultat el 10 d’agost de 2023] <https://escolavalenciana.org/web/nit-descola-valenciana/x-nit-descola-valenciana/>
- ESCOLA VALENCIANA: “Manifest: en valencià, creixem”, *Escola Valenciana*. <https://escolavalenciana.org/web/trobades/trobades-2017/>
- ESCOLA VALENCIANA: “Manifest: l’escola ens fa lliures”, *Escola Valenciana*. <https://escolavalenciana.org/web/trobades/trobades-2022/>
- ESCOLA VALENCIANA: “Manifest: nosaltres, pel valencià”, *Escola Valenciana*. <https://escolavalenciana.org/web/trobades/trobades-2018/>
- ESCOLA VALENCIANA: “Manifest: som i serem paraules”, *Escola Valenciana*. <https://escolavalenciana.org/web/trobades/trobades-2019/>
- ESCOLA VALENCIANA: “Programació trobada de la Marina Alta 2017”, *Escola Valenciana*. https://escolavalenciana.org/web/wp-content/uploads/2017/03/TR%C3%8DPTIC_MARINA_ALTA.jpg
- ESCOLA VALENCIANA: “Programació trobada de les valls del Vinalopó 2017”, *Escola Valenciana*. https://escolavalenciana.org/web/wp-content/uploads/2017/03/Programaci%C3%B3_Trobada_Novelda.jpg
- ESPINOSA, Sergio: “Tavernes, antes y después del festívern”, *Levante-EMV*, 28 de desembre de 2016. <https://www.levante-emv.com/safor/2016/12/29/tavernes-despues-festivern/1509491.html>
- FABRA, María: “El expresidente de la Diputación de Valencia Alfonso Rus (PP), condenado a cinco años de cárcel por malversación y prevaricación”, *El País*, 17 de novembre de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-11-17/el->

[expresidente-de-la-diputacion-de-valencia-alfonso-rus-pp-condenado-por-contratar-zombis-personas-que-no-acudian-a-su-puesto.html](https://www.lavanguardia.com/economia/20210211/6236453/asi-consolida-formula-exito-podcast-brl.html)

-FABREGAT, Amadeu: “L’Hora de la normalitat”, *Valencia Semanal*, 41, 1978, pp. 8-9.

- FERNÁNDEZ, Carmen: “Así se consolida la fórmula del éxito del podcast”, *La Vanguardia*, 11 de febrer de 2021.

<https://www.lavanguardia.com/economia/20210211/6236453/asi-consolida-formula-exito-podcast-brl.html>

- FERNÁNDEZ, Héctor: “Esta es la palabra que se usa en Alicante y no se conoce en el resto de España para uno de sus aperitivos más comunes”, *El Español*, 15 de juny de 2024. https://www.elespanol.com/alicante/vivir/gastronomia/20240615/palabra-usa-alicante-no-conoce-resto-espana-aperitivos-comunes-trt/862913835_0.html#:~:text=En%20Alicante%20los%20boquerones%20en,el%20per ejil%20que%20los%20acompa%C3%B1an.

-FERNÁNDEZ, Mario: “El Carmen sin ‘Blanquita’”, *El País*, 12 de setembre de 2002.

https://elpais.com/diario/2002/09/12/cvalenciana/1031858283_850215.html

-FERRANDIS, Joaquín: “41 muertos al descarrilar un convoy del metro de Valencia que entraba en una estación”, *El País*, 4 de juliol de 2006.

https://elpais.com/diario/2006/07/04/espana/1151964001_850215.html

- FERRANDIS, Joaquín: “La Ciudad de las Artes ha costado cuatro veces lo que se presupuestó”, *El País*, 16 de març de 2011.

https://elpais.com/diario/2011/03/16/cvalenciana/1300306679_850215.html

-FERRANDIS, Joaquín: “Los promotores de la iniciativa legislativa sobre l’Horta aseguran tener las firmas necesarias”, *El País*, 23 de maig de 2001.

- FERRER I BOLTA, Pepa: “Pego, un altre Altsasu? Demanen 9 anys de presó per a 14 joves antifeixistes”, *Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals*, 7 de març de 2022.

<https://www.ccma.cat/324/pego-un-altre-altasasu-demanen-9-anys-de-presos-per-a-14-joves-antifeixistes/noticia/3150450/>

- FERRERO, Sixto: “La Corbera a través d’una veu d’Al Tall”, *Diari LaVeu*, 10 de març de 2019.

<https://www.diarilaveu.com/la-corbera-guerrillera-a-traves-duna-veu-dal-tall>

- FESCAMP: “El festival”, *Fescamp* [consultat el 20 de març de 2023].

<https://www.fescamp.com/q>

- FESLLOC: “El festival”, *Feslloc.com* (consultat el 15 de juny de 2019).

<https://feslloc.com/el-festival/>

- FONSECA, Carlos: “Yolanda González, el último asesinato del franquismo”, *El Mundo*, 14 de setembre de 2018.

<https://www.elmundo.es/cronica/2018/09/13/5b92ad08468aeb824d8b4642.html>

- FUERIS, Enrique: “Valtonyc se fuga a Bélgica para evitar la entrada en la cárcel”, *El Mundo*, 2 de maig de 2018.
<https://www.elmundo.es/baleares/2018/05/23/5b058cd6e2704eb73e8b45d5.html>
- G.A.: “EU e Intersindical acusan a Jaraba de ‘deshacer’ RTVV por retirar ‘Trau la llengua’”, *Levnte-EMV*, 19 de gener de 2012. <https://www.levante-emv.com/cultura/2012/01/19/eu-intersindical-acusan-jaraba-deshacer-13011453.html>
- GABÓN, Eleuterio: “Forn de Barraca, un símbolo de resistencia”, *El Salto*, 30 de setembre de 2019. <https://www.elsaltodiario.com/especulacion-urbanistica/forn-barraca-simbolo-resistencia>
- GALLEGO, R.: “Censura a Xavi Castillo en municipios del PP”, *Levante-EMV*, 28 de setembre de 2006. <https://www.levante-emv.com/internacional/2006/09/28/censura-xavi-castillo-municipios-pp-13658540.html>
- GÁLVEZ, Alejandro: “Seis meses de muerte y destrucción en Gaza: la quiebra moral del orden internacional”, *Amnistía Internacional*, 8 d’abril de 2024.
<https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/blog/historia/articulo/seis-meses-de-muerte-y-destruccion-de-gaza-la-quiebra-moral-del-orden-internacional/>
- GARCÍA, Elsa: “Ciudadanos reivindica un ‘feminismo liberal’ para diferenciarse de VOX”, *El País*, 3 de març de 2019.
https://elpais.com/politica/2019/03/03/actualidad/1551609608_164075.html
- GARCÍA, Javier: “Dos ‘etarras’ lograron fugarse de la cárcel de Martutene escondidos en aparatos de megafonía tras un recital”, *El País*, 8 de juliol de 1985.
https://elpais.com/diario/1985/07/08/espana/489621605_850215.html
- GARCÍA, Jesús: “Investigados cinco policías más por las cargas del 1-O”, *El País*, 12 de setembre de 2018
https://elpais.com/ccaa/2018/09/12/catalunya/1536765597_811356.html
- GIMENEZ, Miguel: “En qué consistió y cómo funciona la ley de plurilingüismo valenciana”, *Eldiario.es*, 20 de gener de 2020. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/politica/consiste-funciona-ley-plurilinguismo-valenciana_1_1070254.html
- GIRONA, M.: “Diccionario de la autonomía”, *Las Provincias*, 9 d’octubre de 1977, p. 30.
- GIRONA, M.: “Diccionario de la autonomía (4)” *Las Provincias*, 8 d’octubre de 1977, p. 18.
- GÓMEZ, Oscar: “¿cuándo la paella es paella y cuándo es arroz con cosas?”, *Gastronosfera*, 12 de novembre de 2018.
<https://www.gastronosfera.com/es/tendencias/cuando-la-paella-es-paella-y-cuando-es-arroz-con-cosas>
- GUARNER, Sanchis: “El 9 d’octubre en la Història”, *Valencia Semanal*, 41, 1978, pp. 20-22.
- GUINDAL, Carlota; VERA, Joaquín: “La Audiencia Nacional ordena la detención e ingreso en prisión de Pablo Hasél”, *La Vanguardia*, 16 de febrer de 2021.

<https://www.lavanguardia.com/politica/20210215/6249785/audiencia-nacional-ordena-detencion-e-ingreso-prision-pablo-hasel.html#:~:text=La%20Audiencia%20Nacional%20ha%20ordenado,reincidencia%20y%20por%20injurias%20y>

- HERNÁNDEZ, José Antonio: “El Bigotes regaló a Camps trajes, zapatos, pulseras y entradas de circo”, *El País*, 3 d’agosto de 2009.

https://elpais.com/diario/2009/08/03/espana/1249250405_850215.html

- IBARZ, Mercè: “Vuelve Joan Fuster”, *El País*, 2 de febrer de 2017.

https://elpais.com/ccaa/2017/02/01/catalunya/1485973023_072206.html

- INSTITUT VALENCIÀ DE CULTURA: “El tocadiscos de Joan Fuster” [anunci], *IVC.com*. [consultat el 21 d’agost de 2023]. <https://ivc.gva.es/es/escena/el-tocadiscos-de-joan-fuster-2t22>

- JUNTA DE GOBIERNO DE LO RAT PENAT: “Cridà”, *Las Provincias*, 8 d’octubre de 1977, p.1.

- LANDALUZE, Koldo: “Carla Simón da su versión sobre la polémica del doblaje y subtítulo de Añarràs”, *Naiz*, 5 de maig 2022.

<https://www.naiz.eus/eu/info/noticia/20220505/carla-simon-da-su-version-sobre-la-polemica-del-doblaje-y-subtitulado-de-alcarras>

- LLAGUNES, Álvaro: “El pueblo más pequeño de España está a apenas 20 minutos de València”, *Valencia Secreta*, 10 de juliol de 2023. <https://valenciasecreta.com/pueblo-mas-pequeno-espana/>

- LIDÓN, Inma: “De Avenida Enric Valor a Avenida España: la polémica de renombrar las calles llega a escritores y lingüistas”, *El Mundo*, 29 d’abril de 2021.

<https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/2021/04/29/60899881fc6c8347218b460f.html>

- LILLO, Manuel: “63 Aplecs del Puig: l’origen i l’evolució d’una reivindicació històrica”, *Diari La Veu*, 29 d’octubre de 2022.

<https://www.diarilaveu.cat/noticia/10622/63-aplecs-del-puig-lorigen-i-levolucion-duna-reivindicacio-historica>

- LLEONART, Arnau: “La història dels cinc joves de Pego que van morir a Mauthausen”, *Vilaweb*, 29 de gener de 2018. <https://www.vilaweb.cat/noticies/la-historia-dels-cinc-joves-de-pegno-que-van-morir-a-mauthausen-la-gossa-sorda-tres-de-pegno/>

<https://www.vilaweb.cat/noticies/la-historia-dels-cinc-joves-de-pegno-que-van-morir-a-mauthausen-la-gossa-sorda-tres-de-pegno/>

- LÓPEZ, Pilar (dir.): *València Semanal*, nº 95, novembre 1979

- LÓPEZ, Tania: “Baldoví: ‘se signà un acord amb Sud-àfrica sense tindre en compte les conseqüències per a la taronja valenciana.’”, *València Extra*, 25 d’abril de 2019.

<https://valenciaextra.com/baldovi-apoya-naranja-valenciana/>

- LUNA I SIRERA, Vicent: “Vint anys del Centre Ovidi Montllor”, *La Veu*, 16 de gener de 2022. <https://www.nosaltreslaveu.cat/noticia/66724/vint-anys-del-centre-ovid-montllor-com>

- MARCELLE, Pierre: “Clément Méric, militant ‘antifa’, mais pas que...”, *Libération.fr*, 13 de juny de 2013. https://www.liberation.fr/societe/2013/06/13/clement-meric-militant-antifa-mais-pas-que_910683/
- MARCO, Lucas: “El descabellado bulo de la pederastia en el ‘Bar España’” llega a juicio”, *ElDiario.es*, 5 de febrer de 2022. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/descabellado-bulo-pederastia-bar-espana-llega-juicio_1_8717394.html
- MARCOS, Concha: “Nueva polémica en la biblioteca de Burriana: Compromís acusa a Vox de ‘censurar’ ‘Barbie’ y ‘20.000 Especies de abejas’”, *Levante-EMV*, 22 de maig de 2024. <https://www.levante-emv.com/castello/2024/05/22/nueva-polemica-biblioteca-burriana-compromis-102724231.html>
- MARTÍN, Daniel: “El català deixarà de ser llengua vehicular a tot el País Valencià”, 20 de juliol de 2023. https://www.ara.cat/paisvalencia/catala-deixara-llengua-vehicular-pais-valencia_1_4760545.html
- MEDINA, Miguel Ángel: “Viña Rock vuelve a casa”, *El País*, 16 d’abril de 2008. https://elpais.com/cultura/2008/04/16/actualidad/1208296804_850215.html
- MÉNDEZ, Rafael: “España compra a países del este derechos de emisión de CO2”, *El País*, 2 de gener de 2009. https://elpais.com/diario/2009/01/02/sociedad/1230850803_850215.html
- MENDIOLA, José: “TikTok crece imparable en plena crisis del Coronavirus”, *El País*, 17 de mayo de 2020. https://elpais.com/retina/2020/05/15/innovacion/1589543941_383180.html
- MERCADO, Francisco: “Garzón dismantela una gran trama de corrupción política vinculada al PP”, *El País*, 7 de febrer de 2009. https://elpais.com/diario/2009/02/07/espana/1233961201_850215.html
- MÉS-COMPROMÍS: “Qui som?”, *Més Compromís*. [consultat el 15 de setembre de 2023] <https://mes.compromis.net/info/qui-som/>
- MONFORT, Daniel: “Aplecs (I)”, *Vilaweb*, 22 de juliol de 2013. <https://www.vilaweb.cat/noticia/4135149/20130722/laplec.html>
- MONFORT, Daniel: “Els Jòvens ens canten les històries d’ara a la manera dels vells”, *Tresdeu*, 13 de juliol de 2018. <https://www.tresdeu.com/2018/07/jovens-histories/>
- MONTAGUD, Vicent: “Señalado por Las Provincias”, *Levante-EMV*, 12 de decembre de 1993.
- MONTAGUD, Vicent: “El joven asesinado en el Kasal Popular estaba amenazado por los nazis y era amigo de Guillem Agulló”, *Levante-EMV*, 12 de decembre de 1993, p.15
- MORALES, Sandra: “ ‘Regalamos vivienda’: una gran oferta para una familia grande”, *ElaMundo*, 29 de març de 2010. <https://www.elmundo.es/elmundo/2010/03/29/castellon/1269883018.html>
- MORANT, Toni, en: VICENT, Pastor: “Valencia Quita una Calle a Sanchiz por Franquista y en Alzira Designa un Colegio”, *Levante-emv*, 17 de mayo del 2017.

<http://www.levante-emv.com/ribera/2017/05/18/valencia-quita-calle-sanchiz-franquista/1568223.html>

- MOYANO, Sergi. “L’extrema dreta de Carcaixent es diu ‘Units’”, *Diari La Veu*, 16 de maig de 2022. <https://www.diarilaveu.cat/politica/paco-salom-lextrema-dreta-a-carcaixent-es-diu-units-1-96794/>

- MUÑOZ, Alberto: “Jamie Oliver no se arrepiente de su paella con chorizo: ‘me impresionó recibir amenazas de muerte’”, *El Mundo*, 2 de noviembre de 2017. <https://www.elmundo.es/television/2017/11/02/59fa0ab6e5fdea6f448b458e.html>

- MUÑOZ, Toni: “Condenados por abusos y no por agresión los acusados de violar por turnos a una menor en Manresa”, *La Vanguardia*, 31 d’octubre de 2019. <https://www.lavanguardia.com/sucesos/20191031/471301326724/manada-manresa-penas-entre-10-y-12-anos-abusos-sexuales.html>

- NAVARRO, Carlos: “La plataforma opositora a la ampliación del Puerto de Valencia pedirá la paralización del proyecto tras el fallo del TSJ de Madrid”, *ElDiario.es*, 2 de maig de 2024. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/valencia/plataforma-opositora-ampliacion-puerto-valencia-pedira-paralizacion-proyecto-fallo-tsj-madrid_1_11335857.html

- NOGALES, Javier: “Maquetos, churrianos, manchurrianos, coreanos...”, *ElDiario.es*, 8 de març de 2017. https://www.eldiario.es/euskadi/blogs/viento-del-norte/maquetos-churrianos-manchurrianos-coreanos_132_3535784.html

- OBRADOR, José Luis: “Todas las claves del juicio a Camps y Costa por el ‘caso de los trajes’ relacionado con Gürtel”, *20 minutos*, 11 de desembre de 2011. <https://www.20minutos.es/noticia/1245549/0/gurtel-trajes/francisco-camps/ricardo-costa/>

- OLAYA, pilar: “Albal se concentrará en repulsa por el asesinato de la jovent prostituida”, *Levante-EMV*, 31 de gener de 2021. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2021/01/31/albal-concentrara-repulsa-asesinato-joven-33117271.html>

- OLIVER, Jamie: “Chicken and Chorizo paella”, *Jamieoliver.com*. [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.jamieoliver.com/recipes/rice-recipes/chicken-chorizo-paella/>

-PARRILLA, José: “Okupas. Un libro recoge los 20 años de historia de este movimiento en valencia”, *Endomingo-Levante-EMV*, 30 de febrero de 2008, p. 1-3.

- PASCUAL, Ana María: “ ‘Caso Altsasu’: el rechazo del TEDH a los recursos de los jóvenes no ensombrece la ‘victoria social’, según los afectados”, *Público*, 20 de gener de 2022. <https://www.publico.es/politica/caso-altsasu-rechazo-tedh-recursos-jovenes-no-ensombrece-victoria-social-afectados.html>

- PEÑALVER, Thais; GONZÁLEZ, Miquel: “La polèmica de la calle Enric Valor de Mutxamel agita los cimientos de la política y la cultura” *Alicanteplaza*, 29 d’abril de 2021. <https://alicanteplaza.es/La-polemica-de-la-calle-Enric-Valor-de-Mutxamel-agita-los-cimientos-de-la-politica-y-la-cultura>

- PERAITA, Violeta: “Agreden con líquido tóxico a decenas de personas que homenajearon a Guillem Agulló en Benimaclet”, *Levante-EMV*, 19 de febrer de 2023. <https://www.levante-emv.com/valencia/2023/02/19/agreden-liquido-toxico-decenas-personas-83226796.html>
- PERELLÓ, Ignasi: “El asesino d’un activista, candidato d’una lista nazi”, *Diagonal*, 24 de maig de 2007. <https://www.diagonalperiodico.net/libertades/asesino-activista-candidato-lista-nazi.html>
- PERELLÓ, Ignasi: “La impunidad de los ultras valencianos”, *El Salto*, 23 de noviembre de 2006. <https://www.elsaltodiario.com/hemeroteca-diagonal/la-impunidad-de-los-ultras-valencianos>
- PÉREZ DE ZIRIZA, Carlos: “Casi nadie les vio venir: invisibles en el debut, omnipresentes tras alcanzar el éxito”, *Culturaplaza*, 20 de juny de 2015. <http://epoca1.valenciaplaza.com/ver/158956/-casi-nadie-les-vio-venir.html>
- PÉREZ, Fernando: “La Audiencia Nacional juzga el saqueo de la CAM en plena quiebra”, *El País*, 29 de maig de 2017. https://elpais.com/economia/2017/05/29/actualidad/1496073948_481783.html
- PÉREZ, Francesc: “La Unitat de la llengua, les normes de 1932”, *Valencia Semanal*, 91, 1979, pp: 32-35. 130
- PÉREZ, Julia: “Los 13 tuits por los que ha sido condenada Cassandra a un año de prisión”, *Público*, 29 de març de 2017. <https://www.publico.es/sociedad/13-tuits-sido-condenada-cassandra.html>
- PER L’HORTA: *Qui som* [consultat l’11 d’agost de 2022]. <https://perlhorta.info/index.php/qui-som/>
- PINHEIRO, Marcos: “el Supremo condena a César Strawberry a un año de cárcel por sus twits”, *Eldiario.es*, 19 de gener de 2017. https://www.eldiario.es/politica/Supremo-condena-Cesar-Strawberry-carcel_0_603339986.html
- PITARCH, María: “Burriana sale a la calle para protestar por el veto de Vox a cinco revistas en catalán en la biblioteca municipal”, *El País*, 18 de julio de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-07-18/burriana-sale-a-la-calle-para-protestar-por-el-veto-de-vox-a-cinco-revistas-en-catalan-en-la-biblioteca-municipal.html>
- PRIETO, Darío: “Ángela Davis: pantera entre tiburones”, *El Mundo*, 10 d’agost de 2016. <https://www.elmundo.es/cultura/2016/08/10/57aa28bc46163f2f458b45cc.html>
- PRIETO, Lucía: “Zoo llena el Wizink con música en valenciano”, *Levante-EMV*, 4 de desembre de 2022. <https://www.levante-emv.com/cultura/2022/12/04/zoo-llena-wizink-musica-valenciano-79553860.html>
- PRIETO, Mónica: “Los rohingya una etnia perseguida: ¿De qué huyen y que papel juega a Aung San Suu Kyi?”, *El Mundo*, 3 de setembre de 2017. <https://www.elmundo.es/internacional/2017/09/20/59bfea9ae5fdea65328b45d7.html>

- RAMÍREZ, Noelia: “Cómo Roxane Gay comió hasta pesar 261 kg. para enterrar su violación en grupo”, *El País*, 28 de febrer de 2018.
<https://smoda.elpais.com/moda/roxane-gay-comio-pesar-261-kg-enterrar-violacion-grupo/>
- R.C.V.: “Plataforma per la Llengua denuncia 53 casos de discriminación grave por hablar en valenciano”, *Levante-EMV*, 12 de desembre de 2018. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2018/12/12/plataforma-per-llengua-denuncia-53/1807830.html>
- REDACCIÓN VALENCIA: “Felipe VI és rebut al País Valencià amb un càntic contra els Borbons”, *Diari La Veu*, 3 d’octubre de 2015.
<https://www.diarilaveu.com/noticia/16302/%20felipe-vi-es-rebut-al-pais-valencia-amb-un-cantic-contra-els-borbons-video>
- REDACCIÓN DE VALENCIA: “Solo un condenado por la muerte del joven Guillem Agulló”, *El País*, 21 de Maig de 1996.
- REYNA, María Consuelo: “La Generalitat espera”, *Las Provincias*, 9 d’octubre de 1977, p. 34.
- REYNA, M. Consuelo: “Pueblo valenciano”, *Las Provincias*, 9 d’octubre de 1977, p.4.
- REYNA, M. Consuelo: “Un Triste 9 de octubre”, *Las Provincias*, 10 d’octubre de 1979, p.3.
- RINCÓN, Reyes: “Rita Barberá niega ‘absolutamente’ en el Supremo la existencia d’una caja B en el PP de València”, *El País*, 21 de noviembre de 2016.
https://elpais.com/politica/2016/11/21/actualidad/1479716184_557771.html
- RODRÍGUEZ, Pau: “Del antifascista Agulló a las transexuales Sonia o Lyssa: lo que revela el mapa de tres décadas de crímenes de odio en España”, *Eldiario.es*, 6 d’octubre de 2020. https://www.eldiario.es/catalunya/antifascista-agullo-transexuales-sonia-lyssa-revela-mapa-tres-decadas-crimenes-odio-espana_1_6272022.html
- RODRÍGUEZ, Ricardo: “Por amor a las ondas”, *Levante-emv*, 7 de de 2000.
- RODRÍGUEZ, T. : “L’exposició que inaugura l’Any Estellés reivindica el seu compromís amb la llengua i el poble”, *El Punt Avui*, 27 de novembre de 2012.
<https://www.elpuntavui.cat/article/597981-lexposicio-que-inaugura-lany-estelles-reivindica-el-seu-compromis-amb-la-llengua-i-el-poble.html>
- ROJO, M.: “València recuerda a Guillem Agulló 25 años después de su asesinato”, *SER*, 21 d’abril de 2018. <https://cadenaser.com/comunitat-valenciana/2023/08/02/condenan-a-pagar-casi-1000-a-tres-personas-por-gritar-moro-de-mierda-al-propietario-de-una-tienda-en-benicalap-radio-valencia/>
- ROMERO, Abraham: “Caso Arandina: los tres exjugadores condenados por agrasión a una menor”, *El Mundo*, 12 de desembre de 2019.
<https://www.elmundo.es/deportes/futbol/2019/12/12/5df2158dfc6c83e0698b464c.html>

- ROWE, Jenny: “What is the Burns Night?: the history behind the Scottish celebration”, *Scotland Magazine*. [consultat el 8 d’agost de 2023].
<https://scotlandmag.telegraph.co.uk/burns-night-history/>
- RUIZ, David: “¿Qué es un charnego?”, *La Vanguardia*, 8 de març de 2016.
<https://www.lavanguardia.com/politica/20160308/40292363173/gabriel-rufian-charnego-erc-congreso.html>
- RUIZ, V.: “Sant Joan de la Ribera ya luce el mural “Estellés per píxels”, *Levante-EMV*, 8 de novembre de 2017. <https://www.levante-emv.com/horta/2017/11/06/sant-joan-ribera-luce-mural-13846524.html>
- S/A: “1er ProAplec dels Ports, 29 d’octubre”, *Aplec dels Ports* [consultat el 28 de març de 2023]. <https://aplecelsports.com/1r-proaplec-el-29-doctubre/>
- S/A: “15 anys sense Guillem Agulló”, *Antifeixistes del País Valencià*, abril de 2008.
https://www.antifeixistes.org/1244_anys-sense-guillem-agullo.htm
- S/A: “25 Anys de Premis Octubre”, *Anuaris.cat*. [consultat el 17 d’abril de 2019]
<http://anuaris.cat/article/premis octubre 25 anys de premis al pais valencia/154/>
- S/A: ““40 anys fent país’: la Generalitat presenta la marca de l’aniversari de l’estatut d’autonomia”, *Europa Press*, 10 de febrer de 2022.
<https://www.europapress.es/valencia/noticia-40-anys-fent-pais-generalitat-presenta-marca-laniversari-lestatut-dautonomia-20220210171005.html>
- S/A: “Acció Cultural Recorda el 20è aniversari de l’assassinat de Guillem Agulló”, *Acció Cultural del País Valencià*, 11 d’abril de 2013. <http://acpv.cat/2013/04/11/accio-cultural-recorda-el-20e-aniversari-de-l-assassinat-de-guillem-agullo/>
- S/A: “Agredeixen als assistents a un homenatge a Guillem Agulló a Benimaclet”, *Diari La Veu*, 19 de febrer de 2023. <https://www.diarilaveu.cat/noticia/13176/agredeixen-els-assistents-a-un-homenatge-a-guillem-agullo-a-benimaclet-1>
- S/A: “Allà on naixen les cançons”, *À punt Mèdia*. [consultat el 5 d’agost de 2024]
<https://www.apuntmedia.es/programes/alla-on-naixen-les-cancons/>
- S/A: “Alzira dedica cinc columnes de la Plaça de les Lletres a : Ibn Jafadja, Ausiàs March, Jaume Roig, Sor Isabel de Villena i Joanot Martorell”, *Riberaexpress.es*, 22 d’abril de 2016. <https://www.riberaexpress.es/2016/04/22/cinc-columnes-de-la-placa-de-les-lletres-valencianes-lluixen-murals-de-destacats-autors-valencians/>
- S/A: “Anna Gabriel: ‘me satisfaría tener hijos en grupo, en colectivo’”, *El País*, 12 de mayo de 2016. https://elpais.com/ccaa/2016/05/11/catalunya/1462966185_313983.htm
- S/A: “Any Vicent Andrés Estellés a Tarragona”, *Generalitat de Catalunya*, 7 de novembre de 2013.
<https://bibliotecatarragona.gencat.cat/ca/actualitat/detalls/noticia/Any-Vicent-Estelles-a-Tarragona>
- S/A: “Archivada la denuncia contra el CSOA L’Horta tras su intento de desalojo por parte de la SAREB”, *El Salto*, 10 de març de 2021.

<https://www.elsaltodiario.com/centros-sociales/archivada-la-causa-contra-el-csoa-lhorta-tras-su-intento-de-desalojo-por-parte-de-la-sareb>

- S/A: “Arranquen el cartell del Passeig Guillem Agulló dels Jardins de Vivers de València l’endemà de ser inaugurat”, *Ara*, 22 d’abril de 2018.

https://www.ara.cat/paisvalencia/arrencat-passeig-guillem-agullo-valencia_1_2752023.html

- S/A: “Así murió Carlos Palomino”, *El País*, 10 de maig de 2009.

https://elpais.com/diario/2009/05/10/madrid/1241954654_850215.html

- S/A: “Atentado contra el domicilio del escritor Joan Fuster”, *El País*, 11 de setembre de 1981. https://elpais.com/diario/1981/09/12/espana/369093620_850215.html

- S/A: “Atentado contra la casa de Joan Fuster”, *Las Provincias*, 12 de setembre de 1981. Portada.

-S/A: “Aung San Suu Kyi no será la presidenta de Birmania”, *La Vanguardia*, 10 de març de 2016.

<https://www.lavanguardia.com/internacional/20160310/40337566134/aung-san-suu-kyi-no-presidenta-birmania.html>

- S/A: “Au premire jour du procès Méric, l’ex-skinhead repentí à la barre”, *Ladepeche.fr* <https://www.ladepeche.fr/article/2018/09/05/2862758-premier-jour-proces-meric-ex-skinhead-repentí-barre.html>

-S/A: “Benimaclet homenatjat al nou videoclip de Charly Efe i Panxo”, *Tresdeu.com*, 22 de març de 2018. <https://www.tresdeu.com/2018/03/benimaclet-videoclip-charly-efe.html>

-S/A: “Burjassot celebra la IX Nit Estellés con la actuación de Pau Alabajos”, *Ajuntament de Burjassot*, 5 de setembre de 2018. <http://www.burjassot.org/burjassot-celebra-la-ix-nit-estelles-amb-lactuacio-de-pau-alabajos/>

- S/A: “Cambios en la Ciudad”, *Las Provincias*, 1939.

http://valenpedia.lasprovincias.es/historia-valencia/1939/cambios_en_la_ciudad

- S/A: “Campanya de micromecenatge per finançar el documentari sobre Ovidi Montllor ‘que no es va fer mai’”, *Vilaweb*, 12 de gener de 2015.

<https://www.vilaweb.cat/noticia/4226747/20150112/campanya-micromecenatge-financar-documentari-ovidí-montllor-mai.html>

-S/A: “Carlos, un joven antifascista, es asesinado en el metro de Madrid”, *Diagonal*, 15 de novembre de 2007. <https://www.diagonalperiodico.net/libertades/rastro-homicida-democracia-nacional.html>

- S/A: “Colectivos y vecinos del barrio valenciano de Benimaclet ‘reokupan’ un centro social tras el desalojo de la Policía”, *Público*, 15 de desembre de 2020.

<https://www.publico.es/sociedad/colectivos-y-vecinos-del-barrio-valenciano-benimaclet-reokupan-centro-social-desalojo-policia.html>

- S/A: “Comencen les emissions de la nova ràdio pública valenciana ‘Àpunt’”, *Vilaweb*, 13 de novembre de 2017. <https://www.vilaweb.cat/noticies/comencen-les-emissions-en-proves-de-la-nova-radio-publica-valenciana-a-punt-2/>
- S/A: “Commoció per la mort del gran campió Paco Cabanes “El Genovés”, *VilaWeb*, 31 de juliol de 2021. <https://www.vilaweb.cat/noticies/commocio-mort-paco-cabanes-genoves-pilota-valenciana/>
- S/A: “De Benlloch a Benlloc”, *Levante-EMV*, 18 de setembre de 2017. <https://www.levante-emv.com/castello/2017/09/19/benlloch-benlloc/1617083.html>
- S/A: “Denuncian por “acoso” a una joven italiana que besó a un antidisturbios”, *Público*, 16 de diciembre de 2013. <https://www.publico.es/internacional/denuncian-acoso-joven-italiana-beso.html>
- S/A: “Detinguts 9 joves a Pego acusats d’atacar a la Guàrdia Civil durant una manifestació antifeixista”, *À Punt*, 10 de novembre de 2020. https://www.apuntmedia.es/noticies/societat/detinguts-9-joves-pegno-acusats-d-atacar-guardia-civil-durant-una-manifestacio-antifeixista_1_1345828.html
- S/A: “Diez días de Primavera Valenciana”, *Levante-emv*, 27 de febrer de 2012. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2012/02/27/diez-dias-primavera-valenciana-13001068.html>
- S/A: “Diez leyendas de Dénia”, *La Marina Plaza*, 1 de novembre de 2016. <https://lamarinaplaza.com/2016/11/01/diez-leyendas-de-denial/>
- S/A: “Diez mil personas abarrotan el Festivern de Tavernes”, *Levante-EMV*, 1 de gener de 2016. <https://www.levante-emv.com/safor/2016/01/02/diez-mil-personas-abarrotan-festivern/1361044.html>
- S/A: “Dos años y un día de cárcel para Pablo Hasel por enaltecimiento del terrorismo”, *Público*, 2 de març de 2018. <https://www.publico.es/sociedad/anos-dia-carcel-pablo-hasel-enaltecer-eta-grapos-twitter.html>
- S/A: “Dos individuos armados ametrallan un despacho de abogados en Atocha”, *El País*, 24 de gener de 1977, pp. 1.
- S/A: “Durísimas cargas policiales contra estudiantes del IES Lluís Vives, que se convierten en un símbolo nacional contra los recortes en educación”, *El Periódico de Aquí*, 20 de febrer de 2012. <https://www.elperiodicodeaqui.com/epda-noticias/durisimas-cargas-policiales-contra-estudiantes-del-ies-lluis-vives-de-valencia-que-se-convierten-en-un-simbolo-nacional-contra-los-recortes-en-educacion/16169#:~:text=La%20polic%C3%ADa%20ha%20vuelto%20a,confrontaci%C3%B3n%2C%20con%20varios%20estudiantes%20heridos.>
- S/A: “El alcalde de Villarreal, condenado por prevaricación, deja su cargo”, *El Mundo*, 15 de gener de 2007. <https://www.elmundo.es/elmundo/2007/01/15/espana/1168858559.html>
- S/A: “El asesinato del músico Pavlos Fyssas pone en evidencia la impunidad de Amanecer Dorado en Grecia”, *Eldiario.es*, 19 de setembre de 2013.

https://www.eldiario.es/politica/entierran-activista-asesinado-neonazi-prision_1_5810753.html

- S/A: “El Bloc Jove prepara els Actes del 9 d’octubre”, *Vilaweb*, 8 d’octubre de 2001. <https://www.vilaweb.cat/noticia/409686/20011008/bloc-jove-prepara-actes-9-doctubre.html>

- S/A: “El Carmen sin Blanquita”, *El País*, 11 de setembre de 2002.

- S/A: “El Diluvi acomiadarà les Trobades de 2023 amb un concert el 6 de maig a l’Elia”, *Levante-EMV*, 11 de març de 2023. <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2023/03/11/diluvi-acomiadara-les-trobades-2023-84450077.html>

- S/A: “El Dolcet Pal Café”, *Audio.cat* [consultat el 20 d’agost de 2024] <https://www.audio.cat/podcast/el-dolcet-pal-cafe>

- S/A: “El granizo y la nieve llegan a la ciudad de Valencia”, *La Vanguardia*, 17 de gener de 2017. <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20170117/413443789085/granizo-nieve-ciudad-valencia.html>

- S/A: “El Festivern es tanca amb èxit d’assistència i sense cap incident”, *El Periódico de Aquí*, 2 de gener de 2019. <https://www.elperiodicodeaqui.com/epda-noticias/el-festivern-es-tanca-amb-exit-d-assistencia-i-sense-cap-incident/172909>

- S/A: “El Llegat”, *Tirant.org*. <https://www.tirant.org/el-llegat-la-historia-musicada/>

- S/A: “El PP se opone a limpiar el monolito en homenaje a las víctimas del metro”, *El País*, 25 de juny de 2013. https://elpais.com/ccaa/2013/06/25/valencia/1372180321_989515.html

- S/A: “Els encausats de Pego organitzen un concert solidari per a pagar el judici”, *Vilaweb*, 29 de juny de 2023. <https://www.vilaweb.cat/noticies/encausats-pegno-organitzen-concert-solidari-costejar-judici/>

- S/A: “El tercer día de disturbios en el Cabanyal se salda con dos heridos y dos detenidos”, *Levante-EMV*, 8 d’abril de 2010. <https://www.levanteemv.com/valencia/2010/04/08/tercer-dia-derribos-cabanyal-salda-heridos-detenedos/694502.html>

- S/A: “Empleo y casa por 50 euros, el gancho d’un pueblo de Castellón que ha atraído a 20afamilias”, *20 Minutos*, 4 d’bril de 2018. <https://www.20minutos.es/noticia/3304135/0/empleo-casa-pueblo-castellon-portell/>

- S/A: “Escola Valenciana rechaza la reforma de la ley de plurilingüismo”, *El diario*, 2 de octubre de 2023. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/politica/escola-valenciana-rechaza-reforma-ley-plurilinguismo-negar-conocimiento-lengua-supone-desigualdad_1_10562297.html

- S/A: “Fallece Carme Miquel, activista defensora de la cultura valenciana”, *La Vanguardia*, 18 de juny de 2019.

<https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20190618/462953841318/fallece-la-maestra-carne-miquel-activista-defensora-de-la-cultura-valenciana.html>

-S/A: “Falles 2019, concerts i propostes alternatives que oferix València”, *Tresdeu.com*, 14 de març de 2019. <https://www.tresdeu.com/2019/03/falles-2019.html>

-S/A: “Feliu Ventura presenta su primer libro en el Casal Jaume I de Ontinyent”, *Levante-EMV*, 5 de febrer de 2016. <https://val.levante-emv.com/costera/2016/02/05/feliu-ventura-presenta-primer-libro/1375272.html>

- S/A: “Feliu Ventura promou la celebració d’una ‘Festa Ovidi Montllor’ per commemorar els 20 anys de la mort del cantant alcoià”, *Ara*, 12 de gener de 2015. https://www.ara.cat/paisvalencia/feliu-ventura-festa-ovid-montllor_1_1961264.html

-S/A: “Fernández Díaz condecora con la Medalla de Oro al Mérito Policial a Nuestra Señora del Amor”. *Huffington Post*, 24 de febrer de 2014. https://www.huffingtonpost.es/2014/02/24/medalla-nuestra-senora-del-amor_n_4848144.html

- S/A: “Francia ilegalizará grupos ultraderechistas tras la muerte d’un jovent antifascista”, *Eldiario.es*, 8 de juny de 2013. https://www.eldiario.es/internacional/francia-ilegalizara-ultraderechistas-muerte-antifascista_1_5703468.html

- S/A: “Grecia recibe con protestas y huelgas a los supervisores de la Troika” *El Mundo*, 30 de setembre de 2011. <https://www.elmundo.es/elmundo/2011/09/29/economia/1317298859.html>

- S/A: “Golpe de estado en Myanmar: de qué acusan a Aung San Suu Kyi los militares que tomaron el poder”, *BBC News*, 3 de febrer de 2021. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-internacional-55921194>

- S/A: “Guillem Agulló: ‘a la extrema derecha no se la blanquea, se la combate’”, *Contrainformación.es*, 22 de octubre de 2020. <https://contrainformacion.es/guillem-agullo-extrema-derecha-no-blanquea-combate/>

- S/A: “Habla un jovent víctima del bulo del ‘Bar España’: ‘No sé por qué circula esto por internet, *La Sexta*, 24 de febrer de 2024. https://www.lasexta.com/programas/equipo-investigacion/habla-joven-victima-bulo-bar-espana-que-circula-esto-internet_2024022465d97f624129260001d3cb3e.html

-S/A: “Ha mort Pep Bolinches, cantant de Gramoxone Ska Band”, *Enderrok*, 5 d’abril de 2019. <http://www.enderrock.cat/noticia/19112/mort/pep/bolinchess/cantant/gramoxone/ska/band>

-S/A: “Historia”, *La Muixeranga d’Algemesí*, [consultat el 26 de maig de 2019]. <http://www.muixeranga.net/historia-de-la-muixeranga>

- S/A: “Homenaje a Alejandra Soler, histórica militante de la FUE, al cumplir 100 años”, *Universitat de València*, 10 de juliol de 2013. <https://www.uv.es/uvweb/universidad/es/listado-noticias/homenaje-alejandra-soler->

[historica-militante-fue-al-cumplir-100-anos-1285846070123/Noticia.html?id=1285887908804](https://elpais.com/politica/2019/01/17/actualidad/1547725152_133285.html)

-S/A: “Human Rights Watch afea a España que ningún policía fuera condenado por el “uso excesivo de la violencia” el 1-O”, *El País*, 17 de gener de 2019.

https://elpais.com/politica/2019/01/17/actualidad/1547725152_133285.html

-S/A: “Israel se blindo ante el boicot a eurovisión”, *La Vanguardia*, 8 de maig de 2019.

<https://www.lavanguardia.com/television/20190507/462109347610/eurovision-2019-israel-boicot-medidas-prohibir-acceso-palestina-bds.html>

- S/A: “Joan Ribó: “Defender la libertad de expresión no implica identificarse con Hasél”, *El Mundo*, 19 de febrer de 2021.

<https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/2021/02/22/60338e9efdddf18a8b457f.html>

- S/A: “Jornada homenatge a Isabel-Clara Simó”, *Associació d'Escriptors en Llengua Catalana*, 31 de març de 2023. <https://www.escriptors.cat/agenda/jornada-homenatge-isabel-clara-simo>

S/A: “La Diputación de Alicante otorga el XVIII ‘Premi Enric Valor de novel·la en valencià’ a la escritora Elvira Cambrils”. *ABC*, 25 de maig de 2023.

<https://www.abc.es/espana/comunidad-valenciana/diputacion-alicante-otorga-xviii-premi-enric-valor-20230525134810-nt.html>

- S/A: “La Festa Estellés arriba al Casal Jaume I”, *Levante-EMV*, 25 de setembre de 2015. <https://val.levante-emv.com/costera/2015/09/25/festa-estelles-llega-casal-jaume/1318853.html>

- S/A: “La Fúmica enciende la plaza de toros de València con la presentación de su disco ‘Fotosíntesi’ ante 7.500 personas”, *Europa Press*, 2 d’abril de 2022. <https://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-fumiga-enciende-plaza-toros-valencia-presentacion-disco-fotosintesi-7500-personas-20220402190553.htm>

-S/A: “La justicia griega sentencia que el partido neonazi Amanecer Dorado es una organización criminal”, *Eldiario.es*, 7 d’octubre de 2020.

https://www.eldiario.es/internacional/justicia-griega-sentencia-partido-neonazi-amanecer-dorado-organizacion-criminal_1_6274401.html

- S/A: “La mascletà de Madrid costó más de 80.000 euros y fue el Ayuntamiento de Valencia quién eligió a la empresa”, *Maldita.es*, 11 de juliol de 2024.

<https://maldita.es/malditodato/20240711/coste-mascleta-madrid-febrero-2024/>

-S/A: “ ‘La Maskletà’ nova sèrie musical setmanal de dijous al web d’À punt”, *À Punt Mèdia*, 17 de gener de 2022.

- S/A: “ ‘La Mort de Guillem’ sobre el asesinato d’un jovent antifascista, el estreno más visto de la televisión valencian”, *El País*, 3 d’octubre de 2020.

<https://elpais.com/television/2020-10-03/la-pelicula-la-mort-de-guillem-el-estreno-mas-visto-en-la-historia-de-a-punt.html>

- S/A: “La policía carga contra los manifestantes en la Plaza Sintagma de Atenas”, *La Vanguardia*, 29 de juny de 2011.
<https://www.lavanguardia.com/economia/20110629/54178507134/la-policia-carga-contra-los-manifestantes-en-plaza-sintagma-de-atenas.html>
- S/A: “La policía de Murcia vuelve a parar un concierto de Rocío Saiz por enseñar los pechos”, *Público*, 25 de juny de 2023. <https://www.publico.es/sociedad/policia-murcia-vuelve-parar-concierto-rocio-saiz-ensenar-pechos-actuacion.html>
- S/A: “La Rambleta reúne a Pep ‘Botifarra’, Ovidi Twins, Feliu Ventura, Òscar Briz, y Clara Andrés en el I Cicle VAM!”, *Europapress*,
<https://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-cultura-rambleta-reune-pep-botifarra-ovid-twins-feliu-ventura-oscar-briz-clara-andres-cicle-vam-20140225173242.html>
- S/A: “Las imágenes de los disturbios por el encarcelamiento de Pablo Hasél”, *La Vanguardia*, 17 de febrer de 2021.
<https://www.lavanguardia.com/politica/20210217/6250795/imagenes-disturbios-detencion-pablo-hasel.html>
- S/A: “La Trobada d’Escoles en València arriba al Barri de Sant Josep de València”, *À Punt*, 14 d’abril de 2019. https://www.apuntmedia.es/noticies/cultura/trobada-d-escoles-valencia-arriba-barri-sant-josep-valencia_8_1382541.html
- S/A: “La Universitat reivindica el magisterio intelectual de Joan Fuster en su centenario”, *Universitat de València*, 3 de març de 2022. https://www.uv.es/uvweb/uv-noticias/es/noticias/universitat-reivindica-magisterio-intelectual-joan-fuster-centenario-1285973304159/Novetat.html?id=1286248248998&plantilla=UV_Noticies/Page/TPGDetaillNews
- S/A: “Lehman Brothers se declara en bancarrota”, *El País*, 15 de setembre de 2008.
https://elpais.com/economia/2008/09/15/actualidad/1221463973_850215.html
- S/A: “Les Corts Valencianes derogan la Llei de senyes d’identitat, aprovada pel PP fa mig anys”, *CCMA*, 19 d’octubre de 2015. <https://www.ccma.cat/324/les-corts-valencianes-derogaran-la-llei-de-senyes-didentitat-aprovada-pel-pp-fa-mig-any/noticia/2691606/>
- S/A: “L’escriptora, mestra i defensora del València Carme Miquel mor als 74 anys”, *Eldiario.es*, 18 de juny de 2019. https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/eldiario-de-la-cultura/lescriptora-defensora-valencia-carme-miquel_132_1493376.html
- S/A: “Los bancos andorranos permitieron a la policía ver sus cuentas en busca de pruebas contra Mas y Junqueras”, *La Vanguardia*, 19 de juliol de 2017.
<https://www.lavanguardia.com/television/20170719/424214713386/documental-cloacas-de-interior-bloqueo-internet.html>
- S/A: “Magda Fyssas, icono del antifascismo en Grecia: la lucha d’una madre contra Amanecer Dorado”, *El Mundo*, 7 d’octubre de 2020.
<https://www.elmundo.es/internacional/2020/10/07/5f7df3ebfdddfca958b4638.html>

- S/A: “Más de 300 fotografías narran la València de El Flaco”, *La Vanguardia*, 12 de maig de 2017.
<https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20170512/422525866900/exposicion-en-la-nau-de-valencia-de-300-fotografias-de-el-flaco-jose-garcia-poveda.html>
- S/A: “Morella recorda l’obra d’Estellés amb un acte al Jardí dels Poetes”, *El Punt Avui*, 30 de març de 2013. <https://www.elpuntavui.cat/article/632508-morella-recorda-lobra-destelles-amb-un-acte-en-el-jardi-dels-poetes.html>
- S/A: “Muixerola 2018 comença a Algemesí amb un gran mural de Toni Espinar sobre la Festa”, *Riberaexpress.es*, 15 d’agost de 2018.
<https://www.riberaexpress.es/2018/08/15/muixerola-2018-comenca-a-algemesi-amb-un-gran-mural-de-toni-espinar-sobre-la-festa/>
- S/A: “No hay móvil político en el homicidio de Montanejos”, *Las Provincias*, 15 d’abril de 1993.
- S/A: “Núria Cadenes presenta ‘Guillem’ en tres ciutats asturianes”, *Diari La Veu*, 19 d’octubre de 2022. <https://www.diarilaveu.cat/noticia/10406/nuria-cadenes-presenta-guillem-en-tres-ciutats-asturianes>
- S/A: “Obrint Pas convoquen 8.000 persones al concert central de la gira ‘Un Poble en Moviment’”, *Enderrock*, 2 de maig de 2005.
<http://www.enderrock.cat/noticia/741/obrint/pas/convoquen/8000/persones/al/concert/central/gira/quotpoble/moviment/quot>
- S/A: “Ontinyent reúne a más de cinco mil personas en el Festivern”, *Levante-EMV*, 3 de gener de 2007. <https://www.levante-emv.com/comarcas/3391/ontinyent-reune-5000-personas-festivern/260361.html>
- S/A: “Piden Seguridad para la misa del Aplec del Puig”, *Levante-EMV*, 27 d’octubre de 2017. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2017/10/27/piden-seguridad-misa-aplec-puig-13823380.html>
- S/A: “Pintadas en la fachada de la casa de Joan Fuster”, *El País*, 29 d’abril de 2007.
https://elpais.com/diario/2007/04/29/cvalenciana/1177874277_740215.html
- S/A: “Poble”, *Las Provincias*, 9 de octubre de 1977, p.33.
- S/A: “Pomelo ens lliura el reportatge oficial del Festivern 18-19!”, *Tresdeu.com*, 15 de gener de 2019. <https://www.tresdeu.com/2019/01/pomelo-reportatge-festivern-18-19.html>
- S/A: “PP y Vox aprueban iniciar el cambio de topónimo a ‘València/Valencia’ sin referirse a les Normes del Puig”, *Valencia Plaza*, 26 de setembre de 2023.
<https://valenciaplaza.com/pp-vox-aprueban-iniciar-cambio-toponimo-valencia-valencia-sin-referirse-normes-puig>
- S/A: “Pujada a l’Alt del Guisop en el 104é aniversari d’Enric Valor, el 22 d’agost”, *El Tempir*, 15 de juliol de 2015. <https://eltempir.cat/pujada-a-lalt-de-guisop-en-el-104e-aniversari-denric-valor-el-22-dagost/>

- S/A: “Quan l’Ovidi va saber que Estellès s’havia mort”, *Vilaweb*, 17 de setembre de 2012. <https://www.vilaweb.cat/noticia/4040727/20120917/quan-lovidi-saber-estelles-shavia-mort.html>
- S/A: “Retirar el trencadís del Palau de les Arts costarà 3 millones de euros”, *El Mundo*, 8 de gener de 2014. <https://www.elmundo.es/comunidad-valenciana/2014/01/08/52cd9a88ca474128338b4585.html>
- S/A: “Ripollés, el artista mimado del PP repite en el IVAM”, *El País*, 15 de gener de 2012. https://elpais.com/diario/2012/01/15/cvalenciana/1326658677_850215.html
- S/A: “‘Santa Maria de Montesa, l’ordre dels valencians’ fa reaparèixer la senyora Elvira”, *Tresdeu*, 24 d’octubre de 2017. <https://www.tresdeu.com/2017/10/senyora-elvira-montesa-documental/>
- S/A: “‘Sant Ovidi’ adherida a la Festa Ovidi Montllor”, *Vilaweb*, 26 de febrer de 2015. <https://www.vilaweb.cat/noticia/4233280/20150226/sant-ovid-adherida-festa-ovid-montllor.html>
- S/A: “Se celebra la setèima edició del sopar Estellès”, *El Periòdic*, 28 d’octubre de 2016. https://www.elperiodic.com/pucol/celebra-septima-edicion-sopar-estelles_469543
- S/A: “‘Seguirem’ d’Obrint Pas, així sona l’avançament del nou llibre-disc ‘coratge’”, *Enderrock*, 30 de març de 2011. <https://www.enderrock.cat/noticia/4940/seguirem-obrint-pas>
- S/A: “Seis meses de genocidio en Gaza: muerte, desprotección, e impunidad”, *Comisión Española de Ayuda al Refugiado*, 5 d’abril de 2024. <https://www.cear.es/seis-meses-genocidio-gaza/>
- S/A: “Sueca commemora al cantautor alcoià Ovidi Montllor amb un mural”, *El Periòdic*, 2 d’octubre de 2015. https://www.elperiodic.com/sueca/sueca-commemora-cantautor-alcoia-ovid-montllor-mural_396603
- S/A: Suu Kyi recibe su Nobel de la Paz 21 años después, *El País*, 16 de juny de 2012. https://elpais.com/internacional/2012/06/16/actualidad/1339848038_227557.html
- S/A: “Trenta anys de l’històric discurs de Fuster a la plaça de bous de Castelló”, *Vilaweb.cat*, 29 d’aril de 2012. <https://www.vilaweb.cat/noticia/4006884/20120429/trenta-any-l-historic-discurs-fuster-placa-bous-castello.html>
- S/A: “Una habitació pròpia”, *À Punt* [consultat el 12 d’agost de 2024]. <https://www.apuntmedia.es/programes/una-habitacio-propia/>
- S/A: “Un any més sense Guillem”, *Vilaweb*, 11 d’abril de 2012. <https://blocs.mesvilaweb.cat/xavisarria/un-any-mes-sense-guillem/>
- S/A: “Un grupo de ultraderechistas agrede brutalmente a varias personas durante la manifestación del 9 de octubre en València”, *La Sexta*, 9 d’octubre de 2017. https://www.lasexta.com/noticias/nacional/brutal-agresion-a-dos-personas-durante-la-manifestacion-del-9-de-octubre-en-valencia_2017100959dba50a0cf2546f6850d618.html

- S/A: “Un joven manifestante muerto y decenas de heridos durante los disturbios en Génova”, *El País*, 20 de juliol de 2001.
https://elpais.com/internacional/2001/07/20/actualidad/995580001_850215.html
- S/A: “Un juez señala nueve errores en el documental de Al Gore”, *El País*, 11 d’octubre de 2007.
https://elpais.com/internacional/2007/10/11/actualidad/1192053610_850215.html
- S/A: “València borrarà el mural sobre la sentència de Alsasua al quedar dañado”, *Levante-EMV*, 25 de juliol de 2018.
<https://www.diariodenavarra.es/noticias/navarra/2018/07/25/valencia-borrara-mural-sobre-sentencia-alsasua-quedar-danado-602804-300.html>
- S/A: “València Negra, la cançó que faria ballar a Fuster amb Lizondo”, *Tresdeu.com*, 15 de novembre de 2019. <https://www.tresdeu.com/2019/11/valencia-negra/>
- S/A: *Valencia Semanal*, 41, 1978, p.0 (cubierta).
- S/A: “Vicent Martí, el agricultor que dejó atónito a todo el mundo”, *La Vanguardia*, 29 de septiembre de 2015.
<https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20150929/54436908385/vicent-martiagricultor-atonito.htm>
- S/A: “XII edició dels premis de l’IES Sanchis Guarner de Castelló de Rugat”, *Vilaweb*, 11 de març de 2014. <https://www.vilaweb.cat/noticia/4178478/20140311/xii-edicio-premis-lies-manuel-sanchis-guarner-castello-rugat/secure.html>
- S/A: “Zoo crida fort contra l’ocupació amb ‘Palestine’”, *Tresdeu.com*.
<https://www.tresdeu.com/2019/05/zoo-palestine.html>
- SANJUAN, Héctor: “Una denuncia por acoso sexual rompe ERC en València y obliga a cancelar el Aplec del Puig”, *La Vanguardia*, 26 d’octubre de 2024.
<https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20241026/10050689/denuncia-acoso-sexual-rompe-erc-valencia-obliga-cancelar-aplec-puig.html>
- SANZ, Isabel: “Alsasua, Caso cerrado más de cinco años después de la agresión a dos guardias Civiles y sus parejas”, *Nius*, 20 de gener de 2022.
https://www.niusdiario.es/nacional/tribunales/punto-final-caso-alsasua-agresion-guardias-civiles-parejas-tribunal-estrasburgo-recorrido-cinco-anos_18_3269448485.html
- SARRIÓN-CARBONELL, Jordi: “Libertad y censura en la Comunidad Valenciana”, *El País*, 16 de juliol de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-07-16/libertad-y-censura-en-la-comunidad-valenciana.html>
- SCOTLAND GOVERNMENT: “Últimate guide to Burns Night”, *Scotland Government*. [consultat el 8 d’agost de 2023]. <https://www.scotland.org/events/burns-night/the-ultimate-guide-to-burns-night>
- SEBASTIÀ, Jordi: “La ultradreta torna a matar”, *El Temps*, 26 d’abril de 1993.

- SENSO, Carles: “Pintan con símbolos nazis el polémico mural diseñado frente a una iglesia”, *Levante-EMV*, 30 de setembre de 2016. <https://www.levante-emv.com/ribera/2016/09/30/pintan-simbolos-nazis-polemico-mural-12338681.html>
- SIMÓN, Paco: “El presunto asesino de Guillem Agulló no militó en Jove Germania ni perteneció a Radio Klara”, *Levante-EMV*, 1 de maig de 1993.
- SORIANO, Lola: “La canción de la mascletà correrà a cargo d’un grupo valenciano cadaaAño”, *Las Provincias*, 19 de noviembre de 2015. <https://www.lasprovincias.es/valenciaciudad/201511/19/cancion-mascleta-correra-cargo-20151119001740-v.html>
- SOSA, María: “La ‘España Vacuada’ clama por una gran alianza contra la despoblación”, *El País*, 31 de març de 2019. https://elpais.com/sociedad/2019/03/31/actualidad/1554022545_649884.html
- SUANZES, Pablo: “París se alza contra el terror y por la libertad”, *El Mundo*, 10 de gener de 2015. <https://www.elmundo.es/internacional/2015/01/11/54b18731268e3e1a128b4584.html>
- TIMMONS, Heather; GOTTIPATI, Sruthi: “India llora a la joven Amanat” *El País*, 29 de decembre de 2012. https://elpais.com/internacional/2012/12/29/actualidad/1356804118_291267.html
- TOLOSA, Lucía: “La ‘fosa de la cultura’, la 114 de Paterna se abre el lunes para recuperar a represaliados del franquismo”, *El País*, 30 d’abril de 2021. <https://elpais.com/espana/2021-04-30/la-fosa-de-la-cultura-la-114-de-paterna-se-abre-el-lunes-para-recuperar-a-represaliados-del-franquismo.html>
- TORRES, Julián: “Comença enguany un pla experimental: valencià a l’escola”, *Valencia Semanal*, 40, 1978, pp. 32-34. 134
- TORRÚS, Alejandro: “Cuando hablar tu lengua materna en España supone un problema”, *Público*, 2 de maig de 2017. <https://www.publico.es/sociedad/hablar-lengua-materna-espana-supone.html>
- TORRÚS, Alejandro: Operación Araña: la cara B de las acusaciones de los fiscales por enaltecimiento en redes sociales” , *Público*, 21 de noviembre de 2017. <https://www.publico.es/sociedad/operacion-arana-cara-b-acusaciones-fiscales-enaltecimiento-redes-sociales.html>
- UNIVERSITAT D’ALACANT: “El tocadiscos de Joan Fuster” [anunci], UA. [consultat el 21 d’agost de 2023]. <https://veu.ua.es/es/noticias/2022/9/el-tocadiscos-de-joan-fuster-un-espectaculo-de-teatro-y-musica-para-homenajear-al-escriptor-valenciano.html>
- UVCULTURA: “Fuster i l’Art” [comunicat], Universitat de València [consultat el 10 d’agost de 2023]. <https://www.uv.es/uvweb/cultura/ca/agenda-uv/joan-fuster-art-1285865929485/Esdeveniment.html?id=1286279631593>

- VARGAS, Jairo: “Los agricultores somos la última mierda de la Sociedad”, *Público*, 30 de setembre de 2015. <https://www.publico.es/sociedad/vicent-marti-agricultores-ultima-mierda.html>
- VÁZQUEZ, Cristina: “El lío político del acento de Valencia: PP i Vox lo cambian en su denominación autòctona”, *El País*, 26 de septiembre de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-09-26/pp-y-vox-cambian-la-tilde-de-valencia-en-contra-del-criterio-de-los-servicios-juridicos-del-ayuntamiento.html>
- VÁZQUEZ, Cristina: “La Generalitat Valenciana darà todas las facilidades a Ford para la electrificación de Almussafes, que se congela según UGT”, *El País*, 20 de noviembre de 2023. <https://elpais.com/espana/comunidad-valenciana/2023-11-20/la-generalitat-valenciana-dara-todas-las-facilidades-a-ford-para-la-electrificacion-de-almussafes-que-se-congela-segun-ugt.html>
- VÁZQUEZ, Cristina: “Salvem el Cabanyal se despide de 21 años de violencia ciudadana”, *El País*, 9 de juny de 2019. https://elpais.com/ccaa/2019/06/09/valencia/1560083200_421480.html
- V.C.M.: “Muere Pep Bolinches, cantante de Gramoxone Ska Band”, *Levante-EMV*, 5 d’abril de 2019. <https://www.levante-emv.com/cultura/2019/04/05/muere-pep-bolinches-cantante-gramoxone/1858465.html>
- VIDAL, Vicente: “La Valencia de otros tiempos”, *Las Provincias*, 8 d’octubre de 1978, p. 12.
- VILAPLANA, Dany: “Otra forma de hacer cultura”, *Ciudad de Alcoy*, 10 d’abril de 1994, p. 5.
- VIÑAS, Eugenio: “Unas 10.000 personas celebran con Calle 13 y La Gossa Sorda el cambio político en Valencia”, *Valencia Plaza*, 15 de juny de 2015. <http://epoca1.valenciaplaza.com/ver/158556/unas-10-000-personas-celebran-con-calle-13-y-la-gossa-sorda-el-cambio-politico-en-valencia.html>
- V.P.: “El retorno de Sentandreu contra el ‘catalanismo’”, *Levante-EMV*, 24 d’octubre de 2023. <https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2023/10/24/retorno-sentandreu-catalanismo-93739427.html>
- VV.AA.: “La exhumación de Franco paso a paso”, *El País*, 24 d’octubre de 2019. <https://elpais.com/especiales/exhumacion-de-franco/la-exhumacion-paso-a-paso/>
- V.X.C.: “Ortxata Sound System vence en el Concurso Tirant de Rock de la Marina”, *Levante-EMV*, 1 de maig de 2006. <https://www.levante-emv.com/alacant/3140/ortxata-sound-system-vence-concurso-tirant-rock-marina/194274.html>

Discografia

- ALABAJOS, Pau: *Ciutat a cau d'orella* [CD], València, Bureo, 2016.
- ALABAJOS, Pau: *L'Amor i la ferocitat* [CD], València, Bureo, 2016.
- ALABAJOS, Pau: *Mural del País Valencià* [CD], València, Bureo, 2013.
- ALABAJOS, Pau: *Una amable, una trista, una petita pàtria* [CD], València, Bureo, 2011.
- ALABAJOS, Pau: *Teoria del caos* [CD], València, Cambra Records, 2008.
- AL TALL: *Deixeu que rode la roda* [LP digitalitzat], Barcelona, Edigsa, 1977.
- AL TALL: *Quan el mal ve d'Almansa* [LP digitalitzat], Barcelona, Edigsa, 1979.
- ARRAP: *Ara Va de Bo* [CD], València, Autoeditat, 2012. 135
- ARRAP: *Despertaferro* [CD], València, Autoeditat, 2014.
- ARRÓS CALDÓS: *Arrós caldós* [CD Digitalitzat], València, Autoeditado, 2000
- ARRÓS CALDÓS: *Candela* [CD Digitalitzat], València, Mésdemil, 2010.
- ARRÓS CALDÓS: *...I a la motxilla somnis i ràbia* [CD Digitalitzat], València, Autoeditat, 2005.
- ARRÓS CALDÓS: *Somriu* [EP digitalitzat], València, Autoeditat, 1998.
- ASPENCAT: *Essència* [CD], València, Autoeditat, 2013
- ASPENCAT: *Inèdit* [CD], València, Autoeditat, 2012.
- ASPENCAT: *La festa està servida* [CD], València, Autoedito, 2007.
- ASPENCAT: *Naixen primaveres* [CD], València, Autoeditat, 2011.
- ASPENCAT: *Obri la llauna* [CD], València, Autoeditat, 2009.
- ASPENCAT: *Tot és ara* [CD], València, Halley Records, 2015.
- ATUPA: *Expansion pack* [CD Digitalitzat], València, Másdemil, 2014.
- ATUPA: *Quasi res porta el diari* [CD Digitalitzat], València, Mésdemil, 2016.
- ATUPA: *Quatribarrap* [CD Digitalitzat], València, Mésdemil, 2012.
- ATZEMBLA: *Arrels* [CD Digitalitzat], València, Autoeditat, 2010
- ATZEMBLA: *Cors armats* [CD Digitalitzadt], València, Autoeditat, 2016.
- ATZEMBLA: *El teu viatge* [CD Digitalitzat], València, Autoeditat, 2012
- ATZEMBLA: *Instint* [CD Digitalitzat], València, Autoeditat, 2018.
- AUXILI: *Dolç atac* [CD Digitalitzat], València, Quimera Records, 2013.
- AUXILI: *...Existirem?* [CD Digitalitzat], València, Quimera Records, 2010.
- AUXILI: *Instants cremant* [CD Digitalitzat], València, Propaganda pel Fet, 2016.

- AUXILI: *Tresors* [CD Digitalitzat], València, Propaganda pel Fet, 2018.
- EL DILUVI: *Alegría* [CD], València, Música de Telers, 2015.
- EL DILUVI: *Ánima* [CD Digitalitzat], València, Música de Telers, 2017.
- EL DILUVI: *Junteu-vos* [CD], València, Halley Supernova, 2019.
- EL DILUVI: *Motius* [CD Digitalitzat], València, Música de Telers, 2014.
- FRIDA: *Free rap* [CD Digitalitzat], València, Autoeditado, 2013.
- FRIDA: *Gegants* [CD Digitalitzat], València, Autoeditado, 2018.
- FRIDA: *Neologismes* [CD Digitalitzat], València, Autoeditado, 2014. 136
- GRAMOXONE SKA BAND: *1er Congrés de Figures Mundials* [Cassette Digitalitzat], València, Autoeditat, 1994.
- LA GOSSA SORDA: *Garrotades* [CD], València, Autoeditat, 2006.
- LA GOSSA SORDA: *La polseguera* [CD], València, Maldito Records, 2014.
- LA GOSSA SORDA: *l'últim heretge* [CD], València, Maldito Records, 2010.
- LA GOSSA SORDA: *Saó* [CD], València, Autoeditado, 2008.
- LA GOSSA SORDA: *Vigila* [CD], València, Autoeditado, 2003.
- MONTLLOR, Ovidi: *Bon vent i barca nova*, LP digitalitzat], Barcelona, Edigsa, 1977.
- MONTLLOR, Ovidi: *Un entre tants* [LP digitalitzat], Barcelona, Edigsa, 1972.
- OBRINT PAS: *Benvinguts al paradís* [CD], Manresa, Propaganda pel Fet, 2007
- OBRINT PAS: *Coratge* [CD], Manresa, Propaganda pel Fet, 2011.
- OBRINT PAS: *La flama* [CD], Manresa, Propaganda pel Fet, 2004.
- OBRINT PAS: *La revolta de l'ànima* [CD], València, 45 Revolucions Records, 1997.
- OBRINT PAS: *Terra* [CD], Manresa, Propaganda pel Fet, 2002.
- OBRINT PAS: *Obrint Pas* [CD], Manresa, Propaganda pel Fet, 2000.
- ODI: *El badar de les conciències* [CD], València, Autoeditado, 2010.
- ODI: *Esperança rebel*, [CD], València, Rediscus!, 2008.
- ODI: *La terra dels orígens* [CD], València, Autoeditado, 2003
- RAIMON: *Raimon: disc antològic de les seues cançons* [LP digitalitzat], Barcelona, Edigsa, 1964.
- RAIMON: *Lliurament del cant* [LP digitalitzat], Barcelona, Edigsa, 1977.
- SARRIÀ, Xavi: *Amb l'esperança entre les dents* [CD], Manresa, Propaganda pel Fet, 2017.

- SKA BAND MALAJUNÇA: *2n Congrés de Figures Mundials* [CD Digitalitzat], València, Autoeditado, 1999.
- SKA BAND MALAJUNÇA: *L'acabóse: 3er Congrés de Figures Mundials* [CD Digitalitzat], València, Autoeditat, 2004.
- SKAPARÀPID: *El cuento de nunca acabar* [CD Digitalitzat] València, Tralla Records, 1999.
- SKAPARÀPID: *Skaparàpid* [Cassette Digitalitzat], València, Soroll, 1995
- SKAPARÀPID: *Que empieza ya!* [CD Digitalitzat], València, Capità Swing, 1996.
- SMOKING SOULS: *Cendra i or* [CD], València, Propaganda pel Fet, 2017.
- SMOKING SOULS: *L'espenta* [CD], València, Autoeditat, 2013. 137
- SMOKING SOULS: *Nómades* [CD], València, Propaganda pel Fet, 2015.
- SVA-TERS: *Berlangastyle* [CD], València, Temps Record, 2006.
- SVA-TERS: *Simis* [CD], València, Mésdemil, 2016.
- TARDOR: *Patraix* [CD], València, Primavera d'Hivern, 2017.
- TESA: *Al-Tesa* [CD Digitalitzat], València, Autoeditat, 2017.
- TESA: *Rural* [CD Digitalitzat], València, Halley Supernova, 2019.
- VADEBO: *Actitud* [CD Digitalitzat], València, Maldito Records, 2016.
- VADEBO: *La por* [CD Digitalitzat], València, Maldito Records, 2018.
- VADEBO: *Travesses* [CD Digitalitzat], València, Maldito Digital, 2015
- VENTURA, Feliu: *Alfabet de futur* [CD Digitalitzat], València, Propaganda pel Fet, 2006.
- VENTURA, Feliu: *Barricades de paper* [CD Digitalitzat], València, Propaganda pel Fet, 2003.
- VENTURA, Feliu: *Estels de tela* [CD Digitalitzat], València, Mésdemil, 2000.
- VENTURA, Feliu: *Música i lletra* [CD Digitalitzat], València, Propaganda pel Fet, 2011.
- VENTURA, Feliu: *Referents* [CD Digitalitzat], València, Propaganda pel Fet, 2014.
- VENTURA, Feliu: *L'única diferència* [Cassette Digitalitzat], València, Autoeditado, 1996.
- VV.AA.: *Mural Sonor: Arrel* [CD Digitalitzat], València, ACPV, 2022.
- VV.AA.: *Mural Sonor: Carrer* [CD Digitalitzat], València, ACPV, 2022.
- VV.AA.: *Mural Sonor: Pell* [CD Digitalitzat], València, ACPV, 2022.
- VV.AA.: *Mural Sonor: Veta* [CD Digitalitzat], València, ACPV, 2022.

- VV.AA.: *Tirant de Rock* 1994 [CD], València, Dupival, 1994.
- ZOO: *Raval* [CD], València, Propaganda pel Fet, 2017.
- ZOO: *Tempestes vénen del sud* [CD], València, Propaganda pel Fet, 2014.

Xarxes Socials

- ATENEU MONTCADA DE L'HORA: "Projecció pel·lícula la Mort de Guillem", *Facebook*, 1 d'octubre de 2020 [consultat el 9 de setembre de 2024].
https://www.facebook.com/ateneumontcada/photos/pb.100067446025115.-2207520000/3442982602426355/?type=3&locale=ca_ES
- ATENEU POPULAR PLA-CAROLINES: "Manifest fundacional", *Ateneu Popular Pla-Carolines* [consultat el 9 de setembre de 2024]
<https://ateneuplacarolines.wordpress.com/manifest-fundacional/>
- ATENEU POPULAR CA LA MERA: "Palestina: la guerra que canviarà el món", *Facebook*, 16 de febrer de 2024 [consultat el 9 de setembre de 2024].
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=734470448785249&set=a.432085212357109>
- CA BASSOT: "Resum de la Trobada d'Hivern de Joves d'Acció", *Instagram*, 5 de març de 2024 [consultat el 9 de setembre de 2024].
https://www.instagram.com/p/C4IxKBmNz_g/?hl=es
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 8 de setembre de 2021. [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CTjr4EJo8iX/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 18 d'octubre de 2021. [consultat el 14 de desembre de 2023]. https://www.instagram.com/p/CVKvCZAo_GY/?hl=es
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 31 d'octubre de 2021. [consultat el 18 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CUkEewUImHs/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 25 de desembre de 2021. [consultat el 18 de desembre de 2023]. https://www.instagram.com/p/CX6B548B_fe/?hl=es
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 4 de maig de 2022. [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CdItPCro037/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 4 de juliol de 2022. [consultat el 18 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CflqoClDIsb/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 30 de juliol de 2022. [consultat el 14 de desembre de 2023]. https://www.instagram.com/p/CgoW_xqDcJA/?hl=es
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 4 d'agost de 2022. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cg13xlMIV5W/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: *Instagram*, 24 de març de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CqLFimeI8N0/?hl=es>

- CABRAFOTUDA: Instagram, 4 d'abril de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CqnKtO2ofDh/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 10 d'abril de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cq2tUDbI3SL/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 31 de maig de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cs6E6hUIAID/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 24 de maig de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Csn4RTStuSU/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 18 de juny de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CtoR72NoAaR/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 4 de juliol de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CuRAturoVaL/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 3 d'agost de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023]. https://www.instagram.com/p/CveuEokI_Mm/?hl=es
- CABRAFOTUDA: Instagram, 15 d'octubre de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cy0hLitIjUL/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 17 d'octubre de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cyf31SqoYWy/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 8 de novembre de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CzYl3s0obsP/?hl=es>
- CABRAFOTUDA: Instagram, 14 de desembre de 2023. [consultat el 15 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/C02L23foD96/?hl=es>
- EL GANXO: "Presentació del llibre Antifeixistes", *Instagram*, 1 de març de 2023 [consultat el 9 de setembre de 2024]. <https://www.instagram.com/p/CpQLdD2IHR0/?hl=es>
- EL GANXO: "Presentació del llibre Vicent Andrés Estellés, la veu d'un poble", *Instagram*, 7 de maig de 2024 [consultat el 9 de setembre de 2024]. https://www.instagram.com/p/C6qpy3dI_mC/?hl=es
- IRREDUCTIBLES: 15 de novembre de 2023, X. [consultat el 12 de desembre de 2023] <https://twitter.com/IrreductiblesV/status/1724722658493755583>
- JAJAJERS: Instagram, 30 d'abril de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CrqDyW8t5zd/>
- JAJAJERS: Instagram, 6 de juliol de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/CuWgYy3AA9v/>
- JAJAJERS: Instagram, 14 de juliol de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Curc7BQtgpi/>

- JAJAJERS: Instagram, 19 de juliol de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/Cu4DGCNM6LN/>
- JAJAJERS: Instagram, 7 de setembre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/Cw5KbFFNkjJ/>
- JAJAJERS: Instagram, 24 de setembre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CxkrBLIosoC/>
- JAJAJERS: Instagram, 6 d'octubre de 2023. [consultat el 14 d'octubre de 2023].
https://www.instagram.com/p/CyDx_gitFnX/
- JAJAJERS: Instagram, 19 d'octubre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CylJvPWNWOW/>
- JAJAJERS: Instagram, 6 de novembre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CzTsntLtPut/>
- JAJAJERS: Instagram, 17 de novembre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023]. https://www.instagram.com/p/CzvyDt1N_-O/
- LAS COLONIAS: Facebook Las Colonias, 26 de maig de 2017. [consultat el 27 de novembre de 2023]. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100070088014254>
- MÉS-COMPROMÍS: “Des de Més-Compromís volem donar el nostre condol al món de la pilota”, *Twitter*, 31 de juliol de 2021.
https://mobile.twitter.com/MesCompromis_/status/1421495779487895558
- POMA ROCK: “No us encanten els correbars?”, *Facebook*, 6 d'agost de 2022. [consultat el 20 de març de 2022].
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=492717992856548&set=pb.100063550556948.-2207520000>.
- POMA ROCK: “Reserva per a menjar a Agres”, *Instagram*, 11 d'agost de 2022. [consultat el 20 de març de 2023]. https://www.instagram.com/p/ChHee_RvrMc/?hl=es
- ROCA, Cesc: Instagram, 12 de febrer de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CojwMaSLtEv/?hl=es>
- ROCA, Cesc: Instagram, 27 de març de 2022. [consultat el 19 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CbmhEegMWL7/>
- ROCA, Cesc: Instagram, 11 d'abril de 2023. [consultat el 18 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/Cq44zFrOSSC/?hl=es>
- ROCA, Cesc: Instagram, 2 de maig de 2021. [consultat el 18 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/COXUgc7iktI/?hl=es>
- ROCA, Cesc: Instagram, 3 de maig de 2022. [consultat el 19 de desembre de 2023].
<https://www.instagram.com/p/CdF31uMtHvU/>
- SARRIÀ, Xavi: Publicació a Instagram el 18 d'octubre de 2020 [consultada el 5 de maig de 2021 a les 19:22]. https://www.instagram.com/p/CGfkD5GA_-S/

- TIA VISANTICA: Instagram, 21 de juny de 2023. [consultat el 13 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Ctw5GcgMIgp/>
- TIA VISANTICA: Instagram, 21 d'octubre de 2023. [consultat el 13 de desembre de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cyqply1tnxT/>
- TIA VISANTICA: TikTok, 18 de març de 2023 [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.tiktok.com/@latiavisantica/video/7212003282296802565?lang=es>
- TIA VISANTICA: TikTok, 5 d'octubre de 2023. [consultat el 14 de desembre de 2023]. <https://www.tiktok.com/@latiavisantica/video/7231588892053490971?lang=es>
- XOCOROCK: “Visita Bocairent”, *Instagram*, 26 de gener de 2023. [consultat el 20 de març de 2023]. <https://www.instagram.com/p/Cn4u3qmIMMD/?hl=es>

Programes radiofònics

- Kalebarraka:[2024] *Kalebarraka* [Podcast] <https://www.audio.cat/podcast/kalebarraka>
- VV.AA.: [juliol de 2022] “Babalers i babaleres”, *El Dolcet pal Cafè* [podcast].
- VV.AA.: [juliol de 2022] “València Bruixeta”, *El Dolcet pal Cafè* [podcast].
- VV.AA.: [juliol de 2022] “Guerra de Pobles”, *El Dolcet pal Cafè* [podcast].
- VV.AA.: [Gener de 2023] “Música: en valencià?”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].
- VV.AA.: [Maig de 2023] “Top 10: política valenciana”, *El Dolcet pal Cafè* [podcast].
- VV.AA.: [juliol de 2023] “Antifeixistes i dissidents”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast]
- VV.AA.: [Novembre de 2023] “Coentor valenciana”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].
- VV.AA.: [març de 2024] “Odiar a Catalunya”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].
- VV.AA.: [març 2024] “A què juguem?”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].
- VV.AA.: [7 de juny de 2024]”Ueles Fotudes”, *El Dolcet pal Cafè* [Podcast].
- VV.AA.: [17 de febrer de 2022] “La tertúlia del 17 de febrer amb Joan Tur”, *La Comoditat Valenciana* [podcast].
- VV.AA.: [24 de febrer de 2022] “La tertúlia del 24 de febrer amb Toni de l’Hostal”, *La Comoditat Valenciana* [Podcast]
- VV.AA.: [25 de gener de 2024] “La tertúlia del 25 de gener amb Rosa Pérez Garijo, coordinadora general d’EUPV, *La Comoditat Valenciana* [Podcast]
- VV.AA.: [3 de març de 2022] “La tertúlia del 3 de març amb Amber de Terrible Visió”, *La Comoditat Valenciana* [Podcast]

- VV.AA.: [9 de març de 2022] “La tertúlia del 9 de març amb Idoia Arreaza de La Comarca Científica”, *La Comoditat Valenciana* [podcast]
- VV.AA.: [24 de març de 2022] “La tertúlia del 24 de març amb Aitor de Llet i Vi”, *La Comoditat Valenciana* [podcast], min. 14:41.
- VV.AA.: [22 de febrer de 2024] “La tertúlia del 23 de febrer amb Quico Miralles de Greuges Pendants”, *La Comoditat Valenciana* [Podcast], min. 63:05.
- VV.AA.: [12 de maig de 2022] “Latertúlia del 12 de maig amb Pepiu de Castellar”, *La Comoditat Valenciana* [Podcast]
- VV.AA.: [31 de març de 2022] “La tertúlia del 31 de març amb Vicent Baydal”, *La Comoditat Valenciana* [Podcast]
- VV.AA.: [7 de febrer de 2024] “Xusma Deluxe 4 amb Noèlia Llorens ‘Titana’”, *Xusma Deluxe* [Podcast]
- VV.VV.: [14 de febrer de 2024] “Xusma Deluxe 5 amb René Macone”, *Xusma Deluxe* [podcast]
- VV.AA.: [13 de març de 2024] “Xusma Deluxe 7 amb Emma Zafón”, *Xusma Deluxe* [Podcast]
- VV.AA.: [20 de març de 2024] “Xusma Deluxe 8 amb Enric Nomdedéu”, *Xusma Deluxe* [Podcast]
- VV.AA.: [3 d’abril de 2024] “Xusma Deluxe 10 amb Ximo Puig”, *Xusma Deluxe* [Podcast].

Filmografia

- ATOMIC STUDIO (Productor): *La canZOO dels 10 anys Festivern* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2014.
- ÁVALOS, David; CUENCA, Esther (Producers): *La cançó de l’hivern* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2017.
- CANET, Toni (director): *Crònica Amarga*, València, Canal Nou, 1993.
- DASOUSA, Mark (producer): *Rumb a la Vall* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2019
- ENGUIX, Germán (Director): *Ecnas quotidianes: Vol.II* [Videoclip], Espanya, ZOO, 2014. 138
- FERRER, Sam; SANCHO, Mario (Producers): *Foc i vent* [Videoclip], Espanya, Festivern, 2016.
- GARCÍA, Miki (Producer): *Hivern tropical* [Videoclip], España, Festivern, 2018.
- GINÉS, Pep (Producer i director): *Una vella música* [documental], Espanya: RTVV, 1984

- MARTÍN, Esperanza (productora); BERNAOLA, Itziar (directora): *¿Dónde estabas entonces? 1985* [Documental], Espanya: Atresmedia, 30 de gener de 2018.
- MELDEROMER COL·LECTIU AUDIOVIUSAL (productor): *20 Anys amb Guillem Agulló* [reportatge].Espanya, Melderomer Col·lectiu Audiovisual, 2013.
- MEZQUIDA, Agustí (productor); PALAU, Carles (director): *Ovidi Montllor, El trobador proletari* [documental], Espanya: À Punt Media, 2018
- MONOSÍS, Vicent (dir.): *Premis Ovidi 2022*[programa de televisió], 18 de novembre de 2022.
- NICOLAU, Maira (productor) y MORA, Paloma (dir.): *Valentes: Teresa Pla Mesguer (1917-2004)* [documental], València: À Punt Mèdia, 2019.
- OBRINT PAS (producers): *Un poble en en moviment!* [Concierto], Espanya, INFO TV, 2005.
- PALAU, Carles (dir.); SANCHIS, Loles (prod.): “Homenajes: Vicent Andrés Estellés”, *Àpunt Mèdia*, octubre de 2018.
- SARRIÀ, Xavi (Productor): *A ple pulmó* [Videoclip], Espanya, XLI Aplec dels Ports, 2019.
- SOMMERS, Stephen (director): *Van Helsing* [film], Universal Pictures, 2004.
- TERRAL STUDIO: *Omertà* [Videoclip], Espanya, ZOO, 2018.
- TV3 (productor): *Premis Octubre* [Gala], Espanya: TV3, 1996.
- VIU MÈDIA (productor executiu): *Festivern 13/14* [reportatge/entrevistes], Espanya: Pomelo Televisió, 2014.
- VIU MÈDIA (productor executiu): *Festivern 14/15* [reportatge/entrevistes], Espanya: Pomelo Televisió, 2015.
- VIU MÈDIA (productor executiu): *Festivern 15/16* [reportatge/entrevistes], Espanya: Pomelo Televisió, 2016.
- VIU MÈDIA (productor executiu): *Festivern 16/17* [reportatge/entrevistes], Espanya: Pomelo Televisió, 2017.
- VIU MÈDIA (productor executiu): *Festivern 17/18* [reportatge/entrevistes], Espanya: Pomelo Televisió, 2018.
- VIU MÈDIA (productor executiu): *Festivern 18/19* [reportatge/entrevistes], Espanya: Pomelo Televisió, 2019.
- VV.AA. (Producers): *Los Borbones son unos ladrones* [Videoclip], Espanya, Propaganda pel Fet, 2018.

Documents Legislatius, oficials, cròniques i diccionaris

- Constitució de l'Estat Espanyol [const.] 1978.
- Constitució de la República Espanyola [const.] 1931.
- Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana [est.] 1982
- Diccionari de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua [dic.]
- Llibre dels Fets, LXV [cron.]
- MÉS-COMPROMÍS: *Estatuts*, Art. 1 [est.] 2021
- Reial Decret-Llei 24/1977 [Decr.], de 1 d'abril, sobre la reestructuració dels òrgans dependents del Consell Nacional i nou règim jurídic de les associacions, funcionaris i patrimoni del *Movimiento*. BOE, N° 83, 7 d'abril de 1977
- *Valencià: Llengua i Literatura I i II*, Generalitat Valenciana [curr.] [Consultat l'11 de setembre de 2023]
<https://ceice.gva.es/documents/162640733/364026431/Llengua+castellana+i+literatura+I+i+II+-+Valencia+llengua+i+literatura+I+i+II.pdf/06dff629-180f-d2c4-13cd-8c0a29a7be4d?t=1663315550105>

Fonts Orals

- CLIMENT, Eliseu: *Entrevista presencial*, València, 20 de juny de 2018.
- TUDELA, Fran (Cabrafotuda): *Entrevista digital*, Burjassot-Vila-joiosa, 18 de desembre de 2023.
- UELA MODERNA: *Entrevista digital*, Burjassot-València, 21 de desembre de 2023.

Fonts Arxivístiques

- Arxiu de la Ciutat de València
- Arxiu digital Ca Revolta
- Arxiu digital Col·lectiu Ovidi Montllor (baix demanda)
- Arxiu digital CSOA L'Horta
- Arxiu El Punt
- Arxiu personal Empar Curzà
- Hemeroteca Valenciana